АЬ'МƏДЕ ГОГЕ

ДƏНГЕ КАЛ—БАВЕ МƏ

(Дəwрньвисар, очерк, сəрһати)

ЕРЕВАН

ԴՄՀ-950
ԳՄԴ 84 քրդ 7+633 (2 քրդ)
Ա 423

Ահմադե Գոգե

Ա 423 Մեր ապուպապերի ձայնը
(Տարեգրություն, պատմվածքներ, ակնարկներ)
«Ուխտատուն»
Երևան 1997, 342 էջ

Գրող Ահմադե Գոգեն իր «Մեր ապուպապերի ձայնը» գրքում նկարագրել է Սուրմալուի գավառի իր ժողովրդի կենցաղը, սովորույթները, բարքերը: Նա ստեղծել է իր անվանի հայրենակիցների և հայ մշակույթի, գրականության պայծառ դեմքերի և մեծահարուստների հարաբերությունների մի ամբողջ աշխարհ, որն արտացոլում է իրական կյանքը:

Ականավոր գրողին հանգիստ չեն տալիս ազգային հոգսերը: Նա իր ժողովրդի ապառությունն ու անկախությունը գտնում է նրա հավաքական ուժի մեջ. համերաշխության և միասնության մեջ:

Գրքում, Ահմադե Գոգեն հավատարիմ իր ապուպապերի ձայնին ու արմատներին, կարևորում է հայ ժողովրդի հետ եղբայրական կապերի հարատևությունը:

Գիրքը համեմված է քրդական երգարվեստի նմուշներով, որոնք գեղագիտական-գեղարվեստական հաճույք են պատճառում:

Ա $\frac{503000000}{709(01)}$ 97

ԳՄԴ 84 քրդ 7+633 (2 քրդ)

П'ешк'еши йәктийа гәле мәйә зйарәти, пешәwтие we, досте щьмә'тед ур'ьс у әрмәни Һ'ӘСӘН аг'ае аԛьлбәнд дькьм.

Хöдане к'т'ебе

ПЕШХӘБӘР

Дирок бираннә. Һәр гәләк бь дирока хԝә ә'йанә, наскьрйә. Биранина дироке һӧрмәтгьртьна кал—бава, бь зйарәти хԝәйкьрьна ә'рф—ә'дәт, р'е—р'ьзм, р'абун—р'уньштьна мьләтә.

Әв к'ьт'еб мьн бь ԝе т'әхмине пек ани, кӧ һьнәк гьли—готьн, мә'луматы, дәрәщед ә'мржина пешиед мә, ԝәки гәләк сала пева мьжул бумә, биньмә бәр ч'ә'ва, жь ьндабуне хьлазкьм, ед ԝан мәзьнед мә, кӧ иди бунә һ'ьсрәт у дирок. К'ьт'еб биранина шӧхӧл, ә'мәл, дәрбакзьрьна ԝанә, дьнедитьн, дьнефә'мкьрьна ԝанә, бь гьлики һәйкәле ԝанә.

Мәрьвед, кӧ баш—р'ьнд пешие хԝә, кал—баве хԝә наскьр, ԝе бь сәри ԝан дирока гәле хԝә хԝәш занвә. Наскьре дироке т'ӧ ԝәхта сава йази, бәхт—мьраз, һ'ал—һ'әԝале гәле хԝә, ԝәлате хԝә һеч хәм навә.

Гәле мә бәре бәреда, чаԝа хԝәйа дӧшӧрмишбуна фолклоре, гьли—гьтие пешйа һ'ьзкьрйә у бь биранина ԝан хԝә ьнда нәкьрйә, думка хԝә дьрежкьрйә.

Хер—хԝәши, сәрфьнзайийа мә, хԝәйкьрьна наве мә, хирәт—намуса мә йәкти—т'фаԛа мәр'а гьредаинә. Азайи, сәрбәстийа мьләт йәктийа ԝир'а гьредайнә.

Мә бь һ'ьзкьрьна дьнйалькейә бәрбь кал—бава, дирока мьләт к'ьт'еб навкьрйә „Дәнге кал—баве мә“.

К'әрәмкьн бьхуньн...

Бәри хԝәндьне әм хԝәмӧкӧр' тен, ԝәки п'ртукеда щарна нәминанииһәвбуна ньвисара һәмин хәбәра һәйә, к'ижан р'уе т'ӧнәбуна р'астньвисандьна зьмане мәйи т'омәриданә. Ле нәминанииһәвбуна ньвисара һәмин хәбәра (хәват—хәбат, навә—набә, һ'әсавкьрьн—һ'әсабкьрьн...) жь зарава те. Әԝ жи хԝәйкьрьна готьн—колоридейә, дәԝләмәндтийа зьменә у мә бь фә'мдари әԝ йәк һьштйә.

П'ртукеда щарьна һ'әрф у нишанед ләвщӧдакьрьна хәбәра у щӧмла ԝәхте нәшьркьрьне т'әвһәв бунә у һ'әрф, бәр ч'ә'ве мәр'а жи дәрбазбунә. Әм һивидарьн, ԝәки хԝәндәване һ'әсав һьлдьн, дәԝра әм теда, кӧ шӧхӧле нәшьркьрьне чьԛас чәтьнайи у кемасийар'а гьредайә.

Хԝәй—хӧдане к'ьт'ебе

НАСКЬРЬН

НАВ—НИШАНЕД ПЕШИЕД МӘ

Әw гӧнде, кӧ Усьве Хwәдо теда һатә дьне у мәзьн бу ль qәза Сӧрмәлие бу. Наве wи Аләчалу бу. Алачәлу Һәй гьди—һа... Чьqас биранин у гьли—готьн дәрһәqа ви гӧндида һәнә. Әw чьqас у чьqас ә'йанә, т'әw, т'әw... Әв гӧнд һ'әсавдьбә жь гӧндәки һ'әвт гӧнда ч'әла Синәке. Гӧнд нава ч'ийаданә, ч'иаед бльнд, бьльнд. Бьнйа гӧндда мерга Усьве Хwәдойә, мәзила wе гәләкә, чәнд сәд һектарә. Нава мергеда се ч'әм дьк'ьшьн, әwана хьлазийа мерге дьвьнә йәк у нава гӧнде Дәмеханер'а чаwа ч'әмәк дьк'ьшә, дьчә гӧнде Кӧлава. Wи ч'әмир'а щарна жи дьвежьн ч'әме Кӧлава. Кӧлав гӧнде әрмәнийа бу. Һ'әтани нһа жи мәрьвед ә'мрда мәзьн, ед wьра дьвежьн у дьлувиньн, пәсн у мәт'һ'е Кӧлава, ч'әме wи дьдьн, дьвежьн ч'әме Кӧлава те ләмә—ләмә Ә'ли дьго мот'аще кәwа гозәл, шәмдана шәwа әз бьхәмә.. Ле гәло гьшк заньн, wәки әw ав ль к'ӧ те? Әw ав жь ч'йае Синәке те, ч'йае Синәка Һ'әсьнйа. Дәрһәqа Синәке, ч'йае wеда гәләк р'еwийа, меванед дурдәраз ньвисинә, пәсн у мәт'һ'е wан данә. Гӧнде Аләчалуе хәмләкә wан ч'йайә. Ахьр мәри готи wи бьвинә, кӧ р'ьнд бәдәwийа wи, сәмта wи, ера wи т'әхминкә. Се алйе гӧнд ч'иае ч'ук у мәзьньн, минани сура wи хwәйдькьн. Феза гӧндда гәлие Щӧләгәйә, wи гәлида гәләк даре һ'ӧлийа ,алуча, е бәжи һәнә. Һәма жь wьра жи наве гӧнд пешда һатйә— Аләчалу. Wәхта дәwләта п'адше ур'ьс Аләчалу гӧндәки синорташе Т'урк'иае һ'әсав дьбу, әw дӧ километра дури синоре Т'урк'иае бу. Wи чахи гӧндед к'ӧрде әзди дман Ә'сланлу, Басеинәк жи һ'әсав дбун гӧнде синорташ. Ә'сланлу, гӧнде мала баве Усьвбәге бу, гӧнде Һ'әсән а'гае аqьлбәнд, Басинәк гӧнде Бре Һ'ащо бу, wәки жер'а дьготьн мире ч'йа. Һәләqәтиед ван гӧнда гәләки һәвр'а һәбун. Ван һәрсе гӧндада жи мәрьвед ә'йан, навнишан, малед ә'нзәлә дьман. Гӧнде Аләчалуе бь наве Усьве Хwәдо дьһатә наскьрьне. Wи гӧндида бу ӧса жи п'ошта әскәре ур'ьс. Бнәлиед ви гӧндйә мер, жьн т'әмама

бал әскәре ур'ьс бawәрки т'ә'лиме әскәрие стәндьбун. Гьшка öса дьда нишане, wәки гöлла wан ә'рде нәдьк'әт. Наве wан т'әмамийа часта Сöрмәлие бәлабубу. Сәрк'аре ә'ширәтәкә гран, р'әх бә'ра Wане дьма, мә'на Усьве Хwәдö дьгрә, щабе сәрда дьшинә, wәки бьра к'аре хwә бькә, әм дьжмьне һәвьн. Мә'на ве йәке әw бу, wәки чәнд меред ә'шира wи синоре ур'ьс т'әр'ьбандьбун у һатьбунә гьртьне. Әwи тьре Усьве Хwәдо әw данә гьртьне. Әw хwәр'а дьфькьрә, wәки сәрк'аре гöнд Усьве Хwәдойә, Усьве Хwәдо гьлавие 15 гöндайә, йане әw малхwетие wан гöнда дькә, демәк, мәрьвед wи бь дәсте wи һатьнә гьртьне. Һосе Будки щаwе дьшинә...

Усьве Хwәдо, йәки занә бу, чаwа дьвежьн, мә'рифәт же дьбари. Щаба Һосе Будки дьдә, wәки әw һаж гьртьна меред wи т'öнә, ле әгәр әw öса дьфькьрә, бьра öсавә у әм ирода дьжмьне һәвьн, к'идәре зьравә бьра wьра бьшке у т'ö кәс кьрьна хwә п'ошман нәвә.

Әвана дьжмьнайе һәвр'а дькьн...

Шәвәке жи йәк жь эла Һосе Будки жьнәке дьр'әвинә, тинә мала Усьве Хwәдо. Наве хорт Мә'руф бу, наве кәч'ьке— Һ'әно. Мала Усьве Хwәдода әwана гәләки дьминьн. Әwана у нәфәре мале минани хушк у бьра бун. Дәһ кöр'е Усьве Хwәдо һәбун Мәруф жи сәр wанда дьбә йанздә, ле Һ'әно жи минани букәкә мале бу. Әwана öса дьк'әвнә кьрасе һәвдö, wәки паше бей һәвдö бина wан дәрнәдьк'әт.

Мә'руф, wәки жь эла Һосе Будки бу, р'ьнд һаж wи, т'ьвдира wи һәбу. Әwи дәрһәqа wида һәр эвар Усьве Хwәдор'а гьли дькьр, дьгот. Усьве Хwәдо бәри wьра жи р'ьнд һаж Һосе Будки һәбу. Әwана һәрда дьхwәст зәрпе хwә нишани һәвдана. Wи чахи сәр синоре Ур'ьс—Р'оме гәләк хьрави дьбун, һәв дьданә бәр гöлла, т'алане һәвдö дьбьрьн, мәри дькöштьн. Ве щаре жи 18 меред эла Һосе Будки диса синор дьт'әр'ьбиньн, Усьве Хwәдо ве щаре wана дьгрә, дьшинә кәла Р'әwане. Һосе хwә дьхwә, бәр хwә дьк'әвә, мәрьва р'адькә орт'е, дькә, накә нькарә бәрдә у нькарә жи хьравие Усьве Хwәдор'а бькә, чьмки qәwата wи дәрә, мьле wи р'анабә, we чаwа р'абә синоре Ур'ьс бьт'әр'ьбинә, һәр'ә пешийа Усьве Хwәдо. Һосе Будки гәләки дьхwәзә һ'әйфе дәркә, ле фәqири чь бькә, тьшт дәсте wи нае. Әw гази дор—бәре хwә дькә, шеwра хwә мәрьве аqьл, ә'йан дьхә. Әwана шеwре дьдьне, wәки әw бь дьжмьнатие нькарә т'ö зйане бьдә Усьве Хwәдо, чьмки дәwләта ур'ьс пьштейә. Готьна wи готьнә, т'ö кәс го-

тьна wи дәрнак'эвә, нә аг'ьр әw сәрдә'әwатие мала Гőли Щәwар ахайә.

Һосе Будки хwә мала Гőли Щәwар аг'ер'а дьгьһинә. Мала Гőли Щәwар аг'еда дьвежнә Һосе Будки, wәки әw хwәйе хwә чәнд сәриайә, кő щаwа őса Усьве мәр'а дьшинә. Двежне, wәки бәхшандне бхазә. Һосе Будки ша дьбә, дь чә мала хwә. Мала к'ър'ивада Усьве Хwәдор'а дәрһәqа ве йәкеда дьвежьн. Әw дьвежә к'ърива, wәки бона наве wә, һőрмәта wә һәр тьшти дькьм бьн п'е хwә. Һ'әсевани нә әwи щаw сәр мьнда шанднә, нә жи мьн. К'е р'оже бьхwәзә, әзе бежьм,wәки меред wи жь Р'әwане бьвьнә сәр синор, бра әw бе wана бьвә. Әв щаw дьк'әвә гőһе Һосе Будки, ә'шира wи. Әw гәләки ша дьбә.

Һосе, тő Һосеби, р'адьбә чәнд мәрьвед хwә у жьна хwә дьшинә мала Усьве Хwәдо. Әwана шәв тен, гедукед ч'йае Синәкер'а дәрбаз дьбьн, бәр—дәре мала Усьве Хwәдо дьк'әвнә дәсте нобәдаре шәве. Әwана тиньнә һәрәма Усьве Хwәдо, Усьве Хwәдо, Qадие К'әло (кőр'апе wи), Ә'лие Усьв (кőр'е wи) дьвежьн, wә чьма зә'мәт дитйә, һун чьма һатьнә бал мә к'ин—бог'с т'őнә, гьлие мә сәре мә йәкә? Мере wәе фьлан р'оже бенә сәр синор, пешиеда wәрьн. Усьве Хwәдо wана чәнд р'őжа малда хwәйдькә, паше гьшка хәлат дькә у вәр'е дькә, дьвежә һәр'ьн, wәкә шире хwә гьликьн.
Әwана дьчьн, мьзгиние дьдьнә qәwм—пьсмаме гьртийа, сәрк'аред ә'шир—эла хwә— Һосе, wәки Усьве Хwәдо әwана чаwа бь ә'зәт—qлőьх, п'ешк'ешава вәр'екьрьнә. Әwана дәрһәqа дитьна хwәда һәр тьшти гьлидькьн. Т'әмам зәндәгьрти дьминьн, wәки Усьве Хwәдо аqаси щомәрд, аqаси мә'рифәт у пешәwьтие мьләтә, wәки чаwа ширәт данә, кő qәдре һәвдő бьгрьн, бәр һәвдő дахwьн, һәв бьльнд кьн, һәвр'а к'ин у бог'се нәк'шиньн, һәвр'а хьравие нәкьн. Әвана паше п'ешк'еше хwә нишан щьмә'те дькьн.

— Әв qоле зер'а у хьземе зер'ин бона хатуна жьна Һосе мәйи Будкийә. Әва т'ьвьнга у к'әмбәра зивә авзер'кьри данә мьн, ле әв шура у гőстила һана жи п'ешк'еши мьн кьрьн.— Әв п'ап'ахе qәwащьх у сәһ'әта зер' данә нав мәда е һәри щаһьл — Шәмсәдин,— аwа һәр тьшт һазьрар'а гот у гьликьр Фарзе Дәло, wәки жер'а дьготьн дәqе гőллә.— Ле аг'ьриа гьртйа чаwа бу?— йәки ә'мрда мәзьн бәр хwә нәда, пьрси.

— Аг'ьриа гьртийа wе чаwабә? Т'әхмина wә, әwана дәсте йәки минани Усьве Хwәдоданә, wе чаwабә һ'але wан? Wәлә, тő чаwа дьбежи, нав—нишане wи щамери

дьди, we башбә, чьмки мәрьвед щамер, занә, сәре песәкьнийа т'ö wәхта хьравие накьн.

— Бәле, готьна wәйә,— Фарьз щаwe дьдә. Усьве Хwwәдо мә гәләктьр бәр хwә дьк'әвә. Әw т'ьме мәриа дьшинә Р'әwане. дьчьн h'әбседа гьртиа дьвиньн, нен, хwарьне дьдьне. Т'әмийа wан дайә дәргәване h'әбсхане, wәки qәдре wан нәк'әвьн, мьqати wанвьн h'әтани жь h'әбсе дәрдьк'әвьн. Усьве Хwәдо гот, wәки бьра фьлан р'оже бенә сәр гедика гöнде Басинәке сәва гьртиа бьвьн. Р'ожтьра дьне чәнд сиаре гöнд hәв гьртьн, чунә гедука гöнде Басинәке, wәки меред хwә биньн. Әwана чун, чь бьвиньн, дитьн, wәки меред wан — 18 мер, бь пьштмериава сәкьнинә, hьвйа wаньн. Пьштмери к'ибун? Әwана 10 әскәре ур'ьсә бь ч'әк—сильh'әбун. Wәхта 18 мере гьрти данә сиаред Ноcе Будки, сәрк'аре әскәре ур'ьс Васили Чурков т'ьвьнгәкә бь qöндаха сәдәфкьри жи wанр'а дани у готә wана, wәки әw т'ьвьнг п'ешк'еша Усьве Хwәдойә бона Носе Будки. Гьрти у сиара бәре хwә да бәрбь бә'ра Wане. Әскәре ур'ьс вәгәр'йанә п'ошта хwәйә ль гöнде Усьве Хwәдо — Аләчалуе.

Меред эла Носе Будки чь кö ч'ә'ве хwә дитьбун йәкö—йәко дәр—щинар, qәwм—пьсмаме хwәр'а готьн, пәсне мерани, мә'рифәта Усьве Хwәдо дан, wәки чьqаси бь п'әрдә, бь мә'рифәт wанр'а хәбәрдайә, готйә wана, wәки бәр хwә нәк'әвьн, Хwәде р'әмә. Әwe hәр тьшти бьбәхшинә Носе Будки сәр хатре йәктийа мьләт, сәр хатьре we йәке, wәки дьжмьнати орт'а ә'ширада к'урнәвә, зйане нәдьнә hәвдö. Әwана гьликьр, wәки дәргәване h'әбсе у хәбатчиед wейә майин сәр хатьре Усьве Хwәдо чьqаси мьqати wан кьрьнә, нәhьштьнә, wәки бешьн, бәр хwәк'әвьн у бәр дьле wанда hатьнә, кö Усьве Хwәдо, әгәр wан буйә хwәй, we зутрәке h'әбсе дәрк'әвьн у т'ö wәхта р'йа Сибире навиньн.

Гьртийа гьликьрьн, wәки wәхта әwана жь кәла Р'әwане азакьрьн, р'ожәке мала Усьве Хwәдода дьминьн. Әw wанр'а р'ьнд ә'зәт—qöльхе дькә.

— Мә хәбәрдана wи, т'ьм—т'ела wи шәрм дькьр, әм, qам, qанете wи мабунә тьма. Мә ә'мре хwәда qонахәкә öса бь р'е—р'ьзма мьләтие ә'шира хwәда нәдитьбу. Маләкә бәрмевана бу, маләкә зәнгин, маләкә гьран, wәки гьшка сәре we сонд дьхwарьн у бона мә жи биранин у höрмәтә, wәки әм мевани we маледа ман. Гәләка хwәзла, хwә дании, wәки Усьве Хwәдö бьвиньн, ле мә әw дит, т'ер пер'а хәвәрда у мала wида жи ман,— Сәмәнде Сап'ош гьлидькьр. Дор—бәра гьшка иди гьртьна лаwка биркьрьбу, т'ә-

не гьлие ԝанə дəрһəԛа Усьве Хԝəдо у мала ԝида дьбьһистьн. Гьшка бь һ'əԝаск'ари гöһдарийа ԝан дькьр у дьготьн хԝəзла əм жи р'ожəке р'асти ԝи маԛули, ԝи шере Хԝəде бьһатана.

Һосе Будки нава фькьрада бу, əԝи т'ьвьнга, кö Усьве Хԝəдо жер'а п'ешк'еш шандьбу, дабу дəсте хԝə, ԛöндаха ԝейə сəдəфкьри дьнһер'и, һəй щарна фəлԛа сьмеле хԝə бадьда. Əԝ гəлəки фькьри у паше готə һазьра, ԝəлə, əзе ԝəхта дə'ԝата Лəт'иве кöр'е хԝə гази Усьве Хԝəдо кьм.

Һосе Будки жи мəрики дьнедибу, нава эла хԝəда сəре песəкьнийа бу, аԛьл у к'əмал бу. Əԝи заньбу, ԝəки мере че т'ö ԝəхта һöрмəта мерьв ə'рде нахьн, бона наве хԝə, ԛəдре щамера дьгрьн у баԝар дькьр, ԝəки йане Усьве Хԝəдо хԝахԝа бе дə'ԝата кöр'е ԝи, йане жи кöр'əки хԝə т'əви кöр'апəки хԝə бьшинə.

Т'əглифнəма дə'ԝате— сева сор, шандьнə пəй Усьве Хԝəдо. Т'əмам һьвийа һатьна ԝи бун, ч'ə'вньһер'ие ԝи бун.

Усьвее Хԝəдо т'ö Усьве Хԝəдови дəԝса хԝəха һəр'ə дə'ԝате, кöр'апе хԝə — Ԛадие К'əло, бурае хԝə Лəзгие К'олоз у кöр'а хԝəйи мəзьн — Ə'ли дьшинə дə'ԝате. Го дə'ԝат гəлəк гьранбу, хԝəнди п'ьр' гəлəк бун. Говəнд бəр бə'ра (гола) Ԝане чиманге гöл—сосьнада дьгəр'ийа. Сийаре буке һьнəка бəр к'əнаре бə'ре ава ԝе дьр'əшандьнə сəр һəвдö, мə'сие ԝер'а ша дьбун, һьнəка жи пе т'ьвьнгед хԝə дьданə нишане. Го ԝана гöллə давитьнə ԝəрдəке сəр (голе) бə'ре. Гəлəка дькьр—нəдькьр нькарьбун ԝəрдəка хьстана. Һəрсе хəндиса кь ԝəлате ур'ьс жи т'əмаша ԝан дькьрьн. Аг'рие дьле ԝан т'ə'мулнакə, 'ьзики нишангьра дьбьн у двежьнə ԝан, ԝəки һун нкарьн гöлла агркьн, чмки һини тə'лиме ԝе нəбунə, дəсте ԝан нагьрə т'əтьке т'ьвьнге р'аст бьк'ьшиньн, дьлəрьзьн, фəсала гьртьна т'ьвьнгер'а нəнасьн. Əԝана маузере бəр хԝə дьк'ьшиньн у т'əԛ—т'əԛ бəри ԝəрдəка дьдьн, щəндəке ԝан сəр аве дьхьн. Т'əмам жь нишангьртьн, гöллəавитьна ԝан зəндəгьрти мабун. Əԝа на гьшка р'ьнд т'əхмин кьр, ԝəки əԝ һəрсек ль ԝəлате ур'ьс нава əскəре ур'ьсда һини нишангьртьне, тə'лиме əскəрие бунə у хԝəхԝа хԝəр'а дьготьн, ԝəки əԝ һəрсек дькарьн мьԛабьли һ'əзар мери тенə шəр', чьмки гöлла ԝан ə'рде нак'əвə. Го ԝи чахи Һосе Будки незики ԝан дьвə, дьчə ə'нйа ԝан у дьвежə—ло бавə, ԝəки кöр'ап, бура у кöр'е Усьве Хԝəдо ԝанə, ле гəло Усьв Хԝəхԝа чаԝанə? Əԝ мерəки мера зедəйə у наве ԝи ԝи һ'əлалбə, ԝəки нава т'əмамийа к'öрд—К'öрдстанеда бəлабуйə. (Ԝəхта (дə'ԝат

хьлазбу, сйар готи һәр йәк бьчйа мала хԝә, чаԝа ә'дәт п'ешк'еш дьданә ԝана. П'ешк'еш жь щьһезе буке дьдан. Ԝи чаӽи горе кöрманщийә нәхш—нәхши п'ешк'еш дьданә сйар—хԝәндиед навә—нишан, ле ед дһа дәлали п'ешк'ешед гьран дьдане—п'апахе ԛәԝащьх т'әпа ԝан зивкьри, һәспе кьһ'ел, т'ьвьнг, чöх—чәркәзи, вазме зер', шуре бь калане зивә авзер'кьри.

Һосе Будки һәспәки кьһ'ел п'ешк'еш дьдә Ԛадие К'әло, т'ьвьнгәке п'ешк'еши Ләзгие К'олоз дькә, ԛьрмәке дьдә Ә'лие Усьв у Усьве Хԝәдор'а жи шурәки минани зьбьрԛале дьшинә. Го әԝ п'ешк'еша Усьве Хԝәдо гәләк сала нава ҫтер'е маледа дьһатә хԝәйкьрьне чаԝа нишана дәстәбьракийа ԝи у Һосе Будки. Го паше әԝана öса һәв һ'ьзькьн, ԝәки бей һәвдö т'ö тьшт нәдькьрьн, т'ьфаԛа ԝан гәләки ширьн у ԛәԝин бу, дьжмьне ԝан жь ԝе т'ьфаԛе дьтьрсйан. Чуйин—һатьна ԝан иди бубу тьштәки ә'дәти. Әԝаӊ мьԛим һәв дьԛәсьдин, дьчунә мале һәв у һәр йәки дьщә'данд жь е майин дһа баштьр ә'зәт—ԛöльхе бькә, кö лейиԛи мала ә'ширейә әрһәдә у меване һ'ьзкьрйә. Әԝана т'әмамийа ә'мре хԝәда һәвр'а öса һ'ьзкьри ман у һ'әтани нһа жи дәрһәԛа ԝи ԛәдри у һöрмәтеда те готьне.

Усьве Хԝәдо жь малбәта Әйлойә. Әйло мәрьвәки готьна ԝәбуйә. Се кöр'е ԝи һәбунә — Сьмо, Мьсто, Бьро.

Ль ве малбәте мәрьвьнә öса һәбун, ԝәки дәнг у сәдае ԝан һәр дәра бәлабубу. Сьмое Әйло, кöр'е ԝи Сьло, ньге хԝә маләкә минани мала Сари-Сьлеман аг'ае Сипкиер'а давитьн. Әве малер'а дьвежьн мала Серхун, әԝ сәрк'ара эла сипка бу, ль Ә'нт'аве дьма. Т'ьрк'иа. Готьна готийа ԝәхта ль ԝәлате Р'оме Сари Сьлеман аг'ае сипки һ'әԝще ширәтәке, готьнәке буйа, ә'сә щаԝ дьшанд, ԝәки Сьле Сьмо, нәвие Әйлое Шьвое Ә'ли аг'а йане ширәтәке бьде, йане жи р'екә р'аст нишани ԝи бьдә. Дәрһәԛа Сьле Сьмо, наз у дәнге ԝи, малбәта ԝида гәләк сәрһати, гьли—готьне щьмә'те һәнә. Дә щьмә'т мәзьнә, щьмә'т ԛимәт дьдә һәр кәси у әԝ щие һәр йәки нава хԝәда к'ьвш дькә. Щие Сьле Сьмо, гьрәгьре ԝи чахи һатьбу к'ьвшкьрьне: Го ԝәхта әԝ щикида дьчу, т'әмам бәр р'адьбун, ԛәдре ԝи, бе мә'нә, ԝәкә е баве хԝә дьгьртьн. Әԝи т'әви Һ'әсән аг'ае аԛьлбәнд нава эл—ә'шира һ'әсьнйада бона олк'е әԝ йәк дькьрьн, чь кö лазьм бу бона йәкти—т'ьфаԛа ԝе. Бона гьшк ԛәдре һәвдö бьгрьн у р'ожед ог'ьрме гьран пьшта һәв бьсәкьньн, һәв бәрнәдьн. Гәләк щара әԝи жь мала хԝә нан, р'уӊ, пәнер, шир, пәз у дәԝар дьданә к'әсив—к'усива. Әԝ хԝәйе һәбуна п'ьр' буйә у мәрд.

Һ'әсән аг'ае дьнеди го к'ӧда бьчйа бей wи нәдьчу. Гәләк готьн, к'ьламе щьмә'те дәрһәqа wи мәрьве дьлр'әм Сьле Сьмода һәнә. К'ьлама „Һәйле Нәне"-да, wәки дәнгбеже мәйи һ'ьзкьри Р'әшиде Басо дьстре, наве Сьле Сьмо те дайине. Сьле Сьмо у Һ'әсән аг'а сәре әлейә песәкьни бун, әwана дьчунә хуна хун сафидькьрьн, wәхтеда наве wан сәр заре щьмә'те бу. Гьшка wәхте һәwар—газие wәхте тә'ли—тәнгасие хwә wан дьгьртьн у чаwа сәре гьли—газь-на әw т'әглифи сафикьрьна һәр дә'w у дозәке дькьрьн. Кьламеда те готьне:

... Һәйле Нәне, һәйле Нәне,
Хала р'әшә бәр гәрдәне,
Сефил һ'але Мьһ'о т'әне.
Һәйле Нәне, Синәка һ'әсьнйа ль ви дәсти,
Дә бьра Һ'әсән аг'а у Сьле Сьмо
бьһатана ньге шькәсти,
Мьн т'ьре һатьбун qәләне
шеха мьн дьстәнди, мьн
Ньзанбу, wәки һатьнә Нәне,
Нәна мьн бь дәсти зоре мьн дьстәнди.

Нәне хwәхwа пьсмама Сьле Сьмо бу, Мьһ'о жи кӧр'апе wи бу. Сьле Сьмо у Һ'әсән аг'а дьчьнә орт'е, гази Нәне дькьн, же дьпьрсьн, wәки әw бь дьле хwә р'әвийә, йане на. Нәне дьве бь дьле хwә нәрә'вйә Мьһ'о әw бь дәсте зоре бьрйә. Әwана анәгори исафе шӧхӧл дькьн. Нәне пашда тиньн, wәки әw бей дьле хwә мерәки ӧсар'а нәвә бәрмали, к'ижани һ'ьзнакә. Әва мәсәла зә'ф баш нишан дьдә, wәки Һ'әсән аг'а у Сьле Сьмо мәрьвнә чьqаси qәнщ у баш бунә кӧ али Нәне кьрьнә бона әw бь дьле хwә бь хwәстьна хwә меркә. Го Һ'әсән аг'а у Сьлое Сьмо т'ьме алие к'әтйа, бьндәста бун, т'ӧ wәхта тьште бе исаф, бе р'ә'м qәбулнәдькьрьн.

Малбәта Әйлойа мәзьн бу, бьра, лезьм, qәwм у пьсмамед wе гәлә һәбун. Сайа ве йәке шуре wе мале ч'әп—р'аст дьбьр'и, гьлие wе гьли бу, кәсәки тӧрьш нәдькьр тьште ӧса бькә, wәки мьqабьли исаве, мәрьвайе буйа. Дьзи, пьзи, вьр', дәрәw, тәләqр'әши, бебәхти нә п'еше ве мале бу. Әw бәрк' мьqабьли ван тьшта дәрдьк'әт. Һәр щийа. wәхте дә'wата, шин, шайа әв мал бь сәри Сьме Әйло, wәки жер'а дьготьн Смайил аг'а, һәр тьшт һьлдьда сәр хwә: һәwари хwәйкьрьн, меван qәбулкьрьн у ӧса меванһ'ьз бу, wәки һе—һе дәрһәqа wе йәкеда дьвежьн, qьсә дькьн, пәсьн у мәт'һ'е wе дьдьн.

Qәй малед минани ве мале, малбәте qәсьдйә, дитйә

р'онайидаре әрмәниайи лайиqи биранине Хачатур Абовйан, wәки ньвисийә, кö меванh'ьзийа к'öрда т'әмамийа Р'оhьлатеда буйә легенд. Р'аст— мала Хwәде әв йәк бәр ч'ә'вайә, т'әмам ве готьна к'öрдзан, öлмдар, h'имдаре ә'дәбйәта әрмәниайә ну Хачатур Абовйанр'а qайильн. Го щарәке дәwсгьртие п'адше Ур'ьсете т'әмамийа Пьшкавказеда, (ль бажаре Т'ьлвисе р'удьньшт) те Идре, те мала Мартирос аг'а (баве Дро— Драстамат Канайан, wәзире Әрмәнистнейи (салед 1918—1920-и хwәйкьрьйне), паше әw ль мала Хачатур аг'ае сәрәкбажаре Идре дьqәсьдә, щәнд р'ожа т'әви wи ль гондед ч'ә'ла Синәке, гöнде эздийа дьгәр'ә. Әwана чаwа ә'дәт, пешие дьчьнә мала сәрк'аре эздие т'әмамийа Пьшкавказе Усьв бәге h'әсән аг'а. We шунда әwана дьвьнә меване Усьве Хwәдо.

Wәхта меване höрмәтбльнд мала Усьве Хwәдо дьqәсьдьн, ч'ә'в wи, хwәкьрьна wи, дәм у дәзгә, т'ьмт'ела мале дьк'әвьи, зәндәгьрти дьминьн, wәки чаwа дьqәwьмә ви гöнде ч'иеда тьште wа hәвн? Wәки р'абун-р'уньштана хwәйә мьләтие аqаси р'ьнд хwәйкьрьвә у аqаси гәләки жи к'әтьвә кьрасе шәhәрлуйа. Го Усьве Хwәда, wәки wи чахи бәнг—бәнга wи бу, щаhьл бу, чаwа дьвежьн, т'әзә р'абубу сәр зин, ль пошта әскәре ур'ьс, ль аспежхана wан 25 тә'м харьн дабу чекьрьне. Wәхта сьврә вәкьрьбун, го Хачатур аг'а у дәwсгьртие Варансов Дашков ч'ә'ве hәв дьньhер'ин, ч'ә'ве хwә баwар нәдькьрьн, wәки бона höрмәта wан аqас наз—нә'мәт, хwарьн, вәхwарьн сәр сьврә р'езкьрьнә. Әwана дö р'ожа дьминьн, лайиqи höрмәта wан ә'зәт—qöльх те кьрьне. Wәхта әwана жь мал дәрдьк'әвьн, дәwсгьртие Варансов Дашков Усьве Хwәдо у Хачатур аг'а башqә дькә, дьвә нава мерге у wәкә сәh'әтәке wанр'а хәвәрдьдә. Хәвәрдана wан h'имли дәрhәqа we йәкеда бу, wәки т'ьвдарәке р'астhатьна дәwсгьртие п'адше Ур'ьсете у Усьве Хwәдо бьвиньн. Хачатур аг'а wәхте к'әтә файтоне, сәр мьле хwәйи р'асте вәгәр'йа бь дәнгәки назьк кьрә гази, wәки гьшк бьбhен— Усьве Хwәдо наве тә тә h'әлалбә, тö лайиqи, wәки р'асти Варансов Дашков бейи, чока хwә бьди чока wи, wир'а тек'әви нава мьсьлә'те. Иди әwи наве тә бьhистйә. Әw hьвйа чуйина тәйә. Дәрhәqа ве йәкеда hьнәки шунда. Әм диса вәгәр'нә сәр Сьме Әйло у кöр'е wи Сьло. Минани кәлаке пьшта h'әму мәрьвед h'әwщәк'ар бун. Щарәке эла мә, эла h'әсьнйа дьк'әвә тәнгасие. Го Сари Сьлеман аг'ае сипки гöhдарикә лайqи нәда сәр эле, сәрк'аре we, гьрәгьре we. Әва эла мә бәри сала 1828-а, wәхта Әрмәнистана Р'оhьлате к'әтә

нава т'əшкила Ур'ьсете, жь Сьлеман аг'а дьqəтə у те ль гондед дор—бəре ч'йае Синəке щиwар дьбə. Бəри ве йəке Балул п'аша баве Сöрмəли Мəмəд п'аша, кальке Ә'вдьлə бəге ль Базиде гази гьрəгьре эла Һ'əсьнйа дькə. Әw дьвежə баве Һ'əсəн аг'а— Т'əмьр аг'а, wəки эла wи бь ширед пəзе хwə wир'а кəлаке чекə. Го wи чахи кəсəки тöрöш нəкьр мьqабьли готьна Балул п'аша дəрк'əвə, т'əне Смайил аг'ае кöр'е Әйлое Шьве Ә'ли аг'а бəр гьлие wида те у дьвеже, wəки əм т'əзə жь щəм Сари Сьлеман аг'ае сипки мьһащьр бунə, əwə фьраринə, тö чаwа qемишйа мə дьки у дə'wа öса датини пешийа мə. Пəй ве готьнер'а Балул п'аша Смайил аг'а дьнһер'ə, сери—һ'əта бьни ле мезə дькə, ч'ə'в wи бəжн—бале дьк'əвə, чəнд дəqа хwəхwа хwəр'а хəбəрдьдə, дьк'əвə нава мьтала у паше сəре хwə һьлдьбьр'ə, дəсте хwə датинə сəр мьле Сьме Әйло у дьвежеда, wəки наве тə тə һ'əлалбə. Һ'əта ньһа т'ö кəсəки тöрьш нəкьрйə бəр гьлие мьнда бе, wəки тə щöлə'т кьрйə, öсанə т'əмамийа малбəта тə жь бьн ви бари дəрдьк'əвə, пəзе wə нə лазьмə.

Дəрһəqа ве йəкеда һ'əтани нһа жи те готьне, те сəр зара, wəки чаwа Сьме Әйло кöр'е wи Сьло шире пəзе хwə нəдьдан бона чекьрьна кəла Балул п'аша, wи мəрьви, wəки кəсəки бəр нькарьбу текьра вьqин. А вьра готьнə, wəки дəст сəр дəстар'айə. Паше, wəхта эла мə, сəрк'аре эле Т'əмəр аг'ае, кö Пушкин дəрһəqа меранийа wида бь пəсьн хəбəрдайə, кöр'е wи Һ'əсəн аг'ае дурдити, qайилдьбьн бь шире пəзе эле кəлае чекьн, Сьме Әйло т'əне жь мала хwə 700 мие qəр дьдə.

Чекьрьна кəле бь wи мəрəми бу, wəки һ'əсьнйа т'ьме бежьн, бькьнə ч'ə'ве гьшка, wəки wана кəла чекьрйə. Демəк, əwана лайиqи һöрмəта һəрə бьльндьн. Дəрһəqа ве йəкеда хwəш гьлидькьрьн Ә'вдие Сə'до, Озмане Мамо, Бəдое Р'зго, Фəйзо бəге Шəмо бəге, Мəщит бəге Ә'мəр аг'а. Ван һəрде хьлазие мəк'т'əба Зореда хəндьбун, р'ьнд ур'ьси занвбун, зьмане һар—мара дəве wанда бу, т'əриqа мə, р'е—р'ьзма мə, р'абун—р'ьнштандьна мə, ə'рф—ə'дəте мə хwəш заньбун, мəри жь хəбəрдана wан т'ер нəдьбу. Wана бь сəһ'əта дəрһəqа малбəта Әйлойада хəбəрдьда у мəсəла чекьрьна кəла Балул п'аша т'ьме бир данин, дьготьн, wəки эла һ'əсьнйа бь сəри гьрəгьр, меред минани Сьме Әйло, Озмане Гьзо, Титале харзие wи, Р'əше Нəво, К'əлəше Хwəдеда, Qадие К'əло, Әмьр аг'а, Соро, Һ'əсе Дуде, К'əле Һ'амо, Зöрбə, Шəваве Т'əмо, Щəwе Шəwеш, Хwəде Суди, Щəwе Бьро, Әсе Бəк'о, Мьсте Бə-

к'о, мала шае, мала Шәwеше Һ'эзе, Бьраһим аг'а, п'ир Ә'лие баве п'ир Усо, мала шех Чоло, мала Ә'ле Хӧлам, Ә'лие Фарз, Мәмәшәриф, Ә'т'аре Һ'эсо, Чоле Кьнйаз, һәр дәра һатә наскьрьне, наве wе бәлабу чаwа эләкә тәйах, йәкә бәрхwәдайи, йәкә зор у аqьлбәнда. Жь ве йәке бу, wәки наве „Һ'эсьни" данә сәр wе. Бона чекьрьна кәле Балул п'аша Сари Сьлеман аг'ае сипки гази щәм хwә дькә удьдә кӧштьне. Бәри кӧштьне дьвежнә Сари Сьлеман аг'е, wәки нәчә һәрама Балул п'аша, wе тә бькӧжә

Сари Сьлеман аг'а бәре ә'wльн баwарнакә, паше дьвежә, wәки сәрикә әw ог'ьрә, Хwәде бәрхе сор дайә к'ерер'а. Паше хәбәрдана хwә думайи дькә, wәки бейи һ'әмде wи гӧһдари т'ӧнәбуйә сәва эла һ'эснйа. Го Сари Сьлеман аг'а кьрә ахин, wәки р'уе бе т'ьфаqиеда, р'уе дӧтирәтиеда әwана дьк'әтьнә бьн дәсте хәлqе хәриб, р'ежимед нәп'ак. Го Хwәде әw хwахwа сәр хwәда һерс буйә у готйә, wәлә, Балул п'аша чь бинә сәре wан, нә гӧнәк'арә. Фәйзо бәге дьнеди т'ьме әв готьнед Сари Сьлеман аг'ае сипки дьwәк'ьландьн дьгот, wәки Балул п'аша, wәхта ван фькьр, готьне wи дьһ'эсә, гәләки бәр хwә дьк'әвә, wәки чаwа дайә кӧштьне.

Эла һ'эсьнйа бь сәрк'арийа Т'әмьр аг'ае досте дәwләта Ур'ьс те ль ч'йаед Синәке, ч'иаед феза ч'ае Qӧлпе хwәр'а дьдәбьрә, дьвә хwәйи гӧнд, хwәй зозан, хwәй мьлк'. Әw дьк'әвә бьн бандур'а ур'ьсе ч'ә'в шини дьл р'ә'м.

ГÖНДЕД МƏ

Дəwлəта ур'ъс бь ч'ə'ве р'ə'ме эла һ'əснйа дьнеһер'ə, али wе дькə, wəки бь хwəстьна хwə гöндед ч'йаед Синəкеда щи—wарбə. Мала Һ'əсəн аг'а гöнде Ə'сланлуе бəгəм дькə у теда дьминə. Кание ви гöнди п'ър' бун. Сəр п'əр'е гöнд кəзəрма əскəре ур'ъс бу. Бьнйа гöндда ч'ə'лəкə мəзьн бу. Гöнд хwəш бу. Вьра, ви гöндида гəлəкбун мале ə'нзəлə. Гъшка п'ър' һöрмəта мала Щəле К'əлəш дьгърт. Əв малəкə бəрмевана бу, малəкə ощахзадə. Усьве Хwəдо дьвə сəрдə'wатие Щəле К'əлəш. Наве жьна wи К'əле бу, гəлəки р'ə'м бу, дайика һесир, бəлəнгаз, к'əсив—к'усива бу. Гəлəк ве мале сəкьнинə у һ'əта нһа жи дьшекъриньн. Щəле К'əлəш сала 1917-а wəхте р'əв—бəзе, һəwар—газие те кöштьне, кöр'əки wи һəбу, наве wи К'əрəм, р'ə'ма Хwəде левə. Əw ль гöнде Шамираме чуйə бəр р'ə'ма Хwəде. Мəзəле wи р'ънд һьлданə. Гъшк жер'а р'ə'ме дьхwəзьн у т'ъме гьлие wи, лаqьрдие wи тиньнə бира хwə. Ə'сланлуеда бу öса жи мала Шае, мала баве дəрсдаре мəйи ə'wльн — Ə'лихане Сəрдар Шагинов. Ə'лихане Сəрдар, нава щьнəтедавə, бь дəсти сəрк'аре т'əмамийа эздие Пьшкавказе Усьв бəге Һ'əсəн аг'а те Семинариа Р'əwанейə дəрсдариһазьркърьнеда дьхунə, дьвə дəрсдар. Əw нава эздийада дəрсдаре пешьн бу. Əwи ль гöнде Бащалуе, гöнде к'ълера, ль qəза Qəрзе ль гöнде Qöндəхсазе, ль нəһ'ийа Аг'баране, ль гöнде Байсьзе, ль нəһ'ийа Т'əлине, гöнде Шамираме ль нəһ'ийа Əштəрəке, дəрсе зьмане ур'ъси данə зар'е мə. Ə'лихане Сəрдар, го, гəлəки зен у мəрифəт бу. Го щарəке Щəwе Шəwеш, гьлавие ə'йан, дьбə сəрк'аре 10—15 гöнда, дьвежə Ə'лихане Сəрдар, wəки Хwəде һ'əвини чьма тəр'а дьвежьн Ə'лихан. Ə'лихане Сəрдар щаба wи дьдə, дьвежə, wəки əз кöр'е мала Шаемə, эл мака мерьвə, гъшк дəрһəqа шə'дə—шуде wе маледа заньн. Паше əз харзие мала аг'емə, харзи Һ'əсəн аг'ае ч'ə'вбöрöбəлəки аqьлбəнд у мьн семинариа Ереване хьлаз кърйə. Wан һəрсека т'əваикьн, гəло Ə'лиханəке ле дəрнəк'əвə? Щəwе Шəwеш, һазьр гəлəки к'ефхаш дьбьн, wəки дəрсдаре wан öса шə'рəзати щаба хwə да.

Гӧнде Ә'сланлуе нав дькърьн чаwа гӧндәки ч'әла Синәке. Һ'әвт гӧнде ч'ә'ла Синәке һәбун.

Гӧнде мәйә майин әвед hаньн: Аставлу, (ви гӧндир'а ӧса жи дьготьн гӧнде шеха). Аставлуеда дьман малед ӧсайә навә нишан, мала Чәркәзе Әwло, wәки п'ьр' аqьл у дьнеди бу, гьрәгьре wи чахир'а р'адьбу—р'удьньшт, т'әви Усьв бәге, Мьсто бәге, Усьве Хwәдо, шех Бьраhиме, К'әләше Хwәдеда. Гӧнде Шехада бу мала Ә'ле Хӧлам. Го әве мале h'әсьн сари бадьда, гәләки маләкә хӧрт буйә. Һ'әйф сала 1918-а, wәхта шәр'е wан у додька бь мьхәнәти, гәләка жи р'әши додкада гӧллә давитьнә wан, чәнд мере ве мала р'әнгин hатьнә кӧштьне.

Мала шех Бьраhиме, шехе шехобәк'ра жи ви гӧндида бу. Шех Бьраhим шехе Усьве Хwәдо у К'әләше Хwәдеда бу. Нав у дәнге wи нава т'әмамийа ә'ширәтеда бәлабубу, әw кӧр'апе Усьве Хwәдо бу, дәрhәqа wида әме hәла hе хәбәрдьн.

ГӦНДЕ ЗӘРИФХАНЕ: Гӧндәки лайиqи биранина h'әта—h'әтаейә. Әwи гӧнди Шәрое Бьройи р'ә'мәти нава к'ьламәкә хwәда бир тинә. Ви гӧндида те кӧштьне мерхасәки к'ьлама Шәрое Бьро Аh'мәде Һ'әсе Сьло. Аh'мәд, Ә'ли у Ә'мәр бьрае hәвбунә. Әwана ә'сле хwәда мамт'аҗи бун. Һәрсек шьванбун ль Ахьрк'әләке. Wедәре Ә'лие бьре wан дьле wи дьк'әвә qизәкә эла сипка — Һәwе. Әw Һәwе дьр'әвинә, те Сӧрмәлие гӧнде Хьрбе Сор. Вьра Т'әмое Сәйдо гьлийа бәр Һәwер'а давежә, мере wе пе дьh'әсә у hәрсе бьра дьгрьн Т'әмо у кӧр'апе wи Ә'т'аре К'әләш дькӧжьн у дьр'әвьнә wәлате Р'оме. Ль Р'оме жи Аh'мәд се сәйида дькӧжә у дьвә qачахе дәwләта Ур'ьс у Р'оме. Әw жь Р'оме диса бь qачахи синор дьт'әр'ьбинә, те wәлате Ур'ьс. Аh'мәд дьчә гӧнде Зәрифхане, мала Әле. Вьра әскәре ур'ьс пе дьh'әсьн у дькӧжьн. Һәрдӧ бьре wийә майин Ә'ли у Ә'мәр жи кәла Базидеда бь дәсте Р'ома Р'әш тенә кӧштьне.

К'ьлама хwәда Шәрое Бьро ван hәрсека бир тинә наве wан дьдә у наве гӧнде Зәривхане ньqьл дькә, дьwәк'линә. Әw минани дәнге qӧльнге ɋәр'ие дькә qир'ин:

... Гӧле мә'рьме (жьна Аh'мәд) дора hиве бу зиwанә,
Дә бира әw р'ож нә р'ожа Хwәде буйа
wәхте Аh'мәде Һ'әсо мала Әле бу меванә.
Дә wе чаwа гӧлләке бәри бәдәна Аh'мәде Һ'әсо,
Ә'ли, ә'мәр данә, qәландьнә кока мерхаса
мамт'аҗинә...

Го hәла wи чахи жи гърәгъре элейә аqлбәнд, дьнеди, фә'мдар дькърьнә hәwар—гази, wәки h'әйфа мьләт, гәл, кӧ сәр нә т'ӧ тьшти hәв дькӧжьн, мала hәв wеран дькьн. Го wана дькьрә ахин, бәне пьшта wан дьqәтйа, wәки чаwа hәвдӧ фә'мнакьн, чаwа hәвр'а навнә пьшт, т'ьфаq.— Ә'зим наве Хwәде, wәки йәктийа мә hәбйа, т'ӧ кәсәки мә нькарьбу,— Чәркәзе Әwлойи дьнеди у шехе Усьве Хwәдо, шех Бpahиме дьготьн у дьлувандьн.

ЛЕ ГӦНДЕ ОМБЛА: Сәр наве мала Әсе Бәк'о дьhатә наскьрьне. Әва әw Әсе Бәк'о бу, wәки 700 пәзе шех Сәлh' бәге жь wәлате Р'оме чаwа т'алан ани бу. Әwи h'әйфа wе йәке hьлда, wәки шех Салh' у щәрда wи h'ӧщуми сәр гӧндед эла h'әсьнйа кърьбун. Гьрәгьре ә'шире, мала Гӧли Щәwар аг'а, мала баве Әләшәрәф бәге, генерал, майоре Ур'ьс, дьк'әвнә орт'е у наhельн, wәки дәсте ә'шире бьк'әвә hәв. Го wи чахи мала Гӧли Щәwар аг'а мела эла h'әснийа дькър, чьмки әw щинаре hәвбун у щинартийа wан жи гәләки хwәш у ширьн бу, нава h'әму дәме ә'мрда пьшта hәвбун, hәв бәрнәдьдан.— Wәлә, wи Шәмси, әгәр h'әму ә'ширед корманщие минани эла h'әсьнйа у мала К'осабуна (аwа эл—ә'шира Гӧли Щәwар аг'ае Ә'ли бәгер'а дьготьн), hәв фә'мбькърана, qәдре hәвдӧ бьгьртана, т'ӧ кәсәки wе әм нәшкенандана, Р'оме жи нәк'әта wәлате мә,— Ә'лихане Сәрдар Шагинов hәргав дьгот, дьwәк'ланд.

ГӦНДЕ ДӦ Т'АХЕ: Гӧнде мәхсудйа бу, гӧнде Ә'вдие Сә'до, Т'әмке Сәйре, Әме Ә'мо. Мәхсудийа гәләки мә'рифәт у нандайинә, гьлие wан гьлийә, сонде wан сондә. Пәйhатие wан ве гаве h'имли гӧндед нәh'ийа Әрмәнистанейә Армавире, Нор-Ареше у Гӧнде Чарайи сәр пәр'е бажаре Ереване дьминьн.

ДӘРҺӘQА ГӦНДЕ QЬРБЬЛАХЕДА: Сәд h'әйф мә'лумәти баwарки бәр дәсте мә т'ӧнәнә. Т'әне әм заньн, wәки ль wьр дьман маhащьрйа, орт'ьлйа. (Әван нава hатнә сәр wан, чьмки жь ера хwәйә, кӧ wер'а дьгтьн Орт'лә, мьhащьр бунә. 'Һатани нhа жи wанр'а дьвежьн мьhащьрйа, Нава мьhащьрйда мернә ә'йан hәбун, малнә ә'нзәл, wәки wәхтеда гәләк шӧхӧле qәнщ, лайиqи биранине кьрьнә, шӧхӧл, wәки hәр мәрьвәки занә дьшекьринә.

Нава эледа гәләки бәла бубу наве Щәwе Шәweш. Әw главие эле бу (хәбәра „Глави" h'әсав дьбә сәрк'ар). Щәwе

Шәweш сәрк'ари 10—15 гӧнда дькьр. Готьна шә'да әw мерәки мера зедәтьр бу. Qачах, щәрда Р'ома Р'әш тьрса wи нькарьбу сәр гӧнде эздийада бьhатана. Кӧр'әки wи, К'әрәме р'әмәти, h'әтани ван сала жи саг' бу. Әwи р'ьнд р'е—р'ьзма мьләт, дирока we заньбу у гьшк дьгьhиндьнә hәвдӧ. Мала Щәwe Шәweш маләкә hьнк'уфи мала Усьве Хwәдо, Чәркәзе Әwло, К'әләше Хwәдеда, Щәле К'әләш, Маме Ә'ло, Һ'әсе К'әләш бу.

Чәркәз Бакаев, Бьрое Мамо бьразие Һ'әсе К'әләш бун. Чәркәз докторе ӧлме филологие, к'ӧрдзане мәзьнә. Бьрое Мамо сәрк'аре занингәhа бажаре Ереванейә Пьшкавказейә дәрсдарhазьркьрьне бу. Бьро щарәке к'ьшкчие чемпионе дьнйае Ботвинникр'а листьбу. Wана се щара листьбу. Щарәке Бро ле бьрьбу, щарәке п'атә листьбун, щарәке жи Ботвинник брьбу. Го Бьро hәр т'ьм, wәхта гьли дьhатә сәр к'ьщке, дьгот, wәки әwи Ботвиники чаwа wи бьрйә, бәр хwә дьк'әт, hерс дьбу. Дәрhәqа ве йәкеда бәрмалйа wи Һ'ьсрәта Мирзә дьгот у сәре хwә дьh'әжанд, wәки Бьро мат'ематика зә'ф баш заньбу, п'ешәкзане ве дәрәще сәр wи ә'щевмайи мабун, ле әw нәхwәш к'әт у сала 1936-а чу бәр р'ә'ма Хwәде.

Кӧр'әки Щәwe Шәweш — Әсәд, зә'ве Усьве Хwәдо бу, мере Щәмилан ханьме. Ле әw зу дьмрә...

Wәхте р'әв—бәз, hәwар—газийа сала 1918-а Щәwe Шәweш бь мераниа хwә, щӧлә'те хwә гәләкар'а дьвә дәлил, пьшт. Го бьнәлие гӧнде Шамирамейә wи чахи ә'сле хwәда qазани ле анина динда сони (дӧтирәтийа анина дин, бе т'ьфаqие, нәзание агьр—алав мала гәле мә данә. Әве йәке дьжмьне мәр'а дәст дьда, хwәзма р'ежима т'ьркар'а, ле шькьр сайа сәре Партиа К'аркьра әв дӧтирәти, хwәнәнаскьрьн иди hатйә hьлдане).

Тен бал Щәwe Шәweш дьвежьн, wәки ль гӧнд бьминьн, т'әвайи дәрбазкьн, ә'шир—баве ә'ширейә, әwә бав эздинә. Го бнәлие гӧнди гәләки дәwләмәнд Һ'әщи Будах, Әсәде Хәлифә qайил набьн, готьбун дьнйа т'әвhәв буйә, ве hәwар газиеда h'әтани әм р'авьн шьровәкьн, wәки әм йәкьн, мьләтәкьн hәр тьшт дькарә бьqәwьмә. Дьжмьн т'ьм ӧса кьрйә, wәки бьра—бьрер'а буйә гӧре hар. Wә'дә лазьмә, wәки әм гьшка сәрхwахт кьн.

Го Һ'әщи Будаг' готә Щәwe Шәweш, wәки әз бәхте тә баwар дькьм, тӧ мерәки нав нишани, бәхте мере че т'ьме жи hәйә, ле хwә тӧ бәр hәр йәки насәкьни? Т'әмам мьhащьр бунә ,т'әмамә нава р'әв—бәзеданьн, к'е к'е наc

дькә у к'е—к'е дьвә xwәй. Го, wәлә, әме ль вьра баркьн, һәр'ьнә wи бәри ч'әме Әрәз.

Щәwе Шәwеш дьвежә щьмә'те, wәки мьqатбьн, кӧ шамиранийае qазани бе qәзйа—нәзиа дәрбазбьн.

Ле диса, Xwәде хьравкә, һьнәк qафсар, дьз—пьз бь qачахи давежнә сәр wаң. Әwана һәв дьдьнә бәр гӧлла, го, wәлә, һәла мер жи һәв кӧштьн.

Пәй ве йәкер'а го Һ'әщи Будаг' щаw Щәwе Шәwешр'а шандьбу, готьбу, wәки тә бьһист чь qәwми? Щә'дандьна мәйә бона т'ьфаqа мьләт һәла һе гәләк һәрәк'әти дьхwәзә. Нә ахьр нава мәда щарна сәва п'осте кавьр'әке мера һәв дькӧжьн. Һ'әщи Будг' слава ширьн Щәwе Шәwешр'а шандйә у гӧмана хwә ание жь wе р'оже, wәки мьләте һәв фә'мбькә, к'еләка һәв бьсәкьнә, бона сәрбәсти, йәктийа хwә бьфькьрә.

Гьлие Һ'әщи Будаг', шькьр, иро шиндьбьн. Мьләт xwә һ'әсйайә, дирока хwә занә. Иди дәwрада әw дәсте хwә сәр һәв бльнд накьн, бь мә'на щӧдабуна һ'әвандьне.

Щәwе Шәwеш кӧр'апе мала Әмьр аг'айә, Qәшәнге Т'әмо— мала калке Таһаре Шәвав бәге. Әв мал нә кӧ т'әне нава эла һ'әснайада нав у нишне wе һәбун, ле бәле, ӧса жи щәм мала К'оса, к'ижан һ'әсавдьбу дәwсгьртийа п'адше Ур'ьс дәрәща сәрwерикьрьна һ'әму к'ӧрдед Пьшкавказеда. Бәге Щәwар аг'а— Әләшәрәф бәг, дьвә сәрдә'wатие Qәшәнге Т'әмо. Пәй дә'wатер'а Әләшәрәф бәг незики Усьве Хwәдо дьвә у дьвеже, wәки дә'wатеда wәстиайә, дьхwәзә һьнәки р'әһ'әт бә, qасәке р'азе. Усьве Хwәдо генерал-майоре Ур'ьс Әләшәрәф бәге тинә мала хwә. Әләшәрәф бәг жь т'ьмт'ела мале зәндәгьрти дьминә у wи чахида һ'ьзкьрьна бәрбь Усьве Хwәдо дьфьр'ә дьле wи. Әләшәрәф бәг, го, мале т'ӧ кәсида р'анәдьза. Әw шәвәке мала Усьве Хwәдода дьминә, же ләзәта дьнйальке дьстинә. Го, әwи һ'әтани wи чахи (Хwәде хьравкә р'уе дӧтирәтийа анина динда) нане эздийа нәдьхар. Ле мала Усьве Хwәдода жи гази qоләкә ә'щәма дькьн, кӧ нен бьпежә, wәки Әләшәрәф бәг бь дәставе wе qьнйаткә. Qола ә'щәм нен ньзанә бьпежә, Әләшәрәф бәг ве йәке т'әхмин дькә у хwәха р'адьбә гази бәрмалйа Усьве Хwәдо Зәйт'уна К'олоз, дькә, дьвежә — демәк әз дәставе тә нәхwӧм, дәставе ве qола ә'щәм бьхӧм? Wәлә, Хwәде мьр'а шәрмә. Т'ӧ дайка мьн кьрьви, нен бьпежә, әзе дәставе тә бьхӧм. Го wи чахида иди т'әмамийа мала К'оса, мала Гӧли Щәwар аг'а нане мала Усьве Хwәдо, эздийа дьхwа-

рьң. Го, щарна, wəxте Усьве Хwəдо гьрəгре элер'а хəбəрдьда, дьгот:

— Баш бу, wəки мьн Əлəшəрəф бəг ани мал. Нанxwарьна wи ль мала мə дəрəщəкə һ'ьшйарбун, пешдачуйина мьлəт бу. Э, бəрəбəрə гьшке ч'ə'в бьдьне у əв дəрəща нəqəнще нав гəл дəрк'əвə.

Пəй ве йəкер'а, го, чуйин—һатьн һəвqəсдандьн, мевантийа wан һəр т'ьм һəбу. Паше öса бу, wəки мала генерал—майоре Ур'ьс Гöли Щəwар аг'а, кöр'е wи Əлəшəрəф бəге (əв һəрдö жи р'öт'бе wанайə генерал—майорие һəбун). Һəлəqəтие xwə т'əви мала Усьве Хwəдо öса xwəшкьрьн, wəки бунə һ'ьзкьрие һəвдö, һ'əму дəма һəвдьсəкьнин, чаwа дьвежьн, т'əне ньвине wанə шəве башqə бун. Усьве Хwəдо дьвə сəрдə'wатие ве мале. Дəрһəqа ве йəкеда һəла һе we бе готьн.

ГÖНДЕ БЬРЕ Һ'АЩО ГÖНДЕ БАСНƏКЕ: Синəка һ'əсьнйа, wи чахи сəр синоре Ур'ьс—Р'оме бу. Бона хəйкьрьна синор дəwлəта Ур'ьс бьнəлие гöнди ə'йан Бьре Һ'ащо к'ьвшкьрьбу чаwа сəрк'аре гöнд. Гəлəк щара Бьре Һ'ащо xwəxa пешбəри щəрде дьжмьн дькə шəр' у бəри wан дьдə. Дəрһəqа ве йəкеда, го, һ'əйло Т'ьвлисе жи заньбун, ль к'ö дəwсгьртие п'адше дəрəща Пьшкавкаҙеда р'удьньшт. Əв гöнда, го, т'əмам мерг—чиман, кани у ч'əмед аве бун. Гəлəки xwəшбуйə. Ви гöндида дьман öса жи мала Смайил, мала п'ир Ə'лие, баве п'ир Усо, кö навдькьрьн к'ьлита аина дине эздийа. Гöнд гəлəки т'ьфаq буйə, гəлəки һöрмəт, сианəт, qəдре һəв дьгьртьн. Гьшк Бьраһим аг'а дьтьрсйан. Го, əwи т'ö тьште qəлп, бебəхти, дьзи qəбулнəдькьрьн. Щарəке, чаwа дьвə, мала Смаил у п'ир Ə'ли дьчьнə Идре сəр Бьраһим аг'а шькйат дькьн, дьвежьн, wəки зоре дьдə мə, нəһəqие дькə. Əве тə сəр we фькьренə, wəки we Бьраһим аг'а жь р'успитиа гöнд дəрхьн. Ле бəхте wан ле нае. Тə'лəбəхте wанр'а wи чахи дəwсгьртие Варансов Дашков ль wьр буйə. Əw дьпьрсə, кö чь буйə. Сəрк'аре Сöрмəлие—Идре Гиа Богославски дьвежə, wəки əwана һатьнə сəр Бьраһим аг'а шькйат дькьн.

— Дə'wа wан чйə?— дəwсгьртие Варансов Дашков дьпьрсə. Гиа Богославски щаба wи дьдə, дьвежə, wəки дьxwазьн, кö Бьраһим аг'а жь р'успитие дəрхьн, йəки майин к'ьвшкьн. Дəwсгьрти һ'əта we йəке иди ль Т'ьвлисе дəрһəqа мерани, шəр'е Бьраһим аг'ада пе һ'əсйабу мьqабьли Р'оме, заньбу, wəки т'əне əw дькарə синоре

Ур'ьс хwəйкə. Дəwсгьрти дьве бəри wандə бра həр'нə мале хwə, гази Бьраhим аг'а, Бьре Һ'ащо кə у бькə глави. Бьре Һ'ащо те, əрзелка гьлавие давежнə стуе wи. Əw вəдгəр'ə гӧнд. Го, wəхта əw те гӧнд, лаwка мала Смаил у п'ир Ә'ли, wəхта əрзелка стуе wи дьвиньн, həвр'а дьвежьн — кӧр'о, дə бьр'əвьн, əве тə дьр'əвьн, дьчьнə мала Усьве Хwəдо, хwə давежьнə бəр бəхте wи. Паше Бьраhим аг'а щаw дькə, дьве бьра бен, əз дəсте хwə надьмə wан, бьра həр йəк пəзəкə qəр мьнр'а бинə.

Го, ӧса жи кьрьн. Пəй ве йəкер'а Бьраhим аг'а бəхте мера дьдə wан, wанр'а гəлəки h'əйф бу, ле бона нəмəрда, тəлəqр'əша гəлəки бəрк' бу. Гьшка хwəр'а кьрьбунə дəрсе, wəки гӧндда qəлпие—qулпие нəкьн, хьравие щинара нəкьн. Т'əмама тьрса Бьраhим аг'а бь ч'ə'ве хьрав дəр щинаре хwə нəднкьри, гьшк минани малəкə т'ьфаq бун, лома жи сəр синоре Р'оме, щəрдед башqə—башqə wан нькарьбун.

„Кӧр'о дə бьр'əвьн" əв готьна лаwьке мала Смаил у п'ир Ә'лие h'əтани нhа жи те биранине. Wəхта йəк зоре дьдə йəки, дьве— кӧр'о, əзе ӧса бинмə сəре тə, чаwа Бьраhим аг'а ани сəре п'ир Ә'ли у лаwкед мала Смаил. Те жи бежи — „кӧр'о, дə бьр'əвьн". Т'əмам wəхта ван гьлиа дьбhен, дьвежьн р'ə'мə р'ӧh'е wанвə, wана р'астə щарна həв hьнəки дешандьн, ле бəле, həв бəрбат нəдькьрьн. А, вьра готьнə, wəки дьжмьне мерьв бьра qанйах бə, занəбə, чьмки жь ед ӧса хьравиа мəзьн дəст надə. Əwана бəр мерьв дадӧхӧн, дьбəхьшиньнə мерьв. Бьраhим аг'а бəхшандə лаwькед мала Смаил, п'ир Ә'лие.

Дə wəки гьли hатйə дəрhəqа мəрди, дьлр'ə'мийа Бьраhим аг'ада, əм ве йəке жи гьликьн. Дӧ жьне Бьраhим аг'а həбун, наве жьна wийə мəзьн Безар бу, Безаре зар' нəданин, лома Бьре Һ'ащо hewи ани сəр we. Наве hewие Хате бу. Жь Хате се зар'е Бьре Һ'ащо həбун — Һ'əсəн, Зəйнəв, Нəщифə, Нəщифə бука Усьве Хwəдо бу, жьна Ә'лие Усьв (əw комисаре эскəре Ур'ьса бу ль Сӧрмəлие, паше бу гьлави, сəрк'аре 24 п'одрəте дəwлəте. Дəрhəqа ве йəкеда əм паше хəбəрдьн). Нəщифə бəжнбьльнд бу, хəмла həр говəндəке. Го, wəхта əw дьк'əтə говəнде т'əмама we бəжн—бал, ч'ə'в у бӧриед wейə бəлəк, р'əqаса wейə назьк т'əмашəдькьрьн, ле т'ер нəдьбун. Əw кӧлилка мала Усьве Хwəдо бу, бь нав, намуса we сонд дьхwарьн. Щарəке əw дьчə нава мерге п'ьнщар'е бəрəвкə. Го, əwe ӧса хwəкьрьбу, wəки жь гӧл—сосьна нəдьhатə башqəкьрьне,к'ьнще we жь h'əму р'əнге к'əскəсоре бун. Шальк,

кöртьке we хəмлəкə he р'ьнд дьданə бəжн—бала we, əwe голафт'ункьри бун, дурва дьч'урьсин у щəрна əw жь гöлсосьн, ч'ич'əке мерге бь wан башqə дьбу, wəхта тиренже тə'ве дьк'əтьнə сəр wана, əwана дьбьрьqин. Нəщифə ханьм п'ьнщар' п'ещеда вəгəр'йа мале. Əwe дурва Ә'лие бəге мере хwə дитьбу. Ә'лие Усьв жи əw дитьбу. Нəщифе həвалкьрасе хwə нəйсəйи hьлдабу жоре, wəки жь qьр'авийе шьл нəвə. Нəщифə дьр'ьщьви, р'əнг авитьбу, дьтьрсийа. Нə ахьр Ә'лие мере we əw öса дитьбу. Ә'ли т'ö щара набəхшинə мьн. Нəщифə дьфькьри. Нə ахьр əwи ньге мьн нава мергеда бе ст'ар дитьбу. Əw нhа дьфькьрə, wəки хенжь wи öса жи хəлqе дитйə. Ә'лие Усьв əwe йəке т'ə'мул накə. Əw сйари те мал, хöлам дьзгинийа həспе wи— Дəwреш, дьгрьн. Ә'ли дьк'əвə хени, Нəщифə хwə давежə бəр Гəвəза Ә'мəр (Гəвəз жьна Усьве Хwəдойə бьч'ук бу). Гəвəз дьве Ә'ли, Ә'ли бəхте тəдамə дəсте хwə нəдə Нəщифе, дəлалиа мала мə у Бьре Һ'ащойə. Ә'ли, Хwəде мала wи хьравкə, гöр'а Гəвəза жьнбава хwə накə у qьрме бəр хwəр'а дьк'ьшинə, Нəщифə ханьме дькöжə. Гəвəза Ә'мəр, го, Ә'ли паше п'ошман бу, хуна we к'əлба дьхwар, ле хwə öнда нəкьр. Əwи гази хöлам кьр, wəки h'əспе бинə. Гəвəз дьвежə, Ә'ли те к'öда həр'и? Дьве əзе həр'мə мала баве Нəщифе. Гəвəзе го мьн готе те чаwа həр'и мала wи, нə ахьр тə qиза wи кöштйə? Го Ә'ли готе— Гəвəз, Гəвəз əз дьчьм, нə ахьр мəрьве хöрт, зор, е минани Бьраhим аг'а мəрьва п'епəснакьн, əw жь бьльндайе мерьв дьнhер'ьн у дькарьн бьбəхшиньнə мерьв.

— Wəлə, Хwəде мьн кьр, Ә'ли кьр, Гəвəза Ә'мəр бир дани,— əw сйар бу, бəре хwə да Басинəке мала Бьраhим аг'а.

Wəхта əw дьчə мала хəзуре хwə həрдö хwəси, хwəзур, бура Һ'əсəн, пешиеда тен, бь h'ьзкьрьна сьлаф—к'ьлава дьдьнə həв. Бьре Һ'ащо дьве Ә'ли, əз qöрба, дə бежə чь həйə, чь т'öнə. Ә'ли дьве, wəлə, апо, хер—хере дəрк'əтйə, мьн Нəщифə кöштийə. Го Бьраhим аг'а дəсте хwə дьдə бəр ə'нйа хwə, дьфькьрə, паше сəре хwə hьлдьбьр'ə, дьвежə Ә'лие зə'ве хwə, wəки бежə, хwə Хwəде нəкьри, сəва нав—намусе нинə? Ә'ли дьве на, wəлə, апо, h'ал—h'əwал сава ве дəрəща hан буйə. Го, Бьре Һ'ащо диса фькьри, ах к'ьшанд у дəсте хwə мьле Ә'лие Усьве Хwəдо дьхə, дьвеже, айе we тəр'а нəминə, h'əйф, сəд h'əйфа тə, wəки тə тьштəки öса кьрйə сəр нə т'ö тьшти, wəлə, ə'зим, наве Хwəде, айе we тəр'а наминə. Һəр'ə, əз сəр хатьре Усьве Хwəдо, сəр хатьре h'ьзкьрьна мəйə бəр бь

тə т'ö тыштəки тəр'а навежьм у тö гьлие т'öнəвə сəва дəргə диwана. Ахьр əзе тə чаwа бьдьнə дəсте диwане, wəхте йəки минани Усьве Хwəдое суди т'əзə мьрйə (1914-а), əз ћесьр у гьрие т'əзə жь ч'ə'ве хwəйнке тə у хwə набариньм. Пəй ван гьлийар'ə əw нəфəре хwəва т'əви Ә'ли тенə гöнде Усьве Хwəдо Алəчалуе, шина Нəщифə ханьме дькьн.

Кöр'əки Нəщифəе ћəбу, наве wи Фəйзо. Фəйзое Ә'ли qьтитке мере кöле бу. Әw сала 1941-е, wəхте шəр'е Wəт'əниейи мəзьн, шəр'е мьqабьли фашизме чу, иди вəнəгəр'ийа. Шəћəре Варшаваеда Ә'щое Сьло, мала Бава, əw дитьбу. Паши шəр'əки гьран ћəв öндакьрьбун. Ә'що гьлидькьр, wəки тьрса Фəйзо т'öнəбу. Әwи бəре хwə гöлле нəдьгöћер'и.

— Ах хwəзла дəнгбеж ə'р'афе шер' ћəбйана у к'ьлам бавитьна сəр меранийа мə,— Фəйзое Ә'ли дьготə мьн,— Ә'ще мала Бавайи р'ə'мəти, wəхте дəрћəqа шер'да гöнде Шамирамеда гьли дькьр, бир дани. Фəйзо жи дəнгбеж бу, ле дьго, wəки əw хwəхwа нахwəза к'ьлама баве сəр хwə, чьмки wе бежьн а, бьнћер'ьн пəсне хwə дьдə.

— Wəлə əз сəре пешие хwəкьм,— Ә'щое мала Бава бь к'əсəр бир дани,— мерхасийа Фəйзое Ә'ли лайиqи пəсьнандьне бу.

Wəхта щаwа кöштьна wи бьћистьн, пирка wи Зəйт'уна К'олоз əв к'ьлама авитə сəр:

Шəр'ə, шəр' гь-ранə...
Дə we фашист дəсте эскəре Советиеда ћесир манə.
Бой хатьре азайи у сəрбəстийа мьлəтиенə.
Шəр'əке мə qəwьмийə ль Qриме гəлие к'урə,
Ч'əм дьк'ьшə ћ'але дьле мьнр'а фурə—фурə.
Шə'дə—шуде баве Тосьн, кəке Ширьн гəлəкьн,
Бəри к'ома фашиста дайə р'əв педайə, wан дəстурə,
Ль п'але ч'ие дьньћер'ьм шəр'ə, шəр' wьрайə,
Дəнге т'ьвьнга баве Тосьн, кəке Ширьн ə'рд—ə'зман т'əв ћьлдайə.
Дə we чаwа бəри к'ома фашиста дайə, ћəйло баво,
Ћ'əйфа Зорбе кöр'мəт дəсте хwə ћьлдайə.
Ћ'öще дьго, Щəмилае, кəзйа сəре мьн тəва ћьлкривə салə шəр'ə, салə тьрсə, т'ьвнга дəсте баве Тосьн, кəке Ширьн мале ур'ьсə.
Дə we чаwа ə'рафе мəйдане гöлла сəр гöлла дьт'əqинə, дьч'русə,
Хwəйе мə бəри фашиста дайə, мьн нəмае бь дö гöлла ньге ч'əпе бьриндарə,
Дəсте мə нагћиже, хушка дохтре ћ'але хəйе мə дьпрсə.

Пәй көштьна Нәщифа qиза xwәр'а, р'әв—бәз, hәwаргазийа сала 1918-ар'а Бьре Һ'ащо нәшкәстьбу. К'и к'еләка wи р'удьншт жь мә'рифәта wи, диндара wи т'ер нәдьбу. Малда гәләки бизок бу. Ода wида, wәки гьшк эваре бәрәв дьбун, hәр йәки щие xwә заньбу, hәр йәки, чаwа дьвежьн, льнге xwә qаси бәр'а баве xwә дьреж дькьр, т'әви гьли готьна дьбу. Чаwа ә'дәт феза гьшькада п'ир Ә'ли р'удьньшт. Го зьмане hар—мара дәве wи п'ирида бу. Әw п'ире чьл п'ири бу,, жь мала Һ'әзмаман. Әwи диwанханә, ода, Бьраhим аг'а бәйт'—сәрhатиед дәрhәqа мәрьвед бәреда дьхәмьланд. Әwи дәрәща анина дьинда жи шә'рәза бу, чаwа дьвежьн, h'әвт тәвәке ә'рде ә'змин заньбун. Го ве ахьрие жи Щәwое п'ир Кале Бьраhим аг'а, Усьв бәге Һ'әсән аг'а дәwләтиед эле, гьгәгьр бь гьли готьнед xwә, бь мәсәлед бәрxwәдәрхьсти дьда шакьрьне.

Щәwое П'ир Кале мала Додое п'ирда дьма. (Додо мәрьвәки элейи готьна тә бу, аьqл бу, мәрд бу, гьли—готьне xwәш щәм hәбун. Әw ль гӧнде Ә'мо мьрйә).

Наве Щәwое п'ир hәр дәра бәлабубу, т'әмам h'әwще wи у гоьлийа бун.

Щарәке шех Ә'слане, шехе Шихьсьна, баве Аh'мәде шех, wәки нhа ль нәh'ийа Абовйане дьминә, дәwса Әфәндие кӧр'апе xwә дьчә бәр пез. Пәзәкә бәр wида нәxwәш дьк'әвә. Әw пәзе дьдә харськәкә эрмәни ль гӧнде Хьзнаwьзе, ль нәh'ийа Эщмиазине. Паше wәxта пәзе майин тинә мале, дьчә, wәки мийа xwә нәxwәш бинә, дьчә гӧнд, ле жьньке наснакә, ньзанә дайә к'е. Әw п'ор—п'ошман вәдьгәр'ә мал. П'ир Щәwо, йәки, чаwа дьвежьн гьлие wи щеведа бун, ве йәке дьбhе у дәстпе дькә, дьк'әвә к'ьре wи.

Дьвежә:— әзе Шех Ә'слане xwә дьньhер'ьм шехәки нури—нәдәри р'уйә, шьвдара wи qәрәхащә, бәршьвка wи ч'ьврәбийә, пәз бьрйә сәр щәwа Хьзнаwьзе авдайә, пәзәк дайә харьскәке —әwе hьлдайә, бьрйә, нhа шькйат дькә, ньзанә харськ к'ийә, йа к'ижан гӧндийе?

Го wәxта шех Ә'слане әв йәк бьhистьбу, чубу щәм п'ир Щәwо готьбие:

— Ло, мала тә хьравнәбә го, Xwәде hәма тӧ дайи сәва мьн, гьли—готьне бәр'әдайи. Го, п'ир, дор—бәр гәләки к'әнйа бун. П'ир готьбуйе, wәки гьлие бәр'әдайинә, тӧ чьма гӧhдарийа wан дьки, бәр тьштәки h'әсабнәкә. Го Авдәле Усо, Исае К'әло к'әнйан готьн — баво, wәки гьлие бәр'әдайинә, дьле тә нәсотьнә, шех Ә'слан, әм хӧлам, тӧ чьма hати, газьне xwә дьки. Шех Ә'слан дьк'әнә дьвежә, дә баво, әз чьзаньм т'опьл пошта wә у wи к'әвә. Го we

р'ож т'әмамйа гөнд ве сәрhатие (Шамирам) h'әсйа у гьшка дьготә п'ир Щәwо тӧ хера щьде хwәки, диса бежә, Го, wи жи дьгот у гӧнди к'әна дьмьрьн.

П'ир бубу h'ьзкьрие гьшка, wәки йәки тьштәк бькьра, qӧсурәк дьhатә сәр йәки, гьшка гази wи дькьрьн, wәки әw гьлики бежә, мәсәләке бавежә сәр wана.

Щарәке жи Усьве бәге р'ә'мәти гази п'ир дькә, дьвеже тӧ гәләк мәсәла сәр дәwләтийа дьвежи, тӧ нане мала Һ'әсән аг'аки, йәке жи сәр мьн бежә.

П'ир дьве Усьв бәг же вәгәр'ә, дьве на бежә.

П'ир Щәwо дьве,— Шамираме барйә бәрфәкә гьранә, кәрие h'әсьнйа гьраньн к'ьшйанә, к'әтьнә гӧнданә. Әзе ве сьве аг'ае хwә дьньhер'ьм, п'ап'ахе wи т'әпьсйә к'әтйә сәр ч'ә'ванә.

Усьв бәг у hазьр дьк'әньн. Усьв бәг дьвеже ле т'она нане мала Һ'әсән аг'а ле к'әти. П'ир Щәwо дьве, бәг, нә тә го бежә, мьн жи гот. Усьв бәге гәләки qәдре wи заньбу у жь мә'рифәта wи, зена wи ша дьбу, wәки мәрьве ӧса нава эла wида hәнә.

Готьне п'ир Щәwо, бьра бәхшандьн hәвә, әгәр әм бежьн, пек'әнинед wи п'ьр' бун, әw дьк'әтә к'ьр'е гьшка, кәс ле нәдьхәйиди, ле ша дьбун, жер'а hӧрмәт, ә'зәт—qӧльх дькьрьн.

К'ане Дәwреше Шәмойи р'убәр (шехе шехобәк'ри),

К'ане п'ир Додое мьни хәбәр мәрмәр.

К'ане Бәдре Усьви (кӧр'е Усьве Хwәдо) нә'тьк кәвәр,

К'ане Ә'гит бәге (бьразие Усьв бәге, кӧр'е хушка Усьве Хwәдо, жер'а дьогтьн мире ч'йа, хӧрт бу. Ед минани wи h'әсав hьлдайә щьмә'те лома готнә хӧрта синор т'ӧнә. Ә'гит бәгер'а синор т'ӧнәбу, чьмки жь хӧрта е hәри хӧрт бу у мале дьне п'ьр' бу) мьни qәмәри qайиш—к'ьмбәр.

К'ане И'сае Гәwрейи п'апах бет'әр.

К'ане Уньсе мала мира.

К'ане Qасе аг'е — дьжмьне шеха, п'ира.

К'ане Басе мала Т'әмое Мәмо— к'әтие дәшта Сәрдәраве дьхwә... авсира.

Ле әве готьна п'ир чьqаси щьмә'т дайә к'әнандьне:

Шамираме барийә бәрфәкә нәрмә, к'әла шәраве к'әләкә гәрмә. Кӧр'е шех Авасе hат, го баво, гае мә нәhатйә. Го кәр'вә, дәwата мала к'ьривә, шәрмә. Сьве чун дина хwә дане гаи виайә. Га орт'а hәрдӧ гьрада майә, ге ә'мре хwә дайә.

Го бьрьн зьке wи бьqәлешьн. Дина хwә дане нә нәхwәшийә, нә т'айә, кӧла ләпә кайә дьлда майә.

Һәр готьнәкә п'ир, йәк йәке хwәштьр бу. Щьмә'та гöнд һини wи бубу, бей гьли—готьне wи, чаwа дьвежьн, ә'мре хwә бәтр'әнг һ'әсав дькьрьн.

Сьвәйә, сьвә зуйә Мирзе мала Әйлез (п'ире Омәрхали) тейә, сәе qоли сьпи дуйә. Щьмә'те же пьрси, го, Мирзә, qә һ'але кәрийа чийә? Го шькьр кәри сьламәтьн, е пәз qьр'кьрйә Авдәле Усойи льнг... уйә

П'ир Щәwо сәбра гьшка бу. К'и мә'дәкьрибйа wәхта гьлие wи дьбьһист, йане жи бей wи әw дькьр бира хwә к'ефхwәш дьбу.

Ә'т'арә, Ә'т'арә (Ә'т'аре Хәло) нә щийә нә сьт'арә, ханики ськи—сарә, ч'ич'кә р'уне wи һәйә, әw жи теда буйә дарә.

Бьре Һащо аг'риеда жь һәрдö ч'ә'ва мәр'ьм бу, у го wи чахи дьготә гьшка, wәки дьнйа гәwр мьлк'е баве кәсәки нинә, бьра т'ö кәсәк пәсн у мәт'һ'е хwә нәдә, дьнйа п'ехәмбәрар'а жи нәмайә, ч'ьра п'ехәмбәра жи һ'әта сьвé нәшьхöлийә. Дьнйа wа һатйә, wе wа жи һәр'ә. Дә, гьшкка дит, әз баве Һ'әсән бум; т'ьмт'ела мьн, мале чаwа бу. Иро жи әз к'әтьмә ви һ'али. Ле диса әз гöмана хwә жь Хwәдае хwә набьр'ьм, дәргәки хере вәбә, әзе сәр нав—намуса хwә бьмрьм, мәйт'е мьне сәр мьле кöр'е мьн, пьзмам—лезме хуневә. Го дьго, wәки дьнйа йәки минани Усьве Хwәдор'а нәма. Нә ахьр дәстәки wи бабу, йәк баран, сәрда дьбари, дәнге дика нәдьгһиштә һәбуна wи. Бьре Һ'ащо әв гьли—готьн бь фә'мдари дьготьн, һьн хwәр'а у һьн жи нәфәре хwәр'а дькьрьнә бәрдьли. Әw бәр хwә дьк'әт, ле чь бькра- фәләка wи жи, бәхт, йазийа wи жи öса лехьст. Го бәри мьрьне чәнд р'ожа әwи öса к'еф даб, öса хwәш хәбәрдьда. Айибе Шәме у Лулое Нәвате (Нәват хушка Усьв бәге бу) ле дьпьрсьн:— апо, шькьр нһа һ'але тә п'акә, тö сәр сәһ'әт, qәwата хwәйи. Го Бьраһим аг'а щаба wан дабу, готьбу, wәки әw һ'әтани нһа бәр хwә дьк'әт, wәки wе гәләки тек'әвә бәр дәста, ле шькьр әзе сәр мьле wә һәр'мә wе дьне. Шькьр һун һәнә, әз сәва wә дьфькьрим, нә ахьр дьнйа нә р'әһ'әтә, шәр'ә, һәwар—газийә, хәлайә, де әwләде хwә давежә. Шькьр, һун, һәнә, һун һәбуна мьньн, һуне бь һәйина хwәва наве мала мә бьльнд хwәйкьн у әшq у шае дькнә дьле мьн, лома әз шькьр ван р'ожа сәр хwәмә. Мьн гази Р'әбе а'ләме кьрйә, wәки р'ожа сьсийа жь ве дьне һәр'ьм, а'щзайе нәдмә wә, нәвьмә бар нәк'әвьмә стуе wә. Го р'аст р'ожа сьсйа әw чу we дьне. Шина wи нәлайиqи һöрмәт—сианәт, наве wи бу, чьмки wи чахи ль вьра Әрмәнистане һьн хәлайи бу, һьн жи нәхwәшийа

холоре р'оже бь сəда мəрьв хwəр'а дьбьрьн. А вьра готьнə, wəки бьра ахьрийа мерьв хербə. Р'астə ахьрйа Бьре Һ'ащо кöлəк бу. Ле бəле, наве wи əмəке wи бона мьлəт, гьлие wи һе, һе нава щьмə'теда тенə биранине.

ТАШК'ОРПИ: Йане жи гöнде Гели бь сəмта хwəва гöндəки хер у бəрəк'əт бу, щəw у кание wи һəбун зозане wи хwəш бун. Əва гöнда бь наве Хwəде Р'əшо дьһатə навкьрьне. Хwəде Р'əшо ə'сле хwəда р'омəши бу. баве К'əлəш бу. К'əлəше Хwəдо, наве wи т'əмамийа qəза Сöрмəлие, Qəрсе, Qаqьзмане, ль ə'ширед к'öрдайə Р'оме бəлабубу. Əwи гəлəк мерани кьрийə, т'алане һ'əсьнйа жь щəрде, qачахед т'ьрк' вəгəр'андьнə. Наве К'əлəше Хwəдо нава т'ьркада öса ə'йан бу, wəки т'əмама wəхте дəрһəqа wида хəбəрдьдан, тəвзе кöле wанда дьчун. К'əлəше Хwəдо, wəхта һəwар-газие, пешийа гьшка бу. Го wəхта wəлате Р'омеда жи дьбу шəр', дə'w, ə'ширед wьра гази К'əлəше Хwəдо дькьрьн, wəки һəр'ə тек'əвə орт'е, wана лəв бинə. Го щарəке Һосе Будки (мə иди наве wи дəстпекеда бир анийə), qəwм—пьсмаме хwə, щинаре хwəр'а дькə шəр', орт'а wан зьвьр дьбə. Дə, Хwəде хьравкə, мəрьве wи чахи сəр нə т'ö тьшти qьр'ка һəв дьгьртьн, чаwа дьвежьн, бь нискəке нəдьһатьнə хwаре, бəр һəвдö данəдьхwарьн. Шəр'е ван сəр ч'ие дьвə. Һосе Будки дьве əзе һəр'ьм һьнда wаре Баг'ьрголе дайньм, пьсмамед wи дьвен на хер, wаре тə һəйə, əме wьра дайньн. Сəр ве йəке, го, wана гьлие нəщайиз һəвр'а готьн, сəри, мьле һəв шькенандьн. К'əлəше Хwəдо готи бьчйа əw лəв банйана. Ле бəле, чьма һəма готи əw бьчйа? Əw готи бьчйа, чьмки əw мере ог'ьрме гьранбу, нав у дəнге wи һəр дəра бəлабубу, чаwа мерхас. Гöлла wи ə'рде нəдьк'əт, əwи гəлəк щара т'əне мьqабьли алайкə əскəр кьрьбу шəр' у р'əв педабу. Паше əw готи бьчйа, чьмки орт'а wи у Һосе Будки гəлəки хwəш бу, əw т'ьме һəв дьqəсьдин. Дə мер һ'əсаве мера заньн. Əw һəрдö жи, чаwа дьвежьн, сə'михöрош бун— йəк ль Р'оме, йəк жи ль wəлате Ур'ьс.

К'əлəше Хwəдо чəнд сйарава дьчə. Го wəхта бьһистьн, wəки əw һатйə wан лəвбинə, wəлə. Ə'зим наве Хwəде, щинар, пьсмаме Һосе Будки, wəки бина wан һəв нəхwəш бу, шабубун. Əwана, чаwа дьвежьн, р'öһ' бəр wанда һатьбу, заньбун, wəки К'əлəше Хwəдо чьqаси бəрк', һерсə, ле р'оже һəwар—газие алие к'əтиайə, Наһелə, wəки мəрьва бе һöрмəткьн. Əwана бь ве фькьре гöмана хwə данинə сəр К'əлəше Хwəдо у сəд сəлəфи баwр дькьрьн, wəки əwе

нәһелә, кӧ Һосе Будки wан бешинә, р'әзилкә. Әре, Хwәде, го р'ожа ләвһатьне Һосе Будки дә'wа бәрдила — пез, һ'әсп у га дькьр. Алие майин, го, ч'ә'ве К'әләше Хwәдо дьнһер'ин, к'а әw чь дьвежә. К'әләше Хwәдо qәста мыштька хwәда дьк'әвә, хwә дәмәке кәр' дькә. Го Морове Qәсо иди нькарьбу сәбьркьра ,анщах р'адьвә сәр п'йа, дьләрьзә бәрбьр'и К'әләше Хwәдо дьвә, дьвеже, ле әз һ'әйран, наве тә тә һ'әлалбә мә гӧмана хwә дайә сәр тә, тӧ мә у Һосе Будкир'а чь дьвежи?

К'әләше Хwәдо дьбәшьрә, Моров щие хwәда р'удьне, дьле хwәда дьфькьрә, wәки әw бәшьри, әwи р'әмә, wәлә, wе гьлики хере бежә.

К'әләше Хwәдо вәдгәр'ә сәр Һосе Будки, дьвеже, wәки әзӧ тӧ дәстәбьраке һәвдӧнә, әм р'ьнд һаж һәвдӧ һәнә. Әз жь wәлате Ур'ьс һатьмә вьра, wәки wә ләв биньм, wәки һун диса һәвдӧ ширьнбьн, диса щинартийа баш бькьн, диса сәр шин, шайе һәвдӧ бьн. Әз хwә нәһатьмә, wәки бьвьм шә'дә, к'а те чь лаwка бьстини?. Бьра щан, Һосе мьни дәлал ,әв йәк нә п'еше мьнә у әз ве йәке т'ә'мул накьм. Нә һ'әйфа тә, wәки тӧ тьште ӧса фькьра хwәр'а дәрбаздькки, шькьр мале дьне сәр тәйә, наве тә, һӧрмәта тә һәйә. Wәлә, бьлә, әв йәк тә нае, qӧсуре нәйнә сәр хwә, мал ава, мәрьв сәва хуне бәрдила настинә, һәй бьрае мьни дәлало, һаж хwә һәвә, тӧ чь дьки, К'әләше Хӧдо тәр'а хәбәрдьдә.

Го Һосе Будки жь гьлиед пашьн сәр хwә бьльнд кьр, нава мьтале хwә дәрк'әт, бәрбьр'и дәстәбьраке хwә К'әләше Хwәдо дьвә, дьвеже, wәки сәр хатьре тә, әз һәр тышти дькьмә бьн п'е хwә, һәр тышти дьбахшиньмә тә, бьра лаwьк мина бәре диса к'оч'—баре хwә бькьн, әw хере зозан—wаре хwә бьвиньн, әм жи ед хwә, әм диса бьранә, пьсмамьн, щинаре һәвдӧнә. Бона хатьре тә ирода мьн һәр тышт биркьр, чь буйә, буйә, бьстане жьна жи ләвдьк'әвьн...

Пәй ве йәкер'а т'әмам — ч'ук мәзьн дьчьнә дәсте К'әләше Хwәдо, дьвежне, wәки әм хӧламе тәнә, бьра тӧ мәр'а саг'би, бьра наве тә тә һ'әлалбә.

К'әләше Хwәдо дьве, бәле, әз жи дьхwазьм, чаwа һәр мәрьвәк, wәки әз саг'бьм. Ле, ле саг'йа мьн бьра иди нә бона wе йәкевә, wәки әз бем wә ләвбиньм, бьра бона wе йәкевә, wәки бем, т'әви шайа wә бьвьм — т'әви дә'wате, сӧнәте, ә'йд у ә'рәфате wә бьвьм.

Т'әмам бәгәмийа хwә дьдьнә гьли—готьне К'әләше Хwәдо. Дӧ р'ожа сәр wи к'еф дькьн. Т'әмам дьчьнә дәст р'уе һәвдӧ, к'инбӧг'а орт'а wан те һьлдане. Р'ожа сьс-

йа Ћосе Будки, Морове Qасо К'әләше Xwәдо тиньн һьнда гедука гӧнде Басинәке вәр'е дькьн. Бәри wьра qьмәкә и'сайи, к'әмбәрәкә зивә авзер'кьри бәр К'әләше Xwәдо датиньн. Әw һьлнадә, дьвежә, wәки әw бона ве йәке нәһатйә. Әwана дьвежьне, К'әләше Xwәдо, әва бона һ'ъзкьрьна дәстәбьрактиейә бона һӧрмәта тәйә. К'әләше Xwәдо дьве щарәкә дьне, wәхта мьн qәста шайа кӧр', qизе wә кьр, wи чахи wәхта п'ешк'ешайә, ле нһа на. Ньһа п'ешк'еша һәрә мәзьн, бирнәкьрьна һ'әта—һ'әте әwә, wәки һун мьнр'а qайил бун, бей һәвдӧбеһӧрмәткьрьн ләв һатьн. Ләвһатьна wә мьнр'а мале дьне һежайә, мә гьшкар'а, дәм һатйә ,т'ьфаq, һ'ӧб, һ'ъзкьрьн лазьмә. Го wәхта дәмә—хатьра, wәхта чунә дәст—р'уе һәвдӧ Ћосе Будки дьве К'әләш, К'әләш, тӧ сәре кәке мьнки, те ван т'ъзбие мьнә к'арбар һьлди у бь wана те т'ьме мьн бир бини.

Әwана һәвдӧ qәтйан, һәр йәк алие хwәда чу, ле бәле, т'ьме бь фькьр, бир—баwариед хwәва щәм һәвдӧ бун.

Салә дәрбаз дьбә Ћосе Будки бь р'еwити К'әләше Xwәдо дьqәсьдә. Әw газьне хwә дькә бәр К'әләш, wәки Усьве Xwәдо, кӧр'апе тә зоре дьдә wи. Ћосе Будки хwә мӧкӧр' те, wәки кемаси йа wийә, чьмки әwи беп'әрсәнг хәбәрдайә, щаw сәр Усьве Xwәдода шандйә. Бона ве йәке кӧр'апе тә һерс к'әтйә. Бежеда бьра бьбахшинә. Әзе бь готьна wи мәрие кӧ әwи навкьрьнә, бьшиньм бьра бен ле р'әщa бькьн, wәки әм ләв бен у әw лаwке мәйә кәла Р'әwанеда бәрдә.

К'әләше Xwәдо соз дьдә, wәки wе ә'сә бежә Усьве кӧр'апе хwә, кӧ бьбәхшинә. Wәхта ләвһатьне го Усьве Xwәдо гәләки гӧр'а К'әләше Xwәдо кьрьбу.

К'әләше Xwәдо мере һәwар—газийа бу. Го qәт сәре wи хали ӊәдьбу мьже, думане. К'идәре йәк тек'әта тәнгасие, т'алане wан бьбрана (Xwәде хьравкә бәре р'уе нәзәниеда, һәвфә'мнәкьрьнеда йәки т'алане йәки дьбьр, йәки давитә сәр е майин) ә'сә wе хwә бавитана бәр бәхте шере Xwәде К'әләше Xwәдо.

Щарәке жи (әв йәка иди пәй мьһащьра сала 1918-а дьк'әвә) әw бь мевани дьчә мала хушка хwә. We шәве щәрда Гӧр Ћ'әсо давежә сәр мала хушке, мала Р'омие Qӧрдо. К'әләше Xwәдо һ'ьшйар дькьн, хwә давежьне, wәки һәр'ә пешиа щәрде т'ален вәгәр'инә. Дьвежне, wәки щәрд, щәрда Гӧр Ћ'әсойә. К'әләше Xwәдо дьве, wәки һун йеqин заньн, кӧ щәрда Гӧр Ћ'әсойә, әw мьн нас дькә, әз у әwва чәнд щара бериед гьранда р'асти һәв һатьнә. Дәрһәqа we йәкеда әwи хwәхwа wәкә шире хwә гьликьрйә. Дә

wəki ösanə əze р'авьм һəр'мə пешие. Əзе ле темə гази, əгəр əwи дəнге мьн наскьр, готи т'ален вəгəр'инə, йане на мьн у wи маләкə хwəшə.

Го К'әләше Хwәдо р'абу, дәст аивтә тәкәйахе, кьр кö р'авə сəбьр һат. Əwи нəда сəр сəбьре. Һнəки хwə ə'гләкьр. Сəбьр бона т'əмамийа р'əмоша сек'ьнə, ə'шəртие дьдə wан, wəки ләз нәк'əвьн, бь һ'əмди хwə шöхöле хwə бькьн. Готьна готийа, wəхта К'әләше Хwәдо гöр'а сəбре дькə, хwə ə'глə дькə, шьванед пез гази щəрде дькьн, дьвежьн, wəки мала wə хьравбə, нə ахьр К'әләше Хwәдо врайə, ль мала хушке меванə. Го ньqле щəрде сьсьт бун, wана һəвр'а наве К'әләше Хwәдо дьготьн у дəнге wан дьк'əтə гöhе шьвана. Шьванәк — Qəре Мьсто хwə малер'а дьгьһинə дьве һ'ал—һ'əwал wа. Wана наве К'әләше Хwәдо һьлдьда. Йəки готə е дьне, wəки хwəденəкьри ньшкева əw пешийа мə дəрк'əвə, əме чь бькьн? Е дьне дьве əме т'ален бьһельн, бьр'əвьн.

— А хwәде лома сəбьр һат, Наде Мьсто гот:

— Бəле, бəле, сəбьр ə'шəрəти бу, wəки əз гöлла навежмə wан, Хwəде хьравкə гöлла мьн ə'рде нак'əвə, т'ьвьнг дəсте мьда дькə зарə—зар,— К'әләше Хwәдо дьвежə у мал дəрдьк'əвə бь wе фькре, wəки тьрс фьр'андьнева т'елен вəгəр'инə. Го wəхта əwи дькьрə qир'ин бь дəнге wи дьжмьн тьрса кəр'—лал дьбу, дəсте wан wан нəдьгəр'ийа, т'ьли—печ'ие wан т'əтка мират'а т'ьвьнге, qьрме нəдьгьртьн. Ве щаре р'əм дьк'əвə дьле К'әләше Хwəдо əw т'ö мəрьвəки щəрде накə меване qəбре, т'əне чəнд гöлла сəр wанр'а дьт'əqинə, дьве т'ален вəгəр'иньн, йане на əз баве Һ'əсəньм, К'әләше Хwәдо, һ'əтани нһа кəс бəр тəкəйахе хьлазнəбуйə?

Дəрһəqа ве йəкеда Сутое Ə'мəр, хаха жь гöнде Арташата жорьн, ль нəһ'ийа Арташате, бь к'ьламки дьвежə. Əв к'ьлам гəлəк заньн, əw жи п'əрчəки т'əриха мəйə, шə'дəтийа wе йəке, wəки шəр'—дə'wе орт'а мəда əм кьрьнə бьндəс те бьндəста, к'оча мə пашийа к'оча гьшка һьштьн...

Wəрə ло, ло, ло, ло!
Qьжла Р'оми дьнһер'ьм wе бь шинə,
Паши шəве мьн ньһер'и Qəре Мьсто
һəwарикə нəвхерие жела тинə,
Дьго, Р'оми, Хwəде мала тə хьравкə щəрда Гöр
Һ'əсо щарəдəкə зорə, ишəв эварда кəрие—т'алане
тə wе дьк'шинə.
Wəрə ло, ло, ло, ло!
Сəре мьн бь qöрба К'әләше Хwәдо, кəке Һ'əсəн ль

мал сйар бу, т'əкəйаха хwə һьлани, хwə к'оме щəлалийар'а дьгьһинə, дьве, кӧр'о, т'алане мала Р'оми вəгəр'иньн, нане мала Р'омие Qӧрдо нане һ'əлалиейə. Əз һəмə кəке Һ'əсəн, К'əлəше Хwəдомə. Qəсəм наве Хwəдейə, wəки т'алане мала Р'оми вəнəгəр'иньм, һ'əта сьвə мьн wə р'онəвə qəwата т'əкəйахе wəзе wə йəко—йəко текмə гӧр'ьстинə, Wəрə ло, ло, ло, ло!
Тӧ кəла мерани, сале щарəке тейи qьжла Р'оми мала хушке мевани.
Пашu шиве Qəре Мсто һəwарикə нəвхерие жела ани. Дьго, Р'оми, Хwəде мала тə хьравкə, щəрда Гӧр Һ'əсо щəрдəкə зорə, дьве ишəв эварда т'алане тə к'ьшандйə, бəре т'ален дайə гьре Ак'о ль ви бани. Wəрə ло, ло, ло, ло!
Сəре мьн бь гори К'əлəше Хwəдо, кəке Һ'əсəн т'əкəйаха хwə һьлани, хwə к'ома щəлалийар'а дьгьһинə, дьве, кӧр'о, т'алане мала Р'оми вəгəр'иньн, нане мала Р'омие Qӧрдо нане һ'əлалиейə, тə'лə бəхте wəйə иро wəзе һатьмə мала хушке бь мевани, гава т'алан вəнəгəр'иньн, qəсəм наве Хwəдейə, wəзе qəwата тəкəйахе ӧса бькьм, сьве к'е бəр тə'тка т'əкəйахе хьлазвə, бьра һəр'ə мала хwəда р'уне, п'айе хwə бьдə щарəкə дьне бе дайка мəе чок да ə'рде, т'əзə хwəр'а кӧр'əк ани.
Wəрə ло, ло, ло, ло, ло!

Р'асти мала Хwəдейə, го пəй ве йəкер'а щəрда Гӧр Һ'əсо т'əрка т'алане мала Р'омие Qӧрдо дьдə. Шьван кəрие пез тиньн. Т'əмам р'удьнен пəсьн у мəт'һ'е К'əлəше Хwəдо дьдьн. Р'омие Qӧрдо дьвежə һазьра, wəки мер һ'əсаве мера заньн. Гӧр Һ'əсо чəнд щара зəрпе К'əлəше Хwəдо дитьнə. Ве щаре Хwəде да wи нəк'əтə нава qал у щəнге т'əви К'əлəше Хwəдо.

Го сал дəрбаз бун, К'əлəше Хwəдо р'асти Гӧр Һ'əсо те у əве йəке бир тиньн. Гӧр Һ'əсо жь кьрьна хwə п'ошман бубу. Əw сəр һ'ьше хwəда һатьбу.. Гӧнде Дəмсхане вьра чəнд мале р'əмоша жи һəбун. Жь wана йəк жи мала Чоле Кьнйаз бу. Һав у дəнге Чоле Кьнйаз ӧса һəбу, wəки дьжмьн тьрса wи мала хwəда р'ар'анəдьзан. Бь готьна готийа wəхте зар'е дьжмьн дьгрйан, дайке wана бона wан бьһ'əwиньн дьготьн — һьшвьн, һьшвьн Чоло һат.

Чоле Кьнйаз, чаwа дьготьн, кӧлер'а дьгəр'йа, мерəки зор бу, мəрд бу, бь сəр сиче хwəва Хwəде тьштəк жер'а

нәһевшандьбу. Дәрһәqа wида гәләк мәсәлә, сәрһати һәнә.

Щарәке әw те виали ч'әме Ә'рәз, wи чахи әw т'опраха һәрдӧ алие ч'ем жи т'әмам бьн дәсте Ур'ьсетеда бу, дьчә гӧнде Qәщәрәбате (әв гӧнд нһа сәр хәрите т'ӧнә, һатйә хьравкьрьне), мала бьраке хwә. Wана әw чәнд сал бу һәвдӧ нәдитьбун. Дәстәбьрак wи р'нд qәбул дькә, ә'зәт—qӧльхе жер'а дькә. Чоло чәнд р'ожа мала wида дьминә, бала хwә дьдеда, wәки бьраке wи wәхте хәбәрдана хwә т'ьме дькә ахин, wахин. Чоло дьвежеда, wәки Хwәде һ'әвини, әв чь тә qәwьмийә, чь һатйә сәре тә, тӧ һәма ӧса дьки ахин, һ'әзьнга к'ур дьк'ьшини, дьвә тьштәк һатйә сәр Р'згане бьра, к'а әва чәнд р'ожә әw нәхwейә, әз wи qә навиньм жи. Дәстәбьрак дьве, Чоло, әз һ'әйран, wәрә кӧл—дәрде мьн т'әв р'анәкә, wе бә'се нәкә, Чоло педа дк'әвә, брак мәщбур дьвә у бьрак Чоло дәрдьхә дәрва, һьлдьк'ьшнә сәр кәвьрәки мәзьн, дәсте хwә бәрбь гӧнде Ак'раке дькә, дьвежә, wәки тӧ әwи гӧнде һана дьвини? Әw гӧнд гӧнде т'ьркайә, wи гӧндида маләкә дәwләти һәйә, кӧр'е wе мале пар лехьст Р'згане бьра кӧшт. Әм нькарьн һ'әйфа wи һьлдьн, пьшта wи гәләкә, гӧнде wан мәзьнә, әм дьтьрсьн, wәки йәки бькьнә дӧда. А бона ве йәке жи әз дькьмә ахә—ах. Ле әз чь бькьм, мале qәwм, пьсмаме мьнә хуне дурә—дәразьн, дәсте мә нагьһижә һәвдӧ. Әз жи т'әнемә. Ә, Хwәде хьравкә, дәсте т'әне дәнг же нае. Паше хәбәрдана хwә думайи дькә дьвежә, wәки йәки дьгрьн т'ер зьке wи дьхьн, әw дьвежә wәйи мьн пьшт. Әwе ледьхьн дьвежьне — qӧр'ьмсах, әм зьке тә дьхьн, тӧ дьвежи wәйи мьн пьшт. Мерке һесир дьвежә, wәки пьшта мьн һәбуйа wә зьке мьн нәдьхьст.

Чоло qӧрба, әгәр пьшта мьн жи һәбйа т'ьрке ви гӧнди, тӧ дьньһер'и, чьqас незики гӧнде мәйә, wе Р'ьзгане бьра нәкӧштана.

Чоле Кьнйаз дьве, бьрако, тӧ шайиша нәк'ьшинә. Әз тәр'а пьшт, ишәла, һ'әйфа Р'ьзгане ә'рде нәминә. Т'әне тӧ кари мала wи т'ьрк'и нишани мьндә, wәки дьне чи тә тштәки нәк'әтйә. Әзе сьлавәке бьдьмә wи, мьн у wи маләкә хwәшә.

Әве тә р'адьвьн дьчьнә сәр п'әр'е гӧнд, бьре Р'ьзгани мәзьн дәсте хwә дьреж дькә, дьвежә Чоло ай т'уша дәсте мьнда бьньһер'ә, әw мала һанейә дӧqате мала дәwләтие гӧндә у кӧр'е мале әв кӧл—бьрин кьрйә дьле мьн. Әз пе һ'әсйамә, wәки әwана ван р'оже һавинейә гәрм жь мале дәрнак'әвьн. Сура wан дьнһер'и чьqаси бьльндә, т'ӧ щиар'а нькари тек'әви мала wан, готи дәргәр'а бьк'әвейи

Әw жи щӧлә'те мерьвр'а гьредайә, к'и дькарә тӧрӧшкә незики дәргәвә. Дьвежьн, wәки дәргәване wи һәнә. Аqас, Чолое бьра, нһа әз тә мәщбур накьм, wәки тӧ хwә ве qанехи. Чолое Кьнйаз, дьвеже — нә мьн тәр'а гот, тӧ мала wи нишани мьн бьдә, wәки дьне әз заньм...

Сьвәтьре Чолое Кьнйаз бь дьлqе дәwреша дьчә нава гӧнде т'ьрк'а. Чоло т'ьрк'и баш заньбу, нә ахьр гӧнде wан Дәмсханеда мәһ'әләк т'ьрк' бун, йәк жи эзди. Чолое Кьнйаз хwә дькә дьле гӧндийа бь фел—фьназа мала йәки дьвә меван. Жь ве мале дәрһәqа ә'рф—ә'дәте мала дәwләтие гӧндда һәр тьшти пе дьһ'әсә, пе дьһ'әсә, wәки чәнд кӧр'е wи һәнә, әwана к'әнге мала хwәда дьминьн, чьва мьжульн.

Чаwа дәстәбьраке wи готьбу, әwана нивро, wәхта гәрм зоре дьдә мерьв, жь мал дәрнак'әвьн, авейе wан ӧса һатйә чекьрьне ,wәки чәнд гоз һенькьн. А wанада кӧр'е wи дьминьн. Әwана 5 хортьн у һәр йәк wәкә һаша кәрәке qәwатә.

Чоле Кьнйаз ӧса дькә ,wәки гӧнди ит'бара хwә ле тиньн. Чоло дӧ р'ожа пәй ә'нә'на дьк'әвә, р'ьнд дьле хwәда шеwра хwә дькә. Сьвәтьре, wәхта р'ож бәжнәке бьльнд дьвә, Чоло жь мальке дәрдьк'әвә у бь фәсал бәре хwә дьдә мала дәwләти. Әw р'ева хwә ә'глә дькә, һ'әтани р'о те дьвә нивро. Чоло тӧ Чолови дьчә бәр дәргә. дьнһер'ә хортәки бәжнбльнди дәст—п'е бәр дәргә сәкьнйә. Чоло славе дьдеда, әw сьлава Чоло вәдьгрә. Чоло дьвеже, wәки дьхwазә әфәнди — малхе мале бьвинә, чәнд дәве wи һәнә, дьхwазә бьфрӧшә, к'а пьрскә әw нахwәзә бьк'ьр'ә. Дәргәван дьве дә тӧ вьра бәр дери бьсәкьнә ,әзе һәр'мә qате жорьн бежмә әфәндие хwә, к'а чь дьвежә. Го Хwәде wәхта дәргәван пьшта хwә дьдә Чоле Кьнйаз бәрбь qате дӧда дьчә, Чоло тӧ Чолови, (бе Хwәде мала тә хьравнәкьро, тә чаwа тӧрӧш кьр) бь фәсал, дьзива пәй дәргәван дьчә у дьньһер'ә әфәнди у жьна хwәва сәр халич'е п'алданә. Чоло дькә qир'ин. Әфәнди шашо—п'ашо дьвә, дьве тә Р'ьзган кӧштийә, дә р'авә, р'авә щаwа хwә бьдә. Го әw р'абу дәст авитә qәвза qьма хwә, әw у Чоло дьгьһижнә һәвдӧ, Чоло ледьхә әфәнди дькӧжә. Го Хwәде жьне минани деләгӧрәкә һар хӧрӧши сәр Чоло кьр, Чолло we жи дьхә у вәдгәр'ә сәр дәргәван, wәки тьрса зар, зьман, qӧдум к'әтьбу, тьшт пе нәдьбу, дьвеже әзе ва чум, ле тӧ заньбә, wәки әз Чоле Кьнйазьм жь Сӧрмәлие һатьмә, мьн һ'әйфа Р'ьзган бь дәсте хwә һьлани. Го Чоло дәрк'әт, Хwәде qә хәма wи жи нинбу. тӧ qәй дьвежи нә мәрьв-

кöжə. Пəй wир'а чənд сəh'əт дəрбаз дьбьн, паше дəргəван сəр h'ьше хwəда те у дькə həwap—гази...

Кöр'е əфəнди хəwe h'ьшйар дьбьн чь бьвиньн — ə'щевəкə р'əш.

Дəр—щинар бəрəв дьбьн, гьшк дьвежьн, дьлубиньн, ле əw мерке, кö дöh Чоле Кьнйаз меване wи бу, лева хwə дьгəзə. Го т'əмам ə'щевмайи мабун, wəки чаwа мəрьвəк бəр дəргəван ə'щева wa бинə сəре дəwлəтие гöнд у жьна wи. Wəлə, Хwəде, го саwа Чоле Кьнйаз к'əтьбу сəр гьшка, т'əмама дəрге h'əсьни данə бəр мала хwə... Ле h'але дəргəван чаwа бу? Готьна готйа əw həма we шəве сəре хwə hьлтинə у жь гöнд дьчə. Һ'əта нhа жи сəр—бəрəт'е wи т'öнəнə.

Наве Чолое Кьнйаз нава дьжмьнда бəла бу. Пəй wи дьгəр'йан, wəки ə'щевəке биньнə сəре wи, ле к'е дькарьбу дəсте хwə бьда wи, чаwа дьвежьн, муки Əзраhил wива бу. К'е ч'ə'в педьк'əт qöдум дьк'əт. Чоле Кьнйаз мере h'əйфа бу. Əw öса жи h'əйфа Ə'лие Усьве Хwəдо hьлтинə. Р'ожəке жи, wəхта шəр'əки гьран, wəхте салед шəр'е Һ'əмдьнйаейи йəке — дьнйа т'əвhəв бубу, Чоле Кьнйаз ə'рафе шер'да т'əне дьминə, дьжмьн нəwерə незики wи бьвə, дурва гöлле давежьне. Щаwа кöштьна Чоле Кьнйаз həр дəри бəла бу, кəсəки гöhe хwə баwəр нəдькьр...

ГÖНДЕ QОЩБАШИЕДА: Лаwькед орт'ьлйа щиwap бун. Əw гöндəки хер—бəрəк'əт бу — бəрга wи фьрəбу, ч'əм, каниед wи həбун, зозанед wи хwəш бун. Дəрhəqа əви гöндида, qизед ви гöндийə ч'ə'вбöрö бəлəкда, бəжьн зьравə сурəт сорда те стране, те пəсьнандьне. Т'əмама хwəзьла хwə чилан—qəрqашед ви гöнди данин. Əw дькьрьнə сəре к'ьлама хwə.

Ле Кəwe, ле, ле Кəwe, ле, ле,
Ле Кəwe Р'əwан wеран дь гəрмеда
Кəwa Щəwo коне р'əш вəгьртйə зозане Qощбашие дəве р'еда.
Мали, гöндино, хwəзла мьнə we маледа hати, йəкə минани Кəwa Щəwo салəке букти теда.
Ле Кəwe, ле, ле.
Кəwe, Р'əwана кавьл баг' у р'əзə,
Бəжна Кəwa Щəwo зьравə, сурəти сорə, соргəвəзə.
Һəрче ə'вде орт'а мьн, Кəwa Щəwoда qомси—нəмами хəбəрдə, бəлки т'ö щара дəре мала баве хwə нəвинə бук у зə'ве т'əзə.
Ле Кəwe, ле, ле, ле

**Кәwe ле, ле Кәwe әзе һәр'мә Р'әwане ләтәрехьм.
Әәзе шә'рәке Кәwa Щәwор'а бьк'ьр'ьм гӧла лехьм,
Гӧндино, qиз у буке мә ван сала ӧсаньн, шәве дьчьн
т'әв хорте хәлqе р'адьзен, сьве р'адьбьн, дьвен әмә
совинә! жь мала шехьн.**

Әв к'ьлама Һ'әсәне Хwәдо дьгот, бьре Усьве Хwәдо.

Һәр гӧндики мә п'әрч'әки т'ариqа мәйә. Wанда дә'wат бунә, шин бунә, мәрьв һатьнә дьне. Дирока мә бь wан һатйә һунандьне.

ГӦНДЕ ХЬРБЕ СОР: Гӧнде Ә'лие Фарьз бу. Әw нава эле, ә'ширеда мәрьвәки же һати, керһати у хwәйе хирәт, намуса гьран бу. Ә'ли Фарьз мәрьвәки бәхт бу, хwәйе гьли—готьне хwәбу. Мала wи малә бәр мевана бу у нава щьмә'теда һатьбу наскьрьне чаwа дәwләтики бь т'ьм—т'ела мьләтие, ә'рф—ә'дәт, р'е—р'ьзма щьмә'тие. Гәләк мәрьв мала wан сәкнинә. Сала 1915-а, wәхте Ә'лие Усьве Хwәдо һатә кӧштне, щьнйазе wи пешие жь гӧнде Ак'раке анинә мала Ә'лие Фарьз. Вьра wана шинәкә гьнан кьрьбун. Әв мал бәре—бәреда херхаза мала Усьве Хwәдо буйә. Һәрдӧ мал шурк'еше һәвдӧнә. Әw һ'ьзкьрие Усьв бәге Һ'әсән аг'ае аqьлбәнд бу. Го Һ'ӧсние бьре Ә'лие Фарьз жи жьн р'әвандьбу, анибу мала Усьве Хwәдо. Һәрдӧ мала qәдрәки баш әрт'а һәвда һьштьнә. Эл мака мерьвә. Эл дьвежә, гьли дькә, wәки мала Ә'лие Фарьз гӧләкә мьләт буйә, гӧләкә эла һ'әснйа. Усьв бәге Һ'әсән аг'а гәләки qәдре ве мала бь ә'рф—ә'дәте мьләтиева, ә'нзәлә дьгьрт.

Дәрһәqа гӧнде Хьрбе Сор у бнәлие wида дьвежьн, wәки әwана т'ьме нава дә'w—доза, һәwар—газиада бун. Qәwмандьнед к'ьлама Шәре Бьройә дәрһәqа Ә'ли, Ә'мәр, Аһ'мәде бьрада ӧса жи ви гӧндир'а гьредайинә. Әwана ль вьра Ә'т'аре К'әләш дькӧжьн у дьвнә qачах. Зора дйа Ә'т'аре К'әләш го wа дьлубанд:

**... Хьрбе Сор we шиланә Qәщәра ч'әке хwә һьлданә,
Зоро, мә'рьме һатйә кӧштьне Ә'т'аре тә тә'на
кондәланә....**

Һәрсе бьра, wәки wәхтеда нав—дәнге wан, qачахйа wан ль wәлате Ур'ьс, Р'оме бәлабубу, бьрае жьна Ә'лие Фарьз Кәwe бун. Бона һәрсе бьра хушке дьгот:

— Э, бьра ч'әлха wан жи ӧса чәп зьвьр'и, йа һатә сәре wан нәһатә сәре Ивое кӧрмахwари.

— Бәле, ле щарна Хwәде хьравкә, мәри ле дьalә, һьнәке нәһәq дьвьнә qәда у бәла, тәни мәрйа дьк'әвьн,—

Ә'лие Фарзи дьне ди т'ьме дьгот. Ах хwәзьла мьн wан мера, wәки карьн хwә мәрьвед к'оти, нәмәрд бьпаен. Гöндие Хьрбе Сор һ'имли хwәйкьрьна пез, деwерва, мьнани гöндиед майин мьжулдьбун. Гәләк дәwләтие гöнд һәбун. Wана дьхwәст зар'е хwәр'а мәк'т'әбе вәкьн, ле әв мьразе wан ч'ә'ве wанда ма, чьмки зутьрәке дәстбь шәр'е Һ'әмдьнйаейи йәке бу, дьнйа т'әв һәв бу, иди һәр дәра бина шер' дьһат, дәстбь мьһащьрие, р'әве—бәзе дьбу.

ГÖНДЕ ТАШУШАНЕ: Гöнде Әмьр аг'а бу, гöнде калке Таһаре Шәвав бәге. Нав—нишане ви гöнди т'әмам ве малер'а гьредайи бун. Гöндда wәкә 20—25 мал дьман, т'әмам баwәрки мамт'ащи бун. Ле, бәле, öса жи дö са мале шехе дара мьраза ль wьр дьман. Әви гöндида генералмайоре ур'ьса Әләшәрәф бәг qәсьдийә, әw сәрдә'wатие Qәшәнге Т'әмо бу, жь мала Әмьр аг'а. Мала Әмьр аг'а демәк, маләкә öса бу, wәки алие гьрә—гьред ә'ширеда һатьбу наскьрьне.

Бьнәлие ви гöнди бу öса жи мала Т'әме Т'әто. Әwләдәки ве мале шех Мәһ'муд паше зенингәһа бажаре Ереванейә Пьшкавказейә дәрсдарһазьркьрьне хьлаз кьр, чәнд сала бу дәрсдаре зьмане к'öрди. Әw öса жи дәнгбежәки мә'рифәт бу. Дәнгхана р'адиоа Ереванейә зьмане к'öрдида те хwәйкьрьне к'ьлама бь страна wи, йа бь наве „Кәр' К'öльк". Әw к'ьлам 23 дәqа дьк'ьшинә. Готьна готйа гöнде Ташушане бь зарбеж, ч'ир'окбежед хwәва ә'йан буйә у әwана шәвед зьвьстанейә дьреж оде кöрманщиеда шәвбöһерийа хwә дәрбаз дькьрьн. Әв ә'дәте гöнд хwәш бу, ле һ'әйф зутьрәке әw т'әвһәв бу р'уе р'әв—бәза сала 1917—1918-да, бьнәлие ви гöнди жи жәв бәла бун у һәрәк к'әтә гöндәки виали ч'әме Әрәз.

Дәрһәqа гöнде кал—бавада бь һ'ьзкьрьн, бь ахин—wахин, к'әсәр бир тинә Таһаре Шәвав бәге, wәки 100 сали зедәтьр ә'мр кьрйә у бь готна wә ә'рф—ә'дәте мьләтие занә, бь зьмане кöрманщи ширьн, ак'ьл хәбәрдьдә у һәр готьнәкә хwә бь мәсәлә, мәт'әлокед жь дәwр—зәмана һати дьхәмьлинә.

— Һ'әтани нһа жи бина гöнде мә жь мьн те,— кале зәмана Таһаре Шәвав бәге дьвежә. Бәле, хwәзьла мә wи мәрьви һати, wәки р'е—р'ьзма кал—баве хwә öнда накә у ера wан биртинә. Биранин жи али хwәйкьрьна дирока мьләтие дькә. Таһаре Шәвав бәге хwәхwа дирокә, зане р'әwша мьләтә. Әw һәр гав гöнде кал—бава бир тинә, мәрьвед wәхте хwәда тинә сәр зар, һ'ал—һ'әwале wа-

ни ль ере тинə бəр ч'ə'ве щаhьла, нава wанда h'ьзкьрьне пещда тинə бəрбь ə'рф—ə'дəте мьлəтие у йа həрə фəрз бəрбь зьмане wəйи ширьни лəтиф. Əw wəхта шин—шайа бəр щьмə'те р'адьвə п'йа у дəстпедькə пəсьн, мəт'h'е зьмен дьдə, дьдə к'ъвше ,wəки əwи бь сала—зəмана мьлəт хwəйкьрйə у сайа wийə, wəки дöр'—щəwаhьре зарготьна мə нəhатьнə öндакьрьне, жь ньслəтəке дəрбази йа майин бунə. Готьне кале зəмана бона щаhьла дьвьнə ширəт, дьвьнə дəрс. У иро гəлəк бона баш хəбəрдана зьмане де, хазма дəр—щинаре wи (р'əqəма wана гəлəкə) мьнəтдаре, чаwа əw дьвежьн, хале Таhарьн.

Дирока мьлəте мə кем hатйə нвисаре. Мəрьвед минани Таhаре Шəвав бəге кем həнə, хwəзьла мə wи мəрьви hати, кö чəнд сəh'əта чöка хwə бьк'öтə чока wи у гöhдарийа wи бькə...

АСИБЬЛАХ: Гöндəки хер у бəрəк'əт бу. Ви гöндида жи h'имли хəйкьрьн, hьлдан, данина пезва мьжулдьбун. Əв wаре жийине дьhатə навкьрьне чаwа гöнде сəлwанйа. Мала həрə к'ьвш мала Шəре Һ'ьсо бу. Əва əw малə wəки мала Усьв бəге у мала Усьве Хwəдо бунə хьзмед wе. Qиза Шəройə мəзьн Гöле жьна Ə'дит бəге бьразие Усьв бəге бу. Ле Хəзала хушка Гöле бəрмалиа Əмьре Усьве Хwəдо бу. Демəк, əв мала Шəре Һ'öсо малəкə готьна тə бу, wəки hьнк'уфи мала сəроке т'əмамийа эздие Пьшкавказе Усьв бəге Һ'əсəн аг'а бу. Сəрhатийа həр маләке, həр гöндəки əw мьсqалəкə дирока гəлə.

Ə'т'аре Һ'əсойи р'ə'мəти, зане зарготьна мə, дьгот, əм борщдарьн сəрhатийа həр гöндəки хwə, həр малбəтəкə хwəйə лайиqи шекрандьне заньбьн. Ах, хwəзла кал—баве мə хwəндибуна у дəрhəqа хwəда мəр'а бь нъвисар бьhиштана. Р'астə зарготьна мə дəwлəмəндə, ле h'əйф, иро дурдитьнок, р'адио мəщалед информасиа массаейə майин мəщале баш надьнə мə, wəки əм чаwа лазьмə заргoтьне—ньмунед wейə дöр' у щəwаhьрва мьжулбьн. Wəра р'аст бежьм нhа фолклор те биркьрьне жи. Щаhьлед нhа к'а чь заньн, к'а к'и ч'ир'окəке, бəйт—сəрhатике дькарə т'əмам бежə... Мала мə хьрав бу, hун заньн мə чь ьндакьрйə. Аwа т'ьме гьлие хwə дор—бəрар'а дwəк'ланд Ə'т'аре Һ'əсо, wəки хwəхwа гəлəк к'ьлам—стране к'öрди заньбу, лазьмə дəрhəqа həр тьште кöрманщида бьнвисьн, бьньвисьн, wəки öнда нəвьн.

Гöндед мəйə ль Сöрмəлие, Qəрсе иро qə фькра т'ö щаhьлəкир'а жи дəрбаз навьн. У нəгöнəки wанə жи, чьмки

нәдитьнә, кәсәки дәрһәqа wанда гьли нәдькьр. чьмки мәрьвед шә'рәза жи, дирокбеж жи кем һәбун. Әwана сәр т'ьлийа дьһатьнә һ'әсавкьрьне. (Мәщит бәг, Фәйзо бәг, Мьстәфа бәг, Бәде Р'ьзго, Ә'вдие Сәд'о, Гоге Усьв, Хәрущe Ә'ло, П'ир Доԁо, Мәтое Ә'ли, П'аше К'әләш, Һ'ӧпе Сано, Усе Мә'ме, Чәркәзе Әwло).

Ньвисара дәрһәqа wан гӧндада, чьqас жи дьвә, бьра бьвә бона мә т'ьбәркә, нә ахьр wанда кал—баве мә чунәһатнә дәрбазкьрьнә. Wәки әм wана бир кьн, демәк, әме бенә п'епәскрьне, әме һаж пеше хwә т'ӧнәвьн. Ә, к'е пешие хwә наснәкьр, бир нани, Хwәде һ'әвини, бәнди чийә, мьрийә? Готьнед Ә'т'аре Һ'әсо гьшка хwәш тен. У т'әмам иро һ'әwщәнә, һәр йәки лавайи дькьн, е кӧ п'ьр'иһьндьки дәрһәqа кал—баве мә, ера wанда занә, бьнвисә, бьнвисә, чьмки кал—баве мә, ә'мре wани дәрбазбуйи лайиqи wе йәкейә, лайиqә, wәки әм wана, чаwа дьвежьн, һинвьн, һаж шӧхӧл—ә'мәле wан һәвьн. Әв йәке һ'ьзкьрьне бәрбь wан пешда бинә у әме wан бирнәкьн. Т'ӧ кәс готи ве дәрәщеда хwә нәдә паш.

Бнәлиед гӧнде Асиблаг'е жи мьнани ед майин сала 1918-а мьһащьр бун, кә'тьнә нава шәр' у дә'wа у дәрбази виали ч'әме Әрәз бун. Wәхта wи чахи го льсмаме Шәре Һ'ӧсо Ә'т'аре Һ'әсо мераникә готна wә кьр. Го әwи аqас мал жь тә'ли—тәнгасие хьлазкьрьн һәр Хwәде бьзанбә. Тьрса wи т'ьрк'ед qачах нәwербун сәр к'очед мьһащьрада бьһатана. Әwи чәнд бериед шер'да р'әв qачаха хьстьбу, бәри wанда бу. Әw кьрьбунә мале wан у го сәр р'йа Дәмьсәсне сәкьни бу бь qәwата тәкәйахе нәдьһишт, wәки дьжмьн һ'ӧщуми сәр лаwькед мә бькә. Го Хwәде әwи т'әне чәнд сәһ'әта шәр'кьр һ'әтани к'оч—баред мьһащьра фьреqәте дьк'әвьн.

Мала Шәре Һ'ӧсо ньһа гӧнде Шамирамеда дьминә. Әw мал нһа жь гәләк малайә. Гӧндда мәһ'әләк һәйә, жер'а дьвежьн — мәһ'әла мала Шәро. Жь ве мале ве гаве мәрьвед сәре песәкьнийа, дәргә—диwана һәнә.

Гӧнде Асиблахеда гьшкә бь нане мала Маме Ә'ло сонд дьхwарьн. Әw мал пешәwтийа мьләт бу. Һ'әвт кӧр'е Маме Ә'ло һәбун. Һәр һ'әвт бьра — Басо, Мьсто, Озман, Qасо, Щәwо, Чәто, Һ'әсән бь мә'рифәта хwә к'әтьбунә кьрасе гәле мә. Әwана бей хьзмәта бона гәл ә'мьр бәтр'әнг һ'әсав дькьрьн.

Мала Маме Ә'ло сәрканикә эла һ'әснйа һ'әсав дьвә. Әw мал, мала Һ'әсән аг'а у Усьве Хwәдо хал—харзие һәвьн. Нәна Һ'әсән аг'а, Безара Мьстәфа бәге у Зәйт'уна

бразйа Усьв бәге букед Маме Ә'ло бун. Безар бәрмалйа Щәwо бу, Һәне дайка әwләде Озмане Мамо бу, Зәйт'ун кәванийа мала Чәтое Мамо бу, харзийа Усьве Хwәдс, хушка Мәһ'муд бәге, Ә'гит бәге.

Дö qиз—кәчед мала Әйло — Һ'әзе у Баһар бәрмалиед нәвие Мамо Усьв у Фәйзонә. Qәнщие мала Усьве Хwәдо у мала Мамо бона һәв гәләкьн у мәсәле жеһинбуненә. Әwана wәхте р'оже чәтьн, роже ог'ьрме гьран кери һәв һатьнә у тен. Әв йәк һәр wа те шекьрандьне.

Мала Маме Ә'ло бәрдәвка мира—һ'акьма бу. Озмане Мамо дивwанхана мире Щьзире — Бәдрханада qöльхкьрьбу. Әwи т'ьме дәрһәqа дитьна хwәйә ль Щьзира Бота хwәбәр дьда, нава мьләтда гьли дькьр дәрһәqа һәрәк'әте Бәдьрханада сәва сәрфьнйази, сәрхwәбуна гәле мә. Готьнед wи һәландайин бун бона т'ьфаqа мьләт.

Нәви—нәвич'ьр'кед ве мала хwәй нав—нишане гьран ль Әрмәнистане нәһ'иед Армавире, Баг'рамйане у Т'әлинеда дьминьн. Нәвиед Маме Ә'ло — майоре ордийа Т'ьфаqа Советие Усьве Щәwо, Фәйзое Озмане бәрдәвке мире Щьзире, qәwм—пьсмамед хwәва р'әqәма к'ижана мәзьнә, к'ижанар'а дьвежьн мамойа, бь заньбуна ә'рф—ә'дәте мьләтие, һәрәк'әте бона йәктийа мьләт, һ'ьзкьрие гьшканә. Әwана керһатие һ'әму дәманә, гöл—нур, мә'рифәт wана дьбарә.

ГÖНДЕ ХАНЕ: Гöнде Шәweше Һ'әзе бу, гöнде мә'мидока. Әва гöнда гöндәки бәрбьр'о бу, сәмта wи баш бу, ава we бә'рбу, зазанед wи фьрә у хwәш бун. Сәр ви гöнди чәнд щара буйә шәр'. Бнәлиед гöнд т'ьаqа wан йәк бу, ләма жи бәр һ'öщöмкьрьна дьжмьн нәшькәстьн у т'ьме р'әв дьжмьн дьхьстьн. Wәхта шәр'е мьqабьли qачаха, щәрде, го Һосе Шәweши р'әмәти мераникә лайиqи биранине кьр у дәр, щинара т'ьме wәхте ог'ьрме гьран хwә давитьнә бәр бәхте wи. Сала 1918-а әва гöнда жи хали дьвә. Р'әв—бәз һ'öкöме хwә сәр бьнәлие wи жи дьһельн. Гәләк тә'литәнгасийа дьвиньн, дьвьнә хöре холоре, бьн конада бь фьрари диминьн...

Мала Шәweше Һ'әзе те гöнде Шамираме. Мала wан гьран бу, пьсмаме wан гәләк һәнә. Шәweше Һ'әзе мәрьвәки дьнеди бу, дәwләтики эла бу, хwәйе р'абун—р'уньштандьна баш, хwәйе чит у п'әрде, кәри—суриа. Ви алие ч'әмеӘрәз зозане ч'йае Әләгәзеда зома мала Шәweш һәбу, wаре wийи к'ьвш, һ'әтани нһа жи әwи wарир'а дьвжьн wаре гола жерьн — wаре Шәweше Һ'әзе. А

һәма ль вьра салед бистида, wәхта кинор'ежисоре әрмәниайи мәзьн Һамо Бекназарйан киношкла бь наве—„Зәре“ дьк'ьшинә, әw öса жи wаре Гола мәзьн, феза ви wарида, зозанванед wан нишан дьдә. Әви киношьклида кале к'олоз серида, е кö һьнәки ч'ә'ве хwәда мә'рьмә, к'еләка сьрсуме деw, Шәwеше Һ'әзейә. Ве гаве нәви—нәвич'ьр'ке Шәwәше Һ'әзе, qәwм—пьсмамед wи һ'имли ль гöнде Налбандиане, ль нәһ'ийа Армавире дьминьн. Әwана һ'ъсрәта гöнде Ханенә, ль к'ö зар'отийа кал—баве wан дәрбазбуйә.

QУЧ': Гöндәки һьнда ч'ийа Чарсалә бу. Гöндәки ч'йабу. Бьнәлие wи гәләки һәвр'а баш бун, qәдре һәвдö дьгьртьн. Малед нав—нишан ль вьра әвед һанбун— мала шех Һ'әмәде жь мала шех Һ'әмәде бу ньвисн'аре к'öрди ә'йан — Усьве Бәк'о. Усьве Бәк'о wәхта р'ә'в—бәзе сала 1918-а эт'им дьминә у әwи дьбә хwәй мала баве Дьро — Драсатамат Канайане нәвсе т'арqе, wәзире Әрмәнистанеайи хwәйкьрьнейи след 1918—1920-и. Мала баве Дьро гәләки эздийар'а һ'әйф бу, чьмки сәрдә'wәтие Усьв бәге Һ'әсән аг'а бу. Сәр хатьре ве йәке мәрьвед ве малейә р'ә'м Усьве Бәк'о дьвьнә хwәй, әwи жь хәлайе—щәлайе хwәй дькьн дьдьнә бәр хwәндьне. Уське Бәк'о сала 1941-е дьчә шәр'е мьqабьли фашистед алман. Wи шәр'ида әw бь орден, медала те р'әwакьрьне, бьриндар дьвә, жь ньге хwә сәqәт дьвә. Әw гәләк сала органед Әрмәнистанейә әхтийаризаниеда qальха щабдарда бу, ә'йан бу.

Бнәлиед гöнде Qуч'е нһа ль гöндед нәһ'ийа Арташатейә башqә—башqәда дьминьн. Мала Һодике Щәwо ль гöнде Щьрар'атеданә. Се кöр'е wи һәнә: Варо, Т'ор'ьн, К'әрәм. Нәви—нәвич'ьр'кед шех Һ'әмәде ве гаве ль гöнде Шамираме хwәй мал—һ'альн. Әв мал мала шехе Шешьмсанә. Ощах— „Т'аса зәр“ ве маледанә. Гәләк мәри дьчьнә бәр зйарата маледа. К'е дьчә, qöрбане дьвә. Гәләк бе зар, шьл у шә'т һатьнә, ле саг' у сьламәт вәгәр'йанә. Ьстийа мала Шешьмс, Чиле, wәки 80—90 сали бу, т'ьме дәрһәqа гöнде Qуч'еда хәбәрдьда, дьгот, wәки щинартийа гöндийа гәләки ширьн бу у т'ьме хwәзла хwә салед щьһалтийа хwә данин. Әwе бь дьловани бир дани, wәки чаwа Усьве Хwәдо дьһатә гöнде wан у сәр кание зер' щева хwә дәрдьхьстьн, дьда стие мала Шешьмс. Усьве Хwәдо wәхте дьһатә гöнд т'әмам шадьбун, wәки wе ә'сә һәр'ә

мала Ƕодике Шәwо, wе пез шәржекьн у гӧндие бәрәвбьн, к'ефкьн, бьстрен, бьлизьн.

— Ƕәр һатьнәкә Усьве Хwәдо, әз Т'аса зәркьм, мьзгини бу бона т'әмамийа гӧнд.— Стиа Чиле гьшкар'а дьгот. Стиа Чиле дийа дӧ кӧр'а Ә'мо. Тосьн у чар қиза— Соне, Ƕ'әзе, Кәже, Хәзале бу. Мере wе шех Мьсто сала 1937-а бу хӧре р'ежима Сталин. Айе wи ә'рде нәминә, wәки нәма...

Салед сида һ'але мала шех Мьсто гәләки гьран бу, хәлайи бу, ощах мала wанда бу, чаwа мә бир ани, ощаха „Т'аса зәр". Лазьм бу wәки мала хwәйа ощахе бьбьнә хwәйи. Wи чахи, wәхте -грәгьред гӧнде Шамираме т'әмам мала Усьв бәгеда бун (гӧндда ә'дәт бу, һ'әвте маләке гази гӧндийа дькьр), нан данибун, гьшк сәр сьвре р'уньштьбун, хенжь шех Мьсто. Әw бәр т'әндуре р'уньштьбу. Ƕна Сәйр, жьна Усьв бәге, нан дабу бәр, дьхwар. Әмре Усьве Хwәдо ве йәке дьвинә у дьзива гӧһе Усьв бәгеда дьвежә. Усьв бәг, дә мәрьвәки хwәнди бу, т'әви Комитасе мәзьн ч'емарана Эщмиазинейә Геворгйанда һин бубу, дәстхwәда т'әхмин дькә, wәки шех Мьсто шәрма хwә нәһатйә нава мера, чьмки қәй қльхе хwә, Хwәде хьравкә, шәрмкьрйә Усьв бәг р'адьвә п'ийа у дьвежә, wәки вьр wада гьшк қӧрбана Шешьмс мала хwәда шәрженәкьн, ле бьвнә бәр ощаха „Т'аса зәр", мала шех Мьсто. Го пәй wе йәкер'а Хwәде да мала шех Мьсто, сәрда бари, ле һесири хер же нәдит— әw сьргункьрьн.

Ле ә'мьр нәсәкьни, иди баwарки һәрр'о зйарәтван дьһатьнә бәр ощахе, ощах сйар дькьрьн, бәр та дьбун, дәнге дӧа'—дьрозга, бәйт'—сәрһатйа дьһатә бһистьн.

Бәйт'а Шехале Шәмса у Стиа Таус дьк'әтә гӧһе һазьра.

Шә'ма Шә'ме қамуше р'әш ле
Ƕәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла,
Чь wәрдәка сту нәхш ле,
һәйле мале, мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Шехале Шәмса, наве хwәш ле.
Шәма Шә'ме қамуше һур ле,
Ƕәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Чь wәрдәка сту мәхмур ле,
Шехале Шәмса р'екә дур ле
Ƕәйле мале, һәйле мале, ә'зиз әла.
Чь диwана бане к'ӧрси,
Чь говәнда бане к'ӧрси, һәйле мале,
Ƕәйле, мале, ә'зиз әла.

Стйа Таус бь дəстмале ч'əп
Р'əqьси həйле мале, həйле мале, ə'зиз əла.
Гəло h'əвса мире Һ'əлəбеда к'е
Һ'але Шехале Шəмса пьрси?
Һəйле мале, həйле мале, ə'зиз əла.
Чь дə'wата дəре мале, həйле мале,
Һəйле мале, ə'зиз əла.
Стйа Таус ч'əп р'əqьси бь дəст мале,
Һəйле мале, həйле мале, ə'зиз əла.
Гəло Шехале Шəмса h'əвса
мире Һ'əлəбеда чь h'але.
Һəйле мале, həйле мале, ə'зиз əла.

Wəхта сйаркьрьна оцахе — „Т'аса зəр" шех у мьшаиqа дəрhəqа мала Шешьмсда, стие мала Шешьмсда мере диwанеда хəбəр дьдан. Ах, чьqас хwəш бун əw гьлиготьне wан, к'ижан лайиqи биранине у бь зйарəти хwəйкьрьненə. Нə ахьр əw дирока мəйə, мьсqалед аина дине мəйи qəдимийə, дине К'öрдстанейи кəвндар. Шехале Шəмса кöр'е Шешмси мəзьн бу.

Стиа Таус qиза Мəлəкшихьсьн бу. Мəлəкшихьсьн шехе Һ'əсəн бу.

Шехале Шəмса у Стйа Таус чаwа хушк у бьра həвдö h'ьздькьн. Щарəке əwана бəр ə'йне həвдö дьньhер'ьн. Wи чаха Шихьсьн ве йəке дьвинə, дьвежə Шехале Шəмса, wəки тö qəлпие qиза мьн дьньhер'и, дьгрə давежə h'əвсе.

Паше Шехмəнд п'аша кöр'апе хwə аза дькə.

Шехмəнд п'аша кöр'е Мəлəкфəрхəдинə. Мəлəкфəрхəдин у Шешьмс бьре həвдöнə, öса жи Насьрдин, Сьщадин.

Мəлəкфəрхəдин сəрк'аре öлме диwана Шихадийə.

Насьрдин, Сьщадин щəлате р'öh'анə (Əзраhил — Щəбраhил).

Бəри ве йəке Шешьмс дö кöр'е Шихьсьн гьртьбун. Йəк Һ'əсəне Щеле бу, е дьне Əздин бу.

Һ'əсəне Щəле сəва wьра hатə гьртьне, чьмки əwи сиа шьвка хwə авитьбу сəр хəрqе Мəлəкфəрхəдин. Шешьмс гоке öса нəкə, əwи гöр'е нəкьр. Шешьмс əw гьрт авитə h'əбсе, хəлате wи ле жекрьн. Паше дйа Шешьмс Шешьмс hиви кьр, wəки хəлате wи бьдеда. Шешьмс готе сəр хатьре тə, wəхта мьрьне əме хəлате wи певакьн, бьдьне.

Əздин хəзалəкə Шешьмс шəрже дькə. Шешьмс дəст давежə бьжуе həспе хwə, дьвежə, wəки аqас сала гьртивə. Готьна готийа əw h'əта нhа гьртийə.

Шешьмс ч'ьра həрчар qöлбайə. Сйаркьрьна оцахе минани шайике бу, гьшка сəре хwə бəр wе дaданин. Гə-

ләк дьман гöһе хwә дьданә бәйт'—сәрһатийа, гьли—готьне дәрһәqа мьлйак'әта, һори—мәләкада.

— Ах, хwәзл wи чахи, П'ир Усо п'ире чьл п'ира у шех Һ'әмзә, шехе Шихьсьна һәбун, wана һ'әвт тәвәке ә'рде у ә'змин заньбун,— Фәйзо бәге Ә'мәр аг'а дьгот у хәбәрдана хwә думайи дькьр, wәки чь кö дәве wан дәрдьк'әт т'әмам дöр у щәwаһьр бун. Дәнг у сәwте wан һәла һе бәр гöһе мәйә, нә р'асәт? Гоге Усьв. Öве шех Һ'амо (Фәйзо бәг бәрбьр'и wан дьбу, дьгот). Wана гьли Фәйзо бәге дьwәк'ьландьн,— әре wәлә, öса бу, дәнге wани хwәш һ'әтани нһа жи бәр гöһе мәйә...

ГӘРМАШЬВ: Гöндәки орт'а ч'йада. Р'астә ава wи т'öнәбу ле хер—бәрәк'әт бу. Бьнәлие wе гьшк жи дәwләти бун хwәйе чарсьд—пенсьд пәзи. Малнә ә'нзәлә теда бун. Чаwа К'әле Һ'әсе, Шәме Һ'әсо, Щәwе Шәре Исо, Qасе Ә'мо, Фере Мәйре, Сьме Хате, мале п'ире Омәр хала п'ир Р'әшо у гәләк малед майин дьман. Әван гьшк жи хwәйе чарсьд—пенсьд пәзибун. Го wәкә донздәһ һ'әзар пәз wи гöнди дәрдьк'әт. Ч'йа—бание wи гöнди гәләки хwәш бун.

Бнәлие wи гöнди жи сала 1918-а мьһащьр дьбьн тенә Әрмәнистане у гöнде нәһ'ийа Т'алинейи бәре, әw гöнд нһа хьравәйә. Гöнде К'әләк'утада дьминьн. Әwана жи чаwа кал—баве wан бунә хwәй дәwләт. Мәсәлә мала Иске К'әло, Мьсте Шәме Т'әто, Мьсте Шәмо (Мьсте qальн), wи гöндда дәwләтинә к'ьр'к'ьр'әбун.

Мала Иске К'әло, Мьсте Qальн гәләки малнә нандар бун. Нава эле—ә'ширеда малнә к'ьвш бун. Мала Иске К'әло го т'öнәбу р'ож, wәки меване wан т'öнәбуна, мала бәрмевана бу. Иске К'әло у Мьсте qальн жи бунә хöре р'ежима Сталин.

Кöр'е Мьсте Qальн Шәрое р'ә'мәти Әрмәнистанеда һ'әсавдарәки нав у нишан бу. Щәм wи жи, чаwа щәм баве wи, гак у шәйик wәкәһәв бун. Гәләки мәрд бу, һәвале wи һәр дәра һәбун. Qәдре wи һәр дәра бльнд бу.Бьнәлиед гöнде Гәрмашьвейә бәре баwарки т'әк— т'әка нһа һәнә. Ле бәле, кöр'е wан, нәви—нәвич'ьр'ке wан п'ьр'ьн у гöндед нәһ'ийа Армавире, Аштараке, Арташате дьминьн. Мала Мьсте Шәме Т'әто гöнде Шамирамеданә, Мала Иске К'әло гöнде щинар — Ар'ущеданә. Әв мала минани пешиед хwә ван гöндада һ'әсаб дьбьн малед к'ьвш у бәрмеванә. Мала Мьсте Шәме Т'әто дәwләтийә, чаwа дьвежьн, р'ьсqе wе кем навә, гәләк, гәләк ве мале сәкьнинә у дьсәкь-

ньң. Жь мале Иске К'әло, апе Фәрәмәз Хwәде сәһ'әта wи-р'авә мерәки ңава эледа наскьрийә, нһа дәвәдәви сәд сал ә'мре wийә, гәләк гьли—готьне цьмә'та мә р'ьнд занә мерәки ширәтк'арә, qәдре wи нава цьмә'теда гәләки һәйә.

Бьразие Мьсте Шәме Т'әто — Ә'гите Һ'әсән (Шәмси) шайирәки мәйи һ'ьзкьри, к'ьвшә, чәнд бәрәвокед шер у поэмед wи ль Ереване һатнә чапкьрьне. Ә'гит öса жи р'ожнәмәванәки мә'рифәтә. Әw р'ожнәма нәһ'ийа Армавиреда чаwа сәрwере п'ара малһәбуна гöндитие дьхәбьтә. Ә'гит, нәви, нәвич'ьр'ке гәрмашьвиайә бәре гәләки һ'ьсрәта ера кал—баве хwәнә, ле дәсте wан нагьһиже. Р'ома хайин буйә кәләм к'әтйә сәр р'е.

— Һәй, дьнйа гәwре, Р'ома вьр'әкә—дәрәwин чьqас кöл у дәрд кьрьнә дьле хәлqе, чьqас зәлули wанр'а ани-йә,— шайир Ә'гите Һ'әсән (Шәмси) дьнвисә у qәләме һьл-тинә к'әла дьле хwә сәр к'аг'әте р'одькә. (Әwи гәләк шьер, сәрһати дәрһәqа ве йәкеда ньвисинә).

Ә'гите Фәрәмәз жи жь мала Һ'әсейә. Әw сәре песәкь-ниайә. Р'ожнәма „Р'йа т'әзә" сәр мьле wийә, бь һәрәк'әте wи р'онайи дьвинә. Әwи бәрәвока сәрһатийа нвисийә. Бь т'әхмина мьн һ'әта нһа т'ö кәси öса хwәш нәньвисийә.

Хенжь р'ожнәма „Р'йа т'әзә" әмәке Ә'гит öса жи р'адиоа Әрмәнистанейә хәбәрдане п'ара кöрманщида гәләкә. әw т'әви һазьркьрьна гәләк композисиаед зьмане кöрманщи буйә у р'олед сәрәкә qәдандьнә. Ә'гит пешәwьтики мьләте мәйи әрһәдәйә.

QӘРӘҺ'ӘСАР: гöндәки нә мәзьн буйә, 10—15 мал wи һәбун. Әw ә'йан бу чаwа гöнде Щәрщое шәрqи. Мала На-дое Шагöле жи ви гöндида бу. Гәләк qәwм у пьсмаме ве мале нәһ'ийа Армавире у Эщмазинеда дьминьн. Wәха һәwар—газийа сала 1918-а әв гöнд жи вала дьбә. Бьнә-лие we пешие һәв öнда дькьн, паше бь дәсте мәрьвед qәнщ, достед wанә эрмәни һәв дьвиньн. Дәрһәqа ви гöн-дида тә'ләбәхтр'а мә'лумати кемьн. Бәндәкә к'ьламәке бәр дәсте мәйә, к'ижан шә'дәтиа бәдәwед гöнд дьдә:

... Qәрәһ'әсаре дьньһер'ьм гöла бинә, чьqас шинә бона т'ели—Әсмәре сәре мьн дешә, дьле мьн к'инә—к'инә, Әсмәре дьго, к'әләш лаwько, wәрә мьн хwәр'а бьр'әвинә, әгәр тö мьн нар'әвини, we сьве мьн бьдьнә гаване гöнди дәло—динә...

ГÖНДЕ ЧАРСАЛӘ: Бь наве мала К'әле Һамо дьһатә наскьрьне. Го әв маләкә гәләки дәwләти у мәрд бу, мала

бәрмевана. К'әле ћамо го, дьчу сәре р'е р'еwи вәдгәр'андьнә мала хwә — нан—ав дькьр паше вәр'едькьр. Әве мале гәләк хер дькьрьн, сале щарәке сәр дӧр'йана феза гӧнд ситле гошт, бьрьнщ сәр кӧч'ьк даданин у хер бәладькарьн. Һ'әта нһа жи дәрһәqа ве мала хwәйа хера, дәлила к'әсив—к'усивада те шекьрандьне.

ГӦНДЕ ГОГЬРМӘС: Гӧнде мала шехе насьрдина, мала Фәqир Сьло бу. Фәqирр'а ӧса жи дьготьн шехе ч'ук. Го әw бәжна хwә, qрәфате хwәва ч'ук бу, ле мә'рифәта wийә занәбуна анина дине эздийа п'ьр' бу. Готьна готйа ньфьр'ие wи ньфьр'и бун, дӧае wи дӧа'.

Гӧнд аqаси жи мәзьн нинбу, ч'әм у кание wи һәбунә, бәрга wи фьрәбуйә. Гӧ wәхта баве Усьве Хwәдо, Хwәдо дьк'әвә бәр мьрьне гази шехе ч'ук дькьн. Әw бьре wани ахрәте буйә. Шехе ч'ук те бәр сәре мьриде хwә р'удьне у дьвежә Хwәде Мьсто, wәки wе зутьрәке п'аквә, р'авә сәр хwә у минани бәнга хwәйә бәре мала гьранда бьгәр'ә, малхwетие бькә. Хwәде Суди дьвеже, шехе мьн, wәки Хwәде р'ӧһ'е мәрийа нәстинә т'ӧ кәс нькарә бьстинә, йа Хwәде сәр ч'ә'ва, сәр сәра. Пәй ван гьлийар'а Хwәде Мьсто ч'ә'ве wи дьqӧльбьн, дәст хwә дьчә, дьмьрә, к'аре шпна wи дькьн. Го wи чахи т'ӧ кәсәки т'абут нәдитьбун Усьве Хwәдо сәва баве хwә т'абуте жь бажаре Идре тинә. Го щьмә'т — һәwари хьл—хьли бун, сәр һәвр'а дьчун. Дә баве Усьве Хwәдо, Хwәдо мьрийә, wе чаwавә. Го бәхтр'а се р'ожа, се шәва багара Синәке бу, нькарьбун щьнйаз һьлдана. Р'ожа сьсийа Хwәде Мьсто р'адьвә сәр хwә. Т'әмам ә'щевмайи дьминьн. Әw дәсте хwә бльнд дькә, дьвежә, wәки бьра т'ӧ кәс тьштәки майин нәфькьрә, әз жь пьрс—пьрсйаркрьне бьре хwәйи ахрәте— шехе ч'ук, ӧса р'әһ'әт бум, wәки хәwа ширьн т'әзә һ'ьшйар бум. Әз мьрьбум, әз бьрьм дәсдани кьрьм, готьнә мьн, wәки шаш кьрьнә дәwса Мьстоки дьне әз анимә, әз азакьрьм. Дәргәване гӧр'ьстин готә мьн, wәки әзе 17—сале дьне шунда бьмьрьм, ле ч'ә'вәки тә п'әрдәе бе сәр, бәр хwә нәк'әвә, әwе а'щзае нәдә тә. Әwе т'ьме бькә бира тә һатьна тәйә ль ви мәхмәри, т'ьме мьрьне бькә бира тә, wәки тӧ, р'астә гәләки р'ә'ми у qәнщ, нандайи у мәрд, ле бәле, wан дәрәщед хwә зедәки. Го Хwәде Хwәде Мсто һе хәбәрдана хwә хьлазнәкьрьбу гӧнде незикда дәнге баво—бавоа шин у гьрие те. Мәрийа дьшиньн к'а чь буйә, чь qәwьмийә. Дьчьн, тен, дьвежьн Хwәде кал мьрйә. Т'әмам ә'щевмайи дьминьн у гьшк Хwәде Мьсто чаwа мәрьвәки бӧһӧрти дьһ'ә-

виньн. Əw пəй ве йəкер'а р'ожəке нəхwəш нəк'əт, һ'əтани 17 сале wи т'əмам бун чу бəр р'ə'ма Хwəде.

Т'абута бона wи, кö жь Идре анибун, бьрьн бона Хwəде кал.

Шехе ч'ук мəрьве Хwəде бу, кəсəки жь дəве wи ч'ер'-к'ьфьри нəбьһистьн. Т'əмама ит'бара хwə ле данин, ле баwардькьрьн хазма пəй wе йəкер'а, wəхта гьшк хəбəрдана wи у Хwəде Мьсто дьһ'əсьн.

— Wəлə шехе мəйи бöһöртийə, мьлйак'əт пер'а дьгəр'ə,— бьразие Хwəде Мьсто Qадие К'əло мьqим дьwəк'ьланд...

Пəй мьһащьрбуна сала 1918-р'а ви гöндида жи кəсəк нəма. Нһа нəви, нəвич'ьр'ке шехе ч'ук ль гöнде Шамираме у ль гöндед нəһ'ийа Армавире у Наирие дьминьн. Дəрһəqа гöнде Гогьрмəсда кем тьшта заньн. Бона ве йəке бəр хwə дьк'əвьн чаwа wəхтеда жь шех Qади, шех Дəwреше мала шехе ч'ук һин нəбун.

ГÖНДЕ QƏРƏХТИНЕ: Əва гöнда дьк'əвə һьнда гöнде Ə'сланлуе, гöнде Һ'əсəн аг'ае нав у дəнг. 35 мале гöнд һəбун. Орт'а wи у Ə'сланлуеда 2 километр бун, мьлəки бьч'ук əw жь һəвдö дьданə щöдакьрьне. Əван һəрдö гöнда мьqим сəр шин, шайе һəвдö бун. Һ'име ви гöнди, wəхте жь Сари Сьлеман аг'ае сипки qəтйан, Бьре Əйло данйə. Бьре Əйло кöр'е Əйлойи сьсийа бу, чаwа те бира wə е мəзьн Сьмо бу, wəки жер'а дьготьн Смаил аг'а. Бьре дöда Мьсто бу, wəки жер'а дьготьн годəк Мьсто. Əван һəрсе кöр'е Əйло һəр йəк алие хwəда нав—һöрмəта мəзьн qəзанщкьрьбу. Демəк гöнде Бьре Əйлода дьман кöр', нəвп, бразиед wи, эл мака мерьвə, йəк сəр йəкир'а бу, Һəр йəк wəкə qəwлед wə'дə р'адьбу—р'удьншт. Э, Хwəде шə'дəйə, Бьре Əйло минани малбаванед хwəйə майин т'ьме алие к'əтйа бу. Кöр'е Бройи мəзьн Щəwо хwəйе һəбуна п'ьр' бу, бь хорща зер'е wи һəбун. Го гöндед щинар т'əмам дьбунə һ'əwще wи, т'əмам бь к'иси wи дьбун мал—авайи. Го Хwəде Мьсто гöнде Алəчалие дьһатə мала кöр'апе хwəйи һəqи—һ'əлал. Щəwое Бьро, Ə'вде бьре wи əw һəр щар бь мəһа бəрнəдьдан.

Паше һ'əтани Усьве Хwəдо, йане жи кöр'е wийи мəзьн Ə'ли нəчуйана пəй нəдьһат. Го wəхта əwана дьчун Ə'вде Бьро дьго, wəки кöр'апе wи Хwəдое Мьсто хwə пə'рики бьч'ук нинə, wəки хwaхwа р'авə бе, йане жи əм əwи биньн. Əw лайиqи мəрьвед минани wəйə ə'йанə, кö гьшк сəре wə сонд дьхöн, wəр'а һ'əсава дькьн. Нһа гöн-

дие мәе пе бьһ'әсьн, wәки һун һатьнә пәй бав, кале хwә, гӧндие Ә'сланлуе жи we ве йәке заньбьн. Бь һатьна wә, әз qӧрбана wәвьм, һьн наве Хwәдое мә, һьн жи наве wә бльнд дьвә, йәке жи бьра ньге мә мале һәв кем нәвә.

—Бәле, бәле, тӧ хwәш дьвежи, го Усьве Хwәдо, Ә'лие Усьв дьготьн

Усьве Хwәдо у Ә'лие Усьв дьготьн, э, апо, дә бьра нһа бе мала хwәйә гьран малхwетие бькә у мәр'а жи һӧрмәте бинә.

— Хwәде те һәр'и, мала мәе халивә,— Ә'вдое Бьро дьготә Хwәдое кӧр'апе хwә. Го Qәрәхтинеда р'оже маләке гази кор'апе хwә Хwәде Мьсто дькьр. Ви гӧндида бун мала Сәфе Узо, Узое Бьре Әйло, мала Һодике Ә'вдое Бьре Әйло, мала Әме К'әләш, wәки жер'а дьготьн Әме Деләгӧре. Хwәйе qәйнт'әре дәва, һәбуна п'ьр', мере мерхас, дәqе гӧлә, т'ьфаqдаре йәктиа мьләт. Малед кӧр'—нәвиед Һәйдое бьре Әйло: мала Ә'т'ар, Һ'әсән, Ә'вди. Әвана жи шере Хwәде бун, чаwа дьвежьн, һ'әсьн сари бадьдан. Щинаред вана бун мала Бәк'ое Ә'ло — баве Исмаийле Кәwe,аqлбәнде керһатие мьләт, Озмане Сьмо, Озмане Надо (ньһа кәси wи т'ӧнә).

Гӧнде Qәрәхт'ине дьк'әтә бьн бандур'а Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а, жь мала Әләшәрәф бәге Гӧли Щәwар аг'ае Ә'ли бәге. Го гӧндиа щарна дәнге хwә сәр һәв бьльндькьрьн, щарна дьбәзйанә һәв, щарна го Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а дьһатә орт'е, wәхта әwи әwана ләв дьанин, һьнәка чаwа мә'рифәта дьнйальке пәзәк, йане жи к'ьнщәкә маqул п'ешк'еш дьдане. Го щарәке жи аг'ак те ле п'ешк'еше надьне. Аг'а т'әхмин дькә, wәки Т'әмое Һәйдое Шьве Ә'ли аг'а, кӧр'е бьре Әйло нәһь-штйә, wәки п'ешк'ешәке бьдьне. Әви тә дьчә гӧнде Орговер'а дьвежә, wәки әгәр дькарьн бьра жь мала Т'әмое Һәйдо тьштәки бьч'виньн. Хwәде го пәй ве йәкер'а дӧ бнәлиед Оргове бь дәwреши тенә гӧнде Qәрәхт'ине у мала Т'әмо р'ач'ә'в дькьн. Һәйнәйсә, әwана дькьнә фәсале ч'еләкәкә wи дьдьзьн. Т'әмо ч'еләке дьгәр'ә, кәс һаж пе т'ӧнә? Т'әмо тӧ Т'әмови р'адьвә дьчә гӧндед щинар бә'са ч'еләка хwә дькә, кәс сальхе we надә.

Гӧндики Ә'сланлуе дьвежеда, wәки әw һежа жь гӧнде Оргове һатйә. Wедәре пешбәри мала йәки ч'еләк шәржекьрьбун у п'арәвәдькьрьн у мьн т'әхминкьр, wәки тьрсә—тьрс гошт п'арәвәдькьрьн, һәвр'а дькрьнә п'ьстәп'ьст.

Т'әмо, әв шере һан, wәхта ве йәке дьбһе, хwә гӧнде Орговер'а дьгьһинә, дньһер'ә, wәки һьнда мала сәр—

п'əр'е гӧнд мəрьв бəрəвбунə, һьнəк дəсте хwə дьшон, һьнəк к'ьнще хwə даwдьшиньн, дьхwəзьн иди һəр'ьнə мале хwə.

Т'əмое Һəйдое Шьве Ә'ли аг'а ч'ьк бəр wан дьсəкьнə. Же дьпьрсьн, к'а хьзмəта wи чийə. Әw дьве wəлə, чь wə вəшерьм, чь Хwəде, ч'елəка мьн ӧнда буйə, əз ле дгəр'ьм. Әwана сонд дьхӧн, wəки гӧмане wан нагьһиже. Гьшк дьле хwə шанə, wəки Т'əмое т'əзə, к'ӧ ч'елəке бьвинə, Т'əмо ч'ə'ве хwə виали wиали дьгəр'инə у wəлə, Хwəде сəр ч'елəке дьвинə у нас дькə (дьза бир кьрьбу, йан Хwəде əw шашкьрьбун, сəре ч'елəке вəнəшартьбун). Т'əмо тӧ Т'əмови дькə фəсале у сəре ч'елəке һьлдьдə, банз дьдə. Әве тə дьдьнə пəй, ле нькарьн хwə пер'а бьгьһиньн. Т'əмо сəре ч'елəка хwə дьвə бəр Һ'əмид бəге Ә'вди аг'а датинə, (Һ'əмид бəг главие wан бу) дьвежеда һ'ал—һ'əwал wа Дьз т'əмам жь гӧнде wəнə. Мьн əw данə сонде, гьшка сонд хwар, го wəки гӧмана wан нагьһижеда. А Хwəде мьн əва сəре ч'елəка хwə жь орт'а wан р'əвандйə анийə диwанхана тə, тӧ жи мақуле мəйи, бьнһер'ə к'а чь дьки? Го Һ'əмид бəге гази дьза кьр, готə wана, wəки Хwəде мала wə хьравкьрьно wə чь анйə сəре хwə wе Т'əмо һун гьртьнə, wе wə р'əзилкə. Го гази Т'əмо кьрьн готьне, дə бежə, тə чаwа заньбу, wəки мə ч'елəка тə дьзийə, бежə к'е тəр'а готйə, к'е сальх данə. Т'əмо қə дьвежə, wəки бьнəлики гӧнде Ә'сланлуе сальх данə мьн. Әw дьве əз к'əтьбумə р'еза гӧнда мьн жь гьшка дəрһəқа ч'елəка хwəда дьпьрси. Әз һатьмə гӧнде wə жи, мьн дит, wəки һун бəрəвбунə, мьн го, Хwəде əзе һəр'ьм wана жи пьрськьм, р'ожед р'ожие wəйə Р'əмəзаненə, əгəр һаж пе һəвьн, сонд нахӧн, wе р'астие мьнр'а бежьн. Э, Хwəде хəма wə нə р'ожибун, нə исав бу, wə дəстпе кьр сонд хwар, wə р'е нəдьда һəв. Мьн кьр əз вəгəр'ьм, wəки чаwа ван щинара дьдьмə сонде. Ле ньшкева ч'ə'ве мьн сəре ч'елəка мьн к'əт, мьн ч'ə'ве хwə баwар нəкьр, мьн диса ле ньһери, һ'əйран, əва сəре ч'елəка мьнə қазə, əва стӧрие wенə. Әре, Хwəде, мьн һун данə хəвəрдане, архайин кьрьн у сəре ч'елəке һьлда у бəрбь диwанхана Һ'əмиде бəге р'əвйам. Мьн гази Хwəде дькьр wəки нəк'əвьмə дəсте wə, һун мьн нəгрьн. Wə жи гази Хwəде дькьр, wəки мьн бьгрьн?

Хwəде, ч'ə'ве wə гьртьн, һəқи, нəһəқие дьвинə. Һун нəһəқьн щаwа хwə бьдьн, паше, Хwеде мала wə хьравкə, нə һун дьвен əмə бьһӧртинə, əм қəлпи—қулпие, һ'əрамие накьн. Р'ожед р'ожие wəнə, һун чаwа мале һəрамие

гоште дьзие датиньнə сəр кöч'ьке хwə, р'ожие wəе чаwa h'əлал бьн.

Го wи чахи нава wанда йəк Qасое Моров гöhе Т'əмода дьвежə, wəки Хwəде мала тə хьравкə— кöр'о, п'ае п'ьр'е qə низаньн р'ожийа жи бьгьрьн, гəлəк дьле хwəда həла гьлие хьрав жи дьвежьн, чьмки баш заньн, wəки бадлəwa сəва анина дине хəлqе, е кö зоре стуе мə hесира аландьнə, хwə си р'ожи бьрчидькьн. Малавао, h'əтани нhа гəлəк калпир бе мə'нə бунə хоре wан р'ожийа. Бьрчибуна сəре хwə дьhəжинə, баwар дькə, wəки шькьр щьмə'т фə'м дькə, занə, wəки дине хəриб стöе wе аландьнə.

— Дə ижа бежə, Т'əмое мə,— Һ'əмид бəг бəрбьр'и wи дьвə у хəбəрдана хwə думайи дькə:

— Wəлə, сəре кəке мьн, сəре т'ьрба сьпи (əw чəнд сал бу, wəки Ə'вди аг'а чубу бəр р'ə'ма Хwəде, т'ьрба wи пе кəвьре спи hьлдабун) заре тə чь бьхwəзə əз жь wана бьстиньм бьдьмə тə. Т'əне бьра əв гьли орт'а мəда бьминə. Усьв бəг, Усьве Хwəдо пе нəh'əсьн, шəрмə, Т'əмо соз дьдə, wəки wе дəрhəqа ве йəкеда т'ö кəсəкир'а нəвежə. бьра дьз хwəхwа нəвежьн, пəсне хwə нəдьн, wəки мə ч'еләка Т'əмо дьзи. (wи чахи, Хwəде хьравкə бе фə'мийа хwə дьзи, qачахи мерани h'əсавдькьрьн).

— Дə wəки öсанə,— Һ'əмид бəг бəрбьр'и дьза дьвə, дьвежə: hун готи дəwса ч'елəка wи дö ч'елəка бьдьн. Ньви qайил набьн, ле Qасое Моров дьве, Хwəде, мьн да, т'əне чаwа Т'əмо гот, гьли орт'а мəда бьминə. Т'əмо дьве h'əйран, мьн наве йəке жорьн сонд хwарийə. мьн гьли дайə wə, wəки дəве мьнр'а дəрнак'əвə. Т'əмо дьвежə Һ'əмид бəге, wəки əw ч'елəкəкер'а qайилə, дəwса йа хwə. Һ'əмид бəг дьве на, готи дöда бьднə тə, чьмки тə соз дайə, wəки дəрhəqа wе йəкеда кəсəкир'а нəвежи.

— На хер, əз дö ч'елəка дəwса ч'елəкəке навьм, əз бе исафйа öса накьм, паше соз—гьлие мьн жи хwə бь бəрдил нинə, əз жь мала Əйломə.

Го, Хwəде, Т'əмо ч'елəке hьлтинə дəwса йа хwə тинə. Щинар ле дьпьрсьн дьвен тə ч'елəка хwə дит? Дьве мьн бəрат'а ч'елəка хwə дит. Һьнда гöнде Ə'сланлуе гöра хwарийə. Ле дьз чь дькьн. Əwана го wəхта жь диwанхане дəрдьк'əвьн, р'ева qьр'ка həв дьгьрьн, йəк йəки нəhəq дькə.

Дəрhəqа ве дə'w—дозеда зутьрəке гьшк пе дьh'əсьн у Т'əмое Һəйдое Шьве Ə'ли аг'ар'а, бьра, бьразие wир'а дьвежьн qöльнгиа. Паше əве хəбəреда h'əрфа „л" алие щьмə'теда те гöhастьне, те готьне чаwа h'əрфа „р" у хəбəра „Qöльнг" дьвə „qöр'ьнг". Һ'əтани нhа жи т'ə-

мамийа зӧр'əте Т'əмо, бьра, лезьме wир'а дьвежьн qӧр'нгиə.

Пəй we йəкер'а, wəхта гьшк ве мəсəле дьh'əсьн, Һ'əмид бəг гази Т'əмо дькə, дьвеже, wəки тə бьhист чь бу, чаwa əв гьлие орт'а мəда həр дəра бəлабуйə у тəр'а чь дьвежьн. Т'əмо дьве, Һ'əмид бəг мьн бəхт да тə, дьзе тə жи hазьрьбун, мə дəсте həвда сонд хwар, wəки əв гьлийа орт'а мəда дəрнəк'əвə. Ле тӧ зани к'е əв гьлийа бəлакьрйə, тӧ ве йəке баш зани, э, Хwəде мала тə авакə h'əтани нhа к'е ит'бара хwə дьза анийə, гиhае хwə данйə сəр qəте wан, тӧ wан баwардьки, Һ'əмид бəг, h'əйфа тə, наве тə? Го Һ'əмид бəге готə Т'əмо, wəки əw сəд сəлəфи р'астə, мəрьве дьз бьвьнə п'ьра жи, готи мəри сəрр'а нəчə. Һ'əмид бəг сəре хwə дьh'əжинə, дьвежə, wəки, Т'əмо, əз кал, баве тə баш насдькьм, дьзи, qəлпи, qулпи wə нае, мьн т'əне нəдхwəст, wəки Усьв бəг у Усьве Хwəдо пе бьh'əсьн. Орт'а мə гəлəки хwəшə. Нhа əз шəрма нахwəзьм ч'ə'ве wан бьньhер'ьм. Qəwмандьн гӧндед бьн бандур'а мьнда буйə. Əв кемасикə мəзьнə. Го, Һ'əмид бəге р'оңькьр дьпива, дьгот у гəлəки бəр хwə дьк'əт.

Т'əмое Һəйдо, wəхта жь диwанхана Һ'əмид бəге дəрдьк'əвə, дьвежеда, бəг иди чь буйə, буйə хwəр'а нəкə хəм. Һ'əмид бəг дьк'əнə, дьвежə, э, хəма тəйə ван бефə'ме, кӧр'е бефə'ма hьн дьзйа хwə əшкəрə кьрьнə, наве дьзие анинə сəр хwə, hьн жи əз хwəр'а р'əзилкьрьм. Хəма тəйə, тəр'а готьнə qӧльнг. Наве тə бь we йəкева бльнд кьрьн, наве тəйрəда, кӧ бльнд дьфьр'ə, данинə сəр тə. Йəк йəкир'а дьвежə дəнге ви чьqас хwəшə, минани дəнге qӧльнге бəр'иейə. Э, Хwəде тə əв йəк qазанщ кьр, ед мə жи хwə р'əзил кьрьн. Наве мьн хьрав дəрк'əт. Р'асти готьнə бьра ч'ə'вəки мəрийа дəрк'əвə нə кӧ наве мəрийа хьрав дəрк'əвə.

Т'əмое Һəйдо дьвежə Һ'əмид бəге, wəки бьра бəхте бе бəхта ле wəлгəр'ə. Һəр кəсəк хере базара хwə у наве хwə бьвинə. Гьшк сəре мьн сонд дьхӧн. бь нане мала Əйло...

Гӧнде Qəрəхтинеда гəлəк qəwмандьнед мəзьн лайиqи биранина h'əта—h'əте бунə. Аwa, жь wана йəк Сəфое Узе Бьро щьhал бу, т'əзə р'у—сьмеле wи хӧда бу, дəлале гӧнд бу, дəсте хwəда, минани кал—баве хwə хӧрт бу, тӧ кəси пьшта wи данəдани ə'рде, гəлəки сьвьк у чəлəнг бу, минани ч'ьвика банздьда. Р'ожəке хəwне дьвинə, йəки р'удан дьвежеда р'авə сəр шьрите бьлизə. Пешие əw хəwна хwə нава хwəда дьqӧр'чминə. Диса хəwне дьвинə. Əви тə дьнhер'ə бощə, р'адьвə хəwна хwə баве хwə,

щинарар'а гьлидькә. Т'əмам дьвежьне — дә хәwна шәвайә, гöh нәде. Әw дьве, h'әйран, кале мьнда к'этйә, дәст жь мьн бәрнадә, hа дьве р'авә бьлизә, бьлизә...

Әз чаwа бькьм наhелә әз р'азем, гöнди гәләк дьвежьн wәлә, әв йа малє дьк'әвә. Ле баве wи Узое Бьре Әйло баш занбу, wәки мала wанда, нава малбәта wан тьште öса буйә. Дьк'әвә бира wи, wәки кöр'апе wи К'әле Мьсто жи öса сәр бә'лги гьhиштьбуе, бу гöлашгире нав у дәнг, нав wи ль Ур'ьсете, Р'оме, Иране у Суриае бәлабу, кәсәки тöрöш нәдькьр wир'а гöлаш бьрта. Усьве Хwәдо Хwәде дае, дайка wи Сәйра К'очо хәwн дит, wәки hәр h'әвт сйаре мала Адйа бәр дәре wан дьзгина hәспе хwә данә дәсте Усьве wейи бьч'ук. Хәwна wе р'аст дәрк'әт, шькьр Усьве мә, нав у дәнге wи hәр дәра бәлабуйә, шькьр дәсте wи сәр дәстар'анә.

Узое баве Сәфое щаhьл аwа дьфкьри, wәхта дәрва газикьрьне, wәрә, hа wәрә, Сәфое тә шьрит гьредайә у р'а буйә сәр дьлизә.

Узо чу дит у фькьри, гот, wәки hәй дьнйае тö хwәш дьнйайи, т'ö тьшт бей р'әбе а'ләме навә. Әз hежа нава мьталадабум, мьн хәwна Сәйра мәйә К'очо бир ани, газикьрьна лаwька әз жь ве мьтале, чаwа дьвежьн, дур хьстьм у әз анимә вьра чаwа шә'де р'аст миасәрбуна хәwна Сәфо. Демәк, нетә дьлә гьли сери. Әз дьфькьрим, wәки хәwна Сәфое wәкә йа Сәйра К'очовә, р'аст дәрк'әт. Демәк, мьлйак'әте qәнщие hәнә, wәки мала мә— мала Әйло, дьвьнә хwәй. Го Хwәде, Сәфое Узо се—чар сала сәр шьрита лист, дьнйа—а'ләм дьhатә т'әмаша wи. Сәфое Узо, го, т'әрәзу дьда дәсте хwә ви сәре шьрите дьр'әвийа h'әтани сәре дьне, гьшка хwәзлә хwә ле данин. Го әw öса бльнд, qöлоз дьбу, wәки т'әмашәчийа тьрса ч'ә'ве хwә дьгьртьн. Хwәде, го, т'әне п'әр'е wи т'öнәбу, wәки бьфьр'ийа. Хwәде дабуйеда. Мьлйак'әте qәнщ сәр мьлабун.

— Wәлә wи наве Хwәде, апе Сәфо баве Әфое бьре Нәвате (Нәват бука мә бу) әз пьшта хwәва гьредьдам у сәр шьрите дьлист,— Qачахе Ә'ли, бьнәлие гöнде Qәрәхтине, виали Әрәз бьнәлие гöнде Шамираме, гьли дькьр. Әwи дьгот, wәки мәри зар'әке дьдә h'әмеза хwә бьльнд дькә, qар'ә—qар'а wийә, дьгри, дьтьрсә. Ле Ә'зим наве Хwәде, qә хәма мьн у зар'ед майин жи нинбу (әwи зар'е дьне жи дьданә пьшта хwә). Мә сәр пьшта п'әләwан Сәфо хwә öса дьh'әвсанд тö qәй бежи әм нава мергәкә гöл—сосьна-

даньн, к'əскəсор бь һ'əму р'əнге хwəва дьһатə бəр ч'ə'ве мə.

— Э, сəр бə'гли гьһиштьбу wи, Хwəде дабуйеда, кəсəки һ'əвсуди ле нəдькьр. Хwəде р'ə'м, херхази бона wи авитьбу дьле гьшка. Əw хwəхwа жи ч'ə'ве сəрйа бу, мəрпе Хwəде бу,— Qачахе Ə'ли, щинаре wи т'ьме бир дани. Баве wи Узое Бьро, дьле хwəда шадьбу, мəрьве бəре бу, бльнд нəдьгот, wəки мала Əйло малəкə хwəдедайə, дəсте wе мале бəре—бəреда сəр дəстар'абуйə, wəки ч'ə'в ле нак'əвьн. Ле го ве аг'рие Узо хwəха харьна авр'у, тьштед, кö ле баwəрнəдькьрьн, к'əлəм, кьр'кьр'к данə Сəфо, wəки сöр'а wи бəтал бə, бона бьзəwьщинə. Хwəде го пəй ве йəкер'а Сəфо иди нькарьбу сəр шьрите бьлиста, ле wəхте qəйде щьриде ледьхьстьн, чаwа дьвежьн, т'аwе wи т'öнəбу, чьнг дьда, qöлоз дьбу, банздьда, бе мə'нə, һьндьк дьма бьфьр'ийа...

Гöнде Qəрəхтине гəлəк тə'ли—тəнгаси жи дитьнə. Һəй щарна щəрде давитə сəр гöнд. Го һ'əта Щəwе Бьро һəбу əв йəк дəгмə дьбу. Щарəке щəрда Һосе Будки, wəки орт'а wи Усьве Хwəдо нəхwəш бу, давежə сəр гöнд, һьнə т'алане wан дьвə, гöндики wан те кöштьне. Го wи чахи һəwарийа хwə Усьве Хwəдо дадьхьн. Усьве Хwəдо дьчə һəwарие, го öса кьр, wəки щəрдбаши, р'ебəре wан кьрьнə коне р'зи. Усьве Хwəдо пешие меред wан дьгрə, һ'əйфа кöр'апед хwə, гöндие Qəрəхтине һьлтинə. А əв йəк жи мə'ник бу, wəки бина Усьве Хwəдо у Һосе Будки һəв нəхwəш бу. Пəй ве йəкер'а, го qəлəткьрьн т'ö кəс сəр qəрəхтинйада нəдьһат. Qəрəхтинийа жи, го, гəлəки нəһəq бун, wана го мəри мəри һ'əсавнəдькьрьн— щöлə'т бун, тьрса wан т'öнə бу, ле бəхте wан һəбу.

Qəрəхтинийа бе гьли—готьн, мəсəлə мəт'əлокед хwəва, ə'йанбун. Гöнде wанда сазбəнд һəбун, дəф—зöр'нə, ло, һəла пар'нəпьзука wан. Гöндие Qəрəхтине һ'əнəкчи бун. Хwəш у ширьн мəрьвар'а хəбəрдьдан. Ван аг'ьрийа баwарки т'əмам жь Усе Мə'ме. Баве Һ'ото һини ə'дəт, р'ер'ьзма мьлəтə баш дьбун. Гьлие хwəш, мəсəле баш же һин дьбун. Һ'əтани нһа жи, wəхта йəк гьлики аqьл, мə'рифəт, щида дьбежə, гьшк дьбежьн, тö qəй дьвежи дəнге Усе Мə'ме те. Усе Мə'ме, нава щьнəтеда бə, гəлəк сала р'əисе гöнде Qöлибəглийа һ'əснйа бу (Qöлибəглйа зöqьрийа жи һəбу).

Мəри бь гьли—готьне Qачахе Ə'ли р'ə'мəти хwəва дьчу, ша дьбу, əwи гəлəк мəсəлə, бəйт'—сəрһати, бəрхwə дəрхьсток заньбун. Бəр дəсте мə жь готьне wи гəлəк мə-

сәлә һәнә. Мьн әwана, wәхте хәбата хwәйә р'ожнәмәвание ньвисинә.

Алдьм—дöлдьм
Дö п'е чарсьм. (Мезин).

П'ир Усо дьгот:

Мьн каләмери.

Ә'вдое мала Сьмайил дьго:

— Мьн бе мали,
Әм чьма к'әтьнә ви һ'али?...

Го wәхта әwана әв гьлие хwә дьготьн, дор—бәр к'әна, бемә'нә, дьмьрьн. Әw һәрсек жи гәләки лаqьрчи бун, гәләк тьшт заньбун.

Диса жь готьне Qачахе Ә'ли:

Гöндада мьлк'а аш,
Шәһәра— сьм т'әр'аш.
Ч'йа сöр' у сәрма кание,
Бнәлу ав те нәман,
Хwәкьрийа навә дәрман.

Хwәшбун, хьзмокед (к'ьламе әвинтие) Qачахе Ә'ли.

Дине, мале мә данинә, зозана ве т'ьмт'еле,
Дәма, дьне, qәмәра мьн чуйә мала п'игер сәр дора селе.
Дькьм qәмәра хwә бьр'әвиньм,
Ле йале мале дьнеда, әзе тәньк һ'альм.
Әзе хwә бавежьм элбашие эле, бьра qәләне мьн, qәмәра мьн, текә хәрщәки, бавежә нава эле.
Мале мә данинә, зозана һ'афа дәште.
Qәмәре пьшта хwә да бара, к'ьл да мәшке.
Дә тö wәрә р'амусанәке мьн к'әрәмкә, бьра шуша дьле тә нәшке...
Ле дине, ле дине....
Бәнзьраве дькә бьшке,
Мьн дәст авитә щоте гöлийа, шала пьште.
Хwәде мале qомси—нәмама хьравкә,
Наһельн сала исальн, кавле гöндада, р'унем р'әх тәньште.
мьн һ'әйрана шә'ра сери,
Хәме дьле тә, дьле мьн данә бери,
Мьне п'оҏ'сьпие зәмана пьрсийә— чь мьразе зорә начә сери.

— Әва хьзьмока (к'ьламе бәнгитие) Әз ль гöндие мә, гöндие Qәрәхтине һинбумә,— Qачахе Ә'ли дьвежә у гьлие хwә думайи дькә, wәки wаре wани жийине хwәш бу, щьнәт бу, ле ләзәт нәдитьн, маһащьр бун. Әм нһа ль гöн-

де Шамираме дьминьн. Шькьр, ве гаве башә, паше ньзаньм we чаwа бә, әw qәт'ла, кö мә wәхта р'әве дит, бьра гöре сәре ч'йа нәвинә. Бьра әwләде мә дәрhәqа wеда т'әне жь мә кала бьбьhен у жь к'ьт'еба пебьh'әсьн. Әз гәләки шамә, wәки гöндие мә hәвр'а т'фаqьн, йәк али йәки дькә, чьмки бь йәктие әм дькарьн бьгьhижнә бәхт у мьразе хwә. Wә'дәйә, wәки әм h'ьшйар бьн, фә'мбькьн, wәки әм wәк'иле щьмә'та п'ьр'милионьн, ә'йбә, wәки әм ве йәке фә'м нәкьн. Әв йәк к'öбарийә, сәр бльндайийә.

— Әз h'әйрана щаhьле гöндьм, шькьр hәвр'а башьн, qәдре hәвдö дьгрьн, т'фаqа wан йәкә,— Qачахе Ә'ли бь дьловани дьбежә.

Бьра мәзьне минани тә hәр wа hәвьн, сйа wә сәр сәре мәбә у әм жь wә дәрhәqа дирока мьләте хwәда пе бьh'әсьн. Нә ахьр hун шә'де ә'мре бәрейә зендинә, бин, бöг'са пешие мә wә ,те, hун бәр бина мәнә. Хwәде имане бьдә тә, мьн аwа бь h'ьзкьрьна дьнйальке готә апе Qачах.

Щаhьле гöнд, wәки дора мә бәрәв бубун, к'әнийан у шә'де ә'мре бöhöри, апе Qачах h'әмез кьрьн.

Qачахе Ә'ли бьльнд дьбежә, wәки qәрәхтинйа, дорбәр р'ьнд бьбьhен, wәки әw к'ока хwәва жь гöнде Qәрәхтиненә у готи, әw wаре кал--бава бир нәкьн.

Пәйhатиед qәрәхтинийа, шькьр, нhа п'ьр'ьн у т'әмам hаж ә'мр, р'е—р'ьзма кал—баве хwә hәнә. Әв йәк öса жи сайа сәре Усе Мә'ме, нәвие Бьре Әйло, чьмки әw р'асти дирока щьмә'те бу, гәләк аqьл у занә бу, чаwа дьбежьн, энсиклопедиа мьләтие бу.

Нәви—нәвич'ьр'кед qәрәхтинийа нhа ль гöнде нәh'ийа Армавире, Эщмиазине, гöнде Аршалусе, нәh'ийа Аштәрәке ,дьминьн.

Qәрәхтинеда Qасое баве Ә'т'ар диләван, зарбежәки готьна wәбу. Ве гаве чәнд нәвие wи ль wәлате дур—дәрәз херкьр, сәре песәкьнийанә. Ле Һозое лаqьрдчи шабуна гöнд бу.

Дәнг у сәдаә кöр' у нәвие wи hәр дәра хwәш те бьhистьне.

Qәрәхтинийа у нә т'әне әw, дö әwләде хwәйә дәwра мәда — К'әрәме Ә'рәб у Шашике Аh'мәдва к'öбар дьвьн.

Әwан гәләк сала сәрwерти гöнде Шамираме кьрьнә.

СОЙИБЛАГ': Ль ви гöнди h'имли Qазанийа дьман әвана гәләк щара мьhащьр бунә. Жь wана hьнәк нәh'ийа Орт'ьле hатнә. (Мәзьна готйә, wәки Орт'ьлә щи, ер буйә,

Әw чьqас р'астә, әм теда дӧдьльн. Чьмки леньһер'андьне мә әм р'асти wарәки бь wи нави нанин).

Wана бь готьна wан бь we ерева жи нав дькьн— Орт'ьли. Һнә qазани жи гӧндед майинда дьман, орт'ьлийа гәләки к'ӧбар у сәр хwәнә. Ль wьр мьqати т'фаqа хwәбун. Р'абун—р'уньштандьна мьләт баш хwәй дькрьн.

Орт'ьлийа гәләк лаqьрдчи у qәрфәчинә. Ле т'әне wән гӧлла хьравтьрьн.

Ви гӧндида жи хwәйкьрьна пез у деwерва мьжлу дьбун. Бьнәли һаж бае дьне т'ӧнәбун, ньзанбун дьнйаеда чь дьвә, чь дьqәwьмә. Һәр йәк хера хwәда хьне бу.

Әwләде бьнәлие ви гӧнди бун— Усьв у Р'ьзгое Ә'лийә р'ә'мәти, әw һәрдӧ хwәндибун у гәләк сала сәрwерти шӧхӧле һинкьрьн, т'әрбийәткьрьна гӧлилке ә'мре мә — зар'а кьрьн. Һәрдӧ бьра жи чунә шәр'е мьqабьли фашисте алман у бь мерани бь орден у медалава вәгәр'йан.

Сойиблаг'ийа жи сала 1918-а мьһащьр бун. Тә'ләбәхтр'а сальхед т'әмам дәрһәqа wан бәр дәсте мә т'ӧнәнә. Ле бәле, әw йәк жи бәсә, wәки әм заньн, кӧ wарәки бь наве „Соиблаг'еда" жи wәк'иле мьләте мә манә, дәрбаз кьрьнә, әв йәк нав—нишанәкә мәйә. Соиблаг'ийа гәләки дәст ә'мәл бун, у һәр гав мәрьвед һ'әwщәк'ар wана дьсәкьнин.

QӘРӘQӦ: Гӧндеки эздиайи мәзьн бу, wида wәкә 150 мал дьман, малед нав—нишан бун. — мале мә'мә'әшәрифийа, маледшәмәзәрийа, мала баве професор Сә'һиде Ибо, мала хале wи Әсәде Ә'вдо. Гӧнде Qәрәqӧеда бун, мала Ә'т'аре Авдәл, Ә'мәре Т'әмо— малнә qәдьр у qимәт. Әwана ә'сле хwәда qазанинә. Наве Qазаниер'а гәләк шӧхӧл— ә'мәле дьнйалькейә т'ариqи һәнә, к'ижан лайиqи леньһер'андьне к'ур у дьрежьн.

Qәрәqӧ мьскәне фолклора мәйә дәwләмәнд бу. Бьнәлие гӧнд к'ӧбар бун, wәки зарьгоrьна щьмә'те баш заньн, р'е—р'ьзма we — беqӧсур.

Мала Мә'мә'шәриф ньге хwә маләкә минани мала Гӧли Щәwар аг'ае Ә'ли бәгер'а давит. Го щарәке Гӧли Щәwар аг'а, те гӧнде Алачалуе, ль wьра чәнд малед гӧнд дькә бьн баре гьран, мале wан же дьстинә, бона we йәке, wәки wана qьр'ка һәв гьртьоу, дьлсари кьрьбу орт'а һәв. Wәхте әw пәзе wан, бәрәв дькә, wәки бьдә пешийа хӧлама бьвьн, Сәйра К'очое Мә'мә'шәриф дьчә wьра, дәсте хwә дьдә бәр р'уе хwә дьсәкьнә. Гӧли Щәwар аг'а дьпьрсә, wәки әв qиза дәлал, qиза к'ейә? Бука к'ейә? Чь дьхwә-

зә?. Дьвежьне, wәки әw qиза фьлан кәсейә, жь фьлан малейә, бука Хwәде Судийә, мала Qази Р'әмо, чәнд пәзе wе жи р'әвинә, к'этьнә нава ван пәза.

Гӧли Щәwар аг'а дьвежә хӧлама, wәки зу бькьн пәзе wе вәqәтиньн, бьдьнә qиза мьн бьра бьвә. Мала Qази Р'әмо маләкә мәзьнә, wе газне хwә мьн бькьн, калке wе — Мә'мәшәриф жи, мәрьвәки qәдьрә. Wе мьн бьхәйидә.

Го, Хwәде йәки минани Гӧли Щәwар аг'а, wәхте дәрһәqа wан малада ӧса хәбәрда, хӧлм дьвежьн, ле чьма меред wан нәһатьнә пәзе хwә бьвьн. Һьнәк щинар башqә, Хwәде Узои р'ә'мәти, дьвежьн, wәки Сәйра К'очо, малхе wе Хwәде Мьсто т'әзә щьһе бунә, Хwәдо нә малә. Зар'ед wе жи һурьн, Әw минани малбаване хwә меранийә, лома хwәхwа һатйә пәзе хwә бьвә.

Го Гӧли Щәwар аг'а һьн пәзе wе вәгәр'анд у һьн жи зер'әки дәһа зорә—зор п'ешк'еши Сәйра К'очое Мә'мәшәриф кьр.

Гӧнде Qәрәqӧеда малбаване Мәщите Фарьз, Шәрое Бьро ә'йан бун, чаwа дәнгбеже готьна wә. Ә'мәре калке Мәщите р'ә'мәти, го, р'ожа к'ьлам бьстьрана, к'ьламе wи хьлаз нәдьбун у йәк нәдьwәк'ьланд. Дәнгәки хwәш ле бу, го wәхта әwи дьстьра, бемә'нә, мьрие гор'а жи р'адьбун гӧһ дьданә дәнге wи, минани, дәнге qӧльнге бәр баһаре.

Шәрое Бьройи р'ә'мәти бәр дәсте wи һини к'ьламе мәйә класик бу. Р'ә'ма Хwәде лебә, ль р'адиое стьра, әw кьрьнә мале нәмьри, мале щьмә'та мәйә һ'эта—һ'этае, жь ӧндабуне хьлазкьрьн. Го wәхта Шәрое Бьро дьстьра бәри дәстпекьрьна к'ьламе дьгот, wәки р'ә'мә һостае мьнбә— Ә'мәре баве апе Фарьз. Пәй ван гьлийар'а әwи дәсте хwә дьда бәр гӧһе хwә у дьqир'анд. Го Ә'мәре калке Мәщите Фарьз гәләки к'ьлама „Р'ьзгано" һ'ьздькьр. Шәрое Бьро әw к'ьлам, тӧ qәй дьбежи бона хатьре Ә'мәре апе хwә ӧса сьтрайә, wәки чаwа дьвежьн, һ'әтани дьнйа һәбә, к'ӧрд һәбьн, wе нәе бьркьрьне у т'ьме һ'ьзкьри бьминә.

Гәло к'е к'ьлама „Р'ьзгано" нәбьһистийә?

Р'ЬЗГАНО

Дә ло, ло, ло, ло...
Р'ьзган, әз бь qӧрба, ньзам, бәхте мьн бу йане тә'ле тә бу, бәрмали бәрмалийа тәмә.
Һ'әйрано, Р'ьзган, һәрче кьрйә, әз дьвем шәрмә.
Wәрә мьн п'ьр'кӧр'а Хwәде бьр'әвинә, мәвә шькәвта

Qöли, шькəвта Qöли, шькəвтəкə бе, беwайə,
Очонке кöр'ап, нəч'ирванə, сьбе зу р'адьбə та
к'еwришке гəрмə.
Ах Р'ьзгано, əз бь qöрба, дьвə изе бинə сəр мə, мьн
бöкöжə тə жи сəрда.
Дə ло, ло, ло, ло, ло....
Ло, Р'ьзгано qöрба.
Дə ло, ло, ло, ло...
Р'ьзган дьбе Нуре, һа Нуре, мала баве ле хьрабие,
wəрə qасəке, чока хwə бьдə ə'рдейə, əзе сəре хwə
бьдмə сəр чокейə бьк'əвьмə хəwнейə.
Нуре чока хwə дьдə ə'рдейə,
Р'ьзган сəре хwə дьдə сəр чокейə, к'əтийə хəwе
бь хəwнейə.
Жь хəwа ширьн банзда готйə Нуре, һа Нуре, мала
баве ле хьравбие,
Дə р'авə мьне хəwнəке дитйə, wəзе хəwна хwə
бежьм, те хəwна мьн шьровəкə.
Нуре го, Р'ьзган, əз бь qöрба, Хwəде хəwна тə херкə,
wəрə ве сьве хəwна хwə бежə, əз п'ор'кöр'а Хwəде
хəwна тə шьрокьм.
Дə го, мьн дитйə, дарəке, дəре мала баве тə шин буйə.
Ве даре дö ч'ьqьл, һəр ч'ьqлəке севəкə, һəр севəке,
кəwəкə гозəл wе ль сəрə.
Мьне бала хwə дае, тəйрəки qəрəqуше жорда ледайə,
сəре һəрдö кəwе гозəл, wа фьр'андийə.
Нуре го, Р'ьзган, əз бь qöрба, Хwəде хəwна тə бь
херкə.
Дара дəре мала баве мьн жи бəжна мьнə, һəрдö
ч'ьqле теда бəхт у мьразе мьн у тəнə, һəрдö севе ль
сəр мəмьке мьньн, һəрдö кəwе гозəл, ə'сə, р'öһ'е
мьн у тəнə, тəйре qəрəqуше Ощонге кöр'апə,
неч'ирванə, сьве зу р'абə та к'еwришке гəрмə, тö
wəрə изе бинə сəр мə, мьн бькöжə тə жи сəрда.
Дə ло, ло, ло, ло, һо, һо...
Дə ло, ло, ло.
Сьвə бу, к'öбара сьвейə, Нуре дəрдьк'əвə бəр дəре
шькəвте дьнһер'ə, Оч'о виайə жела тейə.
Нуре дьчə пешие, дьве, Оч'о, һа Оч'о, бəхте тəдамə,
wəрə Р'ьзган нəкöжə, хортəки һ'əйфə таки т'əнейə.
Wəрə мьн п'ор'кöр'а Хwəде бькöжə, поз у гöһе мьн
жекə, текə щева хwəда, дə бьвə нава ə'ширеда дəрхə—
һьн тəр'а навə, һьн намусə...
Дə ло, ло, ло, ло, и, и, и..

К'ьлам, тек'ста we ӧса һатйә нвисаре, чаwа дәнгбеже р'ә'мәти стьрайә, готйә.

Го, wәхта Шәрое Бьро әв к'ьлама дьстра щарна бе һ'әмди хwә сәр мьле хwәда вәдьгәр'ийа, Һәвал, башqә сазбәнде хwәйе мә'рифәта мәзьн, Шамьле Бәк'о, же дьпьрси, wәки Шәро, Хwәде һәвини, wәхта тӧ ве к'ьламе дьстьрейи, дина мьн тәйә, тӧ т'ьме сәр мьле хwәйи р'асте вәдьгәр'и, мә'на we йәке чийә? Го Шәрое дәнгбеж щаwа wи дьда, дьготе, wәки әва ане Ә'мәр т'ьме ӧса дькьр, мьн т'ьре әwe нһа сәр мьнда бе у минани бәнга хwәйә хортание мьнр'а бежә.

— Аwа, аwаз, нәхшед хwәш текә нава к'ьламе, дәнге хwә һәй ньмзкә, һәй ле су wәрә.

Һәй wах, һәй wах, мә мере чаwа ӧндакьрьн, дәнг у сәдае wан чаwа, мә qәлйан...

Мәщите Фарьз у кӧр'е бьре wи Фәйзое Рьза жи р'адиоа Ереванейә п'ара к'ӧрдида сьтьранә.

Щарәке феза базара сәргьрти, ль бажаре Ереване, Мәщите р'ә'мәти р'асти мьн һат у гот, wәки һ'ал—һ'әwал әвә, кӧ һ'әтани нһа әwи дәнге хwә нәньвисийә, р'адиоеда нәготийә. Гәләки газне хwә кьрьн...

Әз т'әзә сәрwере п'аре к'ьвш кьрьбум, (сала 1981-е). Чь р'астә, р'аст, әз һивийа Мәщите Фарьз бум, wәхта әwи хwәхwа әw йәк готә мьн, әз гәләки ша бум, wәки бь сьтрана wи р'адиоа мәе бхәмлә, иди ве йәке баштьр чь дькарә һәвә?

Мьн готе, wәки Фәйзое бьразие хwә һьлдә һәр'ә мала Хәлиле Ә'вдьлә, бьра әw гӧһдарийа тә бькә у мьqаме к'ьламе тә лехә. К'әнге wә дит, кӧ һун һазьрьн, бона дәнг нвисандьне, һуне бен, әме дәнге wә сәр qәйт'ане бнвисьн, һьлдьн. Дәнге wәе бь wи щур'әйи һ'әта кӧр'е—кӧр'а qӧльхи мьләт бькә, дәнге wәе дьнебә.

Мәщите Фәрьз гәләки ша бу. У кьрә бира мьн, wәки әw жи баве мьни р'ә'мәти Гоге Усьв жи харзие мала Мә'мә'шәрифьн.

Чәндәки дьне шунда Мәщите Фарьз, Фәйзое кӧр'е бьре wи у Хәлилә Ә'вдьлә һатьн, мә дәнге wан, к'ьламе wан ньвисин. Жь wан к'ьлама йәк жи к'ьлама „Шәваве" бу.

Зозана Аһ'мәде Сә'до дарә бь дарчинә, Хwәде кӧле мала Хwәде Надо, Р'омие Qӧрдо хинә, чаwа полка qазаха, нәчәлнике мәһ'әле желаа тинә, Ширьн—Шәваве дәсте зоре мьн дьстинә.

Шәвае, зозана Аһ'мәде Сә'до we бь сусә, пристав го Мирзә әзе бежьм тӧ бьнвисә.

Əзе дькьм, Ширьн—Шəваве бьр'əвиньм мала Ƕ'əсəн аг'а, Xwəде хьравкə, Ƕ'əсəн аг'а дəрhəqа динда п'ьр' намусə.
Шəваве дьго, лаwько, бəжна мьн ханьме, Xwəде занə, минани финщанəкə фəрфур'ийə, сəр т'ахьмə.
К'əлəш лаwьке мьн пьсе маме мьнə, əз нахwəзьм бəре хwə бьдьме.
Шəваве, бəжна зьрав бəжна тəйə, сəд h'əйф к'оти, шьноре мера мере тəйə.
Əз Xwəдекьм бəжна тə лайиqи мала мəйə.
Шəваве wаре Аh'мəде Сə'до, ван бьльндщийа, əзе həр'ьмə Синəка h'əснийа тек'əвьмə р'езə гӧнда.
Пəй Шəвава хwəр'а нəвиньм, Чилан—бəдəwа, ль ван р'ьнда.
Wаре Аh'мəде Сə'до дьнhер'ьм ван мьнара, əзе həр'ьмə Ə'нт'ава кавьл, тек'əвьмə дьк'ане ван ə'т'ара.
Əзе Шəвава хwəр'а базар бькьм qалꞡ'ахе базьна, щоте ван гӧhара.
Шəваве, бəжн зьраве, мер бь qӧрба, wе шин дькə qьжла Р'оми, qьжла Надо, нава хьрба.
Əзе сəва ч'ə'в бӧрие бəлəк бумə qачахе р'е у дьрба.

Əва к'ьлама авитьнə сəр qиза Надое Ƕəде Wəки жер'а дьготьн, Надьр əфəнди, сəре гьли газьна, мере h'əму дəма, пешəwьтие мьлəт. Мала wан у мала Р'омие Qӧрдойə стуна эле виали ч'əме Əрəз дьман. Лома жи əм дəрhəqа wанда бь hоргьли хəбəрнадьн, ле wəхта əм wана р'ьнд бир биньн к'ьт'ебəкə башqə готи сəва wан бе ньвисаре. Мəрəме мə нhа дəрhəqа wе п'ара гəле мəданə, йа кӧ сала 1918-а жь ч'йа Синəке мьhащьри ви али ч'əме Əрəз бу. Диса ль Əрмəнистанe.

Əм hьнəки бь тек'ста бь стьрана Мəщите Фарьз дəрк'əтьнə бь wе фə'мдарие, wəки əв шахе к'ьламе ӧнданəвьн. К'ижан Гоге Усьв у Qачахе Ə'ли готьнə.

Бьнəлие гӧнде Qəрəqӧе йəк йəки маqултьр, мə'рифəттьр бу. Мала баве Сəh'иде Иво— докторе ӧлме дохтьрие, мала хале wи — Əсəде Ə'вдо, эл мака мерьвə, гӧла ə'шире бун.

Гӧндие Qəрəqӧе, бь гьли—готьне хwə, бь лаqьрдие хwə шабуна гьшкабун.

Р'уе Р'ома р'əшда, əв гӧнде р'əнгин жи wеран бу, кавл бу. Бьнəлие гӧнд мьhащь-р бун, дəрбази ви алие ч'əме Əрəз бун. У həр йəк к'əтə гӧндəки, дəсте wан жь həв qəтйа, хер у хwəшие бəре, h'ьсрəта ч'ийа у бание h'əзар йəк

гӧлава хәмьли, чаwа дьвежьн, бунә биранин, п'зька сәр лева.

Паше wә'дә йа хwә кьр. Әwана һини qәwл—мәщалед ль ви али ч'әме Әрәз бун, Гәләк нәви—нәвич'ьр'ке бнәлие Qәрәqӧейә бәре бунә мәрьве ә'йан, алие гьшкада насьри, хwәйе һӧрмәта бльнд.

Сәһ'иде Ибо бь к'ӧбари дәрһәqа пешие хwәда, шӧхӧл-ә'мәле wанда хәбәр дьдә. Професор дәрһәqа wанда к'ьт'еба хwәйә бь наве „К'ӧрде р'еwи"-да ньвисийә, к'ижан сала 1979-а ль бажаре Ереване алие нәшьрәта „Советакан грог'"-да һатйә чапкьрьне.

Демәк, әв к'ьт'еб шекьрандьна әмәке кал—бавайә, биранина wанә. Сәһ'иде Ибо професоре әмәкп'ьр' бу, дохтьре зар'айи баwарки т'әмамийа дьнйа ӧлме дохтьриеда наскьри. Бь дәһа мqалед wийә дохтьрие у чәнд к'ьт'ебед wи бунә хәмле т'әхте п'ешәкзана, әw ӧса жи хwәдане чәнд к'ьт'ебед бәдәwәтиейә.

Кӧр'апе Сәһ'иде Ибо, Зӧрбе Әмьр мәрк'әза нәһ'ийа Армавиреда сәроке п'ара qәнщкьрьна нәхwәшиед зар'анә нәхwәшхана мәрк'әзиеда.

Зӧрбә, сайа мә'рифәта хwә к'әтийә дле дәр—щинара, хазма һәвал—һогьра.

Дәсте Зӧрбе Әмьр сьвькә, к'и зар'е хwә нәхwәшиед гьранва тинә щәм wи, нава wә'дәки кьнда саг'—гьламәт вәдьгәр'инә мал.

Нәви—нәвич'ьр'е qәрәqӧйа һ'әта нһа жи лаqьрдие калбаве хwә бир нәкьрьнә, wәхте шайа дьбежьн у фьрнаq дьбьн. Әw готьн, һ'әйф, сәд һ'әйф тенә биркьрьне. Нвисара wан гәләки фәрзә, лайиqә, wәки әw ньсьләтәке дәрбази йа майин бьн. Wәки һаж дәб р'е—р'ьзм, фькьр, мьталә у бәрхwәдәрхьстьнед к'ал—бава, һьнәк лаqьрдие wан һәвьн.

Мьстое Ч'йч'әке, харзие п'ир Авасе, п'ире Омәрхала, го щарәке әм чунә бойине, Мә дит, мәрики тедайә р'увие пез һәма давежә сәр егьр, хавә—хав дьхwә.

Мьн готе кәвьри qӧливә, әва мәрьвхӧрә?

Әви тә р'абу бойине дәрк'әт чу.

Мьн у һәвала qәрф, тьназе хwә wи у һәвале wи кьрьн.

Әwи р'уви дьхwарьн, наве wу Әсо бу, наве баве wи Хәлил. Әсо бәр дери гота бәндурийа, кӧр'о, һуне пез к'ӧда бьвьн? Дора мәйә, әме пәзе хwә шәржекьн. Бәндурийа го, wәки әв мьләте р'әзил qәрфе хwә мә дькә, әме һәр'нә бойинәкә башqә.

Әсо го, кӧр'о, к'ижан qәрфе хwә дькә.

Го әwи һани сори—зәр. (Мьстое Ч'ич'әке бь т'ьлийа нишан дьдьн).

Әсо дьве, әви һани сори—зәрә,
Малева һ'аша бьг..м сәран сәрә,
Бәреда щьсне wан ӧсаи к'..ә.

Го бәндурийа пәзе хwә анин сәржекьрьн, чәнгәлава дардакьрьн. Мьстое Ч'ич'әке wана архайин дькә, хазма Әсо, бь һ'әмди хwә гази Әсо дькә, дьве Әсо, Әсо...

Әсо дьве һа,ћа... Мьсте Ч'ич'әке дьвеже, ва qӧ...а, Го Хwәде Әсо нәмәрди нәкьр, го, һ'аша к... мьн нава гоште wә орт'ьла.

Р'ожәке жи Әсо у жьна хwәва, наве жьна wи Ћ'ӧве бу, тенә Р'әwане. Лаwьке шәмәзәрийа Ћ'әмиде Сьло, Федка жьна хwәва р'аст пе тен, лаwьке шәмәзәрийа дьвежьн, йәки һ'әсьни виайә, әме һәр'ьн, т'әк'әвьн к'ьр'е wи. Ћ'әмиде Сьло, дьвежә, кӧр'о ле вәгәр'ьн, әва Әсойә, мәрики һазьрщаwә, чи wә пе нәк'әтийә. Лаwьк гӧр'а Ћ'әмиде р'ә'мәти накьн, дьчьн к'еләка Әсо дьсәкьньн, дьвежьне:

— Апо, әве ч'еләке (жьна wир'а) нафроши?

Әсо дьве, нафрошьм, ле әwа һанр'а дьгӧһер'ьм. (Феткаер'а, жьна Ћ'әмиде Сьло).

Ћ'әмиде Сьло дьк'әнә, дьве, кӧр'о, мьн гот чи wә wи нәк'әтийә. Дә ижа п'акә, wә Ћ'ӧве кьрә һәвала Федкае.

Го, Хwәде паше әw у Әсова тен к'еләка һәв р'удьнен. Мәсqәрәтийа, һ'әнәк—лаqьрдийа дькьн. Әwана гәләки һәв ша дьбьн.

Әв готьнед wан һ'әйф иди кем мәри заньн, тенә биркьрьне, нә ахьр әw шә'де бирубаwари, фькьр—мьталед кал—бавано. Әwана тенә биркьрьне. Чьмки wәхте пешдачуйина техникае, бь автомашина, тәйара чуйин һатьн дьвә, иди wә'де мәрийа т'ӧнә гьли—готьне ну бәр хwә дәрхә, мәсәлә— мәсәлоке щьмә'те һинбә. Ћәрче һәнә жи тенә биркьрьне.

Бәре п'ийа дьчун, бь километра р'е дьqәдандьн. Йане жи сйари. Wәхта һәспе wан дьwәстийан, wәхта әw а'щьз дьбун, сәр канике р'удьньштьн гьли дькьрьн, ньмуне заргогьне, дьготьн, к'ьлам дьстьран. Wи чахи зарготьн, дәwләмәнд дьбу. Wи чахи wана р'е бь сьтьрана к'ьлама, бь готьна кал—баве хwә кьндькьрьн.

— Ле нһа әм wе йәке мьqуф манә,— Сутое Ә'мәре Ә'вдо, дәнгбеже нав ль дьне дьвежә у дькә ахин, wәки wә'дәда мәрьве хwәнди нава мәда кем бун. Бәйт'—сәрһати, ч'ир'ок—к'ьлам, бәрхwәдәрхьсьнок, тьштинок— хәзна зарготьна мә кем һатьнә нвисаре.

Ах, чьqас, ӧндабун, занед фолклорер'а чунә к'әтьнә бьн ах у бәре сар.

Әв йәк малхьравийа һ'әта—һ'әтаейә, хәлайа сьрәфата мәйә, Хwәде һәw мәзьнтьр нәкә. Дә нһа бале, бьра щаһьле мә к'идәре р'удьнен, чь гьлие кал—бава дьбьһен бьнвисьн. Бь ве йәке әме qәрәфате хwәйи мьләтие ӧнданәкьн, думка мәє дьрежвә, наве мәе дьне нәе һьлдане...

ГӦНДЕ ЗОРЕ: Әва гӧнда нава дирока мәда гәләки ә'йанә, чьмки бь һәрәк'әтє сәрк'аре т'әмамийа әздие Пьшкавказе Усьв бәге Һ'әсән аг'а у сәрк'арє бажаре Идре Гиа Богославски ль вьра мәк'тәба'дӧдайә бь сьре бона зар'е кӧрманща те вәкьрьне.

К'әмала wе бона мьләте мә бе һ'әсавә, лома әме һьнәки шунда бь һургьли дәрһәqа wеда шьровәкьн.

Гӧнде Зоре ә'йан бу бь сәмт у авед хwәйә сарва, бь бнәлиед хwәйә хәбатһ'ьзва. Әwана әк'ьн—т'ик'ьн дькьрьн, ŋәз у дәwар хwәйдькьрьн. Вьра мала һәрә к'ьвщ мала Р'ьзган аг'а бу. Р'ьзган аг'а зә'ве Һ'әсән аг'ае Т'әмьр аг'а бу, мере П'әришан ханьме. Әве мале бь р'е—р'ьзма хwәва ньге хwә гьрәгьре wи чахир'а давит. Ви гӧндида бун ӧса жи мала п'ир Щәло, мала Сорое шехе шехмәнда. Соро хӧрте гӧнд бу. Го әw гәләки хӧрт бу, бәре хwә гӧле нәдьгӧһаст. Щарәке, wәхте шер' йәк дәсте wи дьхә дьфьр'инә, әw ләзо—бәзо те мал, дәсте хwәйи фьр'иайи дькә нава р'уне qьжьланди у qьма хwә һьлтинә нав джмьн дк'әвә бәла гьшка дьдеда. Го тьрса Соро к'е дкарьбу мала хwә дәрк'әвә. Дәрһәqа ве йәкеда хwәш хәбәрдьда Һ'әме бре п'ир Щәло у Шәрәфе кӧр'е п'ир Щәло. Тьрса Соро, го кәсәк нәwербу сәр гӧнде wанда баһата. Гӧндийа гьшка qәдре wи дьгьртьн. Пәй фьр'ина мьле wир'а т'әмам һ'әвса хwә ле дкьн. Һ'әтани нһа жи дәрһәqа хӧртийа wида гьлидькьн.

Һ'әwаск'арә сәрһатийа мәк'т'әбе. Әw сала 1904-а һатйә вәкърьне. Әwе мәк'т'әбеда зар'ед к'ӧрда бь зьмане ур'ьси дьхwәндьн, мәк'т'әб йа шәвбӧһерие бу. Йане вьра һин дькьрьн, һьн жи шәве теда дьман, р'адьбун— р'удьньштьн. Бона хwәндьне де—баве зар'а п'әрә дьданә дәwләте. Демәк, вьра әw зар' һиндьбун, де бабвє к'ижана карьбун һәqе хwәндьне бьдана. Гәләк әwләде щьмә'та мә әв мәк'т'әб хьлаз кьрьнә, жь wана гәләк паше эп'ещәйи кери щьмә'те һатьн дәрәща һьлдана нәхwәндитиеда, дәрә-

ща һәландайинеда бона зар'е щьмә'те хwә хwәндьн, ньвисаре бьгрьн.

Нава дәрсдаред ве ощаха һинбунеда Исаһак Морогулов е ә'wльнә, wәки әмәк р'етийә бона һинкьрьн, т'әрбийәткьрьна зар'е к'өрда. Әw е ә'wльнә, wәки дьбә сәрwере мәк'т'әбе. Бона щьмә'та к'өрда, бона һинкьрьна зар'ед wе әwи гәләк әмәк р'етийә, гәләк щара бона п'аккьрьна мәщале мәк'т'әбе, бона зар'е щьмә'те хwә wе бьгрьн әw ль Ереване qәсьдийә, дәрһәqа һ'ал—һ'әwал дәрәща ә'мре щьмә'теда, сәрwертийа мәк'т'әбеда, һинкьрьн, хwәндьна щьмә'теда гьли кьрйә, wәки мәщале һе баш сазкьн бона зар'е к'өрда, бона мәк'т'әба wан, Исаһак Морогулов нава бьнәлиед гөндед к'өрдайи Зоре, Бәндәмураде, Ә'сланлуе, Оргове, Аләчалуе, Басинәке, гөнде Шеха у ед майин дьгәр'ийа зар' бәрәв дькьрьн бона мәк'т'әбеда һинбьн. Әwи һәла һе мәк'т'әбеда хәбатәкә эп'ещә кьр бона чекьрьна һ'әрфед к'өрдийә латини, к'ижан сале диwана советиеда, сала 1929-а бь р'әсми һатьнә qәбулкьрьне. Морогулов салед диwана советиеда ль Ереване техникума Пьшкавказейә к'өрдида дәрсе зьмане к'өрди дьдан. Әw сала 1933-а ль п'айт'әхте Әрмәнистана Советие wәфат бу. Дәрһәqа мьрьна wида р'ожнәмед Әрмәнистана Советие ньвисин, пәсн у мәт'һ'ед wи дан, хәбата wийә дәрсдарие, өлмдарие анинә бәр ч'ә'ва. Р'ожнәма „Р'йа т'әзәда" чәнд мьqалә дәрһәqа wида дәрк'әтьн, wанда әw навдкьрьн чаwа дәрсдаре п'ьр'әмәк, чекьре һ'әрфед к'өрдийә латини, херхаз у пешәwьтие щьмә'та к'өрда.

Дәрсдар—сәрwере мәк'т'әба гөнде Зорейи ә'йан һ'әсаб дьбә өса жи Баграт Г'арибщанйан. Әw сала 1914-а 1-е мәһа адаре (марте) дьбә сәрwер—дәрсдаре ве мәк'т'әбе. Әw сала 1890-и ль нәһ'ийа Идьре гөнде Баһара'луе жь дйа хwә дьбә. Сала 1910-а әw жь wә'дә зутьр ль гимназиа Ереванейә бона хорта инт'аме хьлазкьрьне дьдә. Пәйи хьлазкьрьна ве идара хwәндьне дьбә дәрсдар, мәк'т'әба Идьреда дәрсдаре шкьлк'шандьне у т'әбийәтзание бу. Паше әw чәнд мәк'т'әбе майинда жи дьхәбьтә. Баграт Г'арибщанйан дост у херхwазе щьмә'та к'өрда бу. Әwи гәләк хәбате т'әрбийәтдариейә баш мәк'т'әба Зореда кьрьн. Әwи програмед һинкьрьнеда гөһастьн кьрьн бь wи мәрәми, wәки зар' дһа гәләки һини пьрсед дьнезанәбуне бьбьн, ч'ә'ввәкьри бьн, дор—бәре хwә р'ьнд нас бькьн, qәwьмандьнед т'әбийәте заньбьн, т'әриха щьмә'те, пешдачуйина wе бьһ'әсьн у карьбьн qәнщие, хь-

равие жəв дəрхьн. Г'арибщанйан нава хəбата хwəда ӧса кьр, wəки зар'ед к'ӧрда р'ьнд хwəкьн, мəк'т'əбеда т'əмам к'ьнще минани һəв хwəкьн. Əw гəлə щара мале де—баве зар'а дьqəсьди, шеwр, ширəт дьданә wан, wəки маледа р'ьнд мьqатие зар'а бькьн, мəщале баш сазкьн, wəки əw хwəндьне—һинбуне һ'ьзкьн. Дəрһəqа дəрсдайина Г'арибщанйанда, дəрһəqа мела wийə бəрбь щьмə'та к'ӧрда нава биранинед хwəда шагьрте wи, подполковнике ордий Советие Шəмо Т'емуров хwəш ньвисийə. Баграт Г'арибщанйан дəрсдарийа хwəда дəрс анəгори ə'мьр, фьрəсате зар'а дьданə т'əшкилкьрьне, нава зар'ада һ'ьзкрьн пешда дани бəрбь хwəндьне, бəрбь т'əбийəте, бəрбь хəбате. Əwи һəр тьшт дькьр, wəки зар' р'астгобьн, чапьк у чəлəнгбьн, qəшəнгбьн. Əwи к'ӧме гьшка гӧһаст, дəwса финое Р'оме (фесар) к'ӧме щур'е т'əзə да сəре һ'əму шагьрта. Г'арибщанйан wəхте дəрсдайине нава шагьртада һ'ьшйарбунə мьлəтие пешда дани, нав wанада һ'əлали дьда т'əрбийəткьрьне. Əw йəк, wəки т'ьме р'астие хwəйкьн, кери к'əсивк'усива бен. Əв шӧхӧлкьрьна wи диwана п'адше ур'ьс хwəш нəһат, лəма жи əw сала 1915-а мəһа чриа пашьн (нойабре) жь сəрwере мəк'т'əбе у дəрсдарие дəрхьстьн.

Баграт Г'арибщарнйан чаwа р'еволйусионере ə'йан шəр' кьр бона чекьрьна qəйде т'əзə, диwана советие ль Əрмəнистане. Əw нава т'əриqа партиа Əрмəнистанейə комунистиеда ə'йанə. Əw сала 1920-и һатə кӧштьне.

Wəхта Баграт Г'арибщанйан сəрwере мəк'т'əбе бу, жьна wи Арменуһи Тер-Давидова жи мəк'т'əбеда дьхəбьти. Əwе wəхте шəвбӧһерие мьqати зар'а дькьр.

Пəй Г'арибщанйанр'а сəрwертийа мəк'т'əбе данə Шамил Махмудбеков. Əви тə р'ьнд мьqати зар'а нəдькьр, зар' гəлəки же газьн бун. Дəрһəqа ве йəкеда əм диса жь биранине Шəмо Т'емуров пе дьһ'əсьн.

Дəрсдари мəк'т'əба Зореда кьрийə ӧса жи Арам Тер-Арутйунов. Əw сала 1892-а жь дйа хwə буйə, семинариа Пьшкавказейə дəрсдарие хьлаз кьрьбу. Əwи сала 1914-а 5-е мəһа нисане һ'əтани 24-е мəһа т'əбахе (августе) мəк'т'əбеда дəрсдари кьр.

Мəк'т'əба Зореда Иван Столбников жи дəрсдар буйə. Əw паше ӧса жи бу дəрсдаре мəк'т'əба Qӧндəхсазе (ньһа Р'йа т'əзə, ль нəһ'ийа Арагасе). Əв мəк'т'əб йа ə'wльнə гӧнде к'ӧрдада ль сəр т'опраха Əрмəнистана р'оһьлате.

Анəгори леньһер'андьна гəлəк сала əм пе һ'əсйан, wə-

ки мәк'т'әба Зореда ӧса жи дәрсдари кьрйә Иван Козлов, ле чьqас wәхт әwи дәрсдари кьрийә, мәр'а ләв нәhат бьзаньбьн.

Дйа Иван Столбников — Анна Столбникова мәк'т'әбеда wәхта шәвбӧhерйа ль р'азанхана мьqати зар'а кьрйә. Сала 1905-а әве ощаха hинкьрьн, т'әрбийәткьрьнеда дәрсдар бу Иванов Констатин Василевич. Әw т'әви Исаhак Морогулов дьхәбьти. Wи чахи мәк'т'әбеда 20 зар' hин дьбун. Нава wанда бун бьнәлиед гӧнде Алачалуе Ә'лие Усв, бьнәлиед гӧнде Ә'сланлуе Мәщит, h'әсән у П'ашо Т'емуровйа.

Сала 1917-а 1-е мәhа сентйабре мәк'т'әба гӧнде Зоре те дадане. Бь wе йәкева шӧхӧлкьрьна wе бона hинкьрьн, т'әрбийәткьрьна зар'е к'ӧрда хьлаз дьбә.

Бона дадана мәк'т'әбе сәрк'аре эздие Пьшкавказе Усьв бәге h'әсән аг'а сала 1916-а, 12-е мәhа h'әзиране нәмәке сәрк'аре округа Кавказейә хwәндна щьмәт'ер'а дьнвисә, же hиви дькә, wәки мәк'т'әба гӧнде Зоре диса вәкьн, бьднә хәбате ,к'ижан р'уе шәр'е h'әмдьнйаейи йәкеда hатйә дадане. Усьв бәг нәма хwәда дьнвисә, wәки щьмә'та wи гәләки h'әwще хwәндьнейә, бе сәбьр hивийа ощаха р'онайи бәлакьрьнейә. Әw нәмеда бир тинә, кӧ әгәр хәвәрдан hәвә бона кемасиа дәрсдара, дәрсдаре wан hәйә.

Әw наве Ә'лихан Шагинов hьлдьдә, бьнәлие гӧнде Ә'сланлуе, щинаре Усьв бәге хwәхwа. Усьв бәг дьдә к'ьвше, wәки Ә'лихане Сәрдар Шагинов семинариа дәрсдарие хьлазкьрийә у щер'бандьна wийә хәбате, йа hинкьрьна зар'а hәйә.

Сәр h'име нәма Усьв бәге округа Кавказейә хwәндьна щьмә'те 12-е мәhа т'әбахе нәме дьшинә директор—сәрк'аре qәза Р'әwанейә хwәндьна щьмә'тиер'а у дә'wе дькә, wәки мәщала сазкә бона диса вәкьрьна мәк'т'әбе у дәрhәqа wе йәкеда к'а чь кьр, щаwе бьдә.

Ле р'уе шер'да, иди әв ощаха хwәндьне вәнабә, зар'е щьмә'те бе хwәндьн дьминьн. Диса Р'ома р'әш дьвә ләк'ә, дьвә гӧре hар хәлqе дьк'әвә.

Ә'лие Усьве Хwәдо у Мәщит бәге Ә'мәр аг'а дәрсед ве мәк'т'әбейә т'ам хьлазкьрьн, дәрhәqа ве йәкеда к'аг'аз-дакументе мәк'т'әбейә сала 1905-а шә'дәтие дьдә. Ә'лие Усьв у Мәщит бәг дьвьнә сәре гьли—газьна, щьмә'т хwә wан дьгрә у әwана жи хwә нәдьhевшандьн бона мьләте wан жь т'әли—тәнгасие хьлазвә, т'фаqа гәл дькьрьнә йәк.

Го шех Бьраhим у Ә'вдие Сә'дойи р'ә'мәти дьготьн, wәки имана баве мәдавә, Ә'лие Усьв Мәмәде Ә'ли бәге зедәтр

бу меранийа хwəда, сəрда жи Ә'лие Усьв хwəнди бу, Мəмəде Ә'ли бəге жь мала Серхун бу, мерəки мера зедəтьр бу. Дəрhəqа wида гəлəк мəсəлə, к'ьлам həнə.

Мəк'т'əба гӧнде Зореда хəндьбу ӧса жи Фəйзо бəге Шəмо бəге. Фəйзо бəг гəлəки кери щьмə'те hат. Әw ль гӧнде Шамираме бубу ширəтк'ар у дəрсдаре гьшка. Гьшка hӧрмəта wи дьгртьн. Фəйзо бəге хəбатед щабдар ль Шамирамеда кьрьнə, əw сəдре совета гӧнд хəбьтийə, əмəке wи п'ьр'ə дəрəща hьлдана нəхwəндитиеда.

Мəк'т'əба Зореда ӧса жи hинбуйə Һ'əсəн Теймуров, Гоге Усьв, Ә'гите Ә'ли, Ӧве шех Һ'амо у гəлəк əwлəде щьмə'та мəйə майин — хазма жь мала Әлəшəрəф бəге, мала К'оса, кӧ жер'а дьготьн шəмшадиновйа. Һ'əйф, wəки əв наве wани т'ариqие, наве ве мала ə'нзəл Р'ома р'əш нhа гӧhастйə кьрйə Гйунəш.

Гоге Усьв, Ӧвете шех Һамо у ед майин, кӧ мə жоре наве wан hьлда, се—чар мəhа hинбунə, дəрhəqа ве йəкеда wана хwаха жи дьгот. Чьмки мəк'т'əб hатə дадане.

Бь шə'дəтийа Аh'мəде Миразий, Ӧвете шех Һамо, бона кӧр'е Щангир аг'а— Баво дəрсдари кьрйə.

Гоге Усьв, паше заньнгəhа бажаре Ереванейə Пышкавказейə дəрсдарhазьркьрьне хьлаз дькə у чəнд сала гӧнде Qӧлибəглуйа h'əснйада, паше ль Шамираме дьвə сəрwере мəк'т'əбе у дəрсе зьмане кӧрманщи дьдə зар'е щьмə'те.

Әw гəлəк сала сəдре совета гӧнде Шамираме бу. Әwи гəлəки хwəш у ширьн хəбəрдьда. Чаwа дьбежьн hосте хəбəра бəдəwəтие бу. Бь сəh'əта дəрhəqа əəл—ə'шире мəда, дəрhəqа р'е—р'ьзма мəда, гьрə—гьрада хəбəрдьда. Бе h'əсаб к'ьлам, бəйт'—сəрhатие мə заньбун.

Професор Һ'əщие Щьнди сала 1936-а к'т'еба бь сəрньвиса „Фолклора щьмə'та к'ӧрда" ль Ереване дəрхьстийə. Гəлəк к'ьламе wеда əwи жь Гоге Усьв у бьрае wи Т'əмьре Усьв hьлданə.

К'əрəме Һ'əмид бəге Ә'вди аг'а жи əве мəк'т'əбеда хwəндийə. Паше əw, wəхта эла мə— эла h'əснйа маhащьр дьбə, те ви али ч'əме Әрəз. Эп'ещə хəбат кьр, wəки эл дис̧а вəгəр'ə ера хwə. Әв йəк wир'а лəв нае. Гьрəгьре эле, сəрк'аре wе, wир'а qайил набьн.

Го Хwəде пəй wе йəкер'а стуе wан бь сала ль сəр həвда хwарбу, ле дəсте wан нəдьгьhиштə həв wəки али həв бькьн, həвр'а бьбьнə к'омəк. Хwəстьн həбу, ле мəщал—мь к'ан т'ӧнəбу. Р'ома р'əш бьбу дьр'ики к'əтьбу орт'а wан.

Шəмое Һ'əмо Т'емуров хьлазкьрие мəк'т'əба Зорейə

нав у дəнгə. Шəмо Т'емуров жь wан мəрьвайə, наве к'ьжани бь һ'əрфе зер'ин нава т'əриqа гəле мəда һатйə ньвисаре. Шöхöлкьрьна wийə п'ьр' дəрəщə һ'əта—һ'əтайе нае биркьрьне. Əw сала 1898-а ль гöнде Ə'сланлуе, qəза Сöрмəлие, жь дйа хwə буйə. Əw зар'отиеда бəрбьч'ə'в бу, чаwа хwəйе зен у мə'рифəта п'ьр'. Мəк'т'əбєда əwчаwа мə гот, бəр дəсте Б. Гарибщанйан һин дьбə. Дəрсдаре wи гöһдарикə мəзьн дьда сəр, чьмки баwар бу, wəки əwе бьбə сəре песəкьнийа. Дəрһəqа wе йəкеда хwəш хəбəрдьда һəвале wийи хwəндьне Фəйзо бəге. Маqул Фəйзо гьли дькьр, wəки мəк'т'əба Зоре Шəмо Т'емуров у Ə'лие бьч'ук (Мелки Ə'ли). Гəлəки р'ьнд һиндьбун.

Дьготьн, wəки Шəмо Т'емуров зар'отиеда гəлəки һ'ьз дькьр бь т'вңге бьдə нишане. Əве һ'ьзкрьна сильһ'е, ч'əке, паше əw бəрбь əскəрие бьр у ве дəрəщеда əw һатə наскьрьне, бу һəвале маршале Т'фаqа советие, Мерхасе Т'ьфаqа Советиейи дö щара Һовһаннес Баг'рамйан.

Сала 1966-а, wəхте Шəме Һ'əмо ль бажаре Ленинакане (ньһа Гöмри) wəфат бу, сəрəкqöмандаре дьнеə'йан телеграм бсһна мьрьна wи шанд у гəлəки бəрхwə кə'тьбу.

Хəбата Шəмо Т'емуров гəлəк дəрəщада ə'йанə. Əwи хəбата сиасиейə щабдар кьрйə — буйə инструкторе qəза Ленинаканейə партиае, йа Коммəрк'əзий Партиа Əрмəнистанейə комуңистие, к'атьбе комитеа нəһ'ийа Һ'əщихəлилейə партиаейи ə'wльн. Ван хəбатада əwи һəрəк'əте хwə р'ет бона гöнде р'еспубликаеда вəкьрьна мəк'т'əба, клуба, һьлдана нəхwəндитие, бона чекьрьна гöнде т'əзə. Əwи һəр тьшт дькьр бона пешдачуйина щьмə'те, хwəшбəхтийа wе.

Əwи һəлан дьданə щьмə'те, wəки хwə хwəндьне бьгрə, чьмки бе wе əwе, чаwа дьвежьн, пашийа к'оча нəмəрда бьминə. Т'емуров ль һ'əму гöнде к'öрдайə ль Əрмəнистане qəсьдийə. У бь ширəте хwə али щьмəт'е, хазма жьна дькьр, wəки һинвьн. Сала 1926-а 11-е мəһа адаре шеwрдарийа актива гöнде Щамушвана Мəзьнда (Əлəгəза нһа) Т'емуров хəбəр дьдə дəрһəqа сазкьрьна мəщалед бона пешдачуйина жьна...

Əwи жьнед гöнд анинə хирəте, wəки хwə р'йа пешдачуйине бьгрьн— бьхуньн, бьнвисьн.

Шəме Һ'əму һе бəрбьч'ə'в бу, хазма wəхте əскəриеда qöльх кьр. Дəрһəqа ве дəрəща шöхöлкьрьна wида хwəш готйə Маршале Т'фаqа Советие, сəрəкqöмандаре дьне ə'йан Баг'рамйан нава нəма хwəда, кö сəр наве шайире һ'ьзкьри, öлмдар Əскəре Бойик ньвисийə.

Əw we нəма хwəда башqə готи дьдə к'ьвше: „... Салед бəри т'əстиqбуна qəйде советиейə чəтьнда Шəмо Т'емуров алайа əрмəниайə сйарайə ə'wльнда бь мерани шəр' кьрйə мьqабьли ордийа Т'урк'иае у нава т'əшкила алайеда һöрмəта мəзьн дəст анийə...".

Баг'рамйан дəрһəqа ə'фатийа Шəмо Т'емуровə шəр'е wəт'əниейи мəзьнда диса we нəма хwəда ньвисийə: „...Шəмо Т'емуров хwəхwа нава щерга шəр'к'аред ə'wльнда бу бона азайи у сəрбəстийа wəлет. Əw бь qöльхкьрьна хwəйə п'ьр'салəйə т'əмьзва лайиqи наве падполковникиейи бльнд буйə, гəлəк орденед һ'öкöмəтева һатйə р'əwакьрьне".

Əв нəмə Əскəре Бойик сала 1970-и 6-е мəһа адаре жь маршал стəндийə.

Пəй ве нəмер'а, нəһ сала шунда мьнр'а лəв һат р'асти маршал бем. Ль бажаре Ереване института мəрк'сизм—ленинизмеда йа р'əх комитеа мəрк'əзиейə партиа Т'фаqа советиейə комунистие р'астһатьн һатьбу т'əшкилкьрьне т'əви маршал. Ль wьр бəр гəлəк гьрəгьра мьн жи пьрс дае, к'а сала 1918-а шəр'е Сəрдəраведа, шəр'е мьqабьли əскəре Т'урк'иае, к'öрде эзди чаwа дькьрьнə шəр'?. Маршал һаһанга щаба мьн да у мьн дəнге wи сəр qəйт'ана магнитафоне ньвиси. Əwи гот, wəки Шəмо Т'емуров р'ьнд шəр' дькьр, гази эздийа дькьр, wəки мербьн, р'əве дьжмьнхьн.

Wи чахи эздийа дьгот: „Əрмəни п'адша, эзди р'əзəдьлван". Нава шəр'к'арийа эздийада мьqабьли дьжмьн Шəмо Т'емуров шöхöлəки мəзьн кьр.

БƏНДƏМУРАД: Гöндəки һ'əсниайи хwəш бу. Бнəлие wи, го т'əв дə'w, шəр'е хəлqе нəдьбун, хера хwəда хьнебун. Ə'дəте ви гöндибу— сале дö—се щара дьчунə бьндаруке, нава мерг у чимана, сəр каниед сар, бəлəкиед бəрфе, qиз, бука, хорта, кал, пира р'ожа хwə бь к'ьлам, листьк, гöвəнд, һ'əнəк—лаqьрдийава дəрбаз дькьрьн. А һəма ль вьра жи qиз у хорта һəв дьдитьн, сəр һəв бəнги дьбун у бь ə'дəте мьлəтие дьгьһиштьн бəхт—мьразе хwə.

Дə'wате гöнд хwəш бун. Хwəйе дə'wате бəри дəстпебуна шайе гази дəр—щинар, qəwм—пьсмаме хwə, һ'ьзкьрие хwə дькьр. Wəхта wи чахи севəкə сор дьбьрьнə һəр малəке, к'ижан нишана т'əглифкьрьна дə'wате бу. Лома жи һ'əта нһа, wəхта йəк һ'əнəке хwə йэки дьне дькə, дьвежə:

— Оро, тö чьма һати мала мьн? Тö qəй дьвежи мьн сева сор шандийə пəй.

Бь ве йәке дьхwазә бежә т'ö мала мьнда дә'wатә, тö һати? (к'ән̱),

Һьлбәт, т'ö мәрьвәк жь мьләте мә т'öнә, wәки бежә йәки тö чьма һати мала мьн. Готьна „Чьма мьн сева сор шандийә пәй тә", лаwьк бь лаqьрди мәрьвед хwәйә незик р'а дьвежьн.

Һәр кöрманщәк ша дьбә, wәхта меванәк дәре wи вәдькә. Әви гöндида жи бона мевана сәре хwә дьдан.

Әви гöндида мала Әвдәле Усо дьма, бь наве wи жи әw ә'йан бу, се жьне Авдәле Усо һәбун — Хәзал, Т'ели, Хәриб. Го һәрсек һәвр'а öса һ'әйфбун, wәки т'ö кәси баwар нәдькьр, кö әw һеwие һәвьн.

Мала wан мала бәрмевана бу. Авдәле Усо баве чар кöр'а бу. Хәзала жьна wи дö кöр' анин— Сәһ'ид у Аһ'мәд. Сәһ'ид чу шәр'е һ'әмдьнйаейи дöда у бе сәр бәрәт'ә һ'әтани нһа нә ә'йанә...

Һәрдö жьне Авдәлә майин— Хәрив у Т'ели Һәр йәк хwәйе кöр'әки бу— Qачах у Мьраз. Мала Авдәле Усо wәхта жь ере маһащьр бу, пешие һатә гöнде Шамираме, паше чу нәһ'ийа Арарате гöнде Дәвәлуе (нһа гöнде Арарате).

Бьнәлие гöнде Бәндәмурадейә кәвьн иди бунә биранин т'öнәнә. Ле әwләд, нәви—нәвич'р'кед wап һәнә у ера кал—баве хwә бир накьн, гьли—готьне wан т'ьмс бир тиньн Wәки бьндәсти, стöхарбун, т'әнгәзарийа мерьв т'әмам жь бе т'фаqие тен. Бет'фаqи ощахе мерьв кор дькә. Наһелә мәрьв бьгьһижә арманща хwә.

— Лаwо, һуне дәwләтибьн, дәсте wәе сәр дәстар'авә, әгәр һун хwәр'абьн,— Авдәле Усо т'ьме әв ширәта дьданә әwләде хwә.

— Әw готьна баве мә,— Мьраз у Аһ'мәд дьвежьн,— мә кьрйә гöһар гöһе хwәва кьрйә.

— Бәле, Т'фаq, йәкти сәре һәр тьштинә. Бона һәр маләке, һәр гöндәки, һәр щьмә'тәке, һәр дәwләтәке,— Qачахе Авдәл готьна бьре хwә т'әстиq дькә.

ГÖНДЕ АШО—Һ'ÖСӘЙН: Әва гöнда жи бь дәба хwә, бь ә'дәте хwәва жь гöнде майин кем башqә дьбу. Башqәбун, wәки әв wаре жийине бь наве мала Әсе Дьрбо, баве Һора жьна Сьлеман аг'ае бьре Һ'әсән аг'айи мәзьн даһатә наскьрьне. Һора Мәхсо qизапа Сьлеман аг'а бу. Сьлеман аг'а бь ч'ә'внәбарие, Хwәде бәхте бебәхта ле wәлгәр'инә, һатә кöштьне. Йузбаши аг'ае К'әскойи әwи чаwа кöр'е Т'ә-

мьр аг'айи мәзьн т'әглифи мала xwә дькә у wәхта вәр'е-кърьне сәр р'е щики һасе, чәнд мәрьвед xwә пешие дәр-дьхә. Әве тә Сьлеман аг'а дькӧжьн. Го Сьлеман аг'а йәки минани Һ'әсан аг'а бу. Ло, го һәла ле зедәтьр бу. Бона ве йәке дьжмьнайи к'әтә ӧрт'а ә'шире. Ле бәле, Һ'әсән аг'айи гәләки дурдити бу. Го готә эле, wәки зийане нәдьнә ә'ши-ре, чьмки сәртбун, хьравбуна һәләqәтийа т'әне Р'ома р'әшр'а дәст дьдә. Wәки дӧтирәтие нава мьләтда к'уркә у бь we йәке, чьбьхwәзә бинә сәр we. Го паше пе һ'әсйабун, wәки Йузбаши аг'а жь алие Р'омеда һатьбу р'ӧшәткьрьне. Гӧндие wи әwи дькӧжьн. Чьмки нава wандә дәстәбьраке Сьлеман аг'а һәбун.

Wәхта Һ'әсән аг'ае аqьлбәнд бә'са ве йәке дьбьһе, дьве wәки мьн әw т'әслими нане мала xwә кьрьбу. Һ'әтани нһа жи wәхта йәк беисафие йәки дькә, дешинә дьвежьне әм тә т'әслими нане мала Һ'әсән аг'а дькьн, йане жи wәх-та һәwар—газие гази нане мала Һ'әсән аг'а дькьн. Го ч'йае Шәнгале жи, wәхта эзди дьк'этнә нава qал—щәнга һәwарийа xwә нанее мала Һ'әсән аг'а дадьхьстьн.

Пәй кӧштьна Сьлеман аг'ар'а, Һоре начә мала баве xwә у сонд дьхwә, wәки пәй кӧр'е Т'әмьр аг'айи мәзьн, гӧла сйарар'а наве мера найнә сәр xwә.

Ле, паше wә'дә йа xwә дькә, әw маледа...

Мәмәд аг'ае кальке Һоре, го маqуләки wә'де xwәйи к'ьвш бу, го wәхте дьк'әтә говәнде , дьлист хьзмәтк'ара qо-тьке шале wи дьгьртьн, wәки ә'рдер'а нәшqьтьн. Дьнйа wанр'а жи нәма...

Гӧнде Ашӧ—Һ'ӧсәйнда дәһ—панздә мал дьман, гьшк һәвр'а дьлован бун Мәтрәфе wан һәбу xwәр'а мәк'т'әбә-ке вәкьн, бона ве йәке одәкә гәӧнд башqә кьрьбун. Го, Xwә-де р'а—т'вдира wан жи бәтал бу...

Иди бина шер' дьһат. Иди тьрс—хофе минани ә'wрәки р'әш сәре xwә нишани бнәлие ви гӧнди жи дьда. Әwана к'аре xwәйи маһащьрие дькьр.

Р'УЕ ШЕР'ДА

Сала 1918-а. Саләкә нәбхер,.. Гөндед мә вала бун. Кәси баwәрнәдькьр, фькра кәсир'а дәрбаз нәдьбу, wәки Р'ома р'әше бавежә сәр ван гөнда жи, щәрдед wейә һ'әтаһ'әтайе ньфьр'и ле, wе т'алане һ'әснийа бьвьн, wе qәт'ле бькьн. Кәсәки әв йәк баwәр нәдькьр, чьмки ч'йае Синәке, сәмт у ера гөнде һ'әснийа, чаwа дьвежьн wанр'а пьшт бун. Ч'йар'а т'әне мәрьвед бәләд дькарьбун бьчуна—бьһатана. Гәли—нәwалед wан бона хәлqе, мәрьвед нә жь мә саw, тьрс—хофбун. Ле, Хwәде хьравкә. Гөнд жь бьнәлиед wан вала кьрьн wан бәләда, ед кө, Хwәде qәбулнәкә, бубунә меванед гөндиед мә, ә'зәт—qөльх дитьбун.

— Р'аст готьнә, wәки мәри готи нане хwә нәдә гьшка, Һ'әсәне Һозойи лаqьрчи дьгот.

— Э, Хwәде мала тә авакә, тө чь зани, wәки әwе паше жь мәзәле де—баве хwә жи кәвьрәки бьдьзьн,— Фәйзо бәге дьгот у хәбәрддан думайи дькьр, wәки әм мәрьвед сәре ч'йанә, wәкә ч'иаед хwә, т'әмьз, дьлсаг' у к'өбарьн. Мә һәвалти гөл—сосьнар'а кьрийә у дькьн. Әм wәкә wан назьк у хwәшьн бона һәр йәки, хазма бона р'еwийа, мевана. Дә әw жи wәкә шире хwә...

Го Хwәде бь дәсти ә'щәмед гөндед щинарә нан сәр чоке, кө бунә бәләд сәва әскәре Р'ома р'әш, бунә сәбәбе бьнәлие гөнде һ'әснийа. wәки к'әтьнә р'е—дьрба, qьлхе маһащьра.

Го шәр' бона һәр гөндәки дьбу. Лаwькед мә бь мерани бәр хwә дьдан, ле һ'әйф, фьшәк, щәбьрхана wан т'ере нәдькьр. Паше чәтьн бу, мьqабьли әскәре тә'лиме дәрк'әвьн. Ле го, лаwька йа дани сәре әскәре Р'оме, дәwр зәманада т'ө кәсәки нанибу. Р'ома вьр'әкә дәрәwин, wәки заньбуйа wе р'асти бәрхwәдайина өса бәрк' баһата, т'ө щара qәләта өса нәдькьр.

Бнәлие гөндед һ'әснийа шәр'е һәwар—газиеда, диса хwә өнда нәдькьрьн. Әwана бь сәрк'арийа Усьв бәге Һ'әсән аг'а шәвәкә тә'ри—тә'ристан һатн сәр гьра Маргараер'а дәрбази ви али ч'әме Әрәз бун.

Wәхте шер' чьqас—чьqас мала т'әне дәсте һесире хwә

гъртьн, мал—h'але xwə щида hьштьн у т'ьвьнг дестда бона нав—намуса xwə к'этьнə qəлəчийа. Һəр дəра, дəнгe həwapие дьhат. Гəлəка həвдö öндакьр, гəлəк ч'əме Əрəзда р'ода чун, чьмки баhар бу, ч'əм гöр' бу, лəвк'этьбу. Wəхтa we həwар—газие фидае əрмəнийа алик'арикə мəзьн данə эле, башqə готи Хачатур аг'ае Васил аг'а.

Ви алие Əрəз иди бона h'эснийа əw нинбу, чь кö гöнде wанайə арзида бу. Вьра həр йəк к'этə гöндəки, hьнəк жи həйлоj чунə Гöрщстане у щиед he дур.

— Һəй гьди, эла р'əнгин чаwa жəв бəрда,— П'ир Əфо həр wa дьгот у сəр гьлие xwəда зедə дькьр, wəки h'əйран, нhа əм жь həв дурк'этьнə. Гöнде мə жи жь həв дурьн. Wəки wа həр'ə, р'е—р'ьзма мə жи ə'дəте мə жи we heди—heди кемасие тəк'əвьнə нав. Лазьмə wəхта шиншайа əм т'əмам бəрəвбьн. Бале wи чахи əм дькарьн həв, бьвиньн, həв бирнəкьн, əме ч'ə'в həвк'əвьн, шəрме орт'а мəда нəе hьлдане. Əгəр əм мqати xwəбьн, wəки п'əрда шəрме нəе hьлдане, wəлə, Xwəде, əме думайи бькьн у бəр тə'ли—тəнгасие, мьhащьрие ə'рф—ə'дəте xwə р'ьнд xwəйкьн.

Бəле, əм готи бьшекьриньн щəфе шех у п'ире мəйə занə бона xwəйкьрьна наве мə, р'е—р'ьзма мə, р'абун—р'уньштандьна мə. Сайа сəре гьрəгьред элейə дурдити, у алик'арийа əрмəниед бьра, шькьр, виали Əрəз h'этани нhа дəсте сар ль олк'а мə нəк'этийə.

ДИСА ЛЬ ЕРЕ

Нава мьһащьрада бун ѳса жи малед р'əмошийа, мала Усьве Хwəдо.

Нһа əм бь фькьра хwə диса вəгəр'ьнə ере ль гѳнде Усьве Хwəдо — Алачалуе, ль к'ѳ əw бəри р'əв—бəзе wəфат бу.

Мала Усьве Хwəдо жь маләкә Әйлое т'арихи бу. Т'əмамйа ве qəбилер'а дьготьн əйлойа. Әwана гəлəкьн. Гьшк дьвежьн, wəки мере баш we мале дəрдьк'əвьн у бəхт—р'əщае wан бе гѳнə жь Хwəде, шəхс—зийарəта те.

Кѳр'е Әйлои мəзьн Сьмо, кѳ жер'а дьготьн Сьмайил аг'а, го эваре чь хəwна хwəда бьдита, сьве əw дьһатə сери. Го Т'əмьр аг'а гəлəки qəдьре wи дьгьрт, ит'бар ле дани. Го Т'əмьр аг'а дьго, wəки Сьмо мере һəр дəмайə, к'ижан берийа чəтьнə, əз əwи дьшиньме. Әw хwə жи, мə жи р'усьпи дькə.

Т'əмьр аг'а дьмьрə. Кѳр'е wи Һ'əсəн аг'а, го, дьһа гəлəки qəдре Сьме Әйло, дьгрə, бейи wи щикида начə. Сьме Әйло, го гəлəки дəwлəти бу. Зозане wи феза йед гьшкада бун. Гəлəка хwəзьла хwə wана дани. Әре Хwəде, го Сьмое Әйло, иди дəвəдəви нод пенц сал ə'мр кьрьбу. Р'ожа wи жи һат, əw wəфат бу. Сьмое Әйлое Шьвое Ә'ли аг'а сəре хwə дани бəр аг' у бəре сар. Чу т'əви мьрие һ'əзар сали бу.

Щьмə'т р'аст дьбежə, wəки һ'əзар сали ль дьневи, нава дѳр', щəwаһьрада хьне ви, те р'ожəке диса меване qəбьре би.

Бьред wи— Мьсто у Бьро, кѳр'ед wан шинəкə гьран кьрьн...

Ч'Ə'В ЛЬ ЗОЗАНА СЬМЕ ƏЙЛО

Wəxта Сьмайил аг'а дьмьрə, чəнд гьрəгьр тенə щəм Һ'əсəн аг'а, дьвежьне, wəки Сьмайил аг'а мьрийə. Иди к'и һəйə, wəки wан зозана бьвə xwəй? Wəлə, Xwəде, əме һəр'ьн ле дайньн. Т'əне тӧ изне бьдə.

Һ'əсəн аг'а дьбе, чи wə we мале к'əтийə, чи wə зозане wан к'əтийə? Əw маләкə Xwəдедаийə. Əwлəде we йəк, йəки зедəтьрə, we wə сəк'əсьз бькьн. Əз т'ӧ wəxта wəр'ə qайил навьм. Wəки һун һəр'ьн wape wан дайньн. Əз wəр'а дьвежьм we йəке нəкьн. Паше һунə п'ошманбьн. Wə дəрəнгбə.

Əве тə мала Һ'əсəн аг'а дəрдьк'əвьн р'ева шеwpa xwə дькьн, дьвежьн, wəки Сьмое Əйло т'ӧнə, əwана иди весийанə, wəлə, əме һəр'ьн зозане wан бейи Һ'əсəн аг'а дайньн. Һ'əсəн аг'а мела wан дькə,

Əве тə р'адьбьн, һəспе xwə сйар дьбьн дьчьнə зозана, нава wapгед Сьмайил аг'ада пəйа дьбьн. Һəспе xwə дьтəwьлиньн, мерг у чимана дьгəр'ьн, ша дьбьн, wəки we сьве һəр'ьн к'оче xwə баркьн, бе бьвьнə xwəйе зозана.

Бəри вəгəр'андьна xwə əwана р'удьнен һьнəки ч'ə'ве xwə дьдьнə сəрһəв, нава гӧл—сосьнада xəwp'а дьчьн

Зейикə Сьмое Əйло xwə бьре wи Мьсто у Бьрор'а дьгьһинə, дьве һ'ал—һ'əwал wa...

Һəр'ьн wape xwə дайньн. зозанед wə we жь wə бьстиньн. Мьстое Əйло, дьве тӧ р'аст дьвежи? Дьве бəле, дӧһ əw һатьбунə мала Һ'əсəн аг'а.

— Э, Һ'əсəн аг'а чь готə wан?

— Һ'əсəн аг'а готьбу нəчьн...

— Ле əw, т'əхмина мьн, иро чунə, wəки зозана бьвиньн, бона сьве баркьн, һəр'ьн теда дайньн.

Го Xwəде Мьсте Əйло иди сəбьр накə чомаxəки дьдə дəсте xwə у xwə бəрбь зозане дьлəзинə. Го зозан незикбу. Əw дьчə, дьнһер'ə лаwька we һəспе xwə бəри нава wapга данə, xwəxwa жи р'азанə. Мьсто тӧ Мьстови— тəwла һəспе wан вəдькə, бəри һəспа дьдə у гази wан дькə. Əwана жь xəwe бандздьдьнə сəр xwə у xер—xwəши сəр wəда бьбарə, кəвьр—кӧч'ьк сəр wанда. .Мьсто ӧса дькə, wəки

әwан һ'ал дьк'әвьн у бь т'әһәрәки п'ор'-п'ошман бәре хwә дьдьнә мале. Бәри wе йәке һәспе wан гәмкьри, зинкьри тенә бәр дәре хwәйе хwә.

Гӧндда дьвә һәwар—гази. Wәки Сәмәнде Ләwәнд, Т'әтое Севе, Мәхсе Бьше т'ӧнәнә., чь һатийә сәре wан?. Гӧнд гӧндити бәрбь зозана дьчьн. Р'ева р'асти wан тен. Wана дьпьрсьн чь һатийә сәре wә, мә т'ьре һун кӧщтьнә?

Го wана щаб да, wәки кӧштьне хьравтьр һатийә сәре wан. Wана чь ә'щев бәр ч'ә'ве хwә дитьбун, чаwа к'еләк-к'еләк һатьбунә wәлгәр'андьне йәко—йәко гьли кьрьн. Го гьшка дәсте хwә чока хwә дьхьстьн, wәки мә wәр'а дьгот нәчьн, wә гӧр'а мә нәкьр, wә гӧр'а Һ'әсән аг'а жи нәкьр. Һәла әwи әв йәк нәбьһистийә. Бьбьһе, к'а wе чь бинә сәре wә.

Го Хwәде эп'ещә wә'дә дәрбаз бу, әwана шәрма хwә нәдьчунә һ'ьзура Һ'әсән аг'а. Паше Һ'әсән аг'а пе дьһ'әсә, Wана гази щәм хwә дькә, дьве, wәки мьн wәр'а нәдьгот, чь wә wе мале нәк'әтийә, щамера шина хwәда к'әтьнә. Хwәде мала wә храв нәкә, wә мина щәрде кьрйә. Ле qә исафа wә чь wәр'а дьгот, wәки һун һәр'ьн wаре мерька дайньн. Wәлә әз нане мала мәкьм, һун нәһәqьн, сәд сәләфи нәһәqьн.

Го Хwәде паше әw Мьсте Әйло ләв тен, һәв ша дьбьн. Дьвежьнә Мьсто, wәки әw нәһәq бунә. (мәрие бәре гәләки длсаг' бун, бь фелбази һәвр'а хәбәрнәдьдан). Һ'әзар щари бьбахшинә.

Го Мьсте Әйло, бьре wи-- Бьро, Һ'әсән аг'а, гьрәгьре әлейә майин газьне хwә wана дькьрьн, wәки кьрьна wан qәт нә йа щамертиейә.

Wәлә Хwәде, го әwана бәр гьшка р'абун, т'әмәнә дан, wәки р'аст нәкьрьнә. Гьшка әw ләмәк'аркьрьн. Го ижа wана хwәхwа дәстпе кьр һәв бәр гьшка р'әзилкьрьн. Йәки йәк гӧнәк'ар дькьр, wәки әwи һәлан дан, кӧ һәр'ьнә зозана. Һ'әсән аг'а дьньһер'ә әве qьр'ка һәв бьгрьн сәре хәлqе бьвьн, р'адьбә п'ийа, к'ижан нишана wе йәкейә, кӧ гьшк диwанхане бьһельн һ'әрьн.

Һәр йәк дьчә мала хwә. Һ'әсән аг'а, Мьсте Әйло, бьре wи— Бьре Әйло шәвәке мала хwәда дьһелә. Го аг'е готьна wә һӧрмәт wанр'а кьр. Һ'әсән аг'а дьвежә һәрд бьра, wәки нава wан һәрсе лаwькада Сәмәнде Ләwәнд мәрики qиш—qиштойи чә'внәбарә, әwи һәлан данә wан. Әwи пар жи щинаре хwә Морове Әмор'а кьрә шәр', т'әмам һаж wи һәнә. Ле, т'ӧ тьшт дьле wида т'ӧнә, хәха дьчә хwә давежә мәрийа, wәки wир'а ләв бен. Чаwа wәр'а гот.

Тә xwәxwa Мьсто щан, чь ани сәре wана, әwана xwә-xwa жи һатьнә xwә авитьнә тә.

— Бәле аг'а, нә аг'ьр әw нәһәq бун, йәки минанн Сьмайил мьрийә, п'акә мьн әw нәкöштьн. Wана готи т'ö wәxта тьште öса нәкьрана,— Мьсте Әйло бь шәкьр навбьр'ие дьдә xәбәрдана Һ'әсән аг'а.

Һ'әсән аг'а аг'аки гәләки занә, аqьл у дьлован бу. әwи we шәве гәләки xәбәрда, бәр дьле Мьсте Әйло у бьре wи Бьрода һат. Аг'а гьли дькьр, wәки шәрмә, кö бона ч'ие бона зозана, ло һәла сәба бöһöстә ә'рд жи дьбәзьнә һәв, һәвдö беһöрмәт дькьн.

Һәрдö бьра жи сәр созе аг'е бун, wана жи чаwа кал—баве wан, т'ö wәxта щики бадьлһәwa, qьр'ка щинара, кәсәки нәгьртьнә. Әwана т'ьме алие к'әтийа бун у т'әрәфдаре ашти, йәкти—т'фаqа мьләт бун.

— Мәрьве, кö мьqати т'фаqа эл, ә'шира xwә навә, әw һ'аша, бенамус кöр'е бенамусайә,— Мьсте Әйло дьгот. Мәрьвед, кö сәва пәзәке р'авә щцинаре xwә, wәт'әнwаре xwә беһöрмәткә, Xwәде йе öса бәр xwә бавежә, йе öса бьра бьн льнге мәк'әвьн. Әм, wәки мәринә, һатьнә дьне, готи һ'әта—һ'әтайе чаwа мәри бьминьн у бона нав—намуса xwә, йәктийа xwә сәре xwә бь' дьн. Һ'әйран, мә һ'әтани нһа чь сәр чь хьстийә. Әм у кал—бава т'ьме нава һәwар—газие, маһащьриеда бунә. Ле әгәр т'фаqа мәйә мьләтие һәбуйа, мәе т'ö wәxт xwә р'йа р'әв—бәзе нәгьрта.

— А, мали ава тә у бьре тәр'а Мьсте мьн, wәки һун аqаси т'әфәк'урийа т'фаqа мьләтьн,— Һ'әсән аг'а дьвежә.

— Бәле, маqуле мә, аг'ае мә, әгәр әм р'е—р'ьзма кал—бавайә баш заньбьн, әме т'ö wәxта һәвр'а хьравие нәкьн, чаwа wана кьр,— Мь'сте Әйло щаба Һ'әсән аг'а дьдә.

Һ'әсән аг'а дьве, Мьсто, тö дәсте xwә бьнһер'ә, һәр пенщ т'ьлие мерьв wәкә һәвьн?.

— На,— Мьсто щаба wи дьдә.

— А мәрв жи öса. Әгәр гьшк фә'мдар буна, бона мьләт бьфькрийана, нһа дәwләта мәе һәбуйа. Ле тö чь мьн Йузбаши аг'ае К'әскоир'а дьвежи. Тә дит, wәки әwи чаwа Сьлемане бьре мьн мевани т'әглифи мала xwә кьр у бь нәмами кöшт. Әгәр фә'ме wи һәбуйа, бирбаwарие wийә дурдити һәбуна, we тьште öса бькьра?. Һьлбәт на. Демәк, һ'әтани мәрьвед öса һәнә, к'оча мәйе пашийа к'оча xәлqе бә. Ле әз, тö, Мьсте мә, Бьрое бьре тә у гьрәгьред элейә

майин готи бәрк' пешдабен, wәки гьшк фә'мбькьн, кö мәр'а йәкти лазьмә.

Го Хwәде Һ'әсән аг'а дәвт'әра хwә бәр Мьсте Әйло, Бьре Әйло вәдькә, wәки әwе зутьрәке һәр'ә Т'лвисе бона чекьрьна һ'әрфа у вәкьрьна мәк'т'әба.

— Бь алик'арийа хwәндьне әме ч'ә'ве щьмә'та хwә вәкьн. Әwе занәвә, к'ур у дур бьфькьрә у хwәхwа сәр һ'ьше хwәда бе, wәки wер'а ә'сәйи лазьмә, фәрзә, йәктийа мьләт— мәщала жь бьндәстие хьлазбунейә һ'әжмара йәке, Һ'әсән аг'а гьли хwә йәко—йәко бь т'әqьл дьвежә.

Сьвәтьре Мьсте Әйло, Бьре Әйло дә ма хатьре хwә Һ'әсән аг'а, мала wи дьхwәзьн у вәдьгәр'ьнә мала хwә, дәстбь шаöхöл—ә'мәле дьнйальке дькьн. Готьна готийа т'ö кәс wан нәдешийа, мале wан, бемә'нә, зйарәт бун т'әхте wан т'ьме вәкьри бу бона гьшка...

Мьсте Әйло. Те мал чь кö дитьбу, бьһистьбу йәко—йәко бәрмалийа хwә Һәнер'а гьли дькә. Го Һәне жьнәкә мерани бу, жь мала Сьмайил бу, Мьсте Бәк'о, мала баве Хәруще баве Фәйзо.

Әw дьвежә Мьсто, wәки Һ'әсән аг'а чь готйә р'аст готйә, Сәмәнде Ләwәнд к'е наве wи нәбьһистийә, т'ьме жи сәри ле шькәсти буйә, т'ьме мәри бәри һәв данә. Әw чийә, wәки тö хwә теки һәвале wи. Шькьр мале мә зор—зә'фә, бьра тö кöр'е мьн— Хwәдо, Ә'вдо, К'әло, Озман хwәш бьн. Бьра малбаване тә хwәшбьн, мала Әйлое Шьвое Ә'ли аг'а.

Го цәй ван готьне хwәр'а, әw р'адьбә, дәст давежә эт'әка стер'е хwә, гази нане мала Шьвое Ә'ли аг'а дькә, wәки пәйк'әтие wан сәк'әсьзкә, чаwа кьр.

ХWƏДОЕ СУДИ

Нəно гəлəки малкьрбуйə. Го əwe һəрчар кӧр'е хwə ӧса т'əрбийəткьрьбун, wəки wана бейи һəв т'ӧ тьшт нəдькьрьн. Го кӧр'е we йəк сəр йəкир'а бу. Хwəдо шəр'е 1877-1878, шəр'е Ур'ьс—Р'оме наве мерхасие дьстинə, лайиqи ч'ин—медале ур'ьс дьвə. Əwe алайа, кӧ Озмане Гозо, Титале харзие wи теда шəр'дькьн гəлəки зор дьда Р'ома р'əш. Һ'əтани мьрьна хwə Хwəде Мьсто го бəрдəвке сəрəскəре Ур'ьс бу. Гəлəк щара дьһатьнə дитина wи. Го щарəке жи чəнд əскəре ур'ьс тенə зозана wан Баг'рголе. Го Хwəде куч'ьк чунə wан əскəра. Əwана һерса чəн qамчийа дадьwəшиньн Хwəде Мьсто. Хwəде пе qӧндаха т'ьвьнге wан мə'рьм дькə, паше жь нава стер' к'ьнще хwəйə əскəрие бь ч'ин—медалава хwə дькə. Əскəр ч'ə'в пе дьк'əвьн хwə давежьн ньнге wи, wəки бьбахшинə.

Хwəде Мьсто дьбахшинə, ле дьвеже, wəки һун щаһьльн, wəхта дьчьнə щики ӧса бькьн, кӧ хəлq, щьмə'т wə а'щьзнəвə. Паше Хwəде Мьсто wана т'əглифи бьн кон дькə.

Зар', qиз, бук хwə вəдьшерьн, дьтьрсьн, хwə нишани wан надьн. Əскəр ə'щевмайи дьминьн, wəки ӧса wана дьр'əвьн. Хwəде Мьсто һӧрмəтəкə готьна wə дькə. Паше əскəр р'адьвьн бона иди кəс wана нəтьрсə, əw у гəл бьвнə йəк, тек'əвьнə кьрасе һəвдӧ, пешбəри мале, һьнда əрзела кəвьрəки датиньн у дьдьнə нишане. Го, wəлə, Хwəде wана у Хwəде Мьсто эп'ещə wə'дə данə меше, ле һəрсе əскəра йəки ньмарьбу мина Хwəде Мьсто бьда нишане. Го малхьраве, малхьрав, т'ьвьнг һəма ӧса шьпийа агьр дькьр, щарна жи пе дəстəки. Гӧлла wи ə'рде нəдьк'əт. Əскəр wи ша дьбьн дьдьнə сəр дəсте хwə тиньнə бьн кон. Го зур мабун Хwəде Мьсто дьнһер'ьн. Wи чахи иди зар', qиз—бу дора wана бəрəвдьбун, зар'а фьшəкед wанайə агьркьри хwəр'а бəрəвкьрьбун. Го wə ле бьнһер'йа əскəр чаwа ша дьбун. Паше го əwана бунə досте һəвдӧ. Зар'е зоме щарна дьчунə щəм wан, щарна бь т'вьнга wан гӧлла агьр дькьрьн. Го Хwəде wəхт һат, wəки кəсəки минани зар'е we зоме гӧллə агьрнəдькьрьн, əwана щӧлə'т у сəр хwə бун.

Пошта əскəре Ур'ьс гӧнде Алачалуеда бу. Зар'ед гӧнд пəй ве йəкер'а шəв—р'о wедəре бун, бəр ч'ə'ве хwə т'ə'лилимед əскəрие дьдитьн у же hиндьбун. Wəхте həwар—газийа кəсəки тӧрьш нəдькьр сəр ви гӧндида бе, чьмки заньбун wəки гӧлле бьнəлийа баwарки йа гьшка, ə'рде нəдьк'əт. Гəлəк щара жи щаhьлед гӧнд, аhьл бəрəв дьбун у дьданə нишане (т'ьвьнге гьшка həбун) к'е р'ьнд лехьста Хwəде Мьсто п'ешк'еш дьданə wан. Хwəде Мьсто бубу т'ə'лимчие щаhьлед гӧнд. Гӧндийа гьшка qəдре wи wəкə е баве хwə заньбун лома жи əw бьжартьн чаwа судиае хwə. Пəй ве йəкер'а иди го wир'а дьготьн Хwəде Суди. Ьəр дəра əw иди бь wи нави жи hатə наскьрьне. Мəрəме əве шӧхӧлкьрьна wи əw бу, wəки əwи дə'w—доза орт'а гӧндада сафи дькьр, пьрсед wанайə h'ӧщəте дьпьрси. Го Хwəде, əwи ӧса кьрьбу, wəки нəwер бун тьрса wи зоре бьднə həв, хьрави у нəп'акие бькрана. Лома жи го нава щьмə'теда т'ьме дьготьн, ай мали ава Хwəде Судир'а ӧса т'ьфаqа гӧнде хwə кьрйə йəк, wəки мəриа т'ьре гӧнди гьшк кӧр'е де—бавəкинə. Ай, щинарти готи минани щинартийа wи гӧнди бə, wəки мəри h'əта зендийə лəзəте жь həв бьстинə. Хwəде Суди гəлəки р'ə'м у дьлован буйə, пещьрийаи буйə, хwəр'а буйə, хəбат, к'əда h'əлал h'ьзкьрийə. Дьзи, qəлпи дьжмьне wи бунə. Го əwи минани кал—баве хwə дьгот, wəки муе дьзие бьк'əвə мала wан, мале хьравбə, жəв бəрдə. Лома жи, го əwи əw йəк жь гьшка дьхwəст, wəки дьзие нəкьн, к'е дьзи кьр йəкə wие нəвə дӧда. Мале h'əрам бь hə'рамие дьчə. Мале бь худана мерьв, к'əда мерьв мəриа h'əлалə у лома жи wəхта сонд—сьлаwəта дьвежьн — əз ви нане h'əлалкьм. Гӧндда гьшка бь нане мала Əйло, баве Əйло Шьве Ə'ли аг'айи h'əлал сонд дьхwарьн. Го Хwəде əгəр йəки əw сонд qəлп, йане жи нə дьле хwə бьгота хwəхwа сəр бəла хwə вəдьбу, йане wе зйане к'əта— пəз—дəwарəкə wие ӧндабуйа, йане жи дəрəкə wие бешйа. Го ед ӧса паше дьhатьн хwə мӧкӧр' дьhатьн, wəки əв зйан, əв ə'щева, кӧ hатйə, те сəре мьн, р'уе wе йəкеданə, чьмки нане мала Шьвое Ə'ли аг'а р'аст сонд нəхwарьнə. Пəй ве йəкер'а, Хwəде, го wəргӧhезн дьк'əтə мала wан — бəрбь хере, qəнщие. Го Хwəде Мьсто wəхте ӧса wан дьк'əнийа, дьгот, кӧр'о, нə мьн wəр'а готийə h'əлал бьн у нəви—нəви нане мала мə дəрəw сонд дьхӧн, əwе wə пьш хwəр'а бавежə, йəкə wə нəкə дӧда. Го Хwəде иди т'ӧ йəки qəлəт бькьра дəрəw сонд нəдьхwар.

Т'əмама əв йəк хwəр'а кьрə гӧhар, гӧhе хwəва кьр. Го гӧнди ӧса h'əлал бун, wəки сала пəза йəки тек'əта нава

е майин, кәсәки дәсте хwә нәдьдае, һ'әтани хwәй ле нәбуна хwәй. Wәхта пәза йәки, йане дәwара йәки жи өндабуйа, го дьчунә щәм Хwәде Суди. Шька wан бьчуйа к'е, Хwәде Суди гази wи дькр у бәнькәк дьда дәсте wи, дьго әва бәнке Соре-сорә дә бqәтинә, сонд бьхwә бе әз һаж пе т'өнәмә. Хwәде го кәсәки сонд нәдьхwар. р'аст дьгот. Го т'әвә гьшкада дьчун, wәки щәм Хwәде Суди дәрәw хәбәрдана йане жи дәрәw сонд бьхwарана, чьмки заньбун, кө wе ә'сә зйане к'әвьн.

— Мәри т'әмам готи минани Хwәде Суди бьн,— шех Бьраһиме дьгот.

Әwи шуре хwә р'аст гьредайә, лома жи wе т'ө wәхта тәнгасие нәвинә.

—Э, wәки т'әмам минани апе мьнвьн,— Qадие К'әло щаба шех Бьраһиме дьда,— иди чьма wе әскәр, щәлат, гьлави, подрәтчие һәвьн.

— Тө р'асти, Qадие К'әло, көр'е бьре Хwәдо, тө р'асти, әгәр т'әмам минани Хwәде Мьсто буна ми—гөре т'әв бьч'ерйана.

Дө көр'е Хwәде Суди һәбун — Усьв, Һ'әсән. Наве бәрмалийа wи Сәйре бу, Сәйре нәвийа Мә'мәшәриф, жь гөнде Qәрәqөе.

Сәйре го гәләки малкьр бу, гәләки хwәр'а бу. Жьнед гөнд т'әмам жь wе һини чекьрьна һалича, бәр'а дьбун. Го Сәйре п'ьр' хwәсийа хwә Нәна мала Смайил һ'ьздькьр. Нәно пир бу. Го әwе wәкә 120 сали ә'мркьр. Гөнди т'әмам wе дьшеwьрин, гьшк дһатьнә щәм wе р'ожа хwә, шәва хwә дәрбаздькьрьн. Го гөнд гшка жер'а дьго ьне. Го, Хwәде, ьне жи гәләки әwаһа һ'ьздькьрьн. Гьли—готьне мәрие бәре wанр'а дькьрьн, дәрһәqа ә'мре бәреда бь сәһ'әта хәбәрдьда. Го өса сәр хwә бу, бь сәһ'әта хәбәрдьда, щарна жи лаqьрди дькьрьн, ло һәла к'ьлам жи дьстран. Һ'әтани нһа жи бә'са wе дькьн у бәндед к'ьламе wе тенә готьне. Го wе пиртийа хwә һьри шә дькьр, к'еләка qиз—бука р'удьньшт әw һини нәхшед гора, әмәнийа, зила дькьрьн. Qиз—бука ле һ'ьз дькьрьн у дьготьне, ьне, ьне щан дә тө сәре Смаил аг'аки (Смаил аг'а көр'е Әйло, т'ие wе бу), те мәр'а хьземок—к'ьламәкә кәч'ька бежи. Го әwе нана нәдькьр, дьстьра.

Го дьго К'өлике (гөнд) wеран wе жорә.

Көлие бәрфе тенә һа бь дорә,
Шәме, р'әбәне льнге лаwке мьн
Шәwьтийә сәва щотә горә.

Əзе чумə чохане,
Мьне пьшти данийə сəр əйwане,
Шəме, р'əбəне лаwке мьн
Əз кöштьмə р'амусане.

У го паше дьгот:

Дьло дькьм дьло навə
Һəрке кəси лома ль мьн бькə,
əлае сəре р'йабə,
Шəвəк шəве зьвьстане
Зозане Синəке дəрвабə.

Го, qиз—бук, хорт, т'əмам пе ша дьбун. Əw бəр бина wан бу,əw ширəтк'ара wан бу. Го wəхта əwе əв к'ьлам гот Qадие К'əло, нəвие wе, готеда— ьне, ле Шəме к'ийə? го, лао, Шəме дйа мьн бу. Эл мака мəрьвə 40 гöлие р'əшə дьреж ль навмьле бун, мерани бу, чаwа т'ьвьнгəк пьшта т'и—т'ерьз, малхwе хwə бу. Э, тö жи wе чуйи, Qадие К'əло пирка хwə шадьбу, дьгот, тö жи пьшта мəйи, əм бей тə йолə начьн. Го пире дьго əз qöрбана wəвьм, чьма һун йолə начьн, бьнһер' чи wə кемə? Т'əне öса һəв һ'ьзбькьн, һəв бьльндкьн, qəлпие, qулпие нəкьн, wəлə, Хwəде, нане wəе кем нəвə у дəсте wəе сəр дəстар'авə. Лаwо, нəви—нави бебəхтие дькьн. Мəрьве бе бəхт бəр мала Хwəде жи гöнəк'арə, т'ьме ч'ер', ь'ети ленə, кəс хwə ле нагьрə, дəре wи вəнакə. Гьшка һəвр'а дьготьне, ьне, ьне əм һ'əйрана тəнə бона wан гьли—готьне тəйə ширьн. Го ьне, дьгот, пи һун чьма öса дьвежьн? Qəдə—qотьке wə сəре мьн к'əвə, бьра һун саг'—сьламəтвьн, мəйт'е мьн сəр мьле wəвə.

Го пире щарна дəсте хwə дьданə пьш хwə жь малəкə кöр'е хwə, дьчу малəке— жь мала Хwəдо дьчу мала К'əло, жь вьра дьчу мала Ə'вдо, жь мала Ə'вдо жи дьчу мала кöр'е хwəйи бьч'ук — Озман. Малед гöндиайə майин жи wер'а мал бун, т'əмам нəви, нəвич'ьр'к, т'и—т'ерезе wе бун. Пире чаwа шə'да ə'мре бöһöри, гöндда т'əмам ле ша дьбун. Əw жи wана ша дьбу.

ХWӘСТЬНА WЕ МИАСӘР БУ

Сәйра К'оче Мә'мәшәрив, жьна Хwәде Мьсто, бәр дәсте пире т'әрбәт—т'оре хwә һьлдьда, шә'рәза бу, qәдьрбилан, һöрмәта т'и—т'ерезе хwә р'ьнд заньбу. Wана жи qәдwе дьгьртьн. Го Сәйре чь кö жь мала Хwоде бьхwәста, qам—qöдрәте Хwәде, миасәр дьбу.

Гöнде Аләчалиеда, wи чахи жь р'әмоша мале һәрә дәwләти, мале кöр'апе Хwәде Мьсто, мала Сьле Сьмо у мала Р'әше Нәво бун. Го бь хöрща зер'е wан һәбун. Һәрәки хwәйе чәнд кәри пәз бун. Р'әвоед һәспе wан һәбун, навмала wан дәнге дика нәдьгьһиште.

Го щарәке qәсав һатьбунә мала Р'әше Нәво пәз дьк'ьр'ин. Го, Хwәде Р'әше Нәво хöрща зер'а орт'а хенида р'окьрьбу у һ'әсаве хwә, qәсава дькьр. Wи чахи Хwәде Мьсто нә ль мал буйә. Чәнд пәзе wанә фьротане жи һәбун, Сәйра К'очо дьчә мала Р'әше Нәво. Дә бука wи бу, пер'а хәбәрнәдьда. Р'әше Нәво дьвежә лаwьке wе дәре, дьве кöр'о, к'а бьнһер'ьн бук чьма һатйә, чь дьхwәзә?. Бук дьвежә, wәки бежнә апе Р'әшо, бьра чәнд пәзәке мә жи һәнә, т'әви кәрие хwә бьфрошә.

Го Р'әше Нәво дьк'әнә, лаqьрдийа дькә у чәнд зер'а дьдә Сәйре, дьве һане тәр'а ван зер'а— дәwса һәр чар пәзе тә. Мьн поч'а qор'е тәда wа кьре. Сәйре дьбәшьрә, бәр хwәда дьбежә, бежнә т'ие мьн— Р'әше Нәво, дьнйа wа наминә. Һһа Усьве мьне мәзьн бә, дәстәки wие бавә, йәк баран, һун гьшке хwәзлайа хwә wи биньн. Ч'ә'ве гьшкае дәсте wивә, ижа һәбуна мәе йан нһа п'ьр' гәләктьрбә, кәри—сурие мәе һәвьн, хöлам у хьзмәтк'ар. Wәхта Р'әбе а'ләме әwе хwәстьна мьн бинә сери, әзе бем бежьмә апе хwә— Р'әше Нәво к'а кәсәки wан т'öнә, нане шьване пәзе стәwьр, мийа бьвә...

Го Хwәде, Р'әше Нәво, мәрьвед wьра дькьнә п'ирqә—п'ьрq, дьк'әньн.

Сәйра К'очо зер'а һьлтинә, сәре хwә бәр Р'әше Нәво хwар дькә, т'әмәнә дьвә, дәрдьк'әвә у диса гьлие хwә дьwәк'ьлинә: „Дә мьн Хwәдае хwә тьштәк р'әща кьрйә. Дәм

һат, һуне бьвиньн. Мәрьв бь думка дьреж дьгьһижнә мәрәме хwә".

Сал тен, пәй салар'а дәрбаз дьбьн. Усве Хwәдо мәзьн дьвә го р'ож бь р'ож әw бәрбьч'ә'вдьбу дк'этә дьле щмә'те, гьшка ле һ'ъздькьр. Готьна готийа әw жи сьве зу р'адьбу, чь мала Хwәде бьхwәста, әw жи дьһатә пешие, чаwа дьвежьн, кәвьр бәр п'е wи дьбунә пәнер.

Сьвәке жи Усьве Хwәдо, кö т'әзә р'адьбу нава зин, бьһист, wәки гьрәгьре эла һ'әснийа у ед мала К'оса, мала Гöли Щәwар аг'ае Ә'ли бәге wе гедука Ә'сланлуеда р'асти һәв бен. Усьве Хwәдо т'әви кöр'апе хwәйи р'оже ог'ьрме гьран Qадие К'әло дьчә wьра. Әw ль wьр насийа хwә дьдә иди ә'йан— Һ'әмид бәге Ә'вди аг'а, Ә'лие Мирзә. Һәма ль wьра жи әw Ә'лие Мирзә ч'ә'внаси һәвдö дьбьн у паше т'әмамийа ә'мре хwәда һәвр'а дьбьнә пьшт, дьвьнә дәстәбьрак, һ'ъзкьриед һәвдöйә һәр дәма.

Го дәстәбьрактийа wан гәләки ширьн бу, дәрһәqа wе йәкеда мә'нә һат, әме һе хәбәрдьн.

Ль гедука Ә'сланлуе гьрәгьра хош—беш дьданә һәв, һ'ал—һ'әwале һәв дьпьрсин, шеwьра хwә дькьрьн, wәки чаwа һәвр'а бьбьнә пьшт, чаwа синоре дәwләта Ур'ьс хwәйкьн., нәһельн qачахе Р'оме синор бь т'әр'ьбиньн, дьзие, хьравие бькьн.

Го Хwәде Һ'әмид бәг, Суто бәг, Ә'мәр аг'а (әв һәрде аг'ьрие жь мала Бәйре бун. Мала Бәйре малхалане мала К'оса бу, маләкә гәләки навә—нишан), т'әк дьвьн у дәсте хwә бәрбь щә'нуе Qасе Мамо у Ә'мәре Р'әш дькьн, дьвежьн һәрдö жи щьсьне һәспе ә'рәбанә, кьһ'ельн. Әм готи wана хwәр'а бьк'ьр'ьн. Усьве Хwәдо гöһе wи сәр wан буйә, әве шеwра wан дьһ'әсә. Әw кәр'ә—кәр' хwә хwәйе щә'нуйар'а дьгьһинә. Дьвежә wан, wәки әз һәспе wә, щә'нуе се сали жь wә дьк'ьр'ьм. Әван дьвежьнә Усьв, һ'әйран, хwә әм нәһатьнә вьра һәспе хwә бьфрошьн. Усьве дьве һ'ал—һ'әwал wа — Һ'әмид бәг, Суто бәг у Ә'мәр аг'ае бен жь wә бьк'ьр'ьн, һун нәви—нәви дьфрошьнә wан.

Хwәйе һәспа двежьн, wәки qә тьште öса дьвә?. Усьв wан бь зоре п'әра тьма дькә, п'әре wан дәрдьхә дьдеда, дьвежә, кö әм вәгәр'йанә мал, әзе мәрьва бьшиньм, wе бен һәспа биньн. Әwана qемишийа Усьв накьн, qайил дьбьн.

Хеләке шунда Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә дьнһер'ьн һәрдö бәг у аг'а незики хwәйе һәспа дьвьн. Әwана эп'ещәйи һәвр'а хәбәр дьдьн. Wәхте жь һәв qәтийан, Суто бәг дәсте хwә чока хwә дьхә, wәки чаwа пер'а нәгиһандьн,

Xwəде чаwа да Усьве Xwəдо. Го Һ'əмид бəге готе, Сутое кӧр'хал бəр xwə нəк'əвə һəспьн, к'əмала wан чийə. Го Xwəде Суто бəг һерсдьбə, дьвеже те нһа бьнһер'и к'а əw һəспе qəмəре чь һӧрмəт—сианəте Усьве Xwəдор'а бинə. Əw һəрдӧ һəспе бьвьнə к'əрəм, əм гьшке xwəзла xwə биньн.

Гьрəгьре ə'шире дьчьнə дəст у р'уе һəв, дəма хатьре xwə һəв дьхwəзьн һəр йəк дьчə мала xwə. Qасе Мамо у Ə'мəрə Р'əш жи дьчьнə мале xwə. Əwана р'ева xwəр'а дьфькьрин, р'о дькьрьн, дьпиван, wəки Суто бəге чь дьгот? Əв һəспе мəе чаwа һӧрмəте xwəйе xwəйи т'əзəр'а биньн?. Р'ə'мə р'ӧһе һəрдабə. Го паше бьльнд—бьльнд хəбəрдан, готьн, wəки мə соз дайə Усьве Xwəдо, мə иди фьротьнə wи, бьра wи һ'əлал бьн, wəлə, wи лайиqьн.

Паше Qасе Мамо, дьвə дəстəбьрке Усьве Xwəдо. Ə'мəре Р'əш жи һəмьк кӧр'апе Усьве Xwəдо бу. Əwи жи, р'ə'мə левə, xwə ч'ə'внəбари кӧр'апе xwə нəдькьр.

Усьве Xwəдо, тӧ Усьвби, чаwа дьчə мал Һ'əсəне бьре xwə у харзие xwə Зӧрбе Т'əмо дьшинə, wəки һəр'ьн һəрдӧ һəспа биньн.

Əwана дьчьн, xwəйе һəспа бь һ'ьзкьрьна дьнйальке дьвежьн, бьвьн, бежьнə Усьв бьра хере же бьвинə.

Усьве Xwəдо һəспе Qасе Мамо xwəр'а һьлтинə, щə'нуе се салə — е Ə'мəре Р'əш п'ешк'еши Усьве бəге дькə. Наве wи һəспи Ə'рəб бу. Усьв бəг бу сйаре Ə'рəб, ле Усьве Xwəдо дьвə сйаре К'уви.

Готьна готйа əw һəрдӧ һəспи жи гəлəки бəдəw бун—шькьл бун, тьште ӧса т'ӧнəбун. Гьшк же ə'щевмайи мабун, wəки т'əне заре wан т'ӧнə бу мəрийар'ə хəбəрдана. Əwана хенжь сйаре xwə, xwəйкьре xwə нəдьһиштьн т'ӧ кəс незики wанвə. Дə, wи чахи жи, го, һəспе к'е баш буйа, кьһ'ел буйа, һӧрмəта wи бьльнд дьбу. Һəспе баш һӧрмəт xwəйе xwəр'а дани.

Усьве Xwəдо, го дьле xwəр'а гəмəкə ӧса һəспе xwəр'а тинə, wəки т'əмамийа wəлате Р'оме бьгəр'йана йəкə ӧса wе дəгмə дəстхьстана. Го ль Т'ьвлисе дабу сəр бəйт'арəки һəспа. Əwи т'əмамийа мə'рифəта xwə хəрщкьрьбу, wəки р'əwша һəспе, нур—нəдəра Усьве Xwəдо к'ьнще wи бе, го гəм т'əмам qашкьри бу, qаше зивə авзер'кьри. Зине һəспе бь хəмьлед ӧса һатьбу нтьрандьне, wəки мəрийа нə бьхwара, нə бьда т'əне qаше qəрп'узе wи бьнһер'ийа. Готьна готийа тьште ӧса т'ӧнə бу.

Азуме һəрсе тəнге зин диса бь qашед зивə авзер'кьри хəмьландьбун. Р'ьжма, кӧ давитьнə п'есира К'уви — педа-

педа зер' бу. Го wәхте К'уви зин дькырьн, р'ьжмә давитьнә п'есире мәрийа т'ьре ль qӧдьрәте һатийә — дурва хәмьле wи дьч'ьрусин у го гьшка дьго, әw наһельн ч'ә'в—азар wи к'әвьн, чьмки шәwqа хәмьле wи ч'ә'ве херһәхwаза, һ'әвсуда, ч'ә'винока кор дькырьн. Ле wәхта Усьве Хwәдо бь ч'әк—р'аһьле хwә, К'уви сйар дьбу, гьшка т'ьре, әw бе мә'нә, мьлйак'әтә, жь бат-ьни һатйә.

Мәщит бәге Ә'мәр аг'а, Фәйзо бәге, wәки маqулнә нав дәнг бун, Усьве Хwәдо дитьбун, сонд дьхwарьн, кӧ форма wи, хwәкырьна wи, һәспева баһе пенсьд мии бу.

Усьве Хwәдо бәр мале дьне нәдьк'әт. Һәр дәра дьр'әшанд, дьда к'әсив—к'усива, wан һ'әму мәрийа , ед кӧ һ'әwще алик'арийа wи бун. Го wәхта Усьве Хwәдо жь мал р'е дьк'әт, мәрийа т'ьре стәйркәкә р'ийа кадьз жь ә'змана һатйә, хәмла wе шәwьq дайә дор—бәра.

Наве wи иди т'әмамийа Пьшкавказе, wәлате Р'оме, Ираqе, ль ч'йае Шәнгале бәла бубу. Гьшка хwәзла хwә wе р'оже данин, wәки qә на щарәке wи бьвиньн, ле бьвнә меван...

Го Усьве Хwәдо бьчуйа к'идәре, Хwәде бәхтәки ӧса дабуйеда, дәргә, хwәхwә бәр вәдьбун, гьлие wи гьли бун, готьна wи готьн. Го р'әщале wи ӧса дьшӧхӧли, wәки кәсәк бәр гьлие wи р'андьбу — насбуйа, нәнасбуйа. Лома жи го жер'а дьготьн Усьве Хwәдойи Хwәдедайи.

Го щарәке Сәйде Хwәдо, Мьсте Бәк'о (һәрдӧ жи жь мала хале баве Усьв) кәла Базидеда гьрти бун. Һ'але wан дәст сәрк'аре кәле, щәндьрма т'ӧнәбу. Го п'ир Усо, Хәлое бьре wи жи кәледа бун. Wьра мәрьвәки мала Суто бәге мала Бәйре жи гьртибу.

Усьве Хwәдо дьчә Базиде, wәки кӧр'хале баве хwә бәрдә. Әв дьчә бәр дәре кәле. Дәргәванс кәле wәхта ч'ә'в wи диндара wи, һәспе wи дьк'әвә, чаwа дьвежьн хwә ӧнда дькә, әwи т'ьре сйарәки батьнийә бәр wи сәкьнийә. Әw бь т'әһәрәки хwә давежә һӧндӧр'е кәле, гьртийар'а дьвежә, wәки щаньм, мәрьвәки сйари һатйә, бәр кәле сәкьнийә, т'әмам — сәрк'аре кәле, щәндьрмә пешиеда һатьн, бәр т'әмәнә бун. Мәри нәбьхwә, нәбьдә wи, к'ьнще wи, бәдәwийа wи, кьһ'еле wи бьнһер'ә, мәрийар'а мале дьне һежайә. Го Хwәде әw к'е бьвә хwәй wе дәстхwәда азакә. Щамер, бәр мәрьвед ӧса qә хәбәрдан дьбә? Го wәхта Сәйдо, Мьсто ван гьлийа дьбьһен гәләки ша дьбьн, дьвен Хwәде, һәбә т'ӧнәбә, әw Усьве Хwәдойә, һатийә мә азакә, чьмки хенжь Усьв иди к'и бь wе р'әwшейә?. Чь кӧ дәргәван дьбежә т'әмам нав—нищане Усьвьн. Әм һ'әйрана

wинә, мере р'ожә ог'ърме гърданә. Һәйло wәлате Ур'ьс синор „т'әр'бандийә“ һатйә wәлате Р'ома р'әш, дә'wа азакърьна мә дькә. Го Мьсте Бәк'о го әз аwа дьфькърим, мьн нһер'и дәргәванәки дьне һат, мьле мьн гърт го wәрә тӧ азайи, хwәйе тә мәрьвәки ӧсанә, wәки һәр'ә к'идәре жи wе мәрийа бәр гӧлле хьлазкә. Го ӧса жи готә Сәйдо.

Wәхта Мьсто дьчә ч'ә'в Усьв дьк'әвә шабуна ньзанә чь бькә. Ле чьмки хwәхwайи гәләки щӧлә'т бу, хwә ӧнда накә. Әw щаба Усьв бь һ'әмди хwә дьдә. Усьв же дьпьрсә, wәки гъртие т'әв wан иди к'и у к'е бун?. Мьсто дьвежә, wәки п'ир Усое кӧр'е п'ир Ә'лие жь гӧнде Басинәке, Хәлое бьре хwәва жи щәм wан бун. Хәло эваре пе шьритәке хwә п'әнщәра кәлер'а авит чу, хьлаз бу. Ле п'ир Усо у мәрьвәки мала Бәйре теданә.

Усьве Хwәдо дьвежә Мьсто дә тӧ qасәке хwә вьра әгләкә, әзе сәр п'ийа бьк'әвьмә от'аха һан у ләз вәгәр'ьм. Усьв дьчә диса сәрк'аре кәлер'а хәбәр дьдә, wан һәрда жи бәрдьдә тинә. Го лаwьке мала Бәйре, ә'сле хwәда щумки, ӧса дӧа' бәхт, мьразе Усьве Хwәдо дькърьн һәр Хwәде заньвә. Усьве Хwәдо жи, го бьн сьмелада дьк'әнийа дьгот, ле мьн хwә тӧ wьра т'әне нава т'ъркада нәдьһишти, хирәт, намус мә к'е р'ожер'а һәвшандийә?.

Го р'ева Усьве Хwәдо һ'әнәк—лаqьрдие хwә Мьсто, Сәйдо у п'ир Усо дькърьн, дьгот, wәки нә wә дьго әм мерьнә зорьн, зӧрбәнә, дәст сәр дәсте мәр'а т'ӧнә. Ле һун чаwа дәсте Р'ома р'әшда бубунә һесир у п'әп'ук, вьqини wә нәдьһат.

Го wана жи дьгот, ә, к'ибийа жи wе ӧса буйа. Qәwата мә дәр бу, әм т'әне бун, әwана бист мәри бун, wан биста wәлә, анжах мә карьбу. Һәй нәсә wана әм авитьнә кәле. У әм тәр'а р'аст бежьн wана әм гәләки жи эшандьн. Дә Р'ома р'әше һьмбәри мә чаwабә?. Хазьма занә, wәки әм нә жь wәлате wинә, wәлате ур'ьсе ч'ә'вшиньн. Әw гәләки ур'ьс дьтърсә. Р'оме һ'әйфа хwә жь мә һьлдьда. Го Хwәде бь ван гълиготьна, wана р'е хwә кьнкьр һ'әтани гьһиштьнә wәлате хwә.

Wана гӧнде хwәда дәрһәqа бәрдана хwәда т'әмам ә'щев майи һьштьбун. Ле әwи лаwьке мала Бәйре кьрьна Усьве Хwәдо го т'ӧ щара бирнәдькьр, наве азакьре хwә нава щумкийа (әw эләкә мәзьнә) бәла дькьр, го әwи ӧса бь һ'ъзкърьн дәрһәqа Усьве Хwәдода, мьләтһ'ъзийа хwида хәбәрдьда, wәки гьшк бунә машоqе wи..

Наве Усьве Хwәдо дәнг у сәдае wи дьк'әтә гӧһе гьшка.

Бона дитьна wи гьрэгьре мала Бэйре, сэрк'аре эла щумкийа к'аре хwэ дькрьн.

Гьшка дьхwэст мала Усьве Хwэдо бьqэсьдьн. Суто бэге Озман аг'а дьвежэ Э'мэр бэге бьре хwэ, wэки эwи Усьве Хwэдо чэнд щара öса сэр п'ийа дитийэ, э'сэ дьхwэзэ мала wи, дэму—дэнзге wи бьвинэ, к'а аqаси дэрhэqа мэрдийа wида, т'ьмт'ела wида хэбэрдьдьн, р'асти öса нэ?. Го Э'мэр аг'а готэ Суто бэге, го тö мэрики hерси, тö п'эрсэнга дэве хwэ ньзани. wэлэ, эз тэ хwэр'а навьм.

Суто бэг вьра, бе мэ'нэ щьна дьк'эвэ hэрс дьвэ, ньге хwэ э'рде дьхэ. Щэwар ханьма жьна Э'мэр аг'а те бэр дьгэр'э дьбе сэбьркэ, wэлэ, наве Хwэде, wэхта р'ек'эвьн, эзе тэ жи wанр'а дайньм. Э'мэр аг'а нєзики Суто дьвэ, дьве, кöр'о, эзе ль мала Усьве Хwэдо р'ур'эшьвьм, р'уе wе э'йната тэда, аг'ьр йэк готи hэвэ бэр дэве тэ бьсэкьнэ, эзе йэкэ минани Щэwар ханьме к'ö, биньм, wэки бэр тэ бьгэр'э, аг'ьр т'ö кэс нахwазэ тэ бьвинэ.

Го Суто бэге готэ Э'мэр аг'а, wэки гэлэк ч'э'внэбарие wи дькьн, паше нава хэлqеда чьма фэ'мнакэ, wэки h'эзар гьли гьлики хэбэрдэ. Го Суто бэге хэбэрда, готэ бьрае хwэ, wэки эwе э'сэ wир'а hэр'э гöнде Алазалуе. Щэwар ханьм гöhе Э'мэр аг'ада дькэ п'ьстэ—п'ьст.

Э'мэр аг'а щарэкэ дьне Суто бэге дьнhер'э, дьвинэ, wэки насьт'ьрэ у дьвежэ: „Дэ к'аре хwэ бькэ...".

Wэлэ, Хwэде, го вана к'аре хwэ кьр. Суто бэг к'ьнще хwэйэ т'эзэ хwэ дькэ, сэр сурте хwэ р'ьнд hьлтинэ, бэр дери дьсэкьнэ.

Надьре бэге бьре wи ле д-ьнhер'э, дьве, машэла, wэхта мэри тэ, к'ьнще тэ дьнhер'э баwар накэ, wэки маqулэки мина тэ hэвэ. Ах, хwэзьл тö wэкэ вьра дэрк'этайи, тэ хwэ р'ьнд насбькьра, wэки тö кöр'е Озман аг'айи, баве тэ сэрк'аре эла щумкийа бу. Ле h'эйф тö хwэ сьвк хwэй дьки, дьк'эви к'ьре зар'а жи, нэ сэр т'ö тьшти бэлап'ежгари хэлqе дьби. Т'эрка ве йэке бьдэ...

Го Суто бэг хwэ мöкöр' hат, гот, wэки hун чь дьвежьн р'аст дьвежьн. Вьра wада hун р'энге мера бьвиньн. Эз готи öса бькьм, wэки wэ дэрбазтьр бьм.

Wэлэ, Хwэде го пэй ве йэкер'а Суто бэг чу, Сутоки дьне hат— гэлэки h'эйф, маqул, дьлован. Гьшка дэстпе кьрьн, qэдре wи гьртьн. Эw бу мэрьвэки элейи готьна wэ у сэре песэкьнийа.

Нhа эм бьнhер'ьн к'а к'и у к'е дьчьнэ мала Усьве Хwэдо. Э'мэр аг'а, Аh'мэд аг'а, Надьр бэг, Бэдьр бэг, Суто

бәг у Щәwар ханьм һәспе хwәйә кьһ'ел сйар дьбьн у хwә бәрбь гӧнде Алачалуе дьгрьн.

Го wәхта Усьве Хwәдо дьнһер'ә чәнд сйар бәрбь мала wи, тен Qадие кӧр'апе хwә у Шәваве Т'әмо, кӧр'е хушка хwә пешйа wанда дшинә (ә'дәте щмә'та мәйи гәләки башә, wәхта меван тен, хwәйе мале, йане жи хӧрте мале пешиеда дьчьн, wана т'әглифи мале дькьн).

Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо wана нас дькьн. Әwана дьчьнә дәст—р'уе һәв. Qади дьвежә wана, wәлә, Усьве бчуйа Идьре, ле сәбьр һат, хwә әглә кьр. Демәк, сәбьр бона wә һат, дьле wә чьqаси һәвр'а саг'ә!

Меван тен. Усьве Хwәдо се р'ожа wанр'а һӧрмәт, сиәнәте дькә. Әwана дер—бәре гӧнде хwә, мерга хwәйә мәзьн у п'ошта әскәре ур'ьср'а дькә нас. Го wана п'ошта әскәре ур'ьсда гәләки данә нишане. Wәлә, го гӧлла Усьве Хwәдо, кӧр'е wийи мәзьн Ә'ли, Qадие К'әло, Хwәде Һузо, Ә'мәре Ә'йше, Шәваве Т'әмо Зӧрбе бьре wи ә'рде нәдьк'әтьн. Ле гӧллед аг'аед эла щумькийа щарна п'ьст дьчун. Суто бәг хwә дьхwә, һерс дьбә, ле чьмки соз дайә, хwә зәвт дькә. Го, Хwәде, Ә'мәр аг'а дькә фәсале, гӧһе wида дьвежә. wәки нава эледа qар'ә—qар'а тә бу, гӧлләкә тә нишане нәк'әт? Дә ӧса бькә, әлки qә на щарәке нишанехи. Тӧ дьнһер'и, әwана чаwа агьр дькьн, гӧлла wан нишане дьһенгьвә. Әм нава эла хwә хwә qӧр'ә дькьн, мә т'ьре сәр мәр'а иди кәс т'ӧнә?. Дә бьнһер'ә, әвана чаwа мерьн, кәс дькарә бәр гӧлла wан хьлазбә, Суто бәг..!

Го, Хwәде Суто бәг сәр һәвда щьвийа, бу qӧромәки мина щумә бәништ.

Әwана жь сәйранге, жь гӧллә авитьне вәдьгәр'ьнә мал. Һазьр дьбьн, wәки һәр'ьн. Усьве Хwәдо, qәт найнә сәр зара, wәки хьзмәта һатьна wан чийә, чь qәwи һатьнә?. Әwи заньбу, wәки аг'ае ә'шире щарна кәр'ә—кәр' qәста мала йәки дькьн, wәки р'е—р'ьзм, т'ьмт'ела мала wи бьвиньн. Усьве Хwәдо гази Qадие кӧр'ап у Шәваве харзие хwә дькә, wәки әw хwәхwа п'ешк'еша бәр мевана бьгрьн. Ле Зәйт'уна К'олозә бәрмалийа хwәр'а иди готьбу, wәки р'ьнд qәдьре Щәwар ханьме бьгрә.

Qадие К'әло у Шәваве Т'әмо һәр меванәки т'ьвьнгәкә ур'ьс п'ешк'еш дькьне. У бь к'ән дьвежьн, wәки бь вана һуне һини гӧллә авитьнебьн, р'ьнд бьдьнә нишане. Го Хwәде әви гьлие лаwька Ә'мәр аг'а гьрт, сороморо бу, ле шәрма дәнге хwә нәкьр.

Го wи чахи, Аһ'мәд аг'ае бьре wан, wәки гәләки назьк, ширьн хәбәрдьда, дьвежә, ло Хwәде, лаwьк р'аст дьвежьн,

һ'әта нһа мә т'ьре һәма әмьн, wәки һәнә, кәс сәр мәр'а т'öнә. Wәлә, наве Усьве Хwәдо wи һ'әлалбә. Wәлә, әв пьсмамед wи һәрйәк һ'әзар мери һежанә, әwанае бь т'ьвьнга хwә р'әве гьшкахьн.

— Усьве Хwәдо,— Аһ'мәд аг'а дьвежә,— wәлә, әм чь тә вәшерьн чь, Хwәде, әм qәста һатьнә мала тә, wәки бәрч'ә'ве хwә бьвиньн, к'а тö малда жи öса щомәрди, чаwа дәрва.

Дәрһәqа тәда Сәртиве Мьшир öса гьли дькә, öса хәбәрдьдә, wәки әм р'акьрьнә хирәте, кö ә'сә qәста мала тә бькьн. Тә Сәртиве Мьшир жь кәла Базиде жь гöлле хьлазкьрйә. Әw шәв—р'о дьвежә, дьшекьринә.

Усьве Хwәдо дьве, Аһ'мәд аг'а, әw борще мә һәр йәкийә, wәки алие мәрие, кö тәнгасиедане бькә. Ле әм бона чь һатьнә дьне, әгәр нәвьнә т'ае мәрьвед к'әти.

Аһ'мәд аг'а дьве Усьве Хwәдо, аг'ьр әw, чь кö тә кьрйә, дәве баве т'ö кәси нәк'әтийә бькә. Усьве Хwәдо дьве дә, аг'а, мә карьбу кьр, qәwата мә әwqас дьгьһиште. Ә'мәр аг'а дьве мали ава тәр'а, әw жи меранико, wәки тә жь wәлате Ур'ьс изьн хwәстйә у чуи wәлате Р'ома р'әш у жь кәла wи чар мере мә хьлаз кьрьнә. Wәлә, эва меранико мәзьнә, йа шекьрандьнейә. Әм жи, кö вәгәр'ийанә мале хwә, әме дәрһәqа дитьна хwәда, ә'зәт—qöльха тә, мәрьвед тәда гьликьн. Wәлә, һöрмәта тә сәре мә зедәтьрә, әз сәре Озман аг'ае баве хwәкьм.

Зәйт'уна К'олоз дö базьне зер' п'ешк'еши Щәwар ханьме дькә.

Го, wәхта иди wе р'ек'әтана, Суто бәг к'ьмбәра хwәйә зивә авзер'кьри бәр Усьве Хwәдо датинә чаwа нишана биранине. Усьве Хwәдо ч'ә'в дькә Хwәде Һузо, wәки дурбинәке бьдә Суто бәге. Суто бәг гәләки ша дьбә у дьбежә, wәки wе т'ьме һьлк'ьшә сәр ч'ие у Аләчалуе бавежә дурбиние, гöнд бинә бәр ч'ә'ве хwә у бь wе йәке һәр wа wә бирбинә. Хwәде Һузо бәр гьлие Сутое бәгеда тә, дьвежеда „иди чьма дьди дурбине, Хwәде мала тә авакьро, гöнде wә 7—8 верса дури гöнде мәйә, к'е wәхте әм фькра тәр'а дәрбаз дьбьн, к'әрәмкә wәрә гöнде мә гöнде wәйә, һатьна гьрәгьре мала Бәйре, сәрк'аре эла щумкийа мәр'а шабунә, әм һьнк'уфи һәвьн".

— Тö нава шабунеда бьмини, һун т'әмам сәр фьнйазбьн,— һәрчар бьра һәвр'а дьвежьнә вәр'екьрийа. Бьра Хwәде биркьрьне нәдә, иди дәм һатийә әме р'ек'әвьн. Т'әмам дьчьнә дәст—р'уе һәвдö. Меван р'е дьк'әвьн. Qадие

К'əло у Шəваве Т'əмо wана h'əтани гӧнде Дəмьсхане вə-р'е дькьн.

Р'ева кархəзалəк пешийа wан дəрдьк'əвə. Һəр чар бь-ра дьр'əшиннеда, ле чь фəйдə, нькарьн лехьн. Шəваве Т'ə-мо дьжəнеда, кархəзал ль п'ала ч'ие жорда те харе. Qа-дие К'əло дьве əw жи фьравина маqула. Əwана лаqирди-йа дькьн у бь h'əсьрəт һəвдӧ дур дьк'əвьн. Меван р'ийа хwəда чун, Шəвав у Qади жи вəгəр'йанə мал.

Го һəр чар бьра wəкə мəзила сəд wəрьса чун, сəр мь-ле хwəда вəгəр'ийан, Qадие К'əло, Шəваве Т'əмо кьрьнə гази, wəки бежьнə Усьве Хwəдо мə тьштəк биркьр жер'а нəгот, əме Суто бəге ван незикайа бона wе йəке бьшиньнə мала wи.

Го wəхта гьрəгьре мала Бəйре чунə мале хwə, чаwа биранина wан, йа һəрəбаш, к'ьлама дəрһəqа Ə'мəр аг'ада ма, йа кӧ авитьбунə сəр wи у р'əвандьна Зəйнəва Щəwо. Əw к'ьлам го Зəйт'уна К'олоз дəст хwəда жь мевана һин бу у гьшка щарна дьготьн р'ə'мə пешие тəвə, бьстьре би-на мевана жь wе те. Əwе жи нана нəдькьр у дьстьра:

Wи дьнйае, дьнйае, дьнйае...
Т'ута кавьл тəр'азьна,
Зəнда Зəйнəва Щəwо зер'ə, хали навə мори,
мьрщана ван базьна.
Ə'мəр аг'а дьго т'əрка Зəйнəва Щəwо, сəр зер',
ньге полсапок, бəжна к'ьмбəр надьм, h'əта ише мьн
т'ор'ьна мала Шəрив бəге нəк'əвə Qӧлпа wеран
щəм мəзьна.
Wи дьнй, wи дьнйае, wи дьнйае...

Дьнйае, Т'ута wеран, wе бь ньке
Ə'мəр аг'а сəкьнийə һешийа коне р'əши ə'рəби,
фəлqа сьмеле хwə чедькə.
Ə'мəр аг'а дьгот, Бəдьр бьра, шайиша тӧ мəг'ьшинə,
эла Зила, т'ор'ьна мала К'оса, полкə qазахе
Qаqьзмане бьре тəр'а һе һьндькə.
Wи дьнйае, wи дьнйае, wи дьнйае...

Т'ут'е h'əта Т'ут'е ве сьве бəрфəке мə дьбарə ч'йае
Qəрəждаг'е кӧли һур те.
Шə'дə—шуде Ə'мəр аг'а, кəке Сəлим гəлəкьн, гəлəк
һəнə, бəри т'ор'ьна мала Шəриф бəге дайə, дəрбаз
кьрйə п'ьра П'əр'нəqуте (наве гӧнд).
Wи дьнйае, wи дьнйае, wи дьнйа...

Т'уте дьнhер'ьм, we к'öмк'орə,
Дьqуте Ч'ə'вр'əш (həсп) бьн кəке Сəлимда нор'ə-нор'ə.
Əмəр аг'а дьго, əзе т'əрка Зəйнəба Щəwo, бəжьна
к'ьмбəр надьм, h'əтани нəен орт'е нəчалнике
Qаqьзмане, полкə qазахе сəр бь п'ор'ə.
Дьнйае, wи дьнйае, wи дьнйае...

Т'ута кавьл ч'əм у кани, бьра əw р'ож нəр'ожа
Хwəдевə, wəхта к'оча Qасе Əхте р'əх коне кəке
Сəлим дани.
Ə'мəр аг'а дьго, Qасе Əхте, тö заньбə əзе Зəйнəба
Щəwo тə бьстиньм.
Qасе Əхте дьго, Ə'мəр аг'а, мьн нəкöжə, weда тö зани.
Wи дьнйае, wи дьнйае, wи дьнйае дьнйае...

Əв к'ьлама həр дəра бəла бу, дəнгбежа дьстьра у əw шьровəдькьрьн.

Демəк, Зəйнəва Щəwo жьна Qасе Əхте бу, Ə'мəр аг'а əw р'əвандьбу. Qасе Əхте жь мала К'оса бу, мала Шəриф бəге Гöли Щəwар аг'а. Го сəва ве р'əва жьнə орт'а wан лəвдьк'əвə, ле гьрəгьр дьк'əвьнə орт'е wана лəв тиньн. А wa бу, h'ал—h'əwале ə'ширтие, Хwəде хьравкə, п'акə ве щаре сəва кəвнəжьнке мер нəhатьнə кöштьне.

— Wəхта həрчар гьрəгьре мала Бəйре жь мала Усьве Хwəдо р'е дьк'əвьн, хwəхwа р'ева дьвежьн, wəки wана готи бьготае, кö зозана хwəйə Т'уте чəнд сала п'ешк'еши wи дькьн, пəзе wи гьранə, щие ч'ерə т'ере накə. Го, Хwəде wана шеwьра хwə кьр,wəки бона ве йəке Суто бəге бьшиньнə малаУсьве Хwəдо.

Мала хwəда Ə'мəр аг'а дьвежə Суто бəге, wəки мали ава тəр'а, тö иди, шькьр дькари п'əрда шəрме хwəйки, мəрийа т'ьре тö Сутое бəре нини, wəлə, əз сəре кəке хwəкьм, тö иди лап hати гöhастьне, иди тö бейи мə жи дькари, həр'и həр щийа.

Паше мали ава бона we йəке жи, wəки тə к'ьмбəра пьшта хwə п'ешк'еши Усьве Хwəдо кьр. Дə хwə əwh'əwще we нинə, ле мə'рифəта дьнейə. Шькьр, тö иди баш р'е—р'ьзма мьлəтие зани. Дə фьланкəс, готи ə'сə öса буйа, чьмки жь мала Бəйре т'ьме мере баш дəрк'əтьнə.

Чəнд р'оже дьне шунда Ə'мəр аг'а гази Суто бəге дькə, дьве əз h'əйрана тəмə, дə нhа, wəрə, həр'ə мала Усьве Хwəдо у дəрhəqа qрара мəда wир'а бежə.

Суто бəг дьчə Алачалуе. Мергеда Хwəде Һузо пешиеда дьчə wи тинə мал. Хwəде Һузо, Усьве Хwəдо дьвежьн

Суто бəг, тӧ сəр ч'ə'вар'а һати, иди тə чьма дьгот əзе бьдмə дурбиние wə биньмə бəр ч'ə'ве хwə, wə бирнəкьм, А. тӧ диса һати, сəр ч'ə'вар'а һати, бина мə дəрк'əт.

Усьве Хwəдо дьве əме жи ə'сə wə бьqəсьдьн, бьра льнге мə жь мала һəвдӧ нəе бьр'ине.

Əwана р'удьнен, сьвьре р'адьхьн, нан хwарьн те орт'е.

Ә'дəте ве мале бу, т'ӧ wəхта т'ӧ меванəки нəдьньрсин, wəки тə, херə, тə чьма qəста мə кьрйə?.

Суто бəг дьве, Усьве Хwəдо, əва щара дӧданə əз темə мала тə тӧ qə навежи тə херə, чьма һати?. УсьвеХwəдо дьве тӧ хер һати. Нə мьн чаwа тӧ дити диса ӧса гот— тӧ хер һати. Qə мəри меванар'а дьвежə тӧ чьма һати?. Меван, меване Хwəденə, əв мала мə п'шк'еши wанə, дьве мьн бəр wан нагəр'ə, тӧ к'əрмкə Суто бəг, бьбахшинə, wəки мьн навбьр'и да хəбəрдана тə. Суто бəг думайи дькə, дьвежə мəрьв хəбəрдана тə т'ер навə, Усьве Хwəдо, чьма ӧса дьвежи. Суто бəг дьве, Усьве Хwəдо, чəнд һ'əзар пəзе тə һəнə, бона кəрие пəзе тəйи qьрд wе гəлəки башвə зозана мəйə ль Т'уте. Бьраед мьн шеwьра хwə кьрьн, wəки əwe дӧсе сала бьднə тə. Һһа əw вьра wада иди йа тəйə,к'əнге дьхwəзи пəзе хwə бьшинə wьра. Усьве Хwəдо у Хwəде Һузо р'азибуна хwə дьдьнə Суто бəге, сьлаве бь бара у щəмə гьрəгьре мала Бəйрер'а дьшиньн у дурбинəке жи дьдьнə Суто бəге, wəки бьдə Ә'мəр аг'а, кӧ əw жи wан бьдə дурбине, wəки əw тек'əвнə бира wи, кӧ зу сəр wанда бе. Бона əве готьна Усьве Хwəдо у Хwəде Һузо т'əмам ша дьбьн, т'ер дьк'əньн...

Суто бəг дьчə, Qадие К'əло, Ә'мəре Ә'йше, Шəваве Т'əмо апе Усьв— Ә'вдо, К'əло, Озман, баве wи Хwəдо бəрəв дьбьн у, жь Усьв дьпьрсьн, дьвен тə wанр'а дəрһəqа зозана Т'утеда готьбу?.

Усьве Хwəдо дьве, һ'əйран, зозан фькьра к'ер'а дəрбаз дьбу, сəре кəке мьн, Сьмайил аг'ае Әйло, əз һаж тьштəки т'ӧнəмə. Хwəдое Мьсто ша дьбə, wəки р'əщае Усьве wи вьра жи ледайə. Т'əмам һəв дьнһер'ьн, ə'щевмайи дьвежьн, wəки щамер, гьрəгьре мала Бəйре чопе хwə надьнə кəсəки, ле чаwа qəwьми зозана хwə дӧ се сала данə мала Усьве Хwəдо, вьра Нəне пирка Усьв дьвежə, ло, ло шькьр, мəймуна Усьве мьн дьр'əqьсə, чəлха wи р'аст дьзвьр'ə, һ'ӧба wи фьр'ие дьле гьшка, һəр йəк бь щур'əки һ'ьзкьрьна хwə бəрбь wи дьдə диһаркьрьне у əwана шадьбьн, wəки йəки мина Усьве мьнр'а qəдьр кьрьнə. Әw йəк wанр'а һӧрмəтə, wе нава ə'ширеда, мале хwəда бежьн wəлə, мə Усьве Хwəдор'а əв хьзмəт кьрйə, əw бь wе йəке наве хwə

бьльнд дькьн, чьмки наве wан те готьне р'əх наве Усьве мьн, əз qöрбана wивьм.

Го гьшк бь готьна пире ша бун у Qадие К'əло же дьпьрсə: „Ьне ле Усьв йан Сьмайил аг'ае Əйлое калке мə, к'ижан гəлəки qəдьрə"?

Го пиреготе, Qади əз бь qöрба, Сьмайил аг'а qə дьзгина həспе хwə жи нəдьда дəсте Усьв.

Щаhала həв ньhер'ин, гəло əw чаwа мербуйə, wəки Усьв зедəтьр буйə. Wəлə əм баwар накьн, ле ьне дьвежə,

Ле го Усьв хwəхwа жи хwə к'öбар h'əсав дькьр, wəки нəвие Сьмайил аг'а Əйлойə. Го сонда wи — сəре кəке мьн бу, йане сəре Сьмайил аг'а. Пəй чуйина Суто бəгер'а Һ'əсəне бьре Усьв гази Зöрбе Т'əмо у Ə'т'аре К'əло дькə, wəки кəрие пəзе qьрд бьвнə зозана Ə'мəр аг'айə ль Т'уте.

Зозана Т'уте хwəш зозан бу. Т'əмам мерг у чиман бу, ч'əме аве навр'а дьк'ьшийа, чəнд кание wе həбун. Бьнаве wе го öса дьбу, давитə навьке. Т'əмам кöлилк бун, кöлилке h'əзар нави—h'əзар р'əнги.

Го Суто бəг т'ьме ль зозане дьгəр'ийа ,изна т'ö кəси т'öнəбу пəзе хwə незики wе бькьра. Щарəке əw давежə дурбине, дьнhер'ə wе кəрики мəзьн нава зозана wанда фьрк дайə. Əw дажо, дьчə wьра. Дурва Зöрбе Т'əмо нас дькə, h'əспа хwə пəйа дьбə, дəстк'еш дькə, бь фəсал дьчə, wəки Зöрбə wи нəвинə. Шəрмə, həй нəсə. Зöрбə у Ə'т'ар wи дьвиньн гази дькьне, тиньн жер'а пəзəке шəрже дькьн, пəзəке жи жер'а датиньн. Суто вəдьбəшьрə, дьвежə wан h'ал—h'əwал wа — лəз hатийə, əwи т'ьре пəзе хəлqейə к'əтийə зозана wан. Зöрбə дьвежə, wəлə, h'əтани нhа гəлəка мə пьрсийə, wəки hун чаwа тöрöш дькьн пез бəри зозана мала Бəйре дьдьн? Əм жи щаwа wан дьдьн, дьвежьн, wəки маqуле wе мале п'ешк'еши Усьве Хwəдо кьрьнə. Го əwана жи дьгот — əлə— wəк'ил, Усьве Хwəдо лайиqə, həр дəра сəрда дьбарə, Хwəде дəве гьшка бəр wи дайə гьредане. Һ'əта йəки мина Суто бəгейи анизаз жи qöльхи wи дькə. Суто бəге qьтитке мере кöле. Дьвежьн, wəки əwи hьнщки Усьве Хwəдо дитйə hатйə гöhастьне, мьлаhим буйə. Wəлə, Хwəде, əw нане Усьве Хwəдойə,wəки р'ə'м авитийə дьле wи. Бəре əwи мəри мəри h'əсаб нəдькьрьн. Ле həла малда жи кəсəкир'а йолə нəдьчу.

Го wəхта Суто бəге əв йəк дьбьhист дьк'əнийа, дьгот, ло бьрао, əз бəхтəwарьм, wəки höрмəте, qəнщие мала Усьве Хwəдор'а дькьм. Демəк тьштəк мьнда həйə, əз нəхалимə— жь мала Бəйремə, qəдьрбиланьм.

Го Зöрбе Т'əмо, Ə'т'аре К'əло, wəки мере готьна wə бун

дьвежьнә Суто бәге, wәки ахьр жь мала Бәйрейи, сәрк'ара се h'әзар h'әвсьд мале щумькийа. Дар сәр к'ока хwә шин дьбә, тö жь к'ока хwә дурнәк'әти, лома жи чьqаси сәрт ви диса р'ә'ма дьле тә hәйә, әw жь шире тә, жь ә'нзәлийа мала тә те.

Суто бәг дьбәшьрә, хатьре хwә wан дьхwәзә. Р'ева хwәха хwәр'а дьфькрә. wәки наве мәрийа мәрийа мәзьнтрә.

Го чәнд кәрие Усьве Хwәдо ль зозане бащqә—бащqә дьч'ерийан ль wаре Каркут, Баг'ьроле, щарна жи Qәндила зер'а. Hhа жи кәрик ль зозане Т'ут'е. Шьванед вач кәрийа щарна дәрәнг дьhатьнә мал, wәки щьрийа хwә бьвьн, щарна жи хwәр'а нәдьдитьн, щаw дькьрьн, кö әwә фьлан зозаненә, йане жи кәрие пез фьлан хамиданә, бьра wанр'а нен бьшиньн. Го т'ьме щаhьлед мале wәхте öса нане шьвана дьбьрьн. Р'ожәке жи щьhал чубунә мерге, малда ниньбун, готи нане шьвана бьбрана, бьгиhаньне. Нан дәрәнг дьк'әт. Сәйра К'очо, дйа Усьве Хwәдо, дәрдьк'әвә дәрва, бәрбь мала Р'әше Нәво дьчә, дькә гази, гәло кәсәки wан малда т'öнә, wәки нане шьване пәзе qьрд бьвә зозана Т'ут'е.

Го Р'әше Нәво у чәнд гöндие дьне, h'әwшеда р'уньштьбун. Р'әше Нәво дьк'әнә, дьве hәй гьди, hа, те бира wә, Сәйра бук hатә мала мә, мә пәзе хwә дьфротә qәсава, хöрща зер'а р'окьрьбу, h'әсаве qәсава дьдае. Wи чахи әwе го— hан ван hәрчар пәзе мә жи сәр пәзе хwә бьфьрошә. Мьн чәнд зер' дане. Мьн го hәр'ә, мьн поч'а пәзе тә wа—wа кьре. Әм кә'нийан, hун wи чахи hазьрбун, те бира wә?. Р'әше Нәво т'әхмин дькә, wәки лаwьк нак'әвьнә сәр гьлие wи, кö дәрhәqа чьдайә, готьна хwә дьwәк'ьлинә, дьве те бира wә Сәйре wи чахи чь гот?. Хwәде hузо, Хәте Т'әмо, Шәваве Т'әмо, Qадие К'әло дәсте хwә данә бәр ә'нийа хwә, фькьрин, хwәстьн бир биньн. Жь wи чахи панздә—шанздә сал дәрбазбубун, ле готьна Сәйре нәк'әтә бира wан. Го Р'әше Нәво гот, hәй, малаванә, нае бира wә, wәхта Сәйре гот, wәки hуне паше бьнhер'ьн, Усьве мьне мәзьнбә, hун гьшке h'әwще wибьн, hун гьшке ле h'ьзбькьн, qәдре wи бьгьрьн. Әзе wи чахи бежмә wә, гәло, щаhьләки wә т'öнә, нане шьване пәзе qьрд бьвә бьгhине.

Т'әмам ч'ә'ве hәв дьнhер'ьн, ша дьбьн wәки готьна Сәйре чаwа hатә сери. Гьшка hәвр'а готьне, wәки нәхта жьньке h'әлалә, чь мала Хwәде хwәстийә, Хwәде даеда. А вьрайә, wәки готьнә кö Хwәде дае, пер'а бькә т'әвае, к'ине—бохсе тьшт пе нае.

Го Сәйре жи к'әнийа у дö хорте мале hьлда ани, нане

шьвана дае, wәки бьвьн. Го Сәйре гәләки фькьри, к'а гәло әwе öса готйә. Го кьр, нәкьр нәк'әте бире, чьмки гәләк гьли—готьне öса һатьбунә сери. Әwе к'ижан бир банийа, к'ижан на. Чаwа дьвежьн, һәрчар алийада сәр wанда дьбари.

Го пәй чуйина Сәйрер'а Р'әше Нәво, лаwкед майин хәбәрдьдьн, wәки р'асти жи Хwәде дайә Усьве Хwәдо. Го һьнәка жи дьгот, ба, баво бәре бәреда әw малә Хwәдедайи буйә. Сьме Әйло, Т'әмьр аг'ар'а дьчу—дьһат, кöр'е wи Сьле Сьмо жи Һ'әсән аг'ар'а р'адьбу—р'удьньшт. Әwа на бейи һәв т'асә ава сар вәнәдьхwарьн. Ле Усьв иди wан дәрбазтьр кьрийә. Әw Усьв бәгер'а һәвалтие дькә. Дайинстәндьна wи һәйә т'әви мала Бәйре, мала К'оса. Иди ван мала мәзьнтьр мал һәнә?. К'и те Идьре готи ә'сә qәста мала Усьве мә бькә. Шькьр мала Хwәде, Усьви һе щаһьлә, ле бәхте wи, Хwәде ле р'агьрә, дьшöхöлә. Әwе һәр'ә т'әрәфа нәместник жи, дәwсгртие п'адше Ур'ьс ль Пьшкавказе. Дәрһәqа ве чуйинеда иди т'ьвдарәк дьдитьн. Әwи ур'ьси, кö пар һатә мала wан, т'әви Хачатур аг'а, әwи пәсьн у мәт'һ'е Усьв щәм дәwсгьртие п'адше готьна wә дайә. Wә лә, Хwәде ч'ьра Усьве Хwәдо р'ьнд дьшöхöлә. Хwәде р'йа wи р'аст дькә.

Р'әше Нәво qәләна хwә һьлтинә у дöа'е Усьве Хwәдо дькә. У әве мәсәле тинә: „Р'аст готьнә— һәбуна дьне бае сәрайә, Усьве мә жи буйә херкьре сәре р'йайә".

ДӘСТӘБЬРАК

Усьве Xwәдо, го, п'әрда бәр ч'ә'ве wи т'öнәбу. Әw һатьбу дьне бона хера бькә, бона хер у хwәшие бькә qап'ие гьшка. Әwи гәләки амьн у хwәйе созе хwә бу.

К'и дьбу һәвале wи, п'ошман нәдьбу, әw жи сәрфьнйаз бу, р'йа wи жи һ'әму дәма, һ'әму дәрәщада вәкьри бу. Ә'лие Мирзә жи мәрьвәки щöмәрд у һ'ьзкьрие т'әмамийа щәлалийа бу. Әw у Усьве Xwәдо дәстәбьракие дьдьнә һәвдö.

Ә'лие Мирзәи тәйлаqи бльнд бу, ч'ә'ве wи шинбун. Әw сәрк'аре qәбиләкә щәлалиайә мәзьн бу. Ль бьнәт'ара ч'иае Арарате дьма. наве гöнде wи Хьдьрли бу, әw жи дәwләти бу. Дәwләта wи жи баwарки wәкә йа Усьве Xwәдо бу. Го т'әмамийа щәлалийа бь сәре Ә'лие Мирзә, мала wи сонд дьхwарьн. Әw гьрәгьре ә'ширейә нав у дәнгр'а бубу нишана мәрдие, щöмәрдие. Го, Xwәде п'әрда бәр ч'ә'ве wи жи т'öнәбу. Әwи һәр сал дәр баһаре мала хwә дани һинда ч'йае Синәке, ль зозана хwәйә Qәндила зер'а. Qәндила зер'а го, бе гöнә, щьнәт бу. Зозане минани wе ль ч'әла Синәке, ч'йае дор—бәре wе кем һәбун. Дә го, чәнд һ'әзар сәри пәзе Ә'лие Мирзә дьк'әте, әw ко нәдькьр. Пәзе wи зозанеда, мәрийа т'ьре биq дьхwарьн— к'ок дьбун, даw дьгәр'андьн.

Ә'лие Мирзә, ч'әп—р'аст хәрщ дькьр, дьр'әшанд, бубу баве к'әсив—к'усива. Шәв—р'о сьвра wи жи ль ә'рде бу. Әwи хwә wе р'оже, wе гаве к'öбар һ'әсав дькьр, wәхта дәһ—панздә сйара дажотә бәре дәре wи. Дә бәре—бәреда әw ә'дәт нава мьләте мәда һәбуйә, кö меван ьqас гәләки дьчунә мала йәки, әw мал һ'әсав дьбу йа бәрмевана, пәсне wе дьдан. Го щарна жи, һ'ьлбәт, әв йәк дәгмә дьqәwьми, наве һьнәка дәрдьк'әт, ле Xwәде әqаси т'ае wанвә, ньк'арьбун һöрмәт бькьрана, ло һәла сьлава мевана жи вәгьртана. Го нав әл ә'ширеда мале öсар'а дьгатьн, wәки һ'әйф әw һәбуна дьнйальке йа wанә, чьр'анә, wәки нькарьн һöрмәтәкә баш бкьн, нзаньн нен бьднә мерьв, мале öса т'әне лайиqи хәбәрдана нәһ'әwщәйи мале ә'нзәлә, мале мәрд дьбун. Мала Ә'лие Мирзә, стунәкә ә'шира щәлалийа бу.

əwe п'ərdə давитə сəр кемасиед баwарки һ'əму мале ə'шира хwə.

Мала Ә'лие Мирзə малəкə бь дəм у дəзгед хwəйə ə'шириейə беqӧсурбу. Һəрдӧ дəстəбрак ӧса к'əтьбунə кьрасе һəвдӧ, wəки т'ӧ wəхта бейи һəвдӧ нəдьбун. Щьмаə'те р'аст готйə wəри ч'ийа р'асти ч'ийа наен, ле мəри р'асти мəрийа тен. Ә'лие Мирзə у Усьве Хwəдо нава мерге гӧл у сосьна р'асти һəвдӧ һатьбун. Жь дəстəбьрактийа wан һəр wа бинбӧхса гӧла ле дьһат. Әwана бал Усьв бəге, Һ'əмид бəге кӧр'апе Әлəшəрəф бəге— генерал—майоре ур'ьс һəв дитьбун у жь һəв т'ер нəбубун. Усьве Хwəдо əwи т'əглифи гӧнде хwə дькə əw жи Усьв т'əглифи мала хwə дькə. Го, нһа əw дьве тӧ пешие wəрə мала мьн, е дьне дьве на тӧ wəрə. Усьв бəг у Һ'əмид бəг һəр йəк алие хwəда дьвежə, wəлə, нə мала тə, нə жи мала тə, к'əрəмкьн, wəрьнə мале мə һəр йəки. Хwəхwа qраркьн, к'а һуне пешие һəр'ьнə мале к'е?. Го əwана р'азибуна хwə готьнə wан, готьн, һ'əйран, нһа пьрс дəрһəqа мале мə һəрдаданə. К'а əм пешие һəр'ьнə мале к'е?. Го, Хwəде Һ'əмид бəг, Усьв бəге Һ'əсəн аг'а гəлəки шадьбьн, wəки шькьр, нава мьлəте мəда, бона һӧрмəт-сианəте, меванһ'ьзие доре, сəбьре надьнə һəв. Го, Хwəде Усьв бəге əw гьли жи wи чахи гот, wəки һун заньн, кӧ т'əмамийа Р'оһьлатеда меванһ'ьзийа мьлəте мə буйə легенд, сəрһати. Дəрһəqа ве йəкеда гьли дькьн р'еwи у ӧлмдаред, wəки һаж мə һəнə (Усьв бəге ч'емарана Эщмиазинейə Геворгйанеда т'əви Комитасе мəз-ьн хwəндьбу).

Һəй нəсə, əwана qайил дьбьн, wəки пешие мала Усьве Хwəдо бьвьнə меван.

Усьве Хwəдо р'оже к'ьвш дькə у дьвежə һəрдӧ бəга жи, wəки əw жи ə'сə һазьр бьн. Әwана qайилийа хwə дьдьн. Усьв дьчə мале т'ьвдарəке мевана дьвинə. Әw лаwка дьшинə Идьре, wəки меwа, чəрəз биньн. Дйа wи, Сəйра К'очо, дьвежеда —ла-лаwо, wе сəвəтада т'ьжə сев, һӧрме, п'ортəqал, к'ьшмиш, какьле гуза, тьринə, к'а к'е дьхwə?. Чьма дьшини, wəки биньн сəр һəвда бьминьн.

Го Усьв готе, дае, дае, wана сəр гӧндийа, щинара п'арəвəкə. Ле бьра һəр'ьн меwае т'əзə, чəрəзе лайиqи мевана биньн. Лаwьк р'е дьк'əвьн, Усьве Хwəдо дьве, кӧр'о, бирнəкьн конйаке у араqе баш жи биньн. Лаwьк дьк'əньн, дьвежьн к'а Һ'əмид бəг, Ә'лие Мирзə ич'ьке вəдьхӧн? Дине wанр'а гӧнəйə, Усьве Хwəдо дьве, һ'əйран һун биньн, wəки дьне, чь wə п'ек'əтийə, чьqас əз заньм əwе мала мəда вəхӧн, чьмки һ'ьзкьрьна мəйə бəрбь һəвдӧ wе һəр тьшти алт'кə. Лаwьк дьчьн, тен, чь кӧ лайиqи меване һ'ьзкь-

ри бу тиньн. Бона һ'ьзкьрьна wан Усьве Хwәдо газие т'әмамийа пьсмам—лезьмед хwәйә гӧнд дькә. Дьве сьвәтьре әwанае бен, т'әмам к'ьнщед хwәйә т'әзә хwәкьн, qиз—бук бьра хwә бьхәмьлиньн. Дьвежә Ләзгие К'олоз wәки һәр'ә Qәрәхт'ине малапане wир'а бежә бьра хwәр'а дәф—зӧр'ьне жи биньн. Әwи тә дьчә мала Ә'вде Бьро, дьве һ'ал—һ'әwал wа. Әwана малева, зӧр'әте Бьре Әйло т'әмам, дәф у зӧр'не т'әви Ләзгие К'олоз тенә Алачалуе. Мала Усьве Хwәдода, wәкә к'аре дә'wәтәке дькьн, гаки у һ'әвт пәзе qьрд шәрже дькьн у гоште wан дьвьнә п'ошта әскәре ур'ьсайә сәр һ'афа мерге. Дьвежьнә аспеже wьра, wәки хwарьне щур'ә—щур'ә чекьн. Го хӧрәке ӧса һатьнә чекьрьне, wәки мәрийа т'ьли—печ'ие хwә пер'а дьхwарьн.

Бәри һатьна мевана, Усьве Хwәдо гази Qадие К'әлә, Шәваве Т'әмо, Ләзгие К'олоз дькә, дьве к'ьнще хwәйә бәш хwәкьн, т'ьвьнгед хwә һьлдьн, сйари пешийа wанда һәр'ьн, һәр'ьн һ'әтани феза гӧнде Дәмьсхане. Ль wьра р'әх wан к'әвьн у биньнә мал.

Го, Хwәде Усьве Хwәдо бона һӧрмәта мевана се чадьр лехьстьбун, бь чиг у п'әрдава хәмьландьбун. Чадьрәк бона мевана, йәк бона qиз—бука, йа дьне бона гӧндийа.

Т'әмам ша дьвьн, wәхта Ләзгие К'олоз те дьвежә, wәки меван иди незики гӧнд бунә. Дәстпе дькьн дәф у зӧр'не дьхьн. Qиз—бук аһьл—щаһьл хwәр'а говәнде дьгьрьн дьлизьн. Шанә, wәки сәрк'аре т'әмамийа әздие Пьшкавказе Усьв бәг у әwләде мала Гӧли Щәwар аг'а, сәрк'аре т'әмамийа кӧрманщед Пьшкавказейә сәр анина дине башqә—башqә Һ'әмид бәг у Ә'лие Мирзә—сәрк'аре эл—qәбиләкә щәлалийа, wәки т'әзә—т'әзә әwи у Усьве Хwәдо дәстәбьракти данә һәвдӧ, тенә гӧнде wан.

Меван тен, дәф—зӧр'нә дьчә пешийа wан. Әwана ч'ә'в ль мерге у щьмә'та бәрәвбуйи дьк'әвьн ә'щевмайи дьминьн. Һ'әмид бәг дьфькьрә, дьве дьвә әw дәрк'әтьнә бьндаруке. Хwәде Һузо, кӧр'апе Усьве Хwәдо, дьве на, сәре тә, әм бона һӧрмәта wә дәрк'әтьнә мерге, чьма һун һәлайиqи ве йәкенә? Һ'әмид бәг гәләки мәмнун дьбә у дәсте хwә дьдә сәр мьле Хwәде Һузо дьве, wәлә, наве Усьве wә wи һ'әлалбә. Тьште wа дькә, лома әм нькарьн льнге хwә wир'а бавежьн.

Ле Усьв бәге Һ'әсән аг'а, го шабуна льнге wи ә'рде нәдьгьрт. Wәки ӧса к'аре wан кьрьнә— бь һәйтә—һол, бь дәв—зӧр'нә, минани дә'wатәке.

Го Хwәде вьра т'әне бук у зә'ва т'ӧнәбун. Меванар'а

ӧса жи Хачатур аг'ае Васил аг'а, сәрк'аре бажаре Идьре һатьбу.

Го Хwәде т'әмма һәла һе Ә'лие Мирзә нас нәдькьрьн, Усьве Хwәдо дәсте хwә датинә сәр мьле wи у дьвежә гьшка wәки әw дәстәбьраке wийә. Мә'нийа һӧрмәта иро әwә. Иро әз у әwе к'аса бьратие бьднә һәв, һ'ӧба мә фьрийә дьле һәв. Го Хwәде гьшка щарәкә дьне бала хwә да бәжн—бала Ә'лие Мирзә, хwәкьрьна wи у һәвр'а бльнд—бьльнд кьрьнә гази— бьра бьратийа wә, һәвалтийа wә бьмбарәкбә, пирозбә, йа һ'әта—һ'әтайевә. Усьве Хwәдо к'аса канйаке дьрежи Ә'лие Мирзә дькә. Әwи нана нәкьр (һ'әбандьн да алики), к'аса канйаке һьлда у йа Усьве Хwәдо хьст. Әwана чунә дәст—р'уе һәвдӧ.

Го Хwәде Һ'әмид бәге у Усьв бәге жи к'аса хwә һәвдӧхьстьн, һәрдӧ дәстәбьраке т'әзәр'а бәхт, р'әщал, нав—намуса мьләтие хwәстьн. Т'әмам сәр сьвре бь сьре р'удьнен. Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо чаwа дәстәбьраке т'әзә, к'еләка һәв р'уньштьн. Дәстбь хwарьн, вәхwарьне дьвә. Го сәр сьвре хwарьнед ӧса данибун, wәки р'асти мала Хwәдейә, һьнәка т'әзә әw дьдитьн. Го мала Усьве Хwәдода, wәхте мәсрәвед бопа мәрьвед ә'йан к'ер, чәнгәле зивә автер'кьри дьданә хәбате. Финщане qаwе, чае т'әмам фәрфур'е зер'кьлдайи бун. Ле к'асед шәраве, конйаке, араqе, wәки wи чахи дәгмә малада дьһатьнә хәбате, хӧр'ӧ зивбун, бь хәмлед зер'ва аwазкьри. Усьв бәге Һ'әсән аг'а, wәхта ч'ә'в т'әхтә дьк'әвә гәләки к'ӧбар дьбә. (Усьв бәг у Усьве Хwәдо хьзме һәвбун: хушка Усьве Хwәдо Хәзал жьна бьре Усьв бәге— Бьро бу. Ле qиза wи Һ'ӧще ханьм дәсте кӧр'апе бәг — Qасо бәгеда бу). Әw р'адвә п'йа у к'асе һьлтинә, вәдьхwә салхийа т'фаqа мьләте мә, wәки гьшк ӧса һәв һ'ьзбькьн, чаwа әw у Һ'әмид бәг һәв һ'ьздькьн. (әw вәдьгәр'ә сәр Һ'әмид бәге, дьвежеда— нә ӧсанә, кӧр'ап?. Го мала Һ'әсән аг'а у мала Гӧли Щәwар аг'а ӧса һәвр'а дьготьн).

Һ'әмид бәг дьве бәле, маqул, гьлие тәйә. Т'әмам касе хwә һәв дьхьн, ле Хачатур аг'е әрмәни, досте мьләте мә, дьвежә, Усьв бәг, бьра пешие бьбә сальхийа Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо, wәки иро һәрдӧ бунә мә'нә, кӧ әм вьра һазьрьн. Бь сәри wан бьра бьвә сальхийа йәктийа мләте wә, һун жь qәзийае, хьравие дурбьн у бьра т'фаqа wә һәбә.

Хачатур аг'а сәре Васил аг'ае баве хwә сонд дьхwә, дьвежә, wәки т'фаqа мьләте wә һәбә, дәwр, зәманада, т'ӧ кәс ньһарә лънге хwә wәр'а бавежә. У дәве баве кәсәки нә к'әтийә wәр'а бьк'әвә нава qал—щәнге.

Т'әмам дьвежьн мали ава. Дәнге дәф у зӧр'не ль чийае

Синәке бәла дьбә. Әw дәнг щарна, бь сьтьранед Мә'руф у Ә'лие Усьв дьсәqьр'и.

Мә'руф дәнгбеж бу, дә ижа кӧла дьлар'а чаwа дьстьра, мәрьв дьh'әландьн. Мә'руф дькьрә qир'ин, дәнге wи дьчу гӧнде щинар — Т'ашкорпие, Дәмсхане. Гьшк h'әйра дәнге wи бун, дьготьне— дәнги дьневә, щане дә щане. Мә'руф к'ьламед хwәда, ль хәбәра су дьhат гьшка әw йәк хwәш дьhат. К'ьламе wи йәк сәр йәкер'а бун, жь п'әрчед т'әриха гәл бун. Мә'руф дькьрә qир'ин.

Щано, ль мьн, щано, ль мьн, ль мьн, щан бәлайә.
Әзе гәлие Qаqьзмане к'этьмә qана Хwәде ве хәтае.

Щано, гәньме гӧнда буйә фьрикә.
Мә'нәкие бьн кәке Әwлода, к'ьшйанә, бунә никә.
Шә'дә—шуде кәке Әwло гәләк hәнә.
Т'алан нәwала Qаqьзмане дәрбаз дькә, ль сәр т'ален кӧштийә сотьникә.

Щано, ль мьн, Әрәзе wеран wе бь ләйланә,
Шуре Мьсте К'очо зер'е зәрә qаш кьлданә.
Шә'дә—шуде кәке Әwло гәләк hәнә, п'ошта Никалә бәла дькә, ле дәрдьхә йашке зер'а, пачке манат'анә.

Щано, qӧрба, гәлие Кало дӧ гәлинә,
Сәре Мьсте К'очо, кәке Әwло т'әмам шә'рн-бәг'дарнә.
Шә'дә—шуде кәке Әwло гәләкьн—гәләк hәнә, п'ошта дәwләте бәла дькә, к'ӧбара сьвер'а манате Никалә дьсәр'финә.

Щано, ль мьн, щано ль мьн...
Qәрсе h'эта Qаqьзмане, шәр'е Мьсте К'очо, кәке Әwло к'этийә бәрәка Боралане.
Шә'дә—шуде кәке Әwло гәләк hәнә, п'ошта Никалә бәла дькә, т'алан тинә жь qәза Р'әwане.

Щано, qӧрба, Әрәзе wеран дӧшьлмәйә,
Шуре Мьсте К'очо, кәке Әwло зер'ә qабьлмәйә.
Кәке Әwло кьрә гази, го, Әwло, лаwо, тӧ чәнд мера жь т'ор'ьне бькӧж, ишәла, баве тәе h'әсаб бькә дәwса мьле тәйә.

Гәлие Кало даре сьнщә,
Кәке Әwло сйаре к'ӧмәйт'е дел нарьнщә.

Шə'дə—шуде кəке Əwло гəлəк həнə, п'ошта Никалэ бəла дькə, к'öбара сьведа к'олоз хwар дькə сəр бьске ап'ьнщə.

Го wəхта Мə'руф к'ьлама хwə хьлаз кьр, Усьв бəг дьвежə Хwəде h'əвини, əв хорт жь к'öйə, эз нас накьм? Qадие К'əло дьве, Усьв бəг, əwи щəлалийə. Əва се салə мала Усьве кöр'апданə. Əwи хwəр'а сəрп'ор'əк р'əвандийə. Һ'этани нhа малбаване qизе нахwəзьн лəв бен. Э, Хwəде, Усьв жи дьвежə дə бьра həма öсавə. Мə'руф у Һ'əно wе мала мəданə. Əw жи wəкə нəфəре маленə.

Го Һ'əмид бəг, Усьв бəг, Ə'лие Мирзə к'ефа wан гəлəки Мə'руфр'а дьhат. У həвр'а дьвежьн, wəлə, бьлə дəнге Мə'руф, диндара wи мала Усьве Хwəдо те, дэ бьра qə лəв нəен. Хwəде Һузо, дьве бьра сəре wə хwəшбə, эгəр лазьзбə, əгəр əм тер'а бьвиньн, wе хwəхwа лəв бен. Ло həла wе лавайа жи бькьн. Хwəде Һузо дəсте хwə пьшта Мə'руф дьхə, дьве, тö нəтьрсə, к'ьламе хwə бежə, йəки минани Усьве мо пьшта тəйə, мьнəте хwə к'е дьк'ьшини?. Мал авао!..

Го Мə'руф щаб да, гот бьра, сйаре К'уви мьнр'а хwəшбə, к'е хwə авитийə бəр бəхте wи, сəрфьнйаз буйə.

Гöнд гöндити т'əви мевана h'əтани ниве шəве ə'мрəки дьнйалькейи хwəш дəрбаз кьрьн. Əwана лаqьрди дькьрьн, гöвəнд дьгьртьн дьлистьн. Сəр Мə'руфе дəнгбежда йе дьне жи зедə дьбун. Аwа, гьшк qасəке говэнде бəрдьдьн у гöhдариа кöр'е Усьве Хwəдои мəзн Ə'ли дкьн, wəки əw 2 р'ож бун, т'əзə жь хwəндьна хwəйə жь мəк'т'əба Зоре hатбу. Ə'лие Усьв wи чахи панздə—шанздə сали бу, ле дəнгəки хwəш ле бу, бəр дəсте дйа хwə Зəйт'уна К'олозе К'очо hинбубу.

Сьтьрана Ə'ли гəлəки дор—бəра дьдə шакьрьне. Һ'əмид бəг хwə зəвт накə, бьльнд—бьльнд дьвежə, баво, р'асти жи Хwəде дайə ве мале, hун дьбьhен Э'ли чаwа мə дьh'əлинə. Wəлə, мали ава, wир'а у hоста wи Зəйт'уна мəр'а. Һ'əмид бəг ч'ə'в дькə Ə'ли, wəки диса бьстьре.

Ə'лие Усьв дəстпе дькə:
Дерсьмə, хwəш Дерсьмə,
Аве ч'əман, р'убара тен гьмə—гьмə.
Əзе чумə Дерсьма жерьн, мьне бала хwə дае зəрикə qозах бəр ч'ə'ве мьн сəкьни.
Əве т'əрəзе, т'əрəз баве авр'уе ч'ə'вə, готьна зара эз кöштьмə.

Wай дьл, wай дьл...
Дерсьме бьнhер' we бь мьлə.
Аве ч'əман у р'убаран тенə сəр мəда хöлəхöлə.
Дьло, йар, йар, дьло йар, йар...
Əзе Дерсьма жерьн чумə Дерсьма жорьнə.
Мьне бала хwə дае зəрикə qозах бəр мьн сəкьнийə--сурəт сорə.
Бəжнə зьравə, зари ширьнə, дьло мə'рмо, ч'ə'вн кьлə.

Дьло йар, йар, йар дьло йар, йар...
Шəв бу ниве шəве, əре qаме, дике шəве дöхöлхöланд.
Əз нəхwəшбум, h'але мьн т'öнəбу, мь бала хwə дае дö пире к'əзав бəр сəре мьн мə'рме Хwəде р'унштбун.
Йəке к'əфəне мьн дьбьр'и, йа дьне бь газ у мəqəса hурьк—hурьк дьфəсьланд.
Дьло, йар дьло йар, дьло йар...

Хера мала Хwəдеда паши мьрьна мьнр'а мьн бьзанбуа хəлqе—т'ели дəлал, бəжна зьрав, ч'ə'ве бəлəк к'ер'а дьшьт'ьланд.
Дьло йар, wəй ле, wəй ле, ле, ле...

Дəма чуйина мевана hат. Дəма дьл хатьра.

Ах, хwəзьла мьн П'анос Т'ерлемезйан хwəр'а банйа,— Усьв бəг дьвежə. (П'анос Т'ерлемезйан шькьлк'еше əрмəнийайи мəзьн бу, əw шькле Усьв бəге у Комитасе мəзьн ль гöнде Əсланлуе сəр кание к'ьшандийə). Эwи we əв шайа мə, əв дидəма т'əбийəте, qиз у буке мə, wəки нава мергеда жь кöлилка нане башqəкьреьн, бьк'ьшанда бона биранина h'əтани—h'əтайе. Го гьшка гот, Усьв бəг, хwəзьла тə банийа, Усьве Хwəдо дьве бəр хwə нəк'əвьн, тьшт накə р'оже Хwəде гəлəкьн.

У р'асти жи, wəки шькьлк'еш həбуйа, we иро əw дидəма дəрбазкьрьна пешие мə чаwа, шькл qьрафате wан банйа бəр ч'ə'ве мə.

Ле бь гьли—готьна жи əла wəк'ил, мəри хəбəре öса навинə, wəки we шайе бьньтринə. Ахьр готи qəлəма мерьв йа батьнибə, wəки we дидəма т'əбийəте хwəкьрьна qиз бука, нур нəдəра wан, ч'əк—р'аhьле кал—пире мəйə we дəме ньqьл—ньqьлкə у бинə бəр ч'əва.

— Мəрьв готи аwа тьштəки öса бькə, wəки h'əта—h'əте бе готьне. Паше кьрьна wа, дə'wат у шине мəнə,wəки мə тиньнə сəр həв, ч'ə'ве мə ч'əве həвдö дьк'əвə., əм həв бир накьн, мали ава Усьве Хwəдор'а,— Усьв бəг, h'əмид

бəг дьвежьн. Əw у Усьве Хwəдо, Хwəде Һузо дьчьнə дəст р'уе һəв. Qадие К'əло, Шəваве Т'əмо жи һəспе хwə сйар дьбьн.

Ə'лие Мирзə у жьна wи П'əрое һьнəки əглə дькьн. һешийа чадьреда Зəйт'уна К'олоз бьре хwə Лəзгие К'олоз əw, бемə'нə гьртьбун бəрнəдьдан. Зəйт'уне к'офийа зивə бь qашед кəвьре щəwаһьр кьлдайи бəр П'еро гьртьбу. Əwана к'əтьбунə нава һ'əнəк—лаqьрдийа. П'еро дьготə Зəйт'уне, wəки к'офие һьлнадə, шəрм дькьр, ле Зəйт'ун бəр дьгəр'ийа, wəки əw бона биранинейə, wəки т'ьме сəре тəвə, сəре тə лайиqи wе к'офиейə. Усьв дӧ һ'əв жь Т'ьвлисе анинə, йəк чаwа дьвини əз дьдьмə сəр хwə. Əва жи мə һьштьбу бона йəкə минани тə бе, п'ешк'ешкьнеда. Дə иди тə баштьр к'и һəйə. Qьзмəте тəйə, wəлə, те һьлди у бь wе те т'ьме мьн бир бини. Сьламəти wəхте һьлгер'а эле, ль зозана əме һəрр'о һəв бьвиньн. Зозане мə незики һəвьн. П'еро ханьм к'офие дьдə сəр хwə, гəлəки wе те. Qиз—бук бьмбарəк дькьн, дьк'əньн, ша дьбьн.

Ə'лие Мирзə, wəки wе дəме т'əви Усь-ве Хwəдо һьнəки дур сəкьнибу, гази П'ерое дькə, дьвежə, ща һла wəрə вьра, бьраке мьн чь бəр мьн дьгрə, П'еро у Зəйт'ун незики wан дьбьн. Усьве бьра əв һəспе шинбоз зине wива п'ешк'еши мьн дькə, тӧ чь дьвежи?. (П'еро жьнəкə мерани бу, аqьл у сəрəфат бу, гьшк wе дьшеwьрин).

П'еро ханьм гьлие хwə у Зəйт'уне бир тинə у дьвежə, wəки qəдре Усьве бьра нəшкенə. Бьра тə бьмбəрəк бə. Һазьр П'ероер'а к'ӧбар дьбьн, дьбежьн, ай, гьлие qиза щомəрда, qиза дьнедийа. П'еро хwə ӧнда накə, дьвежə Ə'лие Мирзə, wəки т'ӧ дьнйа шəв р'окə, хер у хwəши нһа Усьве бьра, Зейт'уна хушке жи мə бьqəсьдьн. Ахьр мəрьвайа мə хwə нə йа р'ожəкейə, əме һ'əта хwəшбьн, һəв бир нəкьн ньге мəйе һəр wа мале һəвдавə.

We р'оже го Усьве Хwəдо гəлəки ша бу, ӧса wəки һəр Хwəде бьзаньбə. Шабун нəдьгьһиштə шабуна wи, нə ахьр браки т'əзə жи wир'а һат, əw жи бьраки мина Ə'лие Мирзə.

Усьве Хwəдо, Зəйт'уна К'олоз, Хwəде Һузо, Шəваве Т'əмо, Qадие К'əло, Хəте Т'əмо, Ə'лие Мирзə у жьна wи һ'əтани һьнда гӧнде Дəмьсхане вəр'е дькьн. Əwана дьчьнə дəст р'уе һəвдӧ, охьре һəрдӧ меване һ'ьзкьрир'а дьхwəзьн. Ə'лие Мирзə, П'еро хwə р'йа Идьре дьгрьн, wе р'е, к'ижан нер'а һьнəки пешда Усьв бəг у Һ'əмид бəг чун.

Ə'лие Мирзə дурва дьса бона һ'ьзрəта дьнйальке вəдьгəр'ə дькə гази, wəки əз диндара wə т'ер навьм. Əме

зозанед Qәндила зер'а у Баг'ьрголеда зутьрәке һәв бьвиньн.

Ә'лие Мирзә жьна wи П'еро у Сәйаде К'әло, wәки һәспе шин-бози п'ешк'ешкьри сйар бубу, хwә дьлезиньн у хwә Һ'әмид бәге, Усьв бәге Һ'әсән аг'ар'а дгһиньн. Әwана гәләки хәбәр дьдьн. Ә'лие Мирзә дәрһәqа п'ешк'еша хwә у П'ерода гьли дькә ,һәрдӧ бәг дьк'әньн, дьвежьн, wәки к'и чумала Усьве Хwәдо әw wана беqәдьр вәр'енакә. Һәрдӧ жи дурбине хwә нишан дьдьн. Дьвежьн, әв жи п'ешк'еше мәйә ве щаренә. (Әw гәләк щара бунә меване Усьве Хwәдо).

Пәй ве йәкер'а, го әwана, wәкә се—чар верса т'әвайи чун, паше һәр йәк бәрбь гӧнде хwә дьчә— Усьв бәг бәрбь гӧнде Ә'сланлуе, Һ'әмид бәг— гӧнде Оргове, Ә'лие Мирзә, П'еро, Сәйаде К'әло жи гӧнде Хьдьрлие.

Ә'лие Мирзә, Сәйаде К'әло дӧ р'ожа малда дьһелә, ә'зәт—qӧльхе жер'а дькә, к'ьмбәрәкә зив п'ешк'еш дьке у вәр'е дькә.

Го Хwәде дәрһәqа ве к'ефа ль мала Усьве Хwәдо зутьрәке т'әмам пе һ'әсйан. Хазма дәрһәqа ве йәкеда Һ'әмид бәге гәләки гьли дькьр, го әwи шәв, р'о дькьр, дьпива, дьготә гьшка, wәки Хwәде шә'де мьн у wәвә әзе Усьве Хwәдо бькьмә к'ьриве мала мә. Бь wе йәке һьн т'фаqа мәе баш бә, һьн жи р'асти мала Хwәде Усьв мәрьвәки беqӧсурә. Лайиqә, wәки әw бьвә сәрдә'wати— к'ьриве мала генералмайоре ур'ьс, сәрк'аре т'әмамийа к'ӧрде Пьшкавказе Әләшәрәф бәге. Һ'әмид бәг дәрһәqа әве шеwьра хwәда т'әмамийа малбаване хwәр'а дьвежә. Т'әмам qайил дьбьн у һивийа wе р'оже бун. Һ'әмид бәг мә'на ве йәке дьгәр'ийа. Wә'дә һеди—һеди пер'а дьгьһишт. Ле һ'әтани wе р'оже һәла һе гәләк гьлиед майин һәнә.

ЛЬ ӘРӘДАГ'Е, WӘЛАТЕ Р'ОМЕ

Дәстәбьрактийа Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә бу дәлил бона хwәшкьрьна һәләqәтие щәлалийа у һ'әсьнийа. Го Хwәде щәлалийа иди нәдавитә сәр гӧнде һ'әснийа, т'алане wан нәдьбьрьн, нә жи һ'әсьнийа әw йәк дькьрьн. Го Усьве, Хwәдо, Ә'лие Мирзә кьрасәкида дьгәр'ийан. Әwана сәбьра бәр бина һәв бун. Ньге wан, нәфәре wан мала һәв нәдаһатә бьр'ине. Әв һ'ьзкьрьна wан нава т'әбийәте, нава гӧл—сосьн, к'еләка ч'әм у каниед зозанед Qәндила зер'а у Баг'ьрголеда һатә һунандьне, һатә щер'бандьне, qәwин—qәдим бу. Һ'ьзкьрьна wан, бьратийа wан wәкә һәwа, wәкә ава ч'әм—каниед зозанед wан т'әмьз у һ'әлл бу. Го wәхта гьли—готьна wана бь сәре һәвдӧ сонд дьхwарьн. Ә'лие Мирзә дьгот— сәре Усьве бьра. Усьве Хwәдо жи дьгот— сәре Ә'лие бьра.

Зозанед Qәндила зер'а у Баг'ргол гәләки незики һәвдӧ бун. Хәмьлед wан зозана бун, әв һәрдӧ мал — бь дәба хwәйә т'әмьзә т'әбийәти, бь коне хwәйә р'әш, чит у п'әрде кӧрманщиева. Го коне wан һәвр'а дьһатьнә хане. Һәрдӧ кон жи һ'әвт стуни, дӧ р'ез бун. Әрзелед коне wан дьреж бун. Wанва т'ьвьнг у патронтаж дардакьрибун. Һьнәки кона wеда тәwла к'ьһ'елед wан бун. Һәр тьшт ӧса һатьбу т'әрәзукьрьне, wәки р'әwша мале, йа кон тек'әвә qьлхе т'әбийәте, wер'а анәгорвә. Го Хwәде хәмьлед кона „чит, п'әрдә, qотькед һешийа, шьритед әрзелейә һәрмьш дурва әw минани кӧлилкед qаwәр'әнги дькьрьн у бейи һ'әмде р'еwийа мәрьвед нәнас кӧ ч'ә'ве ль wан дьк'әтьн, баwар нәдькьрьн, wәки әw, чаwа дьвежьн, чадьр у хәйбәтьн. Гәло әw, р'асти коньн, йан тьштәки qӧдьрәтийи майиньн? Жь ә'змана һатьнә хwаре у бунә хәмлед ван зозана. Ле на хер, әwана wәхте незики wан дьбун һежа дьбьрьнә фькра хwә, wәки әw коне Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдонә у чьмки нава фькьр мьталада р'анезики wан кьрьбун, дьхwәстьн хwә нишани зозанвана нәдьн, бона әглә нәбьн, ле иди дәрәнг бу. Чьмки к'и бьк'әта чәма wан, дәсте wан, qәдьрбиланийа wан хьлаз нәдьбу.

Готи ә'сә банийана мал, һӧрмәт сианәт wанр'а бкьрана,

паше вәр'екьрана. Го Хwәде р'уе ве йәкеда гәләка ньге хwә ль р'е—дьрба незики коне wан бьр'и бу. Го гьшка һәвр'а дьготьн, һ'әйран, wәлә, ван щамера меван һ'ьзийа хwә иди әм шәрмеда һьштьнә, wәлә, әва эп'ещә wәхтә әм иди р'йа незики мале wанда начьн. Го һьнәка жи дьгот. Wәки wәрә әм жи минани wан һәр'ьнә сәр р'йа, мевана, р'еwийа биньнә мале хwә.

— Э, баво, к'а дәwләта wан сәр мәйә, һәбуна дьне йа wанә, әм дькарьн ньге хwә wанр'а бавежьн.— һьнәка һәвр'а дьготьн у дöа' wан дькьрьн, wәки бьра дәсте wан сәр дәстар'авә хwәшбьн р'убаре дьневьн. На ахьр мале wан, һәбуна wан нә йе wан т'әненә, йе т'әмамийа мьләтьн. Әw турьке хwенә, дәсте гьшка тедайә. Го мале һ'әрда жи р'асти жи бона гьшка бун. Дәнге шайе- шабуне, к'ьлама мале wан кем нәдьбу. Го wәхта Усьве Хwәдо дьчу мала Ә'лие Мирзә хwәр'а Мә'руфе дәнгбеж у Ә'лие кöр'е хwәйи сьтьранбеж дьбьрьн.

һәрдö дәнгбеж бубунә шабуна нас нәнаса. һәрдö дәстә бьрак бь мәрдайа хwә, навәки öса qазанщ кьрьбун, wәки һәр йәки мәсрәвәкә баш бькьра, дьготьне оро, әви ч'ә'в дайә мала Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә.

Qәwм-пьсмамед Ә'лие Мирзә ль wәлате Р'оме жи гәләк бун. Дәрһәqа дәстәбьракти, һ'ьзкьрьна wи у Усьве Хwәдода иди wана жи бьһистьбу. Т'әмам һьвийа wе р'оже бун, wәки әw р'ожәке т'әвайи бьвьнә меване wан. Ә'лие Мирзә чәнд чара дьвежә Усьве Хwәдо, wәки ль wәлате Р'оме гәләк һ'ьсрәта wинә. Го Усьве Хwәдо дьготе, wәки әме щарәке һәр'ьнә бал wана, сәбьркә. Ле Ә'лие Мирзә жь готьна Усьве Хwәдо р'ази нәдьма, һа гьлие хwә дьwәк'ьланд—дә бежә, әме к'әнге һәр'ьн ,ахьр әwана бесәбьр һивийа тәнә, ч'ә'ве wан р'йа тә qәр'ьми. Мьн сәва гә, т'ьм—т'ьм wанр'а готйә. Әwана жи дьвежьнә мьн, wәки әз т'әне хәбәрдьдьм, пәсьне тә дьдьм. Дьвежьм, дә бинә, әм бьвиньн, оләщахә, бәлки ньшкева ньге мә wәлате Ур'ьс к'әт. Әwе кери мә бе.

Усьве Хwәдо дьве, Ә'ли, сәбьркә, мала Хwәде бь сәбьре авайә. Әме ә'сә т'әвайи һәр'ьн.

Чәндәки дьне шунда гази Усьве Хwәдо дькьн. Усьв дьчә Идьре, wьра wир'а дьвежьн, wәки ль Т'ьблисе qьрар кьрьнә, кö тә бькьнә главие Тәндурәке, гьлавие щумка у чәнд гöнде һ'әсьнийа. Идьреда дьвежьнеда, wәки qәдьре тә гьшк дьгьрьн. Тö лайиqи wе qöльха мәзьни, тö дькари т'фаqа мьләт бьки йәк, р'ьнд мqатие синоре Ур'ьси р'әх Р'оме бьки.

Хwəде, го бона ве йəке, бона qőльха Усьве Хwəдойə т'əзəйə бьльнд шабунəкə wəкə дə'watəке к'этьбу мала Ə'лие Мирзə. Əw гази Усьве Хwəдо, т'əмамийа нəфəре wи дькə. Го се р'ожа минани дə'watəке ша бун...

Го, Хwəде Мə'руф у Ə'лие Усьв гőла шабунебун.

Мə'руф дьгот:

... Дə ле, ле, дə ле...
Дьле мьн йанə йанə казонийа, т'ели берданга данийə шəр'е бь гьранə.
Сьве щаwe һəр'ə эла Зила мала К'осар'а
We бежьн гəдəки щəлалийа гőлләке бəри бəдəнą сəрбьльнде wəлате Ирине,
Сəлйаме мала Шəро дайə, мала Шəро жь мерą весийанə ча wеранə...

Дəнги дьнevə, Мə'руф,— гьшкə готе.

Ə'лие Усьв бəнда ве к'ьламейə майин дьстьре у р'е надə Мə'руф, wəки щаwa хwə бьдə. (Wəхте мьщлиса дəнгбежа р'е нəдьда һəвдő".

Дə, ле, ле, ле, ле...
... Дə ле, ле Һ'őще дьго, Т'əмо лаwo, сəре мьн дешə дьле мьни тьрсə,
Мьле баве Т'əмода т'ьвьнга ур'ьсə, к'елəкеда qьрма Ингьлисə.
Хwəзьла we р'оже, wəхта р'енга Дəвəбонина жерьн кəке тə һ'але Ə'ли бəге, бьстчар гьртийава дьпьрсə.
Дə, ле,ле, ле, ле, ле...

We р'оже wана гəлəки стра, к'еф нəдьгһиштə к'ефа Ə'лие Мирзə— дəстəбьраке wи бубу гьлавие эле, синоре Ур'ьс—Р'оме т'əмам бьн дəсте wида бу, иди ве йəке бəхтəwартьр чь дькарə һəвə бона wи. Чуйин - һатьна wийə ль Р'оме дьбу wəкə чуйин —һатьна wийə жь гőнде wан һ'əтани бажаре Идьре. Иди к'е wир'а бежə тő синор дьт'əр'ьбини, тő qачахи, йан г'щари, тő мале кандрабат тини, меркőжа, т'аланчийа дəрбаз дьки? Awa, əв гьлиа фькьра Ə'лие Мирзəда дəрбаздьбун, wəхта Усьве Хwəдо дəсте хwə дьдə сəр мьле wи, дьвежеда, брае мьни ə'зиз, мьн тəр'а дьгот, wəки сəбьркə, əме р'ожəке һəр'ьнə Р'оме мала һ'əwщəк'аред мə. Дə нһа к'əнге дьхwазə, əме һəр'ьн, нһа иди т'əмамийа синор дəсте бьрае тəданə. Кəс тőрőш накə мəр'а бежə һун к'őда дьчьн? Əхтийари т'əмам дəсте бре тəданə.

Ə'лие Мирзə дьвежə Усьв, əз сəре тə, əз һəма őса дьфькьрьм, тő дьнһер'и дьле мə чьqаси һəвр'а саг'ə.

Чəндəки дьне шунда Ə'лие Мирзə дьвежə Усьве Хwəдо, wəки əwи щаw дайə Məһ'муд бəге, wəки əwe фьлан р'оже

ль зозана wан Әрәдаг'е бьвнә меване wи. Әw гәләки һиврйа мә ма, дә бра нһа к'аре хwә бькә. Усьв дьве, wәки wә чьма готйә, бра к'аре хwә бькә, нәр'ьндә, дьвә бьхәйдә. Ә'лие Мирзә дьве, Усьве бьра, әw мьн нахәйдә, әз у әw т'ьме гьлие ӧса һәвр'а дьвежьн. Мьн дӧ лаwьке мә шандьнә мала wи, әw ә'щевмайи дьминә, wәки әw чаwа синор дәрбаз бунә, кәсәки әw нәдитьнә? Әwана щаба wи дьдьн, дьвежьн, wәки нһа әв синоре ур'ьси т'әви Т'ьрк'иае бьн дәсте Усьве Хwәдоданә. Мәһмуд бәг дьве шькьр мала тә Хwәдаи, дәwләта Ур'ьс синоре хwә т'әслими мә дькә. Го шабуна wи п'ьр' бу, әwи дәрһәqа wе йәкеда т әмамийа зомер'а гот. Бона гьшка әw мьзгини бу, чьмки wе бе чәтьнайи вьр wада синор дәрбазбуйана, баһатана wәлате Ур'ьс, хwәр'а к'ьр'ин—фротан бькьрана у хәзма хwәр'а т'ьвьнге ур'ьс дәрбазкьрана.

Р'ожа к'ьвшкьри Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо хwә бәрбь зозана Әрәдаг'е, зома Мәһ'муд бәге дьгрьн. Мәһ'муд бәг, гьрәгьред ова wи, кӧр'е wийи мәзьн, Ә'рфут, сиари пешийа wанда тен. Әwана сәр каннйә феза зомеда р'асти һәвдӧ тен, жь һәспа пәйа дьвьн һьнәки сәр кание, чиманрәһе доре дьгәр'ьн. Wи чахи кархәзаләк чьлпас дькә. Т'әмам һәвр'а гӧлла давежьн, ле чь бькьн, нькарьн лехьн. Кархәзал хwә дьдә п'але ч'ие. Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә дьвежнә wана, һун наве Хwәдекьн, дәст нәвнә хwә, бьнһер'ьн нһа әме әwе кархәзале ча qӧрбана wәкьн. Ә'ли двежә Усьв, wәки әw чок бьдә ә'рде лехә. Усьв дьве, Ә'ли тӧ лехә, нав—наве мә һәрдайә. Усьв дьве Ә'ли зу бькә кархәзал иди дьqӧльбә, анщах те хане. Һ'әта, кӧ Ә'ли дьхwәзә чоке дайнә ә'рде бьдә меше, Усьве Хwәдо шпийа пе мауз әре ледьхә, кархәзале дькӧжә. Т'әмам дьвежьн, мали ава, мали ава wәр'а. Ле Мәһ'муд бәг вәдгәр'ә сәр wан у дьвежә, әз һ'әйрана wә, ахьр һун ль wәлате Ур'ьс дьминьн, һини т'ә'лиме әскәрие бунә, лома жи гӧлла wә ә'рде нак'әвә, лома жи наве wә һәрда һәр дәра бәлабуйә ,һьн чаwа гәләки дәwләти, хwәйе һәбуна мале дьнйаейә п'ьр'. һьн жи чаwа мере ог'ьрме гьран. А бә'са хәбәре, дәwса wе кархәзале әскәр—дьжмьне qанә—qан, хунмьже мьләте мә, е Р'ома р'әш буйа, wәе әw бәрнәда, әwе бәр гӧлле дәрнәк'әта? Ле мәе wи нькарьбуйа, әwе йане хьлазбуйа, бьчуйа, йан жи әwи wе зйанәкә мәзьн бьда мә. Һ'әтани нһа һәма ве зозане мә гәләк ә'щеве ӧса сәре хwә дитьнә.

Ә'лие Мирзә дьве нһа һ'әта әм вьранә һун шайиша нәк'ьшиньн, паше вьр wада иди бәр хwә нәк'әвә, иди бьра хәма wә кәс нинвә. Синор дәсте мәданә. Хwәде нәкьри,

ньшкева тьштәк сәре wә бьqәwьмә һәwара xwә Усьве бьрар'а бьгьһиньн. Т'әмам ша дьбьн, дьл—щәгәре wан дьвә е шера у пьльнга. Әw фьр'нах дьбьн, wәки шькьр, вьр wада һәwара wане жь Ур'ъс бе. Мәһ'муд бәг дьве, шькьр мала тә Хwәдайи, мә Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо т'әвайи дитьн. Ә'лие Мирзә гәләки пәсьн у мәт'һ'е дәстәбьраке xwә дьда. Wәлә, лайиqә, wәлә, әз жи бәхтәwарьм, Хwәде мә к'öбар нәкә, wәки әw бунә меване мьн.

— Дә, к'әрәмкьн, к'әрәмкьн,— Мәһ'муд бәг меване xwә, wәки әва дö—се салббун һивийа wан бу, т'әглифи бьн кондькә.

Коне Мәһ'муд бәге жи һ'әвтстуни бу, дöр'ез бу, әw бь чит—п'әрда хәмьландибу. Ль сәр шинкайе кöлаве сьпи р'ахьстьбун. Бәр сәре чәнд кöлава бә'лгие qушт'урки бун, назбә'лие сәр wана бун. Орт'а чите у п'әрдада халичәкә мәзьн р'ахьсти бу. Һәр тьшт öсабу, чаwа һәр р'ож. Т'әне сәр сьтер', к'ижан бь әмәние гöл—гöлива бәр ч'ә'ва дьк'әт, чәнд финщане зер'ин у дö qошед ич'ьке данибун. Щинаре Мәһ'муд бәге зур' бубун wан qоша дьнһер'ин. Мәһ'муд бәге әw йәка т'әхмин кьр у дьле wибәр һәв нәда, гот.

— Әз заньм һун дина xwә дьдьнә чь у чьма мәт'әл манә?. Wәлә, пешие сәре баве wә, паше сәре баве мьн, әw бона һöрмәта һәрдö мевананә. Әзе жи иро т'әви wан ич'ьке вәхöн, сöнитие дайньмә алики майин. Әгәр Ә'лие Мирзә вәдöхwә, әзе жи вәхöм, һәмик Усьве Хwәдо вәдöхwә, чь нава weда һәйә, һәй Хwәде мала wә хьравнәкьрьно?. Wәлә, һатьна һәрдö мевана, бона мә һьн сәрбьльндайийә, һьн жи һ'ьшйарбунә. Әм жи гöнәнә, wә'дә те дәрбаз дьбә, әм һәма öса нава тә'риеда дьминьн, wә'дәйә, кö әм жи минани ван һәрдö шере Хwәде ч'ә'в вәкьри бьн, р'ьнд мьләте xwә нас бькьн, wәки дьне, кö фьлан тьшти нәхöн, йане вәнәхöн, бьра xwә weда һәр'ьн.. Һ'әйран, чи мә хәльqе к'әтийә, әм чьма готьне хәлqе хәрив, нә жь мә, xwәр'а бькьнә qьрар у бь гьли—готьне wан р'авьн—р'унен. Wәлә, әw кемасикә мәзьнә. Нә һәqе Хwәдейә, әw мәри щьнәтийә, әгәр щьнәт һәйә, е кö qöльхи мьләте xwә, т'ьфаqа гәле xwә дькә, чаwа һәрдö меване мәйә ә'зиз. Р'аст готьнә шуре мьләтие феза е иманеданә.

Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо дьле xwәда ша дьбьн, wәки Мәһ'муд бәг мәрьвәки дьнедийә. Фә'м дькә, кö иро у һәр wәхта йәктийа мьләт лазьмә.

Әwана ша дьбьн, wәки һатьна wан ль мала wи, qә на әв хәбәрдана сәба йәктийа мьләт ани орт'е.

Әwана р'удьнен, дәстбь шеwьр—мьслә'та гьран дьвә,

дьвежьн, дьбьһен, һ'әнәк у лаqьрдийа дькьн. Аспеж дьвежә Мәһ'муд бәге, дьве әм пешие чь һӧрмәте бькьн. Мәһ'муд бәг дьве пешие мәр'а qаwе бинә, бьраед мьн жь р'йа дур һатьнә, бьра вәхӧн wәстандьне биркьн. Аспеж һ'әтани qаwе тинә, һ'әтани меван, Мәһ'муд бәг, щинар финщана qаwе һьлтиньн, ньшкева хӧлам дәрда те у щаба нәвхерие тинә. Әw дьвежә, wәки Хәлиле кӧр'е Мәһ'муд бәге Сьвуке кӧр'е Qасьм бәге кӧштийә. Гьшк qаwа хwә нивщида дьһельн дәсте wан бәр wанда те, ч'ә'ве һәвдӧ дьнер'ьн.

Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо бәр хwә дк'әвьн, wәки wе бежьн ,әв жи п'епаре wан, тәйи чь qәзийа һатә сәре мә? Әwана аwа дьфькьрин. Ле малхе Мәһ'муд бәге хwә ӧнда нәкьр, р'абу шьпийа у гот:

— Шькьр, мала Хwәде, дӧ меване ӧса һатьнә мала мьн, wәки һәр'ьнә к'идәре жи, wе хуне сафикьн. Паше Qасьм бәг нә әw мәрьвә, кӧ мәрийа бәрбаткә, хьрави wи навә, әwи бьланә. Р'аст готьнә, wәки бьра дьжмьне мәрйа мәрийа зедәтьрбә ,аqьлбә, сәрхwәхтбә. Хьрави е ӧса нае. На, wәлә, әм бежьн, әз у Qасьм бәг, Хwәде сәр шә'дәйә, дәстәбьраке һәвьн, әм нә дьжмьне һәвьн. Ле, wәки әw йәк qәwьмийә, йа р'ебе мьнә, әз чь бькьм?. Әз чь ч'ә'ве хwә бьрежьм?. Нә аг'ьр т'әне ньвине мәйә шәве һәв башqәнә. Әм малева незики һәвьн, әм мьраре һәв бь дәве хwә һьлтиньн. Wәлә, Хwәде бькә йәкә хер, кӧр'е мьн Хәлил кӧр'әки һ'әмде хwәйә. Әw у Сьвуква кьрасәкида дьгәр'йан, чь бу, чь qәwьми, чь к'әтә орт'а wан, wәки әв ә'щева бу?.

Әв готьна Мәһ'муд бәге бона УсьвеХwәдо у Ә'лие Мирзә дьвә бәрдьли. Әгәр һ'әта wи чахи әwана дьфькьрин, кӧ wе бежьн п'е—паре wан мә нәһат, ле нһа әwана бәр хwә нәдьк'әтьн, исафа wан р'әһ'әтбу, wәки дькарьн бьвьнә әле хере, нә ахьр ч'ә'вч'ә'ва шәрм дькә. Wәлә, Хwәде, әwана жи Мәһ'муд бәгер'а бунә пьшт, т'аqәт.

Го Мәһ'муд бәге к'олозе хwә бәрбь ә'змана авит, гот, wәки һәрдӧ бьрае wи Хwәде жер'а шандьнә, әw qасьде qәнщиенә бь дәсти wан, ишәла, хьравие орт'а мьн у Qасьм бәгеда к'ур нәвә. Һәй, р'әбе ә'ламе, тӧ р'астки, тә кьрийә, тӧ жи бьрине бьк'әwинә, һәw мәзьнтьрнәкә.

Т'әмамийа зәме ль коне Мәһ'муд бәге бәрәв дьбьн, дьфькьрьн чь бькьн, чь нәкьн? Мәһ'муд бәг к'ьнще хwә важе хwә дькә, к'ижан, нишана һ'ьзьнтиейә, дьвежә жьна, wәки р'әше гьредьн, у бәйраqа р'әш дьдә дәсте хwә, дьвежә Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо, wәки бьвьнә р'ебәред wан,

hər'ьнə мала Qасьм бəге. Məh'муд бəг ве h'əлə—бəледа диса хwə öнда накə, дьвежə həрдö мевана, wəки бьбахшиньн, öса qəwьмийə, йа Хwəдейə, сəр ч'ə'ва—сəр сəрар'а, мəри бь йази, мqəдəра хwə нькарə бьр'əвə. Бьбахшиньн, бьрано....

Һəрдö меван жи алие хwəда бəр дьле Məh'муд бəге у нəфəред wида тен. Дьвежьне, wəки к'əдəра wа те сəре мера, готи мəри тəйахбə, хwə öнда нəкə, иди чь буйə, буйə, т'əзə кəс нькарə кöр'е Qасьм бəге вəгəр'инə, qəзийайə, qəwьмийə, qəй йази—мьqəдара Сьвук жи öсə бу. Əw qöт'икə поладабйа жи wе р'оже ə'сə əw йəке бьhата сəре wи, чьмки чь дьвə, бь дəсте р'əбе жорьн дьбə, бəндə—адəм нькарьн пешийа wе йəке бьгьрьн. Щарна öса дьвə, дури ван щийавə, бьра бьре дькöжə. Чь бьки, дьнйаеда həр тьшт дьqəwьмə. Э, Хwəде, сəре hатə бьр'ине, нае к'ьр'ине. Дə, wəки тö тер'а дьвини, hьлбəт, əм жи сəр фькьра тəнə, к'əрəмкə, əм həр'нə сəр шина кöр'е Qасьм бəге.

Əве тə, wəхта незики коне Qасьм бəге дьвьн, дьвиньн, wəки щьнйази ə'рдейə, щьмə'т доре буйə хьлхьлə, шинəкə гьранə, к'от'əл дьчьн—тен, жьн у мер дьньвежьн, хwə hьнəки əглə дькьн.

Qасьм бəг ве йəке т'əхмин дькə, (кöла Һ'əлəбе мала баве мере сəрwəхт нəк'əвə) дьвежə мəрьвед дора хwə, wəки həwари hатьн, р'авьн əм пешиеда həр'ьн.

Əвана пешийа həwарийада дьчьн. Т'əмам həвр'а дькьнə бьрао, бьрао. Qасьм бəг Ə'лие Мирзə 'дьвинə, незик дьведа, дьчьнə дəст—р'уе həв. (Qасьм бəг ə'мрда дəвəдəви h'əвте сали бу). Əw дьвежə Ə'лие Мирзə, wəки əwи hан (əw дəсте хwə бəрбь Усьве Хwəдо дькə), həвə, т'öнəвə Усьве Хwəдойə, бь wе бəжьн—бале, wе хwəкьрьне, чаwа тə гьли кьрийə, əз шаш навьм, əwə, хут əwə.

Ə'лие Мирзə дьвежеда, бəле, бəг əw Усьве бьрайə.

Го Хwəде, Qасьм бəг, тö qəй дьвежи, əw Qасьм бəге h'ьзни, шин—мьh'еледа нинбу. Əwи го бь мерания кöрманщие, həwари т'əмам т'əглифи бьн чадьра р'əш кьрьн, ль к'ö мьсинед qəwе у чаé данибун. Qасьм бəг вьра пеш гьшкава дьчə р'уе Məh'муд бəге у дəстбь хəбəрдана хwə дькə.

Əw дьвежə, wəки бəре ə'wльн Ə'лие Мирзə, Усьве Хwəдо сəр ч'ə'вар'а hатьнə. (Əw жь щие хwə р'адьбə дьчə р'уе Усьве Хwəдо). Wəлə, wəлə наве Хwəдейə, əз жи hивийа wə бум. Əз зува Ə'лие Мирзə нас дькьм, əw чəнд щара мə qəсьдийə, əwи гəлəки дəрhəqа Усьве Хwəдода мəр'а жи гьли кьрьбу. Əм кьрьбунə машоqе wи у əм hивие бун.. У

аwа әм һәв дьвиньн, һун р'ожа мьн һ'але мьн дьнһер'ьн. Әв бәхте мьн, р'әбәне Хwәдейә, wәки әв qәзийа һатә сәре мьн, чьмки чәлха мьн баһарда ч'ә'п зьвьр'ийә. Дәр баһаре кӧр'е хушка мьн, һатә кӧштьне. Әwи хwәхwа әw йәк ани сәре хwә— т'ьвьнг дәсте wида ачьрмиш бубу, гӧллә синге wи к'әтьбу, нә дабу нә стәндьбу. Wи чахи мә чь дькарьбу бькьра. Мәе к'и гӧнәк'ар кьра, әwи хwәхwа хwә кӧштьбу. Кӧштьна кӧр'е мьн Сьвук жи wәкә wьрә, к'е әw кӧштйә? К'и буйә мә'на шина мәйә иро— дәстәбьраке wи, кӧр'е бьре мьн Хәлил?.

Хәлил у Сьвук т'әвайи дьчьнә неч'ире. Неч'ира wан к'еwришкәк буйә. Әw бехwәйа бехwәй хwә шаш дькә у хwә qӧнт'аха т'ьвьнга Хәлил дьхә. Т'ьвьнгә дагьртибуйә, ачьрмиш дьбә, Сьвук дьк'әвә. Хәлил у һәвалед майин бьра, бьро дькьн. Сьвук ч'ә'ве хwә вәдькә, һәвала дьнһер'ә, Хәлил һ'әмез дькә, бь тәһәрәки дьдә фә'мкьрьне, wәки кәс гӧнәк'ар нинә, йазийа wи ӧса бу, әwи хәwна хwә жи дитьбу, wәки wе дәсте неч'ире һәр'ә. Әв гьлийаңа һәвале Хәлил у Сьвукә неч'ире— Qади у Ә'рфут гьшкар'а гьли кьрьнә. Баво, һун нһа мьн, р'ожа мьнр'а чь дьвежьн?. Әзе нһа к'ӧ неч'ире биньм, зар текьмә дәве wе, бежьме, wәки тә чьма ӧса кьр, йане к'е тӧ һинкьри, wәки wе ә'щеве бини сәре мьн каләмери?. Кӧштьна Сьвук жи wәкә йа кӧр'е хушка мьнә. Дә wәрьн әм к'ӧма дайньн, пьрса же бькьн, к'а к'ийә вьра гӧнәк'ар....?

Го Хwәде әw һьнәки дьсәкьнә, дӧшӧрмиш дьвә, фәлqа сьмела хwә бадьдә, сәре хwә һьлдьбьр'ә һәwарийа, һәрдӧ меване жь Ур'ьс һати дьнһер'ә у хәбәрдана хwә думайи дькә:

— Wәлә, т'ӧ кәс вьра гӧнәк'ар нинә, гӧнәк'арә р'ожа мьн, аг'ьрийа мьн, бәхте wан һәрдӧ щаһала. wәки бәр мьраз бун, мьразе wан ч'ә'ве wанда ма. Әз бәр щанийаа wанә щаньк дьк'әвьм. һ'әйфа хwә тиньм, ле бәле, т'ӧ тьшт дәсте мьн нае, әз нькарьм wән вәгәр'иньм, әw бунә кәвьре бьне бире, һ'әта р'ожа qийамәте әм wан навиньн. Ле, бьра но, әзе һәр р'о ван щамера гьшка бьвиньм, ч'ә'ве мәе һәвк'әвә, әз нькарьм гӧне кәсәки һьлдьм, кӧштьна Сьвуке хwә бавежьм стие Хәлиле кӧр'е дәстәбьраке хwә. Ахьр хwә Хәлил нәдьхwәст әw ә'щев бьбйа, ахьр хwә Хәлил фьшәк навитьбу сәр т'ьвьнге бона Сьвук. Бәхте Сьвук жи ӧса леда. Wәлә, әз сәре wә гьшкакьм, т'ӧ wәхта фькьра мьнр'а, әва дӧ р'ожә щьнза ә'рдейә, дәрбаз нәбуйә, wәки әз кӧштьна бемьраз бавежьм стуе Хәлил. К'е дьхwәзә хун сәр wида

бе, к'е дьхwəзə ве баhаре хорте т'унсьз бькə меване qəбьре?. Wəлə, бьлə т'ö кəс.

Гəли бьрано, əз заньм Мəh'муд бəге бьре мьн qəстбəндə hун həрдö хwəр'а анинə. Əз ве йəке зəф баш фə'м дькьм. Бона ве йəке бəйи сəре wи, мə'рифəта wи нəбьм. Һун хьлазийа ве баhаре сəр ч'ə'ве мьнр'а hатьнə. Гъли пешийайə, wəки дьвежə, к'е мьри вəгəр'анд, е дьла пьрси. Һун hатьнə дьле мə дьпьрсьн, hун hатьнə мəр'а бунə бəрдьли. Əм иро мьлəтəки бехwəйн, хwəйе мə т'öнə, шаh--п'адше мə т'öнə, т'əхт диwана мə т'öнə. Дьжмьне мə р'оже бь дəhа хортед мə бесущ—бе гöнə давежə h'əвсе, гəлəка бе сəр—бе бəрат'ə öнда дькə, мə бона wан h'əта нhа чь кьрйə, Хwəде h'əвиньно, ле əме həвр'а хöртьн, əм бона пəзəке мера həв дькöжьн. На, Qасьм бəг нə əw мерə, əw дəсте хwə синге хwə дьхə, wəки р'авə хуна кöр'е хwə текə стуе ə'вде, кö гöр'—гöмане wан нагьhиже.

Wəлə, əз т'ö wəхта р'уе хwə Хəлиле кöр'е бьре хwə нагöhезьм, тə'л накьм. Əw жи бəр дьле мьнда wəкə Сьвукə. Əw мьн гəлəктьр бəр Сьвук дьк'əвə. Чьма əз ньзаньм, wəки Мəh'муд бəг ч'ə'ве хwə дьр'ежə, нəфəре wи т'əмам мьринə ч'ə'лнəкьринə. Əве йəке гьшк зaньн, дə wəрə ижар бəре хwə ван бьгöhер'ə. Wəлə, əве йəке Хwəде жи qəбулнакə. Əз т'ö щара изна ве йəке надьмə хwə у дьвежьм, wəки hун гьшк сəр ч'ə'вар'а hатьнə, wə аwа дəре мьн вəкьрйə, Хwəдебькə əм qəста шайе дəре wə вəкьн. Əз həр тьшти: гьли—готьне хəлqе, нəзана, Р'ома р'əш—сəвəве бьндəстийа мьлəте мə, бəр тьштəки h'əсав накьм. Һ'ьше мьн сəре мьнданə у əз т'ö wəхта изне надьм, wəки дəнге мə т'əл сəр həвда бе, əз изьне надьм, wəки əм мале ə'шире, Хwəде нəкə, диса р'ожəкə wа бвиньн. Мьн дəwр у зəманада qə баwар дькьр, wəки дö мəрьвед аqаси h'ьзкьри, нав у дəнг, кö бь сəре wан сонд дьхöн wе иро мала мьндабьн. Əз h'əйфа хwə əqаси кöштьна Сьвук найньм, чьqаси wе йəке, wəки wə wа h'але мьн пьрсйə. Əw жи йа Хwəдейə, чь жь Хwəдете сəр ч'ə'ва, сəр сəра, мə qəбулə. Ле hатьна wəйэ а ви тəhəри мьн к'əдəрə.

Нhа əз чь бежьм, wəки лайиqи wə, наве wəвə. Əw hьнəки дьк'əвə нава мьтала у незики həрдö мевана Ə'лие Мирзə у Усьве Хwəдо дьбə, дəсте хwə бəрбь ə'змана дькə, дьве, Хwəде, айе Сьвук ə'рде нəhелə, (э, к'ер'а нəhелə, əw хwəхwа хwəр'а дьвежə). Əз нhа чь бькьм, чь нəкьм, əwи иди нькарьм вəгəр'иньм, бьра əw qöрбана ог'ьра мьлəтбə, т'ьфаq wибə. Сəр хатьре wə, меване минани wə ə'зиз, əз həр тьшти дькьмə бьн п'е хwə у минани бəре чуйин—hатьна

мьн у Мәh'муд бәг, мала wи wе hәбә. Бьра т'әмам заньбьн, wәки Qасьм бәг нәбайисә у т'ö wәхта навә сәвәве мәрьвед бе сущ, мәрьвед амә т'ам, дьлсах.

Го Хwәде Qасьм бәг дьчә р'уе hәрдö мевана, диса гьлие хwә думайи дькә, wәки ирода сәр хатьре wан к'ин—бохс т'әмам те hьлдане у вьр wада т'ö кәсе wе йәке нәвежә, кö р'уе кöр'е фьланкәседа Сьвук сәр хwә дайә бәр ах у бәре сар. Т'ö гьлики беп'әрсәнг готи т'ö wәхта мала мьнда нәе бьhистьне. К'е әw йәк гот, wәлә, әw хәрнәхwаге мьн, мала мьн, пьсмамед мьнә. Qасьм бәг, го, hьнәки бәшәра хwә хwәш дькә, дьвежә hәрдö мевана, wәки мәре минани wә дәре Р'ома р'әши жи вәкьн, әз Хwәде, wе сәр хатьре wә, wе диндаре hәр тьшти п'ешк'еши wә бькьн. Ле гәло, бал дйа мә к'әтийә, wәки qәдре меване минани wә нәгьрьн?.

Сәр хатьре qәдре wә, аwа, әз дьчьмә р'уе Мәh'муд бәге. Паше две кöр'о Хәлил, Хәлиле мьн, тö жи wәрә, бьра апе тә ч'ә'ве тә мач'кә. Әw ч'ә'ве Хәлил р'адьмусә, Хәлил дьчә дәсте wи,

Qасьм бәг, го wе дәме, мәрийа т'ьре щаhьл бубу, бәнг бәнга wийә щаhьлтиейә сәр хатьре мевана. Дә Хwәде авакә, нә ахьр мере к'öрд бона мевана сәре хwә дьдә hәр тьшти qöрбана wан дькә. Qасьм бәге р'е нәдьда кәсәки, хwә хwа хәбәрдьда. Әwи әв йәк бь фә'мдари дькьр, wәки дор—бәр сәр h'ьше хwәда бен, паше мә'ние hәв нәгьрьн, хьравие нәкьн мина бәре диса qәдр—höрмәта hәв бгьрьн. Го Хwәде әwи, Qасьм бәги, öса хәбәрда, h'әта жьна wи Сәйрана Һ'әсо, р'әша кöр' сери, бь мерани гот:

— Һ'әта әw ль р'убаре дьне хwәшә, wе Хәлил öса h'ъз бькә, чаwа h'әта нhа h'ъзкьрийә.

Әw гьли дькә, wәки бәри неч'ире Сьвук готьбу wе, кö хәwнеда гöлләк синге wи к'әтьбу, гöллә жи бь нә дәсте мәрьва бу.

Го Хwәде гьшка ч'ә'ве hәвдö ньhер'и. Сәйрана Һ'әсо дьчә р'уе Хәлил у т'әwәqа гьшка дькә, wәки дәрhәqа кöштьна кöр'е wеда нә hьлдьн, нә жи дайньн. Ле әгәр оләщахә, щарна дәрhәqа wе йәкеда гьли те, дькарьн бежьн, wәки әw бобәлиск бу hатә бәр дәре Qасьм бәге, шьпук бу...

Һәрдö меван дьвен р'ә'мә р'öh'е Сьвукбә. Әwана р'азибуна хwә дьдьнә Qасьм бәге, wәки жь hуки мук ченәкьр у бь аqьлбәнди әв „дә'wа" сафикьр, нә hьшт дәсте ә'шире бьк'әвә hәв. А, вьра готьнә, wәки мәрьв мәрьввә, занәвә, нә ахьр жь мәре дьнедити зйан нае. Бона qәдре дьнйалке Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо дьвежьне, wәки бьра биркьрьн т'öнәвә. Wәлә, әwе дәрhәqа ве йәкеда гшкар'а бежьн, wәки

т'əмам заньбьн, кö нава мəда мере wa həнə, ед кö мале хwə, h'але хwə дьдьн, кö бəтсари, сəр нə т'ö тьшти нəк'əвə ḥава мьлəт. Əwана дьвежьнə Qасьм бəге, wəки мере минани тə лайqи qəдьргьртьна h'əта—h'əтайенə. Хwəде наве тə сəр тə qəwин—qəдимкə.

Qасьм бəг дьве, wəки hун сəр сəра, сəр ч'ə'вар'а hатьнə, дьwəк'ьлинə, гьлие хwə, кö хwəзьла əw wa нəк'əтана чəма wи. Qасьм бəг дьве qawe биньн. Аспеж qawa тə'л тинə бь финщанед зив, бəр həр йəки дьгьрə. Qawa тə'л т'əмам вəдöхöн. Əw нишана тə'лайе—кöштьна Сьвук бу. Паше аспеж ча ширькьри бəр мевана, həwарийа датинə. Əwана т'əхмин дькьн, wəки Qасьм бəге öса т'əми дайə аспеж, бь ве йəке хwəстийə бьдə к'ьвше, wəки пəй тə'лийер'а ширнайи те. Го Хwəде пəй вəхарьна чаер'а диса Qасьм бəг жь щие хwə р'абу, гот, wəки бьра бьратийа мьн Мəh'муд бəге диса (шькьр чь буйə, чь qəwьмийə, орт'а wəда т'ö тьшт т'öнə?, Гьшк həвр'а—həвр'а дьвежьн) минани ве чае ширьнбə.

Т'əмам дьвежьн амин—амин, гьшк дьчьнə дəст р'ус həв паше дьчьнə сəр щьнйаз. Дö сəh'əти дьне шунда Сьвук т'əслими ə'рде дькьн.

Го пəй h'əткьрьнер'а гьшка дьгот, wəки кöле тö мала баве Qасьм бəг нəк'əви, əw чаwa мəрийə, həла щьнйазе кöр' ə'рде бу лəвhат?

Го Хwəде дьготьн мере öса т'öнə, əw хwəщ мерə Йəке жи чьма əwи щики бадьлhəwa дьжмьнайи бьк'ьшанда, нə ахьр кəсəки кöр'е wи нəхьстийə, гöлла кöр'е wи жь батини hатйə. Э, Хwəде əw мере дурдийə, лома жи нəhьшт, wəки хьрави чевə, лома жи щьнйазе кöр' да алики, əв дə'w—доза нəзание орт'е да hьлдане. Wəлə əм т'əмам бейи сəре wи нəвьн у h'əйрана həрдö меване Мə'муд бəгенə. Бəхте Мə'муд бəге жи wa бу, wəки əw həрдö, həйло жь wəлате Ур'ьс бунə меване wи. Го гьшка дьгот, щамерно, йа Хwəде, Хwəде занə: əw həрде к'ö баhатана вьра, кöр'е Qасьм бəге we к'ö баhата кöштьне, аqас щьмə'те кö бəрəв буйа, əв гьли—готьне к'ö баhатана бьhистьне?

— Бəле, кал—пира дьготьн, йа Хwəде Хwəде занə у т'ö кəс жь йази—мьqəдəра хwə нар'əвə.

Дəрhəqа we йəкеда гəлəки хəбəрдьдан.

Ə'лие Мирзə у Усьве Хwəдо жи wəкə шире хwə гьли дькьрьн. Wəлате wанда əw йəк бубу сəрhати у жь дəве йəки дəрбази дəве йе майин дьбу. Дəрhəqа Qасьм бəге щомəрди, мə'рифəта wида хəбəр дьдан. Wəлате Ур'ьсда р'еwитийа həрдö дəстəбьрака qимəт дькьрьн, чаwa йəкə дəгмə,

чаwа йа һ'ьшйаркьрьна мьләт, һәвшәрмкьрьне, qәдьргьр-тьне. Гәләка дьгот, wәки һәрда нинбийа ә'шире wан һәрд бәглька wе к'ока һәв банийана, wе ә'щеве гьран банйана сәр һәв. Го мәрьвед аqьл, дур дити, бона һәрдӧ дәстәбьрака к'ӧме хwә бәрбь ә'змана давитьн, wәки бь бьратийа wан һәләqәтие ә'шира хwәш дьбьн. Әв йәк дьвә бәрбь йәкти, т'фаqа мьләт.

Ә'зим наве Хwәде, го р'асти жи ӧса бу. Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо бьчуна к'и дәре, ча дьвежьн хwәр'а әшq, шабун, т'фаqа мьләтие дьбьрьн. Го һәрдӧ сава мьләт бәр т'ӧ тьшти нәдьк'әтьн. Мале wани дьне зорп зә'ф бу, пьшта wана жи к'омеда гәрм бу, йа Усьве Хwәдо ӧса жи дәwләтеда. Наве wан т'әмама бь к'ӧбари һьлдьда. Созе wан жи соз бу ль һәр дәра, ло һәла бәр гьрәгьре дәwләте.

Дәрһәqа wе йәкеда к'ьлам авитьнә сәр wан, пәсьне wан дьдан чаwа меред дәмед охьрме гьран, һәландаре хер—хwәшийа мьләт, т'фаqа wи.

Го Мә'руфе дәнгбеж минани qӧльнге бәр'ие дькьрә qәр'ин:

... Маqулнә, әзе ч'йа Әрәдаг'е дьнһер'ьм чьqа шинә,
Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо ле дьгәр'ьн бь дурбинә.
Хwәде мерә, Хwәдева ә'йанә,
Һатьна wанайә, ль Әрәдаг'е, wе бе готьне аг'р—зәминә, на wәлә Хwәде һ'әта йәк мьзгинийа т'фаqа мьләт бинә.
Дә йо, йо маqулко, нав ль дьне.
Дә йо, йо йо....

Әзе зована Әрәдаг'е дьнһер'ьм ч'әм—кани,
Qасьм бәге дьго Мә'муд бәг, иро меване мәнә Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә, Хwәде шә'дәйә qәдре wан һәр дәра һәйә, ле тӧ баш заньвә wана мәр'а т'фаqа мьләт ани...

ГЕНЕРАЛ ӘЛӘШӘРӘФ БӘГ Ч'Ә'В НЬҺЕР'И БУ...

Wәлате Ур'ьсда, нава гьрәгьре ә'ширеда, нава мәзьне сәр синоре Ур'ьс—Р'оме го баwарбьки иди т'ӧ гьлик бей Усьве Хwәдо нәдьбу.

Го щарәке жи гьрәгре ә'шире, мәзьне диwанейә ль Т'вли се, Р'әwане, Qәрсе, Qaqьзмане, Идьре бәрәв бубун. Го Хwәде Әләшәрәф бәг, кӧр'е Гӧли Щәwар аг'е Ә'ли бәге бе сәбьр бу, дьчу—дьһат, дьгот һа тәйре мьн нәһат, тәйре мьн нәһат. Гьшк wи дьнһер'ьн. Дә әw генерал—майоре Ур'ьс бу, гәләка ле шәрм дькьр. же бьпьрсьн к'а бона к'е ӧса дьвежә. Го Хwәде щьвин иди сәр һәвда дьһат, ньшкева Әләшәрәф бәг дәнге һәспе Усьве Хwәдо — К'уви дьбьһе, ша дьбә у дьве, шькьр тәйре мьн һат, тәйре мьн һат. Т'әмам we дәме сәрһәвр'а дьчьн—тен. Әw ньзаньн, wәки Әләшәрәф бәг Усьве Хwәдор'а дьвежә тәйре мьн. Усьве Хwәдо дәрда те, го Хwәде т'әмам wи бәжн—бале, qам—qaната, хwәкьрьн, т'ьмтеле тьма дьминьн.

Щьвине зу хьлаз буйа, ле Әләшәрәф бәг хwә әглә дькә һ'әтани һатьна Усьве Хwәдо, чьмки баш заньбу, wәки т'ӧ кәсәк т'әвбуйе щьвате т'әглифи сәр т'әхтә накә. Меване жь щие дур һатьбун, лазьмбу wанр'а һӧрмәт, ә'зәт--qӧльха сәр дәрәща бльнд. Го һ'әта вьрда—weда, гьрәгьр һәв дьвиньн, һ'ал—wәхте һәв дьпьрсьн, Усьве Хwәдо чәнд щаһьла дьшинә хwарьнхана Манук, wәки орт'а бажаре Идьреда бу, кӧ к'аре 125 мәрийа бькә. Әwана дьчьн, тен гӧһе Усьве Хwәдода дьвежьн, wәки Манук готйә, мьн сьвәда хwарьнханә вала һиштийә, нәһиштийә т'ӧ кәс тек'ве, чьмки заньбуйә, wәки щьвата гьрәгьрайә, ә'сә Усьве Хwәдое wана т'әглифи хwарьнхана wи бькә.

Усьве Хwәдо дәсте хwә пьшта лаwька дьхә, һәр йәки зер'әки дьдеда.

Усьве Хwәдо бала хwә дьдеда, wәки т'әмамә бьрчинә, ле кәс тӧрӧш накә, wана т'әглифи сәр т'әхтәкә, чьмки һьн qемиши мале дьне накьн, һьн жи щева wан т'ере накә. Усьве Хwәдо, го Хwәде дабу бона һӧрмәт, сианәте, бәр мале дьне нак'әвә, дьвежә Әләшәрәв бәге, wәки тӧ у Усьв бәг, Һ'әмид бәг, гьрәгьред ә'шире, мевaнед дур—незик,

Хачатур аг'е Васил аг'а, Мартирос аг'ә, Габриел аг'а, кӧр'е wи Костан аг'а к'әрәмкьнә сәр нен.

Әләшәрәв бәг ӧса ша дьбә, һәр Хwәде заньбә у дьвежә гьшка, wәки чьма дьгот— тәйре мьн нәһат, һа тәйре мьн нәһат?. Мьн сәва вьра дьгот, чьмки әw нәһата, wәлә, Хwәде, әме т'әк'әтана һ'аләки гьран. Нава шәрмие. Р'астә дәwләти гәләк һәнә, ле һәма ԛемишийа мале дьне накьн, чаwа дьвежьн, дәсте wан начә һәбуна wан, ә, чьр'анә һәбуна ӧса...

Т'әмам бәре хwә дьдьнә бәрбь хwарьнхана Манук. Манук хwарьнед ӧса чекьрьбун, wәки лайиԛи гьрәгьра бун. Го wәхта сәр т'әхтә р'уньштьн, Усьве Хwәдо дьвежә, wәки к'е чь дьхwәзә, чь хwарьне, чь ич'ке, ԛаwе, йанә чае бьра бьхwәзә. Го Хwәде т'әмам р'ьнд нан у авбун. К'е чь хwәст әw жи хwар,әw жи вәхwар. Wәхта дәрдьк'әвьн Усьве Хwәдо 50 зер'е ур'ьс дьдә хwәйе харьнхане. Әләшәрәв бәг дьвинә, дәнге хwә накә. Т'әмам жәв бәла дьбьн. Әләшәрәв бәг у Һ'әмид бәге кӧр'апе wи р'әх һәв дьк'әвьн. Әләшәрәв бәг дьвежә кӧр'апе хwә, wәки әw зува фькьрийә йәки мина Усьве Хwәде бькә к'ьрив— сәрдә'wатие мала К'оса. Һ'әмид бәг дьве, wәлә, әз сәре тәкьм, әз жи дәрһәԛа wе йәкеда фькьримә.

— Тӧ дьвежьн әм йәки минани Усьве Хwәдо бькьнә к'ьриве хwә. Дә бежә наве йәки майин, wәки минани Усьве Хwәдо щомәрдбә. Ви wәлате мәда иди к'и дьгьһижә wи. Тә дит нава әwԛас мәрийада әwи у Ә'лие Мирзә дьхwәстьн ԛәдьр бькьн. Э, Ә'лие Мирзә жи дәстәбьраке wийә. Әwана красәкида дьгәр'ьн.

Әләшәрәв бәг дьвежә Һ'әмид бәг, wәки р'асти жи Усьве Хwәдо һьнк'уфи мала wанә. Әм готи ве йәке бьләзиньн. Һ'әмид бәг дьве, wәки Хwәде сьламәтие бьдә, к'а әм бьньһер'ьн, к'а Усьве Хwәдое мьл бәрр'а бьвә?.

Әwана аwа хәбәр дьдан у һьнәки дури хwарьнхане дьгәр'йан. Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо wана дьвиньн, диса незики wан дьвьн, дьвежьне, wәки мә т'ьре һун иди чунә?. Әләшәрәф бәг дьк'әнә, дьве, wәлә, мә гәләки хwәр'а хәбәрда, гәләки наве wә һьлда. Әwана дьпьрсьн, wәки Хwәде бьдә йәкә хер, wә наве мә бь һ'ьзкьрьн бир дани, йане...

Һәрдӧ бәг дьбәшьрьн у һәвр'а дьвежьн, wәки ԛә дькарә, кӧ әw дәрһәԛа wанда бь дьловани, бь һ'ьзкьрьн хәбәр нәдьн. Хwәде р'асткә, әме әве шеwра хwә р'ожәке wәр'а бежьн. Әwана сәбьр дькьн, ле wе р'оже дәрһәԛа wе йәкеда т'ӧ гьли—готьнәке накьн.

МЕРГА П'ЕШК'ШКЬРИ

Һәрдö бәг, Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә, кьһ'елед хwә сйар дьбьн у бәре хwә дьдьнә мале хwә. Әwана һ'әтани Qöлпе т'әвайи дьчьн. Р'ева генерал Әләшәрәф бәг дьвежә Усьве Хwәдо, wәки әw мерга бьнйа гöнде wәда, йа дәсте әскәре Ур'ьсда, п'ешк'еши тә. Вьр wада әw мьлк'е тәйә. Һьлдан—данина мерге we бь дәсте әскәре Ур'ьс бе кьрьне, wәки дьне заньвә, тö т'әне, щöмәрде минани тә лайиqи we мерга мәзьньн. Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә р'азибуна хwә дьдьнә Әләшәрәф бәге, дьвежьне, wәки әw кьрьна wи жи т'әне йа мәрьве дьнеди, мәрьве бь qәдьр, сьдqе qәнщә. Әwана дәма хатьре хwә һәв дьхwәзьн. Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә тенә гöнде Алачалуе у нава мергеда дьгәр'ьн. Мергеда wәкә дәһ—панздәһ лод гиһа лехьстьбун. Һәрдö дьчьнә п'ошта әскәре Ур'ьс, wәки феза мергеда бу, дьвежьнә сәрк'аре әскәр, wәки генерал-майор Әләшәрф бәг wа qьрар кьрийә. Дә ур'ьсә, кöл мала wи, закаона wи нәк'әвә, дьве, wәки әwи готйә, иди дәве мә чийә, кö гьлне кем зедә бежьн.

Усьве Хwәдо го һәр эвар, һ'әтани пирка хwә Нәне, wәки гьшка жер'а дьгот ьне, нәдита, р'анәдьза. We эваре жи дьчә от'аха пирке у к'еф—һ'але we дьпьрсә. Пирк двеже, лалаwо, ахьр тö гәләки хәрщ дьки, тә иро, аqа зер' хәрщ кьрьн? Усьв дьве, ьне, тö we йәке к'ö зани? Дьве Усьве мьн, әз qöрба, иди т'әмамийа эле, Qәрсе, Qаqьзмане, һәйло Р'әwане, Т'влисе жи заньн.

Һәр йәки дәрһәqа we щöмәрдийа тәда гьли кьрйә.

Усьв дьве, ьне, ле тö зани, wәки әwе мәрдайе нинбийа, әз иро нәдьбумә хwәйе мерге—пакосе.

Ьне гәләки ша дьбә у дьве, әз qöрбана тә, дәрһәqа we йәкеда кем хәбәрдә— һ'әзар ч'ә'в, зар һәнә. Усьве дәсте пира хwә мач' дькә, пире жи ч'ә'ве wи р'адьмусә. Әwана хәwа ширьн һәвр'а дьхwәзьн. Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә, Хwәде Һузо, Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо, Усьве Нәво, Әмре Нәво, Мьһ'әе хәзуре Әсе Озман, баве Кәwе һ'әтани кö дике ниве шәве дькә гази, хwәр'а зöлф дьлизьн, ша

дьбьн, мәсәлә у мәт'әлока дьбежьн, гьрәгьра бир тиньн, гази Ә'лие Усьв дькьн, wәки wанр'а бьстьре. (We шәве Мә'руф чубу зозана Т'уте, нава кәрие пәзе qьрд).

Го we сале звьстане дьреж к'ьшанд, дәбра пәзе гӧндед ч'ә'ла Синәке т'ере нәкьр.

Гӧндие һесир чь бькьн, хwә пәзе хwә qьр' нәдькьрьн. Го wана һат хwә авитә Хwәде Мьсто, wәки гиһе бьдә wан. Го Хwәде Суди дьвежә wан, wәки гиһае мерге лодкьри, Хwәде чәлха дәwләта Ур'ьс р'асткә, әскәр дьруйә, лодкьрийә, әw жи анщах т'ера пәз—дәwар, һәспе wан бькә.

Гӧндиед ч'ә'ла Синәке гәләки педа дьк'әвьн. Әw qайил дьвә, wәки чәнд лода бьдә wан.
Хwәде Мьсто гази Һ'әсәне кӧр'е хwә дькә, дьвежеда, wәки фьлан у беван лоде сәр wан бәлакә.

Әwана дьвежьнә Хwәде Мьсто, ле те чь баһи бьди?.

— Һ'әйран, һәр'ьн, чь баһа, чь qимәт, т'әмам wәр'а п'ешк'еш?— Хwәде Мьсто щаба wан дьдә.

Гӧндие ч'ә'ла Синәке qайил набьн у дәстпе дькьн сәба qимәт хәбәр дьдьн. Хwәде Мьсто, дьве щамерно, әз wәр'а дьвежьм кӧрт кӧрманщи, wәки бе һәq wәр'а, һун тәнгасиеданә. Әве тә ньг дьдьнә ә'рде, wәки wа навә, мала wә мала бәр меванайә, һун гәләки хәрщ дькьн. Дәре wә бәр мә гьшка вәкьрийә. А, нһа жи тә we дӧ пәз шәржекьрьнә, qә wа дьвә?. Хwәде Мьсто дьк'әнә, дьве дә wәки ӧсанә һун заньн, Һ'әсән занә. Wә у Һ'әсән маләкә хwәш Әвана дькьн р'авьн, Хwәде Суди дьве, ле ӧса дьвә һун гӧндәки һатьнә гӧндәки майин, нһа бьрчинә, дьнһер'ьн һәрдӧ пәзе qәрд бона wә шәржекьрьнә?.

Әwана жи дьвежьн, wәлә, әм бьрчинә, ле чь фәйдә ньнкарьн сәр сьфре р'унен, чьмки һ'әйwане wан гӧм у тwәлада бьрчийа о'р'ә—о'рә, к'алә—к'алә.

Хwәде Суди qә дьһелә әw бе нан мале Усьве wи дәрк'әвьн. Гӧндие ч'ә'ла Синәке р'ьнд заньбун, wәки сәр сфре р'унәнен, Усьве Хwәдое пе бьһ'әсә у we нәһелә гиһе жи бьднә wан.

— Әwана р'удьнен— дьхwӧн—вәдӧхӧн, ньшкева дьнһер'ьн дәнге һәспе Усьве Хwәдо— К'уви те. Го әw жь Идьре дьһат. Әw уӘ'лие Мирзә бун. Әw ч'ә'в лаwька дьк'әвә, дьнһер'ә мьр'узкьринә. Усьве Хwәдо сьлаве дьдә wан, һ'ал—һ'әwале wан дьпьрсә, дьве чь сәре wә qәwьмийә, һун чьма ӧса п'әшмурдәнә?.

Әwана дьвежьн, wәки һ'ал—һ'әwал wа, пәзе wан бьрчийа qьр' дьвә, ле Хwәде Суди бь зоре әw сәр сьвре данә р'уньштандьне.

Го Ә'лие Мирзә, Усьве Хwәдо, ӧса дьк'еньн, һәр Хwәде заньвә. Һәрдӧ һьнәки р'әһ'әт дьвьн, паше дьвежьнә wана, wәки Хwәде мала wә хьравнәкрьно, ве зьвстане, ве сӧр'—сәрме һун ван гедукар'а һатьнә, wә сәрма кьрийә, wе һун дьр'ыцьвиньн, дәwса һун бежьн, wәки, шькьр, мала Хwәде әм жь ван шәп'е бәрфе хьлаз бунә. Һун дьвен һ'әйwане мә бьрчийә?. Ло щә'ньма һ'әйwен, бьра сәре wә саг'бә. Һәбуна дьне чийә, цьр'ежа дәстейә?. Ло, Хwәде wәр'авә, һун бәр хwә нак'әвьн бәр һ'әйwен дьк'әвьн?. Хwәр'а бьхӧн—вәхӧн. Әв мал йа wә гьшкайә, цә тьште ӧса дьвә, wәки һун ве багәре, ве мьж—думане мал дәрк'әвьн?. Wәхта Усьв у Ә'ли Мирзә ӧса дьвежьн әwана ч'ә'ве һәв дьнһер'ьн.

— Бадьлһәwа ч'ә'ве һәв нәньһер'ьн, Усьве бьра wә бәрнадә, һ'әтани мьж--думан нәе һьлдане,— Ә'ли Мирзә дьвежә, бәр дьле wанда те, wәки сьвә те хер пер'а.

Әве тә т'әв һәв дьбьн, дәстпе дькьн һәв гӧнәк'ар дькьн. Йәк йәкир'а дьвежә, wәки мьн нәгот, зу бькьн Усьве Хwәдое бе wе мә бәрнәдә, wе нәһелә әм бьднә сәр р'е. Го Хwәде әвана гәләки бәр хwә дьк'әвьн. Усьве Хwәдо дьнер'ә, нан бәр ванда начә, дьве дьле хwә саг'кьн, ишала әме гази наве һәр һ'әвт сйара мала Адийакьн, нһа тә'ве дәрк'әвә, бае дәсте хwә дайнә, мьж-думане бе һьлдане, ләйлане ә'рдек'әвә, һуне жи хер—хwәши бәре хwә бьднә малед хwә. Го wана Усьве Хwәдо бара дькьр, бьһистьбун, wәки әw чь жь мала Хwәде дьхwәзә те сери. Бь ве бәрдьлие, го р'ӧһ' бәр wанда һат, нане хwә бь готьна wе хwарьн, паше һьнәка дәстпе кьрьн зӧлф листьн, ле йе майин һәй дәрдьк'әтьнә дәрва, һәй дьһатьнә һӧндӧр'. Ч'ә'ве wан р'аwастьна һәwе бу. — К'а р'о вәнәбу, ә'зман нәбу сайи?.

Го Хwәде сәһ'әтәке нәк'ышанд, р'о дәрк'әт, һәwа хwәш бу, ӧса хwәш, wәки чаwа дьвежьн, әwе хwәхwа мәри т'әглифи дәрва дькрьн. Бе һ'әмди мәрийа мәрийа дьхwәст нава ч'ийа—бани, т'әбийәта Синәке бьгәр'ийа у дидәмед wейә зьвстане р'ьнд бәр ч'ә'ве хwә бьдита. Го Усьве Хwәдо готә лаwька, wәки сәбьр ськ'ана чейә, мә'рифәт ч'ьра ньцьлейә, хоф охьра р'ейә, ке бькә гӧр'а сәбьрейә wе бьвә мире Мьсьрейә. Һ'ьлбәт, һун навнә мире Мьсре, ле wә гӧр'а сәбьре кьр, нәда сәр р'е, wә дит т'әбийәт бәхте wәр'а чаwа һатә гӧһастьне?. Һәwа чьцаси хwәшә. Дә нһа һун дькарьн һәр'ьн. Ле го хьзмәта wә чийә?. Го wәлә, әме сәва ви мәтрәфи һатьнә. Усьв дьве әз г'әв тьште ӧса набьм, әw шӧхӧле баво у Һ'әсәнә.

Әве тә дьчьнә гӧнде хwә, днһер'ьн һ'але пәз-дәwаре wан

бьрч'ийа т'öнə. Го Xwəде wана гöнде xwəда дəрhəqа майина ль мала Усьве Xwəдо гьли кьрьн..

Го тьшка дьгот, wəки wə гöр'а Усьве Xwəдо нəкьра у we ба-багəре бьда сəр р'е. wəлə Xwəде жь wə йəке саг' нəма. Xwəде мала wə авакə, Усьве Xwəдо р'аст готйə мале дьне qьр'ежа дəстайə, wəлə hьнəке сəва wи xwə бьднə дəр.

Го əw чуйина wана ль Алачалуе, вəгəр'aндьна wанə ль гöнде wан, xwəстьна Усьве Xwəдоейə жь р'əбе а'ләме. wəки həwa xwəшвə, əw салəк бу дьhатə готьне.

Го гöндийа дьготьнə həв wəрьн əм дьле xwə саг'кьн, бьра qəлпе мə минани qəлпе Усьве Xwəдо бə, əме həр'ьн сьламəти гиhе биньн, ба у багəре т'öнəбьн. Xwəде го сьве т'əмама да сəр р'йа бəрбь гöнде Алачалуе.
Р'ева го wəхта гедукер'а дəрбаздьбун, сəр шəп'е бəрфер'а дьчун, həвр'а дьготьн, wəки бе мьнəт дəрбазбьн, чьмки дьчьнə малəкə хер, п'е—п'аре we мале гьшка те, к'и xwə we дьгрə зьраре нак'əвə у р'йа wи жи бе qəзйа, бе нəзиайə.

Xwəде, го, бь ван гьли—готьна wана р'е xwə кьн кьр у паше həвр'а дьготьн, qə т'əхмин нəкьрьнə, wəки чаwа сəр шəп'е мəзьн, гедукед тəнгр'а дəрбазбунə. Əвана тенə Алəчалуе. Һ'əсəне бьре Усьве Xwəдо го иди бəр лода сəкьни бу, у нан, пəнер, р'ун, hьнгьв, маст, чь хöрəк кö Xwəде дабу, анибу, 2—3 бог'чада данибу орт'а лода бона гöндиед həр h'əвт гöнде ч'ə'ла Синəке. Го лаwк тен сьлаве дьднə Һ'əсəне Xwəдо. Һ'əсəн сьлава wан вəдьгьрə у дьве к'əрəмкьн нен бьхöн, əме паше wə вəр'екьн. Əве тə həв дьнhер'ьн, бьрчинə, бьxwəзьн—нəxwəзьн готи нен бьхöн, ə'дəте ве мале жи öсанə h'əтани нане we нəxwи т'ö тьштəки тəр'а навежə. Əве тə р'удьнен т'ə штийа xwə дькьн. Һ'əсəн т'əхмин дькə, wəки ч'ə'ве wан иди тьштида нəмайə, дьвежə дə ижар wəрьн, к'ер'а чьqас гьhиа лазьмə.

Го, Xwəде, wана xwəха готə Һ'əсəн, wəки we h'əвт гöрза кавьр'əке бьдьн. Һ'əсəне Xwəдо дьве, h'əйран, бьра сəре wə xwəшбə, нhа нə wəхте арьшвеше, qимəтайə, əз дьвем бе həq, ле wəхта hун öса дьвежьн, бьра готьна wəвə, дə wəрьн, дора к'ейə. Паше гöндие Ə'сланлуе дьвежьн дора мəйə. Һ'əсəне Xwəдо сəр хатьре хушка xwə, Хəзала Xwəдо, wəки жер'а дьготьн Хəзала Суди, бь qöльха баве, дьвежə бона wə h'əсавкьрьна гöрза т'öнə, əве лоде xwəр'а бьвьн. Щəле К'əлəш дьве на, баво, бьра бьрати, базар щöдати.

— Дə hун чаwа р'е тер'а дьвиньн, дьле wə чаwа дьxwəзə ,öса жи бькьн,— Һ'əсəне Xwəдо бəр гьлие Щəле К'əлəшда те, вила xwə weда давежə, дьве, wəлə əз wи

Xwәдейи һун xwәxwa һ'әсавкьн, чьqас wә лазьмә бьвьн, wә чь гот, мьн qәбулә. Ә'сланлуйа гӧрзед гьһие һ'әвт—һ'әвт qуч' дькьн. Һ'әсав дькьн, wәки 100 qуч' т'әмам бунә. Дьвежьн Һ'әсән әва сәд qуч', һәр qуч'әкеда һ'әвт гӧрзә, һәр qуч'әк кавьр'әкә, әме дәстпека баһаре, ло һьнәки жи дәрәнг кавр'е тә биньнә бәр дәре тә, иди чи тә тьштәки нә-к'әтийә. Һ'әсән дьве бьра сәре wә xwәшбә, wә к'әнге xwә-р'а дит, биньн wәлә, мьн дьxwәст, wәки qә әw һәq—һ'ә-сав орт'а мәда т'ӧнәбйа , Усьве бьра, wәки пе бьһ'әсә, we wә бьхәйдә, хәзма тә, Щәле К'әләш, нә ахьр әw сәрдә'-watие тәйә ,орт'а wә гәләки xwәшә, мала мә, мала wә бә-реда маләк буйә, чь фарqи, wәки әw кавьр' бәр дәре тәбьн, йан бәр дәре мәбьн? Wәлә, мьн нәдьxwәст әв йәк, ле тә әз мәщбуркьрьмә, wәки wәр'а qайилвьм.

Һ'әсәне Xwәдо те мал баве xwәр'а дьвежә, wәки се лод гиһа дайә гӧндиед ч'әла Синәке. Xwәде Суди дьве,лаwо, xwә тә гӧрз һ'әсавнәдькьрьн? Гӧндиед гӧндед дор—бәре мә нәәшандьн? Мьн qә гӧрзәк жи һ'әсавнәкьрйә, тә чаwa гот, мьн жи ӧса готә wана, wәки гиһа т'әмам п'ешк'еши wә, ле әwан щамера щӧмәрдийа xwә кьр. Xwәдо дьве, ла-wo, Усьве бьхәйидә, лома мьн готә тә бежә wан бьра һәма ӧса, к'ер'а чьqас лазьмә бьвә. Тә qәнщ кьрйә.

Xwәде Суди паше дьвежә Һ'әсәне кор'е xwә ле тә wан-р'а һӧрмәт кьр, йан на? Һ'әсән дьве, wәлә, мьн кьр, нә-кьр нәһатьнә мал. Ле, кӧр'о ,әw бьрч'и жь мерга мә чун? На, баво,мьн бь бохчед мәзьн харьн бьрьбу.

Һ'әсән вьра һерс дьбә, дьвежә баве xwә, wәки Xwәде һ'әвини, йа тәвә, йа Усьвбә әм готи әве мале т'әмами тек-нә зьке хәлqе, wә херә, к'а к'и ӧса дькә чаwa Усьве бьра?

Xwәде Суди дьве кӧр'о, мьн чәнд щара тәр'а готйә, чь дьвежьнә тә, we бькә, чи тә тьште майин нәк'әтйә? Әви гьлие xwә вьр wада нә һьлдә, нә дайнә. Усьве тә а'щьзбә.

Һ'әсән дьчә сетийа гӧм, т'әwла дькә, т'әмие дьдә шь-ван, гавана, wәки чаwa мьqатие һ'әйwин бькьн, wәки гьһе дерс нәкьн, чьмки пенщ лод манә, әw жи анщах т'ере бь-кьн. Шьван, гаван ле дьпьрсьн, дьвежьн нә һ'әйшт лод-бунә? К'аненә һәрсеке дьне? Һ'әсән дьве, wәлә, гӧндиед һәр һ'әвт гӧндед ч'ә'ла Синәке һатьн, бьрьн. Э, го ле тә чь баһа да wан, го, wәлә, qә мьн баһа нәгот, wана xwәxwa qимәт дане, xwәxwa xwәр'а п'арәвәкьрьн, бьрьн. Го Зӧр-бе Т'әмо һ'әсав кьр, wәки wана баһе 700 кавьр'и гиһа бь-рьнә. Һ'әсән дьве, wәлә, Xwәде әз ньзаньм wана баһе аqа-си бьрйә, йан на, ле әз заньм, wәки Щәле К'әләш, гӧн-дие Әс'ланлуе баһе сәд кавьр'и бьрьн. Зӧрбә дьве р'астә,

чьмки ниве we лоде aqac кавьр' дькə, ле ниве we у həрдö лоде майин жи т'əвайи дькьн шəсьд кавьр'. Сəйаде К'əло дьвежə Зöрбе Т'əмо, тö чаwa зани, wəки əw həрсе лод баhе h'əвсьд кавьр'инə? Зöрбе Т'əмо дьве, Сəйад, тə əw тəкəне лодада дардакьри нəдитьбун? Сəр wан тəкəнəка ньвисар бу, wəки həр лодəкеда чьqас гöрз həнə. Əw лод, əскəре ур'ьс щиданə, йа wана həр тьшт h'əсавкьрийə. Гöндиед ч'əла Синəке h'əвт гöрз бь кавьр'əкева бьрьнə дə h'əсавкə дькə чьqас. Го Хwəде wьра гьшк h'əсавдькьн, wəки р'аст дькə h'əвсьд пенщ кавьр'. Зöрбə дьк'əнə, дьвежə демəк, мьн пенщ кавьр' кем h'əсавкьрьнə? Зöрбə р'адьвə дьчə гома пəзе qьрд, qьрдəки тинə шəрже дькə, дьве Хwəде, wəки хале мьн Усья вьрабийа, we ч'елəкəк шəржекьра. Һ'əсəне Хwəдо го хəма wи бу, we дəме qə бəр мале дьне дьк'əвə бонг бу, к'öбар жь тəwлəке дьчə йа майин, жь гомəке дьчə йа дьн, сетийа пəз, дəwаре хwə дькьр у хwəха хwəр'а дьфькьри, к'а we wан h'əвсьд кавьр'а чаwa хwəйкə, к'е бькə шьване wан, ль к'ижан зозане бьдə ч'ерандьне нə ахьр зозанед Т'уте, Баг'ьрголе, wарə Каркут иди т'ера h'əйwане wан накьн.

Һ'əсəн малхwe мала гьран бу, т'əмамийа həq, h'əсаве мале дəсте wида бу. Бь wан, фькьр, мьталед хwə əw те мал, баве хwəр'а гьли дькə, дьве лаwька h'əсав кьрйə, wəки wан həрсе лода h'əвсьд кавьр гьртийə. Хwəде Суди, дьве лаwо, Хwəде текə р'ьсqе тə у Усьв, Хwəде wəр'а гəлəк h'əсав нəкə, шькьр мале мə п'ьр'ə, мале дьне, чаwa дьвежьн сəр Усьве мьнə.Бь həбуна дьне qöр'ə—бабах нəвьн, т'ьме гонгьл—алчахбьн у тö жи мина Усьв хwəр'а бемьнəт даwшине бьхwə—вəхwə, бьдə щинара. Һəр дəма али h'əwщəк'ара бькə. Нə ахьр хwəйе бьзьнəке жи, дьвежьн, бьзна хwə нəхwарийə. Лаwо, h'əта сьве жи, тö чь зани we чьбə, чьнəвə Һ'əта сьве, дьвежьн ч'ьра п'ехəмбəра жи нашöхöлə.

Һ'əсəн дьвежə баве хwə, wəки нə öсанə, готи hьнəки фəсалбьн, гəлəки хəрщ нəкьн, мале хwə дерс нəкьн, щарна жи, əгəр лазьмə, тьмайе бькьн, бадьлhəwа мале хwə нəдьнə хəлqе.

Хwəде Суди Һ'əсəне кöр'е хwə р'ьн нас дькьр, заньбу, wəки əw həр пəзəке, həр дəwарəкə хwə нас дькə, пьспорə, мqатие мале хwə дькə, малхwетие баш дькə. Ле гəлəки пəй мале дьне дьк'əвə. Лама жи го, дьготеда, лалао гəлəки нəчəрчьрə, бьдə бьстинə, шькьр чи мə кемə?

Го Һ'əсəн дьготə баве, wəки йа тə у Усьвбə, əм готи нава р'ожəкеда т'əмамийа мале бьднə хəлqе, ле öса дьвə?

Го, баве ижа бь һерс дьготе, ло, кӧр'о, хwə нə ӧсанə, ахьр тӧ готи бьди, wəки бьстини?. А əм һьлдьн ве йəке, wəки Усьв нəдə, we к'ӧ бьстинə, чаwа һӧрмəте qазанщкə?. Тə дит, бона wан пенщи зер'е, кӧ хəрщ кьрьбу, мьн хwха чьqаси сəр хəбəрда, ле əwи qə щаба мьн да? Əw т'əне дьк'əнийа, дьгот, баво, баво, һӧрмəт, сианəт наве Хwəденə, р'ожəке əwе бенə пешийа мерьв. У əwи р'аст дьгот. Тə дит бь we һӧрмəте əм бунə хwəйе мергəкə чьqаси мəзьн, тə дит чьqас лод бунə р'ьсqе мə. Тə һ'əта нһа чьqас дайə пез, дəwаре мə, се лод жи данə гӧндие ч'ə'ла Синəке, һəла һе пенщ лод жи манə. Əwе, əз т'əхмин дькьм, һ'əта бəнга баһаре т'ера һ'əйwане мə бькьн. Бона ве йəке жи, əз тəр'а р'аст бежьм, мьн һ'əтани нһа гəлəки сəр Усьв хəбəрдьда, ле вьр wада əзе шашие бькьм, əгəр сəр wи хəбəрдьм. Шькьр, п'əрда бəр ч'ə'ве Усьв т'ӧнə, əw мəрдə. Навəки Хwəде жи ӧсанə. Wəлə, Хwəде, Хwəде р'ьсqе мəрьве мəрд к'ӧлəкеда жи сəрда дбаринə. Һ'əсəне мьн, тӧ жи ло əз жи, гьшк жи готи ч'ə'в бьднə Усьв. Усьв жи баве мьни р'ə'мəти— Мьсте Əйло, Сьме Əйло, wəки элгəр'ин бу, чуйə. Нане мəрда кем навə. Тьмайи дьбə кемайи. Һ'əсəне Хwəдо бавер'а qайил дьбə у хwəр'а дькə галə—гал

.. Ч'йа бьльндə тə навиньм,
Дə we сор—гӧл сор бунə начьрпиньн,
Мьне сондəке хwəрийə адəке пер'а,
Əзе т'ӧ дьла сəр дьле хwə у тəр'а наһə'виньм.

Ч'айа бльндə, р'е ль бəр'а,
Дə we шару сəкьнийə, бльнбьл дьхунə һ'але дьлр'а.
Мьн сондəке хwарийə, адəке пер'а,
Əзе т'ӧ дьла наһ'əвиньм сəр дьле хwə тəр'а.
Дə ле, ле, ле Ширьне ле, шьрбəте ле...

Го Хwəде, Хwəде Суди дьле хwəда ша дьбу, wəки мала wида т'ьме дəнге к'ьлама те бьһистьне, шькьр, к'еф—к'ефа кӧр'е wийə. Го шьван, гаван ӧса к'ефхwəш дьбун, wəхте дəнге к'ьламе Һ'əсəн дьбьһестьн. Əwана хwəр'а дьфькьрин, wəки əwе минани һəр щар бе нава пез—дешер, бежə wан к'а к'ижане дьхwəзьн хwəр'а шəржекьн. Го һьнəка жи дьгот, wəки Һ'əсəн нəстьре, əме бьстьрен?. Йəки минани Усьв бьре wийə ,əw жи малхе малейə, wəлə, к'ьлам стьран wи те, иди чи wи кемə?.

Һ'əсəне Хwəдо баве хwə дьк'əвнə нава шеwр—мьсьлə'те, р'а—т'ьвире хwəйкьрьна һ'əйwенə баһаре дькь-

рьн, xwəxwa xwəp'a дьготьн, щие ч'ере һ'әйwане wане ль зозана тәнгвә, we чаwa бькьн. Дә го Xwәдо дьготә Һ'әсән лаwo, нәфькьрә, Xwәде р'ә'мә.

Го дәр баһаре хӧламе Һосе Будки һатьнә мала wан, готьне, wәки аг'ае wан, әw гәләки сьлав кьрьнә, әва зине һанайи сәдәфкьри бона Ә'ли шандийә, готийә, wәки бьра һьлгер'е кәри пәзе xwә бьшинә зозана мьпә незики ч'йае Әрәдаг'е.

Бона дәрбазкьрьна пез жь синор Усьв xwәxwa дькарә we йәке бькә, чьмки изна синор дәсте wиданә. (Һосе Будки ль wәлате Р'оме дьма).

Xwәдо, Һ'әсән гәләки ша дьвьн. Го шабуна ньге Һ'әсән ә'рде нәдьк'әт. Xwәдо вьра диса дьвежә Һ'әсән, мьн тәр'а нәгот, wәки Xwәде р'ә'мә, Xwәде кӧ әqас мале дьне, һ'әйwан дайә тә у Усьв, we бона дәбуркьрьна wан жи р'еке бьвинә?. Тә дит, р'екә чаwa вәбу, тә дит, Xwәде чаwa денге баве тә бьһист. Лаwo, лаwo, әва гьлие Усьвьн, wәки мәри готи дьле xwә саг'кә, р'ьсqе, мәрийа жь мала Xwәде те, у р'аст гази наве р'әбе а'ләмкә, дәсте xwә эт'әка wи нәбьр'ә, р'аст гази наве Таwьси Мәләккә, р'ьсqе мерьв бьнкевьрдавә жи we бьгһижә мерьв. Т'әне у т'әне бьра мале һ'әрам нәк'әвә мала мә, wәки дьне, р'ьсqе мәйе сәре мә зедәтьрвә. Әз qӧрбана наве Усьве xwәбьм, дьнһер'и, Һ'әсәно, һәйло ль wәлате Р'оме сәва пәзе мә фькьринә. Шькьр, Xwәде әw йәк авитийә qәлпе Һосе Будки, бәхте Усьве мьн дьшӧхӧлә, Xwәде wәкә дьле wи дайеда. Xwәдо щарәкә дьне дькә бира Һ'әсән, wәки һәбуна wәйе п'уч'бә, әгәр муе һ'әрам тек'әведа. Лаwo, әв готи һ'әтани кӧр'е—кӧр'а ӧсавә. Әва гьлие xwә мьн гәләк щара готйә у дьвежьм, Чьмки һ'әрамтие хьравтьр һ'әрамийә, qәлпие хьравтьр qәлпийә. Әв һәрдӧ дәрәщә бәре—бәреда мала мә наен. Әw һәрд дәрәщә дьвьнә сәвәве малхьравие.

Шькьр мала Xwәде, Усьве мьн жь ван дәрәща пайийә, тӧ жи wи кемтьр нини.

Дә нһа xwәр'а диса к'ьлама бежә. Мә'руф у Ә'ли жи малданә, xwәр'а бькьн, дәрбазкьн, пьрса пезә ль зозане жи һатйә сафикьрьне. Баһар незик дьвә, һ'әтани wи чахи жи диса Xwәде р'ә'мә.

Го баһар һат, хер, сьламәти xwәр'а ани. Баһара гӧнде Алачалуйе xwәш баһар бу. Ч'әм, кание гӧнд дькьрьнә хӧләхӧл, авед wан дьк'ьшийан. Ӧса зәлал бун минани ч'ьр'а шир. Гӧл у сосьнед wи бeһ'әсав бун, мәри бин—бог'са wан, тӧ qәй дьбежи, к'еф xwәш дьбу.

Һ'әсәне Xwәдо пәз, дәwар, һәбуна xwәда к'әтьбу, wә'-

де wи т'ӧнәбу т'әбийәта р'әнгин qасәке т'әмашәкә. Ле Усьве бьре wи гав у сәh'әт меване т'әбийәте бу, т'әви гьрәгьре wи чахи ль мерге дьгәр'ийа. Мерг гәләки мәзьн бу — 5—6 гӧнде готьна wә анщах, әw hьлдана—данйана. Ле мьнәт т'ӧнә бу, бьра сәре әскәре п'ошта Ур'ьс саг' бә, wана we дьнhер'и: дьдьрутьн, дькрьнә лод у т'әслими Һ'әсәне Хwәдо дькьрьн...

We р'оже Һ'әсән ль мерге бу, дәwса дьрунга пез дьнhер'и, дәwса лода у хwәр'а дьфькьри, wәки hәр'ә пәзе qьрд бьшинә qьжла. Һәла hе әwи хwә нәгиhандьбу нава пез, wәхта феза гӧнд, hьнда гәлие Щӧлгә гази кьрьне, wәки лаwька кавьр'е wәйә hәqе гиhе анинә. Һ'әсән т'әви Зӧрбе Т'әмо (Зӧрбә h'әсавдаре кәри-сури, дәwа ре мала хале хwә— Усьве Хwәдо бу) дьчә, дьнhер'ә, wәки чар хӧрта h'әвсьд у пенщ кавьр' данә бәр хwә, п'ала гелир'а тиньн. Һ'әсән у Зӧрбә, hәр хӧртәки кавьр'әке дьдьне у кәри хwә дажон, тиньнә мерге. Мергеда Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә т'әви сәрк'аре п'ошта әскәре ур'ьс дьгәр'йан. Әwана ч'ә'в кәрие кавьр'а дьк'әвьн, бәрбь wи дьчьн. Сәркаре әскәре Ур'ьс qәст бәндә, гӧләке сәр Һ'әсән у Зӧрбәр'а дьт'әqинә, к'а әw пез дьhельн дьр'әвьн. Го Хwәде, hәрда хwә бакьр, т'ьвьнг стуе хwәда анин. Wәлә, го, әгәр Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдо хwә wанр'а нәгиhандана, we сәрәскәрә бькӧштана. Го сәрәскәре жи нhа п'ирqә—п'ирqа wийә, дьк'әнә. Әwи т'ьре Зӧрбә у Һ'әсән жь гӧлла wи тьрсйанә, Усве Хwәдо у Ә'лие Мирзә бәр дле wанда тен, wәки нәхәйдьн, лаqьрди кьрйә. Го сәрәскәр hатә незик, ле Һ'әсән у Зӧрбә насәкьньн. Сәрк'аре ур'ьса жи т'ьре әwана дьхwәзьн бьр'әвьн, саw к'әтийә сәр wан ле әw hәрде дьне wана дьгрьн, наhельн.

Сәрәскәр бәр хwә дьк'әвә у дьвежә Усьве Хwәдо у Ә'лие Мирзә, wәки дьле хwәйи саг', бь лаqьрди гӧллә сәр wанр'а агьркьрийә. Ә'лие Мирзә дьвежеда, Хwәде мала тә хьравнәкьро, әва хwә нәтьрсйанә, кӧштьна wан hәйә, ле р'әва wан т'ӧнә. Әwана we йәке qәбул накьн, wәки тә гӧллә сәр сәре wанр'а т'әqандийә. Әwана хwә бадькьн, wәки тәхьн. Кьрьна тә h'әсав дьбә, чь тә гӧллә бәри wан давә, чь тә кӧштьбьн, wәкә hәвә. Тӧ навини әwана т'ьвьнге хwә стуе хwәда анинә бәрбь тә тен, дьхwәзьн тәхьн. Мьн Усьве бьра нинбуйа нhа иди тӧ кӧштьбун. Мә хwә чәнд щара, тӧ навини, авитә сәр лула т'ьвьнга wан, р'уе тәда hьндьк мабу әм жи баhатана кӧштьне, Хwәде мала тә сәре мьнда хьравнәкә.

— Ахьр әз у Усьв бәрбь wан чун, тӧ чьма нәhати, тә

xwə əглə кьр, мə жи го qəй дьxwəзə чок бьдə ə'рде, мə чь заньбу те ə'щевəкə öса бьки, гöлле сəр wанр'а бьт'əqини. Мə теки толка xwə. Əв сəh'əтəке зедəтьр, əм к'əтьнə qана тə, əwана наенə зəвте. Дə гöнəки тə жи нинə, тö т'əзə hати, тö хəйсəте мə ньзани, нəк'əти кьрасе мə. Ə'лие Мирзə дəсте xwə мьле сəрк'ар дьхə дьве, дə wəрə дəсте xwə текə дəсте wан, беже, wəки тə h'əнəк кьрийə, бьра бьбахшиньн.

Сəрəскəр wана h'əмез дькə, дьве мьн кьрийə, hун нəкьн, əз h'əйрана ч'ə'ве wəмə, мьн нəхəйдьн, мьн ə'дəте wə ньзаньбу.

П'анща Зöрбə, Һ'əсəн датинə у бəр xwəда həвр'а дьвежьн, wəки ве сьве əм мал дəрк'əтьн сəбьр hат, а, Xwəде сəбьр бона ви бу. Ле wəки Усьв у Ə'ли Мирзə нə вьра буна, wəлə, Xwəде, хуна вие т'ек'əта стуе мə у əв кəрие кавьр'а мə бьда, əм ле хьлаз нəдьбун. Ə'лие Мирзə дьве, wəки бьра сəре Усьв xwəшбə, wəлə we нəhишта hун дəре h'əвсе бəр ч'ə'ве xwə бьвиньн. Ле шькьр, мала Xwəде, дəнге т'ьвьнга wə нəhат, хуна wи нəзане ə'дəте мə ль ве мерге, мерга Усьве бьра нəр'ьжийə. Əвана гази мала Xwəде дькьн, wəки т'ö qəзийə нəбуйə. Сəрəскəре Ур'ьс жи дьдьнə шакьрьне у кавьр'əки дьвьнə аспежхана п'ошта əскəр. Ə'лие Мирзə, Усьве Xwəдо т'əви сəрəскəр диса hьнəки сəр ч'əме мергейн мəзьн сəйрамиш дьбьн у паше дьчьнə п'оште. Зöрбə, Һ'əсəн кавьр'е xwə нава мерге дəрдьхьн у бəри п'але ч'йае Кəвьри пешбəри гöнд дьдьн...

Кавьр' бəр'ожда ч'əнг вəдьдьн, дьч'ерьн Дə, h'əвсьд кавьр'ьн, xwə нə hьндькьн.

We гаве пирка Усьве Xwəдо— Нəне дəрдьк'əвə дəрва минани xwəйə həр щар гöнд дьнhер'ə, ч'ийа—бание дора гöнд мезə дькə. Ч'ə'ве we кавьр'а дьк'əв, гази Зəйт'уна бука xwə дькə, дьве, Зəйт'ун, Зəйт'ун, бежə лаwька, бьра həр'ьн wан qьр'ане—qьр'ан жь бəр'ож дəрхьн, əw йе к'енə, хьлхьлəнə, т'əмамийа бəр'ож xwарьн?.

Зəйт'ун, Сəйра К'очо, Шəваве Т'əмо, Мьh'е Бьро тен двежьне, ьне, əw пəзе хəлqе нинə, пəзе Усьвə, Нəне вьра щаwа wан дьдə дьвежə: „Пии, пии həр чар кавьр'е Усьве мьньн?)". Т'əмам дькьнə п'ирqини... Шəваве Т'əмо дьк'əвə к'ьр'е пирка xwə дьве ьне, нə тə hьнəки пешда дьго əв хьлхьле hана йе к'енə?. Нhа жи тö чь дьвежи?.

Пире дьве, лалаwо, Усьве мьн дəwлəтеда бəрбьч'ə'вə, həбуна дьнеда əз наxwəзьм тек'əвə нава дəв—дьрана, зара. Нəзəра хəлqе хьравə, əз мə'рьма Xwəде жь ч'ə'ве хьрав дьтьрсьм, лома öса дьвежьм. Шəваве Т'əмо дьве ьне, ьне, тö бьтьрси нə тьрси т'əмамийа дьне занə, wəки həбуна

Усьв п'ьр'ә, хwәхwа жи гәләки мәрдә у әw мәрдайа wи, wи ч'ә'в у зара хwәй дькә. Хәлq һәр р'о ве йәке дьвежә, ьне, ьне...

Ьне дьвежә Шәвав әз һ'әйрана тәмә, тö ч'ә'ве хwә бьгьрә. Шәвав дьве чьма ч'ә'ве мьн һәнә?.

Ьне дьве ло, лаwо, ч'ә'ве мәрийа гьшка жи һәнә, wәки ч'ә'ве мәрийа т'öнәвә, мәрие чаwа р'е бьвинә. Чаwа бьгәрр'ә. А, мәсәлә, әгәр ч'ә'ве мьн т'öнәбуйа, мьне әw һәрчар кавьр'е Усьве хwә бьдитана.

Шәвав дьве, ьне, әз чьма ньзаньм, wәки ч'ә'в бона дитьненә.

Ьне дьвежеда, wәки зани ч'ә'в бона дитьненә, тә тö жи ч'ә'ве хwә бьгрә, һәр чар кавьр'е Усьве мьн нәвинә, нә аг'ър бе һ'әмди мерьв, мәрьв һавежийа хwә тинә. Һавежанин, нәзәре пешда тинә. Нәзәр гәләки хьравә. Мала wи мәрьви wеран дьбә, кö нәзәроки дьвә. — сәһ'әтәке Шәваве нәвие хwәр'а дәрһәqа wе йәкеда хәбәрдьдә, бәр дьле нәвида те, wәки готьна wе хwә сәва нәвса wи нинә, готьна wе сәва мәрве хәрибә, йе бе мал, бе һ'ал кö шәв — р'о дәрһәqа хәлqеда хәбәр дьдьн, һавежийа хwә wан, һöрмәт, нав у р'ьсqе wан тиньн.

Пирьк дьвежә Шәвав, wәки зани әwе чьма öса бьльнд әв йәк гот. Әwе öса гот, кö нәзәра гьшка бәталвә. Чьмки пешийа готйә, әв гьлие wанә, кö wәхта мәри дәрһәqа нәзәреда бльнд дьвеже ч'ә'в, һ'әвсуди бәтал дьбьн. Әв йәк щарна wәкә wе йәкейә, wәхта мәрьв дьвежьн диwаро тәр'а дьвежьм бука мале тö гöһдарбә. Шәвав жь готьна пирка хwә ә'щевмайи дьминә, wәки чаwа гьлийа дьдә бәр һәв, Бь wе йәке, бь готьна wе, әw сера гьшка бәтал дькә, ч'ә'ве wан һәбуна мала wан нак'әвә.

Гьшка бона гьли — готьне пирейә аqьл, ле һ'ьз дькьрьн. Усьв, Qадие К'әло, Әсе Озман жи гәләки qәдре wе дьгьртьн, әwана бьчуйана к'идәре әw бира wан нәдьчу, т'әмам алики, әw алики, ә'сә һур — муре п'ара wе башqә дьк'ьр'ин у данин хwәхwа бәр дьсәкьнин, дьдане.

Р'ожәке Усьв һәрдö кöр'апе хwә — Әсо у Qади нәмалдабун, чубунә Тәндурәке. Пире бе сәбьр дьвә, дьве к'аненә иро нәһатьнә, мьн әw нәдитьнә, бина мьн бе wан дәрнак'әвә?. Пире гази Сәйра К'очо дькә, дьвеже лаwо, иро сәр мьн öса дешә, ньзам, мьн сәрмакьрийә, йане дуе тәндура мала Ә'вде мьн сәр мьн к'әтийә, әз һьнәки пешда т'әви Шәваве хwә дәрва эп'ещәйи сәкьнибум?. Сәйре дьве дә qәй тә wи чахи сәрма кьрйә, һәwа сарә, ьне, тьшт т'öнә. Әзе нһа чайе чекьм, те вәхöи, п'акби. Сәйре ьне сәр дошә-

ке дьдә п'алдане, бә'лигики т'әзә нава стер' дәрдьхә дьдә бәр п'але we у дьчә, wәки чае чекә. Һәла һе ча нәк'әлийә бу, пире диса гази Сәйре дькә, дьве, лаwo, мьн сәрма нәкьрийә, нә жи ду сәре мьн к'этийә, т'әмамийа ә'мре хwәда мьн дәрәкә хwә нәгазьнийә. Шькьр нәк'әтьмә бәр дәста, харьн, вәхарьна хwә мьн бь дәсте хwә кьрйә. Wәлә, наһельм тӧ мьр'а чае чеки, wәлә, мьн зәда хwә жь т'ӧ тьшти нәстәндийә, ле чьма сәре мьн дешә, әз мәт'әл мамә?

Пире дәсте Сәйре дьгрә, дьве wәрә әм һәр'ьнә дәрва. Сәйре һьнәки дьсәкьнә, хwәхwа хwәр'а дьфькьрә, wәки т'ӧ wәхта, кәсәки дәсте пире нәгьртийә, нәбьрийә дәрва. Әwә сәһ'әт—qәwатә, хwәхwа дьчә—те. Ле иро чь сәре we qәwьмийә?. Дьве сәре мьн дешә, дьве мьн сәрма кьрйә, ду сәре мьн к'әтийә, пашe дьве мьн зәда хwә т'ӧ тьшти һьлнәдайә... Сәйре дьве, дә жьна мәзьнә, дәсте we дьгрә, т'әвайи дәрдьк'әвьнә дәрва. Пире дьве, Сәйре, ах бина мьн чьqаси дәрк'әт, дьнйа р'оньк чьqаси хwәшә. Сәйре дьвежеда ьне, чьма тӧ т'әзә дьнйа р'оньк дьвини? Пире дьве лалао, иди wәхте дәма хатьрайә, дьнйа р'онк хwәшә, дәсте мерьв ле навә, ле wә'дә, дәм һатйә готи иди мала хwә баркьм.

Сәйре хwәшие хwә ле дькә, дьве те мала хwә барки, к'ӧда һәр'и, ьне, ьне, qә әм дьһельн тӧ һәр'и, әм бейи тә йолә дьчьн?.

Пире дьвежә бука хwә, wәки иди wә'дә, сала йа хwә кьрьнә. Лао, нһа дәма баркьрьнейә. Сәйре бәр дьле wеда те у тинә сәр дошәке дьдә р'уньштандьне, дьве әва жи т'ьзмие тә хwәр'а бьк'ьшинә, әзе ва бем. Сәйре дьчә алие оде, дьвежә Сәйад, Ә'т'аре К'әло, Зӧрбе Т'әмо, Зәйт'уна бука хwә, wәки һ'ал—һ'әwале мьн у пире wа. Т'әмам р'адьвьн дьчьнә хени, бәр стер' к'еләка пирке дьсәкьньн. Әwана дьпьрсьн, wәки ьне, чь буйә, тә чь готйә?

Нәне п'алдайи бу, р'адьвә сәр хwә р'удьне у гази гьшка дькә, дьчә р'уе wан дьвежә, wәки п'әрдәкьри хәбәрдан иди нәлазьмә. Әwе сьве бьмьрә. Әwе ә'мре хwәйи майин, әгәр майә, бьдә wә, хwә qӧрбаена wәкә, ч'ә'в wә р'адьмусә. Пире дьве к'а Усьве мьн к'ане, к'а Qадие мьн к'ане, к'а Әсое мьн к'ане?. Зу бькьн гази wанкьн. Бьра бен әз wана жи щарәкә майин т'ер бьвиньм, мьрьн ә'мре Хwәдейә, дәсте к'е чуйә бәр мьрьне. Дьнйа гәwрда әwqас хас—хаван п'ехәмбәр мьрьнә. Пире дәст пе дькә, баwарки. т'әмамийа мәрьвед мала Әйло, кал—баве wи дькә бира хwә, нав—нишане һәр йәки дьдә у дьвежә, wәки чьма әw йәки минани Сьмайил аг'ае Әйле Шьвое Ә'ли аг'а зедәтьрә. Әwи жи,

п'ехəмбəра жи сəре хwə данинə бəр ах у бəре сар, wəлə, əwe жи сьве бьбə меване qəбьре...

Т'əмам ə'щевмайи дьминьн, бəр дьле wеда тен, wəки чьма ӧса дьвежи, р'ӧh'əк бəр тəдайə, йəк бəр мəда, бəлки h'əтани сьве жь мə йəк мьр. Пире дьвежə, пи—пи, ӧса хwəр'а нəвежьн, мьрьна wə бьра мьнк'əвə, hун щаhьльн, мьн 120 сали зедəтьр ə'мр кьрйə. Əз qӧрбана wə. Ч'ə'ве мьн р'йа Усьве мьн, Əсое мьн, Qадие мьн qəр'ьми, к'а чаwа бун, нəhатьн? Лаwьк həв дьшеwьрьн, qрар дькьн, wəки бежьнə Усьве Нəво, Əмьре Нəво, Шəваве Т'əмо, кӧ həр'нə Тəндурəке гази wан кьн, əwe тə дьчьн, wана р'еда дьвиньн. Əwана дьпьрсьн, wəки ьне чаwанə?. Лаwьк дьвежьн, wəлə, əм бона ьне дьhатьнə пəй wə, əw гази wə дькə. Усьве Хwəдо вəдьгəр'ə сəр кӧр'апе хwə Əсо у Qади, дьве мьн hежа wəр'а хəwна хwə гьлинəкьр, дə бежьн? Лаwьк дьвежьн, дə тӧ сəре кəке хwə Сьмайил аг'аки, хəwна хwə бежə əм жи бьбьhен.

Усьве дьбе, щамер, ишəв хwəнеда мəрьв бəр дəре мə т'опбубун, т'абутəкə даре мə'зе wедəре данибу. Qади у Əсое кӧр'ап, Хwəде Ңузойи аqьлбəнд дьчун—дьhатьн, дьготьн гази т'əмамийа гӧнде Qəрəхт'ине, Ташк'орпие кьн. Əwана т'əмам жер'а дьвежьн ьне, т'əмам нəви—нəвич'ьр'ке wенə. Wəлə, Хwəде, мьн шех Бьраhим жи wьра дит. Мьн кьр əз həр'ьмə дəсте wи, h'ьшйар бум. Əз р'абумə сəр хwə. Бьн h'ӧкӧме хəwнеда əз фькьрим, мьн го Хwəде бьдə йəкə хер. Wəлə, мьн гот дьвə тьшт ьне hатьвə?. Мьн хəwна хwə гьли дькьр, а лаwьк бьра бежьн, hун р'асти мə hатн у дьвежьн, wəки ьне...

Усьв дьвежə Qади у Əсо, дьве əм хwə бьлəзиньн, wəлə, Хwəде ьнее бьмьрə. Əwана тен, дьнhер'ьн р'асти жи бəр дəри щьмə'та гӧнд гьшк бəрəв буйə. Усьв дьвежə Qади у Əсо, wəлə хəwн qасьдьн, дьвə тьштəк ьне qəwьмийə? Ңəрдӧ кӧр'ап щаба Усьв дьдьн, дьвежьн бьра сьламəтибə, бьра Хwəде бькə əм — нəви—нəвич'ьр'е wе бьк'əвьнə бьн дарəбəста wе. Шькьр əwe дьнйалька гəwьрда тӧ тə'ли—тəнгаси нəдит. Нhа жи ə'мре Хwəдейə, wəки мьрьвə, йане жи wе бьмьрə, əм чь дькарьн бькьн?. Ң'əтани нhа к'е мьри жь мьрьне вəгəр'андьнə, wəки əм вəгəр'иньн.

Усьв, Əсо у Qади дьчьнə хени дьнhер'ьн, wəки ьне нава щийаданə. Ьне wан т'əхмин дькə у гази wан дькə. Го сəh'əтəке əw h'əмез кьрьбун бəрнəдьдан. Го дьгот, ах нhа бина мьн хwəш дəрк'əт. Ңун к'ӧ бун, чьма зу нəhатьн, əз h'əйрана wə?. Пире дəст пе дькə т'əмийа дьдə Усьве хwə.

— Тӧ, дьвежə Усьв, нəвие Мьсте Əйлойи, эл мака ме-

рьвә, Әйле Шьвое Ә'ли аг'а жь гӧнде Т'ахлькә мерәки зори—зӧрбә бу, һәбуна wи 'пьр' бу. Һәр се кӧр'е wи Смайил аг'а, Мьсте малхе мьн, Бьро хwәш мербун, алие к'әтийа бун, мере ог'ьрме гьран бун. Тӧ пәйһатие wани, шькьр мала Хwәде, дәсте тә сәр дәстар'анә, мале дьне зори—зә'фә, пьшта тә к'омеда жи гәрмә лаwо. Т'әмийа мьн жь тә әwә, wәки тӧ т'ӧ wәхта qәлпие, qулпие нәки, һ'әрамие нәки. Р'аст гази наве Таwьси Мәләккә. Тӧ, зӧр'әте тә, пьсмам—лезьме тәе т'ӧ хьрави нәвиньн, т'ӧ wәхта.

Усьв дьве, ьне, ьне әва гьлие тәйә һәрр'ожьн. Тӧ шькьр саг'—сьламәти, чь тә һатийә, әмә wе к'әләка тәнә, к'ефа хwә хwәшкә, мина хwәйә һәрр'ож р'авә-р'уне. Усьв дәстәки wе дьгрә, Әсое Озман жи дәстки, дькьн р'акьн. Пире дьвежә wан, wәки иро р'ожа ә'мрее wейә хьлазиейә, р'ожа wейә т'әмамие ль мала Әйло. Гьшк һәв дьнһер'ьн, wәки һ'ьше wе сәре wеданә, хwә нагазьнә, ле чьма дьве әзе бьмырьн, һа әзе бьмырьм. Го Хwәде паше хwәха сәр хwә р'удьне у диса т'әмийа дьдә Усьве нәвие хwә, wәки әwе чаwа вәр'екьн, чаwа хер—херате wе бьдьн. Го готә Усьв, wәки әwе сьве ә'сә бьмьрә, р'авә к'аре хwә бькә, гази т'и—т'ерез, нәви—нәвич'ьр'е wейә дур у незик бькә. Го Хwәде диса Усьве хwә һ'әмез дькә, т'ер ле ша дьбә у дьвежеда дә бьра Qади, Әсо, Хwәде Һузо, Зӧрбе Т'әмо, Ә'мәре Ә'йше, Мьһ'ое баве бука wе— Кәwе щәм мьвьн, тӧ һәр'ә к'аре хwә бькә. Го гьшка һәвр'а дьготьн, щаньм, әв к'очәкә, әw чь занә, wәки wе сьве бьмьрә. Ле Усьве Хwәдо баwар дькьр, wәки пирка wие сьве бьмьрә, чьмки хәwна wе дьтьбу.

Әw р'адьвә к'аре мьрьна пирка хwә дькә. Го шандә Идьре т'абутәкә жь даре мә'зе ани, шандә пәй пьсмам—лезьме хwә, хwәхwа жи, бь готьна пирка хwә, минани һәр щар, к'ьнщ— ч'әк у р'ьһ'але хwә хwәкьрьн, т'әслими п'ош та әскәре Ур'ьс кьр, wәки мәрьвед п'ешәкзан бен сәр хатьре пирке музика шинехьн.

Го Хwәде т'әмам ә'щевмайи мабун, wәки Усьве Хwәдо гӧр'а пирьке дькә, к'аре мьрьна wе дькә. Го Хwәде Һузо, кӧр'апе мале, бәр хwә нәда, готә Усьв, го, тә херә, тӧ чькӧр'апе мале, бәр хwә нәда, готә Усьв, го, тә херә, тӧ чьма ӧса дьки, гази щьмә'те дьки, бәлки әw һатьн, пирьк жи нәмьр, wеда wе чаwабә?.

Усьв дьве зани чь, пирке иди ә'мре хwә кьрйә, wәки Хwәде бькә нәмьрә, wәлә әзе бәр ч'ә'ве wә, бәр гьшка у һатийа херәке ле бьдьм, чьма хер зендийа начә?. Хwәде Бьһузо, Хwәде Т'әмо, Авасе Т'әмо, Ә'мәре Ә'йше, Нәве Бьро, Шәме Бьро, Мьһ'ое Бьро, щинар гьшк дьвежьн, wәлә лайиqә, Хwәде наве тә тә һ'әлалкә.

Т'əмам һ'əтани сьве шəвəqе к'елəка пирьке р'анавьн. Го əwе гьшкар'а хwəш—хwəш хəбəр дьда. Т'əмамийа мьри—зенцие эле бир данин, нане мала Һ'əсəн аг'а сонд дьхwар. Го дəсте гьшка ле нəдьбу. Һəр йəки дьхwəст һе, һе гöhдарийа wе бькə у же гьлики т'əзə һинбə.

Пире диса гази Усьв дькə. Го wəхта эwе Усьв бь к'ьнще wийə qöльхе— ч'ин—медалава дит к'ефа wе хwəш бу у готе, wəйи, əз qöрбана тə, бажьн—балевьм, тə гьлие мьн кьрйə, хwə хəмьландийə, к'ьнще хwəйə форме хwəкьрьнə, əз һ'əйрана тəмə. А, те wе нур—нəдəра хwəва жи иро т'ек'əви бьн дарəбəста мьн. Го гьшка һəвр'а—һəвр'а готьне, ьне тö лаиqи т'абута дара мə'зейи, иди Усьве тə т'абута тə жи анийə. Го Хwəде бəшəра пирке һе хwəш бу, Усьве хwə диса һ'əмез дькə, у сəр мьле wи т'хдир дьбə. Хəзала Суди, нəвийа wе хwə давежə сəр щьнйез, Зəйт'уна К'олоз бəр дəсте хwəсийа хwə — Сəйра К'очо стер' дьхəмьлинə, чаwа пирке готьбу.

Иди һəwари сəр һəwарийа дьһатьн, Т'əмамийа qəза Сöрмəлие һ'əдьми бу гöнде Алачалуе.

— Пирьке мьрийə, пирка мала Əйло, пирка Усьве Хwəдо, Qадие К'əло, Хwəде Һузо, Шəваве Т'əмо, Qадие Т'əмо, Əсе Озман,— гöндиед ч'ə'ла Синəке дəнг дьданə һəвдö.

— Р'əма Хwəде левə. нава щьнэтеда бə,— т'əмама дöа' ле дькьрьн.

Го wе р'оже, Усьве Хwəдо чаwа жь йəкə жорьн р'əща кьрьбу һəwа öса хwəш бу, wəки мəрийа нəдьхwəст тек'əвə мал. Го һəwарийа дьготьн, щамер, Хwəде wəкə дьле Усьв даеда, дьнһер'и, дəр баһара ч'ийае Синəкейə, ле һəwа чьqаси хwəшə, тö дьвежи, мəрийар'а дьк'əнə. Һəрсал ви чахи сöр'—сəрма бу, ле иро, wəлə, иро бəхте Усьве Хwəдойə—пирка хwəйə 120 сали зедəтьр ə'мркьри т'əслими ə'рде дькə.

Чаwа пире готьбу Усьв у малбаване wи бь ч'əк—р'аһ'але хwəва пəй т'абута пире дьчун, һəwари хьлхьли бун. Музика əскəрие ле дьхьн, бьн дəнге бор'ийа п'ошта əскəрə ль гöнде Алачалуе пирке т'əслими ə'рде дькьн. Сəр мəзəле wе к'ата, ширнайе бəла дькьн, чаwа нишана wе йəке, wəки əwе ə'щзайи нəда т'ö кəси. Нəк'əтə бəр дəста, ширьн һатə дьне, ширьн жи чу.

Хера пирке wəкə дьле wейи р'ə'м, го бу бə'р — к'ьшийа. Го wи чахи сəр т'əхте хере һ'əзар т'öлə данибун. Усьве Хwəдо, Хwəде Һузо, Һодике Ə'вдо, Щəwе Бьро дьвежьнə гьшка, wəки иро мьрьна пирке wəкə дə'wатəке-

йә, чьмки әwe чьqас жь Xwәде xwәст, әwqас жи ә'мьр кьр. У йа һәрә фәрз, әwә, wәки нәк'әтә бәр дәста. Әw xwәxwa жи ве йәке дьтьрсийа у т'ьме дьгот, wәки дәм һат, әwe р'әщакә бәлки р'ә'бе ә'ламе р'öһ'е we бьсгинә, нәк'әвә бәр дәста.

Щаньм, әwe тәвәке һ'әвт бьне ә'рде заньбун, чь дьxwәст, wәкә дьле we дьһатә пешие. Се р'ожа пешда р'абубу бәр дери, сәр xwә бәр р'ое данибу у р'әща кьрьбу, wәки иро бьмьрә.

— Wәлә ьна мә бöһöри бу, щьнәти бу,— нәви—нәвич'ьр'ке we дьвежьн. Әwана бәрбьр'и һәwарийа дьвьн, дьвежьн, wәки р'ьнд хера пирке бьхöн—вәхöн, чьмки әw xwәстьна we бу. Әwe дьгот, шина мьн wәргöһези шайекьн, wәки һун нава шайеда бьминьн, әwe һәр гав дьwәк'ьланд лаwo, дури ван щийавә, wәхте мәрик wә дьмьрә гәләки шине нәкьн, шин мә нае, шин шине тинә, шайи, шайе.

Иро wәкә гьли—готьне ьне, пирке, әме шина we бькьнә шайи у әве хера we бькьнә нане шабуна wейә we дьне, wәки имана xwә шавә. Бьра әw we дьнеда жи, минани ве дьне, нава шайе—шабунедабә. Го гьшка дьгот амин, амин, р'ә'мә р'öһ'е wевә р'асти жи әwә щьнәти бу..

Го мьрьна пирке нава т'әмамийа эледа гьли дькьрьн, дьготьн, wәки әwe чаwа заньбуйә, кö we we р'оже бьмьрә у Усьве Xwәдо чаwа баwаркьрйә у р'ожәке пешда щаб дабу пьсмам—лезьме xwә, т'абут жер'а анибу. Т'әмама дьгот у ә'щев майи мабун. Ле ед һаж ве мале, мала Әйло һәбун, дьготьн, щамер бәре—бәреда ве мале чь йәке жорьн xwәстийә, буйә. Щарна һьнәк дьвежьн, wәлә, әз т'әне р'ожа мьрьна xwә ньзаньм. Бь ве йәке дьxwәзьн бежьн, wәки әw һәр тьшти заньн, т'әне р'ожа мьрьне ньзаньн у р'асти жи к'е ве йәке занә, ле мала wә хьравнәвә, нәфәре ве мале р'ожа мьрьна xwә жи заньн. Мьрьна пирке бәр ч'ә'вайә, wә гьшка дит, иди әм чьма дур дьчьн. Го һьнәка жи дьгот, ло әм һьнәки жи дур һәр'ьн, те бира wә, wәки Xwәде Мьсто, чаwа се р'ожа мьрьбу, наше ч'ә'ве xwә вәкьрьбу у готьбу, wәки әwe 17 сала шунда бьмьрә. А, нһа жи һәйә wә дит чаwа пе дәста xwәли давитә сәр т'абута пире, дьйа xwә, әw xwәxwa жи иди калә, 80—90 сали ә'мр кьрйә. Сәр мәзәл әwи гöтә щьмә'те, wәки занә we к'е сале бьмьрә. Сале xwә һ'әсав дькә, һәла һе 17 сале кö дане т'әмам нәбунә...

Э, wәлә, әва жи батьнийә, щамер мьлйак'әте qәнщие сәр мьле wинә жи. Го ижа Сәфое Узое Бьро бир данин, wә-

ки чаwа бу п'әләwан, сәр шьрите дьлист. Дә, wәки мьлйак'әт али wан накьн, әwе чаwа р'авә сәр шьрите бьлизә?.

Го мьрьна пирке жи нав у һӧрмәта мала Әйло һе бльнд кьр. Гьшка дьгот, wәки нәфәре wе мале р'ожа мьрьна хwә жи заньн, ә'щева wа дьвә?.

Го һьнәка жи ч'ә'ве хwә баwәр нәдькьрьн у дьгот, да к'а әме бьнһер'ьн Хwәде Мьстое к'әнге бежә, кӧ wе бьмьрә....

Го Хwәде һәр гӧндәки ч'ә'ла Синәкеда хәбәрдан т'ьме дәрһәqа ве йәкеда дьбу у дьготьн, wәлә Хwәде Суди дьнйае аqьл дькә, гәло әw р'аст дьвежә, wәки wе сала мьрьна хwә бькә бира гьшка?.

ДӘ'WАТА ГЬРАН

We сале, сала мьрьна пирке готи дә'wата Һ'әсәне Хwәдо бькьрана. Го Усьве сәва дә'wата бьре хwәйи т'әк, т'әне к'аре хwә р'ьнд дькьр, го дьгот ,wәки әзе дә'wатәкә ӧса бькьм, кӧ дьнйа р'авә т'әмаше у нәхше т'әзә же һинвә. Бук qиза Полате Ә'ло, Тәндурәке, гӧнде Qазиqоп'ране бу. Наве буке Т'аwәтбу. Т'аwәт, го дьго, р'оже тӧ дәрнәк'әви, әз дәрк'әвьм, әw жь һ'әсту һ'ьнаве Безаре бу. Безара дйа we жи го мерани бу. Гәләк мера qәләт кьрьбу льнге хwә wер'а бавитана. Полате Ә'ло мәрики к'ьвш буйә. Гәләка һ'әвса хwә же дькьрьн. Го әw шәвәке, сӧр' —сәрме ч'ийа Синәке дәрва дьминә, дәст у п'е wи сӧр'е бьрьбун, ле фьр'ийабун. Го Хwәде wи һ'алида диса гәләка һ'әсав жер'а дькьрьн. Щарәке йәк, гьрәгьрәк дьчә Идьре, шькйате wи дькә, дьве һ'ал—һ'әwале мьн Полате Ә'ло wа, наһеләә щьмә'т гӧр'а мьн бькә, мьн бәр тьштәки һ'әсав накә.

Сәрк'аре Идьре гази Полате Ә'ло дькә. Полате те. Сәрк'ар, wәхта ч'ә'в пе дьк'әвә, дьвежә гьрәгьре, кӧ шькйате wи дькә, дьве әвә Полате Ә'ло?. Әве тә дьве — бәле, ле дьве Хwәде мала тә авакә, тӧ навини әwи сәрдап'е ньвишканә...

Әве тә дьвежә сәрк'ар, wәки тә һесирәки р'ьнд дитйә?. Әгәр әw ӧса нинбуйа we дьнйа хьравкьра. Әw йәки минани Ленг Т'емурә. Т'емур жи сәqәт бу, ле тӧ шькьр хwәндийи, зани әwи чь ани сәре дьнйае?.

Полате Ә'ло бәр хwә надә, дьвежә сәрк'ар, wәки әва мәрийа аqаси мьн дьтьрсә, к'әрәма хwә каләки бавежә стуе wи, мьле мьнва гьредә әз к'ӧда чум, бьра һ'аша пәй мьн бе. Шькйатчи дьвежә сәрк'аре Идьре, wәки тә бьһист әwи чь гот. А, пеш хәлqева жи гьлие wа бепәрсәнг дьвежә, зьмане гьшка сәр мьн дьреж дькә.

Сәрк'ар Полате Ә'лор'а эп'ещәйи хәбәрдьдә, сәрwахт дькә. Полат дьвеже бежнә әви щамери, дәсте хwә бәрбь гьрәгьре элейи, кӧ сәр wи шькйат дькә, дьреж дькә, wәки бьра әw жи пеш хәлqева нәкә qар'ә—qар', wәлә, әзе али wи бькьм. Сәрк'аре Идьре wана диwанхана хwәда ләв тинә у вәр'е дькә. Р'ева Полате Ә'ло дьвежә гьрәгьр, wәки

иди нə мьн дəнг нə жи тə. Го Хwəде əва бəхт дьдьнə һəв у минани бьра һəв дьчьн—тен. Полате Ə'ло гьрəгьрр'а дəрһəqа хьзмтийа хwə у Усьве Хwəдода дьвежə. Гьрəгьр ша дьбə у го паше Полате Ə'лор'а дһа гəлəк һ'əсав дькьр, wəки əw р'асти жи мерəки чейə, буйə хьзме йəки минани Усьве Хwəдо.

Го Полате Ə'ло у Усьве Хwəдо һəр йəки бона наве хwə р'ьнд т'ьвдира дə'wате дьдитьн, wəки нава щьмə'теда кьрьна wан бьвə мəсəла ч'əвдайине. Полате Ə'ло го щьһезəки готьна wə Т'аwəтер'а һазьр кьр, к'ьнще ӧса жер'а данə сəр т'əрзийа, wəки һ'əта wи чахи кəсəки хwə нəкьрьбун.

— Бука мала Усьве Хwəдо готи буке майин бе башqəкьрьне, йане на,— Безара жьна Полат дьготə щинара Полате Ə'ли qрар кьрьбу, wəки жь гьшка бе башqəкьрьне, бь вəр'екьрьна qиза хwəва. Го Хwəде бəри wьра, wəхта Усьве Хwəдо, Хwəде Һузо, Qадие К'əло, Һодике Ə'вдо, баве зə'ве— Хwəде Мьсто qəльне буке дьвьн, Полате Ə'ло һьлнадə п'ешк'еши wан дькə, Əw гӧне хwə давежə стуе wан, wəки дəрһəqа ве йəкеда гьшкар'а бежьн, кӧ т'əмам ӧса бькьн. Əwи ӧса жи гот, кӧ əw йəк нə бона wе дəрəщейə, wəки наве wи бəлабə. Ле, бəле, дӧп'а сəва wе йəкейə, кӧ qəлəн стəндьн орт'е бе һьлданe. Лаwьк дьк'əньн, дьвежьн, wəки Полате Ə'ло, мала тə авабə, һəла дӧ сала пешда Усьв qиза хwə бе qəлəн да мала аг'е, ло һəла т'əмамийа дə'wате жи к'иси хwə кьр. Полате Ə'ло дьве əре мьн бьһистийə, щьмə'т дьвежə. Ле ль Тəндурəке əз аве р'е—р'ьзме щара ə'wльн дькьмə нава щьмə'те, һун мьнр'а qайильн?. Дə бьра гьшк чə'в бьдьнə мьн у хьзме мьн. Əв тьштəки башə. Бина гӧла ле те.

Полате Ə'ло wана шəвəке бəрнадə. Əwана р'ожа дə'wате к'ьвш дькьн. Хьнами вəдьгəр'ьнə Алачалуе, р'ьнд к'аре дə'wате дькьн. Го Хwəде, Усьв лаwька дьшинə мала Ə'лие Мирзə, wəки нəфəрава бе, əw жи wанр'а т'ьвдарəке дə'wате бькə. Р'ожа дьне го Ə'лие Мирзə нəфəре хwəва иди мала Усьве Хwəдода бу.

Усьв у Ə'лие Мирзə нава мерге дьгəр'ьн. Һəрдӧ щи дə'wате к'ьвш дькьн. Усьв дьвежə Ə'ли, wəки əwи р'е тер'а дитийə, кӧ һ'əвт щиа говəнд бьгəр'ə, һ'əвт дəф у зӧр'нə лек'əвьн. Ə'лие Мирзə шабуна ньзанə чь бькə, дьвежə Усьве бьра хwə дə тӧ зани чь дьки, тӧ готи ӧса бьки, wəки бь дə'wата Һ'əсəн жи нəхшəки т'əзə теки нава ə'дəте мəйи шайи— шабуне, дə'wате. Əвана т'əмамийа мəщал, мьк'ан, чаwа дəрбазкьрьна дə'wə'те һ'əсав дькьн. Усьве Хwəдо гази т'əмамийа гьрəгьред ə'шире, əрмəнийа, фарьза дькə. Го

чәнд чадьред спийә мәзьн орт'а мергеда лехьстьбун бона хwәндийа, wәки теда р'авьн—р'унен, р'азен. Wи чахи дә'-wате мьләтие шәш—һ'әвт р'ожа дьк'ьшандьн. Усьве Хwә-до ви ә'дәти хwәй дькә бь we фькьре, wәки бәрәв дьвьн, дьлизьн, ша дьбьн, хwәр'а дәрбаздькьн. Э, Усьве Хwәдо жи Хwәде бона we йәке дабу. Әwи әв йәк һ'әсав һьлдабу, лома чадьр дабунә лехьстьне, wәки хwәнди минани хwән-дие дә'wате майин нәчьнә малед щинара. Нәньһер'и we йәке, wәки гьшк һьвийа wан бун..

Го, ә'зим наве Хwәде, п'ошта әскәре ур'ьса харьнед һәр щьмә'тәке дабунә һазьркьрьне, ед әрмәнийа, фарьза, кöрманща.

Дә'wат дәстпе дьбә, һ'әвт щийа дәнге дәф—зöр'не те бьһистьне. Һ'әвт щийа qиз букед мә, әрмәнийа, фарьза дь-лизьн. Р'ожа анина буке гö һәwа гәләки хwәш бу, пайиз бу. Го гьшка дьго, wәкә п'е—паре буке башә. Р'озгарә хwәшә. Хwәде го Полате Ә'ло öса qиза хwә вәр'екьрьбу, wәки гьшк мәт'әл мабун. Го әwи бә'лги — фьротан дәри-гьртьн жи да һьлдане.

— Дә'wата мала Усьве Хwәдо, го гьрәгьре Идьре, Qәрсе, Qаqьзмане, ло һәла ед wәлате Р'оме жи нава мер-геда дәнге хwә бльнд дькьрьн, дьготьн хwәр'а к'ефкьн, дәрбазкьн, дьнйа нә мьлк'е баве кәсәкийә. Дьнйа Усь ве Хwәдор'а жи наминә, т'әне әв нәхша дә'wәтейи т'әзә у нандайин, һöрмәта нуе бьминә, әwe бьвә дәрәщәкә пәсьн-дайина мләте мә..

Го Хwәде Усьв бәге Һ'әсән аг'а, Әләшәрәф бәге Гöли Щәwар аг'а, Һ'әмид бәге кöр'апе wи, Хачатур аг'ае Васил аг'а, Мартирос аг'ае Идре, баве Драстамат Канайан, сәр-дә'wатие Усьв бәге, Габриел аг'ае мьлк'әдаре бажаре Ере-ване, Шамил бәге Т'әркәтуе нәвие Зәман хане кöр'апе шәе Иране, Һосе Будки, сәрәскәред ур'ьс навбьрйа к'еф у шайе, wәхте говәнд дьгәр'йан чунә бьнйа мергә, һьнда р'йа, кö дьчә бәрбь гöнде Дәмсхане, хwәр'а дьдане нишане, т'ер һәв дитьн, ле диндара һәв т'ер нәбун. Дә го wан гьрәгь-ра һәвр'а дьготьн, wәки әви кöр'е малнәхьраба дә'wатәкә чаwа бьре хwәр'а кьр, wәлә һ'әта әм һәнә, ло һ'әта кöр'е—кöр'а we бе готьне, гьликьрьне.

Го Хwәде һ'әмид бәг у Әләшәрәф бәг дисa дәрһәqа мәтрәфа хwәда фькре хwә п'әвдьгöһезьн, wәки ә'сә Усьве Хwәдо бькьнә к'ьриве хwә. Го Әләшәрәф бәге готә Һ'әмид бәге, wәки әw фькьо wи жи р'әһ'әт наһелә, дә к'а Усьве жи qә вала дьминә, сәбьркә, сәбьркә, р'ожа мәе жи бе.

Ә'лие Мирзә дьвежә wан дьхwәзьн әз дәрhәqа ве йәкеда Усьве бьрар'а бежьм, әwана же hиви дькьн, кӧ әw дәрhәqа ве йәкеда нә hьлдә, нә дайнә, Ле Ә'лие Мирзә нькарьбу әв йәк дәстәбьраке хwәр'а нәгота. Wәхта әwана тен диса сәр т'әхтә р'удьнен, Ә'лие Мирзә дьвежә Усьв, wәки мьн тьштәки wа бьhист. Усьв дьве тӧ щие хwәда гьран р'уне, h'әтани әwана хwәхwа дьвежьнә мьн, әзе тәр'а бежьм у әме т'әвайи qьрара хwә дәрхьн.

Диса т'әхтә харьн—тә'мед щур'ә—щур'ә, меwаед дәш та Арарате, ло ед Иране, Т'урк'иае дьхәмьльн. Хwәнди, Әләшәрәф бәге генерал—майоре әскәре Ур'ьс дьхwәзьн п'ешк'еша, т'опайи бьдьн, Усьве Хwәдо дәрhәqа ве йәкеда бәри дә'wате Qадие кӧр'апр'а готьбу. Qадие К'әло, го бәжьна wи wәкә дӧ метра бу, кӧр'е п'әләwан К'әло бу, wәки наве баве hәр дәра бәла бубу, чаwа гӧлашгьре нав у дәнг, wәки чәнд п'әләwане ль Иране, Т'урк'иае жи алт'кьрьбу, щие хwәда hерс дьбә у ә'лами гьшка дькә, wәки т'әмам сәр ч'ә'ва, сәр сәра hатьнә, hатьна wәйә ль вьра мә'нийа дә'wата мәйә, ле мә әв йәк qәстбәндә аwа фьрә, мәзьн кьрйә. Усьв тер'а диг, wәки hун бәрәв бьн, ч'ә'ве мә ч'ә'ве hәвдӧ к'әвә, әм т'ер hәвдӧ бьвиньн, hәв р'ьнд наскьн, qәдьр, qимәт бьдьнә hәв. Нә сәрае мә hәнә, нә щиед бәрәв бунейә майин. Әмьн дә'wата мәйә у дури ван щийа шине мәнә, әм wәхте wана hәв дьвиньн. Ле тӧ wәрә гәләк wәхта wанада жи hәв навиньн, чьмки нә hәр дәрайә, wәки wа бь hәйтә—hол дькьн. Әз жь наве Усьве кӧр'ап wә гьшка р'әща дькьм, wәки hун наве п'ешк'еша, т'опайи hьлнәдьн, шькьр, hун заньн, wәки мале Усьв зори—зә'фә, Хwәде сәрда барандйә, чь hә'wщәйә, wәки hун ә'сә т'опайи бьдьн. Әз hиви дькьм әwе йәке бир бькьн, хwәр'а к'ефкьн, дәрбазкьн у әгәр нава мәда hьнәки хирәта мьләтие hәйә, wәрьн әм т'ьфаqа хwә бькьнә йәк. Әва йәка сәре hәр тьштийә у Усьве кӧр'ап, Ә'лие дәстәбьрак бона ве йәке wе вьр мала Хwәде wә р'азибьн.

Гәләк дьвежьн, h'әйран, wа навә, нә ахьр әв ә'дәте калбавайә, hун чьма ӧса дькьн?.

Әләшәрәф бәг р'адьвә п'йа дьве, wәлә, Хwәде wе баштьр чь дькарә hәвә? Дә wәхта йәки минани Әләшәрәф бәге ве йәкер'а qайил дьбә, иди к'и дькарә хәбәрдә. Wе р'оже хwәнди h'әтани бәрәваре к'еф у шабуне дькьн, паше hеди—hеди жәв бәла дьбьн. Го Хwәде дәрhәqа дә'wата Һ'әсәне Хwәдода т'әмама hәв дьпьрсин, дьготьн, wәки hун заньн, кӧ Усьве Хwәдо нhа жи чь кьрйә? Нhа әwи qә-

лән, т'опайи данә һьлдане. Го һьнәке кал сәре xwә дьһ'ә-
жандьн, wәки әw нә р'астә, әw ә'дәте пешие мәйә, әм ча-
wa готи т'әрка wана бьдьн? Ле һьнәке пешвәр'у, һьлбәт
әw һьндьк бун, к'ӧме xwә бәрбь ә'змана давитьн, xwәзма
щьһалед бәрмьраз, ед кӧ р'уе qәләнда зәwаща xwә дә-
рәнг дехьстьн. Дә'wата Һ'әсәне Xwәдо әв гьли—готьн кь-
рьбунә мьжулйа баwарки гьшка.

ХЬЗМƏТЕ БОНА МЬЛƏТ, ГЬЛИКЬРЬН СƏР ХАТЬРЕ ЩƏЛЕ К'ƏЛƏШ

Усьве Хwəдо баве дəh кöр'а бу.

— Ве дəрəщеда жи Хwəде дайə wи,— гöндие wи, щьмə'те дьготьн.

Лаwе wи мəрьвнə пе щрийа бун, т'ьфаqа wан башбу, хера хwəда хьне бун. Ə'лие кöр'е wи хwəнди бу, əw дö сала ль гöнде Кöлава hин бубу. Əw ль wьра мала Т'ат'осе əрмəнида дьма. Т'атос письре Усьве Хwəдо бу, мəрьвəки гəлəки qəнщ у h'əйф бу. Əwи qəдре мьлəте мə баш заньбу. Бь готьна wə зьмане мə—зьмане кöрманщи хəбəр дьда.

Ə'лие Усьв паше мəк'т'əба гöнде Зореда дəрсхана wейə бьльнд, йа 7 хьлəз дькə. Паше дö сала hини п'еше h'əкимтие дьбə. У wе дəрəщеда эп'ещəйи кери щьмаə'те те, (Wи чахи го дьбəзйана həв, həвдьданə бəр—qьма, шура, Ə'лие Усьв гəлəки алик'арие дьдə е öса, wана qəнщ, сламəт дькə).

Го əwи наве h'əкимəки баш qазанщ кьрьбу. Щарəке öса дьбə, wəки qьрмə дəсте wида ачьрмиш дьбə, нəрмайа hета wи дьк'əвə. Го Хwəде хwəхwа гоште хwə дьда бəр мəqəсе же дькьр, ду дəрман дьданə сəр бьрина хwə. Əw хwəхwа нава дö h'əвтийада хwə п'ак дькə у р'адьвə сəр п'ийа. Ле əw ве дəрəщеда гəлəки нахəвтə. Əw хwə п'ешк'еши сəрwерикьрьне, хьзмəткьрьна щьмə'тейə дəрəщед майин дькə. Го wи чахи, баwарки, хwəндьна т'ö кəси wəкə йа wи т'öнəбу. У нава ə'мре гəле мəйи wи чахида əw мəрьве ə'wльн бу, wəки хwəндьна дохтрие стəндьбу. Го гəлəки р'ьнд ур'ьси хəбəрдьда, дəстньвисара wи бəдəw бу. Хwəхwа жи т'əшкилдарəки баш бу. Т'əрбəт—т'орə, т'əртифа ур'ьсийə wе wəхте стəндьбу Бь h'əсавhьлдана мə'рифəа wи əwи к'ьвш дькьн чаwа сəрк'аре 24 п'одрəте дəwлəте. Го т'əмамийа к'ьр'инфротан, зəг'ира п'арwəлате Сöрмəлие, h'əтани Qаqьзмане жи бьн дəсте wида бу. Бь дəсте wи дьhатə бəлакьрьне сəр гöндийа хöрəке щур'ə-щур'ə, к'ьнщ, мьдас, Гöндийа, wəки пəзе хwə , дəwаре хwə

бьфротана дәwләте, дьготьнә Ә'лие Усьв, wәки әwе хьзмәта wан бь дәсти хәбатчиед хwә бькә.

Әw 6 сала qӧльха дәwләтеда дьхәбьтә Нава әви шӧхӧле хwәда, го әwи гәләк к'омәк, ардьми дайә мьләт.

Щарәке Ә'ли Усьв дьчә Идьре, wәки hәр'ә щәм сәрк'аре бажер. Wәхта әw дьчә диwанхане, бе изьндайине дәре от'аха сәрәкбажер вәдькә у дьчә hӧндӧр'. Әw у сәрәкбажар wәкә сәh'әтәке хәбәр дьдьн у паше т'әвайи дәрдк'әвьн. Wәхта дәрдк'әвьн сәрәкбажар wир'а дьве к'әрәмкә у Ә'лие Усьв пешие дәрте пәйр'а, сәрәкбажар у т'әвайи щийада дьчьн. Wи чахи го Щангир аг'а, мерхасе мәйи легендар те, дьвежә к'омәкдаре, wәки бона дитьна сәрәкбажер hатийә. К'омәкдара сәрәкбажер дьве hәма hежа әw у Ә'лие Усьв дәрк'әтьн, wе hьнәки шунда бен. Щангир аг'а, наве Ә'ли, баве wи, мала wан бьhистьбу, ле әw нас нәдкьр, чьмки мерхасе ленгендар т'әви эла хwә т'әзә жь Wане hатьбу qәза Сӧрмәлие. Вьра әw ша дьбә, wәки wәлате Сӧрмәлиеда wәт'әнwаре wийә ә'йан hәнә. Щангир аг'а иди hәвийа сәрк'ар насәнә, т'әмийа дьдә к'омәкдара wи, кӧ wәхта Ә'лие Усьв бе, дәрhәqа wида бежеда.

Хеләке шунда сәрәкбажар у Ә'лие Усьв вәдьгәр'ьнә диwанхане. Ә'ли, к'еф—h'але к'омәкдаре дьпьрсә. Әwана бәреда нас hәв бун, пьрс—пьрсйара hәв дькьн. К'омәкдар у hәвале хwә дәрhәqа Усьве Хwәдо, дйа Ә'ли Зәйт'унеда дьпьрсьн. Двен, wәлә hәла hе тә'ма тӧ, масте wәйи hьнгьвкьри дәве мәданә у дьхwәзьн диса бьбьнә мевана wан. Ә'ли дьве к'е wәхте дьхwазьн, к'әрәмкьн, әм hәр'ьн.

К'омәкдар дьвежә Ә'лие Усьв, wәки мәрьвәк hежа hатьбу вьра. Әwи дьго, әw Щангир аг'айә, тӧ сьлав дькьри у гот, wәки әз сьлава wи бьдмә тә. Әwи дьхwәст hәр'ә щәм сәрәкбажер, ле wәхта тӧ у сәрәкбажар нә вьрабун, әw иди hивийа сәрәкбажер нәма.

Ә'лие Усьв дьвежә к'омәкдаре, ле тә нәготе wе к'ӧда hәр'ә?.

— Wәлә, мьн тьшт же нәпьрси, әwи жи нәгот.

Ә'ли дьфькьрә, wәки Щангир аг'а hатйә бона эла хwә алик'арие жь сәрәкбажер бьстинә. Әw дәрhәqа ве йәкеда дәстхwәда сәрәкбажер'р'а дьвежә. Сәрәкбажер иди дәрhәqа hатьна эла зӧqӧрийада заньбу у к'аг'аз hазьр дькьр, wәки бьшанда Ә'лие Усьвр'а, кӧ алик'арие бьдә wан.

— Э, баш, хорошо,— Ә'лие Усьв дьбежә сәрәкбажер, wәки wе алик'арийа зедә бьдә мала Щангир аг'а хwәха. Сәрәкбажер жер'а qайил дьвә. Ә'ли Усьв жь диwанхане

дәрдьк'әвә у дьчә хәбата xwә. Әw, әгәр сәрәкбажар нвисийә, wәки һәр маләкә маһащьра awqас шәкьр, ар, р'ун бьде, әw дӧщарә зедә бәрдьдә у дьвежә бәрдәстие xwә, wәки гази wанкьн, кӧ бен xwәр'а хӧрәк, к'ьнща бьвьн. Т'әмам тен, дьвьн, жь Ә'лие Усьв гәләки р'ази дьминьн у ша дьбьн, wәки сәрк'аре п'одрәта дәwләте жь wанә. Ә'лие Усьв бона мала Щангир аг'а, баве Баво, чәнд чәwал ар у шәкьр зедә дьшинә. Пәй ве йәкер'а ,го, wана т'ьме һәвдӧ дьдит у qәдрәки баш орт'а wанда һәбу. Пәй кӧштьна Ә'лие Усьвр'а жьна wийә дӧда— Щәмиле дьдьнә Щангир аг'а. Щәмилә бразийа Усьва бәге бу. Хушка Мәһ'муд бәге у Ә'гит бәге бу, qиза Хәзала Xwәдо.

Го Xwәде сонда Щәмиле у Щангир аг'а сәре Ә'лие Усьвбу. Щәмилә у Щангир аг'а сале 2—3 щара дьбунә меване мала Усьве Xwәдо.

Щангир аг'а гәләки qәдре we мале дьгьрт.

Ә'лие Усьве Xwәдо бона мьләт wи чахи бь сәрк'арийа Усьв бәге бубу пьшт. Го әwи дьготә маһащьре жь Wане, кӧ әгәр тьштәк wан лазьмбә, бьра р'астә—р'аст бенә щәм wи, бьра зә'мәтє нәвиньн, нәчьнә щәм сәрәкбажаре Идьре. Го әwи нәдьһьшт, wәки маһащьред мә к'ӧльхайа т'ӧ тьшти бьвиньн.

Ә'лие Усьв чәнд сала жи гьлавтийа эле дькә. Го 10—15 гӧнд бьн дәсте wида бун. Әwи wи чахи, го дьхwәст гӧндада мәк'т'әба вәкә, гәләки дьхәбьти , кӧ зар'е гӧндийа һин бьн. Әw чәнд зар'а дьшинә мәк'т'әба гӧнде Кӧлава у гӧнде Зоре. Ле бәле, го, әw бь ве йәкева р'ази нәдьма. Го пьрс данибу бәр сәрк'арийа Р'әwанейә xwәндьна щьмә'те, wәки мәщала сазкә, кӧ зар'е мьләте wи зьмане де һин вьн. Го xwәxwа плана һазьркьрьна дәрсдаре зьмен жи чекьрьбу. Р'әwанеда насе wи гәләк һәбун, мәрьвед ӧса, wәки вәкьрьна мәк'т'әба, һазьркьрьна дәрсдаре мьләтие дәсте wан дьһат. Ә'ли Усьв гәләки али Исаһак Моровгулове мәхин дькә, wәки әw һ'әрфед латини анәгори сәwтед кӧрманщи бькә у бь wи т'әһәри һ'әрфе мәйә латини чекә. Сала 1912-а п'әра дьдә И. Морогулов бона чекьрьна һ'әрфа, бона т'ек'стед бь wана ньвисар нава щьмә'те бьгәр'инә, wер'а бьхунә, к'а әw бәгәм дькә, йане на, чаwа qимәт дькә, хәбата анәгориһәвкьрьна һ'әрфед латини сәwте кӧрманщир'а.

Марагулов xwәxwа дәсдаре Ә'ли бу ль мәк'т'әба Зоре. Ә'лие Усьве бона xwәндьна Ә'лихан Шагинов жи ль семинарийа Ереванейә дәрсдарһазьркьрьне эп'ещә алик'ари дабу.

Мәрәме мьн әwә, wәки зар'е мә т'әмам һин бьн. Бона we йәке, әз гав у сәһ'әт шөхөл дькьм.— Ә'ли Усьв, wәхте гөнде бьн бабндур'а хwәда дьгәр'ийа, щьмә'тер'а дьгот. Щьмә'та гөнде т'әрәфа гьлавийа wида вьр мала Хwәде же р'азибу, гәләк мәт'әл дьман, wәки гөнде Алачалуе 2 глави һәнә әw жи бав, көр' — Усьве Хwәдо у Ә'лие Усьв. Го гьшка дьготьн, wәки һөрмәт wана бь нане хwә qазанщ кьрьнә. Го wәхта әwана мал сйар дьбун мәрьва әw һәвдө башqә нәдькьр, чьмки ч'әк—р'аһ'але wан минани һәв бу.

Ә'лие Усьв жи го минани баве хwә мәрд бу, гәләки хәрщ дькьр, го к'е wәхта нге wи Идре, Qәрсе бьк'әта, гьшк ч'ә'внһер'ие wи бун к'а we к'әнге һәр'ә хwарьнхане. Го wәхта дьчу, к'и р'асти wи дьһат зорә—зор хwәр'а дьбьр. Әwе ч'ә'внһер'ие wи һ'имли щаһьле гөнда бун илаһи йе гөнде Ә'сланлуе.

— Wәлә, wи Хwәдайи мә wәкә п'ор'е сәре хwә нане Ә'лие Усьв хwарийә,— Уньсе Ә'ло жь гөнде Ә'сланлуе дьгот, әм дьчунә Идьре, мә бала хwә дьдае Ә'лие Усьв чу хwарьнхане. Әм пәй wи дьчун. Әw ч'ә'в мә дьк'әт, гази мә дькьр, дьго дә wәрьн сәр ви т'әхтәйи хwәр'а р'унен, дьле wә чь дьхwәзә, бьхөн у леда һәр'ьн. Чи wә тьште мийин нәк'әтийә. Әм р'удьнштьн, мә нане хwә, харьне щур'ә—щур'ә дьхwарьн, ча вәдьхwар у дәрдк'әтьн. Мә гьшк ка дөа' ле дькьр, wәки дәсте wи сәр дәстар'авә, бәрдәсте wи кем нәвә. wәлә, мә т'ьме өса дькьр. Ә'лие Усьв жи, wәхте ч'ә'в мә дьк'әт, qә, т'оп мале нәк'әти, бәре хwә мә дьгөһаст?.

Әwи дәсте хwә сәре мә дьхьст дьгот— дә wәрьн, к'а иро дьле wә чь дьхwәзә?. Щамер, әw һьн нане хwәда һьн жи щөлә'те хwәда, әз наве р'әбе а'ләме сонд дьхөм, мәрьве минани wи кем һәбун.

Бь һ'әсавһьлдана щөлә'те wи у мә'рифәта wийә нишан гьртьне әwи пәй гьлавиер'а дькьнә комисаре Идьрейи әскәрие. Wәхте әве qөльха хwәда, го, әwи гөһдарикә мәзьн дьда сәр we йәке, wәки щаһьле гөнда, го wи чахи qә нәдьбьрьнә әскәрие, р'ьнд һини т'ә'лме шер', әскәрие бьвьн. Сава wи мәрәми әwи жь гөнде Qәрәqое Ләзгие К'олоз, жь гөнде Алачалуе Шәваве Т'әмо, Qадие К'әло, Qадие Т'әмо, Әмьре Нәво, Усьве Нәво, Әсе Озман, Ә'мәре Ә'йше, Зөрбе Т'әмо, жь гөнде Qәрәхт'ине лаwькед көр'апе хwә Һодике Ә'вдо, Һозе Ә'вдо у гәләкед майин, жь гөнде Ташк'орпие гәләк һини р'аст гөллә агьркьрьне, нишангьртьне кьрьбун. Әwи дьготә wана wәки әw жи алие хwәда щаһьлед щинаре хwә һини әви п'ешәйи бькьн. Гөлләагьркьрьна р'аст

əwи h'əсав дькьр п'ешə. Чаwа йək hин дьвə сола р'ьнд дьдьру, öса жи йək hин дьбə гöлле р'аст давежə нишане, щи—щинхə. Əw хwəхwа ль п'ошта гöнде Алачалуе бəр дəсте qöмандар hини т'ə'лиме шер' бубу. Əwи т'əми дьда лаwька, wəки wəхта агьркьрьне т'ьвьнге р'ьнд синге хwəва хwəйкьн, wəки əw нəлəрьзə, чьмки wəхта агьркьрьне, жь зəрпа гöлле əw дьh'əжə у гöллə нагьhижə мəрəме хwə. Мəрге нагьрə. Əwи əwана hин дькьрьн, wəки р'оже ог'ьрме гьран карьбьн сəре хwə хwəйкьн, ло щьмə'те жи хwəйкьн. Бона ве йəке əwи т'ьме нишангəh дур даданиньн, wəки лаwьк hини дурлехьстьне бьбьн, кö бь we йəке нəhельн, дьжмьн незики wанбə, дак'öтə гöнде wан.

Əwи дьготə, лаwька, wəки дурва лехьн у дəст хwəда щие хwə бьгöhезьн, wəки дьжмьн wə нəвинə. Го Хwəде əwи лаwьк öса hинкьрьбун, wəки бе сонд, həр йəки дькарьбу мqабьли сəд мери текьра шəр'.

Wəлə, ч'ə'ве мə бьр'ьжьн hинкьрьна, кö Ə'ли əм hинкьрьн т'öнəбуйа, wəхте р'əва сала 1918-а, əм т'əмаме hесир бьмана,— Qадие К'əло, у Ьодике Ə'вдо т'ьм дьготьн.

Го wəхта шəр'е h'əмдьнаейи 1-е, Ə'ли Усьв шöхöле хьзмəткьрьна əскəре ур'ьс дькьр. Əw т'əви əскəр чубу Т'урк'иае. Əwи к'омед мəхсус гöндед ч'ə'ла Синəкеда чекрьбун, wан к'ома бь həсп, таршед хwə хöрəке əскəре ур'ьс жь щики дьгöhастьнə щи майин, əскəрр'а дьгиhандьн.

Нава əскəрда Ə'лие Усьв бь гöллə агьркьрьна хwəва hатьбу наскьрьне чаwа сьнайпер, йане гöлла wи т'ö wəхта ə'рде нəдьк'əт. Бона чуйина wи ль шер' гöндие ч'ə'ла Синəке бəр хwə дьк'əтьн, həвр'а дьготьн, wəки we йəки минани wи жь к'ö биньн, кö т'ьфаqа щаhьла бькə йək алаикə баш чекə, сəва, Хwəде нəкьри, ле Хwəде кьр, р'оже охьрме гьран бона хwəйкьрьна нав у намуса мьлəт. Го гöндие Алачалуе жи дьготьнə Усьве Хwəдо wəлə, əм бей Ə'ли, щöлə'те wи нькарьн йолə həр'ьн, əwи нава шер' бинə, го дькьрьнə бира Усьве Хwəдо, wəки тə хwəхwа готйə кö чаwа Ə'ли щарəке п'əре тəйə сəр ур'ьс же стəндьнə. Бона хатьре Ə'ли wəки нава шер'данə, бона əwи диса бир биньн, жь Усьв hиви дькьрьн, wəки əw диса дəрhəqа we йəкеда бежə. Го Хwəде Щəле К'əлəш we р'оже меване Усьве Хwəдо бу. Го готеда дə т'ö сəре кəке хwə Сьмайил аг'а ки, мьн əw гьли нəбьhистийə, бежə, əз жи бьбьhем.

Усьве Хwəдо qемишийа Щəле К'əлəш накə, дьк'əнə у дьвежə:

— Щамерно, əз чумə əве п'ошта мəйə əскəр. Дə əз həрр'о дьчəмə wьра. Əwе жи əз ледьнhер'ьм. Мьн əскəр-

р'а хәбәрда, һ'ал—wәхте wан пьрси. Әwана жи дәсте xwә кьрьнә дәсте мьн. Әз гәр'ийам, чумә от'ахе р'азане, xwaрьнхане, сәра щьвина. Мьн бала xwә дае йәки пар'а ч'ә'ве мьн гьртьн. Мьн дәсте xwә да к'еләка wи, дәсте мьн qьрма wи к'әт. Мьн әw нас кьр, мьн готе тӧ сәр әскәр палковник Попови. Әw к'әнийа, ч'ә'ве мьн бәрда әз у әw чунә от'аха wи, әwи щариер'а гот, wәки мәр'а qawe бинә. Щарие qawa ани мә qawa xwә вәхар. Әз р'абумә шьпийа, wәки дәма хатьре xwә же бьxwәзьм бем һәр'ьмә Идьре— wьра генерал Әләшәрәф бәг һивийа мьн бу. Сәрәскәр бь т'әһәрәки ч'ә'ве мьн ньһер'и, дьxwәст тьштәк бьгота, ле нәгот, пешийа мьн гьрт, әз бәрнәдам, бь дәсе xwә әз дамә сәрwәхткьрьне, wәки р'унем, әwе гьлики бежә. Әз р'уньштьм. Әw нһа дьxwәзә хәбәрдә ,ле соро—моро дьвә, xwә зәвт дькә, хәбәрнадә. Мьн жи го qәй нәxwәшә, сәре wи дешә. Әм хеләке бе дәнг һәв дььһер'ьн. Мьн дәст да сәр мьле wи у гот: „Гаспадин Попов, бежә, бежә, чь дьxwәзи, йане чь һатийә сәре тә, тә һежа мьнр'а xwәш хәбәрдьда, дьве щики тә дешә?“.

—Зани чь?.

— Те чь бежи, бежә—бежә?.

— Р'уе мьн нагьрә ,әз тәр'а бежьм..

— Һ'әйран, әм дӧсте һәвьн, чь тьште шәрмейә, wәки т'ӧ тьштәки жь мьн һивики?.

— Әзе тьштәки ӧса жь тә бьxwәзьм, к'ижан нә лайиqи полковнике ур'ьсә.

— Wәлә тӧ чь жи бьxwәзи мьн qәбулә у әз әwе йәке т'ӧ кәсәкир'а набежьм.

— Фьланкәс Усьв Худоевич, жьн, зар'е мьн готи һәр'нә Санк-Петербурге, п'әрә лазьмьн.

— Wәлә, Xwәде, мьн готе, бежә к'әрәма xwә чьqас лазьмьн?.

— Wәлә, бона чуйина wан, к'р'ина п'ешк'еша бона щинаре мә һ'әзар һ'әвсьд р'убли лазьмьн.

— Мьн дәст бьрә бәрйа xwә, әwqас п'әрә бәр данин, мьн дәсте xwә кьрә дәсте wи, ог'ьр жер'а xwәст у мьн кьр дәрк'әвьм. Ве щаре әwи бь щӧлә'т мьле мьн гьрт, диса әз дамә р'уньштандьне, (чьма щӧлә'т ниньвә, һ'әзар һ'әвсьд р'убли щеведаньн, йане аqас мие сор, һазьр дьк'әньн, дьвежьн).

Нһа сәрәскәр к'аг'әзәк дәрхьстийә, дьве әзе веда бьньвисьм, wәки һ'әзар һ'әвсьд р'ублийа дәйне тәмә, мьн готе, гаспадин Попов, щәм мә кӧрманщә тьште ӧса т'ьнәнә. Йа мә, хәбәрданә. созә, гьлийә?. Гьлие мә гьлийә,

готьна мә готьнә. Паше мьн әw п'әрә данә тә, хwә мьн нәгот дәйн дьдьмә тә. Мьн кьр, әwи кьр, к'аг'аз ньвиси wәки дәйндаре мьнә у зоре кьрә бәрйа мьн. мьн готе, wәлә, к'аг'аз жи мьн нәлазьмә, п'әрә жи, саләкә—щарәкә тә тьштәк мьн хwәстийә, мьн р'әзадьли дайә тә. Әwи әз эгләкьрьм, гази щарие кьр, wәки мә һәр йәкир'а к'асә конйак бинә, Хwәде щарие конйак ани, мә к'асе хwә һәвхьстьн вәхwарьн. Wәхте әзе дәрк'әтама әwи һиви кьр, wәки дәрһәqа ве йәкеда т'ö кәсәкир'а нәвежьм. Мьн готе нә ахьр бәри тә мьн әв йәк гот, wәки әз т'ö wәхта әве йәке кәсәкир'а навежьм у мьн к'аг'әза wи жи жь бәрийа хwә дәрхьст, готе һа щамер, әwи жи нәлазьмә.

— На, әw лазьмә. Паше дьвә әз биркьм, бь we те бини бира мьн.

— Тö зани, чаwа дьхwәзи бьра öса бә,— мьн щаба wи да, чумә Идьре щәм Әләшәрәф бәг.

Жь we хәбәрдана мә wәкә 5—6 мәһә дәрбаз бун. Мьн нһер'и р'ожәке әскәрәк һатйә п'әнщәра мә дьхә. Һ'әсәне бьра чу, wәки әwи г'әглифи малкә. Әw дьвежә Һ'әсән, wәки дәстбь т'ә'лиме әскәр бунә, әw нахwәзә жь wан бьминә, we һәр'ә, ле һатйә бежә, wәки гаспадин Усьв Худоевич иро сәрики полковник Поповхә.

Һ'әсән һат гот. Мьн готе, дә баш, бәри чуйина Тәндурәке әзе сәрики wихьм. Ле әз сәре кәке хwә Сьмайил аг'акьм әw п'әрә qә нәдьк'әтьнә бира мьн жи. Әз р'абум чумә һәрәма wи. Мьн сьлав да wи, әwи сьлав вәгьрт ле минани һәр щар р'анәбу шьп'ийа Готә мьн к'әрәмкә, р'уне. Р'уньштьм. Әwи гьли вәр'әсанд гот, wәки qә әw п'әре мьн нак'әвьнә бира мьн, wәлә, әз сәре wәкьм, әз һун заньн, хельф набежьм, Мьн готе чь п'әрә?. Әw вәбәшьри, го ле һәма ве от'ахеда, сәр ви т'әхтәйи тә һ'әзар һ'әвсд р'убли нәданә мьн? К'әтә бира мьн. Мьн гот, бәле, ижа чь буйә.? Го дә к'а тö we к'аг'азе бьдә мьн, әзе п'әре тә бьдьм. Мьн гот, щамеро, нә һ'әйфа тә, тö we к'аг'азе дьхwәзи-, чьма әм хwә нә мәрьве р'ожәкенә, к'аг'аз чийә, чь лазьмә,, wәлә qә п'әрә жи нәлазьмьн, тә һ'әлалбә, әре?

— На, әз тьште öса qәбул накьм, чьма п'әре тә нәдьм,— сәрәскәр дьвежә у дә'wа к'аг'әзе дькә.

Мьн готе, wәки әз ньзаньм мьн к'аг'әз данийә к'ö?. Нһа әз эглә дьбьм, әзе һәр'мә Тәндурәке, сва—дöсба әзе бем сәрики тәхьм. Һ'әта wи чахи әзе бьнһер'ьм чька к'аг'әз к'öйә. Пәй ве йәкер'а әw һьнәки р'әһ'әт бу, wәхте әзе дәрк'әтама, диса го, ә'сә, ә'сә we к'аг'азе бьвqнә. Һәйр'ан мьн готе әw к'аг'аз йа амьнәтиейә бона мьн, ле нһа әw мьн

лазьм нинə, əз тə бաwар дькьм, əз гьшка баwардькьм, wə-ки баwəри т'öнəбу мəри qə дькарьн ит'баре həвдö би-ньн?. Баwари wəкə исафейə.

Дö р'ожа шунда əз к'аг'əзе гəр'йам. Зəйт'уне əw щева мьн дəрхьстьбу, кьрьбу qöт'ийа хwə. Мьн же пьрси, wəки т'ö зани əв чь к'аг'азə, wəки тə кьрийə qöт'ие?. Зəйт'уне го əз чь заньм, т'ö мьн вəкьрийə, хwəндийə?.

Мьн к'ьнще тə цардадькьрьн, əw жь мəрийа тə к'əт. Wəлə, мьн гот, wəки əва к'аг'аза керhатйə, wəки малхwе кьрйə бəрийа хwə, Мьн hьлда дани qöт'ие.

Мьн к'аг'аз hьлда, ле дəрhəqа weда т'ö гьли нəготə Зəйт'уне, чьмки Попов hиви мьн кьрьбу, wəки дəрhəqа we-да кəсəкир'а нəвежьм. Мьн бəхт дабу wи. Əз хwəйе гьлие хwəбум. Дə бьра бəхте бебəхта леwəлгəр'ə. Щəле К'əлəш у Надое Ə'слан дьвежьн чьма?. Һазьр гьшк дьвежьн, hун бьсəкьньн, нhа Усьве бежə wəки Попов чь дькə, лома дь-ве бəхте бебəхта ле wəлгəр'ə.

Усьве Хwдо дьве, wəки мьн к'аг'əз hьлда чумə от'аха Попов. Əw диса щие хwə р'анавə, бемəрифəтие дькə, дьве р'уне, Усьв го, wəлə, əз жь we бəрбьр'ибуна wи а'щьз бум, Əз р'уньштьм нə сьлав—к'ьлав дə'wа к'аг'əзе кьр. Wəхта əwи öса hерс мьнр'а хəбəрда, дəсте мьн чу сəр qьрме, мьн хwə зəвткьр. Мьн дьле хwəда гот, wəки qəда лек'əвə, чь-qаси бемə'рифəт у сəхирə. Мьн кьр к'аг'əзе бавежмə сəр ч'ə'ва, дəрк'əвьм, ле мьн диса гази хwəдане мала Шьвое Ə'лие аг'а кьр, wəки öса шəрмə. Бьра əw хwəхwа чь дь-хwəзə бькə, бьра храби жь мьн ченəбə. Wəлə, Хwəде мьн к'аг'əз дае, əwи ле ньhер'и, кьрə чар qата qəлашт, qə хə-ма мьнə, п'əнщəрер'а авитə дəрва, р'абу сəр хwə готə мьн, wəки п'əре əз бьдмə тə тöнə, əз надьм.

Wəлə, wəхте гот т'öнəнə, чь р'астə, р'аст, мьн гöне хwə ле ани у кьр бежьм, кö тə h'əлалбə. Ле wəхте гот, wəки əз надьм, диса дəсте мьн чу сəр qьрме, п'ак бу бəхте wи бу, бьшкока qава маузере зу вəнəбу. Һ'əта вəбу п'анща мьн дани. Мьн готе, дə wəки п'əре тə т'öнəнə, хwə əз гöне тə накьмə стуе хwə тə накöжьм?. Һəр'ə бьра тə h'ə-лалбə. Wəлə əwи нəмəрди нəкьр, гот, wəки п'əре wи həнə, ле надə. Һəр'ə к'öда дьхwази шькйаткə. Пəй ве хəбəрдана wир'а мьн, п'ак бу, гöллə бəри сəре wи нəда. Хwəр'а кьрə галəгал, к'ьламəк гот. Мьн бь ве йəке хwəст бежьмеда хə-ма мьн п'əрə ниньн. Əз бəр хwə нак'əвьм бона мале дьне, əз hесирйа wи, ч'ə'вqöлйа wи дьк'əньм. Wəлə, Хwəде əwи жи əв йəк фə'м кьр, соре—моро бу, мьн дəре wи пар'а лехьст у əз дəрк'əтьм hатьм, малер'а мьн qə кəсир'а

тьштәк нәгот. Мьн дит Зӧрбе харзие мьн дәрда һат. Го хало, бона тә'ште чь пәзе шәржекьм?. Мьн готе дьле тә ча дьхwәзә Зӧрбә чу, әз сәр к'ӧрсие р'уньштьм гьлие Попов дьле хwәда дьwәк'ьлиньм— п'әре мьн т'ӧнәнә, әз п'әра надьм. Wәлә, Хwәде wәхта әв готьна: „Әз п'әра надьмә тә" дьк'әтә бира мьн һерса мьн р'адьбу. Р'әнге мьн тә'л дьбу. Ле һун хәйсәте мьн заньн. Мьн нәхwәст хwә бькьмә һәвале wи. Мьн дьхwәст һәр тьшти биркьм, ле Хwәде хьравкә, wәхта готьна wийә "әз надьмә тә" дьк'әтә бира мьн һерса мьн р'адьбу, чьмки һ'әтани нһа һәла т'ӧ кәси ӧса мьнр'а хәбәрнәдайә. Wәхта Зӧрбә дина хwә дьдә мьн, т'әхмьн дькә, wәки әз һәрс к'әтьмә, дьбежә халожьна хwә, Зәйт'уне кӧ бе пе бьһ'әсә, к'а әз чьма һәрс к'әтьмә. Зәйт'ун һат. Мьн заньбу, wәки Зӧрбә әw шандийә щәм мьн. Зәйту'не го фьланкәс, чь буйә, тӧ к'әнге ә'мре хwәда ӧса һерс к'әти?. Wәлә, мьн һәр тьшт Зәйт'унер'а гот, мьн соз дабу, wәки дәрһәqа ве йәкеда т'ӧ кәсир'а нәбежьм, ле мьн го. Бәхте бебәхта ле wәлгәр'ә. Зәйт'уне дәсте хwә һьлбьр'ин данә бәр р'уе хwә го, пии—п'и гьдийо бәхте тәдамә, р'авә Зӧрбә wе пәзәкә qьрд авитийә ә'рде, гази Qадие кӧр'апе хwә Әсо, Мьһ'е Бьро, Хwәде Һузо бькә, диса хwәр'а к'ефкьн, шькьр, чи мә кемә, хwә тӧ сәр wан п'әра нәмайи, бьра Ә'ли нәбьһе, от'аха хwәда р'азайә, wе р'авә, Паповәки текә дӧ Папова. Wәлә мьн готә Зәйт'уне, wәки әз Ә'лир'а навежьм, тӧ жи нәбежә. Ле готьна к'афьрә, кӧ әз п'әра надьмә тә, гәләки мьн чәтьн те. Ӧса дәрте , wәки әw зоре дьдә мьн. Зәйт'уне го Хwәде мала тә авакьро, нә тӧ Усьви, әw чийә, wәки тӧ хwә бьки һәвале wи. Щьмә'те р'аст готйә, wәки к'е жь дьне хwар, йе бәр һәмәqа дахар.

— Ле, малхе мә,— Зәйт'уне готә мьн,— к'аре тә т'ӧ тьшти нәк'әийә. Һерс нәвә. Әзе нһа Ә'ли р'акьм у бь һ'әмди хwә жер'а бежьм, әwе һәр'ә wир'а чәнд гьлийа бежә. Бу, малхе мьн.

Мьн готә Зәйт'уне, гәло лазьмә, wәки Ә'ли һәр'ә wир'а хәбәрдә, дә бьра һәр'ә сәре wи бьхwә?. Wәхта мьн әв йәк готә Зәйт'уне ижа әw насәкьнә, дьвежә, готи Ә'ли ә'сә һәр'ә, сәрики лехә. Чаwа әw тәр'а бежә дәһәр'ә, к'ӧда дьхwәзи һәр'ә?. На, на, әзе Ә'ли сәрwахткьм, wәки бе qалмә, qалм чәнд гьлие тә'н бежеда. Мьн готә Зәйт'уне дә иди тӧ зани, кӧр'е тә занә. Зәйт'уне го мали ава тәр'а, а вайә әзе Ә'ли һ'ьшйаркьм у к'еләке р'унем. Тӧ һәр'ә от'аха дьне, хwәр'а к'ефкә, иди лаwьк бәрәв бунә.

Wәлә, әз чь сәре wә бешиньм Щәло, Щаде Ә'слан, нһа сәр т'әхтә әм к'еф дькьн, әw фькьр мьн дур нак'әвә, wәки

щә'рма п'әра, дьвә нһа Ә'ли һәр'ә ә'щевәкә гьран бинә сәре wи. Ә'ли бе сәбьрә, щаһьлә,

Зәйут'уне, әз жь ве фькьре жи дур хьстьм. Һат готә мьн, wәки әwе Ә'ли сәрwәхт кьрийә. Ә'ли созе мере бәре дайә, wәки дәнге хwә жер'а накә, ле we бь qәwата Таwьси Мәләк ә'сә п'әра же бьстинә, wәки заньвә дәw бьре местә, wәки заньвә к'ер'а хәбәрдьдә, к'әтийә п'есира к'е?.

Ә'ли тӧ Ә'ливи дьчә бәр п'әнщәре, алие дәрвава әwе к'аг'азе, кӧ Попов чар qат кьр, qәлашт, авит, һьлтинә, т'ӧ'т'qал дькә дькә бәрийа хwә, дьчә ода Попов. Попов Ә'ли дьвинә т'әвһәв дьбә. Әwи Ә'ли баш нас дьр, wәки гьлие кем—зедә бәр гӧһе wир'а дәрбазнабә. Ә'ли сьлаве дьдеда. Әw бе дьл сьлава wи вәдьгьрә. Ә'ли дьвее щамеро, нә тӧ сәрк'аре әскәри, wәк'иле дәwләта Ур'ьси, тӧ һәйло жь Петербурге шандьнә вьра, кӧ т'әви Усьвс Хwәдо синор хwәйки, нә кӧ шандьнә хәлqе, гьлавие эле бе һӧрмәтки. Попов дьбе, чьма чь буйә, чь qәwьмийә, мьн чь wир'а готйә?. Попов т'ьре иди к'аг'әз qәлаштийә, авитйә, шә'дә т'ӧнәнә, we чь бьхwәзә бькә. Ә'ли дьвежеда, wәки тӧ вайә, ӧса жи дәрәwа дьки, мьле хwә дьви—тини, һ'әсавки тӧ qә һаж тьштәки т'ӧнәйи, әз һатьмә, Хwәде гьрави шәр'а давежьмә тә, Попов дьвежә Ә'ли, wәки р'аст әw һаж тьштәки т'ӧнәйә, чь qәwьмийә?. Әз гәләки qәдре гьлавие эле Усьв Худоевич заньм, к'а бежә, Ә'ли Усьвович, чь qәwьмийә?. Ә'ли дьвежеда, полковник Попов, господин, һьнәки р'әһ'әтвә, дәсте хwә дайнә сәр исафа хwә, паше хәбәрдә. Вьра гьли сәва п'әра нинә, сәва we йәкейә, wәки тӧ ньзани к'ер'а ча хәбәрдьди. У шӧхӧле беисаф дьки. Бебәхтие дьки, ло тәләqр'әшие. Тьште ӧса нәлайиqи полковнике ур'ьсн, нәлайиqи сәрәскәре ур'ьсн. Го Попов хәма wи нинә, хwә дайә һеч'е, дьве әз һаж тьштәки т'ӧнәмә, гӧр', гӧмане мьн нагьһижә тьштәки.

Ә'ли р'адьбә шьпийа нава от'ахе дьчә—те, һерс дьбә, ле чьмки соз дабу Зәйт'уна дйа хwә әw хwә зәвт дькә, бь һ'әмди хwә диса Поповр'а дьвежә, дә бежә, к'а орт'а тә у Усьв Худеоевичда чь qәwьмийә? Ә'ли нәйсәи р'әнге хwә тә'л дькә, әw һ'әму р'ед мала Хwәде Попов дьбьр'ә, wәхта дьнһер'ә аве тә хwә сәр к'ӧрсиеда авитйә, бемьнәт хwә дайә һеч'е, дәст дькә бәрийа хwә к'аг'аза дәсте wи ньвиси бь дәсте wи чарqатикьри, qәлашти, ле т'ӧтqал кьри дәрдьхә, датинә сәр т'әхтә. Го ч'ә'в Попов фьрә бун, р'әнге хwә авит, шашоп'ашо дьвә, дькә хwә бавежә сәр к'аг'әзе, әwе һьлдә, ле әw йәк wир'а ләв нае.

Ә'лие Усьв маузере сәрда дьгрә. Полковник Попов

xwə давежə дəстп'е wи. Ә'ли дьвежеда öса нəкə, h'əйф к'ьнще полковнике тəнə. Һ'əйфа wан ч'ина, wəки сəр мьле тəнə, йане на тəе р'ожа xwə бьдита. Ә'ли дьвежеда əгəр т'ö пешиеда xwəмöкöр' баhатайи, wəлə, мьне əw п'əрə тə нəстəндана. Әгəр тə öса Усьв Худоевичр'а хəбəрнəда əзе нəhата вьра, ле чьмки тə шöхöлəки бе исаф кьрийə, бой хатьре исафе к'ане п'əре мə бьдə.! Полковник Попов дьве Ә'ли Усьвович, тö мьн нəкöжə, əзе нhа п'əре wə бьдьм. Ә'ли дьве к'а п'əра бьдə, əме паше həвр'а хəбəрдьн. (Ә'ли qəста тьрсе дькə дьле wи).

Попов диса лə'вəкийа—дилəка те Ә'ли.

Ә'ли маузере дькə qава we, wи чахи р'öh' бəр Поповда те, р'адьвə дьчə от'аха дьне h'əзар h'əвсьд р'ублие Усьве Хwəдо тинə дьдə Ә'ли. Ә'ли п'əра h'əсав накə дькə бəриа xwə. Попов дьве h'əсавкə, п'əрə h'əсав h'ьздькьн. Ә'ли дьве wəлə, мə п'əрə данə к'е wəхте wана данə, мə h'əсав нəкьрйə, əвана h'əсав накьм, дьhельмə сəр исафа тə. Исав həйə наве Хwəдейə. Мəри готи тьште беисаф нəкə. Ә'ли п'əре xwə hьлтинə, те мал, дьнhер'ə Усьве баве wи, лаwьке гöнд минани həр щар ша дьбьн, Ә'ли п'əра бəр баве датинə. Усьве Хwəдо дьк'əнə. Лаwьк əве сəрhатие дьhə'сьн— дьве жьн: бьра бəхте бебəхта ле wəлгəр'ə, əре wəлə...

Усьве Хwəдо дьвежə Щəле К'əлəш, а əв бу əw сəрhатийа Ә'лир'а гьредайи, кö тə xwəст бьбьhиста. Дə, əw йəк Надое мəйи Ә'слан жи бьhист, we həр'ə нава орт'ьле мəда гьликə. Т'əмам дьвежьн мьлйак'əте qəнщ əве биранине гöhе Ә'лида текə гази. Ле гəло əw жи нава шер' мə бир тинə?. Qадие К'əло, Әсе Озман, Усьве Нəво дьвежьн, wəки əw нhа həргав мə бир тинə. Дəрhəqа we йəкеда Мəщит бəге Ә'мəр аг'а, wəки əва дö р'ожə жь щəм wи hатйə, дьгот. Го гьшка həвр'а готьн, демəк, əм бира wи дəрнəк'əтьнə, дə бьра əw жи йа Хwəде дəрнəк'əвə.

Го Усьве Хwəдо к'аре xwə дькьр, wəки həр'ə Ә'ли жь нава шер' бинə.

ПОЛКОВНИК СУРЕН

Кӧр'ед Усьве Хwәдойә майин, һәр йәк сәр шӧхӧл— ә'мәләки дьнйальке бу.

Гоге гәләк сала бу сәрк'аре гӧнде Шамираме, сәдре комитеа совета гӧндә шӧхӧлкьрьне. К'атьбе wибун, бь сьре Ә'мәре Ә'гит бәге уЛәт'ифе Әсо. Әвана һәрдӧ жи мәрие wи бун— Ә'мәр нәвие мәт'а wи Хәзале бу, ле Ләт'иф кӧр'е Әсе Озмане Мьсто бу, кӧр'апе баве wи бу. Гоге жи минани баве у бьрае хwәйи мәзьн бе һ'әсав qәдре щьмә'те дьгьрт. Го Хwәде ч'укар'а ч'укбу, мәзьнар'а мәзьн. Бона щьмә'те һәр тьшт бь исаф кьрйә. Wәхте шәр'е һ'әмдьнаейи дӧда wәкә хwә һәрәк'әт кьрийә сәва гәләк щаһьле гӧндә т'уньсз е бе щер'бандьн, нәчьнә шер', ле нава хәбата ә'дьлида бьхәбьтьн али пешә'ние бькьн. Го Хwәде щаһьл шер' нәдьтьрсйан, дготьн Гоге, wәки һазьрьн т'әви шәр'е мьqабьли дьжмьн бьбьн. Го Гоге Усьв щаба wан дьда, wәки әw баwар дькә жь щӧлә'те wан, ле нава хәбата ә'дьлида жи хәбатчи лазьмьн. Паше ә'мре Сталин һатйә, wәки жь мьләте бьч'ук иди навьн шер'. Сьвтә, дәстпебуна шер'да дьбьрьн.

Дәстпебуна шер'да комисаре нәһ'йа Эштәрәке гази Гоге Усьв жи дькә, wәки әw щаһьлед чәнд гӧнде нәһ'ие бьвә Т'влисе, т'әслими округа әскәрие бькә. У хwәхwа вәгәр'ә сәр хәбата хwә. Гоге сьвәтьре те комисариата нәһ'иейә әскәрие. Wьра го, әw һ'әму щаһьл бәрәв бубун, к'ижан готи бьчуйана Т'вьлисе. Комисаре әскәрие нәмәкә т'ӧтqалкьри, моркьри дьдә Гоге у дьвежеда, wәки wеда навниша 72 щаһьлайә, әwе бь ве нәме wана т'әслими округа әскәрикә. Гоге щамер wи баwар дькә, нәме дькә бәрйа хwә у wан 72 щаһьла дьвә Т'влисе. Го әw гьшк готи wьра диса баһатана леньһер'андьне. — бона саг'и—сьләматийа wан. Гази Гоге Усьв дькьн. Го сәрк'әре комисиа әскәриейә дохтьрие мәрики маqул бу, полковнике әскәрие бу. Әw навнише дьхунә. Гоге дьбьһе, wәи навнишеда ӧса жи наве wи һәйә. Әw дьвежә полковник ,wәки wир'а ӧса нәготьнә, ле бәле готьнә, кӧ әwе диса вәгәр'ә. Әгәр әwи заньбийа, кӧ наве wи жи навнишеданә, wе бьчуйа дәмахатьре хwә мале, дәр,

щинара бьхwәста qә на, нане 3—4 р'ожа һьлда, чаwа гьшка һьлдайә.

Полковник дьве шәр'ә, шәр' гьранә, к'а wә'де к'е һәйә гöһдарийа тә бькә. К'а wә'де к'е һәйә нен хwәр'а һьлдә. Хwә бьхәмьлинә жи, паше һеди—һеди мал дәрк'әвә?. Тö дьбьһейи денге т'опе дьжмьн сәре мә бьрьн. Һәwар—газйә, тö дьвежи мьн ньзанбу, wәки наве мьн навнишеда һәйә?

Полковник анәгори qәwле шер' ә'мр дькә, wәки Гоге жи комисиаеда р'уне, чаwа wәк'иле щаһьла у гьшка бәр ч'әве wи бавежьнә комисиае. Гоге р'удьне...

Сьрийа wи жи те, полковник наве wи дьхунә, пьрс—пьрсйара же дькә. Дәрһәqа нәфәре маледа һургьли хәбәрдьдә, бә'са Зәйт'уна дйа wи дькә, сәва Ә'лие Усьв, нәфәре малейә маин öса бь дловани хәбәрдьдә, Гоге т'ьре öса нәме да һатийә ньвисаре у һ'әта хьлазие сәр wе фькьре бу. Нәмеда һатйә нвисаре, йане на?. Әв полковнике әскәре урьс жь к'ö наве нәфәре мә занә. Хазма наве Ә'лие Усьв, wәки зуда т'öнә. Аwа Гоге дьле хwәда дьфькьри, Әwи щаба пьрсед полковник бь дьләки шкәсти дьда. Полковник дьнһер'ә, wәки Гоге Усьв гәләки бәр хwә дьк'әвә у р'асти жи, к'ибийа жи wе бәр хwә к'әта— бей мале дьчә ә'рафе шер', нава qәт'л—хуне, р'адьвә шьп'ийа бәшәра хwә хwәш дькә, незики щабдаре хwә дьбә, дьбежеда, к'а сәре хwә бьльндкә, р'ьнд ч'ә'ве хwә вәкә, р'ьнд мьн бьнһер'ә. Гоге т'ьре дохтре әскәрие дьхwәзә саг'ләмийа wи бьһ'әсә, әw сәре хwә бльнд дькә, зур' дьбә дьнһер'ә, т'әхмин дькә, wәки щики дитийә, wәки р'әнг у р'уе wи насьн. Полковник qәста пьшта хwә дьдә Гоге, wә'де дьде ,wәки бьфькьрә, бир бинә. Чьмки дохтре әскәрие сәрва те, wәки Гоге тьшта дькә бира хwә. Гоге wе дәме го к'әтьбу һьн дәрде хwә, wәки wе һәр'ә шер', һьн жи дьфкрн, wәки р'әнге wи мерки насә. Гоге дәмәке хwә бир дькә, wәки полковнике әскәрие к'еләка wи сәкнийә. Полковник мәрики дурдити бу, хәйсәте мерьв р'ьнд заньбу. Дә чаwа ньзаньвә р'оже бь сәда мәрьва дьбинә, wанр'а хәбәр дьдә, дәрд у кöле wан дьһ'әсә. Го Хwәде полковник вәдьгәр'ә бәре хwә дьдә Гоге, дәсте хwә стуе wир'а дьвә, пе ша дьбә. Гоге диса ә'щевмайи дьминә. Жь фькьред хwәйә нава мәйдана шер' дур дьк'әвә, дьхwәзә бинә бира хwә, к'а әв мәрьва к'ийә, к'идәре дитйә чьма әwи дәст стуе wир'а бьр? Әw дькә—накә нькарә бир бинә. Полковник иди нахwәзә Гоге бь хәма, фькьра бьхальфинә. Әwи жь wан һ'әму дәрәщед ә'мьр дурдьхә. Полковник заньбу, wәки лазьмә фәсал һәр тьшти беже ,кö ньшкева шабуна хwә öнданәкә. У

Xwəде нәкьри, wәхта дәме öса гәләк хwәва дьчьн, гәләки бәр хwә дьк'әвьн.

Полковнике хwәйе щер'бандьна мәзьнә т'әви мәрьве бь хәйсәте щур'ә—щур'ә ,дьвежә Гоге, wәки те һәр'и шер' wьра те чаwа теки шәр', те чаwа алие һәвала бьки, тö һәла щаһьли, жь шер', һәwар, газие натьрси?. Го Xwәде полковник пьрсед аwа сәр һәв дьдә Гоге, wә'дә надә, wәки әw щабе бьдә. Тö навежи полкловник qәста öса дькә, wәки Гоге бәр хwә нәк'әвә, дьле хwәда щöлә'твә бона wан готьна, кö полковнике хеләке шунда жер'а бежә.

Гоге дьфькьри, wәки полковник чьма öса гәләки wир'а хәбәрда, ед майин дö—се дәqа дьбьһист дәрдьхьст. Ле wир'а...?

Полковник к'әләка Гоге р'удьне, Гоге дьле хwәда ша дьбә, wәки әw лайиqи гöһдарийа полковникә мәзьн буйә. Дохтьре әскәрие дьвежеда, дьве тö гönде Алачалуеда буйи т'ö нава мерга Усьве Xwәдода гәр'ийайи, тә гönде ч'ә'ла Синәке дитьнә, тö һини хәwа ч'йа буйи, сәр ч'әм, кани, бәләкие бәрфе сәр ч'ә'ве хwә шуштьнә, гöл—сосьне р'әнг—р'әнги чьрпандьнә.

Бь дитьна тә, әw т'әмам һатьнә бәр ч'ә'ве мьн. Мьн диса бь дәмәке зар'отийа хwә ани бира хwә, дохтьр хәбәрдана хwә бь к'ән дьхәмьлинә.

Гоге диса ледьнһер'ә. Әw диса дәстпе дькә, хәбәрдьдә, wәки ахьр әw wәлатә кал—баве wийә, әw жи wьра һатийә дьнйае ль гönде Кöлава, Әw жи wан ч'ийа гәр'найә, аве кание сар вәхwарийә, мерга Усьве Xwәдо т'әви Ә'ли гәр'йайә. Го Xwәде, wәхта әw наве Ә'ли һьлтинә, Гоге иди хwә öнда накә, хwә давежә п'есира wи, дьвежеда, wәки тö чи апе Т'атоси?. Полковник го к'әна дури wибә, һат бьт'әqә. Дьвежә Гоге, тö һ'ежа qöдум к'әтьбуйи?. Гоге дьве, wәлә, qöдум нәк'әтьбум, ле бәр хwә дьк'әтьм. Дохтре әскәрие дьвежә Гоге, кö нае бира тә, wәхте әз Ә'лие бре тә, Qадие К'әло, Xwәде Һvзо, Шәваве Т'әмо нава мергеда дьгәр'ийан wәхте дö к'еwришк кöштьн анинә мале, пирка тә Сәйре готә мә лаwо, чьма пәз, бәрх т'öнәбун, wә шәржекьра, әw хәмла т'әбийәте кöштьнә. Wәлә, әwе нәһишт әм гоште к'еwришка бьхöн. Әw данә щинара. Xwәхwа р'абу гази Һ'әсәне апе тә кьр, дәwса пәзәке дö данә шәржекьрьне. Гот, дә хwәр'а дәрбазкьн. Нае бира тә wәхте Т'атосе апе мьн писре Усьве Xwәдо бу. Ә'лие бьре тә 2 сала гönде Кöлава т'әви мьн мәк'т'әбеда һиндьбу. Мьн wәкә п'ор'е сәре

xwə нане бəр дəсте Зəйт'уна дийа тə xwарийə. Пирка wə жи əwqаси те бира мьн...

Гоге шабуна щие xwə р'адьбə полковник һ'əмез дькə у дьвеже, wəки т'ö Сурен нини?.

Дохтре əскəрие дьве əре, əре, əз Сурене кöр'е кöр'апе Т'атосьм. Мала мə у мала wə минани малəке бун. Мале мə һəв нə мьнəт бу. Сурен паше дəстпе дькə дəрһəqа ч'ук—мəзьне мала Усьве Хwəдо гьшка, йəко—йəко хəбəрдьдə, һ'але wан дьпьрсə. Дьхwəзə текə бира xwə к'а Гоге кöр'е Усьве Хwəдойи орт'ейə, йане е бьч'укə, йане мəзьне чəнд брайə. Əw дəст пе дькə наве һəр 10 кöр'е Усьве Хwəдо һьлтинə. Əw дьве печ'ие дəсте мьн р'əqəма wанə...

Т'ö т'əхмина мьн пəй Ə'мер'а буйи, демəк тö кöр'е Усьве Хwəдойи 8-и.

Бəле, əз кöр'е 8-амə,— Гоге щаwа wи дьдə.

Сурен дьвежə Гоге, wəки сəрһатийа гöһастьна наве wи жи занə у дəстпе дькə шьровəдькə. Дьве наве тə пешие Зöрбə бу, бьч'уктиеда тö гəлəки бəдəw буйи, һьлбəт ньһа жи. П'ошта əскəре ур'ьс гöнде wəдабу. Əскəр һəрт'ьм мала wə дəрнəдьк'əтьн, чь wана лазьмбуйа жь мала wə һьлдьдан. Əwана, жьнед офисера тə ша дьбун, тö xwəр'а дьбьрьнə п'оште, тəр'а нəдготьн Зöрбə, дьготьн Георги.

Гöндие wə wи чахи, жьнед wə жи зьмане wан нəдани бьготана Горгие, бь кöрт дьготьн, Гоге, у öса жи наве тə ма Гоге.

Нһа, тö Гоге, от'аха мьндани, əз тəр'а хəбəрдьдьм. Бь һатьна тə вьра, мьн зар'оти, кал—бав, мьскəне мə кьрьнə бира xwə. Wəйи. Тö ə'рде дьгəр'ийайи жь ə'змана мьнр'а һати, тə чьqаси бина мьн дəрхьст.

Дохтре əскəре дьвежə Гоге, wəки əw йəк хер бу, кö комисаре нəһ'ийа wəйə əскəрие ,чаwа тö дьвежи орт'а тə, wи т'öнə, наве тə жи кьрийə ве навнише. Wəлə нане мала Усьве Хwəдо мəзьнə. Хwəде авитйə qəлпе wи, wəки öса бькə. Бь т'əхмина wи, əw тəр'а хьравие дькə, ле ньзанбуйə Хwəде wи шаш дькə, те р'асти мьн бейи. Wəлə нане wə нане һ'əлалийə. Wəки нə һ'əлал буйа те вьра к'ö р'асти мьн баһатайи.

Wəлə, т'ö тьшт бейи р'əбе жорьн набə. ве һ'əлə—бəледа əм чаwа р'асти һəв һатьн. Го полковник öса Гоге ша дьбə һəр Хwəде заньбə, дəсте wи Гоге навə. Сурен дьвежə Гоге, дə нһа бежə, эм чь бькьн, тə бьшиньн шер', йане бьшиньнə мале.?

Гоге иди жь фькьр—мьтале хwәйә пешда дур к'әтьбу, к'ефа wи хwәш бу. Дьвежә дохтьр, wәки тӧ чаwа тер'а дьвини, ӧса бькә...

Сурен дьк'әнә, лаqьрдийа дькә, диса wәлет, Ә'лие Усьв бир тинә, әw р'адьбә бәр хәрита Совете дьсәкьнә у хwә хwа хwәр'а дьвежә, wәки әва wәлате дьнйаейи һәри мәзьн һ'әсав дьвә. Wәлә, Хwәде бь Гоге бьрина wи нә qәнщ дьвә, нә жи хьрав. Һәла әw п'акә вәгәр'ә мал, wьра нәфәре wан гәләкьн, мqати wанвә, хәбата хwәйә гӧндда бькә, нә ахьр т'әмамийа wәлетда — һ'але әскәрие һатйә ә'ламкрьне, к'и к'идәребә һәрәк'әте wи бона бехофкрьна алт'ьндарийа шер'ә. Wәлә, бьлә, Гоге Усьв готи вәгәр'ә гӧнд. Wьра мәщалед алик'арийа шер' сазкә, паше хwә әм гӧнда готи вала нәкьн?. Wанр'а жи сәрк'ар лазьмьн? Гоге wе кери щьмә'те бе, щьмә'т qәдре мала wан занә, wе гӧр'а wидабә, wе wәкә qәwата хwә али пешә'ние бькә. Чьqаси щьмә'т баш бьхәбьтә, т'әшкилдарвә, әwqаси пьшта мәйә ль мал wе гәрмбә у әскәре бе мьнәт бькә шәр'. Го Сурен бәр хәрите хwәхwа хwәр'а хәбәрдьда. Әw р'удьне у дьвежә Гоге, wәки әwе вәгәр'ә мал у диса шӧхӧле хwә бькә. Әwе нһа гази т'әмамийа әндәме комисиае бькә. Әwе к'аг'азе qол, мор бькьн у бьднә тә. Те вәгәр'и гӧнд. Әве к'аг'әза хwә нишани кәсәки нәди. т'әне wи чахи те нишанди, wәхта йәки, сәрк'арәки нәһ'ие тӧ эшанди.

Гоге дьвеже, дә тӧ дьхтьри, зани. Сурен сәре хwә дьһ'әжинә, дьве һ'аша әwи куч'ькти кьрйә. Дә әзе ньһа к'аг'азе бьдьмә тә, тә вәгәр'иньм, бьра ч'ә'ве wи дәрк'әвьн. Сурен гази әндәме комисиае дькә у дьвежә wана, wәки п'ьшке Гоге нахәвьтьн, бронхе wи һәнә, бина wи дьч'ькә, фькра wә чийә? Гьшк ч'ә'ве Сурен дьнһер'ьн у дьвежьне, wәки тӧ дохтре сәрәкәйи чаwа р'е тер'а дьвини, бьвинә. Мәрьвед ӧса нә ед мәйдана шер'ьн, әw ед хәбата ә'длинә. Вьра к'аг'әзе бона саг'ләмийа Гоге qол, мор дькьн, дькьнә нава к'аг'әзәкә майинә шьмакьри у дьдьне. Гоге әwе дькә бәрийа хwә, дәсте хwә дькә дәсте гьшка у дьхwәзә дәрк'әвә. Сурен әwи эглә дькә, т'әмам дьчьн. Сурен qӧт'ийа т'ьтуна хwә т'ьжә щьг'арә дькә у дьдә Гоге, дьве әве бьдә ьна Зәйт'ун, мьн нане бәр дәсте wе гәләк хwарйә. Сурен Гоге һ'әмез дькә ,ле ша дьбә у ог'ьре wир'а дьхwәзә. Гоге дери вәдькә, wәки дәрк'әвә, Сурен дьве мәчә, мәчә, мә тьштәк биркьрийә. Те нһа чаwа һәр'и Ереване? Пе чь һәр'и? Гоге дьве әзе пе машина р'йа һ'әсьни һәр'ьм. Сурен дьве тӧ р'аст дьвежи, ле тӧ зани, wәки бьлете машине дәстнак'әвьн? Шәр'ә, к'е—к'ейә. Сурен гази бәрдәстие

дькə, дьвеже һəр'ə бона сьве бьлəтəке бинə, бьдə эви хорти, wəки һəр'ə Ереване. Лə'зəке шунда бьлете тинə. Гоге дьвежə Сурен, ле əwи чаwа дəстхьст? Сурен дьве, Гоге, щан, изна мə һəйə к'ижан wə'дəйи, к'ижан р'оже бьхwəзьн бьлете һьлдьн, бронийа мəйə бьлета һəйə, Гоге го иди шабуна ньге мьн ə'рд нəгьрт, ле тӧ wəрə бьньһер'ə дəсте мьн Сурен навə. Гоге дьвежə Сурен əз дьчьм, ле те т'ьме вьрви? Йан щики майинда һəр'и? Сурен дьвеже, wəки əw йəк нə дəсте wийə. К'и занə we сьве к'идəревə,

Əwана дəмхатьре хwə һəв дьхwəзьн у Сурен бəрдəстие хwəр'а дьвежə, wəки Гоге вəр'екə, чьмки шəһəр нəнасə.

Гоге Усьв бь wи тəһəри начə ə'р'афе мəйдана шер', вəдьгəр'ə гӧнде хwə — Шамираме у чаwа Сурен готьбуе хəбата хwə дькə. Пəй ве йəкер'а чьqас сал дəрбазбун, кəс ньзанə чь һатə сəре Сурен. Дйа Гоге Усьв һəрр'о qӧт'ийа т'ьтуна хwə вəдькьр ,əw бир дани, дьгот əгəр саг'ə бьра гӧһе wида бе газикьрьне, wəки wир'а хер—хwəшие дьхwəзьн, ле əгəр на, бьра р'ə'мə дине wи лебə.

Гоге Усьв диса гӧнде хwəда сəдре совета гӧнде Шамираме дьхəбьтə. Əw бона чуйин—һатьна хwə дьвежə комисарийата нəһ'иейə эскəрие. Го Хwəде əwи ə'вде Хwəде чаwа нə һьлда, нə дани. Чаwа qə тӧ тьшт. Гоге нəпьрсибу, wəки чаwа вэгəр'ийə? Т'əне готьбуйе, wəки тə саг'сьламəт гьшк гьһандьнə щи. Го Хwəде пəй ве йəкер'а орт'а wи Гоге Усьв гəлəки хwəш дьбə. Дьчьнə мале һəвдӧ, Го wəхте гьли дьһат Зəйт'уна дйа Гоге дьготеда — лао, нане мала баве тə, нане мала Шьвое Ə'ли аг'а нане һ'əлалиейə, тə жи qəлпи нəкьрйə, кəс нəшандйə, нəбуйи байис, чьма готи тəнгасие бьвини? Əва комисаре эскəрие, wəки нһа тəр'а аqаси башə, чьмки дит, wəки тӧ гьлие хəлqе наки. Те мала мə, чь жер'а лазьмə дьхазə, минани нəфəре мале т'ӧ тьшти вəнак'шə, баwарийа хwə мə тинə. К'е бəре хwə дайə мала мə хере к'əтйə. Дə тӧ кӧр'е Усьве Хwəдойи ,готи мqати наве баве хwəби. Лао, шəр'ə һəр кəс к'əтйə дəрде сəре хwə, тӧ сəрк'аре гӧнди, нəви, нəви зьраре дьди щинара, алие к'əтийабə, мəрьв мəрьве к'əти нахə. Тӧ готи мьqати т'ьвдира гӧндби, qəдре гьшка бьгри чаwа баве тə qəдьре хəлqе дьгьрт.

Зəйт'уна К'олоз дəрсдар у ширəтк'ара Гоге хwəйə һəр дəма бу. Гоге гьлие дйа хwə дькə гӧһар дькə гӧһе хwə.

ФЬРАРЕ ДƏWЛƏТЕ

Го wəхте шер' сала пешьн на, салед пəйр'а (шəр'е wəт'əниейи мəзьн сала 1941-е, һ'əтани 9-е мəһа гӧлане сала 1945-а к'ьшанд) иди wəк'илед мьлəтед бьч'ук нəдьбьрьнə шер'. Ле wана готи хəбата борщлуйə сəба бехофкьрьна пешə'ние бькьра. К'е жь ве хəбате бьр'əвийа, йане жи хwə вəшарта готи бь законе шер' бьһата щəзакьрьне.

Щарəке бнəлики гӧнде Шамирамс, Нəво жь хəбата чəкьрьна р'йа qиркьрьнейə сəва əскəрие дьр'əвə. Пəй wи дьк'əвьн, wəки бьгрьн. Сəрк'аре нəһ'иейə əскəрие, милисиае, хwəйкьрьна сӧр'а дəwлəте гəлəк wəхт мə'луматийа бəла дькьн, wəки к'и Наво дьбинə бра бежə. К'е гот, wе наве wи кəсəкир'а нəвежьн, п'ешк'еша п'əрəти бьдне. 2—3 məһ дəрбаз дьбьн. Кəс Нəво навинə. Əвана р'ожəке тенə мала сəдре совета гӧнд Гоге Усьв у дьвежьн, wəки һатьнə Нəво дьгəр'ьн. Əwана Гоге һьлтиньн дьчьнə мала Нəво. Əw Нəво нас накьн. Гоге готи, əгəр бьвиньн, бежə wан. Əве тə дьчьн, дьчьн чь бьвиньн?. Əw дьнһер'ьн маледа йəк виайə сəр кӧлев вəлəзийайə. Əw тьрса нькарə хəбəрдə, нə жи карə р'авə сəр хwə. Əw Нəво бу. Гоге хwə ӧнда накə, льнге хwə льнге wи дьхə, дьве эро, Һ'əмзо, р'авə, Һ'əм зо. Бь ч'ə'ва wи дьдə сəрwəхткьрьне, wəки əw Һ'əмзойə. Нəво р'адьбə, беһ'əмде хwə дьлəрьзə, льпат не навə, нькарə щаwа хwə бьдə. Мəрьве диwане дьвежьнə Гоге əва чьма wа дьтьрсə, щаwа мə надə?. Гоге дьвежə wан, wəки Хwəде мала wə хьравнəкə, к'ивə жи wе бьтьрсə, wəхте ч'ə'в ч'ин—медал, хwəкьрьна wə ,qьрмед бəр wəк'əвə, Əwана дьк'əньн. Гоге дьве əз ви мерки нас дькьм əw Һ'əмзое К'əлəк'уте жорьнə, нəһ'ийа Т'алине. Паше Гоге дьвежə Нəво оро Һ'əмзо, тӧ чьма ӧса бəр хwə дьк'əви, чь буйə, чь qəwьмийə те к'əнге һəр'и гӧнде хwə?. Wəхта дьчи гӧнд гьшка мала Мьсте qальн, мала Сьле Əле, мала Ə'мəре Ə'йше гəлəки сьлавкə. Дə бəр хwə нəк'əвə, нəтьрсə, гази наве йəке жорьнкə, бе Хwəде тӧ авəке сəр ви агьридаки. Шəр' зу хьлазвə. Wəлə те жи хьлазви. Гоге ве щьмла хwəйə к'ӧтасие дьвежə у бəр хwəда дьбəшьрə. Нəвое, кӧ Гоге наве „Һ'əмзо" дайə сəр, сəрва дьчə сəр һ'ьше хwəда

те, wəки сəдре гӧнд жь гӧлле хьлаз дькə, сəре хwə дьһ'ə-жинə, ле диса р'а не навə, т'ӧ гьлики нькарə бежə мəрие диwане. Дə əw жи мəрьвьн дьк'əвьнə һ'але wи ,дьвежьнə Гоге, wəки əм һəр'ьн wи щамерида нəк'əвьн, бьра əw һə-р'ə гӧнде хwə Хwəде охьре бьде.

Əвана вəдьгəр'ьнə мала сəдре совета гӧнд. Гоге Усьв гази нəвие мəт'а хwə Һ'əсəн у кӧр'е бьре хwə Qади дькə, wəки т'əхтə р'асткьн. Əwана һӧрмəте дькьн. Əwана т'ьре Һ'əсəн у Qади чунə шер', ле wана бəр ч'ə'ве хwə дьвиньн. Го Хwəде Һ'əсəн у Qади минани һəр щар р'ьн хwəкьрьбун. Бəжна һəрда жи титали бу. Мəрие диwане хwəхwа динда ра wан т'ер навьн у дьвежьнə Гоге, wəки заньн, кӧ əwи əw чаwа шер' хьлазкьрьнə, Дə р'ьнд мьqатие wан бькə, ва шəр' иди сəрһəвда те, wе зутьрəке бь алт'ьндарийа т'фаqа советие хьлазбə. Wи чахи əме диса бенə вьра у сəр wи т'əхтəйи к'ефəке бькьн.

Зəйт'уна К'олозə дьне ди пəй чуйина мəрие диwанер'а дьвежə Һ'əсəн у Qади, wəки нане мала Һ'əсəн аг'а нанəки мəзьнə, дəве wан бəр wə гьреда. Wана дькə т'əфəк'урийа хер—хwəшийа wə. Wə бьһист чь дьготьнə Гоге. Дьготьне мьqати ванвə һ'əтани шəр' хьлаз дьвə.

— Əре, əре, ьна Зəйт'ун,— wан һəрда дьгот,— шькьр чəлха Гоге р'астə, дəве гьшка бəр гьредайə.

—Лаwо, Гогее сəрфьнйазбə, wəки т'ае к'əтийавə, нə-вə байисе хелqе. Айе ви дəсти wи дəстир'а наминə.

Гоге дора хwə дьнһер'ə, кəсəки хəрив т'ӧнə двежə, һəма һежа, əз бумə т'ае к'əтики, əwана же дьпьрсьн, əw к'и бу, к'и? Гоге дьве паше əw хwəхае wəкə шире хwə бежə.

Жь wе р'еже 2—3 һ'əвте дəрбаз дьбьн. Р'ожəке жь нəһ'ие т'еле сəр т'еле дьк'ьшиньн, дьвежьн бежнə сəдре совета гӧнде бьра бе щəм мəзьне нəһ'иейи əскəрие.

Гоге сьвəтьре р'адьбə дьчə диwанхана wи. Əw мə'дə-кьри сьлава Гоге вəдьгьрə у бе солə—балə дьве нһа вəгə-р'ə гӧнд əwи Һ'əмзойи бинə, т'əмам бу чу. Гоге педа дьк'ə-вə дьвеже чь буйə.? Əw дьвежə, wəки ə'ламн wан кьрь-нə, кӧ əw мəрие мə дит, Нəво буйə, тə qəстбəндə жер'а готйə Һ'əмзо тə əм хапандьнə. Qачахе дəwлəте вəшартийə. Тə бьһист һəвале Гоге.! Гоге гəлəки бəр хwə дьк'əвə, ле нишан надə, wəки дьтьрсə. Гоге дьвежеда, wəки əзе нһа һəр'ьм щаwкьм, wəки Һ'əмзо бе, əзе əwи, һьлдьм биньмə щəм тə. Ле ве йəке жи дьвежə— бəлки мьн нəдит?. Wи чахи wе чаwабə?. Сəрк'аре нəһ'иейи дəрəща əскəрие две əw нə шӧхӧле мьнə, тӧ сəдре гӧнди готи əwе пьрсе сафики. Гоге тӧ Гогеви те гӧнд, эваре дьчə мала Нəво. Нəвоф'а

дьвежә, wәки Хwәде мала тә авакьро, дәрhәqа тәда готьнә мәрие диwане, wәки мьн тӧ вәшарти, wәки мьн qәст бәндә тәр'а готйә Һ'әмзо. Го Нәве щамер гәләки бәр хwә дьк'әвә. Гоге дьвеже, дә хwә ӧнда нәкә, хwә мьрьн нинә, р'а пе навә. Нhа готи ӧса бьки, wәки кәс тә нәвинә. Wәхта эваре тейи мал фәсалвә, р'ож хwә шькәвтада вәшерә, к'а h'әта Хwәде чь дькә, шәр' сәр хьлазбунейә.

Гоге ван гьлийа Нәвор'а дьвежә у Зәйт'уна дьйа хwәр'а дьвежә, wәки тә дьгот— Т'ае к'әтийавә, hа т'ае к'әтийавә. Нhа әз дәсте йәки ӧсада к'әтьмә qана Хwәде. Зәйт'ун дьве дәсте к'еда, лаwо?. Гоге дьвежеда, wәки h'ал—h'әwал wа. Де дьве лаwо, тә qәнщи кьрйә, тә тьштәки хьрав нәкьрийә, wәки хьрави бе пешийа тә. Т'ӧ wәхта шайиша нәк'ьшинә, р'аст гази наве Таwьси Мәләккә, р'йа тәе р'аствә, дәве гьшкае бәр тә бе гьредане. Нәвое жи хьлазвә. Wәлә, Хwәде, wе р'авә—р'уне тә бир бинә, дӧа' тә, зӧр'әте тә бькә. Әз ве йәке баwарьм, лао. Тә дәст авитийә мәрие к'әти, тә әw п'епәс нәкьрийә, тә тьште бе исаф нәкьрийә, р'авә р'азе, хәм нәкә, хәм хьравьн, h'этани сьве жи Хwәде р'ә'мә.

Сьве диса гази Гоге дкьн бра бе hәр'ә щәм сәрк'аре дәрәща әскәрие. Гоге дьвежә дйа хwә, нә тә дьгот дәве wане бәр тә бе гьредане, тӧ дьвини диса гази мьн кьрьнә?.

Зәйт'уна К'олоз дьв лао, әз Хwәде хwә баwарьм, шькьр нане мә ,нане h'әлалиейә, hәрке дәве wан бәр тә гәр'йа, wәки ӧсанә әз дьнеда тьштәки ньзаньм. Һәр'ә, гӧмана хwә р'әбе а'ләме нәбьр'ә.

Гоге дьчә щәм сәрк'аре әскәрие Әw дьве, hа тә Һ'әмзо нани?. Гоге дьве мьн щаw кьрйә, wәки бе. Әз hивийа wи бум, лома мьн сәрик тә нәхьст, әw qә тьштәки навежә, т'әне сәре хwә дьh'әжинә. Әw у Гоге дәмәке р'удьнен. Гоге дьньhер'ә әw дәнге хwә накә, дьвеже— әз чь бькьм, әз hәр'мә гӧнд?. Мерьк сәре хwә жер'а дьh'әжинә. Гоге фә'м дькә, wәки әw дьвеже— hәр'ә. Әw те мал, де же дьпьсә дьве чь гот?. Дьве, wәлә тьштә жи нәгот, т'әне го, к'а Һ'әмзо?.

Зәйт'уна К'олоз дьве, лаwо, әw жи мәрийә, әw жи дьк'әвә h'але мерьв, дьвә әw жи баwарә, кӧ әw Нәвойә, ле тә вәшартийә. Дьвә ч'ә'в wи h'але wи, дәрәщa wи к'әтйә гӧне хwә ле анийә?.

Гоге шәв диса дьчә Нәво дьвинә, сәрwәхт дькә, wәки хwә нишани кәсәки нәдә, к'инще кәвьн хwәкә, wәки йәк жи бьвинә, гӧhдарие нәдә сәр.

Сәрк'аре комисарйата нәh'иейи әскәрие Гоге Усьв 5 мәhа дьвә—тинә. Р'ожәке жи Гоге дьчә мала wи. Орт'а

wан гәләки хwәш буйә. Wәхта әw дьчә мала wи. Дина хwә дьдеда әw we свдәреда сәр ч'ә'ве хwә дьшо. Гöhара жьна wи дьвежә Гоге, к'әрәмкә от'ахе. Гоге дьвежеда, wәки мала wә әw мал нинә кö мәри льнге хwә бавеже. Гöhар дьк'әнә, дьве чьма, Гоге бьра? Гоге дьве ле чь? Мала тә авабә, әва 5 мәhәйә, мере тә мьн дьвә—тинә. Го Гöhар hаж ви гьли hәбу, мер готьбуе. Гоhар Гоге т'әк дькә дьве, бьре Гоге, дә wәрә тö мьнр'а р'аст бежә, к'а әw Нәвобу, йан Һ'әмзо, т'әне р'аст бежә? Кәсәк орт'а мәда т'öнә, әзм, тöйи сәр мәр'а жи Хwәдейә. Гоге дьве, хушке, сәр мәр'а Хwәдейә, мьн тьштәки беисаф нәкьрйә, исаф hәйә наве Хwәдейә, бә'са хәбәре әм бежьн әw Нәво бу, wьра чь hәйә?. Го Гöhаре готә Гоге, wәки wьра чь hәйә, чьма тә әwqас дьвьн—тиньн? Гоге дьве дә сәва тьштәки нә т'ö тьшт мере тә мьн дькә wи h'али. Дьнйаеда гәләк гьлие öса мәзьн дьвьн hәр Хwәде заньбә, ле мере мер wана дькә бьн п'е хwә. Гöhар дьве Гоге бьра, wәрә тö мьнр'а р'астие бежә. Әзö тöе нhа әwи сәрwәхтькьн. Гоге диса дьве, wәки бә'са хәбәре әw Наво бу, ижа? Гöhар дьве бьра, әз хушка тәмә, мә wәкә п'ор'е сәре хwә нане мала wә хwарйә, нәвежә бә'са хәбәре, р'аст бежә?. Бежә к'а әw Нәво бу йан Һ'әмзо? Гоге дьле хwәда гази наве Мәләк Таwьс дькә у р'астие дьвежә Гöhаре, wәки әw Нәвобу, ле әwи наве wи р'аст нәгот, чьмки баве hурька бу, нькарьбу, стуе зар'а хwаркьра. Гöhар Гоге дьнhер'ә, у дьвежеда, wәки, бьрао, тö нәбайиси, наве тә тә h'әлалбә.

Гоге дьвежеда, дә тö хушка мьни, мьн р'асти готә тә, иди тә wи маләкә хwәшә. Гöhар дьве әw стуйе мьн, тö wәрә хwәр'а р'уне, әва жи конйак, вәхwә, h'әга те.

Гоге го qә конйак бәр мьнда дьчә?. Һ'этани нhа, әва чьqас wәхтә мьн әw хапандийә жер'а р'асти нәготйә, к'а we нhа бе чь бежә?.

Сәрк'аре комисарийата нәh'ие сәр ч'ә'ве хwә дьшо, дьвежә жьна хwә, к'а Гоге чаwа бу.? Жьн чәнд гьлийа тә'лә—тә'л, бьльнд—бьльнд дьвеже а we, щамери, от'ахеда р'уньштийә, тә ле херә?. Әwe те от'ахе, дьнhер'ә Гоге qә дәве конйаке жи вәнәкьрйә, дьв тә чьма вәнәхwарийә?. Гоге дьве, щамеро, qә тьште тә тенә хwарьне, кö әз бьхöм?. Әви тә дьбәшьрә, хwәхwа конйаке дадьгърә у к'аса хwә к'аса Гоге дьхә, вәдьхwә салхйа достие у дәст пе дькә. Әw Гогер'а хәбәрдьдә, дьвеже, дә бежә, к'а әw Нәво бу, йан на. Жьн дәнге wи дьбьhe, дәст хwәда хwә давежә от'ахе, дьвежә, бә'са хәбәре әм бежьн, әw hәма

Нəво бу, чийə, дьнйа храв бу? Бь Нəвоки дəwлəта Советее шенвə, йан хьравбə?.

Малхе мале дьве һ'əйран, мьн тьштəк нəготйə?. Нһə мала мəйə, кəс т'öнə, бьра мьнр'а р'астие бежə. Гöһар дьве р'асти əwə, wəки əw мерьк Нəвобуйə, к'öта бу чу?.

Сəрк'аре нəһ'нейи дəрəщa эскəрие дьве бьра хwəхwа бежə. Əw чь кö дьвежи р'астə йане на.

Гоге дьве, бə'са хəбəре, əм бежьн р'астə, wеда...

Мерьк дьве щамеро, бə'са хəбəре нəвежə, бежə р'астə, йан на?. Гоге һьнəки һ'əвса хwə дькə, дьфькьрə. Мерьк дьве— һь, Гоге хəбəрдə!. Гоге дьве, wəлə, бьлə, чь тə вəшерьм чь Хwəде, əw Нəво бу.

Го Хwəде, сəрəскəр р'абу шьпийа, чу—һат у öрт'а от'ахеда бəр Гоге сəкьни готеда, wəки тö йане мəрьвəки гəлəки баши, йане жи һ'аша бефə'ми. Го гəлəки баши чьмки гöне тə зар'е wи һатьнə, Го əгəр мьн пешиеда заньбуйа, wəки сəва вьрайə, мьне qə гöһ нəдае, ле тö, һ'аша бефə'ми, алие майинда, р'уе ве кьрьна тəда дькарьн мə гьшка, əмед һатьнə мала тə, əмед wи дьгəр'ийан, быгрьн һ'əта—һ'əте бьшиньн. Гоге бəр дьле wида те, дьве, wəки мьн əw öса сəрwахт кьрийə, кö һ'əта—һ'əтайе ч'ə'ве wə wи нəк'əвə. Мерьк диса к'аса конйаке һьлтинə, дьве салхийа мə, wəки əм т'ö wəхта байис нəбунə у навьн.

Гоге р'адьвə, дьчə жь т'əркийа зине хwə һур—муре wанр'а анибу, тинə мал, у дьхwазə һəр'ə гöнд. Сəрк'аре комисарйата эскəрие э'шəрəтие дьдə Гоге , wəки дəрһəqа ве йəкеда һ'əтани нһа чаwа нəготйə, диса һьлнəдə—данəйнə. У бежə Нəво бьра сəре хwə нишани т'ö кəси нəдə. Шəр' сəр хьлазбунейə. Паше чь дьвежə, бьра бежə.

Шəр' хьлаз бу. Нəво жи жь дəв—дьрана дəрк'əт.

Го Хwəде паше Нəво к'идəре р'удьньшт əв кьрьна Гоге бир дани. Дьгот, wəки Гоге дьнйаеда т'ö щара тə'ли—тəнгсие нəвинə, дəрге тəнгда т'ьме эһле херебуйə. Хер—хере тинə. Wəлə, əw тек'əвə орт'а дö кəвра жи, дəсте сар wи нак'əвə, чьмки qəнщйа wи сəр гьшка һəйə.

Гоге Усьв т'əмамийа ə'мре хwə нава хер—хwəшиеда бу. Калтийа хwəда ль гöнде Шамираме , сала 1986-а, 8-е мəһа чрийа пешьн чу р'ə'ма Хwəде. Шина wи лайиqи шöхöл, ə'мəле wи кьрьн. Дəрһəqа wеда һе—һе гьли дькьн. Сəр мəзəле wи һатйə ньвисаре: „Сəре песəкьнийа, сəре гьли—газьна“.

ДӘҺӘКА ДӘҺА

Бь фкьра хwә әм диса ере, гӧнде ч'ә'ла Синәке бqәсдьн.

Нава ә'дәте эздийада тьштәки wa һәйә: дәһ кӧр'е к'е һәвьн, шехе бьске жь wана йәки, бь дьле хwә, к'ижани бьхwәзә дьвә мала хwә, баве кӧр' готи һәр'ә әwи жь шех бьк'ьр'ә, йане бь хер у херат әwи пашда бинә мал. Әве йәкер'а дьвежьн дәһәка дәһа.

Шехе Усьве Хwәдойи бьске шех Бьраһим бу жь гӧнде Шеха, гӧнде Чәркәзе Әwлои аqьлбәнд у мала Ә'ле Хӧламә зор. Әви тә шехәки гәләки занә у маqул буйә, мәрд бу. Го әw бу qизәк бу. Наве qиза wи Ә'йше бу, щарна жер'а дготьн Qимәт. Бона Ә'йше го хорте шехе шехобәк'ра дин—имана хwә авитьбун. Го р'оже дәстәкә хwәзгинийа р'адьбу, йәк р'удьнышт.

Дьле шех К'әләше жи к'әтьбу Ә'йше, шех К'әләш, го, бәжьнбльнд бу, ч'ә'ве wи сут бун, гәләк ӧлме Шихади заньбу, к'еләка п'ир Усо, кӧр'е п'ир Ә'лие р'уньштьбу, гәләки гӧһдарийа шехе Шихьсьна шех Һ'әмзе кьрьбу, wәки гӧл у нур ле дьбари, п'ьр' занә бу, п'ьр' мә'рифәт бу. Го Хwәде пәй мьрьна п'ир Усо у шех Һ'әмзер'а шех К'әләш мәрьве дәрәща ә'wльн бу, алие заньбуна анина динә мәда у го гәләки хиҙәт бу, бона намуса мьри бу.

Щарәке бона хwәстьна Ә'йше шех К'әләш у п'ир Додо дьхwәзьн һәр'нә гӧнде Гели, йане гӧнде Ташк'орпие, К'әләше Хwәдо һлдьн. Әwана р'ева р'асти К'әләше Хwәдо тен, жер'а дьвежьн, wәлә әм сәва тә дьһатьн, чь п'ак бу, wәки мә тӧ р'ева дити?. К'әләше Хwәдо дьвежә wан wәки чь qәwьмийә?. Әвана дьвежьне, кӧ шькьр херә, мәтрәфа wана әвә: готи тӧ ә'сә бейи, шех Бьраһим жь созе тә дәрнак'әвә. К'әләше Хwәдо шӧхӧле wи гәләк фәрз буйә, Дьвежә wана, әз нькарьм бем ,ле бәле, әзе али wә бькьм, әзе ӧса бькьм бь р'ае Хwәде, нә р'ае мә. Ә'йше бьвә бәрмалйа ви хорте мәйи назьк. Wәлә, әз ч'ә'в пе дьк'әвьм, ле һ'әйр, һ'ьжмәк'ар дьвьм. Ль бәжна wийә бьльнд, qам—qанате wи тьма дьминьм. Әм готи нәһельн Ә'йше бьвә сева дәве һьнәке майин. Ә'йше лайиqи шехе мьнә, шех К'әләше.

Тö наейи, тö һәма хwәр'а ван гьлийа дьвежи шех Бьраһим ван гьлийа хwә набьһе? — п'ир Додо дьвеже.

К'әләше Хwәдо дьве п'ир Додо, нә тö зани, wәки шех Бьраһим шехе мә р'әмошайә, Шехе мьнә, шехе Усьве Хwәдойи кöр'апе мьнә. Әм нәфәре малэкенә, гьли—готьне мә гьшк щәм һәвьн, әм хирәтк'еше һәвьн. Шех Бьраһим нһа к'аре хwә дькә, wәки һәр'ә мала Усьве мә дәһәка дәһа бинә. Әз гьли хwә дьwәк'ьлиньм, әз ве лә'зе нькарьм wәр'а бем. Ле әзе амәнәтәки wәр'а дайньн. Wәхте һун дьчьнә мала шех Бьраһиме, әве амәнәта мьн, әw qьма хwәйә и'сайи дьдә wан, дайньнә сәр к'öрсие у бежьне, wәки хwәйе ве тö гәләки сьлавдькьри у хwәзгиние qиза тәйә—Ә'йша бәдәw.

Го Хwәде әв qьма К'әләш һьлдьдьн, дьчьнә мала шех Бьраһиме әwана чаwа К'әләш готьбу, öса дькьн. Шех Бьраһим qьма мьриде хwә нас дькә, һьлдьдә, qәвза wе мач' дькә у дьвежә дö дәст хwәзгинийа, wәки мала wида бун, wәлә мьн иди Ә'йше дайә мер, бь хwәстьна дьле хwәйе ве qьме, а әви хорти, әw дәсте хwә бәрбь шех К'әләше дькә. Го Хwәде т'әмама ч'ә'ве һәв ньһер'и, патька хwә хöрандьн, дәрк'әтьн.

Шех Бьраһим әви сози дьдә, дьвежә гьшка, wәки әw бьсәр р'ейә готи һәр'ә мала Усьве Хwәдо. Бьра т'әмам бьбахшиньн, кö әw ныкарә әгләвә, чьмки Алачалуе һивийа wинә. П'ир Додо, wәки мәрьвәки хәбәр мәрмәр бу, дьвежә шех Бьраһиме, wәки тöе к'ижан кöр'е Усьве Хwәдо хwәр'а бини?. Wәлә йәк, йәки баштьрә. Шех Бьраһим дьве п'ир Додо, т'әхмин тә әзе к'ижани бьньм?.

П'ир Додо дьве, дә әw пьрс мьн дайә тә, тö бежә?. Шех Бьраһим дьве wәлә әзе гази наве йәке жорьнкьм, кöр'е Усьве Хwәдойи мәзнь — Ә'ли биньм, wәки гöндиед мә һини т'ә'лиме әскәрие бькә.

П'ир Додо дьве, wәлә һ'ьше мьн базара тә набьр'ә, чьм ки әwqас шöхöл—ә'мәле Ә'ли һәнә, те чаwа әwи бини. Әгәр тә ани жи, те чаwа бьн чьхара wи дәрк'әви? Ә'ли р'оже дәстә к'ьнще т'әзә хwәдькә, р'оже п'әзке шәрже дькә. Шех Бьраһим щаwа п'ир Додо дьдә, дьве бәре ә'wльн, wәки Ә'ли бьвьм Усьве гьлие мьн дәрнәк'әвә, Ә'лие жи qемишийа мьн нәкә, ле дәрһәqа чьхареда бьра сәре баве Ә'ли Усьве Хwәдо мьнр'а хwәшбә. Сәре малбаване wи Р'әше Нәво, Qадие К'әло, Хwәде Һузо, Әсе Озман, Шәваве Т'әмо хwәшбә. Qәт мьнәт т'öнә.

— Дә һун бьбахшиньн, әз дьчьм, мал п'ешк'еши wә әгәр дьминьн, Хwәде wәр'авә, әгәр дьчьн жи Хwәде охьра

wəр'авə,— шех Бьраһим двежə мəрве һазьр. Əw һəспа хwəйə, кö жер'а дготн П'ор'е сйар дьбə, бəре хwə дьдə Алачалуе, го Хwəде шех Бьраһиме, гəма һəспе бəрдабу, һəсп хwəхwа дьчу бəрбь гöнд. Əwe əw р'е заньбу, чьмки əw щə'нути ль мерга Усьве Хwəдо ч'ерийа бу. Əw һəспа Qадие К'əло п'ешк'еши шех Бьраһиме кьрьбу. Го Хwəде һəспе минани П'ор'е кем һəбун, мəһ'инə кьһ'ел бу, нава гöнде ч'ə'ла Синəкеда навəки р'ьн qазанщ кьрьбу. Шех Бьраһимер'а дьготьн сйаре П'оре.

П'оре бьн шех Бьраһимеда дьмьлмьлə. Го р'асти жи бəрбь гöнде Алачалуе дьчу ,öса дьлəзанд, wəки мəрьвед нəнас we бьготана Хwəде һ'əвини əwe һ'əйwане хwə хwар, чьма öса ч'ə'в ле фьрə бунə, дьхwазə зу һəр'ə.

Э, р'астийə, wəки һ'əспе кьһ'ел һьн амьнь, һьн бемə'нə фə'мдарьн, баwарки һəр тьшти т'əхмин дькьн. П'ор'е we р'оже жи т'əхмин дькьр, wəки əwe һəр'ə Алачалуе, мьскəне хwə, сəр wан ч'əм канийа, к'ö эwe ав вəхwарийə. У we мерге, к'ижанар'а əw дьк'шьн, дайə тьрара. Го П'ор'е сəр нəwал, ч'ə'л у бəнийар'а дьхьнгьри.

Шех Бьраһим бьнйа гöнд, феза гöнде Дəмсхане дəнге дəфе дьбе, ша дьвə дурва əwи бь шулькандьна П'ор'е нас дькьн, дəф—зöр'нə пешийа wида дьчьн. Дьвежьн тəйре бьмбарəк, хер һати, ч'ə'ве мə р'йа тə бу. К'əрəмкə фезе р'уне. Шех Бьраһим щара ə'wльн нинə, wəки те мала мьриде хwə. Əw минани нəфəре мале бу. Ле we р'оже, го т'əмама бь щур'əки дина хwə дьда wи, к'ьнща, хwəкьрьне. Əwи we р'оже р'ьнд хwəкьрьбу, к'ьнщед wийə гöлəвт'ун бəр тə'ве дьтəйисин у тəйса wан дьк'əтə ч'ə'ве гьшка. Һьнəка дəсте хwə дьданə бəр ч'ə'ве хwə wи дьнһер'ин. Ле Шəваве Т'əмо те дəсте шехе хwə у дьвежеда, дьнһр'и һəр дəһа чаwа хwə хəмьландьнə. Һəр йəк дьве, wəлə, шех Бьраһиме мьн бьвə, ша дьбьн, wəки те йəки нава wанда бьбьжери. Əw сəр т'əхтə р'удьнен. Шех Бьраһим qəста бьжартьне дəрəнг дехə, кöр'е Усьвə бьч'ук — Гоге, Т'əмьр, П'аша, К'əрəм сəр һəвр'а дьчьн тен, дькьнə гази к'а шех мə чьма навə. Əсе Озман wан сəрwəхт дькə, wəки хwə гьшка навə, we wə йəки бьвə, йəки, щие хwəда р'унен. Паше һун зар'ьн, we wə к'öда бьбə? Wир'а хəбатчи лазьмə. Wəхта Əсе Озман дьве wир'а хəбатчи лазьмə, əwe тə дтьрсьн, щие хwəда р'уден. Го ижа бəр хwəда һəвр'а дьготьн, wəки на, əз начьм, тö һəр'ə, тö мьн мəзьнтьри, тö дькари һəр'и бəр бəрха. Го к'əтьбу һ'ьше ван зар'ед 7—9 сали,

wəки шехе wана бьвə бона хəбате. Го əгəр бəри wе йəке ч'əве wан шех бу, wир'а фьр'нах дьбун, ле пəй гьлие Əсо-р'а бь т'əhəрки дьнhер'ьн. Гьшка əw йəк т'əхмин кьрьн. Wана дьнhер'ин у к'əне хwə анщах зəвт дькьрьн, зар'а, го дəстпе кьрьн нə'си кьрьн...

Шех Бьраhим р'адьвə, зар' дəнге хwə дьбьр'ьн, зур' дьвьн ч'ə'ве wи дьнhер'ьн. Шех мəрьвəки аqьл бу у хəй-сəте зар'а заньбу. Wəки р'авə əwе ə'сə т'əрqа qалмə—qалме бьдьн.

Шех гази Мə'руфе дəнгбеж дькə, дьвежə к'əрəма хwə мəр'а к'ьламəке бежə, h'əтани бьфькьрьм йəки бьбжерьм. Го Хwəде зар' öса аqьл бун, wəки дəнге wана нəдьhат у т'əне ч'ə'ве шех дьнhер'ин, шех к'əтьбу кьрасе wан, данə сəqьр'андьне.

Мə'руф чəнд хəтед к'ьлама „Ə'лие харзийа" дьвежə:

Дьве— Т'əмо хwə дькə дьлəзинə хwə баве хwəр'а дьгьhинə, гöлляке на, дö гöлла сəр баве хwəр'а Дьт'əqинə, пештьри Усьве Щəзо кəсəки дора баве хwə навинə.

Ь'əмзе аг'а дьве, Т'əмо лаwо, баве хwə дьщер'бини. Дьве на баво, мират'е Ше hар буйə мьн дьр'əвинə, т'ели казони сор буйə, гöлла сəр гöлла дьт'əqинə...

Шех Бьраhим дьвежə Мə'руф дəнге тə мəр'а, к'əрəма Хwəде тəр'а у хəбəрдана хwə хьлаз дькə. Т'əмам ч'ə'ве wи дьнhер'ьн. Зар' р'адьвьн к'а шех к'е дьбьжерə, го кəсəк т'ö-нəбу wан у диндара wан бьнhер'ийа, бьк'əнийана, öса хwə кьрьбунə qöром, wəки ньшкева шех наве wан hьлнəдə. хазма е бьч'ук, wəки к'əтьбу сəре wан, кö шехе wан бь-вə бəр бəрха.

Го wе р'оже həр дəh бьра хwə хəмьландьбу.

Шех Бьраhим qəста те нав wан дəсте хwə дьдə сəр мь-ле ед бьч'ук. Го əwана öса бь йазьхи ч'ə'ве шех дьнhер'ин, wəки Сəлиме Исо, кöр'апе Усьве Хwəдо h'əйфа хwə wан тинə, дьвежə шех Бьраhиме, ло мал авао, дə те к'ижани бьбьжери, бьбьжерə! Тö навини əwана чь h'алиданə, чаwа тə дьнhер'ин?.

Т'əмам дьк'əньн, зар' т'əхмин дькьн, wəки дьк'əвьнə к'ьр'е wан. Əw жи щöлə'т дькьн, дəнг дьдьнə həв, wəки бона шехе бьске, wе чь хəбате жи бежьн бькьн.

Шех Бьраhим wана h'əмез дькə, həр йəки п'ешк'ешəке дьде у бəр Ə'лие Усьв, бьре мəзьн дьсəкьнə, дьве, а, əз h'ьзкьрие хwə бьвьм, əзе əwи бьвьм, wəки гöндие мə жь wи hинвьн, ч'ə'в бьдьнə т'əрбийəте wийə əскəрие.

Зар'е бьч'ук дьк'əньн, дькьнə гази, wəки нə wə дьгот

we жь wə йəки бьвə. Бона хəбата мале, бона бəрхвантие. Ле Ә'ли нə йе хəбате, нə жи йе бəрхвантиейə те wи к'ӧда бьви?.

Го к'əна һесьр ч'ә'ве гьшка дьһатьн. Шех Бьраһим дьве we Ә'лие бьвə, кӧ əw щаһьле гӧнд һини р'оже аг'ьрме гьран бькə. Зар' дьвежьн, ле əм, шех Бьраһим дьве, щаwа əwe ле, ле,— буна we баве wəе бьдə. Әwи к'əнге һат Ә'ли жь мьн к'ьр'и ,wи чахи Ә'лие wəе диса бе wəва мьжулбə. Го Хwəде нəһа, зар' баве хwəда к'əтьнə,— Ьло, һа Ьло, (wана ӧса баве хwəр'а дьгот) нəһелə Ә'ли һəр'ә, зу һəр'ә Ә'ли бинə. Го Хwəде əw дəм минани комидиаке бу. Т'əмамийа гӧнд нава шабунеда бу. Ә'лие Усьв к'аре хwə дькьр, wəки шехр'а һəр'ə мала wи, гӧнде Шеха. Гӧнде Шеха əw нас дькьрьн, ле лаwьке мала Ә'ле Хӧлам — Ә'т'ар у Р'əшьк дəстəбьраке wи бун.

Бəри дəрк'əтьне диса дьлизьн, ша дьбьн, зар'ед бьч'ук баqед кӧлилкайə нава мергеда чьлпанди сəр гьшка дьр'ə-шиньн. Усьве Хwəдо дьвежə шехе бьске wəки Ә'лие wи жи кӧлилкəкə, бьра сəр wида бьбарə. „Әw т'əмийа дьдə Ә'ли, кӧ гӧндда минани ван кӧлика бин у бохсвə, ширнвə, һəр тьшти бькə сəва йəктийа гӧнд у щаһьла бь һ'зкьрьна дьнйальке т'əрбəткə. Бьдə qалкьрьне, к'ижан нһа qəwле нə-р'əһ'əтийа дьнйаеда гəлəки фəрзə бона бəрхwəдайине, хwəйкьрьна мьлəт, дə wəр'а охьрвə.

Т'əмам дьвежьн охьра херебə.

Сазбəнд qəйде сйара ледьхьн.

Дӧ сйар: сйаре П'ор'е у сйаре Дəwреш бəре хwə дьдьнə гӧнде Шеха—Аставлуе. wьра щьмə'т ша дьбə, wəки шех Бьраһиме Ә'лие Усьв анийə we нһа р'унен к'ефкьн. Паше к'еф—к'ефа щаһьлабу, wəки we һини нишангьртьне бьбьн.

Ә'ли Усьв мəһəке мала шехе хwəда дьминə. Го əwи р'оже пəзəк шəрже дькьр , гази щаһьла дькьр. Шех Бьраһим əве йəке бəрч'ə'ве хwə дьвинə, ле qемишийа Ә'ли накə. Ә'ли жи хəйсəте wийə, готи ə'сə гоште т'əзə бьхwə. Ә'ли т'əхмин дькə, wəки шех Бьраһим, тьмайа мале дьне дькə. Дьхwəзə бежеда, wəки щаwкə, кӧ бав бе wи бьвə, ле Ә'ли сəбьр дькə, ве йəке тер'а навинə, wəки бежə шех.

Р'ожəке wəхта Ә'ли жь һинкьрьна т'ə'лиме əскəрие нава хорте гӧнд дьһат, qиза шех Ә'йше дьвеже, wəки баве we у Чəркəзе Әwло, wəки мəрики хəбəр хwəш бу, чунə Идьре, əwанае wра Усьве Хwəдо жи бвиньн. Ә'ли дьве дə п'акə, əwe бен, бежьн, к'а Ьло (баве wи) чаwанə, нəфəр чаwаньн.

Əва мəhəкə əз hаж wана т'ӧнəмə. Ə'йше дьве əwe сьве бен, Ə'ли дьве əме həла сəбьркьн.

Сьвəтьре шех Бьраhим у Чəркəзе Əwло жь Идьре тен. Ə'ли жь wана дьпьрсə, wəки wə Ьло дит, əwи чь дьгот, мал, нəфəр саг'—сьламəтьн?.

Шех Бьраhим, дьвежə Ə'ли, wəки тӧ к'ӧ зани, кӧ əм чунə Идьре, р'асти Усьв hатьнə. Ə'ли дьве мьн бьhистийə. Дьhа р'аст, мьн т'əхмин кьрийə. Əwана хwə мӧкӧр' тен, wəки р'аст Усьв дитьнə. У əw дьхwəзə ə'сə бе тə бьвə.

— Ле тə чь гот, шехе мьн, —Ə'ли шех Бьраhиме дьпьрсə.

— Wəлə мьн гот тӧ зани?.

— Ле тə qə нəгот, həла hе малдайə, бьра мəhəке жи бьбинə.

— На, wəлə шехе тə ӧса нəготə Усьв у Ə'ли, тӧ нə хəриви, тӧ мəрьве малейи, wəлə чь тə вəшерьм чь Хwəде кемасийа ка...р'а хане дьбə. Мьн тьмайи кьр, лома бəр гьлие Усьвда нəhатьм.

Ə'ли дьк'əнə, дьве дə т'аwe хwə бинə, тə т'ьре те мьн бини к'аре к'əви?. Шех, го к'əнəки пе гьртьбу, wəки дури wивə hат бьфəтьсə.

Чəркəзе Əwло от'аха дьнедабу, к'əне шех дьбьhе у те. Дьве на, wəлə, Ə'ли, тӧ готи мəhəке жи вьрави. Мьн Усьвр'а готйə, кӧ нəви те тə дьвə. Го Хwəде, шех Бьраhиме баwар кьр готə Чəркозе Əwло тӧ р'аст дьвежи?. Чəркəз дьк'əнə, дьве на, на, чийə зьраве тə qəтийа.
Ə'ли жи дьк'əвə к'ьр'е шехе хwə, дьве Хwəде əзе вае хwə хwа həр'ьмə мал, йан жи həр'ьмə мала Ə'ле Хӧлам, хорте мале т'əмам дəстəбьраке мьньн. Шех дьве к'е дтьрсини, дьхwəзи həр'ə. Дьхwази сала бьминə, мала тə авабуйо, мал мала тəйə, əз шехе wəмə, шехе т'əмамийа эле, həбуна гьшка йа мьнə, qə хəма мьнə.

— Ле р'асти əwə, wəки əм ...

Шех Бьраhим гьлие хwə т'ам навежə.

Чəркəзе Əwло дьвежə шех Бьраhиме, wəки тӧ чьма гьлие хwə т'əмам навежи, т'əмам бежə, wəки hини хəрщкьрьна ӧса нəбуйи, чаwа баве Ə'ли .

— Əре wəлə, ӧсанə, əз гьлие тə т'алан накьм.— Шех чаwа щинаре хwə дьдə.

Əwана лаqьрдийа дькьң. Шех Ə'йша qиза хwə дьшинə пəй лаwьке гӧнд, wəки бен к'а чаwа hин тə лиме əскəрие бунə. Хwəхwа р'адьбə qьрдəки тинə шəрже дькə. Лаwьк тен, Чəркəз wанр'а дьк'əвə нава готəбежа, к'а əwана чь жь Ə'ли hинбунə, т'ьвьнге хwəхwа р'ьнд дькарьн жəв дəрхьн, паше бьднə həв. Лаwьк т'ьвьнга жəв дəрдьхьн.

наве п'аре wан дьвежьн. У нава дәмеда бәрәв дькьн. Дане бежьн мьле xwә, wәки һазрьн гӧла бавежьн. Әwана дьвежьн, wәки дьхwәзи әм бьдьнә нишане, к'а ча агьр дькьн. Чәркәзе Әwло дьве пәй ненр'а әме һәр'ьнә феза гӧнд, һун бьднә нишане, әз у шех Бьраһиме т'әмаша wә бькьн, ле Ә'лие qимәте wә бьдә. Т'әмам дьбежьн, дә баш.

Пәй нанхwарьнер'а әwана дьчьнә щие к'ьвшкьри, щие һәрр'о. Хортед мала Т'әме Мәмо, Ә'ле Хӧлам, мала Бава ӧса агьр дькьрьн, wәки гӧләкә wан п'ьст нәдьчу. Ә'лие Усьв дьвежә шехе бьске у Чәркәзе Әwло, wәки йа дити бирнәкьн, qә чаwа лаwьк һин кьрьнә. Qә әскәре т'ә'лимейә р'аст тенә щӧдакьрьне?.

Һәрдӧ бәгәмийа xwә дьдьнә готьна Ә'ли у xwәxwа жи чәнд гӧлла давежьн, ле нә минани щаһьла. Ә'лие Усьв дьвежә wан wәлә, йа wә жи ма, һун готи бенә Алачалуе нава әскәре п'оште, т'әви wан xwәр'а бьдьнә нишане. Шех гӧһе Чәркәзе Әwлода дьве тӧ дьнһер'и чь дьxwәзә, дьxwәзә әм һәр'ьнә гӧнде wан, Усьв мә чәнд һ'әвтийа бь ве мә'не бәрнәдә. Чәркәз дьве wәлә, тӧ р'асти, әwана мә'нәке дьгәр'ьн, wәки меван мала wандабьн. Дә wәлә әw дьнеда дьминә. Йәке жи чуйин—һатьн мәрийа незики һәвдӧ дькә, т'фаqа мерьв дьвә йәк, әва тьштәки сьлавкьрьнейә

— Бәле, бәле, әв йәк башә, беqӧсурә, ле шӧxӧл—ә'мәле дьнйальке мәщала надьн, wәки мәрьв һәр дәм һәв бьqәсьдә,— шех Бьраһим, Чәркәзе Әwло дьвежьн.

Чәркәзе Әwло дьве сьвә те хер пер'а. Сьве Усьв у лаwьке бен, әме xәбәрдьн.

Сьвәтьре Усьве Xwәдо, Xwәде Һузо, Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо, К'әләще Xwәдо, Әсе Озман тенә мала шехе бьске. Әwана һатьбун, wәки чаwа ә'дәте мәйә Ә'ли жь шех бьк'ьр'ьн. Шехе бьске бона мьриде xwә ша дьбу, wәки әw меване wинә, wәки wана мала xwәда дьвинә. Әwана гьшка, Ә'ли, Чәркәзе Әwло жи заньбун, wәки шех qәст тьмайа мале дьне дькә, qәст дури wивә, xwә алчах дькә, әwи әw йәк дькьр, wәки әв мьридед wийә т'әви Усьве Xwәдо бенә мала wи, әwи бь сәре wан сонд дьxар, бь wан к'ӧбар дьбу. We р'оже, го шехе бьске гази гӧндийа кьр, т'әxтә р'аст кьр һ'әта ниве шәве дан—стәндьн. Го әв жи qәстбәндә кьр, wәки т'әмам дәрһәqа к'аре Ә'лии мәһәкеда бәр баве wи бежн, бьшекьриньн, wәки дәһәка кӧр'а ӧса бадьлһәwа нәчуйә, әwе к'омәк дайә щаһьл—аһьле гӧнд, wәxте һәwар—газиа xwә, гӧнде xwә xwәйкьн.

Гӧндийа вьр мала Xwәде дәрсед Ә'лийә әскәрие шекьрандьн у готьн, wәки т'ӧ wәxта бир накьн.

Чәркәзе Әwло жи бона һатьна мевана ша бу. Бь һ'ьзкьрьн гот, wәки дәһәка кӧр'а буйә мә'нәкә баш кӧ wана һәв дит. Әв ә'дәтәки башә, лазьмә гәләки мьqатие ле бькьн, бьщә'диньн, wәки т'әмам бьвьнә баве дәһ кӧр'а, әw зедәбуна мьләтә.

Сьвәтьре Усьве Хwәдо у кӧр'апе wи дьвежьнә шех, wәки иди дьхwәзьн һәр'ьн у Ә'ли жи бьвьн. Усьв, го бона хwәйкьрьна р'ьзма мьләтие сәре хwә дьда. Дьвежә Qадие кӧр'апе хwә wәки чәнд гьлийа шехр'а бежә, бона анәгори ә'дәт, wа готи к'ьр'ина Ә'ли, шех Бьраһим әве т'әхмин дькә дьве, wәки чь фарqйа мала мьн мала Усьв, әм нәфәре маләкенә мале мә һәвдӧ башqәкьри нинә. Ә'ли жи кӧр'е мәйә, гӧнд гьшк wи һ'ьз дькә Чь к'ьр'ин, чь бьр'ин, һун чь шеwьра хwә дькьн?

— Әв чь кӧ мә кьрйә бона хwәшийа ә'мре дьнйалькейә у әw мә'нәйә, wәки сәва һунандьн ,мәһ'кәмкьрьна мә, т'ьфаqа гәле мә. Шех дьвежә.

Qадие К'әло шехр'а р'ази дьвә. К'әләше Хwәдо дьве Хwәде, дәйа нәдә, те нһа тек'әви чәма бьре хwә.

Усьве Хwәдо Ә'лир'а хәбәр дьдә, дьве тә чьqас пәзе шех шәржекьрьнә?

Ә'ли, дьве, әwи хwәхwа мәщала we йәке дьда, мьн сии зедәтьр кавьр' у qьрд т'әви һәвала аве һ'әwшеда шәржекьрийә. Шех Бьраһим хәбәрдана wан дьбьһе у незики wан дьбә: „Бьра qӧрбана тәбьн, Ә'ли, әwqас пәзе бәр дери бона к'енә?. Бона wәнә, бьра сәре wә мьнр'а хwәшбә.

Усьве Хwәдо дьвежә кӧр'апа, һьла шех чь гӧла дьр'е жә. Wәлә, сьве әwе пәзе шәржекьри зедәтьр пез бәр ве ощахе бьвинә, нһа Ә'йше к'ане? Әв т'ор'а зер' wер'а. Т'ор'е гәләки Ә'йше дьһат. Әве тә р'е дьк'әвьн. Ә'ли т'әв wан. Әли р'йа орта гӧндада бь стране хwә кьн дькә.

Wәрә, ло, ло, ло...
Р'әшке Ҍ'ащи сйар буйә Базиде һ'ӧкӧмәте.
Qота, Сора, гьрт щьвате.
Р'әшке Ҍ'әщи се щара мәйдане кьрә гази, го кӧр'о, чевьн, че бьхәбьтьн,

Әзе ве сьве дәсте һәрсе гәде мала Сьле бьгрьм, бавежьм һате—нате.

Гölләке Р'әшке Ƅ'ащи, Нәвәк'осе харзийа данә,
Кqне чит— у п'әрдә, мала р'әнгин бьрьнә бәр мират'е.
Wәрә ло, ло, wәрә лоло...

Хале мьн сйар буйә, ль Базиде, дәв нәwале,
Р'әшке Ƅ'әщи кьрә гази, го кöр'о тö ә'йнәлие, әз бәрдане,
Әзе ве сьве сәр сәре һәрсе гәде мала Сьле бькьм шәр'е р'ожа Сисәмане.
Wәрә ло, wәрә ло, ло....

Базиде дьнһер'ьм, we бь сазә,
Ƅәwарике Qота дәрк'әтийә,
Пәйае сора тенә газә—газә,
Ә'р'афе мәйдане һатийә кöштьне Р'әшке Ƅ'ащи, Нәвәк'осе харзийа.
Ә'йшка аг'ейә бе мьразә.
Wәрә ло, wәрә ло, ло...
Әзе бьриндарьм, аве канийанә сарьн,
Гölле ә'йнәлуйа, п'орт'ахинә, т'әмам жә'рьн,
Р'әшке Ƅ'ащи, Нәвәк'осе харзийа бьриндарьн,
Сәр бьрине хwәда дьнһер'ьн, к'ур дьнә'льн.
Wәрә ло, ло, wәрә лоло...

Әвана р'ебәрийа к'ьламед Ә'ли дьгьһижнә Алачалуе. Ле Зöрбе Т'әмо, Сәйаде К'әло кәри пез дьвьн һ'әwша шехе бьске. Гöндие Аставлуе щарәкә маин мевана, Ә'ли, бь һатьна wан бир тиньн. Wана хwәр'а дьготьн, wәки әв йәк бу т'арих, т'арих биранинә, биранин, к'ижан гәләки фәрзә хазма бона щьмә'тед бе дәwләт, бе хwәндьн, ньвисар.

ДО ХУШК

Усьве Хwәдо баве дö qиза бу. Наве йәке Һ'öщебу. Һ'öще йа мәзьн бу. Наве йа дьне Щәмилан. Әw бука Щәwе Шәwеш бу, дәргистийа Әсәд. Әсәд, го, хортәки дәлал бу, дәнгбеж бу, мә'рифәт же дьбари. Һ'әйф әw нагьһижә мьразе хwә. Пер'а нагьһиньн дә'wата wи бькьн, чьмки нәхwәши ле зор дькә у әwи дькә хöре хwә.

Го, кәсәки ньзанбу, wәки нәхwәшийа wи чийә, дьготьн wәки кöла һ'әвтп'әнщ мьле wидабуйә. Ле кöла һ'әвтп'әнщ, чь нәхwәши бу, ньзаньбун?

Дә әw йәк гöне wан нинбу, гöне wә'дәбу, у кемасийа мәщалед дохтрие бун. Wәхта Әсәде кöр'е Щәwе Шәwеш дьмьрә, паше хwәзгиние Щәмилане, баwарки, һәрр'о дьһатьн. Дәстәк р'адьбу, йәк р'удьньшт. Wи чахи го хwә фькьра qизе нәдьпьрсин, баве wе, йане жи бьред wе чаwа бьхwәстана öса дькьрьн. Хwәстьна qизе һ'әсав һьлнәдьдан. Ле әв йәк щәм Усьве Хwәдо, мале wанда дәрбаз нәдьбу. Әwана, һ'әтани qайилийа qизе нинбуйа, т'ö wәхта әw бей фькра wе нәдьданә мер. Хwәзгиние Щәмилане гöнде Ә'сланлуе, гöнде Һ'әсән аг'ае Т'әмәр аг'а гәләк тен. Ле Щәмилана Усьв һәвал у дьйа хwәр'а дьвежә, wәки кәсәки наһ'әвинә.

Усьв бәге Һ'әсән аг'а бона кöр'е хwә Ә'лихан те хwәзгини.

Вьра гәләки qәдьре wи дьгьрьн. Әw пешие навежә wәки сәва фьлан дәрәще һатйә. Паше, wәхта гьли—готьна әw дьвежә Усьве Хwәдо, wәки чь wи вәшерә, чь Хwәде, әwи ве щаре (әw мәһе се —чар щара дьбу меване ве мале) qәста мала wи кьрйә бона Щәмилане. Усьве Хwәдо дьве, э, wәки Хwәде бьхwәзә, wе бьвә, wәки qиз qайилбә, wе бьвә. Го Хwәде, Усьв бәг жи сәр wе фькьре бу, wәки qиза бе дьле wан нәдьн мер, Усьв бәг жь ве готьне гәләки шадбә. У дьве э, баш бьра Ә'лихан бе мала wә, бьра Щәмилан бьвинә. Әгәр һәв бәгәм кьрьн, тöе мәр'а щабәке бьшини. Усьве Хwәдо дьве, бәле, т'әне бь wи qәwли.

Һәй нәйсә, Щәмилан у Ә'лихане Усьв бәге һәв бәгәм дькьн. Усьве Хwәдо, wәки qәлән һ'әсав дькьр тьштәки бе

һөрмәткьрьна qиз, бука, наһелә, wәки дәрһәqа we йәкеда хәбәрдьн. Го дә'wәта wана бу ньмунә нава щьмә'теда. Усьве Хwәдо Щәмилане өса вәр'едькә, wәки кәсәки тьште өса нәдитьбу. Хьзмтийа мала Усьб бәге у Усьве Хwәдо зуда һәбуйә.. Хушка Усьве Хwәдо Хәзал ханьм бука Һ'әсән аг'а бу. qәдре we маледа дьгьртьн. Дьготьн, wәки аqьле инглис сәре wеданә. Усьв бәг пәй wьра к'әтьбу, wәки qиза бьре Хәзале көр'е хwәр'а дьхwәзә. Чьмки чаwа дьвежьн дәwе хwәйи щер'банди, чьма масте нәщер'бандир'а бьгөһер'ә. Го Хwәде Усьв бәг псмаме wи гәләки сәрфьнйаз бун дәрәща Щәмиланеда. Го гьшк а дьгот, wәки чьма qиза бьре Хәзале нинә, эл мака мерьвә. Го Щәмилан жи өса бәдәwбу, wәки мәрийа һәрдө ч'ә'ва нькарьбу ле бьнһер'йа әw бубу хәмла мала мере хwә. Малхе we— Ә'лихане Усьв бәге хwәндибу, мәк'т'әба бажаре Идьре хьлаз кьрьбу. ур'ьси р'ьнд заньбу. Мәрьвәки qәдьрбу. щьмә'т гьлие wи дәрнәдьк'әт. Әмәке wи һәйә дәрәща алик'арие бона Исаһак Морогулов сәба чекьрьна һ'әрфе мәйә латини.

Әwи гәләки к'ара хwәндьн, ньвисаре фә'м дькьр, we дәрәщеда һәрт'ьм кери щинара дьһат. Жь Щәмилане 4 көр' у qизәкә Ә'лихан һәбу. К'өбара qиза wи зар'отиеда дьмьрә. Qади у Мәһ'муд зуда чунә бәр р'ә'ма Хwәде, ле Мәщит у К'әрәм Шамираме дьминьн.

Мәщите Ә'лихан бона биранине ль мәзәле гөнд һәйкәле кальке хwә Усьве бәге дайә чекьрьне. Әw зйарәта олк'а мәйә Әрмәнистанейә.

Хьзмьтийа мала Һ'әсән аг'а у мала Әйлс ширьнә. Әw хәзалиеда дәстпе буйә у һ'әта нһа жи һәйә, әw хал, харзе һәвьн. Т'әмам шә'де we мәрватиенә. Щарна, wәхта гьлигьлийа дьк'әзә, гьшк дьвежьн, хьзмти готи мина йа мала Һ'әсән аг'а у мала Әйловә.

Qиза Усьве Хwәдо— Һ'өще ханьм жи бука мала Һ'әсән аг'а бу, дәсте Qасо бәгеда бу. Qасо бәг көр'е Һ'әмо бәге бу, Һ'әмо бәг көр'е Сьлеман аг'ае Т'әмьр аг'а бу. Сьлеман аг'ае Т'емьр аг'а аqьл у к'әмал бу, гәләки бәрбч'ә'в бу. Әw бу хөре ч'ә'внәбарие.

Qасо бәг малхе мала Усьв бәге бу. Т'әмамийа к'ьр'ин фротане дәсте wидабу.

Дә'wата Qасо бәге бира кал—пира нәдьчу. Әw дәрәщед өсава п'әрwәрдәкьрибуйә, wәки бьхwәзи, нәхwәзи, wәхте гли те сәр р'зма бәре, нкари әwе дә'wате бир нәйни.

Мала Усьв бәгеда хwәнди, го, гәләк бун. Дәф у зөр'нә ледьк'әт, сьвәтре готи бчуна бук мала Усьве Хwәдо банйана. Го, Хwәде гьшка дьхwәст бьвнә сйаре буке. Һәр'ьн

һөрмәт, сианәта баве буке бьвиньн, Һьнәка әw нәдитбун, бьһистьбун, ле дьхwәстьн бәр ч'ә'ве хwә бьвиньн.

Сьве зу Усьб бәг дьвежә, wәки к'е хwәр'а дьвинә бьра һәспе хwә сйарбә, р'ек'әвә. Ле әзе һәр'ьмә Идьре — Гиа Богославски, сәрәкбажаре Идьре гази мьн кьрйә. Пәй ве готьна Усьв бәгер'а, Хwәде дьдә гьшка, к'е карьбу, к'аре хwә дькә. Сәһ'әтәке шунда әwана бь дәф зөр'нә бәре хwә дьдьн Алачалуе, мала баве буке. Әве тә бәр дәре Усьве Хwәдо пәйа дьвьн. Дәф у зөр'нә, йе мала хьзмда дьчьнә пешийа wан. Усьве Хwәдо жи башqә сазбәнд анибун. Дәст бь хош—беше бу, һ'ал пьрсине бу у һ'ьлбәт, готьна „Һун сәр ч'ә'ва һатьнә, һун хер һатьнә, хер һәр'ьн"
сәр заре малбаване Һ'өще бу. Т'әмам говәнде дьгьрьн. Дө щийа дәф у зөр'нә ле дьк'әвә. Эп'ещәйи дьлизьн, буке дькьнә сәр говәнде. Паше Qадие К'әло, Хwәде Һузо Сәли' ме Исо, Шәваве Т'әмо, Qадие Т'әмо Ә'мәре Ә'йше, Авасе Т'әмо, Усьве Нәво, Әмьре Нәво, Әсе Озман, Мьһ'ое хwәзире wи ед майин хwәндийа т'әглифи сәр т'әхтә дькьн. Го Хwәде мале гьшкада сьврә сәр ә'рде р'адьхьстьн, ле мала Усьве Хwәдода әw бубу биранин. Wьра т'әхтә вәкьрьбун у к'өрси бона һәр йәки данибун. Го we р'оже т'әхте дә'wате бь наз, нә'мәте щурә-щур'ә у шәрав, араq, конйаед жь Р'әwане у Т'влисе ани, хөшаве щөда—щөда, сев, һөрме, һ'ьнар, мәндәрийава һатьбу хәмьландьне. Т'әмам сәр т'әхте нен р'удьнен. Дитьна ч'ә'ве хwә баwар накьн. Усьве Хwәдо к'асәке һьлтинә әшqа наве Таwьси Мәләк у дьвежә гьшка, wәки we к'асе шьпийа, пе һәрдө дәста вәхөн.

— Щьмә'т, һун гьшк сәр ч'ә'ва дисa дьвежьм, хер һаттьнә, хер у сьламәт вәгәр'ьн. Һһа Qадие көр'апе wәр'а мьжулвә, иди изьна чуйин—майин wә дәсте wи у Хwәдое Һузойә, Усьве Хwәдо дьве у ч'ә'в дькә wан, wәки өса бькьн чаwа әwи wанр'а готйә.

Qадие К'әло к'асе пәй к'асе вәдьхwә әшqа һори—мәләка, өщахед мә, әшqа дара мьраза, һәрдө хьзма, һәрдө гөла...

Хwәнди ч'ә'ве һәвдө дьнһер'ьн ,wәки көр'апе баве буке әшqа мере ог'ьре, салхйа хwәндийа вәнахwә т'ө гьлики навежә бона чуйине. Р'о жи сәр авайә. Мьсто бәг кө чәнд сала гьлавти кьрьбу, змане һар—мә'ра девда бу, дьвежә Qадие К'әло, wәки тә дәрһәqа чуйина мә, һазьрийа мәйә ль вьра, вәр'екьрьна мәда бир кьрийә? Qади дьве Хwәде нәкә, чьма һун һатьнә авәке, агьрәки?. Әме һе р'у-

ньштьнә, wә'дә hәйә, дәм hат, Хwәде ог'ра wәр'авә, hуне сьламәти hәр'ьн. Әw дьве, wәлә, Хwәде, wәрьн әм т'әвайи к'асе hьлдьн салхийа Мьстәфа бәге, салхийа зьмане wи ширьн, сальхийа сәh'әт—qәwата wи бьра йе минани wи нава мәда гәләбьн. Ле, әм бейи сәре Усьв бәге нәвьн, иро бона мә кемасийә, wәки бәге мә, сәре щьмә'те нәвьрайә. Әз hиви дькьм т'әвайи сальхйа Мьстәфа бәге вәхӧн. Бьра әw чәнд гьлийа бежә әм мот'аще хәбәрдана winә.

Мьстәфа бәг ,wәки hостае хәбәра бәдәwәтие бу, ӧса бь ак'ьл, щаба хwә дьдә, wәки т'әмам h'ьжмәк'ар дьминьн. Мьстәфә бәг дьхwәзә к'асе hьлдә хәбәрдана хwә думайи бькә, пәсне т'әмәдантийа Qади бьдә, салхийа wи вәхwә, паше к'аса мере ог'ьре. Ле т'әмәдан р'адьвә, дьве стахӧла, тӧ кӧр'е аг'е мәйи qә әз изьн дьдьм, wәки we мәзьнайа хwә салхийа мьн щаhьли вәхи, тӧ к'әрәма хwә р'уне, чьма йәки ә'мре мьнда т'ӧнә we к'асе hьлдә?. Мьстәфә бәг р'удьне у Qадие К'әлор'а дьве, wәки тӧ кӧр'е п'әләwани, п'әләwан К'әлойи, тӧ лайиqи, wәки әз хwәхwа сальхийа тә вәхӧм. Qади дьве гәләки бәг р'азимә. Әw диса к'аса hлтинә кал—бава бир тинә, пәсьне wан дьдә, wәки wана чь кьрйә, чаwа мербунә?. Хwәнди сәр hәвр'а дьчьн—тен. Ро бәжнәк майә wәки hәр'ә ава. Щәле К'әләш, wәки Усьве Хwәдо, сәрдә'wәтие wи бу дьвежә, h'әйран әм ман, әме р'ева бьминьн.

Хwәде Ьузо дьве wәлә р'астә, hун ман, hуне р'ева бьминьн. К'а к'е изне бьдә, hун нhа р'ек'эвн, чма әм нә маланә, нә h'аланә, щие wә мале мәда т'ӧнә?.

Хwәнди гӧhе hәвда дькьнә п'ьстә—п'ьст— дьвен әви араq хwарийә, биркьрийә, wәки әм сйаре букенә, нә ахьр hивийа мәнә, щьмә'т wьра хьлхьлийә, hәмьн вьра жи ӧса. Әв чь дьфькьрьн? Wәлә, бьлә, әви сәрхwәшә, к'а әм hәр'ьн баве букер'а бежьн, әw чь дьвежә. Чәнд лаwьк незики Усьве Хwәдо дьбьн, дьвежьн, әм бәхте тәданә, wә чь кьр, мә бу тә'ри, әме чаwа hәр'ьн?. Нә нhа Усьв бәг, Ь'әмид бәг hивийа мәнә?. Усьве Хwәдо дьвежә— нә ахьр мьн сьвтәда гот, wәки hун заньн, Qади занә, Хwәде Ьузо занә. Ле Ь'әмид бәг, Усьв бәг чаwа бесәбьр hивийа wәнә, wәлә, әз жи hивийа wаньм.

Әве тә лева хwә дьгәзьн, щие хwәда р'удьнен, гӧhе hәвда дьвежьн, wәки әw жи hивийа wана...

Т'әмам дьфькьрьн, wәки иро иди чуйина wан чу, Әw ман,— мә'нә, баве буке хwәхwа гот, wәки әw жи hивийа wанә. Сйаре буке т'әвhәв дьбьн. Иди р'о чубу ава Qадие К'әло, Хwәде Ьузо бәр дьле wанда тен, дьвен Хwәде мала

wə avakə, чбуйə, сьвə те хер пер'а? Wa, Xwəде əви нə сəрxwəшə чаwa мə дьгот, wəлə wana т'уйи зьмане һəвкьрьнə. Чуйина мə иди чу. Го Щəле К'əлəш готə лаwька, го, оро, wə аqьле xwə т'əв нен xwарийə чаwанə, wəки нһа мə бəрдьн жи, əме wана бəрнəдьн, əме ве шəве чаwa буке бьвьн, əме чаwa һəр'ьн?. Wəлə сəре wə, əм ман. Xwəде Һузо у Qадие К'əло дьвен ч'ьра, фəнəра биньн, бьра лаwьк р'ьнд ч'ə'ве xwə вəкьн, əм р'ьнд һəв ббиньн, xwə дьнйа шəв—р'ок нинə, əме xwəр'а дəрбазкьн бьра говəнд бьгəр'ə, əм жи qасəке к'ламе Мə'руф ббьһен, qawe вəхöн. Əме һ'əтаниве шəве говəндедабьн. Һəв шавьн, малавано, дə'wатə, сйаре буке жи дьготьн дə'wатə...

Готи əм нһа мала xwəйе дəwатеда буна, мə готи бук пəйакьра. Ле, һун дьнһер'ьн, əм чь һ'алиданə, wəлə, wə əшqа мə шькенанд. Го Xwəде Xwəде Һузо, wəки гəлəки лаqьрдчибу, гот, əме нһа əшqа wə бьщəбриньн, һиви дькə к'асе xwə һьлдьн, салхийа һəрдö сəрк'аре лоло кöрманщə бьн бандур'а ур'ьсда— Усьв бəге у Һ'əмид бəге вəхöн, wəки Усьве кöр'ап һивийа wанə. Т'əмам вəдьхöн диса xwəр'а хəбəр дьдьн, wəки əван щамера һивийа wан һəрданə. Wəлə, һ'əтани əw нəен əwана мə бəрнадьн. Го һьнəка жи гот, чьма чаwa бу, we мə бейи wан бəрнəдьн? Бəлки əw нə мала xwəданə, һ'əзар у йəк шöхöле wанайə т'əви дəwлəте һəнə, сəре мьлəт п'еша wанданə. Wə весьбе нəбьһист, Усьв бəг нькарьбу баһата, сəрк'аре Идьре гази wи кьрьбу. Го йе дьне щаб дьдан, дьготьн, дə һуне ви гьлие мə бьщер'ьбиньн, һəрке wана əм бəрдан, р'авьн, р'унен наве мə дайньн— бəрдан. Һ'əта һəрдö нəен, wəлə, Усьве Xwəдо навежə к'əрəмкьн, буке бьвьн, Xwəде охьре бьдə wə.

Го йəки жи гот, һ'əйран, Усьве Xwəдойи щамер гот, wəки изна wə дəсте ван һəрдаданə, бежьне, бьра wə йолə бьвьн. Йəки дьне дьвежеда, һəйле мала тə хьравнəбуйи, а, аqьле wи. Əв чь те сəре мə, т'əмам п'инще Усьве Xwəдонə, əwи готийə wa бькьн, əw жи öса дькьн.

Wəлə Щəле К'əлəш, р'аст дьвежə, wəки һ'əтани һəрдö гьрəгьре мə нəенə орт'е əва буке надə. Дьxwəзьн Мьстəфа бəгер'а жи бежьн, к'а фькра wи чйə. Дьвежнə Мьстəфа бəге, wəки аqьле тə мə, ваqа чь дьбьр'ə?. Əwе дьве, wəлə, əз xwəр'а дьпивьм р'о дькьм. Аqьле мьн готи һəрдö маqуле мə бен, wəки əм бука xwə ббьн, Дö сйаре буке дьвежьн, дə we чь бежə һа, we сьве мə вəр'екə. К'а щи сьт'ара wи, we чьма диса мə əглəкə?

Мьстəфа бəг дьве, ло кöр'о, əw qə нахwəзə мə вəр'екə, əw һ'əwще меванайə. Һун һаж чь һəнə.?

Əw сала дькарə мə на һəла чəнд гӧнда хwəйкə, к'а һун сьве бьнһер'ьн чьqас чадьр сəва мə леданə, əw һəрдӧ лаwьк дьвен бсəкьнə, əме нһа бьнһер'ьн. Мьстəфа бəг дьве на, на, нһа тə'рийə, сьве һун т'əмашəкьн.

Ч'ьра тиньнə сəра мəзьн, qawe гьшка бəла дькьн. Хwəде Һузо дьве Мə'руф дəнг тə нае, qасəке хəм—хийале гьшка бəлакə. Мə'руф дьqьр'ине:

Wəрə ле, ле, Кьне дьнһер'ьм кəвьре һурə,
Əскəре qəрə—нəзəма Р'омеи гьранə,
Ишəв эварда пəй баве Шəро дгəр'ə бь т'оп, бь т'аг'бурə,
Дə we пəй баве Шаро дьгəр'ə бь т'оп у бь т'аг'бурə.
Мьн ди банга дьне,щаwəкə нəвхерие мьнр'а һатйə,
дьве ль Бдлисе,
Мьле баве Шар'о вəкьрьнə, бəнда шурə.
Wəрə ло, ло, ло миро.
Мала хwə чуо бе т'ьвдиро.
Оло миро, wəрə нəчə Р'оме,
Р'ом хайинə ,ит'бара хwə бəхте Р'оме нəйнə,
Һ'əвса хwə Р'оме бинə, Р'ом бəреда мə дьхапинə.
Wəрə ло, ло wəрə миро.

Сйаре буке паши дəнге Мə'руф дьк'əвьнə говəнде, говəнд һ'əтани нишəв дьгəр'ə. Qадие К'əло, Хwəде Һузо дьнһер'ьн, wəки дəрəнгə дьвежьнə сазбəнда иди əwqас бəсə. Һ'əта сьве мə wəр'а малəкə хwəшə. Əwана дьвежнə мевана, wəки к'и к'ижан чадьреда дьхwəзə бьра р'азе, р'əһ'əтвə. Һьнəк бəр хwəда дьвежьн һ'əйран к'а əwqас щи һəйə, wəки əм т'əмам р'азен?. Мьстəфа бəг дьве, нə мьн һежа əwен һанр'а гот, һəла гəлəк щи жи we вала бьминьн, һун чь дьвежьн?.

Хwəнди дьк'əвьнə бьн чадьра. Wанда иди фəнəр һəбун, сəр сьнийа финщане qawe у бьт'ӧлге конйакейə бьч'ук данибун, к'ижан чаwа дьвежьн, пивийа wан бун. Меван к'елəка һəв п'алдьдьн, гəлəк һ'əтани сьве хəбəрдьдьн. Wəлə, мə щие хwə гӧһастийə хəwа мə нае. Йəк дьвежə йе дьне оро тə дит вана чь ани сəре мə. Нһа ль Ə'сланлуе сəр һəвр'а дьчьн. Дьвə дьфькрьн, wəки р'ева qəзйа qəwьмийə?. Һесира нһа дəст Һəв бəрданə. Паше əwqас мəсрəф крьнə, əwqас хwəнди бəрəвбунə? Гəло һ'але wан чаwа бу. Гəло чь дькьн? Йе дьне дьве Хwəде мала тə авакьро, а, вьрайə, wəки готьнə пəсарие һ'але кевьрда дьгьри, кӧр'о хəма Усьв бəгейə эл г'əмам дəсте wиданə, qə мале дьне фькра wир'а дəрбаз дьбə, wəлə, на? Əw нһа дь-

фькьрә, wәки Хwәде нәкьри qәзйа р'ева qәwьмийә, wәки дьне т'ö тьшт хәма wи нинә. Паше пьшта wи Усьве Хwәдода гәрмә, бәре—бәреда кал—баве wан һәвр'а дәрбазкрьнә, хьзме һәвьн. Ло, Хwәде нһа Усьв бәг к'еф—к'ефа wийә, Һ'әмид бәг һатйә гьһиштиеда, дькьн, вәдьхöн, дьвежьн, йа нане мала Һ'әсән аг'а, тö херки.

—Wәлә херә, ван щамера т'ö тьштәки qолайи мәр'а нәготийә, һöрмәте мәр'а дькьн. А, дина хwә бьде әм, мәри р'аст хәбәрдә к'әнге щи—ньвине wада р'азанә. Wәлә, Хwәде дайә мә. Кöр'о qә дәнге хwә нәкә, ве сöр'—сәрма ч'йае Синәке әме к'ö бьднә сәр р'е?. Мала тә авабә, тә нәдит, wәки һәсп жи бьн мәда дьqәфьлин, позе wан буз гьртьбун, дәнг мәкә, әме wе к'әтьнә щьнәте. Бьра хwәйе кере бьфькьрьн, чь мә дьчә. Го Хwәде е дьне готеда, һ'ьлбәт тö р'асти, ле.. әм т'әмами жи хwәйе керенә. Әгәр әм нә хwәйе керенә, ле әм вьра чь л'ешәнә? Әwи дьне, wәки наве wи Әсо бу, дьве, әре, әре мьн фә'м кьр, ле чь кö мьн гот, дә диса бежә, нә р'астә?. Һәвале wи дьве нә мьн гот р'астә. Дә wәки öсанә, иди сәре хwә текә бәр хwә т'әв гьлийа нәвә .Әwе дьне дьве, э, wәки әм т'әви гьлйабьн жи, к'е гьлие мә һ'әсав һьлдә. Э, две wәки тö зани öсанә ле тö чь дьхwәзи, чьма мьн дьди хәбәрдане. Wәлә, әме хwәр'а вьранә, к'а һ'әта сьве чь дьвә.

Сьвә р'он дьвә т'әмам р'адьвьн нава мерге дгәр'ьн, мерг гәләки хwәш бу, т'әмам ә'щевмайи дьбиньн, wәки әwе чаwа бещәрдькьн. Щәле К'әләш дьве, щамерно эскәре п'ошта ур'ьс мерге дьнһер'ә, әwана бещәрдькьн у т'әслими Хwәде Суди, Һ'әсәне кöр'е wи дькьн. Т'ö Усьве Хwәдо һаж пе һәйә, әw мәрьве диwанейә, е дәргә диwанайә, гьлавие Тәндурәкейә, бәрдәвке сәрк'аре зилание — мала Гöли Щәwар аг'айә, мала Усьв бәге Һ'әсән аг'айә. Һун навиньн, wәки чьqаси һ'ьсрәта һәрдö гьрәгьре мәданә.

Хwәнди жь мерге тенә сәрае, бала хwә дьдьне дö сйар тен. Әw һәрдö сйар жь Ә'сланлуе шандьбун, wәки пе бьһ'эсьн, к'а чь сәре wан qәwьмийә, чьма әглә бунә.

Мьстәфа бәг гази wана дькә, дьве һ'ал—һ'әwал wа—Усьве Хwәдо һивийа wан һәрдö мақуланә, е кö һун шандьнә вьра. Әwана дьвежьн, wәки һивийа Усьв бәге у Һ'әмид бәгенә? Мьстәфа бәг дьве бәле, әз сәре баве wәкьм. Дә нһа кәр'ә—к'әр вәгәр'ьн, һәр'ьн бежьнә һәрда, к'а чь дьвежьн. Әw у Усьве Хwәдо дәстәбьраке һәвьн, кәс мә нькарә орт'а wанда хәбәрдә. К'е хәбәрда әwе паше п'ошманбә.

Əwana йа һəв заньн,— дə һəр'ьн, бежьнеда, йан на, wəлə, иро жи мə бəрнадьн. Əwana һəспе хwə зəнгу дькьн, мал дьлəqьн, Зӧрбе Т'əмо, Əсе Озман пешийа wан дьсəкьньн наһельн һəр'ьн, Дьвежьне, wəки к'е изна wан дайə бе нан, ав һəр'ьн. Əwана иди навежьн, к'е изна wан дайə, тен сəр т'əхтə р'удьнен. Хwəде чь кьрьбу р'ьсqе wан дьхӧн, вəдӧхӧн у р'адьбьн сйар дьбьн, дьчьнə Ә'сланлуе тӧ к'идəрейи эм һатьнə тə. Əwana р'ева дьвежьн, wəки п'ак бу Усьве Хwəдо, Хwəде Һузо, Qадие К'əло мə нəһ'əсйан, wе эм гəлəки эглəкьрана.

Һəрдӧ сйар вəдьгəр'ьн гӧнд. Мьстəфа бəге чь готьбу, əwана дьвежьнə һəрдӧ бəга. Һəрдӧ жи гəлəки ша дьбьн, wəки Усьве Хwəдо хwəйе гьлие хwəйə. Т'ьме wанр'а готйə, кӧ бей wан т'ӧ тьшти накə. Һ'ьзкьрьна wан молəте надə wи, əw һəрдəма мот'аще wанə, ч'ə'вньһер'ие wанə...

Го, Һ'əмид бəгэ готə Усьв бəге тӧ чь дьвежи?. Усьв бəг дьве əме һəр'ьн. Мə Усьве Хwəдо малəкə хwəш. Дьк'əнə. Һəрдӧ гьрəгьре эла дьчьнə Алачалуе дəф—зӧр'нə пешийа wанда тен, т'əмам ша дьвьн.

Бəрбукə Һ'още ханьме Щəwара аг'е бу, хушка Усьв бəге. Го, Хwəде əwе гəлəки бəр Усьв бəге хwəнд, гəлəки бəр Мəһ'муд бəге, Ә'гит бəге хwəнд, го wəлə, бьлə Усьв бəге Һ'əсəн аг'а нə мьнə нə тəйə, т'ӧ гьли нани сəр п'еша хwə феза гьшкада р'уньшт, хwəр'а дəрбазкьр. Го Хwəде, орт'а Усьв бəге ич'ьке хwəш бу. Мал жи нəхəрив бу. Мала хьнамие wи, мала дəстəбьраке wи бу. Һ'əмид бəг дьнһер'ə, wəки иро жи дəрəнг дьк'əвьн, ч'ə'в дькə Усьве Хwəдо, дəсте хwə дьдə р'уе хwə, wəки изьне бьдə.

Усьве Хwəдоу qəст бəндə дəстпе дькə, wəки qəлəн нəбьр'ийə, һəрекьрьн нəстəндийə, дə'wа п'ешк'еша нəкьрйə. Ле нһа, əqас qəлəне Һ'ӧще (150 ми), һəрекьрьн һ'əзар р'убли. Wəлə, дьве əме бə'лги жи бфрошьн у дəре буке жи бьгрьн, ə'йне жи бьднə бəр. Дə пешда wəрьн. Wəрьн ван qəwле мьн qəбулкьн. Паше, бьрано, бука хwə бьбьн..

Щəwара аг'е го мə го щаньм ,əв чь тинə сəре мə. Əв чь гьлинə, wəки дькə?. Əгəр qəлəн дьсгəн бра серида бьстəнда, һəрекьрьн жи бь wə'дəда бьстəнда, чьма дəсте мə хwə нə бьн кеврданə. Мала Һ'əсəн аг'айə, эл мака мəриайə? Го нһа т'əмам сəр һəвр'а дьчьн тен, чь бькьн, готи һəр'нə Ә'сланлуе qəлəн биньн, го т'əмам кəр'бунə. Усьв бəг жи бьн сьмела хwəда дьбəшьрə, хəйсəте Усьве Хwəдо занə, wəки qəста дькə, кӧ щьмə'т гəлəки мала wида р'уне. Əве ӧса жи кӧр'е хушка wи Мəһ'муд бəг у Ә'гит бəг заньн. Хəма wаң нинə. Ле йе дьне т'əмама дəст һəв бəрдабун. Һивие

бун к'а Усьве Хwәдо , we дәме, хwәр'а дьфькьри, гьлие wии хьлазие чьбә?.

Мәh'муд бәг хале хwә нава мьтала дәрдьхә, дьвеже, wәки тә чь hөрмәт дөhва кьрйә гьшка дит. Hha тö мә вәр'екә. Го Усьве Хwәдо гәләки Мәh'муд бәг h'ъз дькьр, гьлие wи дәрнак'вә.

Усьве Хwәдо р'едьвә дьчә к'еләка Усьв бәге у Һ'әмид бәге дьсәкьнә. Дьвежә wан, wәки әw, чь кö әwи hьнәки пещда гот, бьра т'әмами биркьн. Әw хwәши бу мьн wә кьр.

Т'әне hәрдö гьрәгьра у харзие мьн заньбун, wәки әз дьк'әвьмә к'ьр'е wә, дә дә'wатә готи тьште öса hәвьн. К'а Әсое кöр'ап, Хwәде Һузо к'әрәма хwә бежьн, бра гази Мә'руфкьн, бе к'ьламәке бежә. Мә'руф Хwәде дабу бона сьтьране.

Әман, әман, әман...
Бьра ль мә нәhата бина бае Бьнәлöхе hа ль вер'а.
Иро ба ледьхә бәжна баве мирбәге мьн кәла зер'а.
Wәхта бәре Мир бәге мьн данә кәла бьнйа Мәт'а Муше,
Бәдьр бәге дьготә Надьр бәге мәе хирәт, намус hевшандийә к'е р'ожер'а?.
Әман, әман, әман...
Бьра ль мә нәhата бина бае сöр'а сьве, Бьнәлöхе.
Иро Гежо бьн баве Мир бәге мьнда гәме дькожә, к'әве даве дәвсульхе.
Wәхте бәре Мир бәге мьн данә кәла бнйа Мәт'а Муше,
Гьрәгьре Муше, h'әта зар'е бәр бешике hатнә дитьна баве Мир бәге мьн сәламлöхе.
Әман, әман, әман...

Т'әмам бәшәрхwәш малиавайе дьдьнә Мә'руф.

Усьве Хwәдо дьве, әз диндара wә т'ернавьм. иди hун заньн, qöсуре нәйньнә сәр мә. Чь буйә, мә'нә hуньн. Чьмки әв hәрдö тәйре бьмбарәк (Усьв бәг, Һ'әмид бәг) нәhатьбун, мьн у wана дәсте hәвда сонд хwарийә, wәки тьштәки бей hәв нәкьн.

— Әре wәлә,— öсанә hәрдö гьрәгьр дьвежьн.

— Дә иди чаwа дьхwәзьн öса бькьн, мала wәйә, йа гьшкайә, qиз жи qиза wәйә, бук жи бука wәйә, изна wә hәйә, чаwа р'е тер'а дьвиньн,— баве буке щаwа hәрдö бәга дьдә.

Щәwара аг'е го, әгәр h'әта wи чахи мә бәрбуйа ньфь-

р'и Усьве Хwәдо, кӧр'е wи башqә, Ә'ли—Гоге дькьрьн, ле пәй изьндайинер'а мә ч'ә'ве хwә дьр'ет, wәки мә чаwа qемишийа wи, мале, кӧр'а дькьр. Щәwара аг'е, р'ә'ма Хwәде левә, әв сәрһати һ'әтани мьрьна хwә бир дани. Әwе 100 зедәтьр ә'мр кьр Шамирамеда чу дьнйа һәq.

Бә'лгибьр мьзгиние дьвә Ә'сланлуе, wәки бук анин. Го Хwәде т'әмам р'абунә т'әмаша бәжн—бал, ч'ә'ве бәләк, qам—qанате буке у щьһезе we. Әw р'ож к'әтә нава т'ариха гӧнде Ә'сланлуе, бу р'ожәкә к'ьвш, нав нишан, чьмки паше, wәхте сала буйина һьнәка дьхwәстьн бир банйана, дьготьн, wәки әw сала дә'wата Һ'ӧще ханьме бунә.

БЬРАЕД ҺАВ ЛЬ ДЬНЕ

Дә'wатеда һәрдӧ хорте бәжнбьльнд Мә'муд у Ә'гите Хәзала Суди бун, ломa ӧса хале хwәр'а дьчун дьһатьн.

Мә'муд wәхтеда гьлавие эле бу. Хале wи бона сәрwерикьрьна мала хwәйә гьран. бона ә'зәт, әмәкдайина мевана wәки мала wида кем нәдьбун, дәст жь qӧльха хwәйә гьлавтие дьк'ьшинә, дәwса хwә кӧр'е хушка хwә Мә'муд бәге к'ьвш дькә. Мә'муд бәг гәләки маqул у хwәнди бу, полковнике әскәре ур'ьс бу.

Го щарәке Ә'сланлуе әw малда бу, льнге хwә дабунә сәр һәв к'ьлам дьготьн, әw дәнгбежәки готьна wәбу. Го Хwәде к'ьламеда әwи пәсьне хале хwә, Усьве Хwәдо дьда:

Wәрә дине, дине, соз нәманә,
Әзе ханики чекьм ль ван ч'йа,
Дәрики лехьм, чарика мәщитиа,
Әзе сала исальн, хәлqе т'ели—дәлал бьр'әвиньм
бавежьмә бәр бәхте сйаре К'ови ,мире ч'йа.
Wәрә дине, дине, соз нәманә...
Әле, дине, ә'wрә, навә сайи,
Әме р'еке дәрхьн, к'амбаха Синәке ль ви ч'йаи,
Әзе дькьм сала исалн, хәлqе т'ели—дәлал бьр'әвиньм,
бавежьмә бәр бәхте баве Ә'ли, сйаре К'уви wи аг'айи.
Wәрә дине, wәрә дине, соз нәманә...

Го һәла к'ьлам дәве Мә'муд бәгеда бу, ньшкева сәе мале ледьхьн, Хәзала дйа wи дьве, wәлә, бина Усьве бьра те у дәрдьк'әвә дәрва, дьнһер'ә р'асти жи әрсәwьле Усьве бьрайә. Әw дьловани, шабун әwи т'әглнфи мале дькә. Әрсаwьл гьшка сьлав дькә жь наве Усьве Хwәдо у нәмәке дәрдьхә дьдә Мә'муд бәге. Әw нәме пач' дькә дьве хале мьн шандийә, вәдькә дьхунә, wәхта хьлаз дькә, дьве wәлә, хале мьн гази мьн кьрйә, wәки сьве һәр'мә Тәндурәке wе мьн бькьнә гьлавие эле . Мә'муд бәг лаqьрдийа һьнәка дькә, ед кӧ һьнәки пешда дьк'әтьнә к'ьре wи, wәки к'ьлама давежи сәр хале хwә, дә wәки әw мерәки ӧсанә, әва чьqа wәхтә тӧ жь qӧльхе к'ьнар буйи, бьра хәбатәке тәр'а

бьвинә. Мә'муд бәг дьвежә wан, мьн wәр'а нәдьгот, бьра хале мьн, сәре Мире ч'йа мьнр'а саг'бә. Дә һһа бьнһер'ьн, wәки чь нвисийә нәмеда?. Гази мьн кьрйә, мьн дькә гьлавие эле.

Мә'муд дьчә мала хале у хал wи дьвә Тәндурәке, qӧльха главтие wи бьмбарәк дькә.

Мә'муд бәг гәләки назьк у qәдьрбиланбу. Бь сәре wи һӧрмәта мала аг'е, хале һе зедә бу. Мә'муд бәгер'а дьготьн маqуле маqула, мере дәргә , диwана, го wәхта әwи хәбәр дьда,.т'әмам ле тьма дьбун. к'ӧбра wийә ширьн т'ер нәдьбун.

Ә'гит бәг бьрамаке Мә'муд бәге бу. баве wи Бьро бу. Әw бьре Усьв бәгебу. Баве Мә'муд бәге Эсәд дьмьрә, Хәзале дьднә Бьро. Жь Бьро 3 кӧр' у дӧ qизе Хәзале һәбун Ә'гит бәг, Зӧрбә, П'аша у Зәйт'ун, Т'ьрке.

Ә'гит бәг, го гәләки гьр бу, хwәйе һәбуна п ьр', мале wии дьне зор зә'ф бу, дәсте wи сәр дәстар'а бу. Эледа го, т'әмама наве wи меранийа хwә дькьрьн. Х̧wәде qам—qанате баш дабуйеда. Бьчуйа к'идәре, гьшка wи бәжьн—бале дьнһер'ин, ле шәрм дькьрьн, әw мере һәwар—газийа бу. К'и бьк'әта тәнгасие, нава р'әв—бәзе готи ә сә наве wи һьлдана, бь wи нави хьлаз дьбун, сәре хwә хьлаз дькьрьн. Дәрәща һӧрмәта дьнеда жи баwарки дәгмә мәрьва льнге хwә wир'а бавита. Мала Ә'гит бәге шәв—р'о мевак qәбул дькьрьн, пер'анәдьгиһандьн. Зӧрбә у П'аше бьре wи бәрдәвке мевана бун. Ле Ә'гит бәг хwәхwа, чаwа дьвежьн, щики нәдьсәкьни— пьрсед мьләтә ч'ук мәзьн сафи дькьрьн. Го әw гәләки щӧлә'т у бе тьрсбу. Тьрса wи кәси ньзарьбу сәр мьләтда бьһата, зор ле бькьра.

Әw чьqаси бәрк' у хwәйе гьлие хwә бу, ле әwqаси жи һ'әйф у дьлован бу, һьмбәри һ'әлал, к'аwа у к'ӧбара.

Әwи щарна хәме дьле хwә бь к'ьламе әвинтиева, хwәхwа бәр хwә дәрхстбун дьда бери, ль ч'йае Әләгәзе т'ьме дәнге к'ьламе wи дьһатьн, гьшк ша дьбун, wәки дәнге бәге wан хwәш те, к'и нһа дәре wи вәкә, чь ле бьхwәзә, wәлә, нанакьрьне т'ӧнәвә. (Әwи т'ӧ wәхта кәсәк дәстәвала жь мала хwә вәр'енәдькьр).

Ә'гит бәге т'ьме щьмә'тер'а дьгот, wәки к'ьламе мә һәвале мәнә, минани qәрәт'уйа мерьвр'аньн. Әwана нинбә, мәрьве ве дьнйа гәwрә т'әв һәвбуида динвә. Wәлә, әw чь эш, азара мәрийа һәйә жь мәрийа р'адьqәтиньн.

Бь ве фә'мдарие жи әwи һәр шәв хwәр'а дьстра. Дәнге wи хwәшбу:

... Зозане мә Әләгәзьн,
Дагер'е мә шор'ьке бәр Әрәзьн,
Дәрде хәлqе мал—h'але дьнйа гәwьрә,
Дәрде мьн ә'вдале Хwәде йәкә мал щинарә, навкельк qәвзә.
Һ'әбубе, әзе Qӧвьке чумә Дере,
Вәгәр'ийамә бәрәка Хамбуре нав эле.
Хwәзьла ч'ә'ве мьн корбуйа, ньге мьн бьшкәста,
Мьне хәлqе т'ели—дәлал нәдита бәр к'отие мера wе т'ьмт'еле.
Һ'әбубе, Qӧвьке wеда Әзӧрмә, мале дьне зори, зә'фә, әзе Һ'әбуба дьлар'а биньм кӧртькәки Шә'ме, h'әнифәки дор бь сӧрмә.
Әз чумә wәлате хәриба, h'әта hатьм мьле Һ'әнифа мьн гьртьнә, данә малә мерә..
Wи гьдино, wи гьдино чәтьнә, чьqас зӧлмә...

Ә'гит бәг нә горие мале дьнебу. Мәрьд бу. Чьqас мал, к'әсив, к'усив ль дәшта Арарате hьн эзди, hьн әрмәни бь нане wи hасьла h'әйwане wи ә'буре хwә кьрьнә. Әw гәләкьн. Әwи хwәхwа жи т'ьме дьют, wәки лазьмә qәнщие бькьн, бавежьнә аве, әwе р'оке бе пешийа мерьв. Ле тә'ләбәхтр'а әw нәhатә пешийа wи. Әw бу хӧре сийасийа Сталинә нәhәq. Әw сьргун кьрьн. Әw шандьн, кәс ньзанә к'ӧда. Ле наве wи, hе—hе hәйә у wе бьминә. Әw сәр заре мьләтә.

Гәләк гьли—готьне h'әwаск'ар дәрhәqа wида дьвежьн.

Щарәке Ә'лихане Усьв бәге, Бәдьре Усьв кӧр'хале wи, Дәwреше Шә'мо, Шехе Шехобәк'ра, пәзе Ә'гит бәгейә qьрд дьвьнә Бәк'уе, бьфрошьн. Әwана хӧрщә зер' тиньн ч'йае Әләгәзе зозана Чьл кание, бәре хwәйе wан датиньн. Ә'гит бәг ле дьнhер'ә, hерс дьбә, дьвежә wан:

— Э, п'ак, wә әв полка анинә, әзе wана чабькьм, хwә вәнашерьм, мьнр'а п'әре ӧса лазьмьн, wәки hәр р'о хәрщкьм! Һӧрмәте wәр'а бькьм, мале мә wе п'ьр'ә, навмал дәнге дика нагьhиже. Зер', зив чьqаси бежьн hәнә, дә к'әрәма хwә нhа ван полка пашда бьбьн, дәwсе п'әре к'аг'әз биньн, wәки бәрдәствьн, чьхара мале гәләкә, к'әнге әм бьхwәзьн, хәрщкьн. Ле зер'а готи бьви hурки, теки п'әрә паше хәрщки, wәлә әw нәлазьмьн, п'әре к'ахәз лазьмьн.

Әвана п'ор'—п'ошман Дьчьнә мала qәсев, кӧ пәз к'ьр'инә. Qәсав дьве wә херә?. Әwана дьвежьн, wәки h'ал—h'әwале Ә'гит бәге wа. Qәсав дьве мьн нәгот, wәки Ә'гит бә-

гер'а п'əре к'ахаз лазьмьн, чьхара wи зə'фə, əw h'əwще зер'а нинə.

Qəсаве Бөк'уе зер'а hьлтинə, дəwсе п'əре к'ахəз дьдə.

Го Хwəде 2 хöрще мəзьн п'əре к'аг'əз тенə мала Ә'гит бəге. Әw го хəма wи п'əрəбун?. Дьвежə лаwька, wəки wана дайиньнə кöлине у чəнд h'əзар червонеса щева хwə дəрдьхə дьдə П'ашае бьре хwə, дьве həр'ə Тə'лине ич'ьке бинə. Го сьвəтьре Ә'гит бəге т'əхтəки öса дани, wəки баwарки, ниве qимəте h'əзар сесьд пəзе qьрдə, кö фьротьбун, чу. Го дьготьн, wəлə, бəг р'астə, р'аст шуре хwə гьредайə, wəки зер' вəнəгəр'андана, we əwqас мəсьрəф пе чь баhата кьрьне?. Ә'гит бəге чəп—р'аст хəрщдькьр. Го wəки əw пəй мале дьне к'эта, we əwqас бьда сəр ћ'əв, кö дəwлəтəкə мина Р'оме нəгиhиштае.

— Мəрие минани Ә'гит бəгейə хöрт пəй мале дьне нəдьк'этьн. Мəрьве хöрт хəма wи нə мале дьнейə, хəма wи т'ьфаq, йəкти, к'ара мьлəтə,— Ә'слане Надо, Дəwреше Шə'мо т'ьме дьготьн.

Дəрhəqа Ә'гит бəгеда фькред башqə—башqə həнə. Hьнəк дьвежьн, wəки əw гəлəки сəртбуйə, гəлəки hерс буйə, Ле гəлəк жи дьвен, wəки мəрьве минани wи həр wа мьлəтр'а лазьмьн. Чьмки тьрса wи шəр' нəдькьрьн, хьрави нəдькьрьн.

Э, Ә'гит бəге нинбуйа шöхöле гəлəкае хьравбуйа, ло həла йа т'əмамийа олк'е. Әw мəрики хwəйе хирəте, наму се бу, Кəси бь сайа наве wи тöрöш нəдькьр дəсте хwə бьдə чопəки h'əснийа.

— Мəрьвед минани Ә'гит бəге бьра нава т'ö мьлəтида кем нəвьн. Мəрьвед хöрт мьлк'е мьлəтə, п'əр' у баске мьлəтə,— Бəде Р'ъзго , К'əлəше Ат'о дьвежьн.

Ә'гит бəг хöртбу. Хöртар'а синор т'öнə.

ҺАТЬНА Ә'ВДЬЛА БӘГЕ

Т'әмамийа гьрәгьре мьләтә жь Т'урк'иае, Ираqе, Иране, го, wәхта ль п'арwәлате Сӧрмәлие бьqәсьдийана готи ә'сә сәрик мала Усьве Хwәдо хьстана. Го гәләка жи хwә wе мале дьгьртьн, щарәке Ә'вдьла бәге жь мала Сари Сьлеман аг'ае дироки двә меване Усьве Хwәдо. Мала wанр'а ӧса жи дьготьн мала Серхун бәге. Әв мала, малбәта wе ль т'опраха Т'урк'иае дьма. Дьк'әтә бьн дәсте ве мале т'әмамийа сипкание. Ә'вдьлә бәг бьре Мәмәде Ә'ли бәге бу. Wи Мәмәди, йе кӧ бь мерани, щӧлә'те хwәва лайиqи пәсндаина бь к'ьлама буйә. Ә'вдьлә бәг, го мәрики ләт'ифи к'ӧбар бу, жь ч'ә'в у бӧрие wива дьһатә к'ьвше, wәки р'астие жи жь мала ә'фат—шеранә. Дәрһәqа ве маледа гәләк мә'лумати һәнә. Дәрһәqа мерани, бәрхwәдайине бьре wи Мәмәде Ә'ли бәгеда мьжулие хwәш һатьнә һунандьне.

Щарәке К'ор' Һ'ӧсәйн сәрк'аре эл—ә'шира һәйдәра wәхте нав—нишане Мәмәд бәге дһә'сә, гази дьке да. Тен дьвежнә Мәмәде Ә'ли бәге, wәки п'аше гази тә кьрйә. Әw дьве п'аша к'йә? Дьве wәлә, әз ньзаньм. Дьвежне ле К'ор' Һ'ӧсәйн к'ийә? Дьве ӧса бежьн, малавано, бежьн К'ор' Һ'ӧсәйн, ле нә п'аша, к'и хенжь wә дькарә т'әхминкә, wәки wәхте һун дьвежьн п'аша һ'әсав һьлтиньн сәрк'аре һәйдәре ме. Дьвежне, щамер, нә wәхте шьровәкьрьна гьлийайә. Фәрәсандьна сәре wанә, нәхди әw гази тә дькә. Мәмәде Ә'ли бәг, дьве на һун Хwәдекьн, к'а щаwе бьднә мала Усьв бәге, Усьве Хwәдо ль Синәке, мала Һ'әмид бәге, бежьн п'ашае бе мала wә, әгәр т'әхминкьрьн, wәки гьли дәрһәqа сәрк'аре ә'шира wәйә һәйдәрадҷанә, чь дьхwәзьн бежьн, әwе т'әхминкьн, wәки дәрһ'әqа п'ашаки т'ьрк'ада гьли дьчә. Һазьр дьвежьнә Мәмәд бәге, ле тӧ чаwа дьхази? Әз дьхазьм жер'а бежьм К'ор' Һ'ӧсәйн. П'ашати Р'оме дайә сәр Бьра әw wи ӧса нас бькә, ле һ'әта wир'а бежьн п'аша бәрхе мала Серхун тӧ wәхта ньге хwә навежә мала wи. Го т'әмама ч'ә'ве һәв ньһер'ин, ле тӧрӧш нәкьрьн бәр гьлие wида бен. Чәндәк дәрбаз дьвә, диса дьвежьне, wәки К'ор' Һ'ӧсәйн п'аша һьвийа тәйә. Әви тә дьвежә, чьма wә щаw сәрда нәшандийә, wәки әз чьма начь-

мə һəрəма wи? Əwана дьвежьн, на wəлə, шəрмə, əме чь щаwа öса wир'а бьшиньн: Мə'мəде Ə'ли бəге гəлəки һерс дьбə, дьве чь шəрмə? Мьнр'а йан wир'а? Əве тə дьвежьне, wəки əм һəйрана тəнə, wан гьлийа һьлнəдə, wе бьбһен дəсте ə'ширае бьк'əвə һəв. Мəмəде Ə'ли бəге дьве э, Хwəде сəва wьра бьра һəма дəсте ə'шира бьк'əвə һəв. Əwи наве Р'оме ль хəкьрйə бəс нинə, сəрда жи бь гəф—гöр' щаw дькə, wəки əз һəр'мə һəрəма wи. Тьште wa нəбунə у навə, һ'əта əw бь дəсте хwə əwи нави сəр хwə һьлнəдə, qə на мала мəда, мəр'а wи нави бьдə биркрьне, wəлə, əзе һəма сьве жи һəр'мə мала wи, мала wи жь мə дуртр нинə, вайə ль Бат'носейə. Мала Серхунда гəлəки сəр ве йəке дьфькрьн, һьнəк дьвежьн, wəки нə щайзə əван гьлие Мəмəде Ə'ли бəге wир'а бьшиньн, һьнəки жи дьвежьн, wəки, һ'əйран, ле əме чь щаwе бьдьне, wəки Мəмəде Ə'ли бəге начə мала wи, мə'нə чийə?

Wəхте готəбеже əw фькьр алт'ьндарие дьвə, wəки бь щамерти, херхази бежнеда, кö Мəмəде Ə'ли бəге сəва фьлан пьрсе хwə эглə дькə. Əwе жи щамервə, wе бьдə һ'ьше хwə, wəки р'асти жи əw сəрк'аре элəкə К'öрдстанейə мəзьнə, наве Р'оме wи нае, һьнəк, ед минани Мəмəде Ə'ли бəге ле ьщьз дьбьн.

Сьвəтəре qасьде К'ор' Һ'öсəйн п'аша диса те дьвежə, кö əва щара 3, wəки п'аша һьвийа Мəмəде Ə'ли бəгейə. Бəрдəстие мале əwи сəрwəхт дькə, wəки чь тə вəшерьм, чь Хwəде, Мəмəде Ə'ли бəге сəва ве йəке дəре К'ор' Һ'öсəйи вəнакə. Əви тə дьвежə, wəки чəнд гьрəгьре минани Мəмəде Ə'ли бəге жи əв йəк гоғьнə, əw мəщбурə пашер'а бежə.

Qасьд вəдгəр'ə чь кö бьһистьбу, гьшки пашер'а дьвежə. К'ор' Һ'öсəйн п'аша һьнəки һерс дьк'əвə, wəки нава ə'ширеда мəрьвед öса жи һəнə, кö ньге хwə wир'а бавежьн? Гьли—готьне кем—зедə бежьн. Го хелəке шунда, wəхта дəсте хwə да ə'нйа хwə фькьри, сəре хwə бльнд кьр готə qасьд, wəки тə Мəмəде Ə'ли бəге хаха дит? Йане на? Qасьд дьве, п'аша, wəлə, мьн əва щара 3 əw нəдитйə, нəжи гöһдарйа wи кьрйə. К'ор' Һ'öсəйн п'аша, дьве, кöр'о, wəки öсанə дьвə wир'а нəготьнə, wəки əз гази wи дькьм. Əви тə дьвежə, wəки əwи брае wи Ə'вдьла бəгер'а жи хəбəрдайə, əwи öса щаwа мьн дайə. Кöр' Һ'öсəйн п'аша дьк'əнə дьве тə чь гот т'əмам р'астə, чьмки Ə'вдьлə бəг мере дəргə—диwана-

йә, мәрьвәки диләванә, ширәтк'аре бьре хwәйи бьч'ук әw бь хwәйә. Мәмәде Ә'ли бәге гӧр'а wи дәрнак'әвә. Ә'вдлә бәге бәри wи әв глийа мьнр'а готйә. Нha аqаси жи бәр бре хәндйә, сәре wи т'ьжәкьрйә у әw йәк сәре wи дәрнае у хwәха жи дьвежьн, wәки йәки зори- зӧрбәйә, дьжмьне Р'омейә, qәләчиеда жи хwә навежә бәр т'ә'лдайә, hәр'ә бежә, wәки К'ор' Һ'ӧсәйн бь хwәстьна мала че, мала кәләме ч'ә'ве Р'оме (го Хwәде хәбәра „Р'оме" нәрм го, кӧ кәс нәбhe) әзе вьр wада нәhелм, wәки нава эла сипкада р'әх наве мьн хәбәра „п'аша", кӧ Р'оме дайә сәр мьн, иди hьлдьн— дайньн. Qасьд сьвәтьре дьчә нава эла сипка, мала Серхун, мала Сьлеман аг'ае Сипки у дьве h'ал—h'әwале wә у Кор' Һ'ӧсәйн wа. Әви тә hәла сәрhатиа h'ал—hә'wалтие т'әмам нәкьрьбу, гьрәгьр дьвежьн тә чьма наве сәрк'аре эл— ә'шира hәйдәра ӧса да, чаwа кӧ Мәмәде Ә'ли бәге дьхwазә. Әw дьве, wәки wә нәhьшт әз гьлие хwә т'әмамкьм. Дә нhа бьбен хьлазийа гьлие мьн.., К'ор' Һ'ӧсәйн, го, wәки әwе сәр хатьре мала Серхун вьр wада нәhелә хәбәра „п'аша" нава эла сипкада р'әх наве wи hлдн, дайньн. Т'әмам двежн гӧ р'аст дьвежи. Qасьд дьве, wәлә, бьлә, р'аст дьвежьм. Т'әмам сәре хwә дьh'әжиньн, бәр хwәда дьвежьн, wәки п'акә, р'астә hьнәки дәрәнг, сәрк'аре ә'шира мәзьн, hәйдәра т'әхмин кьрйә, кӧ әw нава, wәки Р'оме дайеда нә лайиqә, дьле гәл нинә, дәwләт wи дьхапинә, hәлана дьдеда, wәки зйане бьдә мьләт, hәләqәтие мә у әрмәнийа, wәки дәwр—зәманада әм щинар, херхазе hәв бунә.

Дә баш, баш, wәки К'ор' Һ'ӧсәйн ӧса готйә Готьна К'ор' Һ'ӧсәйн дьгhиньнә Мәмәде Ә'ли бәге. Мәмәде Ә'ли бәге, дьве, э, баш, шькьр мала Хwәде, wәки әwи жи те дәрхьстийә фькра Р'ома р'әш. Мәмәде Ә'ли бәге дьвежә ә'лами qасьде wи кьн, wәки әзе сьве бемә Батносе у сәрики К'ор' Һ'ӧсәйнхьм. Мәмәде Ә'ли бәге сьве дьчә. Батносе, хwәр'а дьгәр'ә, дьчә hәрәма К'ор' Һ'ӧсәйн. Wәхта әw дьчә дәргәване мале дьвежеда, wәки паш'а hежа лә'зәки чу hәйwангәhe, we ва бе. Мәмәде Ә'ли бәге дисa жь хәбәра „п'аша" гәләки а'щьз дьвә, дькә вәгәр'ә, ле бәр hатьна хwә дьк'әвә. Wәлә, нәмәрдие накә, дьвежә дәргәван, ле тәр'а нә готьнә, wәки тӧ we хәбәре... Хәбәре hьнәки дәве хwәда дьвә, тинә у бона мерьк ф'ә'м бькә, дәнге хwә hьлдьбьр'ә „п'аша" щәм сипка нәвежи. Дәргәван дьве, wәлә готьнә, ле бьбахшинә, зьмане wи hинбуйә, бей h'әмде хwә әw хәбәр гот. Wәхте Мәмәде Ә'ли бәге бьльнд

хəбəра „п'аша" дьвежə, һəйwaнгəһеда К'ор' Һ'өсəйн дьбьһе. Əwи т'ьре гази wи дькьн, дьве, wəки əзе ва һ'атьм. Мəмəде Ə'ли бəге дьк'əнə, дəст стуе дəргəванр'а дьвə ,wəки нəгöне wийə, кö əw хəбəра к'əтйə сəр зьмане wи. Гöне бəге wийə ,wəки бь we хəбəре һöрмəта эл—ə'шира һəйдəрар'а дьлизə. Wəхта Мəмəде Ə'ли бəге гöһе wида хəбəрдьдə, əwи т'ьре Мəмəде Ə'ли бəге жь К'ор' Һ'өсəйн дьтьрсə, лəма öса дьвежə. Дəргəван дьвежеда, дə əwe ва бе, тö мери wир'а бежə. Мəмəде Ə'ли бəге дьк'əнə, дəсте хwə мьле дəргəван дьхə, дьве баш, те нһа бьнһер'и.

Хеләке шунда К'ор' Һ'өсəйн дəрда те у Мəмəде Ə'ли бəге дьвинə, ə'щевмайи дьвежə дəргəван, ле тə фə'мнəкьрйə, меване мьн т'əглифи одеки? Дəргəван, тö дəргəванби, дьве əз хöлам, к'а əwи qə р'е да мьн, мьн хwə öндакр, wəлə сəре тə, qə к'еф-һ'але wи жи нəпрси, эва чəнд дəqəнə һа дьвежə, р'əши тə, һа дьве wa, һа дьве öса. Дəргəван бь ван готьне хwəва чаwa дьвежьн, тə'на К'ор' Һ'өсəйн дьхə, п'ьшке wи дьwəрьминə. Бь ве йəкева дьхwəзə бежеда, тöйи wəки һəйи, иди ед дьне к'инə? Wəки бəр тə хəбəрдьн. К'ор' Һ'өсəйн һьнəки дфькьрə, паше сəр мьле хwəда дьзвьр'ə дьвежə дəргəван, wəки Хwəде Хwəдеки мəзьнə к'а бьнһер'ьн чь мьн у Мəмəд дəст дьдə. (К'ор' Һ'өсəйн qəстбəндə дьве Мəмəд бь тə'на навежə Мə'мəде Ə'ли бəге, бь we йəке дьхwазə бьдə к'ьвше, wəки щəм wи бəг, аг'а—маг'а дəрбаз навьн). Мəмəде Ə'ли бəге əве йəке дьле хwəда хwəйдкə. Əw бь р'ебəрийа К'ор' Һ'өсəйн дьчə ода wи. Одеда сьлав, к'ьлаве дьдьнə һəв. Мəмəде Ə'ли бəге диса дьве, wəки чьма дəренг к'əтийə.

К'ор' Һ'өсəйн дьве əwe биркə, зани мьн чьма гази тə кьрйə? Дьве к'əрəмкə. Дьве, wəлə, мьнр'а гстнə, wəки тöйи сəр хwəйи. Əз жи фькьрим, кö тə баштьр иди нава эла сипканиеда к'и һəйə?. Wəлə мьн гот, əзе wир'а бежьм, wəки алайа хwəйə һ'əмидие чекə, минани йа ед майин.

Мə'мəде Ə'ли бəге те бьбəщə, дьвеже, wəки бəре ə'wльн əw мəрьве элейи һəри зор нинə, əw хöламе зорайə. Е wи мəзьнтьр, хöртьр, мə'рифəтьр гьлəк һəнə, əw хwə алчахе wан һ'əсав дькə. Йа 2 Ə'вдьл Мəщит, wəки кöр'е хушка тə Һ'əзарə ханьмейə, газикьрьбуне, Стəмболе щəм сöлт'ан Һ'əмид. Əw, тö баш зани, нəчу һəрəма wи. Бона we йəке нəчу, wəки т'əви чекрьна алайа öса нəвə. Наве к'ижани тə һежа гот. Əw фкрйə, wəки чекрьна we алайе, we зйанəкə мəзьн бьдə млəте мə. Əме һəв бьвьнə дьжмьн. Əве йəке ə'сə Р'ом дьхwазə. Ə'шира бəри һəвдə, wəки мqабли һəв дəрхə. Бə'са хəбəре, дьхwəзə, wəки алайа мəйə бь щур'е йа

тә һәвә. Әw алайи, готи мьqабьли к'евә, мqабьли браед мә эздиа нәбә? К'и кö п'ьр'е—һьндьки аqьл сәре wида һәйә ,т'әхмина тә, wе тьште öса бькә? Демәк, Р'ом, мә бәри һәв дьдә, дьхwазә, wәки әм бь дәсте xwә ч'ә'ве xwә дәрхьн. Әв йәке гöнәк'арйа мәзьнбә, алие мәда. Бефә'мийа һ'эта—һ'этайе. Әз на тö, wәрә әм qасәке к'öма дайньн пьрса ле бькьн. Әм кöрманцьн, нав—намуса мә йәкә, wәлате мә йәкә, әм гьшк кöр'е де—бавәкинә. На, на, Xwәде һ'әвини, әм чьма сәр нә т'ö тьшти һәв qьр' кьн. т'алан, щишьһ'ьти бькьн. Әм чьма п'арәкә мьләт мьqабьли п'ара дьне дәрхьн? Гәло сьве сәва ве йәке к'е мәр'а бежә бари к'әла. К'ор' Һ'öсәйн дьве, ед öса һәнә, мәсәлә, Һ'әмид п'аша xwәxwa.

Мәмәде Ә'ли бәге тутьке wи р'адьвьн, п'әрда шәрме wе да давежә, бәр К'ор' Һ'öсәйн дсәкнә, дьве, wәки дә öса бежә? Тә свәда чьма глие xwә р'аст нәдгот. Демәк сöлт'ан Һ'әмид дәст пьшта тә хьстйә у хәбәра „п'аша" жи дайә р'әх наве тә, йане Xwәде гьрави тö йәки һьнк'уфи гьгьр п'аше wийә. Wәлә, әw тә дьхапинә. Мә гьшка бәр тьштәки һ'әсав накә, әw дьхwазә бь р'öшәте qайлйа мә бьстинә. Бь дәсти мә алайед сәр наве xwә чекә, бь дәсти мә qәт'ле бькә, мә бәри һәвдә, мә бәри әрмәниед щинаред кал—баве мәдә, wәки мә wәкә п'ор'е сәре xwә qәнщи һәвр'а кьрйә. Дә бежә, чь мьн гот нәр'астә? Чь мьн гот кьред сöлт'ан Һ'әмидьн, нә гьли—готьне мир Севдиньн?. Тö дәнге xwә наки нә, тö дьвини, wәки әз р'аст хәбәрдьдм? Бәрхе мала Серхуньм, жь мала Сари Сьлеман аг'ае сипки. .Мә бәре—бәреда пьшта xwә Р'ома р'әш гьренәдайә у гьренадьн.

Ә'вдьл Мәщит, кöр'е хушка тә xwәxwa, әв, чь мьн тәр'а гот, ль Стәмболе готьбу. Wьра дәсте xwә нәдабунә wи, жь эл—ә'шире мә тьрсабун. Ле wәки әм т'әмам йәкбьн, wе чаwабә?. Wәлә, wи чахи т'әхте сöлт'ан Һ'әмиде бьһ'әжә. Әwе тьрса qәдре щьмә'та мә бьгрә, qәдре wәлате мә бьгрә. Ле чьмки занә әм бет'фаqьн, әм xwәxwa һәвдö давежьн, к'әмчәки давежә бәр чәнд гьрәгьре мә, wана р'адькә р'уе һәв, wәxwa жи дур дьсәкьнә, сьмеле xwә бадьдә. Щарна жи нишан дьдә, wәки мә һәв херә, әм чьма һәвр'а йолә начьн. Т'әмамийа дьнйаер'а жи дьвежә, wәки кöрманщ пашдамайинә, дури мәвә, фә'мнакьн, хьрафие у нәп'акие дькьн. (шәр'а давежә мә). Әw хьравийа xwә давежә стуе мә. Xwәxwa әрмәние щинар щигöһасти дькә, qьр'а wан тинә, xwәха е мәйә нәзан бәри wан дьдә, әwаңа жи бәри мә дьдә. Ле щи те xwә афу дькә, дәсте

xwə дшо, алики дсəкнə, wəки Xwəдеграви һаж тштəки т'öнə, ед майин дькьн, — сəроке к'öрда, һьнək бефə'мед т'ьрк'. əw готьна „бефə'мед т'ьрк' qəст бəндə дьдə хəбате, wəки дьне—а'ләм бежə, кö сöлт'ан чь бькə, дəсте wанда Xwəде гьрви кə'тйə qана Xwəде?.

Ле əм р'ьнд занын, мə хwə нан пьш гöhе хwəва нə-хwарийə, wəки чь дькə, əw дькə, дор— бəре wи дькьн, п'а-шае wи дькьн, wəки wи хwəш бен. Чь Т'ьрк'иаеда дьвə, бейи wи навə. Əw һəландаре һəр кърьнəкейə. Əwe дəсте хwə пьшта wан гьшка дьхə. Ед кö плане wир'а р'азинə. Wəки дöтирəтие бькьнə нава мə кöрманца у мə мьqабьли əрмəнийа дəрхьн. Əв һəрдö дəрəщə жи бона мə жə'рьн, əм готи гöр'а хəлqе нəкьн, гöр'а хwə бькьн, һəв р'унен, һəвр'а бьбьнə т'аqəт, wəлə. əм һəвр'а бунə та'qəт сöлт'ан Һ'əмид на, баве wи жи qəт нькарə сəр сйа мəqа бе. Готьна мьн т'ə-мам р'астə, бьдə h'ьше хwə...?.

Əгəр мьн тьштəки р'аст нəготйə. йан жи чь мьн готйə, бона к'ара нəвса хwə готйə, бежə, əз бəр тə сəкьнимə, чь дьхwəзи бькə! Wəлə əгəр əзи нəhəqбьм əзе сəре хwə темə бəр хwə у кəр' вəгəр'ьм мал у бəр тəндуре р'унем, р'уч'ь-ке кəсəки нək'əвьм. Ле h'əта те гьли хwə бежи, бьбахшинə, əзе дö бəнде ве к'ьламе жи бир биньм, wəки əрмəнийа ави-тйə сəр щаhьле хwə, wеда р'ьнд те к'ьвше, к'а бь наве сöл-т'ан Һ'əмид гьрəгьре wи чаwа ə'щеве р'əш дькьн. Ле сöл-т'ан дəнге хwə накə. wəки бь наве wи чь нəнəра тиньнə сəре щьмə'те. Əw дəнге хwə накə, чьмки əwи готйə, кö бь наве wи чь тиньнə сəре əрмəнийа—кöрманца бьра, биньн. Ə, Xwəде т'ьрк'е бер'ə'м жи ч'əп—р'аст ледьхьн, бəр тьштə-ки наньhер'ьн:

Генщо, qöрба, Һ'əмид п'аша, п'ашаки а'дьлə,
Дə wе гьртийа, фьрара дəсте хwə дьгрə.
Р'астə, нав—наве Һ'əмид п'ашайə,
Ле һəма гьртьн-бəрдана ви wəлати дəсте Мир Севдине дьл к'афьрə.
Генщо, qöрба, Һ'əмид п'аша, п'ашаки динə.
Дə wе гьртийа, фьрара дəсте хwə дьшинə.
Р'астə, нав наве wийə, ле һəма гьртьн—бəрдана ви wəлати
Дəсте к'афьре мир Севдинə.
Бьрао, бьрао Генщо, мə qəлйао, Генщо...

К'əр' Һ'öсəйн ван һəрдö бəнде к'ьламе дьбьhе, ч'ə'ве wи сери бəл дьвьн, мерьв т'ьре, h'əсина хwфə'мкьрьне,

h'ьшйарбуне, нава wида пешда hат. Әw hеди дьвежә Мәмәде Ә'ли бәге, wәки занә, занә, ле чь бькә. Дәсте wи нае мьqабьли Һ'әмид п'аша дәрк'әвә?. Әw дькә ахин, wәки Ә'дьлмәщите кӧр'е Һ'әзарә ханьма хушка wи тӧ гьли—готьн дәрhәqа чуйин—hатьна хwәйә ль Стәмболе wир'а нәготьбу. Wәлә, жер'а бьгота, әwи жи wе йане хwә та бьда, йан жи wе qайилийа хwә нәда. Әw к'әтийә орт'а дӧ кәвьра, нә дькарә wеда hәр'ә, нә жи дькарә вьрда бе. Нhа wе чаwа бькә, ньзанә?.

Әw диса дьфькьрә, дьвежә Мәмәде Ә'ли бәге, wәки Хwәде бьдә йәкә хер, алайа wи иди hәйә, нкарә әwе бәлакә, чьмки ч'әк—сильh'е гьшка hәнә. У дәсте wи жи начә бәр гьли—готьне сӧлт'ан Һ'әмид. Дә qә нәбу, wе щарна берйа вала бьhелә, h'әтани Хwәде р'ә'ме бавежә дьле сӧлт'ан. Мә'мәде Ә'ли бәге дьвежеда, wәки хwәкьрийа дәрман навә Тә кьрйә, бале гьрәгьред майинр'а нәвежә, wәки пәй тә бен. Бале дәнге хwә нәкә, ә'щева тә кьрийә, т'ӧ wәхта нае биркьрьне. К'ор' Һ'ӧсәйн дьве, ле чаwа wе нәе биркьрьне, әw әвсәнә-әвсәнә хәбәрдьдә, тӧ qәй двежи нә К'ор' Һ'ӧсәйнә, Хwәде аqьл, сьрафәт ле стәндийә. Мәмәде Ә'ли бәге хwәр'а дьвежә,

Әw дьнhер'ә, wәки К'ор' Һ'ӧсәйн ижар жи дәстпе дькә, бь алайа хwәва к'ӧбар бьвә, солә—бәле надеда, дьвежеда, мал хьрав, h'ьшйарбә, тӧ чь дьвежи, тә hежа дьгот, тӧ р'асти, мьн шаши кьрйә, Ә'вдьл Мәщит ә'шарәти нәдайә тә, дәсте тә начә бәр готьне сӧлт'ан, тӧ к'әти орт'а дӧ кәвьра.

Ле нhа бь кьрьна хwәва фьр'нах дьби ,әwе хwәр'а дьки мерани, hәй мал хьрав. Ахьр, дәwр—зәманада, к'е бьhистийә, к'е бинайә, wәки йәк навәки qәнщ бь кӧштьна мәрьвед амә—т'амва qазанщкә. Йане жи бь п'епәскьрьна нав—намуса хәлqева?.

Го Хwәде готьнед Мәмәде Ә'ли бәге сәре wида р'унәньштьн у әw жь мала wи дәрдьк'әвә, hерса wи сәр Мәмәд р'адьвә. Го Хwәде әw пеши дьчу, Мәмәд пәй wи. Го Мәмәде Ә'ли бәге,тайлаqи бьльнд бу, чипе wи дьрежи бун. К'ор' Һ'ӧсәйн сәр мьле хwә вәдьгәр'ә Мәмәде Ә'ли бәге бь готьна wә беhӧрмәт дькә, дьвеже, оло, тӧ чьма ӧса мина, h'аша щә'шке к'әра чипе хwә ләв дьхи.

Мәме Ә'ли бәге чь щаwа wи бьдә, башә?. Әви тә нә мәрдие накә, дьвежеда, wәки мак дьчә щәшьк пәйә. Йане дьхwәзә бежеда, кӧ әгәр тӧ к'әри, әз жи щә'шка тәмә.

К'ор' Һ'ӧсәйн гәләки hерс дьк'әвә, дьве, ло, ло мьн к'әтийә мьн аqьлтьрә. Кӧр'о, лао, әз hәмә К'ор' Һ'ӧсәйн п'ашамә. Мәмәде Ә'ли бәге дьнhер'ә, wәки әви диса хәбә-

ра „п'аша" да р'əх наве хwə, wəлə, хера wи т'öнə. П'аша дьве сəр мьн ль wəлате Р'омейə, боч'ька мьн ль Иранейə, тö к'ер'а хəбəрдьди?. Дьвə тə дəст жь сəре хwə к'ьшандйə.

Мəмəде Ə'ли бəге хwə öнда накə дьве, ло, ло, Хwəде һ'əвини, wəки мəрийа сəри һ'ьнщьр'анд поч'е чь бькə?

Го Хwəде пəй ве щаwер'а мəрийа т'ьре, п'анща К'ор' Һ'öсəйн дани. Дьк'əвə бира wи мəсəла щьмə'та мəйə аqьлбəнд, wəки шере Ə'ливи жи, диса дəст сəр дəстар'анə. Əw wе дəме т'ö гьлики qолайи навежə Мəмəде Ə'ли бəге, т'əне готе, wəки бьра наве тə тə һ'əлалвə. Wəлə, һəр'ə вьр wада тö сипканийа wə чь бькьн, wə һ'əлал.

Əва мəсəла Ə'вдьла бəге Ə'ли бəге, го, wəхта гьли дькьр хwəда дьшəwьти, дəст чоке хwə дьхьстьн, wəки р'уе бефə'ми, сəрһ'ьшийа мəда, əм к'əтьнə дəсте Р'ома р'əш у нькарьн же хьлазбьн. Го əwи гот, wəлə, р'астə Мəмəде Ə'ли бəге аqаси К'ор' Һ'öсəйнда дьк'əт, wəки гöр'а Р'оме нəкə, ле хwəхwа жи əwqа шаши дькьрьн, һəр Хwəде заньвə. Сəр нə т'ö тьшти, əw у мере мəт'а мə— Хəлиле Һ'əсо р'адьвьнə һəв. Мəмəд əwи жи, кöр'е wи жи дьköжə. Һьлбəт бона чь?.

Т'əне бона wе йəке, wəки Хəлиле Һ'əсо щарəке, дəве wи чубу, готьбу, кö əз р'ожəке Мəмəде Ə'ли бəгер'а һəмə. Əви тə жи дьбьһе, дьве əз бəрхе мала Ə'ли бəгемə, ле ə'сле wи чийə?.

А, Хwəде, р'уе ве сəрһ'ьшкиеда, wəки əзьм—əз, кəс сəр мьнр'а т'öнə, мала мə хьрав буйə. Р'ом жи һəлана дьдə.

Əм жи фəне wе ньзаньн. Сöтöхар у т'əнгəзар пəй wе дьчьн. Мəмəде Ə'ли бəге мəрьвəки зор бу. ле һ'əйф əw сəр гьли хwə нəсəкьни, мqабьли Р'ома вьр'əк—дəрəwин бəрк нəсəкьни. Хwəде мала wи хьравкə. к'əтə нава дə'w—доза мəрьвайа хwə, һ'əта сəре хwə жи хwар.

Ə'вдьла бəг дьве, ле wə к'ьламе, кö авитьнə сəр Мəмəде Ə'ли бəе нəбьһистьнə?.

Усьве Хwəдо дьве дə əм wəлате Ур'ьсьн, һун wəлате Р'оме, чуйин—һатьна мə жи кемə, мə к'ö бьһистийə?. Тö сəр ч'ə'вар'а һати, гöла дьрежи, тö нəһатайи, к'е əв гьли мəр'а бьготана?. Ле Ə'вдьла бəг, тö наве Хwəдеки, к'а к'əрəма хwə wан к'ьлама мəр'а бежə. Го Ə'вдьла бəге дəсте хwə да бəр гöһе хwə, бəнга хwəйə щаһьлтие ани бира хwə, дəстбь галə—гале кьр.

Ль мьн, ль мьн, ль мьн...
Һуса кавьл дəве дере, wе кəлəмə,
Əскəре Хəлиле Ə'щəм гьранə, пəй Мəмəде Ə'ли бəге

те ләмәләмә.
Дöh нава р'оже Мәмәде Ә'ли бәге се дәнга дкьр гази,
дьго Хәлиле Ә'щәмо, мьн позе кәке р'әзил кьро,
Нә тә дьгот, әз hәмә, Хәлиле Һ'әсомә, мерәки
мерани зедә мә,
Р'оже ог'ьрме гьран qәсасе сәре бәрхе мала Ә'ли
бәгемә.
Йеqин тö заньвә бәрхе мала Ә'ли бәге әз бь хwәмә,
кәке Зауд, сйаре бозе чарсаләмә,
Шәве ль дәштемә, р'оже нав сәра ч'иемә, мьжу у
думана р'убара ә'рдемә,
Панздә салийа хwәда сәр пьшта мә'нәкиемә.
Мьне бь h'öкöме т'әкәйахе тö дәлаве хуне hасекьри,
Мере тә кöштьнә, т'алане тә бьрийә, бәри әскәр тә
дайә дәрбаз кьрийә wәлате ә'щәмә.
Ль мьн, ль мьн, ль мьн...
Ль мьн, ль мьн Һуса кавл к'әтм ба те, wәрзә ба те.
Шә'дә—шуде Мәмәде Ә'ли бәге гәләкьн, гәлә hәнә.
Дә wе гöлләке бәри бәдәна Хәлиле Һ'әсо дайә,
мала wи бьрйә бәр мират'е.
Щьнйазе wи шери сәр мьле хöлам у хьзмәтк'ара
бәрбь мал те.
Ль мьн, ль мьн, ль мьн...

Го Ә'вдьлә бәге кьрә ахин, wәки wә бьhист Мәмәде Ә'ли бәге чькьр?. Хәлиле Һ'әсо— мере мәт'а хwә кöшт.

Дә, wәлә, әм hәвр'а хöртьн. Дә нhа бьнhер'ьн мәт' чь тинә сәре кöр'е бьре хwә.

Мәт'е деране Мәт'әране, wеран wе бь кәләйә.
Мәмәде Ә'ли бәге жь мал сйар бу, сйаре бозәки
дел гәвәзи, дел h'әнә.
Мәт'е деране, дьжмьне Мәмәде Ә'ли бәге йәк Ә'вдьле
гежә, йәк Ә'вдьле левт'öнәйә,
Мәт'е бьра дәсте мьн эт'әка тәвә, дәсте тә эт'әка
Р'әсули Әкрәбавә,
Мала хwәда нәкöжә Мәмәде Ә'ли бәге, сйаре Тигран
баве Зауд, р'оже охьрме гьран Сәлйаме мала баве
тәйә, дәqе гöлләйә.

Әзе Мәт'әране wеран дьнhер'ьм wе дöбури,
Дә бьра әw р'ож нә р'ожа Хwәдебә, wәхта Мәмәде
Ә'ли бәге,
Сйаре Тигран, баве Зауд неч'ирване мала баве мәйә,
Qәрәмерика wеран дьгәр'инә р'еч'а мури.
Мәт'е бьра дәсте мә эт'әка тәвә,

**Дəсте тə эт'əка Р'əсули Əк'рəбавə,
Те Мəмəде Ə'ли бəге мала хwəда нəкöжи һесири бь зəлули.**

**Дə к'е кьр, дела мəт'е кьр,
Т'ьли, печ'ие Мəмəде Ə'ли бəге чаша гöстилкеда же кьр.**

**Бəжна Мəмəде Ə'ли бəге дьнһер'ьм т'ела кəте.
Бьра əw р'ож нə р'ожа Хwəдевə, wəхта Мəмəде Ə'ли бəге ль мал сйар бу Qəрəмерика wеран бəре хwə да мала мəт'е, сəбьр к'əте.
Мəт'е, дəсте мьн эт'əка тəвə,
Дəсте тə эт'əка Р'əсули Əк'рабавə,
Те мала хwəда нəкöжи Мəмəде Ə'ли бəге, р'оже охьрме гьран сəлйане мала баве тə те...
Дə һайло, һайло, һайло, һайло...**

Wə бьһист ижар чь бу?. Ижар жи мəт'е һ'əйфа кöр'е хwə, мере хwə Мəмəде Ə'ли бəге һьлда. Һəрдö алийа жи бу шин у гьри. А, əм əвьн бьрано,— Ə'вдьла бəг дьвежə.

Əwи һьн к'ьлам дьготьн, һьн жи пер'а шьровəдькьрьн.

Го се р'ож у се шəва бьгота к'ьлам wи хьлаз нəдьбун. Дькьрə ахин, wəки нəзание, дöтирəтие ча əм пашийа к'оча һьштьнə, ча əм бьндəст кьрьнə. У гьлие хwə дьwəк'ьланд, wəки əм һəвр'а хöртьн, əм бəр һəв данахöн. Го готə Усьве Хwəдо ахьр бале мə йəки минани тə, Усьв бəгє, Ə'лие Мирзə, Һ'əмид бəге, Чəркəзе Əwло Наде Ə'слан, Щəwе Шəwеш т'öнə, кö т'фаqа мьлəт бькə йəк, сəре гьрəгьра дайнə сəр һəв. Wə т'ьре əм һаж wə т'öнəнə. Wə чьqаси зə'мəт к'ьшаӣдийə бона йəктийа мьлəт. Wəлə ə'йаре wə фьрəйə, һун дькарьн бəр һəв дахöн, ле йе мə бьн һəландайина дьжмьнда хwə öнда дькьн, һ'əтани сəр һ'ьше хwəда тен иди дəрəнгə, мальк wан авабуйə.

— Ло, кöле мьн гəлəкьн, бəсə мьн бьднə хəбəрдане,— Ə'вдьла бəг дьвежə у хwəхwа жи наст'ьрə, к'ьр'е гьликьрьне тене. Wəлə, мəри нəвежə жи, мəрие бьт'əqə, wəлə готи бежи, wəки гьшк кьр—ə'щевед гьрəгьра заньбьн, ньфьр'ийа wан бькьн, т'ö wəхта р'йа wанда нəчьн, у əwа wана кьрйə ə'йба һ'əта—һ'əтайе, нöхсанбуна млəтие һ'əсавкьн.

Wəлə бь һ'əсавһьлдана ве йəке жи, wəки заре мьн гəр'йайə, əзее сəрһатийа К'ор' Һ'öсəйн п'аша, йа сипканийа мə, Ə'вдьл Мəщит, йане жи Т'ели Ə'т'е— ч'уке 6 бьра жи бь к'ьламки wəр'а бежьм. Т'əмам дəсте хwə чока хwə дьхьн,

һ'әйфа xwә тиньн бона кемасийа орт'а ә'ширада. Ле чьмки һ'әwще дәнге Ә'вдьлә бәге бун, дьвежьн, дә к'әрәмкә.
Ә'вдьла бәг дькә галәгал:

Һай wae, һай wae...
Сәрәголе wеран we һ'әwшанә, т'ьвьнга дәсте Ә'вдьл
Мәщите авешика 6 нишанә.
Һ'әзаре кьрә гази, Сьлеман бәго, чевә че бьхәвтә,
wәхта һәwара тәе бе Т'ели Ә'т'е, ч'уке 6 бьранә.
Сәрәголе wеран щики демә,
Һәйдәра 1700 мерьн, бәгләра (сипкани) сәди йәки
кемә.
Шә'дә—шуде Т'ели Ә'т'е даре дьнеда гәләк һәнә,
we бәри к'ома һәйдәра дайә,
Дәрбазкьрийә ава Мураде дәлаве ч'емә.

Сәрә голе wеран бь кәләнгә,
Т'ьвьнга Ә'вдьл Мәщит эварда кәр' буйә, нае дәнгә.
Шә'дә—шуде Т'ели Ә'т'е даре дьнеда гәләк һәнә.
Бәри к'ома һәйдәра дайә,
Дәрбаз кьрйә ч'әме Мураде, ава Һ'әвр'әнгә (гӧнд).

Ә'вдьл Мәщит жь мал р'ек'әт, р'е ньвикьр,
Йашика щәбьрхане малда биркьр.
Һ'әзаре кьрә гази, го Ә'вдьл Мәщит, шире мьн тә
һ'әлалбә, wәхта дьчи шәр'е хала, 3 щара К'ор'
Һ'ӧсәйн п'ашар'а п'атә бьдә,
Бьра паше хале тә нәвежьн харзие мәбу, мәр'а
бебәхти кьр.
Һай wa, һай wae, һай wae....

Һәйдәра р'әвин, бәдьра бәрдае, наве Т'ели Ә'т'е
бьра бәлавә р'убәре дьнйае.

Го Хwәде Ә'вдьла бәге әв к'ьлама хьлаз кьр, дьле wи дьшәwьти диса дәстпе кьр стьра. Ижа го стьра дәрһәqа we йәке, wәки К'ор' Һ'ӧсәйн п'аша чаwa дәст Р'ома вр'әкәдәрәwин дьр'әвә. Го т'әпа һатьбу сәре xwә, хапийайә дәсте дьжмьнда буйә к'апе qәсп. Дьжмьн ахьриеда, wәхта пьшта ә'ширәте дышкенә, дәст жь wи дьк'ьшинә, чаwa дьвежьн, бәр'әдайи дькә, дьве дә һәр'ә, к'идәре дьхwәзи йа xwә жи бежә, йа мә жи. Э, Хwәде, we йа xwә чь бежә?. Жь Р'оме дьр'әвә. qә мәщала wи һәйә сәр мьле хwәда жи вәгәр'ә?. Го ижа чаwa дьр'әвийа?. Әве к'ьламеда бь пәсьн

те готьне, ле йе занә, занә, чаwа дьвежьн, сәре к'әчәл бьн к'ӧмда хwәшә.

Дә йо, йо, йо, йо...
Баве Ә'до дькә, ль П'атносе баркә.
Ханьме дьгот п'остәки ә'вдала мьнр' к'аркә.
Әме баве Баqи— Әмин п'аша, нав дәрхьн, т'ор'ьна
мала Шәро баве Ә'вдор'а qӧрбанкьн.

Баве Ә'до П'атносе сйар бу, дәви к'әнә, дьли
хийали—хәмә.
We ава Мураде сәр бә'ра Wанеда тейә ләмә—ләмә.
Ә'до го, кәко, бьра ава wәлате Р'оме мьн һ'әрамбә,
Әме бәре хwә бьдьнә wәлате Иране—Мак'уа жерьн,
мала Т'әмьрхане ә'щәмә.
Дә ло, ло, йо, йо...

Wәлате мә wәлате Wане,
Иро һатйә пәй кәке Ә'до, баве Таһар бәге ә'мре
дәwләте,
Т'ела мьшире Әзьргане.
Ә'до го, кәко, бьра ава wәлате Р'оме мьн һә'рамбә.
Әме иро бәре хwә бьдьнә Мак'уа жерьн мала
Т'әмрхане Иране.
Дә ло, ло, ло, йо, йо...

Сәре мьн дешә, дьле мьн йанә йанә.
Сәр, сәре баве Ә'до, кәке Таһар бәге агьрәки бь думанә
Иро шьпер'а qонаха баве Ә'до, кәке Таһар бәге Иранә.
мала Т'әмьр ханә.
Дә ло, ло, йо, йо, йо...

Т'әмам дьвежьн дәнги дьневә.

Ә'вдьлә бәг дьвежә Усьве Хwәдо wәлә иди wә'де мьн һатйә әзе һәр'ьм, Усьве Хwәдо кӧр'апе wи Хwәде Һузо дьвежьне тӧ т'әзә һати, чәнд р'ожа жи бьминә. Әме тә т'ер бьвиньн ,тӧ әwqа wәхтә мәр'а гӧла дьр'ежи, wәлә нәчә һәла һе щьмә'те нәбьһистийә р'уе бәрфеда р'е гъртинә, һатьн—чуйин кемә, ва һәwае хwәшбә. әме сәр тә һе к'ефәкә баш дайньн, бьра т'әмам тә бьвиньн. Гьшка наве ә'шира wә, мала wә бьһистйә, ле нәдитьнә, wәлә әм тә бәрнадьн, тӧ анщах к'эти чәма мә. Ле wәхта Ә'вдьла бәг мә'на һатьна хwә гӧһе Усьве Хwәдода дьвежә у р'адьбә, Ўсьве Хwәдо дьвежеда тӧ к'әрәмкә, әме нһа т'әвайи р'а-

вьн. Əw гази Һ'əсəне бьре хwə дькə, дьвежеда, ща һəр'ə щəм дайка мə, Сəйра К'оча бежеда, wəки иро чь сəлйам бəр пьшта wеданə, бьра бьдə тə бинə. Һ'əсəн дьчə дайка хwəр'а дьвежə, дайик дəсте хwə бəр пьшта хwə дьхə у дьвежə бежə Усьв, иро мьн əwас бəр дəсте хwə һьлданə. Һ'əсəн зер'а тинə. Усьв wана бəр Ə'вдьлə бəге датинə у сьламəтие, хер, хwəшие, охьра баш бəрхе мала Ə'ли бəгер'а дьхwəзə.

Ə'вдьла бəг готи жь гöнде Алачалуе бьчуйа гöнде Дигор'а Ə'ли аг'ае Ə'мəрике, ль qəза Qəрсе. Орт'а һəрдö гöндада wəкə Һ̆'əвте версабу.

Ə'вдьлə бəг бəри чуйина хwə дьвежə Усьве Хwəдо, wəки, сəре Ə'ли бəге кəке хwəкьм, Qадие К'əло, Шəваве Т'əмо, Сəлиме Исо ль wəлате Р'оме пьшта мьнбуна, wəлə, wəлə, мьне т'əхте сöлт'ан Һ'əмид ле бьстəнда. Усьв, лаwьк дьбəшьрьн. Ə'вдьла бəг дьве əз бадьлһəwа хəбəрнадьм, əз ə'нийа мерар'а те дəрдьхьм, wəки əw мерхасьн, wəхте охьрме гьран кöштьна wан һəйə, р'əва wан т'öнинə. Əwана р'азибуна хwə дьдьнэ бəрхе мала Серхун, wəки дə'w—доза Р'оме хьлаз нəдьбу— т'ьме нава һəwар—газие шəр'ада бу у дькарə р'аст мере мер qимəткə.

Ә'ВДЬЛА БӘГ ДЬВӘ МЕВАНЕ Ә'ЛИ АГ'АЕ ДИГОР'Е

Ә'вдьла бәг бәре xwә дьдә Дьгор'а Ә'ли аг'а. Мә'руф бона жь бәг к'ьламе т'әзә һинвә, дьве әзе wи вәр'екьм. Әван һәрдӧ бь сйари р'йа чәнд сәһ'әта дьqәдиньн. Бьнәт'ара гӧнд Мә'руф жь Ә'вдьлә бәге дьqәтә, дурва мала Ә'ли аг'а нишани wи дьдә, Мә'руф р'ева эп'ещә к'ьлама жь wи һин дьбә.

Ә'вдьлә бәг у Ә'ли аг'а пьсмаме һәвбун.

Ә'ли аг'а ль Qәрсе сәрк'аре эла эздиед мәйә сипки бу. Мала wан маләкә нав гьран бу. Т'әмамийа эле дәсте we маледа бу. Ә'ли xwәха мәрики xwәй хирәт, намус бу. Бона хирәте, ле, ле бу, сәре xwә бьда, т'әрәфдаре т'ьфаqа мләт бу, чуйин—һатьна wи ль мала сәрк'аре т'әмамийа эздие бьн дәсте Ур'ьс Усьв бәге һәр т'ьм бу. Әwана хал—харзие һәвдӧ бун. Дйа Усьв бәге Хәзала мәзьн, Хәзәла Ә'ло (Хәзала бьч'ук, хушка Усьве Xwәдо бука we бу. Бона щӧдакьрьна һәрда дьготьн Хәзала мәзьн ,Хәзала бьч'ук) жь эла сипкание бу. Ә'ли аг'а we р'оже Ә'вьдлә бәге сипки, жь Ә'нт'аве, мала xwәда qәбул дькә. Әwана бь һ'әсрәта сала бира һәв кьрьбун. Гәләки хәвәрдьдан „щьмә'т дора wан бәрәв дьбә, жь һәвдӧ т'ер нәдьбуң. Әwана һ'ал—һ'әwале qәwм у пьсмамед xwә дур у незик дьпьрсьн, жь һәвдӧ дәрһәqа qәwмандьне т'әзәйә нава эла п'арәвәбуйида ль wәлате Р'оме, ль wәлате Ур'ьс, дьһ'әсьн.

Бьрае Ә'ли аг'а т'әзә жь сьргуне вәгәр'йа бу, Ә'гит аг'а р'уе кӧштьна кәвнә жьнәке Гәвәзеда, сьргуни Сибире кьрьбун. Wьра әw зәwщи бу, Анна Кордашова стәндьбу. Жь we се зар'е wи һәбун — Басо, wәки ль Ур'ьсете жер'а дьготьн Васиа, Ферик, wәки навдькьрьн Федка у Нуре. Го Басо qьтитке мере кӧле бу, кәләме ч'ә'ве Т'ьрк'иае. Го, Xwәде думка wи дьрежбуйа, we бәла Р'оме бьдае, дьxwәст алаике чекә мьqабьли дьжмьн, ле бәхте wи ленәхьст, мәрәме wи wир'а дьчнә гор'е, әw щаһьл-щаһьл дьмрә. Фетка— Ферик 21-е сала ә'мьр дькә, ле наве wи дьнйае бәла дьвә Алмануаеда әз дьвем соqаq, йане фабрикә

крьнә сәр наве wи, ль Сибира мәрк'әзи мәк'т'әб сәр наве wи hәнә. Әw дьвә hәвале Киров, hәвале гьрәгьре чекьрчиед сосиализме ль Ур'ьсете. Дәрhәqа wида Р'йабиков к'т'ебәк нвисийә. Зар'ә тийа Ферике Ә'гит Полотбеков (фә'мила мала Ә'лие аг'а öсанә) ль гöнде Сибрейи Тулуне дәрбаз дьвә. Хwәндьна хwә ль wи гöнди дәстпекрьбу, ль мәк'т'әба гöнде Дигор'а Әрмәнистанейә щинарда пешда дьбә. Әw р'ьнд hин дьбу, мәк'т'әб бь ур'ьси бу, ле әw öса жи hини зьмане әрмәни дьбә. Хушка wи Нура Ә'гит жи wе мәк'т'әбеда hин буйә. Паше дьвә хәбатчикә хwәндьна щьмә'тиейә ә'йан нава мьләте мәда. Әw дәрсдара к'öрдә ә'wльн бу. дәрhәqа wеда гәләки бь пәсьн hатийә нвисаре. Әмәке wе гәләкә алие hьлдана нәхwәндитиеда. Нура Ә'гит Полатова т'әви дәрсдарәки кöрманщайи ә'wльн Ә'лихане Сәрдар Шагинов ль сеwихана Әштәрәке гәләк qиз, кöр'ед мьләте мә, де, баве к'ижана бьбун хöре шуре Р'ома р'әш, hин дькә. Го әв сеwиханә минани мәк'т'әбәкә шәвбöhери бу. Вьра щара ә'wльн к'ьт'еба р'әсми те хәбате: „Шәмс" кö әwләде щьмә'та әрмәниайи ширh'әлал Һакоб Г'азарйан (Лазо) бь h'әрфе әрмәни, бь хәбәред кöрманщи hазьр кьрьбу.

Мала Ә'ли аг'а мала сәре песәкьнийа бу. Орт'а мала Ә'ли у әрмәнийа гәләки хwәшбу. Чуйин—hатьн гәләки hәбу, щинартийа wаң гәләки ширьн бу.

Ә'вдьлә бәг дьле хwәда дьфькьрә, тинә бәр ч'ә'ве хwә hоста Һовсеп, ашванчи Манук, wәки досте wанайә гәләки öлмнезикбун, досте кал—бава бун. Әwи бьhистьбу, wәки öлмдарәки әрмәни мала калке wи Сари Сьлеман аг'адa бубу меван (гьли дәрhәqа Хачатур Абовйанданә, h'имдаре ә'дәбийәта әрмәниайә ну. Ә'вдьлә бәг нәхwәнди бу, дәрhәqа wида мәзьна жер'а готьбу), дәрhәqа мала wанда бь ширh'әлали у дости ньвисийә, qимәтәки мәзьн дайә мевaнh'ьзийа к'öрда. Әw бь ван мьтале хwә дәмәке жь дор—бәре qәтйа. Ә'ли аг'а әве йәке т'әхмин дькә ле, бәле, дәнге хwә накә, дьве щамери сәре wи дешә, йане жи wәстиайә. Әве йәке гьшк т'әхмин дькьн. Саргисе досте мала Ә'ли аг'а дәсте хwә бәрбь Ә'вдьлә бәге дькә у ә'шарәтие дьдә Ә'ли аг'а, кö мерьк бьдә хәвәрдане. Хwә нә нәхwәшә, чьма öса мә'дәкьрийә.

Ә'ли аг'а дьвежә Ә'вдьла бәге тö сәре мьнки, тә чьма öса р'әнге хwә гöhастйә. Демәке пешда р'әнге тә мә гьшка хwәш дьhат. Нhа чь буйә, к'әрәма хwә бежә, дьвә дәрәкә тә дешә? Әва мале пьсмаме тәнә, тö нә хәриви, әм хун у qьнтәкен, бежә, малаво, нә шәрмә.

Ә'вдьлә бәг дьве Ә'ли аг'а, наве тә бьра т'ьме сәр тәвә, әз бейи тә, мале нәвьм. Әз херхазийа тә у әрмәние щинар к'әтмә ве дәма хьрнгела мтала. Әз бь достийа wә гәләки ша дьбьм, р'аст бежьм һьнәки ч'ә'внәбарие дькьм. Нә аг'ьр чуйин—һатьна мә, wана минани йа нәфәре мале бу. К'е заньбу, wәки әw әрмәнийә, тӧ к'ӧрди. Әм сәр хер—бәрә-к'әт, шин—шайе һәвдӧ бун. Мә мьраре һәв дәве хwә һьлдьда, ле иро wәлате мә, Р'ома р'әш шькбәри кьрйә орт'а мә, гәләк нәзане мә, һаж фән у феле дьжмьн т'ӧнәнә, wәлә бь аqьле мьн , әwе мә бькә агьр—п'ишо бәри һәвдә. Әз һ'әйфа хwә we йәке тиньм, wәки кал баве мә һунандьн. Ле иро әw бәр ч'ә'ве мә те п'епәскьрьне. Дьжмьн бона we йәке ша дьбә, дьве әw заньн, гор' баве wан бьра ӧса һәв текьнә сосьрәт. Wәлә бона ве йәке әз бь фькьре хwә чум гьһиштьмә Ә'нт'аве. Мьн һоста Һовсеп' у ашванчи Мануке щинаре мә бир анин. Мьн, бемә'нә wанр'а хәбәрда. Әw жи һесира к'әтьнә нава һ'аләки ӧса, wәки сәрдәрие сәвәве хьравкьрьна достийа мә накьн. Ле, һьнәк т'әхмин дькьн, дәстәки зор, чаwа двежьн qәwатәкә батни лазьмә бона сәре мә һәрдӧ щьмә'та бьдә сәр һәв. У мерк'ими мqати нав—намуса хwә бьвьн. А, нава ван хәм—хийаламә әз. Башә тә, Ә'ли аг'а әз жь wан хьлазкьрьм. Wәлә, мәри wәхта кь ре Р'ома р'әш дькә бира хwә, те динвә. Әwе чь бежи сәре мә кьрйә?.

Мьн достийа wәйә һ'әлал дит, дьлованийа wә у әрмәни йа дит, а әв щамере һан әрмәнийә, qә мәри т'әхмин дькә, wәки жь мә нинә,щамерәки һ'әйфә, тӧ мала хwә әw мала хwә. Готи щинарти qәнщвә, ле әгәр әw нә сәр дәрәща башә, т'опа нане тә лек'әвә. щинартийа wә хwәшә. Йа мә жи ӧса бу. Ле...

Ә'ли аг'а дьвежә Ә'вдьла бәге, wәки әм у әрмәни бейи һәв т'асә ава сар жи вәнахӧн, әм гав сәһ'әт һ'ерәта һәвданә, һ'әму дәма әм р'әх һәв дьсәкьньн. Wәлә һ'әтани әз һәмә we ӧсавә. Щинаред мәйә әрмәни жи ӧса бопа мә дьфкрьн. Ә'ли аг'а к'аса шәраве һьлтинә у дьве, wәки мә аqаси дәрһәqа щинартийа хwәда хәбәрда, wәрьн әм вәхӧн бьра т'ӧ wәхта дәсте сар нәк'әвә орт'а мә.

Ә'вдьла бәг дьве Ә'ли аг'а, бьбахшинә, әз бь шәкьр хәбәрдана тә дьбьр'ьм, нә мьн һежа гот иди дәсте сар к'ә-тийә нава мә. Ә'ли аг'а дьве мьн бьһист тә чь гот, әw дьве әз дьхwәзьм бежьм, wәки нәк'әвә орт'а мә у әрмәние wә-лате мә.

— Э, Хwәде мала тә авакә тӧ жи дәве кәвч'и бәрбь

xwə дьки, — Ә'вдьлә бәг щаwa Ә'ли аг'а дьдә. Ә'ли аг'а дьк'энә дьвe Хwәде һәw мәзьнтьр нәкә.

Ә'ли аг'а паше хwәха хwәр'а двежә, wәки йа wанае чаwa бе сәре мә wәхте дәсте Р'оме нагьһижә мә, эм к'ö әw к'ö. Ур'ьсе qә беһелә, wәки р'ата we зйанбә.

We дәме we фькьра Ә'ли аг'ар'а дәрбазбуйа, wәки р'уе Р'омеда әwe жи т'әрка гöнде хwә, wape хwә бьдьн. Әw у әрмәние һәр йәке аликида һәр'ьн.

Әв фькра кәсәкир'а дәрбаз нәдьбу..

Ә'ли аг'а дьве к'аса хwә вәхöн, салхийа мә һәрдö щьмә'тайә, бьра т'ьме бира һәвдабьн, Хwәде р'ә'ме бавежә дьле п'адше кьбир, wәки Р'ома хапхапок гәмкьн, дәсте wейи кьн дьреж нәкьн.

Т'әмам бәгәмийа хwә дьдьнә гьлие Ә'ли аг'а.

Ә'ли аг'а, чаwa мәрьвәки дьнеди, диса бәрбьр'и Ә'вдьла бәге дьвә:

— Ә'вдьла бәг тö хер һати, wәки һатьна гә нинбуйа, wәлә, мәе әwqаси сәба достийа мә әрмәнийада хәбәрнәда. Әw иди нә достийә, әw братийә. Ле бона братийа мә, лазьмә, wәки һун хwәха нава хwәда wәхте бәрәв дьбьн, к'әмала әwe биньнә бәр ч'ә'ва. Һәвр'а фькре хwә п'әвбьгöһезьн. Кö бе дости , бе пьшт, чь щьмә'твә жи нькарә йолә һәр'ә. Әw йәк готи мәрәме wәйи йәкевә. Әw готи бьвә хwәстьн—мәрәм бона һәр к'öрдәки, һәр гьрәгьрәки мә. Һун готи к'оме р'әзадьлвана чекьн, wәи әwана нава щмә'теда пәсьне достийа мә бьдьн, wәки бе we әм жи әрмәние жи дәсте хwә һәр'ьн. Әз т'әwәqә дькьм гьлие мьн гьшакар'а бежи Ә'вдьла бәге пьсмаме мьн,— Ә'ли аг'а гьлие хwә хьлаздькә.

— Тә чь гот, т'әмам аqьле мьн ле дьбьр'о, Ле тö wәрә h'ал öса т'әвһәв кьрьнә, wәки кәс ит'баре кәсәки найнә. Гәләк жи әшкәрә нәwерьн дәрһәqа достийа мәда хәбәрдьн. К'е хәбәрда wана h'әсаб дькьн гаwьр. Жь дине хwә дәрк'әти,— Ә'вдьла бәг аwa щаwa Ә'ли аг'а дьдә.

Ә'ли аг'а, дьвежеда әw занә, wәки тьрс, хоф, хайни һәнә. Готи нһава мqабли wан хәбате бькьн. К'е хwә ве пәрәщеда да паш әw хайинә. Гьлие мьн бира хwәда хwәйкә. Р'ома р'әше бь дәсте мә һәрдö щьмә'та— бь дәсте бет'ьфаqийа мә хwәр'а синор фьрәкә. Лома жи готи ве йәке бирнәкьн. Т'ьфаq сәре һәр тьштийә, гәма Р'ома р'әшә.

— Әз сәре баве хwәкьм, бь гьли—готьне хwәва тö мәрийа бе гöман наһели, мәрийа мәщбур дьки, wәки дәсте хwә т'әwар нәкьн, нәвнә хöре дьжмьн. Ле бь т'ьфаq бәрхwә дайине бьднә т'әшкилкьрьне,— Ә'вдьл бәг аwa дьвежә Ә'ли аг'а.

Ә'ли аг'а дьвежә меване xwә, wәки тә р'аст гьлие мьн бьрьнә баwарийа xwә, ле бежә к'әрәма xwә ле к'а Усьве Хwәдо сәр чь фькьре бу?

Ә'вдьла бәг дьве, wәки Усьве Хwәдо, мала wи пьсмаме wи сайа т'фаqе һәнә. Wәлә, Ә'ли аг'а, мьн т'ьре тә wива дәрһәqа к'әмала т'ьфаqеда һәвр'а хәбәрдайә, wәки тӧ жи мина wи жь йәктие хәбәрдьди. Усьве Хwәдо дьгот, wәки мәрие бе т'фаq, мала бе т'фаq, гӧнде бе т'фаq, wәкә мьнарәкенә, кӧ сәр qуме чекьрьвьн, ав бе бьшо бьвә. Т'фаq, әwи дьгот, дин имане жи зедәтьрә. Дә һәр'ә һ'әсаве xwә бькә.

Демәк ве дәрәщеда һун һаж һәв т'ӧнәнә?

Ә'ли аг'а дьвеже, wәки әм һаж һәв т'ӧнәнә ле фә'мдарийа мерьв чь дьвежә. Мьн у Усьве Хwәдо әв дӧ мәһә һәв нәдитийә.

Фькьра мьн әw һәбун, наве wи к'ӧ тен? Әгәр т'фаqа мала wи, пьсмаме wи т'ӧнәбуна.

Демәк т'фаq сәре лоде дьгрә, т'фаq к'ана сәрбльндайейә. Дә wәрьн әм ве к'асе жи һьлдьн эшqа мере т'фаqе. Wәки Хwәде йәктие нава мә әрмәнийада нәдә һьлдане. Бьра дәсте сар һәма ӧса сар жи бьминә, бьqәр'ьмә. Дә вәхӧн әшqа т'фаqейә.

Мала аг'еда бона хирәта мьләт бона достие, бона сәрфнйазийа wан гәләк тьшт готьн.

Ле диса т'ӧ йәке дәwса т'фаqе нәгьрт. Бь ве баwарбуне Ә'ли аг'а, Ә'вдьлә бәг һәв һ 'әмез дькьн, т'әмам Ә'вдьла бәгер'а охьре дьхwәзьн, Ә'вдьлә бәг бь шабун мала пьсмаме xwә дәрдьк'әвә, у xwәр'а т'ьфаqе дьвә.

Бәри чуйине Ә'ли аг'а бист зер'е ур'ьс бәр Ә'вдьлә бәге датинә. Әw ә'дәте гьрәгьра бу. К'и бьчуйа мале к'е дәстәвала вәнәдьгәр'андьн ,ә'сә п'ешк'еш һәбу.

Ә'вдьлә бәг бәре xwә дьдә wәлате Р'оме — Ә'нт'аве, мала Сари Сьлеман аг'ае сипки.

ШАМЬЛ БӘГ АГЬРЕ ДЬЖМЬНАЙЕ ГОР' ДЬКӘ У ВЕДЬСИНӘ

Wәхта Ә'вдьла бәг вәдьгәр'ә wәлет Шамьл бәге гӧнде Т'әркәтуе незики Идьре, досте Усьве Хwәдойи незик, хwәхwа жи дьготьн, кӧр'апе Шәе Иране бу. гәләки нав у дәнг бу, те Алачалуе, дьвежә Усьве Хwәдо, зани чь? Тә джмьне мә мала хwәда хwәйкьрийә. Усьве Хwәдо дьвежеда Хwәде бьдә йәкә хер, к'ийә, дьжмьне тә,?

Әwи тә дьве, ле чьма тӧ ньзани, wәки калке Ә'вдьлә бәге— Сар Сьлеман аг'ае сипки, калке мьн— Зәман хан, кӧштийә? Усьве Хwәдо, дьве, wәлә, сәре бьратийа мә, әз т'әзә пе дьһ'әсьм, тӧ дьвежи әз дьбьһем. Шамьл бәг дьве, wәки дьбьһейи, р'ьнд бьбьһе,. әм вьр wада дьжмьне һәвьн, әм к'идәре р'асти һәв бен, иди Хwәде занә. Усьве Хwәдо дьве, һла Хwәде һ'әвини wе чь бьвә, чь? Шамьл бәг дьве, әме йа нәбуйи биньнә сәр һәв. Усьве Хwәдо дьве тә чь гот?. Тә го әме йа нәбуй и биньнә сәре һәв. к'е бинә сәре к'е.? Демәк, әв йәк жи фькьра тәр'а дәрбаз дьвә. Һьла гьлие хwә т'әмамкә к'а һун чьма дьжмьне һәвьн. Тӧ дьвежи әwана калке тә кӧштийә. Мә'нә чьбуйә. Чьма мәрьв п'ьнщар'а хчоленә, бей т'ӧ мә'нә, нә сәр тьштәки бенә кӧштьне.

Шамьл бәг дьве әз ва чум. Әм дьжмьне һәвьн. Иди әз дьжмьне хwәр'а хәбәрнадьм. У т'әзә гьлийа жер'а накьм.

Усьве Хwәдо дьве, мьн фә'мкьр, wәки әм ирода дьжмьне һәвьн. Сәва wьра мьнәт т'ӧнә. Ле тӧ бьди хатьра наве дине хwә wәрә мьнр'а бежә мә'на кӧштьна калке хwә. Әw ньге Шамьл бәге дькә сола тәнг, wәки бежә. Шамьл бәг дьнһер'ә, wәки һ'әтани нәвежә, Усьве Хwәдо wи бәрнадә.

Шамьл бәг щьг'ара хwә дьп'еч'ә, дькә аг'ин, wәки хwәзла әw кӧл диса т'әвр'анәбуйа.

Усьве Хwәдо дьве тә хwәха әw кӧл т'әв р'акьрийә, нһа щаба wе бьдә. Дә гьликә, чьqас бьки аг'ә-аг', йәкә кальке тә т'әзә р'аңавә. Әw ве мәсәла щьмә'та мә жи дькә бира wи:

Ах, ах бəр гола данəйнə баг',
Бə'тьлə'сла нəкə шəмчьрах,
Гьли бöhöрир'а нə ахə—ах.

Шамьл бəг дьве wəрə дьлəки бинə, wəки нəкə ахə—ах.

Усьве Хwəдо дьве Шамьл бəг, wəки öсавə əм готи р'əh'этие нəдьнə хwə, ахин сəр ахине бьк'ьшиньн, əрдö у кöле мə кöрманща ақасьн, həр Хwəде заньбə? Ле əм диса қари дьжмьне wəлате хwə, хwə нашкеньн. həр тьшти нава хwəда ведьсиньн. Чь тə қəwьмийə, калке тə бь дəсти мə hатйə кöштьне тö бирнаки дьвежи—дьлувини. Ле шане мə h'əсьнə, — wə аwқасе мə бесущ—бе гöнə кöштьнə. Дə, к'əрəма хwə бежə, к'а чьма əw ə'щев hатə сəре калке тə. Шамьл бəг т'əхмин дькə, wəки Усьве Хwəдо тə'на ледьхə, дьве əзе öса бежьм, wəки əw бəр хwəк'əвə, гьрəгьре wи— Сари Сьлеман аг'а, нöхсанбə.

Əw дьве зани чь?. Зəманхане кальке мьн мəри мəри h'əсав нəдькьрьн. Щарəке əw, Сари Сьлеман аг'а у чəнд бəглəред wə у ханед мə р'асти həвдö тен. Сари Сьлеман аг'а бефə'м хəбəр дьдə. Зəман Хан, wəки кəсəки нəwербу пеш wива хəбəрда, дьвежеда, həла ви к'öрде сəре ч'йа бьньhер'ə, чаwа минани к'əра дькə зьр'ə—зьр'.

Сари Сьлеман аг'ае сипки гəлəки бəр хwə дьк'əвə. Те бьт'əқə у калке мьнр'а сонд дьхwə, пьшта хwə дьде дьчə. Паше əw ве ə'щеве тинə сəре калке мьн.

Усьве Хwəдо гöhдарийа wи дькə, дьве Хwəде мьн h'əйрана аг'ае мəкə. П'акə к'ока мала калке тə т'əмам нəқəландийə. Ахьр дə wəрə Шамьл бəг, əм к'öма дайньн пьрса ле бькьн. К'е бе фə'м, h'аша к'əрə, ле заре мьн нагьрə əз ван гьлийа аг'ае мəр'а бежьм. Ле сəва калке тə, калке тə тö зани, дьхəйиди бьхəйидə. Мəри чь гьлие нəт'е həнə, дькарə сəва wи бежə. П'ак əм дəқəке hьлдьн. Сар Сьлеман аг'ае сипки к'öрде ч'йайə. К'а əw йəк дəве баве к'е к'этийə, wə ки ч'йар'а həвалтис бькə, у минани wан к'öбар бьльндбə. Ле Зəман ахане калке тə, шəhəрада мəзьн буйə. Чаwа пещ гьшкава изна да хwə, əw гьли гот. Дə нhа тö бежə. Əwи р'аст кьрйə, йане на?.

Шамьл бəг дькə мьзə-мьз. Усьве Хwəдо дьве əw чь кö буйə нəhəқийа калке тəйə, ло həла бефə'мйа wи буйə. Сари Сьлеман аг'ае сипки готи ə'сə əw йəк бькьра, чьмки əw нə жь wе ə'шире—малейə, кö сəре хwə бəр хəлқе дахwə. Кöл—дəрде хəлқе дақöртинə, wəлə, шере Хwəде буйə. Əw кöл кьрьнə дьле hьнəка. Əwи h'əйфа хwə hьлдайə. Шамьл бəг, Усьве Хwəдо бəр дьдьнə бəре həв. Усьв мала хwəда изьне надə хwə, wəки əwи р'əзилкə. Əw жи фə'м дькə, ле

иди дәрәнг бу, wәки нә лазьм бу, мьрие сәд сали биньнә орт'е. кӧла диса т'әвр'акьн, дьжмьнае т'әзәкьн, ле иди дәсте wи чубу. Чаwа дьвежьн, мәри ньге хwә бьшмьтә, дькарә р'авә сәр хwә, ле зьмане хwә бьшмьтә нькарә.

Шамьл дькә р'авә, Усьве Хwәдо дьве әре, мә фә'м кьр, wәки әм дьжмьне һәвьн, к'а qаwәке мале дьжмьне хwәда вәхwә, паше һәр'ә. Әw дьве, ле мәри мала дьжмьне хwәда дәсте хwә датинә. Хwәйе мале дьве щамеро, мьн нәгот нен бьхwә, мьн го qаwе, qаwа тә'л, wәки вьр wада тә'лайе орт'а мәдавә. Qә т'ӧ wәхта нәфкьрә, wәки бона wе йәке хәма мьнә. Гәләк дьжмьне мьләте мьньн. Ле, шькьр, әw һәйә, дьжи, әw кәләме ч'ә'ве wанә. Тӧ жи т'әв wанбә, әме нһа һәв т'әмашәкьн. Бьра Хwәде шә'де мьн у тәвә, п'ошмани т'ӧнәвә. Усьве Хwәдо гьлие хwә хьлаз дькә у диса дьвежеда дә qаwе вәхwә, тә'лайе вәхwә.

Шамьл бәг вәнахwә, бь фә'мдари, вәнахwә, чьмки сәр гьлие хwәда к'әтьбу, п'ошман бубу, wәки йәки минани Усьве Хwәдор'а дьжмьнайе бькә, әwе к'уркә. Го Хwәде әwи qаwа тә'л вәнәхар.

Усьве Хwәдо гази Qадие К'әло, Сәлиме Исо, Шәваве Т'әмо дькә, дьве Шамьл вәр'екьн. Шамьл бәг дьве, әрс, Усьв, әре, әз иди бона тә бумә Шамьл, ле нә Шамил бәг. Усьве Хwәдо дьвежеда, wәки әз дьжмьне хwәр'а иди навежьм бәг, бәгтийа тә иди щәм мьн чу...

Лаwьк Шамьл бәге вәр'едькьн. Го, Хwәде әwи р'еда т'ӧ гьлик нәгот, лаwька т'әхмин кьрьбу, wәки әw гәләки бәр хwә дьк'әвә.

Го Усьве Хwәдо, го, wәки әwе һәла һе гәләки бәр хwәк'әвә, һәла әме һ'але һәв бпрсьн. Паше Усьв дьвежә лаwька, дьве дә Хwәде һ'әвиньно, wәрьн т'әрка wән гьлйа бьдьн, гази Мә'руф у Ә'ликьн, бьра мәр'а чәнд к'ьлама бежьн. Һ'әсән, тӧ у Зӧрбә жи пәзәкә дьне бавежнә ә'рде, әм хwәр'а дәрбазкьн, т'әмам жь ә'мре мә дьчә.

Мә'руф у Ә'ли тен һәр йәк щие хwәда р'удьне. Мә'руф дәстпе дькә к'ьламе Ә'вдьла бәге дьстьре. Т'әмам ә'щев майи ле дьнһер'ьн. Кӧр'о, Мә'руф тӧ wан жи зани, тӧ wана к'ӧ һин буйи?. Мә'руф дьве, wәки жь Ә'вдьла бәге һин буйә. Әwана дьвежьне, нә кӧр'о wәхта тӧ һати мал әw щамер иди р'е дьк'әт, чаwа же һинбуйи, к'идәре?. Дьве ле мьн әw вәр'енәкьр. Р'ева әwи щамери мьнр'а готьн, әз һин бум. Ә'ли жи дьве wәлә, әз жи жь Мә'руф һин бумә. Дьвежьнә wи, дә к'а тӧ жи бежә әм бьнһер'ьн чька чаwа дьвежи? Го Ә'ли wәхта гот, т'әмам мәт'әлмайи ман. Вьра Хwәде Суди дьве лао, лао, хwә дәнгбежи тьштәки т'әwәк'әл

нинә.?. Wәки öса буйа, гьшка жи we бьстра, гьшке жи дәнг беж буна. Әw к'ьрйамәта Xwәдейә. Xwәде нәдайә h'әму кәси. Wәхта дәнгбежа к'ьлам готьн, ә'сә жь hәвдö hин дьбьн. Һун дьвиньн, wәки гәләк дәнгбеж xwә бәрhәв бәрнадьн, кö йәк к'ьламе йе майин же hьлнедә.

Го Xwәде Суди hәла he гьлие xwә хьлаз нәкьрьбу, К'әләше Xwәдо, Щәле К'әләш, Һ'әсе К'әләш, Ә'вдие Сә'до, дәрда тен. Әв hәрсеке ахьрие hатьбун, wәки бежьнә Усьве Xwәдо к'аре xwә бькә сьве hәр'ә Идьре, әw у Усьв бәге hәр'нә Т'ьвлисе щәм Намстник.

К'әләше Xwәдо р'ева р'асти wан hтьбу. Әw дьhат, пе бьh'әсә, к'а Шамьл бәге чаwа Усьве кöр'апе wир'а готйә, wәки вьр wада әм дьжмьне hәвн.

Әвана р'удьнен Мә'руф у Ә'ли к'ьламе Ә'вдьла бәге дьстьрен. Әве тә wәхте wан к'ьлама дьбhен, гәләки ша дьвьн. Әwана пе дьh'әсьн, wәки әw к'ьламе Ә'вдьла бәгенә, дәрhәqа hатьн—чуйина wида, дәрhәqа готьна Шамьл бәгеда жи р'ьнд педh'әсьн. К'әләше Xwәдо дьве дә бьра мьн у Шамьл бәге маләкә xwәшбә. Әwи, демәк, Усьве мәр'а готйә, кö әм дьжмьне hәвьн. Әре, әре? Xwәде Һузо дьве, кöр'ап мьшк чьqаси xwәлие бьк'олә, we сәре xwәкә.

Щәле К'әләш, Ә'вдие Сә'до, Һ'әсе К'әләш дьвежьн, Xwәде h'әвиньно, wәре әм дәре wан хана дадьн. Диндара hәв т'ер нәвьн.

Лаwьк дәмәке диса Ә'вдьла бәге дькьнә бира xwә. Әwана дьвежьнә Усьве Xwәдо тә р'ьнд р'ийа wи дит?. Усьв дьве Xwәде чь кьрьбу qсмәте wи к'әтә щеве. Дьвен тö Xwәдеки тә чь кьрә щева wи?. Усьве Xwәдо дьве әз т'әхмин дькьм нә h'әwщәйә, әw xwәxwa we бежә, hуне бьбhен.

Лаwьк дьвежьн, wәки әwи щамери иди готйә. Мә жи бьhистийә, кö тә 30 зер'е ур'ьс п'ешк'ешкьрьне. Усьве Xwәде дьве дә wәки әwи готйә qәй öсанә. Дьвежьне, wәлә тö бежә, р'аст öсанә, hьнәк дьвежьн, wәки Ә'вдьлә бәге п'айе xwә дайә. Усьве Xwәдо дьве әз навежьм, бьра Һ'әсәне бьра бежә, Һ'әсән дьве, wәлә, wи Xwәдейи, Ә'вдьлә бәг р'астә. Мьн xwәxwa 30 зер' бәр пьшта дйа xwә дәрхьстьн, анин да Усьв, Усьв жи бәр wи данин. Лаwьк дьвежьн Усьв, ле тö дьвежи әз ньзаньм.

Усьв дьве Xwәде мала wә хьравнәкьрьно, хәлq к'әтйә дәрде мьләт— т'фаqе, hун жи к'әтьнә дәрде мале дьнє, к'а тә чьqас да wи чьqас да. Мә чь жи даведа дәйа начә, мә дайә к'е? Мә дайә бьрае xwә, а, hун жи wан бьqәсьдьн, әw wә xwә бе п'ешк'еш вәр'енакьн?

— Wәлә öсанә, öсанә,?.— Лаwьк дьвежьн.

— Əw щамер иди чуйə wəлате хwə. Хwəде ог'ьра wир'авə, ле һун wəрьн мьн у Шамьле Т'əркəтуе бьнһер'ьн. Һатйə мала мə дьвежə мьн, wəки əм вьр wада дьжмьне һəвьн.— Чьма? Мьн ле пьрси, əwи гот, wəлə, бона фьлан дəре,— Усьве Хwəдо гьли дькə. Паше дьве һун нһа wəст йанə, wəрьн һьнəки нава мерге бьгəр'ьн у Qадие гьлие wи, сəрһатийа калке wи у калке мəйи сипки — Сари Сьлеман аг'ада wəр'а гьликə.

Qадие К'əло у Шəваве Т'əмо мевана вəр'е дькьн Һəрсек дьвежьн wəлə мə ве щаре жи лəзт жь wə дит, жь мала Усьве Хwəдо. Ве щаре əм чьqас гьлие т'əзə һ'əсйан, мə гəлəк к'ьламе хwəш бьһистьн. Э, щамеро, wəки мала Усьве Хwəдо нибуйа, əме һаqас тьшт— сəрһатийа мала Сари Сьлеман аг'а, к'ö пе бьһ'əсйана Го Хwəде Щəле К'əлəш əв йəк жи сəрда зедəкьр, wəки мала Əйло, эл мака мəриайə бəре — бəреда öса буйə. Һ'əсе К'əлəш дьве дə бьра т'əмам öсавьн. Щəле К'əлəш дьве, wəки гьшк öсабуйана иди кöла мə чьбу.

Усьве Хwəдо дьчə Идре, əw у Усьв бəг анəгори т'əглифкьрьна наместник бəре хwə дьднə мəрк'əза Пьшкавказейə диwанхане— Шəһəре Т'ьфлисе.

Бəри чуйина хwə Усьве Хwəдо гази һəрсе кöр'апе хwə дькə, кö Ə'вдьла бəге пəсне wан дабу. Əw дьвежə Qадие К'əло, Шəваве Т'əмо, Сəлиме И'са, wəки нəви пəй мьнр'а ньшкева гьлики qолайи Шамьл бəгер'а дьвежьн.

Дьве һаж хwə һəвьн. Qади дьве, мала тə авабə тö һьн дьвежи дəнге хwə жер'а нəкьн, һин жи дьвежи һаж хwə һəвьн. Əм чаwа əви гьлие тə фə'мкьн. Əгəр əм һаж хwə һəвьн, демəк, əм жь wи фькара дькьн, дькарə хьравие мə бькə, р'астə. Ле wəки əм тьштəки жер'а нəвежьн, we бежə wəлə, Хwəде, əвана жь мьн дьтьрсьн, Усьве Хwəдо дьве Qадие кöр'ап, бьра əw чь дьхwəзə бьфькьрə. Т'ö хwəр'а щие хwəда гьран р'уне. Əw wə һəрсека р'ьнд нас дькə, Əз хəйсəте wи, ед мина wи заньм. К'е тьрсйан ашкəрə дəрнак'əвьнə мьqабьли wан, бь р'увити, бь дəлк'базийа йа хwə дькьн. Qадие К'əло дьве, һьла к'əрəма хwə тö сəбьркə, ле wəки ашкəрə р'анавнə р'уе мерьв, əw чаwа бу, wəки əwи һат готə тə, кö əм вьр wада дьжмьне һəвьн. Усьве Хwəдо сəре хwə Qадир'а дьһ'əжинə, дьве р'асти, ле зани əwи чьма əw йəк кьр Əwи бьн һəландайина Һ'ə-

щи Һәшиме апе хwәда әв йәк кьр, к'этә ви агьри, әwи чаwа qаwа тә'л һьлнәда вәнәхwар, бь wе йәке мьн те дәрхьст, wәки иди дәсте wи чуйә, дәрәнгә. Ле, р'асти мала Хwәдейә, әwи дӧ дьл бу, дьхwәст тьштәки мьнр'а бежә, ле иди сәр гьлие хwәда к'этьбу. Әwи нһа, һуне бьбьһен, йа нәбуйи ани сәре апе хwә Һ'әщи Һәшим. Әw, әз сәре wә сонд дьхwӧм, п'ошман буйә у нһа хwәда дьк'әвә, хwә ӧнда кьрйә, чьмки орт'а мьн у wи гәләки хwәш бу, Һәр дәра мә qәдре һәв дьгьрт, Паше бәрмалийа wи жь мала Бәйрейә хушка Ә'мәр аг'ае Озман аг'айә. Гьзе ханьм qә хушка мерьв жи ӧса нинә. Усьве Хwәдо дьвежә лаwька, wәки әwи сәр р'ейә, пер'а нагьһинә һәр тьшти бежә. Ле шькьр әw хwәхwа пәй wир'а дькарьн ӧса бькьн, wәки гьлие нәщайиз нәенә сәр п'еша wи. Бь т'ьхмина мьн, әw дьвежә, wәки әwи хwәхwа әв гьлийа бәлакьрьнә, ле wәки ӧса нибйа К'әләше Хwәдойи кӧр'ап, кӧ пе һ'әсйабу, һатьбу мале. Әве тә дьвежьн, мала тә ава бә, һьлбәт әwи бәлакьрйә, әwи ӧса кьрйә wәки наве калке хwә бльндкә, Усьве Хwәдо дьвежә лаwька ай мали ава, wә р'аст т'әхминкьрйә, әwи т'ьре wе йәкева һӧрмәте калке хwәр'а тинә ,ле qә ньзанә, wәки гьшке бежьн, wәки фәләкр'әши пәй мьрие сәд сали к'этйә. Мьн wәр'а нәгот, әw хwәха к'этйә нава һ'аләки хьрав. Әв йәк бона wи бе һӧрмәтийа мәзьнә. Дә wәки ӧсанә, гәли кӧр'апа, мә р'ьнд һәв фә'мкьр, әз иди әглә дьвьм, wәрьн саг'и—сьламәтие мьнр'а бьхwәзьн.

Мала Шамьл бәге гӧнде Т'әркәтуеда щие һәри башда бу, хwәйи мьлк' бу, к'ошк у сәра, гьшка әw т'ьлийа нишани һәв дьдан, т'ьме дәнге дәнгбежа, сазбәнда мала wида дьһат. Ле әw 2—3 р'ожбун, wәки мала Шамьл бәгеда нәфәре wи бәр хwә дьк'әтьн.

Р'ожәке жи Авое кӧр'апе Шамьл бәге жь Р'әwане те мала wи у бала хwә дьде, wәки малхе мале к'әтйә т'әфәк'урйа тьштәки, дор—бәра, мевана дьqәтә бећ'әмди хwә хәбәрдьдә:— „Дьве бра wе р'оже ньге мьн бьшкәста, әз нәчума мала апе хwә Һ'әщи Һ'әшим, чь кьр, әwи кьр". Авое кӧр'апе wи, дьвежеда, оро\ сьбәда әз мала тәдамә, әз дьнһер'ьм тӧ хwәда дьк'әви, наве апе мә Һ'әщи Һ'әшим һьлтини. Чь буйә, чь qәwьмийә, бежә әз жи заньбьм?

Əзе wəкə qəwата xwə алик'арие бьдмə тə. Малавао, мəрийа т'ьре тə мьлк'е xwə öндакрйə. Шамьл бəг дьве, wəлə, мьн мьлк'е xwə жи, зер'е xwə жи ьндакьрьнə. Аво бəг дьве həй навə р'аст дьвежи?. Дьве, wəлə, нə əwьн, ле wана зедəтьрə. Дьве, тö wəрə р'уне, əзе бежьм. Дьве, достийа мьн, Усьве Хwəдо мьнр'а hин мьлк'бу, hьн жи зер'. Аво бəг дьве wəки öсанə, мьqати we достиебə.

Шамьл бəг дьве, h'əйран, тö наhели əз хəбəрддана xwə хьлазкьм, дьк'əви нава хəбəрдана мьн, бьбьhе к'а мьн чь анийə сəре we достийа мə.

Дьве меванəк hатьбу мала wи. Əwи щамери жер'а höрмəт кьрьбу. Паше əw чубу Qəрсе. Һ'əщи Һ'əшим гази мьн кьр, wəлə, чəнд к'ал кьрьнə бьн пьч'əнга мьн həлан данə мьн, тə'н мьнхьстьн, wəки əз həр'ьмə Алачалуе, мала Усьве Хwəдо, мала досте мьни h'ьзкьри у... Зьмане мьн нəсəр'ə бежьм.

Аво бəг дьве, малаво, тö мери, чь сəре тə qəwьмийə, чьма т'əвhəв дьби. Бежə əз пе бьh'əсьм.

Дьве мьн чу готə Усьве Хwəдо, wəки əм вьр wада дьжмьне həвдöнə, чьмки тə дьжмьне мə мала xwəда qəбулкьрйə. Əwи ə'щевмайи мьн нhер'и, го, wəлə, тьште öса нəбьhистийə. Паше xwə меван мала xwə дəрнəдьхьст. Нəйньки xwə бьнhер'ийа, wəки калке wи, калке тə...

Усьве Хwəдо əв йəк жи готə мьн. Wəки заньбийа, кö əw дьжмьне мьнə жи, we диса мала xwəда qəбулкьра, чьмки ə'дəте wанə, к'е ньге xwə авитə шемика wан, иди меванə. Дьхwəзи к'ивə жи. Дьжмьне qанə—qанвə жи?.

Wəлə, мьн готеда, wəки тö öса хəбəрдьди, мела wи дьки, йеqин тö заньбə, вьр wада əм к'идəре р'асти həв бен, əме h'але həв бьпьрсьн.

Аво бəг дəсте xwə дьдə сəр чока xwə у Шамьл бəге кöр'апе xwəр'а хəбəрдьдə ,дьве, ло мала тə хьравнəбуйо, Усьве Хwəдо чаwа тö мала xwəда нəкöшти. Əw чь гьлийə, тə мерькир'а готйə. Əw к'ö, Зəманхане калке мə к'ö, Сари Сьлеман аг'ае сипки к'ö?..Əwана чьqас сальн т'öнəнə, бунə xwəли, бунə кəвьре бьне бире. Тə чуйə досте xwəйн амьнр'а əв гьли готйə. Ле, малхьрав, əв шане бəгайə. Əв гьли тə тен?.

Дə бежə, əз на тö. Əw гьлие калке мə, аг'ае к'öрдар'а готьбу, тəе qəбулкьра, бежə.?

— Һ'ьлбәт на.— Шамьл бәг щаwә Аво бәге дьдә. Аво бәг дьве дә, wәки ӧсанә дәнге хwә бьбьр'ә мала хwәда р'уне, те мә теки сосьрәт.

Шамьл бәг Авое кӧр'апе хwәр'а дьвежә дә бале һеди хәбәрдә бьра Гьзе ханьм нәбьһе. Әwe жи һ'әвкә мьн бьрйә, әв жи мьнда к'әтийә, дьве тә ӧса кьрйә, wәки әw нахwәзә ч'ә'в хәлqе к'әвә. Малбаване we, сәрк'аре эла щумкийа, го хwә дьхӧн, дьране хwә бона мьн туж кьрьнә. Сәр ве һ'әләбәла Шамьл бәгеда Гьзе ханьм дәрда те, дьве әw сосьрәтийа тә ьжар р'әһ'әтие надә Аво бәге т'ие мьн. Бәсә т'әрка wан гьлийа бьдә. Вае мьерьк чуйә Т'ьвлисе, we бе тӧ апе хwәва һуне һәр'ьнә мала wи. Әw нә мәрики ӧсанә, wәки к'инс мәрийар'а бажо. Әw дькарә бьбахшинә мәрийа.

Аво бәг дьве wәлә, мьн Усьве Хwәдо нәдитийә, ле наве wи бьһистийә. Дьвен, wәки бона т'ьфаqа мьләте хwә сәре хwә дьдә. Гьзе ханьм дьве чьма к'и ӧса нинә?. Аво бәг дьве, на, на, ана мьн, кәсәк, дьвежьн, минани wи нинә.

Э, баш, Гьзе ханьм, дьвежә, бь we йәке әwи щамери зийан дайә к'е. Әw т'фәqа мьләте хwә дьхwәзә. Бьра гьлк әгәр карьн, к'ин—гьр'ьк дьле wанда т'ӧнә, мьqати йәктийа мьләте wәвьн. Шамьл бәг дьве, wәлә Гьзе сәва мьн дьвежә, wәки мьн әw гьли бльндкьрйә, к'ин— гьр'ьк дьле мьн да һәйә. Гьзе ханьм, дьве һәма сәва тә дьбежьм, ле тӧ зани тә чь кьрйә?

Аво бәг дьве дә ижа һун һәрдӧ һәзда нәк'әвьн. Wәлә, мәрие т'фаqа мьләте хwә хwәст, сава wи сәре хwә да Хwәде т'ае wийә. Хwәде т'ае Усьве Хwәдойә у әw qәлп авитйә дьле мә, wәки әм мала хwәда р'уньштьнә пәсьне wи дьдьн, пәсьне (дьжмьне Шамьл бәге) дьдьн. Шамьл бәг дьве wәлә әз п'ошманьм. Әз сәр гьлие хwәда к'әтьмә, бәсә, wәки һ'әтани Гьзе ханьма бәрмалийа мьн жи тә'на мьн дьхә, иди чи wә мьн нәк'әтийә!

Мьн хwәхwа сәре хwә кьрйә, Әз хwәхwа жи гӧне хwә һьлтинмә сәрхwә. Вае Усьве Хwәдое жь Т'ьлвисе вәгәр'ә, әзе диса һәр'ьмә мала wи, әзе гази чаве Хwәдекьм, wәки тә шькенандийә, тӧ жи бьщәбьринә.

Аво бәг дьве, ле тӧ зани, wәки дьле мерьв минани шушейә, wәхта шкәст иди нащәбьрә. Шамьл бәг дьве дьле Усьве Хwәдо qальнә, нашке, әw бәрбьһерә. Әw әле хере, мә'рифәтейә к'и льнгәки wир'а һәр'ә, әw дӧ ньга дьчә. Wәлә, әзе һәр'ьмә мала wи.

Аво бәг дьве әзе Һ'әщи Һ'әшим һьлдьм, әме жи тәр'а

бен. Шамьл бəг дьве, э, сəр ч'ə'ве мьн. Əwана һивийа һатьна Усьве Хwəдойə жь Т'ьвлисе бун.

Һивийа Усьве Хwəдобу ӧса жи Бəк'е аг'е.

Wəхта Усьве Хwəдо дьчə Т'ьлвисе, 2 р'ож дəрбаз дьбьн Бəк'е аг'е те мала wан.

Бəк'е аг'е жь мала Сари Сьлеман аг'ае сипки бу. Кӧр'апе Ə'вдьла бəге.

Wəхта Ə'вдьла бəг вəдьгəр'ə Ə'нт'аве дəрһəqа Усьве Хwəдо, Ə'ли аг'ае Ə'мəрикеда, мале wанда гьли дькə, дəрһəqа достийа wан у əрмəниайə башда хəбəрдьдə. Го əwи ӧса хwəш гьли дькьр, wəки гьшка дгот хwəзла мə ч'ə'ве тə, тə чу мьлəт дит, р'əwша wи дит, гьрəграр'а буйи нас. Ə'вдьлə бəг р'ева, wəхта we вəгəр'ийа wəлет, ӧса сьвьк дьбьһе, wəки йəки ə'щəм бона һатьна wи гьлики нəщайиз Усьве Хwəдор'а готйə. Усьв жи qə бəр тьштəки һ'əсав нəкьрйə.

Дəрһəqа ве йəкеда- го wəлə ль Ə'нт'аве бəр хwə дьк'əтьн дьфькьрин к'а əwи ə'щəм чь готйə, дьвə сəва wи гьлийи р'авьнə һəв?.

Ə'нт'аведа го т'ьме дьwəк'ьландьн, wəки Хwəде, гəло орт'а wан чаwа бу. Бона ве йəке Бəк'е аг'е дьшиньн. Əw бь qачахи те. Го əwи бəжнеда кьнбу, qӧндаха т'ьвьнга wи ə'рдер'а дьшьqьти, малəкəмоте мере кӧле бу. Əw иди чəнд р'ож бу ль мала Усьве Хwəдо бу. Хwəсьтбу вəгəр'ə, ле гор'ьбуне, wəки Усьв бьвинə, паше һəр'ə. Маледа жер'а готьбун, wəки т'ӧ кəси бона Ə'вдьлə бəге wанр'а тьштəк нəготйə. Нəхwəстьбун, к'ефа меване хwə бьшкеньн.

Бəк'е аг'е, Qадие К'əло, К'əлəше Хwəдеда, Хwəде Һузо, Əсе Озман, qасəке дьчьн нава мерге дьгəр'ьн. Дьдьнə нишане, паше wəхте нане фьравине тенə мал. Əwана тен дьнһер'ьн wəки п'ир Авас у шех Бьраһим малда р'уньштьнə, Qасəке жь ə'мре дьлнйальке дəрбаз дькьн, п'ир Авас п'ире Усьве Хwəдойи зьк'ае бу. Əw у шех Бьһарим һатьбун, wəки Усьв бьвиньн, чьмки бьһистьбун, əwe иро жь Т'ьвлисе вəгəр'ə. Əwана насийа хwə дьдьнə Бəк'е аг'е, пьрса же дькьн, wəки Ə'вдьлə бəг сьламəт гьһиштə щи, чаwанə, чь дькə бона т'фаqа мьлəт. Бəк'е аг'е, го мəрьвəки ӧса мьслə'тчи бу, wəки хwəш хəбəрдьда. Шех Бьраһим дьвежеда, wəки Хwəде мə бей мə'рифəта кал—баве тə нəкə. Те к'ьвше, кӧ р'асти жи жь мала т'ор'нейи. Ӧса хwəш щаба мə дьди, мəри чьqаси гӧһдарийа тə бькə а'щьз навə.

Бəк'е аг'е щаwе дьдə, wəки əw жи бона дитна маqуле мина wə, кӧ Хwəде дӧа' ле кьрйə, нур-нəдəр wə дьбарə, гəлəки шайə. Бəк'е аг'е wана т'əглиф дькə, wəки ль Ə'нт'аве мале

wан бьԛəсьдьн. Əwана гəлəки мəмьнун дьбьн. Готəбежа wан Мə'руфе дəнгбеж бь к'ьламəкə хwə ширьн дькə.

Сасуне дьнһер'ьм we бь нькə,
К'ӧрке Мосо weда тейə шуре мьлада we бь ԛотькə.
Сəд си кӧле Шə'ме тəк'əвə р'əшкота, сəр канинка ве
Асине гӧйəке бəри К'ӧрке Мосо данə, шере мьни
чар гӧрч'ькə.
Һа сйаро, һа сйаро...
Гəлие Сасуне дьнһер'ьм we бь мелə,
К'ӧрке Мосо, weда те, шур ль мьла дьч'ьлвьлə.
Сəд—си кӧле Шаме тек'əвə мала р'əшкота, сəр канийа
ве Асине гӧлəке бəри К'ӧрке Мосо данə, щə'суси—
ԛəрəwьлə.
Һəй сйаро, һəй сйаро....
Гəлие Сасуне we бь һ'əзə,
К'ӧрке Мосо теда тейə, хар' у лəзə.
Сəд—си кӧле Шə'ме тəк'əвə мала р'əшкота сəр
канийа Асине гӧлəке бəри бəдəна К'ӧрке Мосо данə—
зə'ве т'əзə.
Ло сйаро, ло сйаро...
Гəлие Сасуне we бь сусə.
Шуре дəсте К'ӧрке Мосо дьч'ьрусə.
Сəд—си кӧле Шə'ме тек'əвə мала р'əшкота, сəр
канийа Асине гӧлəке бəри К'ӧрке Мосо данə, мьн
нəмайе, ԛəрəwьли бь щə'сусə.
Һайло сйаро, һайло сйаро....
Һайло сйаро, маԛуло бьрао.

Го Мə'руф к'ьлама хwə хьлаз кьр Вана диса дəст жь Бəк'е аг'е нəк'ьшандьн, диса к'əтьнə нава пьрс—пьсйара. Шех Бьраһим у п'ир Авас һəв дьнһер'ьн, дьвежьн, к'а Усьве əглə бу, нəһат...

Иди р'о дьчу ава Зӧрбе Т'əмо те һӧндӧр' сьлаве дьдə, дьве wəлə, дурва 2 сйар т'əг'мин кьрьнə. Жь wана йəк ə'сə хале мьнə, чьмки дурва к'ьнще wи бьн тирежна тə'ве да дьч'урсин. Wəлə, мьн го, Хwəде к'ӧда һəр'ə əw хале мьнə, лома əз һатьм wəр'а бежьм.

Шех Бьраһим дьве тӧ сəр ч'ə'ва һати тӧ мьзгинийа хwə бьхwəзə, əw нав ншане тӧ дьди т'əне йе Усьве мəнə. Чəнд лаwьк дəрдьк'əвьнə дəрва, Ə'т'аре К'əло те һӧндӧр', дьве wəлə, Зӧрбə р'аст дьгот, Усьве мə те. Шех Бьраһим, п'ир Авас жи һ'əта дəрдьк'əвьн, Усьв иди К'уви пəйа дь-

вə у т'əви письре xwə — Т'ат'осе Кöлава дьк'əвə от'аха мевана. Т'əмам дьчьнə дəст—р'уе һəв.

Əwана р'удьнен һ'этани дəсте бəрбанге, гöһдарийа Усьве Xwəдо дькьн, дəрһəqа дитьна wийə ль Т'ьвлисе, щəм дəwсгьртие п'адше.

Əw гьлие бона мьлəт, гəлəки фəрз бун Усьве Xwəдо чаwа дьвежьн дö гьсьн дькə.

Мə пьрсед сəва мьлəт бона хер — хwəшийа wи бəр нəмəстник данин. Мə готе, wəки бона мьлəте мə гəлəки фəрзə вəкьрьна мəк'т'əбе т'əзə, Усьв бəге дəрһəqа мəк'т'əба Зореда хəбəрда, ле да к'ьвше, wəки əw т'ера зар'а накə. Лазьмə от'ахед т'əзə чекьн. Усьв бəге готеда дһа р'ьнд дьвə, wəки һəр гöндəкида ощаха хwəндьне, һинкьрьне һəвə. Пьрса һазьркьрьна дəрсдаре мьлəтие жи һатə льнһер'андьне. Зутьрəке we wəкə 30—40 хорта бьшиньнə Р'əwане бона бь р'йа Ə'лихане Сəрдар һəр'ьн, ль wьра һини дəрсдарие бьн. Пьрсəкə майин жи мə готə дəwсгьртие п'аше, wəки һ'əрфед мəйə мьлəтие —анəгори сəwтед мə чекьн. Əwи гот, wəки сəрwере мəк'тəба Зоре Исаһак Морогулов we пьрсева мьжулə. Мə öса жи дəрһəqа xwəндьна qизада хəбəрда, wəки лазьмə сəва wан мəк'т'əбед башqə вəкьн. Wан мəк'т'əбада wана һини т'əвн—т'əшие, чекьрьна бəр'а—халича, щащима бькьн, ло, һəла зозана жи мəк'т'əбе wи щур'əйə гəр'ок т'əшкилкьн. Наменстник һ'əму пьрсед мə, щəм xwə нвисин у гот, wəки we гöһдарийа нəвсед анəгор дайнə сəр wан, кö əw пьрс к'əмала wанə р'əсми дəwлəте һəбə.

Бона гöнде мə бь р'е башва һəвр'а гьредайибьн, дəwсгьртие п'аше гот, wəки бона wьра иди п'əрə бəрданə. Гəлəк гöндада жи we аше авейə т'əзə чекьн. Ава вəхwарьне бьк'шиньнə гöнде Qəрəхт'ине. Нəмстник гот, wəки бона т'əр'ьбандьна синоре мəйи т'əви Р'оме жи фькьрийə. We нһа əскəре т'əзə сəр синор щиwаркьн. Бь гьлики чуйина мəйə ль бал дəwсгьртие п'адше гəлəки керһатибу.

Wəхта əме баһатана əwи к'аг'аза нав нишане xwə, т'ела xwə да мə. (Усьве Xwəдо we к'аг'азе бəрийа xwə дəрдьхə нишани һазьра дьдə). Əwи гот к'əнге лазьмбə əм дькарьн диса гöмана wи бьгьһиньнə пьрсед мəйə мьлəтиейə һ'əwь щəк'ар.

— Əwqас гьли бəсə, паше һуне жь Усьв бəге һургьли бьбьһен. Əwe дəрһəqа чуйина мəда ль гöнда щьвина бькə. Һьлбəт wəхте wан щьвина пьрсед т'əзе пешда бен, əw пьрсе жи бəр дəwсгьртие п'аше бенə данине. Ле əзе ван аг'ьрйа диса һəр'ьмə Т'влисе. Ле нə щəм наместник. Əзе

кöр'е Хəзала мə Мə'муде харзийа бьвə сəр дохт. Мьн дохтре баш дитьнə. Əwe сəрəдəрие нəхwəшийа Мə'муд бькьн. Əw жь п'ьшкс хwə дьгазьнə.— Усьве Хwəдо хəбəрдана хwə хьлаз дькə.

— Хwəде ог'ра wəр'авə,—

— Шех Бьраhим у п'ир Авас дьвежьне у дəсте хwə бəрбь Бəк'е аг'е дькьн, wəки тə əв щамер т'əхмин кьрйə, qə навежи, к'а əw к'ийə, жь к'ö hатйə?.

Усьве Хwəдо дьве бəре ə'wльн сəр ч'ə'ва hатйə, жь к'ö жи hатьвə меванə. Меван меване Хwəдейə. Һун хəйсəте мьн заньн, əз навежьмə мəрьвед хəрив тö жь к'ö hати, чьма hати?. Меван хwəхwа əве йəке мала мəда дьвежə. Паше, Хwəде мала wə авакə, к'а əв чəнд сəh'əтə ,wə əз р'əh'əт hьштьм?. Пьрса сəр пьрса дьдьнə мьн. Wəлə бьра хорт бьбахшинə, wə мəщала мьн жь мьн стəнд. Мьн башqə к'еф—h'але wи нəпьрси.

Бəк'е аг'е жь готьна Усьве Хwəдо р'ази дьминə у бəр хwəда Хwəде Һузор'а дьвежə, wəки лайиqə, мьн əw дит. Наве wи wи h'əлалбə. Wəлə Ə'вдьла бəге həла hьндьк дьгот. Хwəде Һузо дьве дə тə дит, тö жи wəкə дитьна хwə гьликə. Бəк'е аг'е дьве. wəлə, чь бежьм, бəжна сйаре мьн те. Сьвəтьре Усьве Хwəдо меване wи хwəр'а диса дьк'əвьнə нава хəбəрдане, р'ожед бьhöри бир тиньн. шеwра эле дькьн. Ле пьрса йəктийа мьлəт бубу кöла бьч'əнге, р'əh'əти нəдьда wан. Əwана дəмəке хwəр'а наз—нə'мəте сьвьрева мьжул дьбьн, wе дəме əскəрəки ур'ьс, наве wи Васийа бу, те höндöр', дьвежə, wəки 4 сйар дəлаве ч'əме мергейи мəзьн дəрбаз бун, хwə мала Усьве Хwəдо гьртьбун. Wəлə, hьнда п'оште йəк сəр həспе к'əт. Һəвале wи педа к'əтьнə. К' əрəма хwə дəрк'əвьнə дəрва, hуне бьбиньн. Əсе Озман, Шəваве Т'əмо, Усьве Нəво дəрдьк'əвьнə дəрва, Шамьл бəге нава wанда нас дькьн. Əwана тенə höндöр' дьвежьн, wəлə, Шамьл бəгə, wе чəнд həвалава йəки щьвийанə. Те к'ьвше, wəки тьштəк сəре wи qəwьмийə. К'əлəше Хwəдо дьве wə нəбьhист Васйа гот йəк сəр həспе к'əтйə.

Лаwьк дьчьн хwə wанр'а дьгьhиньн, тиньнə мал.

— Лаwькьно wана биньнə от'аха мевана, Меван меване Хwəденə сəр ч'ə'ва, hатьнə,— шех Бьраhим дьвежə.

Усьве Хwəдо, щинаред wи бəр wана р'адьвьн, дьвежьн, wəки hун хер hатьнə к'əрəмкьн р'унен, Усьве Хwəдо дьве Шамьл бəг тö у дəста хwəва бь хер hатьнə. Шамьл бəг гьлие Усьве Хwəдо дьбьр'ə, дьве, əм к'ö сьламəт hатьнə. Мерга wəда həсп ньк'ьси апе мьн Һ'əщи Һ'əшим сəр к'əт, ньге wи ньзам чь пе hат. ? А, wе хwə нькарə бьдə сəр.

Шамьл бəг го, иди р'е нəда Усьве Хwəдо, wəки h'ал—к'ефе wи, дəсте бьпьрсə. Го дəстпекьр нфьр'и Һ'əщи Һ'əшиме апе хwə кьр, wəки мэзьн буйə, хwə öнда кьрйə, wəки həлана дьдə мерьв. Кö гьлие дирокəйə, wəки бунə биранин, диса дəрдьхə сəр баво—баво дькə, тə'на мəрьве щаhьл дьхə, бона хwə qəт'ле, хунр'етьне бьгрьн. Го лаwьк qə дəнге хwə накьн. Т'əне дьвежьн бьсəкьньн, бьра дьле хwə р'əh'əт кə... Го əwи əwqас гот, wəки сəре щамера бьр. Иди ньфьр'йа хwə зар'е хwə, апе хwə, р'ожа хwə дькə. Öса дькə, wəки тəвз мəрьвада дьчьн. Хəбəрдьдə, wəки те бəрдайə, wəки чь кö əwи готйə нəщамерибуйə, го даре дьнйаеда чь гьлие qолайи həбун бона Һ'əщи Һ'əшим дьготьн. Усьве Хwəдо р'ьнд гöhдарийа wи дькə, ле ə'шарəтйе дьдеда, wəки hьнəки п'əрдəкьри хəбəрдə. Апе wи от'аха майинданə, дьвə бьбьhе, шəрмə. Шамьл бəг дьве ло, бьра бьбьhе, мьн əв гьли бəр wи жи готьнə. Мə малда, р'ева чь бежи анийə сəр həв. Wəхта əw сəр həспе к'əт, əва жи Аво бəг, кöр'апе мьнə, мə готе, wəки Хwəде, əва гöне тəнə, тенə пешийа тə. Əwи qəт дəнге хwə нəкьр, заньбу, wəки хьрави кьрйə. Wəки we бьбийа сəвəве хунр'етьна т'əзə, we h'əта—h'əтайе ч'ер'и гор'а wи кьрана. Го Хwəде, Шамьл бəге öса гот, wəки хwəхwа wəстийа у дəнге хwə бьр'и.

Шех Бьраhим дəстпе дькə, öса хəбəрдьдə, го, wəки həр гьлики wи бь п'утə hьнгьв нəдьhатə хwарьне.

Əw дьве э, п'ак Шамьл бəг, Һ'əщи Һ'əшим əм бежьн мəзьнə, мəрьве бəрейə, əwqаси h'ьше wи гьhиштие тəр'а готйə, тə жи гöр'а wи нəкьра. Нhа чаwа дьфькьри, wи чахи жи öса бьфькьрйаи, wəлə, нə əв гьлие баhата орт'е, нə жи тəе бəр мə гьшка тьште нəп'ак бона апе хwə, мала хwə бьготана.

На Хwəде h'əвини əв чь гьлибун, wəки тə əwqаси мəзьн кьр. Нhа тö диса wан гьлийа т'əзə дьки, т'əрка wан бьдə бьра həр'ьн. Wəрьн əм гази h'əкимкьн, wəки к'а чь ньге апе тə Һ'əщи Һ'əшим hатйə. Шамьл бəг дьве к'а бьра Усьв жи чəнд гьлийа бежə. К'а гьлие мьн wир'а готйə, дьдə алики, диса мина бəре дьле хwə мьнр'а саг' дькə. Шех Бьраhим дьве, Шамьл бəг нə əз тəр'а дьвежьм дəре wан хана дадə Усьвə гьлийа бира хwəда хwəйнакə, тö hати мала wи h'əсавкə qə т'ö тьшт нəбуйə.

П'ир Авас у шех Бьраhим дьвежьнə Шамьл бəге, wəки hуки нəкə муки, wəки əwqаси к'əмала мəзьн нəдə гьлие хwə, wəлə дəwса Усьв əм хwəхwа дьбахшиньнə тə. Шамьл бəг дьве на, бьра əwан хəбəра Усьв Хwəхwə бежə. Əм сəва wьра hатьнə. Əw дькə диса хəбəрдə. Аво бəг п'еша wи дь-

к'шинә, две нә мьн малда тәр'а гот, wәки кем хәбәрди. Щамера двежьн әw чь глйә, wәки гöh бьднә сәр. Hha жи двежи бьра хwәйе мале wан хәбәра бежә. Шамьл бәг дьвежә Аво бәге, wәки к'öрд мала хwәда кәсәкир'а тьштәки навежьн, әз йа wан заньм. Аво бәг дьве Хwәдеки тö бь wе йәке чь дьхwәзи бежи?. Кәвьре гьран щие хwәда гьранә. Шамьл бәг дьве мьн тьшт нәготйә. Аво бәг дьвежә, wәки hәла he тә тьштәк нәготйә, сьвәда тә иди сәре мә бьр? Шамьл бәг вәдьгәр'ә сәр бәрмалийа хwә Гьзе ханьме, дьве иди әз дәнге хwә накьм, ле к'а Усьве Хwәдо чь дьвежә, Усьве Хwәдо дьнhер'ә, wәки мерьк бесәбьрә р'адьвә, дьвежә Шамл бәг, жьна wи, апе wи у кöр'апе wи hатьнә мала мә бона wи гьлие нәлайиqи биранине, бьра заньбьн, wәки әw гьли h'әсав ки мә нәбьhистйә. Һәр тьшт әм датиньнә алики дбахшиньн у ирода диса әме ширнайа братийа хwә тә'мкьн.

Го wәхте Усьве Хwәдо wa гот, Р'әнге Шамьл бәге вәбу, ша бу, к'ефа wи хwәш бу. Әw р'адьвә, wәки әw у Усьве Хwәдо бенә дәст, р'уе hәв. Усьве Хwәдо дьвежеда, wәки пешие hәр'ә әwи хорте hана мач'кә. Шамл бәг дьве чьма әw к'ийә? Усьве Хwәдо дьве wәлә әз навежьме әw к'ийә, бьра шех Бьраhим бежә.

Усьве Хwәдо дьве Шамьл бәг тö жи, әз жи, әме к'әрәма хwә р'унен, гöhдарийа шех Бьраhиме бькьн, wәлә щава гьлие тә жи wе бе дайне, wәки р'әh'әтие надә тә у буйә м'әна әве хәбәрдана мә. Шамьл бәг, дәста wи бесәбьр hивийа готьна шех Бьраhименә. Бәри хәбәрдана хwә шех дьвежә, wәки qаwәке мәр'а биньн. Шамьл бәг дьвежә йа п'ара мьн ширьн чекьн. Лаwьк hәв дьнhер'ьн, дьк'әньн, дьк'әвә бира wан wәки Шамьл бәге чаwа qаwа тә'л нәхwар, чьмки нәдьхwәст дьжмьнтйа әwи готьбу, дәсте wи чубу к'уркьра.

Qаwе тиньн, шех Бьраhим qәwе һьлтинә дәстбь хәбәрдане дькә, әw дьве, wәки р'аст готьнә, кö ч'йа чийа навиньн, ле мәри мәрийа двиньн. Әw дәстпе дькә әве готьна щьмә'те шьровәдькә, wәки мәрьв щарна к'идәре жи бьвьн, öса дьqәwьмә, wәки р'асти hәвдö тен,нәньhер'и мәзила дурә—дәрәз. Wәхта Хwәде wе йәке ль тинә, тö дьнhер'и мәрьв ньшкева р'асти е öса те, кö мәрийа qә хwәна шәвада жи нәдитйә. Әм гьшк, нhа шә'де ве готьненә, Фькра мә к'ер'а дәрбаз дьбу, әв хорте әwqас щи—мәзиле бьqәдинә, у бьвә гöhдаре ве хәбәрдана мә. Чаwа дьвежьн, ве ләвhатьна мә. Го шех Бьраhим вәдьгәр'ә сәр Шамьл бәге, wәки р'ьнд бала хwә бьдә ви мәрьве чешите хwәва hур. Әw Вәк'е аг'ейә, жь wе малейә, кö тә готйә ,wәки калке wан ә'щевәкә гьран анийә сәре калке тә. Әва хwәхwа

hәйло жь Ә'нт'аве hатйә, к'әтйә п'есира тә. Әw дьжмьне тәйә, әгәр тö тер'а дьвини, öса h'әсавкә, әва әw мәрьвә, кö к'ьлам авиьнә сәр wи. К'ижан бәри hатьна тә мә бьhист. Wәлә, әгәр тö дьхwәзи те жи бьбьhейи, го Хwәде кьр'ин чаwа кәвьра hат, öса Шамьл бәге hат. Го hесири ч'ә'ве хwә баwарнәкьр, әwи т'ьре шех Бьраhим дьк'әвә к'ьр'е wи.

Шех дьве мьн хәбәрдана хwә wа дәстпе кьр, кö ч'ийа... ле мәрьв дькарьн, дькарьн hәв бьвиньн, а, нhа тә у дьжмьне хwә мала Усьве Хwәдода hәв дитийә. К'е баwар дькьр, wәки тьштәки wа бьqәwьмә, 100 сал пешда калькe wә чь анийә сәре hәв иро hуне вьра әwe дә'wе бькьн. Әwe мала Усьве Хwәдода сафикьн. Го wәлә, Хwәде дайә wә, оләщахе дьнйалькенә, дьвә hун цики майин р'асти hәв баhатана, wә нәнәре гьран банйа сәре hәв. Ве маледа Хwәде hәйә, маләкә мьразбәхшә, маләкә п'епарә, wәрә hун пешие hәр'нә дәст р'уе hәв паше әм hунва. Әw к'ин— бохса дьле тәда Шамьл бәг, әw гьлие тә кьрйә, әм дьвен шәрмә. Әw hатьна тәйә ль вьра, дәста тәва бьра бьвә биранина биркьрьне, бьвә кәвьре бьне бире. Дә к'әрәма хwә тö пешие р'авә, чьмки әв гьли тә т'әвр'акьрийә, у нане Усьве Хwәдо жи, шькьр h'әлалә, нәhиштйә храви бьбә, qәлпе öса авитйә дьле wә, wәки hун бь шә'дәтийа мә р'асти hәв бен. Шамьл бәг р'адьвә п'ийа. Бәк'е аг'е дьве, на, на, hун Хwәдекьн qә әз hаж ван гьлийа hәбум?. Мьн әв вьра бьhистьн. Wәлетда т'ö кәси дәрhәqа ве йәкеда хәбәрнәдайә. Т'әне wәхте Ә'вдьлә бәг hат гот, wәки бьhистйә, кö йәки бона wи Усьве Хwәдор'а ньзам чь готйә? Wәлә, мә дхwәст бьзаньбуйа к'а әw чь гьлийә. Wәлә чь кö мьн вьра бьhист, hун р'аст дьвежьн, нә h'әwще гöhдариейә. Паши әз нәhатьмә бона ләhәвhатьне, әз щаhьльм, ле wәки hун мьн дәwса аhьла датиньн малиава. Әзе сәва хатьре wә бемә р'уе ви щамери. Го hәрдö чунә дәст р'уе hәв, щие хwә р'удьне. Усьве Хwәдо дьве дә wәрьн, әм жи ч'ә'ве hәв р'амусьн, wәки жь тьште нә т'ö тьшт qәзийакә т'әзә нhатә сәре мә. Шех Бьраhим дьвежә Усьве Хwәдо, wәки мал тәва тәр'а, wәки ширнайе дьки орт'а мерьв. Шамьл бәг дьве а, минани ве финщана qаwейә ширьнә бәр мьн. Т'әмам hәв ширьн дьбьн. Ле от'аха к'еләке и'нтинийа h'әщи h'әшим дьhат. Шамьле бәг дьве бьра öса текә и'нт'ини, әw гöне wинә тенә дәр. Әwи нинбйа, хwә мә wа сәре hәв нәдешанд. Шех Бьраhим дьве wәлә хьравийа wи бу qәнщи, бу мә'нә, кö орт'а мала wә — Зәман хане ә'щәм у мала Сари Сьлеман аг'ае сипкида ав зәлал бу. Һун ч'ә'в hәв к'әтьн. Лаwьк дьвежьн, wәки дә бәсә т'әрка wьра бьдьн, wә кьрә ә'щевә-

кә мәзьн. Нан сар бу, т'әхт иди һазьрә. Шех Бьраһим дьве wәлә, әw ә'щевәкә мәзьнә, ләвһагьна wан кьрьнәкә т'ариqийә— дӧ маледи мәзьн пәй 100 салир'а ләв тен. Әва тьштәки дирикийә у wе һе—һе бе готьне... Әве тә сәр нен р'удьнен, Шамьл бәг у Бәк'е аг'е т'әвайи дьчьн сетийа Һ'әщи Һ'әшим дькьн. Һ'әщи Һ'әшим го wе дәме, р'ә'ма Хwәде кә'тьбу дьле wи, тӧ qәй дьвежи әw Һ'әщи Һ'әшим нинә, кӧ готә Шамьле бәге, wәки дьжмьне мә һатйә мала Усьве Хwәдо, саг'—сьламәт чуйә дькә р'авә Бәк'е аг'е мач'кә, ле сәр ньге хwәда дьк'әвә. Шамьле бәг дәсте wи нагьрә у бәр хwәда дьве, wәки әва гӧне тәйи хьлазнейә. Бәк'е аг'е дәст давежә мьле wи, у дьчә дәсте wи. Һ'әщи Һ'әшим ч'ә'ве wи р'адьмусә. Әwана т'әваи шьклe хwә дьк'ьшиньн бона биранине, бона шә'дәтийа wе йәке, wәки һәрдӧ мал диса р'әх һәв р'уништьн. Демәк һәләqәтие щинартийа һәрдае бь нәхшед т'әзәва бенә һунандьне.

Һ'әщи Һ'әшим дьвежә Бәк'е аг'е, дьве лаwо, wәхта дьчи wәлет, wьра бежә, wәки әм ләв һатьнә. Бьра һәр тьшти биркьн. Бәк'е аг'е дьвежеда, wәки әв гьли wә кьрийә бира мә, щәм мә тьште ӧса нае бира кәсәки. Шамьл бәг дьвежә Һ'әщи Һ'әшим, wәки тӧ у ед минаһи тә бьра биркьн, һун гьлие кәвьнә нәщайиз дькьнә бира щаһьла. Һ'әщи Һ'әшим дьве иди ирода мьн биркьр. Ле әwе бьвә йа дироки, wәки әм жь wе һинвьн у вьра wада бемә'нә qәләтие ӧса нәкьн. Әw биранине әве мале, әви гӧндир'а бе гьредане. Бәри чуйина мевана. Мә'руф к'ьлама „Qәрqоп'ане" дьстьре, кӧ жь Ә'вдьла бәге һин бубу. Әw дәрһәqа меване щаһьли жь Ә'нт'аве Бәк'е аг'еда бу.

Һайло дьло, һайло дьло,
Һайло дьло р'әбәно дьло...
Һайло дьло, qьрqоп'анә, qәрqоп'анә,
Шәр'е Бәк'е аг'е, Һ'әсәне Зәйне шәр'әки к'ьбири бь дәманә.
Qьрqоп'ане дьнһер'ьм wе бь к'ешә,
Бәк'е аг'е, Һ'әсәне Зәйне патронташе хwә гьреданә, хwә данә пеше.
Дәwр—зәманада, к'е дитйә, к'е бинайә,
Wәки мәри гӧлләкер'а се мере ә'шире бьдә меше.
Һайло дьло, һайло дьло, р'әбәно дьло...
Qьрqоп'ане дькһер'ьм дәви сазә,
Һәwарике qот'а дакәтийә, сора жела тенә газә—газә.
Бәк'е аг'е ә'рафе мәйдане дькьр гази, дьго мьне 18 мере ә'шире кӧштьнә,

Ьe hьлнəдайə h'əйфа Ə'йшана ахейə бе мьразə.
Ьайло дьло, hайло дьло,...
Ьайло дьло, р'əбəно дьло.
Qьрqоп'ане we бь йанə,
Ьawарике qот'а дак'əтйə, сора лəв щьвийанə.
Бəк'е аг'е нава мəйдане дькьрə гази, дьго мьне 18
мере ə'шире кöштьнə,
Ьe hьлнəдайə h'əйфа Ə'йшана аг'е, т'ор'а зəрьканə.
Ьайло дьло, həйло дьло...
Ьəйло дьло, р'əбəно дьло...

Го wəхта Мə'руф к'ьлам хьлаз кьр Бəк'е аг'е бəрхwəк'ə ти дьве: „Хwəде хьравкə həй, мə ə'шире бе фə'мийа хwə сəва р'əва qизəке чаwa həв дькрə „коне р'ьзи". Əwи го ах дькьр, бəне пьшта wи дьqəтийа.

Вьра шех Бьраhим дьвежеда wəки ə'фəрьм тəр'а лао, тö we йəке иди т'əхмин дьки, кö бьракöштьн, шəр'е ə'шира т'əне дьжмьне мəр'а дəст дьдə. wəки мəр'а т'фаq лазьмə. wəкə аве, həwe лазьмə. Шамьл бəг, Гьзе ханьм, Аво бəг сйар дьвьн, ле Ь'əщи Ь'əшим малда дьминə. Ə'лие Усьв, wəки əw мəhəк бу, жь нава əскəр hатьбу, ньге Ь'əщи Ь'əшим дькə щи, п'ак дькə, паше вəр'ейи гöнде Т'əркəтуе дькə. Гöнде хwəда əwи hатьна хwəйə ль гöнде Алачалуе, мала Усьве Хwəдо кьрьбу мьжули, дьготə гьшка, wəки ль wьр лəвhатьна дироки буйə. Го Шамьл бəге готеда нə тə дьго əзе wи гьлийи биркьм, ле чьма дəрhəqа wида хəбəрдьди?. Ь'əщи Ь'əшим щаwa wи дьдə, wəки мьн wəр'а нəгот, кö əwe бьвə биранина hажпевhəбуне, нə кö биранина кьшандьна к'ин—бог'се, əз əwe чаwa биранина, кö иди буйə мəсəлə, гьли дькьм.

Гьли дкрьн, wəки Бəк'е аг'е Ə'нт'аве дəрhəqа we йəкеда хəбəрдайə. Wьра жи гьшка готйə, wəки əw буйə кəвьре бьне бире. Ле го щə'сусе Р'оме, əв йəк гиhандьбунə мəрк'əзе. Мəрк'əзеда бона ве мəсəле бесəбьр бун. Wəки кöрманщед бьн дəсте Ур'ьсда əwqаси хирəтк'еше мьлəте хwəнə. Р'омеда, го, жь т'фаqа wан дьтьрсйан, лома жи чуйин hатьна сəр синор гəлəки чəтьн кьрьн у щарна жи qачахе алие дəwлəтеда р'öшəткьри hин дькьрьн, wəки синор бьт'əр'ьбиньн, т'алане кöрманще wəлате Ур'ьс бьвьн.

ШӘР'Е СӘР Т'АЛАНЕ Һ'ӘСНИЙА

Чуйин—hатьна гьрәгьре ә'шире ль мале hәв, хазма wәхта әwана жь wәлатәки дьчунә, wәлатәки майин, qәт Р'ома р'әш хwәш нәдьhат. Го ль Стәмболе иди дәрhәqа ве йәкеда дьфькьрин, wәки чаwа бькьн, wан чуйин—hатьна бьт'әр'ьбиньн у орт'а кӧрманща ләhвкьн, ӧса ләвхьн, чаwа дьвежьн, поч'ька h'әске теда нәгәр'ә.

— Чуйин—hатьна гьрәгьре к'ӧрда нав hәв wана ч'әв наси hәв дькә, wана незики hәв дькә, аwа ль Стомболе дьфькьрин. Әм готи hәр тьшти бькьн, wәки әwана hәвр'а нәвьнә пьшт. Wәки ӧса нәкьн, иди зора мә wанда начә. Готи әве йәке нhава бькьн, hәла he т'фаqа wан т'ӧнә, hәла he т'әзә дәрhәqа wеда чәнд мәрие wанә ль Ур'ьсете у Щьзира Бота)мала Бәдьрхан) хәбәрдьдьн. Готи wана текьнә сәр чока бь дәсти wән хwәхwа, бь дәсти бет'фаqийа wан. Әгәр hьнәкед wанә хwәнди дьвежьн, wәки сәрбәсти, азайа мьләт дәст мәданә, бь сайа йәктийа мә. Әм жи готи бежьн, wәлә, бьндәстийа к'ӧрда дәсте мәданә, бь бет'ьфаqийа wан. Аwа ль Стәмболе дьфькьрин, гьрәгьре Һ'әмид п'аша, аwа фел у фәне т'әзә дьгәр'ийан сиасизане т'ьрк'а.

Әwана го, дәрhәqа чуйина Усьв бәге, Усьве Хwәдода ль Т'ьвлисе щәм дәwсгьртие п'адше Ур'ьс бона хwә qәзийакә мәзьн h'әсав дькьрьн. Го р'ожнәмед Т'урк'иае дәрhәqа ве йәкеда бь п'әрдәкьри ньвисин. Ле мәрьвед аqьл т'әхмин дькьрьн, wәки әw чуина wан hерса Т'урк'иае р'адькә. Т'урк'иа дьфькьри, wәки Ур'ьс бона кӧрманща мәк'т'әб вәкьрьнә у вәдькә. Дәрсдара hазьр дькә, ло дьхwәзә мәк'т'әбе гәр'ок жи ль зозана бона qиз—бука wан вәкә. Әван пьрса р'әh'әти нәдьда Т'урк'иае. Әwе хwәр'а дькьр—дьпива, wәки әw мәщал ч'ә'ве кӧрманща вәдькьн, wәки әw дьвьнә хwәнди. Ә, мәрьвед хwәнди жи р'ьнд сәрәдәрие дьнйае дькьн. Һ'әтани нhа к'ӧрде wәате мә минани сәwдәсәра qә дәнге хwә кьрьнә, qә пьрсәкә мьләтие пещда к'ьшандьнә. Дә'wа хwәхwәтие кьрьнә?. На, на, h'әзар щари на. Ле ль Щьзире чәнд h'әве wанә хwәнди hун дьнhер'ьн чь кьрьн. Әскәре хwә бәрәвкьрьн, мqабьли дәwләтәкә минани йа мә дәwләта— Али Озман усйан бьльндкьрьн. Wәлә мә wан

нькарьбу. Һ'эта мә дәрмане бет'аqәтийа wан дит. Әw дәрман бет'фаqийа wанә, wәлә бь сәри wе жи әв усйана Бәдьрхана весийа. Әwана жи сьргуни ада Крете кьрьн, һ'әтани һьше wан һатә сәре wан. Әw анинә Стәмболе. Әв йәк жи диса мәщаләкә бет'фаqкьрьнейә. Чьмки чьqаси сәр һәвбьн, wе аqаси сәр һәвда бьр'есьн у бьхwәзи, нәхwәзи, wе хwәр'а зьмане т'омәри бьвиньн, бьвнә йәк.

— Һәр тьшт готи бе кьрьне, wәки әw к'еләка һәв р'унәнен. Готи т'ьме кәләмәки тә'лайе орт'а wанда һәвә. Бә'са хәбәре, меркöштьн, т'аланкьрьн, ч'ә'вбәрдана намуса һәв,— сәрк'аре qәза Wане дьготә бьндәсте хwә. Дәрһәqә һәр чуйин—һатьна гьрәгьре ә'ширеда Р'ома р'әш дәстхwәда пе дьһ'әсийа. Чаwа?.

К'öрманщ бь дьле хwә гәләки саг'ьн, әwана жь маләке дьчьнә мала дьне хәбәрдьдьн, пәсьнә qонаха хwә дьдьн, дьле хwә бәр һәв вәдькьн. Ле тö wәрә бьнһер'ә, Р'ома р'әш öса кьрийә, wәки щә'сусе wе һәр дәра һәнә. Әwана дьк'әвьнә красе кöрманще дьлсах, гьлийа же дәрдьхьн у дьчьн ә'лами мәрк'әза хwә дькьн.

Ә'вдьла бәг, Бәк'е аг'е, wәки һатьбунә wәлате Ур'ьс, чубунә мала к'е, чь хәбәрдабун, го т'әмам к'әтьбу гöһе Р'оме. Го Р'ома р'әш һ'әвса хwә жь һәләqәтиед к'öрда у Иране жи дькьр. Әwе баш заньбу, wәки һәләqәтиед эл-ә'шира сипкиие йа мала Сари Сьлеман аг'ае сипки у йа пьсмамед шәе Иране Зәман ханийа зува нәхwәшә. Нәхwәштийа орт'а wанда дьле wе дьһат, чьмки qәбилед ван һәрдö малбәта һәрсе wәлате щинарда жи — ль Ур'ьс, Т'урк'иае у Иране һәбун. Р'оме нәдьхwәст, wәки һәв р'унен, орт'а wан хwәшвә. Гәфхwарьнед wан һьмбәри һәв гәләки Р'оме хwәш дьһатьн у бь п'әрдәкьри щарна һәлан дьданә wан, wәки хьравийа орт'а wанда т'әзәвә, кö пәйһатиед wан жи һәвр'а дьжмьнатие бьк'ьшиньн. Го Р'оме бьһистьбу, wәки wәк'иле мала Зәман хан у Сари Сьлеман аг'ае сипки ләвһатьнә. Ло һәла жь wана йәки жи готйә, wәки әв ләвһатьне бьвә дирок бона әм вьрһада хьравийа һәв нәкьн. Әве готьне, го Р'ома р'әш тутька хьстьбу. Әw дьфькьри, wәки бәс нинә кöрманщ ль wәлате Ур'ьс дьхwәзьн т'фаqа т'әмамийа к'öрда чекьн, нһа жи орт'а хwә иранийа баш дькьн. Әв нәк'ара Т'урк'иаейә, әв йәк мьqабьли Т'урк'иаейә.

Т'урк'иаеда фел—фәна, мәщалед щә'усне дьгәр'ийан бона т'әр'бандна т'фаq, һ'шйабуна к'öрда. Пәй гәләк легәр'ине сиасизана, шеwрдара дәwләта Р'омеда һатьбунә сәр wе фькре ,wәки т'әне дöтирәтийа кöрманща wе стуе wан

бәр гьшка хwаркә. Мәрәме Р'оме жи стöхарьбуна wан бу. Бона wи мәрәми. Wәки кöрманще сәр синор бәри һәвдә, орт'а wан хьравкә, әw планәкә мәхсус чедькә. Wәкә 10 зьвтие хwә дьшинә нава кöрманща бона хwәдегьрави wе йәке, wәки нәһельн жь wәлате Ур'ьс qачах, дьә дәрбазбьн. Әв зьвтие тә нава к'öрдада п'ьр'е—һьндьки һини зьмане кöрманщи дьвьн, һин р'е—р'ьзма wан. Го шәв жи wана дьзива ль гедука гöллә агьр дькьрьн. Гöлла бәри р'енщбәра дьдан, го һәла 2 кöштьн.

Э, бнәлие к'öрдә дьлсаг' т'ьре алие ур'ьс гöлла бәрдьдьн, wәки кöштьна һәрдö шьвана жи qачахе синорт'әр'банди кьрьнә. Го ижа wә бьнһер'ийа wан звтийа чаwа ньге хwә ә'рде дьхьст, п'ор'е хwә вәдр'ун, һерса хwә р'адкьрьн, йане бона к'öрда әw һазьрьн сәре хwә бьдьн. Wана сәре хwә дьһ'әжандьн, wәки һ'әта нһ'а әв мьләте сәре ч'йа чаwа дост у херхазе хwә нас накә.? Го wәлә, р'ожәке жи wан гот, wәки ур'ьс ашкәрә кöрманще wәлате хwә һин дькә, кö т'алане wә бьвьн, зоре бьднә wә. Әwе һ'ьщуми сәр wә бькьн, wә жь ван дәра р'аqәтиньн, зозане wә хwәшьн, wе жь wә бьстиньн. Го гәләка баwар дькьр. Ле мала Сари Сьлеман аг'ада бәр хwә дьк'әтьн. Р'оме гәләк гьрәгьре ве мале кьрьбунә бьн шькбәрие у щә'суси сәр wан һәбу. Р'ом жь wан дьтьрсийа чаwа щьн һ'әсьн бьтьрсийа.

Әw зьвти, wәхта т'әхмин дькьн, wәки нава к'öрдада иди гәләк шькбәрьн бәрбь сийасийа Ур'ьсете, у бона нәһельн, кö р'әqәма мәрьвед минани гьрәгьред мала Серхун зедәбьн, хwә дьләзиньнә мәрк'әза хwә. Әwана бәре готьбунә бьнәлийа, wәки пәй wанр'а wе нһа бьвиньн, жь алие Ур'ьс qачах, фьрар, дьзе т'ьме синор бьт'әр'биньн у wан т'аланкьн, ло мера жи бькöжьн..

Звти мәрк'әза хwәр'а һәр тьшти дьвежьн.

Мәрк'әз тö мәрк'әзви чь дькә? Тинә к'ьнщ—р'ьһ'але к'öрда wан звтийа дькә. Әwана го зьмане мә жи һинбубун, шәвәке дьшинә сәр синоре Ур'ьс— Р'оме у әwана дәстпедькьн синор дәрбаз дьбьн. Зьвти гöнде Хане, Qуч'е, Qәрәхт'ине, Басинәке дьдьнә бәр гöлла, дьвә һәwар—гази. Го wәхта wана гöллә бәрдьдан, пер'а жи бь зьмане мә дькьрьнәгази— һа мә леда, һа р'әви, һа әwи һан пәзе хwә һьшт, р'әви...

Го Хwәде wе шәве wана зийанәкә мәзьн да мләт. Һ'әтани сьвә р'он бу, wана чәнд кәри бәргәле һ'әснйа жь синор дәрбазкьрьн, у хwәхwа жи бә'тәвәбун.

Сьвәтьре сәр синор бәрәв дьбьн у лаwьке мә пе дурбиние пәзе хwә сәе шьвантие навда дьвиньн.

Го wи чахи синорə баwарки валабун, ле диса бе изьн кəсəк р'о нькарьбу бьчуйа алие майин. Эве тə хwə дар-бəра дьхьн, we р'оже нькарьн т'ö тьшти бькьн. Тə'ри дьк'əвə ə'рде диса дəстбь гöллəбарандьне дьвə. Кöрманще мəйə синоре Ур'ьсда бəрəви сəр һəв дьбьн у сəр гöнде Хане шəр'əки гьран дьчə. Го звтийа гöллə р'ьнд давитьн. Дə əwана wəхтеда һини т'əлиме шер' бубун, мəщал нəдьданə лаwьке мə, wəки т'ек'əвьнə qəлəчийа, гедука феза гöнд wан бьстиньн. Го Хwəде хортəки гöнд дькə фəсале, хwə ə'рдер'а дьшьqьтинə дьгьһижə звтики, дəст у п'е wи гьредьдə, пе лач'ька сəре хwə жи дəве wи у wе шəве тинə гöнд. Лаwьке дьне пенаһ'əсьн, дькьнə шəр'. Тьрса wан we тьрсе бу, wəки ньшкева нəк'əвьнə гöнд намус—ə'рзе wанр'а нəлизьн. Го лаwька дькрə шəр', wана т'ьре щəрда фьлан йан жи беван бəгийə, йа шех Сəльһ'ə, wəки диса һатийə т'алане wана бьвə. Wан зьвтие нəмам жи го wəхта гöллə давитьн пер'а жи Хwəде гьрави пəсьне хwə дьдан, дьготьн, əз Ə'рфуте Хальтьм, əз Qасое Шеромə, əз Зьнаре Qəромə, һуне нһа бьнһер'ьн əм чь тиньнə сəре wə... Лаwьке wəлате Ур'ьс жи го наве wан мере ə'шире бьһистьбун. Дьфькьрин, wəлə, һəма əwьн, кö мəр'а дькьнə шəр', əwьн кö дö кəрие гöнде мəйə майин бьрьнə. Ле го нава ханийада йəки дьготə щаһьлед гöнд, wəки һəвə т'öнəвə, əв Щьнди, щəндьрьме т'ьрк'анə чьмки гöлла р'ьнд давежьн. Паше мере к'öрд сəва намусе мьрийə, əw т'ö щара мере ə'ширер'а навежə əзе нһа һ'аша wа биньмə сəе ə'рзе wə.

Го дьготьн, wəрьн əм наве ə'шире, гьрəгьред we һьлнəдьн, диса Р'ома р'əшə хайинə мə бəри һəвдьдə.

Го Хwəде əв гьли дəве wанда бу, ньшкева дəнге гöлла һатə бьр'ине. Тö нəвежи əw зьвтие кö дил гьртьбун. ханийа жер'а готьбу, wəки əw хwəхwа нəкə гази, нəвежə һəвалед хwə, wəки гöлла нəвежьн, we wи бöкöжьн. Звьти тьрса хwə һəвалед хwə дькə гази, wəки əw дил к'əтийə, wəки we wи бькöжьн, əгəр һун гöлла диса бавежьн. Зьвтиед wəстийан, wəхте ве йəке дьбьһен нə кö бона кöштьна һəвале хwə гöлла навежьн, ле бона сəре хwə хьлазкьн, бона сöр'е дəwлəте вəшерьн, дьһельн, дьр'əвьн.

Ханийа wəки we шəве нав—намуса хwə хwəйкьрьн, к'ьламе давежнə сəр хwə, дьвежьнə сəр Һосе Шəweш, Эсо, Ə'мо, меранийа wан.

Эле дае, дəлале шəр'əке мə
Qəwмийə Хана шəwти ч'ə'лан у нəwала.
Дə we гава дьне Һосе Шəweш кьрə

**газu, го Əсо, Ə'мо һун баве мьн
кьрьвьн, дə һуне чевьн че бьхəвьтьн,
Əме иро бəла бькьн к'оме нəйара,
бькöжьн щоте вəглəра, дə бьра мə'нəкие ван мaqула
вəгəр'ьнə сəр ханьма зинə вала.**

**Эле, дае, дəлиле, шəр'əке мə qəwьмйə Хане wе бь
сусə,
Т'ьвьнга мьле Һосе бьрада чаплйа ур'ьсə,
Дəстада минани кəре бузе дьч'русə.
Дəма гава дьне Һосе Шəwеш кьрə гази, го Əсо, Ə'мо
һун баве мьн кьрьбьн, чевьн, че бьхəбьтьн
əме иро бəла бькьн, к'оме дьжмьна, бькöжьн щоте
бəглəра. Əре Хwəде сьва нава эл у ə'ширеда мəр'а
нав—намусə.**

**Эле дае, дəлиле, əзе Хана шəwьти к'əтьм сəре гəлийа.
Кəсəке т'öнə щаwəке бьдə бəрəка Гърида'е нав
ə'лийа, бе нəйара кöштийə щоте бəглəра, 12 мере
ə'лийа ,ле деране, к'ока маqула жь мə qəлийа.**

**Əле, дае, дəлиле, шəр'əке мə qəwьмийə Хана шəwти
дəве голе,
Һосе Шəwеш кьрə гази, го Р'əсул бəго, мьн тəр'а
дьго мьнр'а wəрə йоле, əгəр найи йоле, əзе сьва нава
р'оже мера тə бькöжьм, щьнйазе wана бьдмə тə'ве,
һ'əсаве qьрш у qала чоле.**

**Дае шəр'ə, баво шəр'ə...
Шəр' дак'əтйə гəлие Хане, эварда 12 тика лəв дгəр'ьн.
Һəwарике дак'əтйə гöнде К'əло, к'ома бувкание
жела тейə п'ир Т'əмо— фəqире ханийа, хwə дайə
сəр пешийайə əван мере мерхас сондəке хwарьнə,
сонда т'əмамиейə, т'ö щар т'ö щар вəнагəр'ьн.**

**Эле ,дае, дəлиле, Хана шəwьти дьнһер'ьм ба те, сəд
щар ба те.
Дə бьра агьре кöле тек'əвə мала Ə'ме Нəмо т'ьвьнг
мьла те, бьра хере нəвинə чəта нəйара, wе кöштьнə
щоте бəглəра, 12 мере ə'лийа. Һи, wе һи, wе чаwа 12
мале ə'шире данə бəр мират'е.**

Дəнге к'ьламе дьк'əвə гöһе звьтийа. Əве тə ша дьбьн,
wəки wана йа хwə кърйə. Ə'шира бəре хwə дайə һəв, к'ока

15—188

һəв тиньн, дӧтирəти кьрьнə нава wан. Əw дəсте хwə лəв дьхьы, wəки мəрəме wан һатийə сери.

Нһа дьфькьрьн, wəки чаwа əве нəп'акийа хwə вəшерьн, wəки əw жи т'ек'əвə к'иси wан. Əwана сəва wе йəке р'е—дьрба дьгəр'ьн, wəки ижа чь р'увитийа бькьн.

Əве тə дькьн, накьн, р'йа р'йа дəрнахьн, тьрса wан һəвале wани дилк'əти бу, wəки wе дəве хwə бьшəwьтинə, нəнəред wан сəр авехə. Əw ћьла алики, щə'нма wан, дəwлəта Али Озмане вьра р'əзилвə. Дьнйае пе бьһ'əсə, кӧрманце пе бьһ'əсьн у һ'əта—һ'əтае ит'баре ле нəйньн. Əwана хwə, һ'але хwəр'а дьвежьн, Паше р'екə анəгори хəйсəте сийасна дəwлəта хwə дьвиньн. Дьвен, wəрьн əме бежьн, wəки əм əwи мерьки нас накьн, мə qə əw хəwна шəведа жи нəдитйə. Əw ур'ьса кьрйə wи дьлqи, хwəр'а жь гӧндəки һ'əснийа анийə, дьхwəзə орт'а дəwлəта Т'ьрка у к'ӧрде wəлате wан лəвхə. Т'əмам һəвр'а qайил дьвьн у к'ьнце əскəрие хwə дькьн, бемьнəт хwəр'а сəр синор дьгəр'ьн.

Гӧнде Ханеда, əwи т'ьрк'е дильрти дьдьнə хəбəрдане. Го балек'əти qə бəрхwəнəда, тьрса һəр тьшт гот. Го лаwька иди ньзаньбу чь бькьра, Го готьн, wəки əв фəна, демəк, йа Р'ома р'əшбу. Əв ə'щева, кӧ һатə сəре мə диса əwе кьр. Го гəлəк мəрьвед сəрə жи дьготьн, wəлə, баво, əм чьqаси же р'əвйан, мə чьqаси һ'əwза хwə ле кьр, диса ле хьлаз навьн. Əw буйə к'əфа сəе һар, диса ə'шира бəри ћəв дьдə. Го, wəлə wа навə, əм ве щаре готи дəрба хьлазие бавежьнə һəв. Иди к'и чу, к'и ма. Го гəлəки фькьрин, гəлəки һəв чун һатьн, р'йа щаwа Р'ома р'əш дьгəр'ьн. Wи чахи иди го, һəр дəра бубу һəwар—гази. Т'əмам бəрбь синор дьһатьн. Го сəр синор щьмə'т ӧса бəрəв бубу һəр Хwəде заньбə, дəрзи бавитана ə'рде нəдьк'əт. Мəрьв жь һəрдӧ алие синор жи һатьбун кӧштьне. Нава ə'ширада шин—гьри бу, дьньватьн, Т'ьвдарəке һ'ӧщумкьрьне т'əзə дьдитьн. Ле һəла һе хенжь ханийа кəс һаж wе фəна т'ьрк'а т'ӧнəбу. Гьрəгьре эле т'ел сəр т'еле Р'əwане у Т'ьвлисер'а дьк'ьшандьн, wəки зукьн, хwə синорр'а бьгьһиньн. Шеwрəкə гьран хwə у дəwлəта Али—Озманр'а дайньн. Һ'əтани жь Т'ьвлисе у Р'əwане мəрид р'əсми бьһатана, лазьмбу тьштəк бькьрьна, пешийа хунр'етьна орт'а ə'шира бьгьртана, сəвəве wе бьдитана.

Сəвəве wе нə нава кӧрманщиеданə,— ханийа хwəр'а хwəр'а дьготьн.

Ћəла һе жь гӧнде Хане дил нанибун.

Ль Тəндурəке щаwе дьдьнə Усьве Хwəдо, əw лева хwə дьгəзə, wəки Хwəде сəр шə'дəйə, əв кьр йа Р'омейə у мə'-

нәк жи һатьна Ә'вдьла бәге у Бәк'е аг'ейә. Әw те Алачалуе мә'руф бь qачахи дьшинә Р'оме, нава эл—ә'шире мәйә ль wьр, wәки жь wана быньрсә, к'а гӧмана wан дьгһижә бьрьна кәри—бәргәле һ'әснийа. Пе бьһ'әсә к'а wана һ'ӧщуми сәр гӧнда кьрйә у чьма, р'ьнд пе бьһ'әсә бе жер'а бежә. Усьв мәхсус Мә'руф дьшинә, чьмки әw щәлали бу, т'ьрк'и р'ьнд заньбу насе wи wәлати бу.

Һ'эта Мә'руф те, Усьве Хwәдо, Усьв бәг, Һ'әмид бәг дьчьнә сәр синор нав щьмә'те. Әwана бәр дьле wеда теи. Дьвежьн сәбьркьн, нһа һәр тыште минани щә—гәньм бе азӧр'кьрьне ,гӧнәк'аре бенә щәзакьрьне. Пәзе wәе жи, ә'сә пашда бе. Ле йа кӧштийа һьн ви али, һьн wи али иди чу к'иси мә. Әве тә дәрһәqа дилда һәр тышти пе дьһ'әсьн, лома дьвежьн, wәки гӧнәк'аре бенә щәзакьрьне, йане зьвтиед Р'оме. Ле бәле, наһельн, гьли—готьне дил бәлавьи у әwи жи дьзива хwәй дькьн, һ'эта дәма лазьм, wәхте Р'ома р'әшр'а тек'әвьн qал—щәнге. Мә'руф жь сәфәра хwәйә нав эл—ә'шире мәйә Р'оме те. Әw дьвежә Усьве Хwәдо, wәки гӧр'-гӧмана т'ӧ кәси нагижә т'алане һ'әснйа, шәр'е сәр синор. Әwана жи гәләки бәр хwә кә'тьнә сәва кӧштьна мера. Wәлә, сьлаве ширьн жи, Усьв бәге у тәр'а шандьнә. Ә'вдьла бәге. Бәк'е аг'е жи дьгот, wәки бьра льнге мә бьшкәста әм нәчуйана нав лаwька. Усьве Хwәдо дьве бьра льнге Р'оме у т'әхте wи бьшке. Тә ньқарьбу бьгота wан бьра льнге хwә мале мә нәбьр'ьн, Р'ом т'фаqа мә дитьрсә, Мә'руф дьве, wәлә, әw баш ве йәке заньн. Усьве Хwәдо дьве дә wәки ӧсанә шькьр мала Хwәде. Сьвәтьре Усьве Хwәдо дьчә мала Һ'әмид бәг йәко—йәко чь Мә'руф готьбуйе, жер'а дьвежә у сәрда зедәдькә, wәки wи у зьтиед Р'ома р'әш маләкә хwәшә.

Һ'әмид бәг, wәки бейи Усьв бәге т'ӧ пьрсәкә мьләтие сафинәдькьр, дьве дә тӧ сәбьркә, әзе Усьв бәгер'а хәбәрдьм, к'а чь дьвежә. Усьве Хwәдо дьве мала тә авабуйо, к'а wәхте хәбәрдане майә. Сәр синор, тә дит чь дьвә, дьжмьне р'утьк хwә дәсте хwә т'әwарнәкьрйә. Нһа чька wе чь ә'щеве бинә сәре мьләт. wәлә, әз һивийа хәбәрдана wә насәкьньм. Мьләт ве дәме бехwәй наһельм. Әзе һәр'мә сәр синор, һун жи wәрьн.

Го Хwәде, wәхта Усьве Хwәдо, Мә'руф, Хwәде Һузо, Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо, К'әләше Хwәдо, Сәлиме Исо, Әмьре Нәво чунә нава лаwька дьл—щәгәре гьшка бу пола, хwәр'ахwәр'а готьн, wәки пәзе wан ӧнданавә, Усьве дә'wа кәвн т'әзәйә сәр синор бькә.

Усьве Хwәдо Мә'руф, Qадие К'әло дьзива дьшинә,

wəки дил биньн. Əве тə дьчьн əwи тиньн у двежнə Усьве Хwəдa, дə wəрə мə анийə, к'а чь дьхwəзи жер'а бежə. Əw дьвежə, wəки əз qəт нахwəзьм əwи бьвиньм, чьмки, həвале wи дьнhер'ьн, чь ə'щев aнинə сəре ə'шире. Лаwьк дьвен, ле əwaна чьма анийə, сəре ə'шире?. Əwана хwəхwа жи щаwa хwə дьдьн, əwана на, hьнəке дьне we мəщбурбуйн, бьн h'ököме дəwлəта хwəда əв йəка бькьрана.

Усьве Хwəдо дьдə аqьле хwə, wəки гьлие Мə'руф, Qaдие К'əло р'астə, дьве дə əwи бьвьнə хание hан, əзе бем жер'а хəбəрдьм.

Хенида звьтие Р'оме həр тьшти, həр гавəкə хwə у həвалайə бь дəсте дəwлəте дьвежə. Жь щева wи к'аг'əз—дəвт'əре wийə бь мора дəwлəте т'əстиqкьри дəрдьхьн. Усьве Хwəдо wана дькə бəра хwə у hазьрийа шəр'е зардьвə т'əви гьрəгьр, звьтиед Р'оме.

Чəнд сəh'əте дьне Усьв бəг, Ꜧ'əмид бəг, т'əви wəк'иле идаред Т'ьвлисе у Р'əwанейə бльнддəрəщə, к'омəкдаре дəwсгьртие п'адше хwəхwa тенə сəр синор. Бəри ве йəке го иди алие Р'омеда мəрьвед бь к'ьнще əскəрие дьhатьнə к'ьвше ,əwана жь Стомболе hатьбун бона дə'wак'арийа алие ур'ьс:

Гьрəгьред мə, wəк'иле дəwлəта Ур'ьсə hатир'а həр тьшти дьвежьн. Wана р'ьн дьдьнə сəрwəхткьрьне. К'омəкдаре дəwсгьртие наместник, башqə сьлаве сəрк'аре хwə ə'лами Усьв бəге, Усьве Хwəдо дькə.

Нəместник готбу, wəки бежə wана, кö wəхта гьли бен, дəрəщə те, əw дькарьн сəр наве wи жи хəбəрдьн.

Дəма р'астhатьне т'əви wəк'иле Р'оме те, го Хwəде вана бəр да бəре həв. Го бь сьре хəбəрдьдан. Т'əмам гöhдарийа həв дькьн. Ꜧəр йəк дьщə'динə йе дьне баштьр хəбəрдə, həр йəк к'ара wəлате хwə дьгəр'ə.

Ле чь жи бежьн, чь нəвежьн, вьра зйан гьhиштйə мьлəте мə, əм к'əтьнə нава дəв—дьрана. Го Хwəде гьрəгьрəки мəйи wəлате Р'омеда бəрхwə нəда, гот, щамерно, hун сьвəда дьвежьн, wəки синор готи баш бе хwəйкьрьне, wəки чуйин—hатьн, готи бь закони бь изьндайин, бьвə. Ле hун qə сəр əви шəр'е ван həрдö р'ожа пешда буйи, сəр т'алане ван мерька насəкььнн?. (Əwи хəбəрда чьмки wəк'иле Р'оме həр тьшт дькьрьн, wəки фькьра мьсьлəт'чийа we дə'we дурхьн).

Т'əвбуе мьслə'тейə жь алие мə дьвежьнə wи, wəки сəбьркə, ле əм чьма hатьнə вьра?. Əwe пьрсе əм вьра бəрəвкьрьнə, əме нhа we hур гьли азöр'ö бькьн у алие хwəда на-

ве Усьве Xwәдо дьдьн, wәки әwe сәва wьра хәбәрдә. Чьмки әw h'имли пьрсед хwәйкьрьна синорва мьжулә.

Го Усьве Xwәдо у wәк'иле Р'оме дьк'әвьнә п'есира hәв. Го Усьве Xwәдо бәре ә'wльн дьве слава Xwәде wә гьшкар'а. Паше дьве, wәки we чь бежә т'әмами сонд харийә жь наве дине хwә, наве мләте хwә, наве йәке Жорьн, we р'аст бежә. Әw дьве әва чәнд щарә синоре мә те т'әрьбандьне, пәз—дәwape хәлqе т'алан дьвьн, Мә дәрhәqа we йәкеда wә'дәда готийә h'әму дәрәща. Әм hатьнә сәр we фькре, әw h'әмушк бь дәсте дәwләте те кьрьне. Wәк'иле Р'оме навбьр'ие дьдә хәбәрдана wи, дьве бежә, бежә, бь дәсте к'ижан дәwләте?.

Усьве Xwәдо дьве, тӧ к'әрәмкә, әме нhа наве we дәwләте бь шә'дә, избати бьдьн. Wәк'иле Р'оме щие хwәда дьтәвьзә, Усьве Xwәдо дьвежеда, wәлә, чәнд гьлие мьнә дьне жи hәбун, мьн бьгота, паше наве дәwләте hьлда. Ле әз т'әхмин дькьм, гьшк hивийа wи навинә, лома әз иди дәст жь гьлиед хwәйә майин дьк'шиньм у бь щабдарийа сәре хwәва ә'лам дькьм, wәки әw дәwләт дәwләта щинарә, дәwләта Т'урк'иаейә.

Wәк'иле Р'оме дьве, wәки тӧ хелф хәбәрдьди, тӧ бәребәреда, кал—баве хwәва дьжмьне дәwләта Али—Озмани. К'анена шә'дәтие тә?.

Усьве Xwәдо бь h'әмди хwә к'аг'аз—дәвт'әре зьвтие дилгьрти дәрдьхә у бәр wи датинә. Дьве бежә әвана ед дәwләта Р'оме ниньн.?

Әви тә дурва дьвежә әре, ед мәнә. Усьве Xwәдо дьве дә бьхунә, әw дьхунә, фә'м дькә, wәки бь заре хwә шьмьтийә, кӧ готйә, ед мәнә. Дьхунә, хьлаз дькә, дьве әз дӧдьльм, wәки әw ед мәнә. Дьве дьвә тә хwәхwа әw сәр наве мә чекьрьнә, у кьрьнә бәрйа хwә. Тә заньбуйә, wәки әме вьра р'асти hәвдӧ бен, анийә, wәки бәр ван маqула хwәр'а навәки qазанщки, шька т'әр'бандьна синор бини сәр мә.

Усьве Xwәдо дьве нhа we бе азӧр'крьне у двежә, wәки дьл биньнә hӧндӧр'. Wәк'иле Р'омейи мәзьн; әwи нас дькә, у чаwa дьвежьн, Xwәде п'әрде дьдә бәр ч'ә'ве wи, әw р'адьвә, сьлаве дьдеда. Т'әмам әве йәке бәр ч'ә'ве хwә дьвиньн, дәнге хwә накьн. Wәк'иле Р'оме жи Xwәде же стәнди, hаж пе т'ӧнә, wәки мәрие wан дил к'әтийә. Чьмки кәсәки жь wан пер'а нәгиhандбун жер'а бготана у hәвале звтйә майин жи хwә вәшартбун, нәwербун ч'ә'в гьрәгьре хwә к'әвьн, чьмки we жь wан бьпьрсйана, к'ане hәвале wәйи дьне? А вьра дькарьн, wәк'иле Р'омер'а бежьн, маqуло, мала хwә дәрк'әто, бе т'ьвдиро.

Усьве Хwədo дьвежə wə гьшка дит, wəки əв мерька ə'сле хwəда т'ьркə, əw həв насдькьн, wəрьн əм гöhдарийа wи хwəхwa бькьн. Го Хwəде авитьбу qəлпе wи, нане мəйи h'əлалə, го öса хəбəрда ,öса гьли кьр, wəки wəк'иле Р'оме шəрма ч'ə'ве хwə гьртьбун.

Главие Тəндурəке дьве дə бежə əв жи мьн минани, чаwa тö дьвежи, wан к'аг'əз, дəвт'əра чекьрийə, дə бежə?

Wəк'иле дəwлəта Ур'ьс, го гəлəки маqул, хwəнди у назьк бун, гəлəк щара т'əви пьрсе h'öщəтейə hолəqəтиед Р'омер'а гьредайи бубун, баш хəйсəте wе дəwлəте заньбун, хəбəрдьдьн, дьхwəзьн wəк'иле Р'оме нава h'але пек'əнитие дəрхьн. Əwана ча дьвежьн, гöне wан ле те, йəке жи нахwaзьн чаwa мəрьв нöхсанкьн. Ле həр тьшт бь дьле wанə, wəки əw дəwлəт бьвə сосьрəт,wəки сийасийа wе йа нəqəнщə, йа мqабьли исафейə. Əwана дьвежьн, wəки həр тьшт фə'мдарийə. Wəк'иле Р'оме диса дəст пе дькьн, wəки əв мерька ,дəсте хwə бəрбь Усьве Хwəдо дькьн, гöнəк'арə. Т'ьме жь wəлате мə гьрəгьре к'öрда тен—дчьнə мала wи. Əw т'ьфаqа wан дькə йəк. .К'омəкдаре дəwсгьртие падше Ур'ьс щаwa wи дьдə, wəки əw тштəки башə, wьра чь həйə. Əw йəк лайиqи пəсьндайинейə. Wəк'иле Р'оме дьве, маqул, hун хəйсəте к'öрда ньзаньн, wəки т'фаqа wан həвə, кəсəк жь мə wана нькарə, хəбəрдан wанр'а навə. Гьрəгьре млəте мəйə ль wəлате Р'оме əве йəке дьбьhен, дьвьнə шə'дə.

Усьв бəг, Һ'əмид бəг дьвежьнə wан, wəки hун дьвиньн, əw чь дьвежə. Əw сəре хwə дьh'əжиньн. Wəк'иле дəwлəта Ур'ьс бəр хwəда дьк'əньн. Т'əмам тенə сəр ве фькьре, wəки сəр синор чь хьрави дьвə бь дəсте Р'оме дьвə, qəстбəндə дьвə. Əw жь т'фаqа к'öрда дьтьрсə. Вьра дə'wе Р'оме дькьн, wəки дəстхwəда кəри—бəргəле h'əснийа вəгəр'инə у т'əмамийа зйана сəр синор бьдə. Дьвежьн, wəки əw хуна wан лаwед мə жи бьдə, ед кö бунə хöре фелбазийа дəwлəта Али Озманə бь сьре. Əве дə'we wəк'иле Т'влисе у Р'əwaне дькьн. Гьрəгьред млəте мəйə həрдö алийа дьвежьн, wəки əw хуна мера нахöн, hьлнадьн. Wəхте бе, айе wане ə'рде нəминə, h'əйфа wанае бе hьлдане.

Сьвəтьре т'əмамийа кəри—бəргəле h'əснийа тиньн. Р'ома р'утьк р'ур'əш дьвə. Гьрəгьред мə дə ма хатьре хwə həв дьхwəзьн. Гази həв дькьн— Р'ом жь т'фаqа мə дьтьрсə...

Го Хwəде пəй ве йəкер'а əв к'ьлама нава щьмə'теда бəла бу.

Миро, дьле мьн йанəйанə,...
Шəр'е Бахьрголе qəwьмийə, сəр т'алане h'əснийанə.

Хера мала Хwәдеда Тәндурәка кавьл һәwарийа мә баһата баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре К'уви, данйа шәр'әки к'ьбири дәманә.
Хwәде мерә, Хwәдева ә'йанә созе баве Гоге, кәке Ә'ли бәге дәрбаз дьвә бәр дәwләта Ур'ьс—Р'оме һәрдӧ qьр'аланә.

Мире мьн, йо, йо, wәзиро wәрә...
Миро, дьле мьн к'инәк'инә, маqуло, дьле мьн к'инәк'инә.
Хwәде кӧле мала qӧмандаре Р'оме хинә, чаwа звтийа дьшинә кәри—бәргәле һ'әснийа жь wәлет дьк'ьшинә.
Хера мала Хwәдер'а иро Тәндурәкә кавьл һәwарийа мә бьһата баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре К'уви, т'ели Усьве динә.

Миро дьле мьн бетәбетә.
Хwәде кӧле мала qӧмандаре Р'омехинә, чаwа звтийа дьшинә кәри—бәргәле һ'әсьнийа дьк'ьшинә жь wәлетә.
Хера мала Хwәдер'а Тәндурәка кавьл һәwарийа мә бьһата баве Ә'ли бәге, сйар К'увие сут qәлетә.
Миро, навә, бейи тә навә, wәзиро wәрә...

МЬРЬНА ХWƏДЕ СУДИ

We сале, сала мьрьна Хwəде Суди əк'н р'ьнд һатьбу, зəвиед Хwəде Суди гӧндда йе гьшка гəлəктьр бун. We сале мерга wан жи гəлəк гиһа гьртьбу. Т'əмама к'аре дьруна əк'не хwə дькьрьн. Һазьр дьбун, wəки пешие гиаһе хwə бьдьрун, паше дəстбь дьруна зəвийа бькьрьна, һəр сал ӧса бу, һəр йəки бь нəфəре хwəва əв шӧхӧле хwə дькьр.

Хwəде Суди жи го we р'оже орт'а гӧндда р'уньшт, дəмəке дина хwə да ч'йа—бание Синəке, р'əwша гӧнде хwə, qасəке дур ньһер'и готə щинара, wəки исал, сала мьрьна wийə. Исал 17 сал т'əмам бунə, wəхта мьлйак'əтед qəнщ жер'а готьн, кӧ һəла те əqас сал жи бьжийи. Əw 17 сал пешда чаwа əwи дьгот, гьшка дитьбу, чубу we дьне — 3 р'ожа мрьбу. Хwəстьбун əwи ч'ə'лкьн, ле бəхте wи ле анибу, 3 р'ожа 3 шəва ба у бəгърбуйə, нькарьбунə ч'ə'лкьн. Р'ожа 3 əw чə'ве хwə вəдькə у дьвежə, wəки wир'а готьнə əw нинə, Хwəдоки майинə, wəки һе ав-р'ьсqе тə дьнйа р'оньк майə. Һəр'ə, һəр'ə, хwəр'а бькə, бьдə, 17 сала бьбьжерə. Һəма əw т'əмам бун те бьмьри. Ле нава wан салада тӧе т'ӧ wəхта нəхwəшнəк'əви. Те шьпийави гӧр'еби.

Сал дəрбаздьбун. Əwи салед хwə һ'əсавдькьрьн.

— Калко, wəки те исал бьмьри, ле чьма ӧса к'əти дəрде əк'н, дьруна мерге,— Əсе Озман дьвежеда.

Хwəде Суди дьве, лаwо, һ'əтани мьрьне ч'ə'ви кьрьне. Ле хирəта мьнр'а чь, чаwа əз һазьрийа əк'н—т'ик'ьне хwə нəвиньм?. Əз заньм əзе бьмьрьм. Ле wəхте əз бьмьрьм, бале we бежьн р'ə'мə левə, Т'əмамийа хəбата хwə кьр, һивийа кəсəки нəһишт. Тӧ зани, wəки хəбата йəки, кӧ һивийа е майин дминə, чqаси хравə. We йəке хравтр чь һəйə. Дəст пе дькьн хəбəрдьдьн, дьвежьн, wəки фьлан кəси, йане жи беван кəси хəбата хwə һивийа мə һиштйə, кьрйə стуе мə Т'əмам жь we йəке а'щьз дьбьн, ле əз лао, нə əw мəрьвьм, wəки изне бьдьм йəк мьн ə'щезбə, тə бьһист. Лома жи əз хəбата хwə дəсте хwə дькьм. Паше т'ӧ кəс минани тə хəбата тə накə. Əзе хəбата хwə бькьм, һ'əтани дəсте мьн дар дьгрə, ч'ə'ве мьн дьвиньн. Əсе Озман, Хwəде Һузо, Усьве Нəво диса дьк'əвьнə к'ьр'е wи, wəки əw чьма дьфькьрə?.

Нә ахьр мерга wан т'әмам әскәре ур'ьс бещәрдькьн. Әw дьвежә wан, wәки чьма wе йәке ньзанә, занә, ле хwә ч'ә'ве хwә нагьрә, һеч'хәм навә, на ахьр әскәр т'ӧ заньн, wәки к'ижан бона бәрхайә, к'ижан бона пәзе qрдә, к'ижан сәва миайә, әw готи сәр wанр'а нәсәкьнә, нишани wан нәдә, чьйә? Һун wан пьрса дьдьнә мьн, wәки әз иди дәсте хwә мала хwә бьшом әре, дәсте нәфәра бьнһер'ьм, тек'әвьмә бәр мьнәте wан, әре? На баво, на, әв ширәт баве мьн мьн нәкьрьнә. Шькьр, әзи wе дәстӧ п'емә, сәр хwәмә, чьма малда р'унем. Го паше дәстпе кьр хwәхwа хwәр'а хәбәрда, wәки дькарә малда р'уне, шькьр, малә т'ерә—т'ьжәйә. Ле һә'йфа wи wе те wәки нәфәре ч'ә'в бьдьнә wи һини бехәбатие бьбьн. Го хwәхwа хwәр'а дьгот, wәки бейи ве йәке жи әw хәбата сәр п'ийа дькә. Әw чь дькә?. Әw т'әне дьвежә, wәки шӧхӧле мале wа бькьн, хәбата хwәйә иро нәһельн сьве, эваре дәрәнг р'азен, мqати мала хwәвьн, дәрәще хwәвьн, жь шин—шайа хwә пашда нәдьн. Го Хwәде әwи, әв хwәхwахәбәрдана хwә ӧса бьльнд, бьльнд дьгот, wәки гьщка дьбьһист.

Хwәде Һузо, кӧр'апе wи, дьвеже дә иди чьма, т'әмамийа шӧхӧле мале тӧ дьки, дә бәсә, тӧ хwәхwа дьвежи әзе исал бьмьрьм, дәст жь мал—һ'але дьнйальке бьк'ьшинә чи тәр'анә?.

Го Хwәде Суди готеда, wәки мәрие бехәбат, qимәте wи qьршәкә, Һун дьхwәзьн wәки әз ӧсавьм.

Лаwьк т'әмам дәсте хwә стуе wир'а дьвьн, пе ша дьвьн, дьвежьне, wәки әм бей сәре тә нәвьн, тә нинвә гьшке р'ода һәр'ьн, т'әмам ч'ә'в дьдьнә тә, гьшка р'адьки хирәте. Го бәр дьле wида дьһатьн, wәки чаwа qемишийа хwә дькә, кӧ wе исал бьмрә.

Го әwи дьготә лаwька, wәки әwе бьмьрә нә кӧ готьна мәрьве сәрр'әш, ле готьна мьлйак'әте батьни. Го qә хәма wи жи ниньн бу, дьгот, wәки мәри р'ожәке һатйә дьне, wе р'ожәке жи һәр'ә.

Го wе сале т'әмама дәрһәqа мьрьна wида хәбәрдьда. Ле әwи дьгот, wәки һ'әйран, әзе бьмьрьм, һун шӧхӧл ә'мәле хwә бькьн у хwәхwа жи хәбате нәдьда паш. Го нәдьһишт, wәки хәбатәкә мале бе wи бьвә.

Сала мьрьна wи го голькәкә мале ӧндадьвә. Зар' дьгәр'ьн навиньн, эваре бәрәв дьвьн. Әw гази Һ'әсәне кӧр'е хwә дькә дьвежеда, wәки гольк дитийә?. Һ'әсән дьве, wәки гәләки гәр'йанә нәдитьнә. Ма һ'әта сьве wе һәр'ьн феза гӧнде Дәмьсхане, дьвә wьра к'әтийә нава щьмщьме. Һ'әсән т'ьме бәрдәсте баве бу. Хwәде Суди дьве, кӧр'о,

nha hәр’ә, hәр’ә бьнhер’ә, сьве дәрәнгә, wәки щьмщьмеданә we h’ьшквә. Нhа р’авә hәр’ә. Әгәр тö начи, йәки дьне бьшинә.

Һ’әсән гöр’а баве дәрнак’әвә, хwәхwа дьчә дьнhер’ә, виае гольке wан к’әтийә нава щьмщьме, иди әwә бьхәньqә, хwә öса бьрийә ани, wәки wәстиайә, ч’ә’ве хwә гьртийә, ньqойи бьне аве дьвә. Һ’әсән гольке дәрдьхә тинә. Те баве хwәр’а дьвежә. Бав дьве, wәки тö нәчуйайи, h’әта сьве гольке бьхәньqийа?. Дьве әре.

Дьве гази гьшкакә әзе wәр’а мәсәләке бежьм. Т’әмам тен, Хwәде Суди дьве hун заньн, мьн чьма гази wә кьрйә, дә нhа бьбьhен, әзе бежьм, hун бьбьhен, hун чаwа h’әсав дькьн, h’әсавкьн,

Дьве мәрьвәки гәләки дәwләти hәбуйә, р’ожәке бәрхване wи те дьве кара чал öнда буйә. Хwәйе мале дьве hәр’н ле бьгәр’ьн, бьвиньн. Кәс гöр’а wи накә, начә каре нагәр’ә. Кар öнда дьвә, дьчә.

Чәндәки дьне тен дьвежьне, wәки h’аша, к’әре шьвантие öндабуйә. Хwәйе мале двежә мьн wәр’а гот, hәр’ьн каре бьгәр’ьн. Әwана дьвежьн, wәки әм дьвежьн к’әра шьван тие öнда буйә, тö дьвежи к’аре бьгәр’ьн, кар к’әнгева öнда буйә, мә иди дәсте хwә ле шуштийә, мә иди әw биркьрийә?. Хwәйе мале дьве мьн wәр’а гот каре бьгәр’ьн, каре. Әwе тә we шәве к’әре жи нагәр’ьн. Әw жи öнда дьвә.

Го р’ожәке жи гаване wи те дьвежеда, wәки гае баре гьран öндабуйә. .Мерьк диса дьве, кöр’о, мьн готә wә каре бьгәр’ьн, каре. Гаван, нәфәр дьвежьне малавао, тә чь кьрйә сәре хwә hа дьвежи каре бьгәр’ьн. Кар чийәа, qимәте we чийә? Га öнда буйә, га. Ахьрие р’ожәке жи тен дьвежьн, wәки h’әспе кьh’ел öндабуйә. Мерьк дьве, Хwәде әw жи чу. Әw жи р’йа кареда чу. Һәбуна мале we öса пәй hәв öндавә, чьмки мә пеши нәгьрт. Нәфәре мале же дьпьрсьн, wәки мә пешийа чь нәгьрт. Хwәйе мале дьве мә пешийа öндабуна каре нәгьрт. Wәки мә кар бьдита, wәлә, мәе к’әр, га, h’әсп жи öнданәдькьрьн. Wә хwәр’а ᵛәдит каре бьгәр’ьн, wә ч’ә’в да hәв ед майин жи нәгәр’йан. ләма öнда бун чун, бунә хöре хәлqе.

Хwәде Суди гьлие хwә сәрhәвда тинә, дьве wәлә гольке мәе жи тек’әта р’ожа каре әгәр Һ’әсән нәчуйа нәдита, we ньqойи бьн авебуйа, бьчуйа. Демәк, р’аст готьнә, мал дьчә, хwәй дожәйә. .Мәри готи мале хwәр’а бьр’ьщьвә, wәки h’әбуна мәрийа жев бәрнәдә, мәри готи шöхöле хwә дәрәнг нехә. Мәрьвед дәрәнк’әти пашиеда дьчә, п’ара мәрие пашие т’öнә. Т’әмам вьр мала Хwәде же р’ази дьминьн, у

жь h'ӧсьне wи зәндәгьрти дьминьн, wәки чаwа ƙwәр'а дьвинә, ван ширәта дьдә, wәхта хwәхwа дьвежә, кӧ wе исал бьмьрә.

Го р'ожәке жи әw гьшка мергеда бәрәв дькә, го минани дәрсбежәки хәбәрда, гот wәки к'и, ван гьлие wи бирнәкә, wе т'ьме сәрфнйазбә, льнге wие кәвьра нәк'әвә. Го гот, wәки мәрьв нава ә'мре хwәда т'ӧ wәхта готи qӧр'ә, бабах нәвә. Мәрьве qӧр'ә сәр сәре хwәда тен. Ћӧрмәте qазанщ на кә. Мәрьв готи т'ӧ wәхта хwә сәр hәвале хwәр'а нәгьрә, ле hәвале хwә сәр хwәр'а бьгрә. У т'ьме п'ара мәзьн бьдә wи, йа ч'ук хwәр'а hьлдә. Ћәвалтийа wа wе дьреж бьк'ьшинә, ле wәхта мәрьв hәвалтие дькә у т'ьме бәрбь хwә дьк'ьшинә, әw мәрьв ит'бара хwә ӧнда дькә, әw т'әне дьминә, мәрьве т'әне гӧрахwарийә.

Го wәхта хәбәрдьда ,дьда к'ьвше, wәки т'әне гӧhдарийа wи бькьн, к'а әw чь дьвежә. Паше, к'и дьхwәзә бьра wан гьлийа хwәр'а hьлдә, к'е нахwәзә ида Хwәде wанр'авә.

Го дәрhәqа щинартиеда хәбәрда, дьго щинартийа баш дәсте кәсәки нак'әвә. Щинар готи hәвр'а т'фаqбьн, әwана готи т'ьме к'еләка hәвьвьн, әгәр нә ӧсанә, готи щинартие hәвр'а нәкьн. Ә'заве щинартие гьранә. Щинартийа хwәш ширьнә, Готи нәhельн тә'лайи тек'әвә нава wе. Бәса хәбәре чьqаси хwәщә, wәхта дьбьhен, кӧ дьвежьн, щинарти готи минани щинартийа гӧнде Алачалуевә, мьqати wевьн, әwе дәсте хwә бәрнәдьн.

Го wе р'оже ӧса жи сәр мәрьвед мәрд у нәмәрд сәкьни. Го, wәки навәки Хwәде мәрдә, мәрьве мәрд, hәвал hогьр, щинар т'әмам ле дьсәкьньн, хwә ле дьгрьн. р'оже чәтьн кер те. бәр мале дьне нак'әвә.

Мәрьве тьма чаwа дәрәща мале дьнеда, ӧса жи нава hәләqәтиед hәвалтие, щинартиеда хwә тьмайә, бе баwарә, беит'барә жи. Тьмайи кемаийә. Тьмайи йане тӧ майи, тӧ хәлqе hәвала майи. Мәрьве тьма дьвьнә р'ур'әшийа hәвал—hогьра, лома кәс хwә wан нагьрә, hәла дәре wан жи кем вәдькьн.

Го wе р'оже әwи әwqас ширәт данә гӧндие хwә, wәки h'әсаве wан т'ӧнәбу. Го гәләки дәрhәqа мә'рифәта мерьвда хәбәрда, wәки әw мәрьв сәре гьли—готьнайә йе кӧ дькарә тек'әвә h'але мрьв, берие вала наhелә. Хwәде Суди, судиае алие щьмә'теда бьжарти, тӧ qәй дьвежи wе р'оже h'әсавдайин дьда гӧндие хwә. Әwи дьготә гӧндийа, wәки сәре hәр тьшти п'әрда шәрмейә. Хwәде бькә шәрм hәвә. Шәрм hәвә, мәрие hәв шәрм бькә. Го хәбәрдана хwә бь

мәсәла дьда хәмьландьне, баwаркьрьне. Го әгәр шәрм т'ӧнәвә, мәри һ'аша жь һ'әйwан наенә башqәкьрьне. Шәрм наһелә, wәки гьлие хьрав бьвьн. Гәләк щара шәрма хwәйе се мәри кәвьра навежә wи. Демәк, шәрм сәре лоде дьгрә дәрәща һәләqәтие мерьвда. Мәри готи жь зар'е хwә жи шәрмкә, һ'әму дәма п'әрда шәрме хwәйкә .Нә хwәзьла wи мәри, wәки бьк'әвә п'есира мәрьве бе шәрм. Готи мәрьве ӧса һини шәрмекьн. Шәрьм, маqулти, фә'мдарийа мерьвә бьльндә.

We р'оже го әwи ӧса жи гәләки дәрһәqа мьщеwьрие мала Адийа, шех, п'ирада, дәрһәqа аг'а—бәгләрәда хәбәрда. Һ'әтани нһа жи дьвежьн, wәки р'ә'мәтие Хwәде Мьсто wа дьгот. Wа, әв йан, әw тьшт qимәт дькьр.

Әwи гӧһдари we р'оже данибу сәр наве дьне. Го дьго наве дьне ә'заве гӧр'е четьрә. Әw гәләки р'ә'мбу. Го дьготә гьшка гьлие бе исаф нәкьн. Wәхта бәрбь тьштәки дьчьн, ле хофе дьк'ьшиньн, готи дәсте хwә нәдьне. Чьмки, әгәр, дәсте хwә бьдьне we бьвә шӧхӧләки беисаф, we же зйане к'әвьн. Әв готьне wи гӧндийа щер'бандьбун у һена wида хьрави баwарбьки нәдьбу. Әгәр бьбуйа жи әwи чаwа судйа бь исафа хwә, ле нә бь хравие храви дьда һлдане. Т'ӧ кәс бь дәсте wи зйане нәк'әтьбу. Лома гьшка бь һ'ьзкьрьн гӧһдарийа wи дькьрьн, же һиндьбьн. Ширәте wи wанр'а дьбунә һәвал, пьшт.

We р'оже әw ӧса жи дьвежә щьмә'те, wәки дьнйа гәwьрда т'ӧ кӧл дьле хwәда нәһьштьн, т'әне кӧләк майә дьле wида, һ'әйф дьвә әw wир'а һәр'ә гор'е. Әwи дьхwәст һәр'ә Ираqе, һәр'ә бәр зйарәта Лальша Нурани. Сәре хwә бәр we данйа—дӧа' ахьрийа мьләт бькра, wәки дәсте сар wи нәк'әвьн, р'е—р'ьзм, р'абун—р'уньштандьн, ә'рф—ә'дәте хwәйә кал—бава бь зйарәти хwәйкә. Го р'абу п'ийа бәре хwә бәрбь р'ое кьр, wәки әw нәчуйә Лальша Нурани, ле баwар дькә, кӧ исал, сала мьрьна wи мире шехае бе гӧнде wан у го, гӧне хwә авитә стуе гьшка, wәки бичьнә сәр т'ьрба wи у текьнә гази, wәки кӧла дитьна Лальша Нурани жь дьле тә дәрк'әт, Мире Шеха ль сәр мәзәле тәйә, дӧа' р'ӧһ'е тә дькә.

Го әwи готә гьшка, wәки әw wана иди wа бәрәвбуйи навинә, иди wанр'а нак'әвә нава мьслә'те. Го йәко-йәко гьшка шабу у хатьре хwә wан хwәст, готә wан, wәки иди wә'де мьрьна wи незик буйә, әwe һәр'ә we дьнйае, һуне бьминьн, дьнйа р'онькда у чь жи һәйә дьнйа р'онькданә. Әw р'адьбә бәрбь мале дьчә. Лаwьк дьк'әвьнә мьле wи дьвьнә мал у вәдьгәр'ьнә нава гӧнд, wәки һол бьлизьн.

Ньшкева дәнге qьр'инйа Зәйт'уна К'олоз у Т'аwәта Полат (һәрдӧ жи буке wинә), дьбьһен. Әwана һәwарие гӧнд дадьхьн, wәки Хwәде Суди wәфат кьр. Гӧнд гӧндити дьһ'ьльшьнә мала Усьве Хwәдо. Т'әмам баво—бав дькьн. Ле иди чь фәйдә, Әwи бәр хwәдане хwә нава щида т'ьхдир дабу. Т'әмама, готи бьдита чь дкьрьн, ч'ә'ве хwә дәрдьхстьн. Го гьшка һәвр'а дготьн, нә ахьр сәһ'әтәке пешда нава мергеда мәр'а хәбәрдьда. Бе чаwа заньбу, wәки иди wә'де мьрьна wи незикбуйә, ле р'ә'ма Хwәде лебуйи, һәй.

We р'оже Усьве Хwәдо жи малда бу, т'әзә Тәндурәке һатьбу. Дәма т'ьхдирбуна баве әw нә сәрбу, п'ошта әскәре Ур'ьсда әwи, Хwәде Һузо, Qадие К'әло т'әви сәрәскәра к'ьшьк дьлистьн. Т'әмам бәрәв дьвьн, щаwа мьрьне зу бәла дьвә. Го т'әмамийа лоло кӧрманщ һатнә һәwарийа Хwәде Суди. Го щьмә'т гәләк бәрәвбубу. Бона дәнге wан бьгьһижә һәвдӧ го жь п'ошта әскәр бльндхәбәрданоке тиньн. Усьв бәг, Һ'әмид бәг, Ә'лие Мирзә, гьрәгьред мәйә дьне жь Р'оме ,Иране хәбәрдьдьн, сәрхwәшие дьдьнә щьмә'те, бәр дьле щьмә'теда тен сәва мьрьна судиае we, чиновнике дәwләта Ур'ьс, бә'лгие бәр сәре ә'ширәте Хwәде Мьсто.

Әwи бьн сәwте музика әскәриеда т'әслими Дәwрешә'рд дькьн. Го Усьве Хwәдо сәр т'ьрба wи, дахул дьвә у дьвежә баво, баво т'әне кӧла Лальша Нурани тәр'а чу гор'е, тә чьqаси дьхwәст зйарәта мәйә мьләтие бьдита. Ах, әгәр нәхта тәйә һ'әлалә, нә кӧ qәwал, ле Мире Шехае хwәхwа, чаwа тә гот, бе гӧнд, бе сәр мәзәле тә. Т'әмам дьвежьн, ишәла we ӧса жи бьвә.

Малда к'ьнще р'ә'мәти, һур—муре wи датиньнә сәр стер'. Гӧнд т'әмам һәwарийа хwәй дькә. Сәр п'ошта әскәр бәйраqа р'әш дәрдакьрьбун. Бәр стер', сәр к'ьнще р'ә'мәти дьньватьн. Хәзала qиза wи дьлувинә.

Ло сйаро, ло сйаро....
Хәзале дьгот, Усьв бьра, баки Алачалуе те дьлилинә,
We чьма ледьхә, коне Усьве бьрайи 7 стуни, чит у п'әрдава дьһ'әжинә.
Усьв бьра, иро һ'әйфа мьн нае мьрьна Хwәде Суди, чинаноке дәwләте, һ'әйфа мьне те we һ'әйфе, 7 мера мала Нәве Ә'ле Р'әшо кәла Р'әwане бесущ, бе гӧнә гьртинә....
Сйаро ло, ло, ло, сйаро лоло...
Бьранге мьно, хwәшмеро, ло, ло...
Хәзале дьго, Усьв бьра, әзе Ташк'орпийа кавл дьнһер'ьм we бь сусә,

Сәр мала Нәве Ә'ле Р'әшо иро чәндәкә буйә эл дә'wасийә.
Хәзале дьгот Усьв бьра h'әйфа мьне нае мьрьна Хwәде Суди, h'әйфа мьне те we h'әйфе 7 кӧр'апе мьнә нав—нишан кәла Р'әwане гьртинә.
Дә тӧ щара ищарьн, wана бәрдә, нава эл—ә'шиpeда тәр'а hьн навә, hьн намусә.
Сйаро лоло, сйаро лоло, бьранге мьно лоло...
Хwәш меро, лоло...

Хәзае дьгот, Усьв бьра, баки Р'әwана кавьл те гәрмәке тинә.
Усьв бьра, щаwәке бьдә мала Нәве Ә'ле Р'әшо, бьра хӧрща зер'а wәлгәр'инә,
Сйарәке Ташк'орп'ие дәрк'әтийә мьзгинийа хере мәр'а тинә.
Сальха К'әләше Хwәдо, сйаре П'ор'ейә,
Дӧ сйар дәрк'әтьнә йале Тәндурәкейә:
— Сйаре сәр мьле ч'әпе Сьле Фате, мере дәргә дьwанайә,
Сйаре сәр мьле р'асте Т'ели Усьве бьрайә, сьвькә т'әзә р'абуйә орт'а зинә.
Лоло сйаро, хwәш меро сйаро...
Хwәш меро лолйо, нав ль дьнейо лолйо...

Р'о hьла нәчубу ава анәгори ә'дәте мә гӧндш дьчьнә сәр т'ьрбе, эгьр дадьдьн. Го агьре сәр т'ьрба Хwәде Суди дурва дьhатә к'ьвше. Нә дьтәмьри.

Әw агьре р'ә'ма дьле wи бу.

ҺАТЬНА МИРЕ ШЕХА

Го we сале т'əмам һивийа һатьна Мире Шеха— сəрк'аре анина дине эздитие бун. Т'əмама һатьна wи баwəр дькьр, чьмки əw хwəстьна Хwəде Суди бу. Хwəде Суди, зӧр'əте wи, кал—пир, баве wи го чь хwəстьбу Хwəде дабуйе, ле ве щаре хwəстьна wи we бейи wи бьбуйа. Гьшк сəр ве фькре у ве баwарбуне бун. Ле һ'əйфа хwə данин, wəки əw т'ӧнə, wəки аqаси һ'əсрəта сəрк'аре анина дине хwə бу.

Го Хwəде əw чəнд р'ожбун, гӧндда һəма ӧса дəрһəqа ве йəкеда хəбəрдьдан, гьли дькьрьн, дəрһəqа сəрһатийа qəwалəкида, wəки бубу меване гӧндики ч'йа Синəке. Əв сəрһати гьшка заньбу, ле дһа хwəш Шəме Бьро гьли дькьр. Wан р'ожа əwи щьмə'т дора хwə бəрəвдькьр, у бь заре хwəйи кӧрманщиейи хwəш, жь мəсəле дӧр'—щəwаһре зарготьна мə ӧса дьхəмланд готьна хwə, wəки гьшка дьхwəст минани wи хəбəрдьн,ле wанр'а лəв нəдьһат. Го we р'оже жи жь гӧнде Ташк'орпие у Дəмсхане жи гəлəк дора wи бəрəвбубун. Əw дəстбь сəрһатие дькə. Го анəгори сəрəщəма сəрһатие мəсəлед зарготнейə нува хəбəрдана хwə ширьн дкьр.

Демəк аwа: щарəке qəwалəк жь Ираqе, жь щие гəрм те вьра— ч'йае Синəке. Го зьвьстан бу. Qəwал го жь дəсте һəв дьр'əвандьн. Һəр йəки дьхwəст бьвə мала хwə, чьмки бь wи ч'ə've wан Лальша Нурани дьк'əт. Һəр йəки дьхwəст хəбəрдана wи бьбьһе, чьмки əwи бəр дިwана Шихади qӧльхкьрьбу. Гьшка əw, чаwа дьвежьн дьһ'əванд. Дə wəт'əнwаре wан бу, йəке жи жь wəлет һатьбу. Əw жи чь wəлати, ль к'ӧ зйарəта мьлəтиейə. У йа фəрз, йа сəрəкə— əw меван бу. бона мевана кӧрманщ кьрасе щане хwə жи дьфьрошьн. Го əw дьчу к'идəре жер'а сəрбьр' һəбу. Нава хwарьне кӧрманщиеда, хwарьна бь наве „qəли" йа һəрə qəбулкьрийə. .Бона мевана т'əмама əw чедькьрьн. .Го звьстанəкə сар бу. Дə сəрма ч'йае Синəке жи бьра гӧр нəвинə əw жи гӧнəнə.К'е һини we нəбуйə һ'але wи хьравə. Го һ'але qəwел хьрав бу. Һ'аша зу—зу дьчу дəрва. Го мəрьвед навсəрə же дьпьрсьн, wəки баве qəwал, чь сəре тə qəwмийə? Го əwи щаwа wан бь п'əрдəкьри дьда. Го дьго, дə баве qəwали һесир чь бькə?.

— Əваре qəли, сьве qəли,

Qəwало, һесиро wəpə xwəда н...и.

Го щарəке жи qəwале һесир шəв гəлəки сəрма дькə, дьр'ьщьфинə, лувəлува wийə. Малхе мале дьнһер'ə һ'але wи т'öнə, гази жьна xwə дькə, дьве, qизе, qизе щьла гс бавежə сəр qəwел, сəрма дькə.

Qəwал дьвежеда— мə'р'ьз, кöр'е мə'р'ьза, əwe бавежə сəр xwə. Əвана һəв дьк'əньн. Wəхтəкə нишəв сəрма зоре дьдə qəwел. Əw xwəxwa дькə гази, дьве, дае, дае, əwe биньн, əwe биньн, бавежнə сəр мьн. Кəванийа мале qəстбəндə xwə əглə дькə. Qəwал дьнһер'ə һ'але wи т'öнə, дьве дае, дае, əwa шəв мере тə дьгот, əwe бинə, əwe. Жьньк дьве һ'əйран, шəв малxwe мə гəлəки хəбəрда, нае бира мьн əwи чь гот, (əw qəста дьк'əвə к'ър'е qəwел). Qəwал дьве əwa əwи гот, wəки бавежьнə сəр мьн, əwe бинə. Жьньк дьве, баве qəwал, чьма наве we т'öнə. Qəwал һерс дьвə у наве we һьлтинə. Ле xwə бир накə, дəстxwəда əве мəсəла щьмə'те дьвежə:

Сарə, сарə, щьльк ст'арə.

Гəрмə—гəрмə щьльк шəрмə.

Бь ве мəсəла щьмə'те qəwал xwə жь нава һ'але хьрав дəрдьхə.

Шəме Бьро готна xwə хлаз дькə, т'əмам ле ша дьбьн, го к'əна дьбə'щьн. Шəме Бьро р'əһ'əт дьвə, дьвежə гьшка, wəки Хwəде бьдə йəкə хер əва һ'əвтеке наве qəwала, Лальша Нурани qə сəр заре мə начə. Wəлə тьштəк вьра һəйə йан əwe бен, йане жь мə we һəр'нə wьра. Го йəки го вае К'əле Һ'əмо, п'ир Авас дьхwəзьн һəр'нə бəр Лальша Нурани. Əwанае т'əв Хwəде Суди бьчйана. Р'ə'мəти чу we дьне, əw кöл дьле wида ма. Го һьнəка жи гот һун чь заньн дьвə əwана бəри ед мə бенə вьра. Шəме Бьро двежə, wəки Хwəде дəнге wə бьбһе. ХwəдеҺузо дьве щамерно, һəр'нə шöхöле xwə, ви ч'йайи əwe к'ö бьвьнə меване мə, һун чь фə'лка вəдькьн. Qадие К'əло дьве wəлə, бьлə, йа Хwəде кəс ньзанə, дьвə əwана р'енə, тен. Аwа го һəвр'а хəбəрдьдан, гьли, пьрс давитьнə бəр һəв, һ'əта жела дö сйар тен. Йəк Мə'руф бу, wəки чубу мала Һ'əме Һ'əщи е дьне Мануке əрмəни жь гöнде һьнда Идьре, Алəqəмəре бу. Манук насе гьшка бу, пьсмаме Хачатур аг'ае Васил аг'а бу. Т'əмам дора wи бəрəв дьбьн пьрса же дькьн, əw дьве, wəлə һ'ал—һ'əwал wa. Степанос Канайан əw шанднə, wəки бежмə wə, кö һун бьзаньвьн Мире Шеха те. Т'əмам ч'ə'ве һəв дьнһе-

р'ьн, Манук дәсте һәв дьр'әвиньн. Мала Qадие К'әлода Манук һургьли дьвежә, wәки мире Шеха һатйә Эщмиазизина зйарәти, чуйә щәм дәwсгьртие кат'ог'икосе әрмәнийа, т'әмийа эздийа дайә wи. Степанос Канайане кöр'е Мартирос аг'а жи wир'а дьгәр'ә, Степ'анос Канайан жь Идьрейә, мала баве wи маләкә дәwләтийә, әw хwәхwа жи дәрсбеже ч'емарана Геворгйанә. Әwе ә'сә Мире Шеха бинә гöнде ч'ә'ла Синәке, нава эздийа бьгәр'инә. Мир дьхwәзә бьвә меванє Усьве Хwәдо. Го, Хwәде шабун нәдьгьһиштә шабуна гöндийа. Әwана мәрийа дьшиньнә гöнде майин, гьшка пе дьһ'әсиньн. Нава эздие qәза Сöрмәлиеда шабунәкә wәкә дә'wатәке бу Бәри һатьна Манук Степанос Канайан иди гази Усьв бәге Һ'әсән аг'а кьрьбу. Әwана зә'ф баш һәв нас дькьрьн, чьмки Усьв бәге бәр дәсте wи, т'әви Комитас ч'емаранеда хwәндьбу. Паше әм дур нәчьн әw хwәхwа сәрдә'wатие Усьв бәге бу. Орт'а wан гәләки хwәш бу. Әw у Усьв бәг әw дö р'ожбун щәм Мире Шеха бун.

Щаwе дьдьнә Тәндурәке Усьве Хwәдо, wәки һ'ал—һ'әwал wа — мире бе мала тә. Усьве Хwәдо те у т'ьвдарәке wәкә дә'wатәке дьвинә. Т'әмам ч'ә'вньһер'ие мирьн.

Сьвәтьре 5 сйар бьнйа мергеда хане дькьн, гәләк р'адьбьнә сәр ханийа, һьнәк бь сол—горава дьдьнә нава ч'әмед мерге, ле Усьве Хwәдо, Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо, Сәлиме Иса, Qадие Т'әмо сйар дьбьн бь сйари пешийа һәр 5 сйарада дьчьн. Әwана дурва Усьв бәге, Хачатур аг'а, Степ'анос Канайан нас дькьн, дьвен, wәки öсанә жь wан һәрдє дьне йәк мирә, йәк жи qәй пьштмерие wийә.

Әwана бьнйа гöндда сәр ч'ем р'асти һәв тен. Го мерг аqаси мәзьн бу, wәки мәрийа бь ч'ә'ве хwә ньқарьбу сәре wе бьдита, готи ә'сә дурбини һәйбуйа. Әвана хош—беше дьдьнә һәв, жь һәспа пәйа дьвьн, дьчьнә дәсте мир у дьзгина һәспе хwә дьгьрьн, дьхwәзьн п'ийа бьчуйана. ле дәрәнг бу, гöндда щьмә'т бе сәбьр һивийа мир бу. Усьве Хwәдо р'әх мир дьк'әвә, п'ошта әскәре ур'ьс нишани мир дьдә. Мир wәхта ч'ә'в п'оште дьк'әвә, дәсте хwә бәрбь ә'смана дькә у дöа' т'әхте ур'ьс дькә, wәки һәйло гедукед ви ч'ийае бльнд жи пикете хwә данинә, мьqати һәвале ч'йа— бьнәлиед гöндед эздийа дьвә. Мир дьве, бо бабо һун бәхтәwарьн, Ур'ьсе ч'ә'вшин достә wәйә, һун бьн п'әр'е wиданә. Ле йа мә? Әм һәр wа нава агьр—алаведанә, Р'ома р'әш мә наһ'әwә, гьшка һин дькә,

wəки qəдре мə нəгьрьн, ло һəла дӧтирəтие дькə нава мə. Лаwьк дьвежьн, wəки Р'ома р'əш һəр дəра хьравийа хwə дькə. Мир дьве сəрһатийа мə дьреж дьк'ышнə. Əм ваe дьгьһижнə мале. Əзе дəрһəqа wе йəкеда wəр'а гьликьм. Əвана һьнəки сйари диса нава мергеда дьгəр'ьн. Qадие К'əло дьвежə Шəваве Т'əмо, wəки бежə мир бона кьред Р'оме гьликə, Шəвав дьве qə бира мьн дьчə? Дьве кӧле Р'оме кьрьнə дьле ван е мə зедəтьрьн.

Сйар бəр дəре мала Усьве Хwəдо пəйа дьвьн. Щаһьл дəстхwəда дьзгине һəспе wан дьгьрьн, ле Шəме Бьро, wəки иди ə'мрда мəзьн бу, дьзгина һəспе мир дьгрə, дьчə дəсте wи, дьвежеда, кӧ əва чəнд р'ожə, qə əw бира гӧндийа дəрһак'əвьн, мьжулие wан, qəwальн, wəлатə, Лальша Нуранийə. Мир дьве əва чəнд р'ожə мə бəре хwə дайə гӧнде wə, лома жи əм к'əтьнə бира wə, һатьна мə ньqьтийə дьле wə. Шəме Бьра, гьшк дьвежьн, wəки əре, wəлə, паше гӧнди дькьнə бира һəв, wəки Хwəде Судии р'ə'мəти дьгот, кӧ исал Мире бе гӧнде мə. Мə т'ьр'але хwə ле дькьрьн. Го Хəте Т'əмо гот, wəлə, qə мə кəсəки жи т'ьр'але хwə нəкьрьнə. Ви Хwəдейи, wəки сəр мəр'анə, мə баwар дькьр, чьмки гьлие wи шин дьбун.

Усьве Хwəдо, лаwька дьшинə, wəки дəф у зӧр'не бин ьн. Һ'əтани дəф у зӧр'нə тен, гӧнд гӧндити те бəр Мир та дьбə. Т'əмам сəра мəзьнда сəр т'əхтə р'удьнен. Гəлек ч'ə'ве хwə баwар накьн, wəки Мир к'елəка wан р'уньштийə. Əw эвара жь һ'əму эваре гӧнде Алачалуе дьһатə башqəкьрьне шабуна йəкəминбу, бона һатьна сəрк'аре т'əмамийа дине əздитие ль мала Усьве Хwəдо. Wе эваре гӧндие Алачалуе хwə мəрьвед элейə һəрə бəхтəwар һ'əсавдькьрьн у бь сəре Усьве Хwəдо сонд дьхwəрьн, wəки наве wи мир анийə гӧнде wан.

Wе шəве шабуна wəкə дə'wатəке бу. Щьмə'та гӧнд сəр һəвр'а дьчу дьһат. Говəнд гьртьбун. Мире Шеха, Усьв бəг, Усьве Хwəдо кə'тьбунə дəсте һəв. Сəр сəре wанр'а шабаш дьдан. Степ'анос Канайан хəwлə р'уньштьбу, мьqалə дьнвиси бона һатьна Мире Шеха ль гӧнде Алачалуе, wəки р'ожнəмед əрмəнийада бьдə чапкьрьне. Хачатур аг'ае Васил аг'а дьчу—дьһат, əw бона Хwəде Суди бəр хwə дьк'əт ,əwана досте һəвə кəвнбун. Əw бəрхwə дьк'əт, wəки досте wи һатьна мир бəр ч'ə'ве хwə нəдит. Кӧ əqаси һ'ьсрəта ве р'оже бу.

Р'ожтьра дьне гӧнд гӧндити Мире Шеха һьлтиньн,

дьчьнә сәр мәзәле Хwәде Суди. Хwәде Һузо сәр мәзәл дькә гази дьве, Мире ч'йа дә р'авә, р'авә, ч'йае Синәке, бей тә навьн. Р'авә ч'ә'ве хwә вәкә, к'а к'и сәр тәда һатйә, Мире Шеха һатийә. Бьра кӧла дитьна wи дьле тә дәрк'әвә.

Qәwал бәйт'а Шехале Шәмса дьвежә. Гӧнди диса сәре хwә бәр мәзәле Хwәде Суди датиньн. Мире Шеха дӧа'е р'ӧһ'е мьрийа дькә у дьвежә гьшка ,wәки ль Шәнгале наве Усьв бәге Һ'әсән аг'а, наве Усьве Хwәдо, әлә wәк'ил, һәйә. Дәрһәqа мьрьна Хwәде Судида ль дере Эщмиазине жер'а готьнә, һәр дәра әwир'а дьвежьн мире ч'йа. Wәлә, wәлетда һәр ч'ийаки мә, гәлики мә, бь наве мерхаса, те навкьрьне. Wәлә, әме әви ч'ийаир'а жи бежьн ч'йае Хwәде Суди у ве салер'а жи— сала Хwәде Суди бь һ'әму дәм у хәмьле wева. Го wи чахида иди ч'йер'а дьготьн, ч'йае Хwәде Суди, салер'а жи сала wи. Эл—ә'ширед мә соз у qърар, wәхте хwә, бь wе сале һәр wа һ'әсавдькьрьн.

Жь сәр мәзәл тенә мале, Qадие К'әло, дьвежә Шәваве Г'әмо, wәки меван дьвә һәр'ьн, гьлие хwә бир нәкә. Шәвав дьвежеда, wәки мали ава тәр'а, wәлә бира мьн чубу. Һһа әм гьһиштьнә мал, әзе әwе йәке текьмә бира мир.

От'аха меванада, һәр йәк щие хwәда р'удьне. Qаwе тиньн, Шәваве Т'әмо дьве, баве Мир, тә гьлие хwәйи мергеда нивщи һьшт, тә гот, wәки те паше бь һур гьли мәр'а бежи. Мир дьве, бәле, мьн бир нәкьрйә, әзе бежьм.

Мир, Усьв бәг, Усьве Хwәдо, Хачатур аг'ае Васил аг'а дьк'әвьнә мьслә'те. Мир гәләки ша дьбә бона пьштованийа дәwләта Ур'ьсә бәрбь мьләте мә. Гьли дькә, wәки әwи жи Эщмиазин чь лазьмбуйә, готйә, wе диса сәр р'йа хwә сәрики гьрәгьред wехә. Паше әw дәрһәqа гӧнде мәда, малхwетийа wан хәбәрдьдә, дьдә к'ьвше, wәки әвана у Ә'ли аг'ае Ә'әмире готи, дһа баш т'фаqа хwә бкьнә йәк, т'ьме гӧһе wан сәр һәв һәвә, мьqати гӧндавьн, һәр маләке, һәр мәрьвәки. Гҷ, Хwәде, Мире Шеха хwәш у аqьл хәбәрдьда, wәки Хачатур аг'а жер'а дьвежә, wәки тӧ гӧла дьр'ежи, готьна тә бь дьле мьнә, ахьр бь сәри т'фаqа мә wәйә жи, wәки дәсте сар һәла һе мә нәк'әтийә. Мире Шеха дәрһәqа достиеда жи гәләк гьлие хwәш дькә, дькә бира wан шәр'е с. 1828-а ль бәста Р'әдәwане, һьнда бажаре Диарбәк'ьре, шәр'е кӧ Мьч'ое шех Исае у К'әшиш Поло мьqабьли дәwләта Р'омейә хунмьжа хәлqе данин. Wана бь меранийа хwә әскәре Р'әшид п'аша һ'ьнщьр'андьн у наве мерхасиейи һ'әтә—һ'әтае qазанщ кьрьн. Лайиqи биранина дироки бунә. Әw шәр'е wан шәр'е хирәт намусе бу. Намус, һ'аша, авитьнә бәр се, се жи qәбул нәкьрийә. Дә бьра әw

шәр'к'арийа wан т'ъме бәр ч'ә'ве мәбә. Әм бир нәкьн, wәки бь сәри т'фаqе әw алт'ьндари һатә бехофкьрьне.

Хwәде жи дьвежә, wәки һун дӧдӧнә, йе сьсийа әзьм. Хwәде жи мәрьвед бьт'фаq нас накә, сәр гӧһе хwә давежә. Паше Мире Шеха мәсәле бет'ьфаqие тинә орт'а э—ә'шире мәйә Ираqеда, wәки чаwа р'уе дӧтирәтиеда Р'ома р'әш чь бежи тинә сәре wан..

Мир wе шунда вәдьгәр'ә сәр Шәваве Т'әмо дьвежеда, wәки хорте дәлал, наве тә чийә?. Шәвав наве хwә жер'а дьвежә. Мир дьве, Шәв—ав. Демәк наве тә жь дӧ хәбәрайә. Әзе жи щаwа тә бь дӧ хәбәра бьдьм: „Р'ом хайинә,...".

Лаwьк дьвежьн мир, wәки т'әмам заньн, кӧ ӧсанә, хwә тә тьштәки т'әзә нәгот. Гәләки педа дьк'әвьн, дьвежьне, wәки бьн зьмане тәда, готьн һәнә, кӧ wан нәбьһисийә, к'әрәма хwә бежә. Мир һьнәки т'ъзбие хwәда дьк'әвә, сәре хwә һьлдьбьр'ә, дьве wәлә, әзе бежьм, хwә wә вәнашерьм, бьра гьшк заньбьн. Әв готьна мьн сәрбаре сәр барайә, wәки һун т'ӧ wәхта ит'бара хwә дьжмьн нәйньн.

Мир дьве бьрано, ль wәлет, ера кал—бава һ'әтани нһа әwqас—шәр' дә'w бунә, бона һ'әландьн, wәлгәр'андьна мләт һәр Хwәде занә. Ле мә т'фаqа хwә бәрнәдьда, лома жи т'әслими дьжмьн нәдбун. Дьжмьн әв йәк р'ьнд заньбу. Сәва wе дәре жи һәр т'ьшт дькьр, wәки дӧтирәтие текә нава мә. У щарәке жи wир'а ләв те. Ферик п'ашае Р'оме һьнәк сәрәкә'шире мә бь дәсти дәлк'а, р'адькә мqабьли ед майин у ахьрие ӧса бу, кӧ Ә'ли бәге мире шеха бь нәмами, бь щә'суси qәйакә гелида дыгрьн у дарда дькьн. Һ'әтани эздие тә пе дьһ'әсьн, иди дәрәнг бу. К'ӧлма тенә сәре хwә. Һәwар—гази дькьн, һәwар—гази т'ӧнә. Нава wанда Һ'аме Шәро, мерәки зор—зӧрбә буйә, т'әхмин дькә, wәки qәлсбуна ве щаре р'уе бьт'фаqиеданә. Әw фә'м дькә, wәки wа һәр'ә т'әмаме wәлгәр'ьн, У ль wаре шера п'ега Р'ома р'әше лек'әвә. Әw шәв—р'о дькә йәк у наһелә, wәки Шәнгал, Лальша Нурани мәрк'әза кал—бавед мәйә мьләтие тек'әвә дәсте wи дьжмьни. Мире Шеха кӧла дьжмьн дьр'ежә, wәки к'әтьнә дьле гьшка. Гьшк р'оже һ'әйфһьлдане дьгәр'ьн. Дә Хwәде wе р'оже бинә. Т'әмам һәвр'а дьвежьн. Мире Шеха дьве, wәлә, р'ома р'әш Ә'ли бәг ӧса жи qәйаеда дардакьрн һьшт, нһа wи гәлир'а дьвежьн Гәлие Ә'ли бәге. Сонда гьшка гәлие Ә'ли бәгейә Сонда гьшка т'фаqа

мьлэтэ. Һ'аме Шэро, эwи хwэшмери, т'фаqа мэ кьрйэ йэк лома нһа дьжмьн мэ нькарэ.

Qэwале т'эви Мир Исмайил к'ьлама, кö авитьнэ сэр Э'ли бэге дьстьре:

Ч'йае Шэнгале кэвьре морэ,
Эскэре Ферик п'ашайи гьранэ,
Ишэв эварда к'ьшйайэ хwэ дайэ дорэ.
Э'ли бэге Мире Шеха кьрэ гази, го, Ферик п'аша,
мьн п'ор'е сэре тэ qьрьсандо, һэwара тэе бе Р'ома
вьр'экэ дэрэwинэ,
Һ'эwара мьне бе Шэмсе Эздийа, Эздите Сорэ.

Ч'йае Шэнгале п'энэха зэрэ,
Эскэре Ферик п'ашайи гьранэ,
К'ьшйайэ хwэ дайэ бэрэ.
Э'ли бэге Мире Шеха кьрэ гази, го, Ферик п'аша,
мьн п'ор'е сэре тэ qьрqсандо, һэwара тэе бе Р'ома
вьр'экэ дэрэwинэ,
Һэwара мьне бе Эздите Сор, Шэмсе Т'эт'эрэ.

Го wэлэ, дöтирэтийа сэрк'аред э'шире бу сэвэве дардакьрьна Э'ли бэге, дэ wэки öсанэ, к'ивэ жи we лайиqи we „р'умэте" бьвэ. Кöле дьле мэда, хэмед мэ, дэрмане waн чийэ?. Мир пьрсе дьдэ у хwэхwа жи щабе дьдэ, wэки дэрмане wан т'эне йэктийэ...

Бэре эваре Мире Шеха, Усьв бэг у мэрьвед wанр'а һати дьчьнэ Идьре, wэки жь wьр жи һэр'нэ Эщмиазина зийарэти. Усьве Хwэдо дьвежэ Мире Шеха, wэки эw сьве кöр'е хушка хwэ Мэ'муд бэге дьвэ Т'ьвлисе сэр дохтьра. Эwe wьра һэв бьвиньн, чьмки wэхта вэгэр'и Ираqе, те Батьмер'а һэр'и, Т'флис сэр р'йа тэйэ, те wи шэһэри бьqэсьди у ишэла, эме wьра һэв бьвиньн.

Го Хwэде Усьве Хwэдо, Мэ'муд бэге Мир Т'ьвлисе дитьбун у бьрьбунэ Батьме, пе гэмие вэр'екьрьбун.

Го нава щьмэт'еда һатьна мир сала Хwэде Судир'а гьредьдан, у һэр дэра гьлие wи бэла бубу. wэки дэрмане кöлдэрде мэ Йэктийа мэйэ...

П'ЕШК'ЕША БОНА П'АДШЕ УР'ЬС

Ль гӧнде Оргове we шәве гърәгьред мала К'оса, сәрк'аре h'әму к'ӧрде зилайә бьн бандур'а Ур'ьсда, мала Бәйре—малхалане we мале, бәрәв бубун. Wана шеwр—мьслә'та гьран данибун. Т'әмам hатьбун— жь мала К'оса, мала Гӧли Щәwар аг'а, генерл Әләшәрәф бәг, hәрдӧ бьред wи—Аh'мәд бәг, Мә'муд бәг, кӧр'апед wи Һ'әмид бәг, Мьсто бәг, Ә'мо бәг, Шәвав бәге Бьраhим аг'а, Һ'әсән аг'а, жь мала Бәйре— Ә'мәр аг'а, Суто бәг, Надьр бәг, Бәдьр бәг у Аh'мәд аг'ае Озман аг'а. Әwана бәрәв бьбун, wәки генерал Әләшәрәв бәге вәр'екьн. Әwе бьчуйа дитьна п'адше. Әwи сале щарәке әв сәфәр дькьр.

Ве щаре пьрса вәр'екьрьна wи бу ӧса жи пьрса к'ьривтийа wан. We шәве гәләки хәбәрдан дәрhәqа ван hәрдӧ пьрсада. Ле гьшк т'әфәк'урйа we йәкеда бун, к'а чь п'ешк'еше п'адше Ур'ьср'а бьшиньн, wәки лайиqи wибә. Го гәләки хәбәрдан, hьнәка дьгот, wәки фьлан п'ешк'еше, е дьне дьготьн беван п'ешк'еше бьвьн у qимәте ӧса дьданә сәр, wәки wәкә хәрще т'әмамийа гӧндед ч'ә'ла Синәкейә саләке бун. Әләшәрәф бәг, wәки п'адша дитьбу, хәйсәте wи заньбу, р'адьвә бәри чуйина хwә, дьвежә гьшка, кӧ әw п'ешк'еше hун дьвежьн— шәр'афе бь кәвьре щәwаhьр, сәh'әта зер', мори—мьрщане бь кәвьре qимәтли, к'аса зер' п'адша гьшк дитьнә у ч'ә'ве wи сәр wан нинә, дәwләтәкә минани йа Ур'ьс йа wийә, жь мала Р'омановә, бәреда нава hәбунеданә. Мала wә авабә, п'адшайә, әw хwә нәч'ә'вньhер'ие п'ешк'еша мәйә, йане жи йа йәки дьнейә. Әw h'әwще дитьна мәйә. Кӧ сәр синоре wәлате wи чь дьвә, чь дьqәwьмә Әw иди hаж h'ӧщумкьрьн, qәлпийа звтиед т'ърк' hәйә. Һәр сал жи, wәхте әз дьчьмә hәрәма wи, баwарки, дәстәвала дьчьм. Пар мьн хwәр'а wәкә чәнд гърванкә кәшк бърьбун, wәлә wьра әw хwәш харьн. п'адше жи әw тә'мкьрьн у бәгәмийа хwә да hостатийа hасьлавите мә. Әw мәрики гәләки назькә, р'ә'мә у садәйә. Wәрьн, гӧр'а мьн бькьн, әз ве щаре хwәр'а щотә горе кӧрманщиейә бь нәхшед мә хәмьланди бьвьм. Т'әмам дәмәке дәнге хwә накьн. Паше Мә'муд бәге бьрае wи лаqьрдийа дькә, дьве ижа п'адшае qузвә гора мә текә

п'е. Әwe wәхтәке шунда бьqәтә һәр'ә. Wәлә, биранина мә жи т'әви we һәр'ә. Паше п'адшае хwәхwа бьфькрә, wәки генерал Әләшәрәф бәге нькарьбу, хәмләкә к'ӧрдийә майин банийа, әв анийә ,әw жи we дьп'әр'ьтә?.

Гьрәгьр дьвежьнә Мә'муд бәге, wәки тә жи тьштәк гот. К'а wә'де п'адше һәйә ӧса бьфькрә, тә т'ьрә т'әне Әләшәрәф бәге wир'а п'ешк'еше бьвә. Дьнйа бона дитьна wи п'ешк'еша дьвә— ша у п'адша, ло дьвежьн, wәки сәракә мәзьн һәйә бона данина п'ешк'еше wи.

Әләшәрәф бәг дьве р'астә. Әwи хwәхwа әw п'ешк'еш дитьнә. Әw п'ешк'еше т'әмамийа малбәта wаньн. Әwи әw т'әслими дәwләте кьрьнә. Дәwләт wан дьвә хwәйи, wан дьнһер'ә. Суто бәг дьве, э, Хwәде мала тә авакьро, дәwләт жи әwә. Әләшәрәф бәг щаwе дьдә, дьве дә wәки дәwләт әwә, әм жи п'әрч'әки дәwләта wинә. Т'әмамийа һәбуна мә жи йа дәwләта wийә. Дә wәрьн, әм иди дәрһәqа we йәкеда хәбәрнәдьн, әз сәр р'емә, мьнр'а охьре бьхwәзьн.

Һ'әмид бәг дьвежеда, wәки тӧ сәбьркә, ле мә qрар нәкьр, кӧ тӧ чь бьви п'адшер'а?. Әләшәрәф бәг дьве нә мьн гот, wәки әзе чь бьвьм. ахьр һ'әйфа wә нинә ,кӧ әwqаси пәй we дәрәще к'әтьнә. Нә мьн гот, wәки п'адша п'адшайә, нә һ'әwще п'ешк'ешейә, әw һ'әwще wәк'иле щьмә'тейә. Әwи бь сәри мә бира щьмә'те кьрйә, дьхwәзә мә дәрһәqа һ'ал—к'еве щьмә'теда пебьһ'әсә, ле нә кӧ һивиейә, һун бьбахшиньн, к'а әме жер'а чь бьвьн.

Һ'әмид бәг, Аһ'мәд бәг Әләшәрәф бәгеда дьк'әвьн, wәки гӧр'а Мә'муд бәге бькә, тьштәки дьне бьвә у бәр'а дәсте Злфиназе, Гӧлизәре, Щәwаре чекьри, бь нәхш—аwазед кӧрманщи, гӧлава хәмьланди нишан дьдьн.

Әләшәрәф бәг бәгәмийа хwә дьде, дьве, wәлә, wә тьштәки баш гот. Әве бәр'е дькарьн бь сала хwәйкьн чаwа п'еш к'еша мәйә мләтие бона п'адше Ур'ьс Николае 2-а. Әвае бәдәwийа ера мә бинә бәр ч'ә'ве гьшка у т'әхмина мьн we һ'әwаск'арийа wан пешда бинә бәрбь һ'ӧнӧрмәндийа мә, wәки р'уе нәзаниеда т'әмам һаж пе т'ӧнәнә. Wәлә, әва тьштәки бе qӧсурә у мәщаләкә башә, wәки п'адша, дор—бәре wи һаж мә'рифәта мьләте мә һәбьн. Дәрһәqа we йәкеда, wәки кӧрманщ һәвале ч'йа—банийа, гӧл—сосьнанә, мьн хwәхwа һәвал—һогьре хwәр'а готйә, ле әwана диса шькбәр бун, ле әв бәр'е сәре лоде бьгрә. Гьшке баwаркьн, wәки к'ӧрд р'асти жи һәвале ч'ийанә, минани ч'йа бльндьн, һәвале гӧл—сосьнанә, манани wана бина мәрьваейә хwәш wана те. Т'әмам дьвежьн дә бьмбарәкбә у тәр'а охьрбә.

Генерал вәдьгәр'ә Һ'әмид бәгер'а хәбәрдьдә, wәки пьр-

са к'ърививеда әw лайиq дьвинә Усьве Хwәдо. Дьве, wәки сьве һун дькарьн һәр'нә гӧнде Хьдьрлие, Ә'ли Мирзә жи һьлдьн у т'әвайи qәста мала wи бькьн. Әw гьлие Ә'ли Мирзә дәрнак'әвә. Һатьна Ә'лие Мирзә т'әв wә хwәбәр нишана бәгәмиейә. Әгәр әw wәр'а нәе, һун хwә свьк нәкьн, нәчьн, чьмки әw һаж дәстәбьраке хwә һәйә. Паше мә әwqаси шеw ра хwә кьрйә, мә әqаси we дәрһәqеда хәбәрдайә, әз т'әхмин дькьм, wәки Ә'ли Мирзә бейи мә жи нһа wир'а готйә.

Һ'әмид бәг дьвеже тӧ чаwа зани, wәки Ә'лие Мирзә һаж гьлие мә һәйә. У wир'а готйә?. Әләшәрәф бәг дьвежеда, wәки нае бира тә, wәхта мә мерга Усьве Хwәдода хәбәрдьда?. Ә'лие Мирзә гӧһе wи сәр мәбу. Әз кӧр'апе тәмә, әз заньм, wәки әwи wи чахи хәбәрдана мә бьһистийә у Усьве Хwәдор'а готйә. Дә тӧ ви гьлие мьн бир нәкә. Мала Ә'лие Мирзәда бь п'әрдәкьри ле бьпьрсә.

Һ'әмид бәг дьве, wәлә wәкә гьли—готьне тә әме ве пьрседа р'авьн—р'унен.

Әләшәрәф бәг р'едьк'әвә. К'омәкә әскәре ур'ьс т'әви wи бәре хwә дьдьнә Qәрсе, wәки жь wьра пе машине һәр'нә Петербурге.

ЛЬ ГОНДЕ ХЬДЬРЛИЕ

Пəй чуйина генералр'а Һ'əмид бəг у Ә'мəр аг'ае Озман аг'а бəре хwə дьдьнə гонде Хьдрлие, əwана дəре мала Ә'лие Мирзə вəдькьн. Ә'лие Мирзə wана дьвинə, дьбəшьрə. Әвана хӧш—беше дьдьнə һəв. Хwəйе мале дəрһəqа чуйина Әлəшəрəф бəгеда дьпьрсə. Әwана дьвежьн, wəлə, һəма дӧһ əw вəр'екьрьн, у бь готьна wи һатьнə мала тə. Ә'ли Мирзə дьк'əнə, дьве əз заньм бь чь хьзмəте бəге Щəwар аг'а һун шандьнə мала мə. Әвана жи дьк'əньн. Дьвежьне дə əм навежьн, к'а тӧ бежə бона чь?. Ә'лие Мирзə дьве заньн чь? Әве тə дьвен чь?. Дьве Һ'əмид бəг, те бира тə, тə у бəге Щəwар аг'а мерга Усьве Хwəдода һəвр'а хəбəрдьда, wə чь хəбəрдьда?. Һ'əмид бəг дьве бəле те бира мьн. Ә'лие Мирзə дьве ,wəки мьн хəбəрдана wə бьһист у Усьвр'а һəма ӧса сəр п'ийа гот. Мьн нькарьбу жер'а нəгота, гӧмана wи нəгиһанда wи гьлии, чьмки изьна мьн т'ӧнəбу, wəки дəрһəqа wида жер'а нəвежьм, əм кьрасəкида дьгəр'ьн. Әw жи сəва мьн ӧсанə. Wи чахи Усьв жи сəр п'ийа готə мьн— к'а əме бьнһер'ьн. Нһа, гава һун һатьнə, wəлə, əзе wəр'а бем у нə кӧ сəр п'ийа, ле р'уньшти əме əве мəтрəфа wə жер'а бежьн. Әз т'əхмин дькьм, wəки əwe qайилбə, чьмки əw мə'на дьгəр'ə, кӧ мале дьне хəрщкə. Ә'мре дьнйальке дəрбазкə.

Wəхте Ә'ли Мирзə дьве əзе wəр'а бем ,əвана ша дьбьн у гьлие Әлəшəрəф бəге дьк'əвə бира wан, wəки һатьна wи т'əви wан, шӧхӧле бе сери. Әве тə дьле хwəда пəсьне һ'ьш у аqьле бəге Щəwар аг'а дьдьн, бь длəки р'əһ'əт сəр т'əхтə р'удьнен, ле дьлəзиньн, wəки һəр'ьнə Алачалуе. Ә'ли Мирзə дьве һəй навə, əме иро к'ӧда һəр'ьн, чьма һун һатьнə агьрəки?. Wəлə wи Хwəдайи, əз жи минани Усьве бьра һ'əтани мевана шəвəке малда нəһельм бəрнадьм. Әw мə'нəкə майин жи дьгрə, дьве нһа, иро, əме Усьв к'ӧ малда бьвиньн, əw Тəндрəкейə. Әзе мəрийа бьшиньм, wəки жер'а бежьн, кӧ сьве щикида нəчə һивийа мəвə. Әве тə qайилийа хwə дьдьнə готьна Ә'лие Мирзə.

П'еро, жьна Ә'лие Мирзə, дəрда те, бəхшандьне дьхwəзə, малхер'а дьвежə, wəки Мə'руфе дəнгбеж һатйə, дхwəзə тə бьвинə. Ә'лие Мирзə щаба П'еро ханьме дьдə, wəки бе-

жә Мә'руф бьра бе сәр т'әхтә. П'еро ханьм дьве әw хәйсәте тә занә, тӧ жи минани Усьве мә, к'и бк'әвә дәсте wә, бәрнадьн. Мьн готеда, кӧ бе щәм wә, нәhат у гот, wәлә, әзе hәр'мә wьра жь дәсте wан дәрнәк'әвьм. we hа к'ьлама мьн бьдьнә гӧтьне, Хwәде әз наем. Ә'лие Мирзә дьвежә меване хwә, wәки бьбашхиньн, к'а Мә'руф — дәнгбеже Усьве Хwәдо чь дьвежә ?.

Ә'лие Мирзә дәрдьк'әвә дәрва, дьнhер'ә, wәки Мә'руф hәспе пәйа нәбуйә. Әw сьлаве дьдә Мә'руф дьвежеда, wәки h'әтани пәйа нәвә, нә гӧhдарийа wи дькә, нә жи пер'а хәбәрдьдә. Мә'риф дьвежеда, wәки ләзә, готи вәгәр'ә Идьре Хачатур аг'а Васил аг'ар'а жи бежә. Ә'лие Мирзә дьве, wәлә, h'әтани тӧ пәйа нәви әз наhельм тӧ гьлие хwә бежи. Мә'руф пәйа дьвә, Ә'лие Мирзә wи зорә—зор дьвә мал. Мә'руф дьвежеда, wәки мала тә авабә, к а тә нәбьhист, нәhишт әз гьлие хwә бежьм. Бьсә әз бежьм паше дьвә бир кьм, әw дьвежә Мә'руф дә к'әрәмкә, эван щамерана жи нәхәривьн. Мә'рум дьве щамеро әз wана хwә щара ә'wльн нинә, wәки дьвиньн, гьлие мьн чийә тә кьрә мәсәләкә мәзн? Усьве мә әз шандьмә пәй тә, wәки тӧ, Хачатур аг'ае Васил аг'а у Мартирос аг'а сьве hазьрбьн, чьмки млә к'әдаре Р'әwане Габрел аг'а у кӧр'е wи Костан аг'а hатьнә. Ә'лие Мирзә, hәрдӧ меван дьвежьн, wәлә Хwәде да мә. Әме жи сьве баhатана Алачалуе. Мә'руф дьве, wәки дьле Усьв wәр'а саг'ә, Һ'әмид бәг у Ә'мәр аг'а Ә'лие Мирзә дьнhер'ьн дьвежьне, wәлә, бьлә, Усьве Хwәдо бейи тә т'ӧ тьшти накә. У hатьна Мә'руф жи минани йа qасьдәки батьнийә, wәки дьвежә мә wәрьн мерьк, тьште ӧса дьгәр'ә. Ә'ли Мирзә wана бь ве готьна хwәва дьдә шакьрьне, wәки мьн wәр'а гот, кӧ әw тьште ӧса дьгәр'ә. У Хwәде ләв анийә, wәки Мә'руф hатйә пәй мьн, hун жи вьранә. Демәк hәр тьште башвә. Wәлә, сәр хатьре wә әзе П'ерое жи т'әв хwә биньм. Льнге лаwька ә'рд нагьрә. Дьвежьнә Ә'лие Мирзә, wәки бежә Мә'руф бьра к'ьламәке бежә. Ә'лие Мирзә Мә'руфда дьк'әвә, wәки ләз нәк'әвә у меване wи бь дәнге хwәв . бьдә шакьрьне. Мә'руф qемишийа wи накә у бь дәнге хwәйи минани дәнге qӧльнге бәр баhаре гӧл—сосьна сәр wанда дьбаринә:

Әман, әман, h'әвт сал т'әмам hивийа тә мам..
Жь мә чунә сал у зәман...
Шьвантие мәкә, wеране wе чәтьнә,
Wәрә ч'ийа у зозана п'алдә, нава синг у бәре мьнә.

Ло кӧр'о, кӧлмало, гава бьвә хәлайа дьнйае бьра һәр'ә һәр чар зер'е сәре мьнә.

Дәштеда нәмин, гәрм у т'айә,
Бәр синга баг'ада п'ал нәдә, т'әвда байә,
Wәрә ч'ийа у зозана п'алдә нава синг у бәре мьнә,
Әгәр тьмайа мале дьне дьки, ви зәмане т'ер у т'ьжи чь- мәр'анә.

Әле, дине, һәрр'ә һ'але мьн, тә вайә,
Кьрасе щане мьн ә'вайә,
Мьн кӧлав һьлда 7 сала бумә шьване ва ә'дайә.
Бой хатьре ч'ә'в—бӧрне бәләк,
Зәнда зәрә, мори—мьрщан, бәжьн—бала тәйә.

Кавьле гӧнде мә сәрәжерә,
Wәй малино, кәвьр, кӧч'ьке ви wерани, мьн бунә дузан у к'ерә.
Хәлqе кә'тйә пәй мал у т'әмәне дьнйае,
Әз, ә'вде Хwәде, к'әтьмә пәй зәрикә щинар, йәкә мал у мерә.
Wәрә, wәрә, эт'им гәдә, wәрә, дәрде дьла ах у кӧл, т'әв к'әсәрә.
Әз бәхте тәдамә, qомси сәвәве орт'а мьн у тәда гәләк һәнә. һив чу ава паше wәрә.

Әзе ньфьрике бькьм— шьндое мере тә бьмьрә, дайка тәр'а бьвьмә зә'ва.

Мә дәрк'әтнйә п'ьлтә ә'wьре р'әши—тә'ри,
Кӧлмале, тә ль ч'ә'ва, бәжн—бале, гӧл же бари.
Ах, заре тә нәминә де у баве тәр'а,
Дәсте тә гьртьнә, данә шьндое мерәки к'оти, wи дәwари.

Ә'лие Мирзә, меване wи бьн һ'ӧкӧме дәнге Мә'руфда дәмәке щаһьлтийа хwә тиньнә бира хwә. Щаһьлти хwәшә, нә. Малхе мале дьвежә Мә'руф дә нһа пә'ри нан бьхwә у паше бәре хwә бьдә Идьре. Тӧ нәхәриви. Һ'әмид бәг у Ә'мәр аг'а дьвежьне демәк әмә хәрибьн, лома тӧ наһели әм һәр'ьн. Ә'лие Мирзә дьк'әнә, дьве лев дьрана пештьрә. Мә'руф әв чәнд салә буйә нәфәре мала Усьве мә. Мала мьн Усьв жи, һун заньн, маләкә. Һун жи дьхwазьн к'ьривтие дайньнә орт'а мә, Хwәде бьмбарәк бькә. Сьве әме жи

сәр меванед Усьве бьрада зедәбьн. Әwe бона дитьна wә, һатьна wә жи шавә. Мә'руфе бәри мьн чь лазьмбә Усьвр'а бежә. Мьн әw дайә, фә'мкьрьне, wәки һун чьма мала мәда нә. Дә нһа wәрьн, әм хәме дьле хwә бьдьнә бери, һәр тьшти бирбькьн, хwәр'а дәмәкә хwәш жь дьнйалька гәwьр һьлдьн. Сьве әме гази йәке жорьнкьн у бәре хwә бьдьнә Алачалуе.

Һ'әмид бәг, Ә'мәр аг'а, Ә'лие Мирзә сьве ль гӧнде бәр п'ала ч'иае Арарате— Хьдрлие дьднә сәр р'йа бәрбь ч'йае Синәке.

ЧАР СЙАР

Әwана һьнда Qӧлпе р'асти Хачатур аг'а тен. Әwана дьвьнә 4 Һәвал хwәр'а хәбәрдьдьн, р'е хwә кьндкьн. Әwана дьвежьнә Хачатур аг'а, wәки wана бь ве мәтьрәве һәв дитийә у бона wе дьчьнә Алачалуе. Хачатур аг'а гава дьбьһе, wәки бона Һ'әсән аг'ае бьре Һ'әмид бәге дьчьн, кӧ Усьве Хwәдо бьвә сәрдә'wатие wи у пе дьһ'әсә, wәки бук жь бажаре Ереванейә, бьмбарәкие дьдә у дьве wәлә, Хwәде бәхте wә анийә. Hһа мала Усьве мә даньн дӧ мәрьвед шәһәре Р'әwанейә нав у дәнг. Жь wана дәwләтитьр, нандар, баwарки, нава әрмәнийада кем һәнә. Wана зедәтьр, бь һәбуна дьнйалькеда т'әне мала Бабахане кӧр'апе шәе Иранейә. Һ'әмид бәг дьве, wәлә, бук һәма qиза Бабахан хwәхwәйә. Хачатур аг'а дьве, wәки Хwәде ләв бинә, иншила, Усьве qайилбә, wәки бьвә сәрдә'wәтие мала wә. Wәлә, бьлә, әз нәмьрьм, әзе ә'сә бьвьмә сйаре буке. Ә'лие жи бьвә. Чьмки бейи мә Усьв т'асә ава сар жи вәнахwә. Дӧ сйар дьвежьн, wәки Хwәде р'аст бькә, wе ӧсавә, к'а әм бьнһер'ьн Усьве Хwәдо чь дьвежә? Хачатур аг'а дьве, wәки Ә'лие Мирзә wәр'айә, wәлә, һ'әсавкьн, кӧ һун гьһиштьнә нета хwә. Хачатур аг'а паше дьвежә, wәки һәрдӧ мєване Усьве Хwәдо мала Бабаханр'а незикьн, чуйин—һатьна wан һәйә. Wәлә һатьна wан жи ль мала Усьве мә тьштәки дьньqьтинә дьле мерьв, кӧ р'йа wәе р'астбә у Хwәде ӧса кьрйә, wәки иро әм ль мала wи мәрьви р'асти досте хьзме wә бен, к'ижани һундьхwәзьн бькьнә сәрдә'wәтие хwә, сәрдә'wәтие Һ'әсән аг'ае мәйи Ә'вди аг'а. Wәлә Һ'әсән аг'а лайиqи һӧрмәта бльндә у Хwәде ләв анийә, wәки ед минани wә у, нә п'айи, әз у Габриел аг'а у кӧр'е wи Костан аг'а мала йәки минани Усьве Хwәдода, эл мака мерьвә, р'асти һәв тен. Wәлә, әв р'астһатьна мә хwәбәр нишана сәрфьнйазиейә. К'е баwар дькьр, wәки әм ль ч'йае Синәке, ль гӧнде Алачалуе т'әвайи сәр сьврәке р'унен. Әwа йәка р'әбе а'ләме кьрйә. Һун текьнә бира хwә, wәки дә'wате бьвә qәwьмандь нәкә мәзьн, п'әрчәки дирока wә кӧрманщайә лайиqи биранина һәрт'ми. Hһа иди әме незики гӧнд двьн. Габрел аг'а у кӧр'е wи Костан аг'ае жи бь һур гьли мә мала Бабаханр'а бькьн нас.

—Wələ,— əva йəка Xwədедайə,— Ə'лие Мирзə дьвежə. Əме жь wана həр тьшти дəрhəqа хьзме т'əзəда пе бьh'əсьн у əв йəк, башqə готи, сəва сəрдə'wəти лазьмə, кö чаwа бəрбьр'и wан бьвə, чаwа сьлав—к'ьлаве бьдə wан у, йа wан qəбулкə. Ə'мəр аг'а дьве, wəки тö öса хəбəрдьди, Ə'лие Мирзə, тə т'ьре иди Усьв сəрдə'wəтийə у hазьр hивийа мəйə. Ə'лие Мирзə дьве, wəки we öсавə. Əw баwəрə, wəки р'əбе а'ләме əв мəтьрəфа мə həв данийə. Ə'вд нькарьн əwe бəтал бькьн. Чаwа Хачатур аг'а гот, wələ, Xwəде т'ае дьле саг'ə. Э, шькьр, дьле wə жи саг'ə. Дöдьл нəвьн, we бьвə. Hун бона мəрьвтайе, бона ширнайа hələqəтие баш дьщəдиньн. Wələ, нhа Xwəде əв йəк авитйə qəлпе Усьв жи. Əwана дьвежьнə Ə'лие Мирзə тö ве йəке чаwа зани? Ə'лие Мирзə дьве нə мьн пеш wəва готə Мə'руф, wəки Усьвр'а бежə. Əwана незики Алачалуе дьвьн. Həспе хwə пəйа дьвьн, wəки hьнəки hеса бьн. Əw сəр ч'ем р'удьнен, бина wан те бəр, аве сəрч'ə'ве хwə wəрдькьн, паше дьса həспе хwə сйар дьбьн, у hьнəки шунда дьк'əвьнə мерга Усьве Xwəдо. Дəмəке шунда əwана бəр дəре Усьве Xwəдо пəйа дьбьн. Зəйт'уна К'олоз, Кəwа Мьh'о малдабун, дəрдьк'əвьн дьвежьн к'əрəмкьн, у Ə'лие Мирзə башqə дькьн, дьвежьн нə тə готьбу Мə'руф, wəки те П'ерое жи хwəр'а бини. Ле к'ане? Ə'лие Мирзə двежə wан, wəки П'ерое нəхwəст бе,,го, wəки hун həрсеке р'ева хwəр'а лаqьрдийа, т'ьр'ала бькьн. Wələ, hатьна мьне wə хwəш нəе.

Wəхта əwана тенə мал, Усьве Xwəдо, Габрел аг'а, Костан аг'ае кöр'е wи, нава мерге дьгəр'йан. Əwана qасəке дьчьнə п'ошта əскəре ур'ьс к'ьшьк дьлизьн. Щаwе дьдьнə wан, wəки меван hатьнə. Əвана р'адьбьн. Усьве Xwəдо мьле сəрəкqöмандар Попов жи дгрə, дьве wəрə тö жи qасəке к'еләка мевана р'уне. Чь р'астə, Попов тьште öса жь Усьве Xwəдо баwарнəдькьр, əwи т'ьре пəй мəсəла п'əрар'а Усьве к'ине жер'а бьк'ьшинə. Ле qə ньзаньбу, wəки хəма Усьвə ,кö əw həйə йан т'öнə. Тьште öса Усьве Xwəдо сəр гöhе хwə давит у а'щьз дьбу, wəхта йəки əw дькьрьнə бире. Попов дьле хwəда дьве, wələ, əва щамера щамертийа хwə дькə, мьн диса т'əглифи мала хwə дькə. Ле əзе чаwа həр'ьм, ч'ə'в нəфəре малек'əвьм, ч'ə'в щинаре wик'əвьм, нə ахьр т'əмам əве сəрhатие заньн.

Əw öса дьфькьри льнгəки wи дьчу, йəк на. Ле Усьве Xwəдо педа дьк'əвə у дьвə мал. Малда т'əмам сəр т'əхте qаwе р'удьнен. Ле, h'ьлбəт, пешиеда, чаwа э'дəте кал-баве мəйə, həв сьлав дькьн, дəрhəqа шöхöл, ə'мəле həвда дьh'əсьн, h'ал—h'əwале гöнд, щинара, пьсмам-лезма дьпьрсьн.

ПОЛКОВНИК ПОПОВ ШӘРМ ДЬКӘ

Сәр т'әхте qawe полковник к'еләка Ә'лие Мирзә р'удьне у педа дьк'әвә, wәки р'авә әwи вәр'екә. Әw нахwәзә т'әви гьли—готьн, мьслә'те бьвә. Ә'ли Мирзә, дә һаж мәсәлә wи у п'әре Усьве Хwәдо һәбу. Әw дьвежә Попов р'уне, сәбьркә, вае we нен биньн, пә'рики бьхwә, паше дьле тә чаwа бьхwәзә, әме öса бькьн.

Попов дьве, һ'әйран, чь тә вәшерьм, чь Хwәде, әз жь р'абун—р'уньштандьна wә, к'ән—лаqьрдие wә, һ'әлалйа wә шәрм дькьм, шәрьм. Әз нькарьм бь ван ч'ә'ва мала Усьве Хwәдо бьнһер'ьм. Мьн wәкә п'оре' сәре хwә нане wи хwарйә. Ле мьн, һәма к'әсә бежьм, вәкьри бежьм, тьштәки п'ак нәкьрйә. Wәки нһа жи диса нане wи бьхöм. Wәлә, әw нане бәр мьнда бьминә. Әзе эше у зйане к'әвьм, чьмки мьн ит'бара щамерийә бәрбь хwә бе исаф т'әр'ьбанд. Wи чахи ньзам Хwәде мьн стәндьбу, Хwәде әw qәлпе хьравие авитьбу дьле мьн, wәки öса бькьм?.

Ахьр нһа тö дьнһер'и әз чаwа т'әмьз, бь исаф дьфькрьм, ле wи чахи? Wәлә, wи чахи бәла Хwәдежестәнднебу. Әз һивиа нен насәкьнм, Ә'ли щан, әз һиви дькьм бь мә'на к'ьшандьна щьг'аре әз у тöва дәрк'әвнә дәрва. Әме һьнәки хәбәрдьн, wәки вана архайинкьн у әзе һәр'ьм. Әзе ве п'оште жи һәр'ьм. Тö зани мьн хwәхwа чь сәре хwә кьрйә, мьн агьр мала хwә хьстийә? Әз пәй we йәкер'а чьqаси нәхwәш к'әтьм у жьна мьн чьqас п'әре мә Р'әwанеда öндакьрьн. Әз т'ö тьшти wәр'а навежьм. Әw т'әмам р'уе бе исафийа мьнданә, р'уе qәлпийа мьнданә. Усьве Хwәдо р'аст готә мьн: „Саг'о р'еда, qәлпо зәреда".

Wәлә әз р'уе qәлпийа хwәда сәр һ'афа зәре сәкьним. Вьра wада we чаwабә Хwәдее заньвә?. Хwәде бьра бьбахшинә. Ә'лие Мирзә дьве Попов тә әwqаси хәбәрда, т'әмам мә дьнһер'ьн. Сәбьркә, әзе ва тәр'а дәрк'әвьмә дәрва, әзе wьра тәр'а чәнд гьлие хере бежьм. Ә'лие Мирзә дькә фәсале, wәки меван хwәр'а глийа дькьн, мьле Попов дьгрә дәрдьк'әвә бәр дери. Әw дьвежә Попов, wәки чь кö әwи кьр йә вьр wада иди һ'öкöме wee сәр т'öнәвә, әwe иди хьравие

нəвинə, чьмки хwəхwа хwəмöкöр' һатйə. Кö тьште беисаф кьрйə, йа сəрəкə— шəрм дькə.

Ә'лие Мирзə гьлие Хwəде Суди wир'а дьвежə дəрһəqа шəрмеда, wəки шəрм жи навəки Хwəдейə, К'е кö шəрм кьр, демəк, нава wида исаф хəбəрдьдə. Исаф жи т'əмзайа мерьвə, һ'əлалийə. Wəлə, исафе тö т'əмьз кьри, тö һ'əлал кьри у ч'ə'ве Хwəде гьрьн һəр гьшт у дьвинə. тö əва сəһ'əтəке зедəтьрə бəр хwə дьк'əви,шəрм дьки, Хwəде дəнге чуйина мурие т'опал жи дьбьһе, wəлə, бьлə дəнге тə бьһистийə, бьһистийə у чь- кö тə кьрйə бой наве исфе һ'эсв дькə бöһöри. Хwəде хwəхwа кьрə qəлпе тə, wəки тö öса бьки. Хwəхwа кьрйə qəлпе тə, wəки тö нһа гöне хwə даwəшини. Ә'зим наве Хwəде иди гöне тə даwəшйанə. Чьмки тö һати мала Усьв. Нане wи кемасийа тə да һьлдане. Ван гьлие мьн р'ьнд текə бира хwə у вьр wада һ'əрамие нəкə, һəр ке йəкə тə нəбу дöда, р'авə—р'уне чь дьхwази мьнр'а бежə. Попов хwə давежə п'есира Ә'лие Мирзə, wəки чь дважə əw баwар дькə. Мəри готи т'ö wəхта ит'бара хwə öнда нəкə— исафбə. Го т'əмам, пе һ'əсйан, wəки полкəвник Попов чьма сəре хwə кьрə бəр хwə дəрк'əт. Ә'лие Мирзə Попов вəр'е дькə. Го Попов дьчə п'ошта əскəр. We р'оже п'оште дəрнак'əвə, сьвəтьре бəре хwə дьдə Т'влисе. Го Хwəде əw чуйин бу, wəки чу. Дəwса wи йəки дьне те. Əw гьли дькə, wəки Попов бь Шəмс сонд дхар у готйə wи кö бежə Ә'лие Мирзə, гьлие wи р'астə. Əw һəрр'о гази Шəмс дькə у Шəмс һатйə һəwаре— шöхöле wи башьн,

We р'оже мала Усьве Хwəдода бона һöрмəта меване qəдьргьр шабун к'əтьбу дьле гьшка. Мə'руф т'аса wан ширьн дькьр.

... К'əлошо наве мьн Сöлт'анə,
Əва сəре 2 салəнə мьн у к'əлəш лаwьке к'öбар соз у qьрар һəвр'а данə.
Дə wе ньзаньм готьна гöндийанə,
Нəзəра ч'ə'ванə, сала исальн к'əлəш лаwьке мьн хəйидийə соз у qьраре хwə п'əшманə.

Əман, əман, к'əлошо, дьле мьн ə'вдале гəмийə, бьнда бə'рə.
Гəли һəвал—һогьр, мал—щинар, wəзе бəхте бь wəдамə, чьма сьве һ'əтани эваре стуе мьн мала к'əлəш—лаwьке мьнда харə.
Əман, əман, к'əлəш лаwько, лоло...

К'ЬРЬВТИ

We р'оже т'ö гьли дəрhəqа мəтьрəфа Һ'əмид бəге, Ә'мəр аг'ада нəhатə готьне. Т'əмам жь дьндара həв т'ернəдьбун. Wə'де we йəке həла we баhата. Һəр тьшт hивийа дəма хwəйə у готьна жь wə'дə зутьр тə'ма we т'öнə.

Сьвəтьре меван нава мергеда дəрдьк'əвьн р'а—неч'ире. Һ'əмид бəг дьвежə Ә'ли Мирзə, wəки те бира тə ль вьра əwи у Әлəшəрəф бəге чь həвр'а хəбəрдьдан. Дьвежеда дə иди тö зани, нhа wəхта əм вəгəр'йанə мал, тö сəре we хане вəкə.

Р'о иди чəнд р'ьма бьльнд бубу. Меван готи сəр ча, qawа сьве р'уньштана. Ә'ли Мирзə пəй гьшкар'а те höндöр' əwи дəрhəqа hатьна гьрəгьре мала К'оса у ə'шира щумькийа вəкьри Усьв, Зəйт'уна К'олоз, Qадие К'əло, Хwəде Һузор'а готьбу. Усьв дьве wəлə тьштəки башə, ле wəки кöр'е кöрманщ qиза корманщ настинə, əw hьнəки ньqьле wи сьст дькə, ле готи, əм öса бькьн, wəки əw кемаси бь р'ер'ьзма мьлəтиейə башва бе öндакрьне. Әв хəбəрдана дəрва дьбə, сəр нен диса Ә'лие Мирзə əwe мəтьрəфе пеш гьшкава дьвежə. Усьв дьве, wəлə əз нə əw мəрьвьв, wəки нана бькьм. Әз qайильм. Ле мьн Ә'лие бьрар'а hежа тьштəк гот, wəки əз фьлан дəрəщеда hьнəки бəтсарьм.

Габриле аг'а дьвежеда, тö Хwəдеки, те бежи əм жи пе бьh'əсьн, к'а əw чийə, wəки дьле тə ле сар майə. Усьв, дьве wəлə, əз сəре маqуле минани wəкьм, həр тьшт бина гöла ле те, ле əв дəрəща hан нə дьле мьнə.

Габрел аг'а дьвежə Усьве Хwəдо, wəки чаwа кöрманщ, тö р'аст дьфькьри, ле готи we йəке жи h'əсав hьлдьн, кö мəри готи орт'а дö дьлада хəбəрнəдə. Һ'ьзкьрьн, мьhöбəта дьнйальке синоре млəтие нас накьн. Ло h'ьзкьрьн мьрьне жи алт' дькə. Һəрдö дьле бəнги ньфьр'ийа qомси—нəмама дькьн, е кö дьвьнə сəвəве бəхт у мьраза. Тə хwəхwа hежа бьhист, wəки Мə'руфе дəнгбеж чь к'ьлам гот. Кəч'а wəйə бəнги ньфьр'ийа ч'ə'в у заре хьрав дькə, wəки к'əлəш лаwьке we соз у qьраре хwə п'ошман буйə.

Усьве Хwəдо дьвежə Габриел аг'а, wəки тə гот кəча wə. Нə аг'ьр бук кəч'а мə нинə, ле əw р'ьнд дьк'əвə h'але əвин

Ле ве дәрәщеда чь р'астә, р'аст әw нә машсqә. Ле бәле, чаwа мәрьв, чаwа исан нахwәзә тек'әвә бәр гӧне wан. Әwе әви гьли бәрк' бәр гьшка дайнә, бежә гьшка, wәки һ'ал—зәwаща wа нәвә йа ч'ә'вдайине у ишәла, әw чаwа сәрдә'-wати, we нәхшед ӧса бькә нава дә'wте, wәки әw кемаси нәе хwане, бук бьк'әвә кьрасе мәйи мьләтие, бь ә'рф—ә'дәте мә р'авә—р'уне, Т'әмам qайилийа хwә дьдьнә сәрдә'wати у жер'а хер у хwәшие дьхwәзьн.

We р'оже һ'име к'ьривтийа мала Усьве Хwәдо у мала Гӧли Щәwар аг'ае Ә'ли бәге, сәрк'аре т'әмамийа кӧрманще бьн бандур'а Ур'ьсда һатә данине.

Наскьрьна һәрдӧ дьле бәнги. Әw һәрдӧ гӧл к'ибун, wәки әwqаси сәва wан т'әмам бь дьловани, бь р'ожа у бь мәһә дьфькьрин.

Зә'ва, ча иди заньн, наве wи Һ'әсән аг'а бу, кӧр'е Ә'вди аг'а, бре Һ'әмид бәгеи бч'ук. Әw мәрвәки хwәнди бу, т'әмам ле һ'ьздкьн, гәләки qиза хwә бәрр'а данин, т'әмама хwәр'а һӧрмәт у сианәт һ'әсавдкьрьн, wәки әw бьвә зә'ве wан. Һ'әсән аг'ае Ә'вди аг'а бь пеше хwәва һ'әсавдар--малһәбунзан бу, сәрк'аре банка дәwләтейә ль Сӧрмәлие. Qӧльха wи бльнд бу, хwәхwа жи жь мала генерал—майор Әләшәрәф бәге. Әw кӧр'апе һәвбун, маләке щьһе бубун. Ван дәрәщед wи жер'а һӧрмәт данин, ле әw бь wан qӧр'ә—бабах нәдьбу, мәрьвәки садә бу, хwә т'ьме алчах дьгьрт, дьк'әтә кьрасе гшка. У гәләк щара qара wи дьданә сәре һәвале чахе wир'а. Әw 23 салибу. Щарәке т'әви Әләшәрәв бәге чубу Р'әwане, мала Бабахан хане ә'щәм, кӧр'апе шае Иране у дьләки на, һ'әзар дьли qиза wи Һ'ӧсни ханьм бәгәм кьрьбу. Малбаванед wи qемишйа wи нәкьрьбун, бь һ'әсавһьлдана we йәке, wәки һ'ьзкьрьн синоре мьләтие алт' дькә, дьчьнә хwәзгиние we. Бабахан хан ч'ә'в Һ'әсән аг'а, qам—qанате wи дьк'әвә на, на накә, qиза хwә бь һ'әлалийа дьнйаельке дьдә хӧрте щаһьли хwәйе qӧльха бльнд, әwләде мала һ'ьзкьрна п'адше Ур'ьс. Qиза Бабахан го дьго р'ое тӧ дәрнәк'әвә, әзе дәрк'әвьм, аqаси бәдәw бу, шәмчьрах бу.

Габриел аг'ае мьлк'әдаре мәзьн дәстпе дькә дәрһәqа буке, мала баве we, малбәта wанда гьли дькә, к'ижан гәләки башqә готи Усьве Хwәдо хwәш те, wәки wан р'ьнд нас бькә у wәхта дә'wате баш сәрәдәрие т'ьмт'ела сәрwерикьрьне бькә. Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки тӧ, инщила Исаки, хәбәрдә, бежә дәрһәqа wанда, чь тӧ зани, чьмки әw досте тәнә. Габриел аг'а р'ьнд фә'м дькә хwәстьна Усьве Хwәдо у бона сәрфьнйазийа сәрдә'wәтиа wи мьсqал—мьсqал сәва һәр йәкида хәбәрдьдә. Демәк Баба-

хан жь малбəта шаһйə. Əwана wəхтеда жь Мак'уе тенə Ереване, Бабахан хан кӧр'е П'əнəханə, əвана льнге хwə дəwлəтер'а давежьн у дəwлəт жи qəдре wан сəрансəр дьгрə. Кӧр'е П'əнəхани мəзьн Ə'лиханə. Əw маqуле маqулайə у сəр хəйсəте мəрьвед мəрдə, йане мəрики хари—вəхwарийə. Wəлə, готьна wə ич'ьке дьхwə, һəвал—һогьре wи гəлəкьн, чуйин—һатьна wи һəрт'ьмə. Баве фəqир—фьqарайə, к'е чь же бьхwəзə наве на. Бона достие сəре хwə дьдə. Əз у əw əм досте һəвə незикьн, qəдре һəв дьгрьн, щарна əм мевани бəрəв дьбьн, хwəр'а дəрбаздькьн. Ə'лихан п'əрда бəр ч'ə'ве wи т'ӧнə, пеш wива һ'əта нһа мьн нəдитийə, wəки мəрик дəст щева хwəхə.

Һ'əмид бəг хəбəрдана Габриел аг'а дьбр'ə у дьвежə, wəки дə бежə əw жи минани Усьве мəйи Хwəдойə, Хwəде р'ьнд кьрьнə п'есира һəв.

Габриел аг'а дьве, ло, малавао, мьн дьхwəст əw һьмбəриһəвкьрьна банийа, тə нəһьшт, wəлə те мьн гəлəктьр ə'мьрки. Ə'лихане П'əнəхан минани Усьве Хwəдо ич'ке кəвьн һ'ьздькə, ль Р'əwане бона wи башqə ич'ке давежьне. Əw йа т'əзə вəнахə, готи йа дəһ сала кемтьр нинвə. Вəдӧхwə ле бь һ'əмди хwə, ӧса wəки ич'кə wи вəнəхwə, ле əw we. Wə əз фə'мкьрьм, əз чь дьхwəзьм бежьм? Габриел аг'а бəрбьр'и һазьра дьвə. Т'əмам щаwа wи дьдьн, wəки, һ'ьлбəт, мə тӧ фə'мкьри. Тӧ дьхwази бежи, wəки əw ич'ке бь щамери, һ'ьзкьрьна дьнйальке вəдӧхwə, вəдьхwə, wəки һьнəки к'ефхwəшбə, ле нə кӧ ич'кə wи вəдӧхwə, зора wи дьвə, wи дькə пек'əни.

Габриел аг'а дьве, wəлə, Хwəде əв готьна мьн р'ьнд сəре wəда р'уньшт у ширəтəкə баш бу, һун бьбахшиньн, wəки ӧса дьвежьм, һун нə ед ширəтанə, ле ӧса те, ӧса һатə сəр заре мьн.Т'əмам дьвежьн, wəки гьлие тə р'аст ширəтьн, чьмки хер—хwəши əме вае р'асти wи, ед мина wи бен. Вае əме һəр'нə сйаре буке. Усьве Хwəдо дьве чийə?. Һун ньһава хwə бəрр'а тиньн, к'а ке wə бьвə, wəлə һатьна wə дəсте мьнə?. Һун готи ньһава ньзам чь мə'рифəте хəрщкьн, wəки лайиqи we һӧрмəте бьвьн. Хачатур аг'а дьве, wəки əме жи ӧса бькьн, wəки һəр кьрьнəкə мə дьле тəвə. Əме, ишəла, бона тə бьхəбьтьн мə'рифəте хəрщкьн, wəки тек'əвьнə дьле тə. Усьве Хwəдо дьк'əнə, дьвежə Хачатур аг'а, wəки бей we йəке жи һун дьле мьнданə, əз qə бей тə щикида дьчьм?. Габриел аг'а wи чахи ч'ə'ве лаwька дьнһер'ə. Лаwьк т'əхмин дькьн, wəки əw һерс дьбə, дəнге хwə дьбьр'ьн. Габриел аг'а дьве, wəки əз мала Усьве Хwəдо нинбйама, wəлə, сəре хwəкьм, мьне иди т'əви wи фькьре

xwə п'əвнəгöhастана, əз хəбəрданьм, hун наhельн əз гьлие xwə хьлазкьм, т'əв хəбəрдана мьн дьвьн, нhа мьн биркьр к'а мьне чь бьгота. Нhа əз, wəки хəбəрдьм, гьлие мьн пəй həв нəен, həв нəгрьн, həв нəдьнə hунандьне, hуне паше бежьн, wə дит Габриел аг'а чаwа т'əwəк'əли хəбəрдьда, нə р'астə?.

— Wəлə тьште öса фькьра мəр'а дəрбазнабə, тö xwəш хəбəрдьди, h'əwаск'арие нава мəда пешда тини, лома жи, тö бьбахшинə, мə пьрс—хəбəр дькьрьнə нава готьна тə, бь шəкьр навбьр'и дькьрə нав,— Ə'лие Мирзə дьвежə.

Габрел аг'а дьве нhа бьбhен, əз хəбəрдана xwə хьлазкьм. Граниа wи wəкə 130 кг, h'ъз дькə, wəки мəри гöhдарийа wи wи wəкə 130 килойə, h'ъз дькə, wəки мəри гöhдарийа wи бькьн. Ле wəхта гьлики баш жь дəве йəки дьбьhе, дьхwəзə, wəки əw гьли бе wəкл'андьне. Wəхте сəр т'əхтə р'удьне ньге xwə надə сəр həв у əгəр йəк öса бькə əw сəр т'əхтə р'адьбə, кəр'ə—кəр' дьчə от'ахəкə майин. ль wьра wир'а т'əхте т'əзə вəдькьн. Паше əw гази wан мəрьва дькə, к'ижанар'а дьхwəзə дьреж сəр т'əхтə р'уне.

Дəрhəqа букеда жи Габрел аг'а гот, wəки нəлазьмə hургьли бежьн, hуне бьвиньн. Ч'ə'ва дитьне баwарьн.

Габрел аг'а hьнəки навбьр'ие дькə нав хəбəрдана xwə, паше дьвежə Усьве Xwəдо, wəки бəри дə'wате ə'сə мала wи бьqəсьдə. Əwе дəрhəqа дйа буке, хəйсəте wе, зар'ед wанда həр тьшти бежə. Əw т'əмам сəрдə'wəтир'а лазьмьн, wəки hаж wана həвə у wəхта дə'wате həр тьшти hьлдə бəр ч'ə'ве xwə, к'ер'а чаwа лазьмə öса хəбəрдə.

Һ'əмид бəг у Ə'мəр аг'а дьчьнə мал бона т'ьвдарəке дə'wате бьвиньн.

Т'ЬВДАРӘКЕ ШАЙЕ

Малда Усьв, пьсмамед wи у меванед майин дьминьн. Әw Габрел аг'а, Костан аг'ае кöр'е wир'а дьве,wәлә, әзе бона хатьре wә 2р'ожа щунда һәр'ьмә гöнде Оргqве, бона к'аре дә'wате р'ьнд бе кьрьне. Һәрдö к'ьрив чун, әwе wьра, мьн готйә wан, чь лазьмвә бькьн, әзе wәр'а ль ч'йае Синәке бьгәр'ьм. Wә бира wан кьрйә, әва саләкә wә әw нәдитьнә. Дә һуне бьбахшиньн, wәки wа qәwьми у дьвә әwә хер.

— Ло, wәлә, wе баштьр иди чь дькарьбу һәбуйа, мәе к'ö тö ве лә'зе бьдитайи, wәки тә öса дәрһәqа мала баве букеда хәбәрда, насийа мә бьдае.— Усьве Хwәдо тьназе хwә меване хwә дькә.

Габрел аг'а дьве, wәки әw р'ьнд дьк'әвә һ'але сәрдә'wати, у әм гьшк готи öса бькьн, кö әw нава хәлqе Р'әwанейә хәрибда р'успивә, сәрдә'wәтийа wи öсанвә, wәки фарьзед шәһәр зәрпа бәр ч'ә'ве хwә бьвиньн, жь мә'рифәт, р'абун—р'уньштандьна wи мәт'әл бьминьн. Wәлә, әз у Костан әме нһа вәгәр'нә Р'әwане, нһа нә wәхте гәр'ейә ль ч'йае Синәке. Нһа wәхте хирәтейә, wәхте т'ьвдарәкдитьна дә'wата мале гьрәгьрайә. Wәки wана хwә Усьве Хwәдо гьртийә, әw кьрьнә сәре дә'wәта хwә, wәлә, сәре кәке хwәкьм, әз гәләки шамә у к'öбардьвьм, кö досте мьн — Усьве Хwәдо аqаси һ'ьзкьри у наскьрийә.

Габрел аг'а, Костане кöр'е wи р'адбьн дәсте хwә дькьнә дәсте нәфәре мале у дьхwәзьн сйарбьн. Усьве Хwәдо диса wана әглә дькә, дәсте wи wан навә. Ижар гьлики дьне дьвежә, wәки һун һәрдö — бав у кöр'е ә'сә бьвнә сйаре буке. Әзе жи, чаwа тә гот, ә'сә бәри дә'wате сәрики тәхьм,бона һур гьли дәрһәqа мала Бабаханда бьзаньвьм.

Qадие К'әло, Шәваве Т'әмо Габриел аг'а у Костан аг'а һ'әтани Идьре вәр'едькьн.

Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а дьвежьнә Усьве Хwәдо, wәки те сәва мә чь бежи, те мә бьви сйаре буке йане на? Сәрдә'wәти дьк'әнә, дьве, кö wе ә'сә wана бьвә дә'wәте, ле навә мала баве буке— Р'әwане. Әве тә дьвен, wәки öса нә әм qә наенә дә'wате жи. Усьв дәнге хwә накә. Гази

Кәwа Мьh'о у Т'әwата Полат дькә, дьвежә wан, wәки qawe биньн. Әw h'әта qawә те qәст бәндә хәбәрнадә, к'а hәрдö чь дькьн. чь дьвежьн. Әw жи qәста хәбәрнадьн, к'а Усьв чь дьвежә, готьна wи h'әнәкә, йан р'астийә. Qawe тиньн, hәр йәк финщана хwә hьлтинә. Сәрдә'wати т'әхмин дькә, wәки әw бәрхwә дьк'әвьн, дьк'әнә р'адьвә, hәрда h'әмез дькә, дьвеже, кö Хwәде мала wә авакә, hун дьнhер'ьн дора мьн кәс намайә, hун hәрдöнә. Әв йәк хwәбәр чь дьвежә, т'әхмина wә?. Һәрдö дьвен тö бежә, чь дьвежә?.

Усьве Хwәдо диса h'әнәка дькә. Wәки р'оже ог'ьрме гьран жи дьса hуне р'әх мьн бьминьн. Усьве Хwәдо дьве чма мьн бәре жи wәр'а нәгот, бира wә чуйә, wәки hун сйаре букенә, hьн жи hуне бенә мала баве буке. Әwана дьвежьн, тö р'асти, бира мә чубу.

Сьвәтьре Усьве Хwәдо, Ә'лие Мирзә у Хачатур аг'а дьчьнә мала Һ'әмид бәге, мала бьре зә'вейи мәзьн, гьлавие эле. Малда бәрп'але wан бә'лие qушт'урки, к'eлә-ка hәв р'уньштьбун— К'әрәм бәг, Фәтh'а бәг, Мәщит бәг, әва hәрсек кöр'е Һ'әмид бәге бун. Әwана т'әви баве hи-вийа апе хwә Мьсто бәге, Ә'мо бәге бун, мә'нйа бәрәвбуне— Һ'әсән аг'а бу. Әwана тен. Аh'мәд бәг у Мәh'муд бәг — бьре Әләшәрәв бәге hьнәки дәрәнг дк'әвьн, шеwьр у мьсл-ә'та гьран, йа бона дә'wате бь финщане qawева дәрәнг дехьн, h'әтани hатьна wан. Хеләке шунда әwана жи тен. У бона әгләбуна хwә бахшандьне дьхwәзьн.

Дәстбь шеwьр у мьслә'та гьран дьвә. Т'әмам пешие гöhдарийа сәрдә'wәти Усьве Хwәдо дькьн. Әw бәре ә'wльн дьве, wәки хер у хwәши дә'wата мә дәрбазбә, мьразе hәрдö гöла бьвә, бәхтәwарвьн, сәрфьнйазбьн, бона сәрфьнйазие лазьмә, wәки әм р'ьн т'ьвдарәке хwә бькьн. Бәре пешьн әм готи бьфькьрьн дә'wате гöндда бькьн йан зозане Т'уте. Гьшк hәвр'а qайил дьбьн, wәки дә'wате ль нава т'әйбәте, гöл у сосьнада бькьн. У wьра чаwа лазьмә чадьр-хәбйәта лехьн. Йа бук у зә'ве бь чит-п'әрде мәйә р'әwшед т'әбйәте-ва бьхәмьлиньн. Гәләке бона h'әwаск'арие hәр'ьнә we ча-дьре. Лома жи тәже we, шьрите we т'әмам готи жь hәвьр-мьшбьн у гöлавт'ункьрибьн. Сьнг у стуне we готи сәре wан зьвкьрибьн. Әwа нә бона we йәкейә, кö хwәнди ле зәндә-гьрти бьминьн, ле бона we йәкейә, wәки hәрд гöле мә лайиqи we т'ьмт'еленә. У иро hуне бьбахшиньн, әз борщдарьм сәва qәдре wан öса бежьм. Усьве Хwәдо дьве әwqас бона щие дәрбазкьрьна хwәндийа, wәрьн әм сәва ве йәке hәвр'а qайилбьн, паше әме дәрhәqа пьрсед майинда хәбәрдьн.

Məh'муд бəге Гöли Щəwар аг'а дьве, wəки əw qайилə, кö говəнд зозана Т'уте нава гöл-соснада бгəр'ə. Говəнда мəе жи бьвə хəмлəкə т'əбйəте. .Усьве Хwəдо дьве сəр ч'ə'ва, тə жи фькьра хwə гот. К'а əме бьнһер'ьн е дьне сəр чь фькьрьнə. Һ'əмид бəг дьвежə, wəрə əм р'ьнд бьфькьрьн. Т'əхмина мьн, əз wəр'а qайильм ль зозане wе дьһа башвə, чьмки хwəндие гəлəкбьн. бьра нава т'əбийəта р'əнгинда дəрбазкьн. Һазьр һəвр'а—һəвр'а дьвежьн, wəки qайильн, хwəшə, дə'wат бьн ə'смане вəкьрида, к'елəка ч'əм у кание сар у бьра хöлə—хöла авед wан жи т'əви сəwта дəнгбежа бьвə, хəмьла батьни бьднə шайа мə.

Сəрдə'wати р'азибуна хwə дьдə һазьра гьшка бдна, wəки qьрара т'əвайи дəрхьстьн, кö зозана Т'утеда бьвə.

Нһа ,сəрдə'wати дьвежə, əм готи һəвр'а qайилбьн, qьракьн, к'а чьqас хwəндие мəе һəвьн. Бона ве йəке əз жь К'əрəме Һ'əмид бəге һиви дькьм, wəки qасəке wе пьрсева мьжллбə— т'əмамийа гьрəгьра, малхед мала, ед кö һ'ьше мə ле дьбьр'ə, һ'əсавкə. Ле нһа əм qасəке хwə финщана qаwева мьжлулкьн. Усьве Хwəдо дьвежə щаһьла, wəки бежнə Щəwара хушк, жьна Мьсто бəге, бьра qаwe wанр'а бинə.

Хелəке шунда, К'əрəме Һ'əмид бəге дьве, wəки мьн һ'əсавкьрийə незики 500 сйари wе бəрəвбьн. Сəрдə'wəти дьбəшьрə, дьве wəлə, һ'əсаве мьн у тə һəв дьгрə. Wе навнише щəм хwə хwəйкə у сьведа сева сор бьшинə пəй wан.

Шеwьр—мьслə'теда qьрар дькьн, wəки буке wəхта Р'əwане биньн, р'ева ль к'идəре, к'ижан гöнди у мала к'еда пəйавьн, р'əһ'əтвьн. Дəрһəqа щи—ера пəйакьрьн, һесабуна букеда диса р'одькьн дьпивьн, тен сəр гöнде Т'əркəтуе мала Һ'əщи Һ'əшим дьсəкьньн.

Һ'əмид бəг у Məһ'муд бəг дəрһəqа мала Һ'əщи Һ'əшимда гьли дькьн, wəки əw пьсмаме хьзме мəйə. Əwи хwəхwа пела һан готьбу, wəки qайилə буке, сйара мала хwəда пəйакə у нһава к'аре хwə дькə. Əwи щамери, р'астə р'аст гьлик жи бир ани, wəки чуйə мала Усьве мə у пьрсəк дайə сафикьрьне. Əм гəлəки педа к'əтьн, wəки əw чь гьлийə, щамери гот, кö əw иди биранина дирокийə. Əм к'əнйан, чьмки иди мə фə'мкьр гьли дəрһəqа чьданə. Һ'əщи Һ'əшим бь херхази, бь һ'ьзкьрьн Усьве мə, дəстəбьраке wи Ə'лие Мирзə бир анин у сьлаве ширьн бь бара, бь щəма wəр'а шанд.

Усьве Хwəдо дьве, һун дəрһəqа wе йəкеда диса бир тиньн, чь кö гьшка бьһистийə. Нһа нə wə'де „биранина дирокийə", чаwа Һ'əщи Һ'əшим əw навкьрийə, Һун бежьн,

кӧ әw мерьк бь дьл-щан, р'аст бь һ'зкрьн qаилә, кӧ әм р'ева, wәхте вәгәр'андьне мала wида пәйавьн. Йан бәр wир'а авитнә әwи жи шәрма бәгәмийа хwә дайә. Мә'муд бәг у Һ'әмид бәг дьвежьн, wәки мә qә дәрһәqа дә'wате-да т'ӧ гьли нәготьбу, әwи хwәхwа әw кьрә бира мә. Гот, wәки әм чьма wи вәдьшерьн. Әw кера мә хwә йа дьзива анинә. Wәлә, чь р'астә р'аст, мә бона ч'ә'в, зара нәдхаст бь гота. Щамери чуйә Р'әwане ль мала хьзме мә— пьсмаме хwә, пе һ'әсийайә. Бона сәрдә'wати к'ӧме хwә бәрбь ә'смана давит, wәлә, лайиqә, wәки к'риве wә йәки ӧсанә, Ә'лие Мирзә у Хачатур аг'а дьвежьн, wәки Һ'әщи Һ'әшим, дйа wи нәмьро, занә чьма ӧса дьвежә. Әwи зәрп бәр ч'ә'ве хwә wәхта бь готьна wи „биранина дироке" дитьнә у дьхwәзә, Усьв бьвә Р'әwане мала Аво бәге пьсмаме хwә, кӧ qиза wи кӧр'е хwәр'а бьхwазә. Мә бьһистйә, wәки Аво бәге готиеда, кӧ тӧ Усьве Хwәдо бини, wәлә, әзе qиза хwә п'ешкеши кӧр'е тәкьм. Әw лома шайә, чьмки дә'wат мә'нәкә, кӧ Усьвр'а хәбәрдә, т'ек'әвә дьле wи, бьвнә досте һәв. Әwи дьхwәст мә һәрда һьлдә бе мала Усьв. Ле wәхта әв мә'нә чебуйә, иди к'ӧме хwә бәрбь ә'смана давежә. Шӧхӧле wи че дьвә.

Усьве Хwәдо дьве wәлә, шӧхӧл Хwәде чедькә. Мерки һьнщки жь мала мә чуйә, т'ьме wә'де т'әви мә дәрбазкьри шекьрандийә, wәкә шире хwә готйә, лома жи Хwәдее wәкә дьле wи бьдеда. Әм 500 сйар, бук зә'вева мала к'еда пәйа буна, к'е аqас щӧлә'т бькьра?. Һ'әщи Һ'әшим, wәки бь һ'ьзкрьн wейәкер'а qайилә, wәки ӧсанә щамерәки щӧмәрдә, п'әрда бәр ч'ә'ве wи т'ӧнә у һ'ьлбәт, бь wе йәке ӧса жи дьхwәзә зәрпе хwә нишани хәлqедә, доста, һәвала хwәр'а qазанщкә. Wәлә, бьлә мьн әw һ'ьзкьр. Әw мәрьвәки масте мьнә, әз гәләки qәдре мәрьве ӧса дьгрьм, Усьве Хwәдо па ше дьвежә Ә'лие Мирзә ,wәки к'идәре wи дьвини, һ'әтани һе мә дә'wат нәкьрйә, бежеда, кӧ Усьве Хwәдое ә'сә т'әви тә бе мала Аво бәге.

Гьрәгьр бь дәрәм, дәрәм т'ьвдарәкдитьна дә'wате дьвиньн. Әwана һәр тьшти һәвр'а дьдьнә qайилкьрьне. Хәбате п'арәвәдькьн, кӧ к'и бона к'ижан гьли, к'ижан дәрәще щабдарә. Бона зозана Т'утеда вәгьртьна чадьра, вәкьрьна сьвре, һазьркьрьна щие говәнде Мәһ'муд бәг, Аһ'мәд бәг готи мьжулбьн, сәва газикьрьна хwәндийа дәстпекьрьнә һәрсе кӧр'е Һ'әмид бәге — К'әрәм, Мәщит у Фәтһ'а.

Wә'де дә'wате, р'оже wе мала хьзмр'а гьредайә. Дьспеpьнә Һ'әмид бәге, wәки хwәхwа һәр'ә сәрики wанхә, к'а к'әнге бен бука хwә бьвьн. Пьрсе хәмле буке у зә'ве ед дә'-

wате дьспeрьнə Хачатур аг'а, wəки əw сəр т'əрзиед əрмəниед брайə баш, бь дьле һəрдö гöла к'ьнща бьдə дьруне.

Бона т'əмам һаж һəв һəвьн, к'а чаwа шöхöле хwə кьрьнə, бона сəрwерикьрьна дə'wате, чаwа дьвежьн, qöт'икедавə, qьрар дькьн, wəки һ'əвтеке шунда диса ль вьра бəрвбьн. Сəрдə'wати дьве, wəки wир'а гəлəки фəрз, лазьмə, кö сəрики Габрел аг'ахə, чьмки əw баш һаж мала хьнами һəйə. Əwe ль Р'əwане телеграме бьдə к'омəкдаре дəwсгьртие п'адшейи ль Т'влисе, бьра ə'сə бе дə'wате, чьмки һазьрбуна wи һöрмəтə у wе дəwса щие Əлəшəрф бəге бьгрə.

Сьвəтьре сəрдə'wати дьвə меване Габрел аг'ае мьлк'əдар.

Габрел аг'а, кöр'е wи Костан аг'а бəри һатьна мевана 2 щара мала Ə'лихане П'əнəхан дьqəсьдьн. Wьра əwана öса жи дəрһəqа сəрдə'wатида хəбəрдьдьн. Əwана го иди т'ьвдарəке дə'wате дитьбун. Бона шайе шандьбунə Иране, wəки бəрдəвкед ша, пьсмамед wан бен.

Щьһезəки готьна тə qиза Бабахан Һ'öсни ханьмер'а һазьркьрьнə. Габрел аг'а паше дьвежə Усьве Хwəдо, wəки əwe гəлəк тьшта дəрһəqа хəйсəт, р'абун, р'уньшандьна мала Ə'лихане П'əнəхан, Бабаханда wир'а бежə. Р'аст кьрйə, wəки һатйə, мала wида пеш гьшкава əwи изьн нəда хwə гьлие öса, кö нəһ'əwщəнə сəва т'əмама бежə. Нһа wəрə, əме нава хасбаг'чəда бгəр'ьн, əме р'унен у те гöһдарйа мьн бьки. Усьве Хwəдо, Габрел аг'а нава хасбаг'чəда сəйрабиш дьбьн, бəр дарəкə мəрхе р'удьнен. Пешбəри wан гола аве бу. Нава голеда мə'сиед алəбалх п'ьр' бун, к'елəка голе дö канибун, wана wеда һ'ьмам бу. Габрел аг'а дьвежə Усьве Хwəдо, wəки мала wан орт'а шəһəрданə. Чарнькале wе суркьрийə. Т'əмамийа мале бь баг'ед бəдəwва һатйə хəмьландьне, пешбəр, баг'чəки гöл сосьнайи бьч'укə. Бина wан минани qог'а щьнəтейə, авайи гəлəки мəзьнə. Сəра, wəки шайе теда бьвə, нһава öса хəмьландьнə, мəрийа т'ьре бь дəсте мəрьве батьни һəр тьшт һатйə данине. Сəра гəлəки фьрəйə. Ле wьра wе буке биньн бькнə дəсте зə'ве. Ль wьра wе дöа' у ширəта һəрдö гöла бькьн. Щие сəрдə'wати, баве буке, пьсмамед wе башqə һатйə хəмьландьне. Сəр һəр к'öрсикє пар'а бь фарьзи ньвисинə, wəки əw бона к'ейə. Wəлə, ль wьра öса 7 к'öрсие бь даре гузейə qаwəр'əнги данибун, бь т'ьхмина мьн əw сəва сйарс букенə. Усьве Хwəдо вьра навбьр'ие дькə нава хəбəрдана Габриел аг'а, дьвежə, wəки чаwа дьqəwьмə т'əне аqас к'öрси бона сйара башqəкьрьвьн? Сйаре мə, мə һ'əсав кьр-

йә 500 мәринә, Габрел аг'а дьве Усьв щан, мьн ӧса т'әхмин кьрйә, к'а әме бьнһер'ьн тӧ дьвежи, wәки Һ'әмид бәге һәр'ә wанр'а хәбәрдә, кӧ чьqас хwәнди һәр'нә мала wан, әм сәбьркьн, wә'дәе әwе йәке мәр'а бежә.

Ле бь аqьле мьн әwанае һәма аqас сйара жи qәбулкьн, чьqас к'ӧрси мьн wьра дитьн, чьмки тӧ хwәхwа бьдә һ'ьще хwә, әwанае qиза хwә вәр'екьн, нә һ'әwще һатьна гәләк сйаранә. Әw йәк qәт бәр гӧһе wанр'а жи дәрбаз навә. wәки мина һьнәка бежьн, бьнһер'ьн чьqас сйар һатьнә бона qиза мә. Әwана хwә нас дькьн. Заньн, wәки наве wан һәрдәра Әрмәнистане, Ирене, wәлатед майинда һәйә. Әw һ'әwще п'айи, пәсьна ниньн. Паше шәһәрә, wе к'ӧ әwqас сйара т'әглифкьн, т'әмамийа р'ийа wе бенә гьртьне. Әwана wе йәке нахwазьн. Әз ӧса жи заньм, wәки хәйсәте wе малейә, әw пәй тьште зедә нак'әвьн. Әwана дьхwәзьн, wәки мәрьве ӧса wана бьqәсьдн, кӧ һәр йәк дәwса 100 мәри бьгрә у жь wан нәхшед баш һьлдьн. Әw мал чуйин-һатьна wе т'әви малед майин кемә, чьмки һьнк'уфе wе кемьн. Лома жи әw һини гәләка нәбуйә. Дури хәйсәте wейә бәрәвбуна п'ьр'а, һеwьрза wан, гьли—готьне кем—зедә. Бь һ'әсавһьлдана ван дәрәща, тӧ гьлие мьн т'алан нәкә, тә нһа бьбьһейи, әгәр wана Һ'әмид бәгер'а нәгот, бьра әqас сйар бен, чь дьхwәзи бежә. Паше әw нәфәрзә. Wана чьqас гӧт, һун жи әwqаса бьвьн. Фәрз әwә, wәки һун мал кӧр'апе шәе Иранеда мьqати дәрәще хwәвьн.— р'ьнд р'авьн-р'унен, һӧрмәта хwә дәсте хwәда хwәйкьн. У хазма тӧ ,wәки нә жь wанайи, готи р'ьнд бьк'әви кьрасе wан, Усьве Хwәдо дьве, wәлә әзе гӧр'а тә бькьм, чьмки тӧ wана р'ьнд нас дьки у тӧ насийа мьн бь щур'е дурәкә дьди wан, сәва wе йәке т'ӧ wәхта бьркьрьне т'ӧнәвә.

Габрел аг'а, wәки мәрвәки дурдити бу, дьве Усьве Хwәдо әз нһа дәрһәqа чәнд дәрәщед хәйсәте Әлихане П'әнәханда жи тәр'а бежьм. Чьмки бей wи т'ӧ тьшт нае кьрьне, Әв йәк тәр'а лазьмә, wәки чаwа бьхwази һ'ӧкӧми сәр wи бьки. Әв чь кӧ әзе тәр'а бежьм, бьра тәр'а һәр'ә гӧр'е. Һ'ьлбәт мьрьна тә дьжмьн к'әвә. Чьма әз ӧса дьвежьм, чьмки әв гьлие тәр'а бежьм, т'әне әз заньм, бьра шьке нәвнә сәр мьн, wәки мьн тәр'а готйә.

— Әре, бу, qә гьлие тә дәве мьнр'а дәрдьк'әвә?. Һ'әтани нһа тә әqас гьлие бь сӧр' готьнә мьн, тә дитийә, wәки йәк бежә, кӧ Усьве Хwәдо wа готйә,— сәрд'әwәти щаба Габрел аг'а дьдә.

Габрел аг'а дьве, wәки мьн ит'бара хwә тә нанйа, мьне qә тәр'а гьлик бьгота? Сәр хатьре тә, пәй һатна жь мала

тә, бь мә'нед башqә—башqә әз wана дӧ щара qәсьдимә, У мьн бь чә'ве qасьдие wана нhер'ийә, wәки wана hе баш наскьм у тәр'а бежьм. Дә wәрә нhа, әw дора хwә дьнhер'ә, wәки кәс т'ӧнә, әзе тәр'а бежьм, кӧ те чаwа тамара Ә'лихане П'әнәхан бьгри.

Әw гәләки ич'ке h'ъз дькә. Мьн мала wәда гот, wәки әw ич'ке вәдьхwә, нә кӧ ич'кә wи, ле тӧ п'ак бьзаньбә, әгәр тәр'а лазьмбә, wәки гӧhдарийа wи жь пьрсәке дурхи, к'аса шәравейә мәзьн бьдә бәр , әw әwе к'асева, бь сәh'әта дькарә мьжулбә, щарна жи хwәхwа пер'а хәбәрдьдә. Әв йәк т'әне әз у әw заньн. Әwи щарәке жь мьн hиви кьр, wәки wәхта йәк к'асәкә мәзьн датинә бәр wи, бьра нәhелә, чьмки хwәхwа изне надә хwә бежә. Пела hан, әм р'есторана Гаспарда р'уньштьбун, к'аса мәзьн данә бәр wи. Мьн жи т'әмийа wи биркьрьбу. Әwи т'әмамийа сәh'әтәке әwе к'асер'а хәбәрда, паше мьн, чаwа дьвежьн әw h'ьшйар кьр. әw зоре жь к'асе, хәбәрдана т'әви wе дурк'әт. Әм дәрк'әтьн, әwи готә мьн, тә чь ани сәре мьн? Әз бәр хwә к'әтьм, мьн готе, маqул ббахшинә, чьма мьн Хwәде нәкьри, тьштәки qолайик кьрйә? Әw к'әнйа, сӧр'а хwә кьрә бира мьн, мьн готе, wәки әw бира мьн чуйә, бьра нәвә дле хwә. Әwи баwар кьр. Әз педа к'әтьм, wәки мә'на к'аса мәзьн чийә, әwи гот, wәки баве wийи р'ә'мәти ич'кә дьзива вәдхар, бь к'асед мәзьн. Нава щьмә'теда дьгот, wәки әзе чаwа ич'ке вәхӧм, әзе чаwа әве к'аса мәзьнда шәраве бьдмә сәр ви дәви, бь к'ижани әqас дӧа', наве п'ехәмбәра тенә готне. Паше әзе чаwа әве к'асе hьлдьм дайньмә нава финщане чае у qаwе. Әwи бәр хwәда жи пәсьне шәраве у qәwата wе дьда, кӧ п'ьшика жи дькә шер,

Wәлә, әв гьлие баве мьни р'әмәти, к'асед мәзьн дьк'әвьнә бира мьн, лома әз бь фькра хwә жь дор—бәра дьчьмә чаwа двежьн, wе дьне, баве хwә бь qьлхе wи зендитие у к'аса шәравейә мәзьн дәстада дьвиньм. Әз дьхwәзьм нәк'әвьмә wи h'али, ле навә, ньзам, к'ахаз—бәньк кьрьнә, йане жи ә'щевәкә т'әбийәтейә майинә. Щарна жи әз хwәхwа хwәр'а дьфькьрьм,— wәлә, әw жи али мьн дькә, мьн дьвә дькә меване баве мьни р'ә'мәти. Wәки гәләки р'ә'м у исаф бу. Wәлә, пәй wе к'асер'а, wәхта бәр мьн hьлдьдьн, әз ӧса р'әh'әтьм, ӧса р'ә'м, исаф дьле мьнданә, hәр Хwәде заньвә. Габрел аг'а дьвежеда, wәки бе wе йәке жи әwи р'ә'мә. Бь биранина баве хwәва, wи чахи к'и чь бьхwазә, чь бькә, hьлбәт тьштед баш, әзе т'әне ле бьнhер'ьм, заре мьн бәр нагәр'ә.

Габрел аг'а дьве,wəки öсанə h'əзар щари р'ə'мə р'öh'е баве тəвə. Əw дьвежə Габрел аг'а, wəки əве йəке кəсəкир'а нəвежə, чьмки we əwe дəрəще бона к'ара хwə, h'əwщə, нə h'əwщə бьднə хəбате.— Əwи гöне хwə авитйə стуе мьн. Wəки əз ве сöр'е hьлнəдьм—данəйньм,— Габрел аг'а дəсте хwə мьле Усьве Хwəдо дьхə, ле əз дəрhəqа ве йəкеда гəлəки фькьримə, wəки бона qəнщи, хазма бона бəхт—мьраза, сəрфнйази, дəрбазкьрьна шайа wан, диhаркьрьна сöр'а wа нəгöнəйə, гöне wи нак'əвə стуе мьн. Йəке жи гöне wи к'ö hатйə, wəки тəк'əвə стуе мьн. Əван фькьре мьн нава мьнда тə qəй дьгот, həвр'а шəр' дькьрьн. Ахьр—охьр алт'ьндарие дьвə h'ьзкьрьна мьнə бəрбь тə—əщqа шабуне Те бира тə, wəхта мала wəда тə гот, wəки дьле тə бона сəрдə'wатие сарə т'əне дəрəщəкеда, кö кöр'е кöрманщ qиза кöрманщ настинə. Мьн wи чахи чь гот? Мьн нəгот, wəки h'ьзкьрьн həр тьшти алт'дькə, синора ньзанə. Wəлə, h'ьзкьрьна мьнə бəрбь тə жи əз щöлə'ткьрьм, кö əз созе хəwи, wəки дабу Ə'лихане П'əнəхан, нəqəдиньм у əwе сöр'а wи тəр'а бежьм. Усьве Хwəдо, wəки к'əтьбу нава хəмед дə'wате, дьвежə Габрел аг'а, кö тə əв гьлийа мьнр'а гот, т'əне сəр хатьре шöхöлкьрьна qəнщ, ле нə бона we йəке, wəки əм тьштəки əwи щамери бьч'овиньн. Wəлə, нə гöне wи щамери həнə, чаwа тö дьвежи, нə тə тьштəки хьрав готйə, дури hьндава тəвə, кö кемасик бе сəр п'еша тə.

Габрел аг'а дьве Усьве Хwəдо, wəхте тö сəр т'əхте шайе р'уньшти, wəхте дьнhер'и, wəки лазьмə бьлизьн ,йане р'авьн щьг'арəке бьк'ьшиньн, öса бькə, əw wева мьжлулбə. We qə wə жи т'əхмин нəкə, hуне чаwа бьхwəзьн öса бькьн.

Əва йəк.

Йа дьне— əwə, wəки əw мəрьва зу бəрнадə, дьхwəзи к'ивə жи, дə'wат жи на дьхwəзи баве дə'wатебə. Əwe ə'сə wə əглəкə. Те бира тə ,тə чаwа сйаре h'öще ханьма qиза хwə əглəкьрьн. Дə нhа тöе тек'əви п'есира йəки ве дəрəщеда минани хwə Усьве Хwəдо дьве, wəки, мала тə авабйо, тə жи йа мьн у wи щамери ани дани р'əх həв. Дə'wата мə йа хwəхəтиебу, паше гöнде мə незики həвьн, мəри жь гöндəки дькарə гази гöнде майинкə. Ле əме həйло к'идəре бенə к'идəре. Əме жь гöнде Орговейи ль ч'йае Синəке бенə вьра дəшта Р'əwане, ве гəрме, Габрел аг'а дьве, э, хəма wийə, мерьк дьхwəзə höрмəте бькə, дьхwəзə, wəки мала wида гəлəки дəнге дəф у зöр'не бе бьhистьне.Габрел аг'а дьве wəрə əм əwи щамери, hьла he дə'wат нəбуйə, həла he əм нəбунə меване wи, бəрломə нəкьн. Ле тö we йəке h'əсав hьл-

дə. Нһа бона бьлəзини, зу дəсте wи дəрк'əви, бука хwə хер, сьламəт бьви, те чь бьки?.

Те сəр т'əхтə, р'ьнд текə бира хwə, т'ьме пешийа wи к'асе һьлди, əw ве йəкеда, гьшка щер'бандийə, т'ьхмин дькə, wəки мəрьве пешбəри wи, мəрьвəки һазьрщаwə, хwə сəр гьшкар'а дьгрə, у дьхwəзə, wəки гьлие wи пешийа е гьшка бе бьһистьне. Əw мəрьвед öса һ'ьздькə, у али wəна дькə, wəки дəсте wан сəрдəстар'авə. Дəма т'əви wи хwə сəрфьнйаз һ'əсав дкə. Əw мəрьвед öсар'а нак'əвə һ'öщəте. Əw т'əхтə, дор—бəра, т'əмами т'əслими wи дькə, wи баwар дькə, чьмки мəрьве öса, бь т'əхмина wи, мəрдьн, щомəрдьн. Ле мəрьвед мəрд жи Хwəде даеда, Т'əмам гöр'е дькьн. У бəр дадьхöн. Əгəр тə əв дəрəщə qазанц кьр, һ'ьлбəт, əз wе йəкеда нə шькбəрьм, əwе т'əмамийа изьн—əхтийариед хwə т'əслими тəкə. Wе бежə тə, wəки чаwа дьхwəзи, öса сəрwертие бькə. Дə wи чахи иди һəр тьшт мə'рифəта тəр'а гьредайə. Дьхwəзи 7 р'ожа, дьхwази р'ожəке бьминə. Əw иди дьле сйарар'а гьредайə. А əва жи дəрəщəкə хəйсəте wии, к'ижан фəрзə бона тə— сəрдə'wəтие мала дəwсгьртие п'адше дəwлəта Ур'ьс.

Паше тьштəки дьне əз тəр'а бежьм. Əw дə'wатада дьк'əвə дəсте зар'а, əw ве йəке дькə, wəки əw qöр'ə—бабах нинə. Дькарə бьк'əвə кьрасе гьшка, ло е зар'а жи. Wəхта wи чахи тö жи тəк'əвə дəсте wи, əwе гəлəки шавə. We тə т'ö wəхта бьре хwəйи тə'ме де—баве щöданəкə. Щие бе wе сəре тə сонд бьхwə. Мьн чь готə тə, əз у тö жорда сəр мəр'а Хwəде занə. Паше, шькьр мə чь готйə, Хwəде нəкьри тьштəки хьрав теда т'öнə, т'əмам бона хwəшие у ширнайа мəданə. Һуне паше öса незики һəв бьбьн, wəки əме бона wə ед хəриб һ'əсавбьн, əв ə'дəте дьнйаейə. Ə'мр əwе йəке дькə. һуне нһа дьле хwə жи бəр һəв вəкьн, һуне əwqаси незики һəвбьвьн, wəки щарна лаqьрдие бе п'əрдекьри жи бькьн.

— Мə р'ьнд һəв фə'мкьр, Усьве мə,— Габрел аг'а же дьпьрсə.

— Бəле, Габрел аг'а, сəре песəкьнийа.

Əwана һьнəки нава хасбахчə дьгəр'ьн у тенə от'аха меванa. Вьра Усьве Хwəдо дьвежə Габрел аг'а, wəки əва чьqа wəхтə ль Р'əwанейə, ле бьркьрйə телеграме к'омəкдаре дəwсгьртие п'адшейи ль Т'ьлвисер'а бьшинə. Габрел аг'а дьве, wəки əw стуе мьн, əзе жер'а телеграме бьшиньм. Усьве Хwəдо дьве те əwи, Костан аг'ае кöр'е хwə һьлди бейи мала хьнами. Əwана öса һəвр'а qайил дьвьн.

Һ'əвтийа к'ьвшкьри, р'ожа шəмие диса ль гöнде Орго-

ве бәрәв дьбьн бона пе бьһ'әсьн, к'а к'е чь кьрйә, к'әнгейә дә'wат, у чь пьрсед т'әзә һәнә.

Сәрдә'wати гöһдарийа гьшка дькә. Һ'әмид бәг дьвежә, wәки мала хьзме т'әзә qәсьдийә. Әwана һöрмәтәкә р'ьнд жер'а кьрьнә. Го бәрнәдьдан, педадьк'әтьн, бьсәкьнә һ'әтани пьсмам—лезьмед wанайә ль Иране тен. Һ'әмид бәг дьве wәлә, бук, мьразе wә гьшка ле бьвә, qизәкә дәлалә, бәжнзьравә, әсмәрә, бöрие we qәйт'анинә, wәлә ль зозане мә әw жи бьвә хәмләкә бәдәw. К'ьнщхwәкьрьна we ә'йни минани ед qиз, буке мә р'әнг—р'әнги бу. У дьһатә к'ьвше, wәки we зу бьк'әвә кьрасе мә. Әв готьна Һ'әмид бәге гәләки сәрдә'wати хwәш те, чьмки мәрәме wи бу, wәки бук р'ьнд тәк'әвә кьрасе мәйи мьләтие. Хьнами р'ьнд к'аре хwә кьрйә, wәки дә'wат бьвә тьштәки ләсьндайине, мәщаләкә незиккьрьна мәрьва, незиккьрьна бирубаwәриед qәнщ у бöһöри. Бона ве йәке сәрдә'wәти дьвежә Һ'әмид бәге, wәки әw щамера дьхwәзьн шайикә лайиqи зә'ве у буке бькьн, йа сәрк'аре банка дәwләта Ур'ьсә ль Сöрмелие. Һ'әмид бәг дьве һ'ьлбәт әв йәк жи һәйә. Әwана пәй наве дьне к'әтьнә. Wәки гьшк дә'wате бькьнә сәре гьли—готьне хwә. Усьве Хwәдо жи дьвежә, wәки әме жи әса бькьнн кö йа мә сәр йа wанк'әвә.Нәхшед мә наенә биркьрьн. Һазьр дьвежьн, wәки Хwәде дәнге тә бьбьһе, готи öсавә.

Һ'әмид бәг дьве, wәки к'ьнще бук — з'ә'ве бь щур'е р'оһьлате дьрунә. Хачатур аг'а к'ьнщед жь алие т'әрзиед әрмәнида дьруйи,— е р'ожа сйаркьрьна буке у з'әвейә бь форма мьләтие тинә, нишани гьшка дьдә. Т'әмам wана бьмбарәк дькьн, әwана бь qöсур һатьбунә дьрунє. Һьнәк һәвр'а дьвежьн, к'а әме карьвьн минани wан к'аре хwә бькьн, чәнд щийа говәнде бьгәр'иньн. Сәрдә'wәти дьве, нә мьн һежа гот, кö нәхшед мә готи һе башвьн. Зозан, ч'йа әw иди сәрдәстинә. Нава гöл сосьнада чәнд говәнде бьгәр'ьн. Дә нһа тö гьлие хwә хьлаз бькә, әзе паше диса хәбәрдьм, Һ'әмид бәг.

Һ'әмид бәг дьвежә, wәки бона р'ожа дә'wате, бона кö чьqас сйар һәр'нә wьра, Ә'лихане П'әнәхан хwәхwа сәре гьлийа вәкьр. Бабахан жи wир'а qайил бу, бь готьна wан, әw һазьрьн 2 һ'әвтийа шунда, р'ож 21-е һ'әзиране к'ьвшкьрьн. Һ'әмид бәг хеләке лаwька дьнһер'ә, дәнге хwә накә. Әwана т'ьре әwи иди хәбәрдана хwә хьлазкьр. Аһ'мәд бәг дьвежеда, ле тә биркьр, бежи, к'а чьаq сйаре һәр'нә мала wан. Һ'әмид бәг дьве, wәлә, сәва wьра мьн дәнге хwә бьр'и, мьн нәхwәст, дәстхwәда дәрһәqа we йәкеда беж-

мә wә, wәки һун бәрхwәнәк'әвьн. Т'әмам дьвежьн Хwәде нәкә әм бәр хwәк'әвьн, әм дә'wатваньн. Әм шабуна хwә qә т'әмамийа мале дьнйаер'а нагöһер'ьн. Хwәде нәкьри чь буйә, wәки әм бәрхwәк'әвьн?.

Һ'әмид бәг дьве дә нһа бьбьһен. Әw диса готьна хwә дәрәнг дехә, qәст бәндә öса дькә, wәки лаwьк ә'щевмайи нәминьн ле бьхwәзьн, нәхwәзьн we һ'әйфа хwә биньн. К'әрәме кöр'е wи дьве, баво, дә бежә, тö чь мәрийа к'амчойи дьки? Һ'әмид бәг дьк'öхә, дьве бьсә, лалао, әз гәwьрийа хwә т'әмьзкьм, әзе бежьм. Һ'әмид бәг дьве wәки әз сәрдә'wатие хwәр'а бежьм, wана әв гьли да дәсте мьн — Готьн, кö we жь мә 7 кәса чаwа сйаре буке qәбулкьн. Т'әмам ч'ә'ве һәв дьнһер'ьн, Усьве Хwәдо лева хwә дьгәзә. Гьлие Габрел аг'а дьк'әвьнә бира wи, сәрдә'wати бәр дьле гьшкада те, дьве бьра готьна wанбә. Әме öса бькьн, wәки жь мә кәсәк нәхәйидә. Нһа әз хwәхwае бежьм, кö к'и у к'ее бьвнә сйаре буке, бенә мала хьзме мә. Әw бь ве хәбәрдане дәре әве хане дьгрә. Лә т'әмам диса зур' дьвьн, ч'ә'ве wи дьнһер'ьн. Һәр йәк һивиейә, wәки сәрдә'wати наве wи бьдә. Ле әw ве гаве дәнге хwә накә, гöһдарие дьдьнә сәр хәбәрдана Ә'лие Мирзә. Әw, wәки чубу мала Һ'әщи Һ'әшим, дьвежә, wәки щамери р'ьнд к'аре хwә кьрйә у һун гьшк сьлавдькьрьн. Готьна Ә'лие Мирзә, ша — ша хәбәрдана wи лаwька һеди — һеди жь мә'лумәтийа Һ'әмид бәгейә хьлазие дурдьхә. Әwана диса р'әнге хwә хwәш дькьн, гöһдарийа һәв дькьн.

Сәрдә'wати дьве мали ава Һ'әщи Һ'әшимр'а, щамери хwәйе созе хwәйә.

Дәрһәqа ль зозане щие дә'wәте, говәнде, чадьр, хәйбәтада Мәһ'муд бәг, Аһ'мәд аг'а р'ьнд фькрибун, әwана һәр тьшт анәгори qәwл — мәщала кьрьбун. Чадьр-хәйбәте букзә'ве öса вәгьртьбун, чаwа кö сәрдә'wати готьбу. Зозан һазьр бу бона дә'wәте. Сәр дә'wати бәрбьр'и гьшка дьвә дьвежә, wәки мьн нәгот, кö әме дһа р'ьнд т'ьвдарәке хwә у дә'wате бьвиньн, wәки йа мәе сәр йа wанк'әвә? Ве дәрәщеда т'әбийәт пьшта мәйә бь хәмлед хwйә һ'әзар у йәк р'әнгива. Чәнд щийа говенд гәр'андьн, хwәкьрьна qиз у буке мә, хорт у щаһьлед мә, аһьл у кал — пире мә жи дьвә хәмла сәр хәмла. Бь гьлики йәк йәке те, йәк йәке дьдә т'амкьрьне. Әв иди сәрдәстийа сәрдәстиейә.

— Wәлә, öсанә, — Хачатур аг'а готьна сәрдә'wәти т'әстиq дькә у сәрда зедәдькә:

— К'е дьхwәзә дәмәкә ә'мре дьнйалькейә хwәш дәрбазкә, бьра ль зозана дә'wата кöрманща бьqәсьдә, әw дә'-

wat ед бирнәкьрьненә, бона дитьне һәр тьшти зедәтрьн у хазма әва дә'wата, йа мала генерал Гöли Щәwар аг'ае Ә'ли бәгә. Усьве Хwәде дьвежә Хачатур аг'а , wәки һәма бона wи нави жи, бона хирәта мьләтие готи һәр тьшт сәрдәстивә, нә бь р'ае мә, р'ае йәке жорьн.

К'әрәме Һ'әмид бәге, Фәтһ'а у Мәшит бәге бьре wи ә'лам дькьн, wәки сева сор шандьнә пәй 500 хәәндийи, әwана т'әмам һивийа мәнә, к'е р'оже мә гот, әwе һазрьвьн, бенә дә'wате, т'әмам жи дьхwәзьн һәр'нә мала баве буке, ижа we чаwавә?.

— Ижа we чаwавә?. Усьве Хwәдо навбьр'ие дькә нава хәбәрдана wан, ижар әме дәwса 7 бь 10 мәрийа һәр'н бука хwә биньн. Сйаре мәйә майин жи we пешийа мәдабен. Р'астһатьна мәе бьвә ләзәт бьвә тьштәки бәтьни нава т'әбийәетеда, ль бәр ч'әм у канйа. Нһава гшкар'а бежьн, wәки әме 21-е һ'әзиране һәр'нә Р'әwане, 25 жь wьра дәрк'әвьн, чьмки мьн бьһистйә, әwана ,öса зу—зу мә бәрнадьн, к'а бьнһер'ьн, мә'рифәта мәе һәвә зу дәсте wан дәрк'әвьн. Ле т'ö шайиша нәк'ьшиньн, ишәла әме öса бькьн, wәки һ'әсаве мә т'әвһәвнәвә. Һ'әму хwәндие дә'wата мә лайиqи qәдре бьльндьн, әwана т'әмам малхwе маланә, дәwләтие эл-ә'шире мәнә, мәрьвнә хәрхазе мәнә. Әз бейи гöла ә'нйа гьшка нәвьм. Wәлә, т'әмам жи лаиqи һатьна ль мала баве букенә. Ле, wәки әwана öса готйә, öса п'әвк'әть-нә, әм чь бежьн. Әме wанр'а qайилбьн. Әме 3 мәрьва жь готьна wан зедәтьр бьвьн. Әз т'әхмин дькьм, һуне мьнр'а qайилбьн, у мьнр'а бьвнә т'аqәт сәва әм бәр дьле гьшкада бен, йәк — йәки нәхәйидә. Әзе һьнәки дьне шунда наве wан һәр даһа бьдьм. Ле нһа к'а әм qасәке жь хәм—хәр'еqе дә'wате дурк'әвьн. Wәрьн әм qасәке хwәр'а к'ьшьк бьлизьн.. Дәма листька к'ьшьке т'әмам дьфькьрин, к'а Усьве Хwәдое наве к'е бьдә... Навбьр'йа шеwьрмьслә'теда щаһьл хwәр'а говәнде дьгрьн. Дәнге wан гöнд бәла дьвә, qиз у бук, хорт ша дьбун. Әwанә тö qәй дьвежи йәк йәкир'а к'әтьбу һ'öщәте к'а к'ьнще хwәва, хәмьлед хwәва чьqаси һәв зедәтьрьн. У чьqаси һәв хwәш тен. Говәнда бәри дә'wате гьран дьбә. Бьн аwазе к'ьлама мәйә говәндейә класик: „Һа Гöле“ р'әqас к'әтьбу чоке гьрәгьре шеwр—мьслә'те жи. Әwана дәмәке шеwра хwә бир кьрьн. Хәма к'ейә, шабун кә'тийә дьле гьшка. Әw щарна жи ,гәләка жь шöхöл, ә'мәл дьһелә, чаwа ве гаве т'әвбуе мьслә'та гьран. Говәнд дьгәр'ә. Бь әшqа дьла щан—һа щана гьшкайә. qиз у хорт һәв вәдьгәр'иңьн у пәсьне кәч'а кöрманщ Гöле дьдьн.

Һа Гöле ле, һа Гöле ле...
Һа Гöла р'əза, ща Гöла р'əза,
Сурəт соре, дəwса гəза,
Һəв к'əтьнə, ле лаwьке хəрза.
Һа Гöле ле, һа Гöле ле, Гöла wəмə...
Əз гəньме бьжарəмə.
Əз бəр кöже ве тер'е р'ьжйамə,

Һа Гöле йəман, ща Гöле йəман,
Мьн нəкöжə əз гöнəмə.
Һа Гöле йəман, һа Гöле йəман...
Əз бəрделийа бьранге хwəмə.

Һа Гöла мира, ща Гöла мира...
Сурəт соре дəwсе тира,
Һəв гьртьнə лаwьке п'ира.
Һа Гöле йəман, ща Гöле йəман.
Һа Гöла баг'á ща Гöла баг'а,

Сурəт соре дəwса даг'а,
Һəв гьртьнə лаwьке шехе.
Һа öле йəман ща Гöле йəман...
Һа Гöла һьнди, ща Гöла һьнди,
Сурəт соре, чьqас р'нди.
Тö бəдəwи, щан Гöла гöнди.
Һа Гöле, ле, ле ща Гöле ле, ле.

Сəрдə'wəти qəст бəндə хwə эглə дькə, wəки лаwьк бьн сəwтед к'ьламеда хəм—хəрəqе хwə, кö wе wанр'а бежə, к'а к'е бенə мала баве буке, биркьн. Əw һьнəки жи сəбьр дькə у дьвежə wана, щамерьно мə хwə биркьрйə, wəрьн һəла һе гəлəк пьрс пешийа мəнə. Мə'муд бəг, wəки т'ьме бь лаqьрдие хwə гьшка хwəш дьһат, дьве иди чь пьрс манə, Усьве мə, те нһа наве wан мəрьвед һ'ьзкьрие хwə бьди, кö wе тəр'а т'əвайи бенə Р'əwане, мала баве Һ'öсни ханьме?. Усьве Хwəдо дьве, wəки тö диса гьлийа т'əвһəвнəкə. Wəлə т'əмам жи һ'ьзкьрие мьньн, ле wəки öсабуйə, əз, йане тö, йане йе дьне, чь дькарьн бькьн, əм готи дьле хьзме хwəва һəр'ьн?

Дə əз на тö. Wəрə тö хwəхwа бежə мə, дьле тə к'и хwəст, наве wи жи бьдə. Мəһ'муд бəг дьвежə, wəки стöхöла, сəре дə'wате тöйи, тöйи гöла гвоəнде, хwехwа qраркə. Əз лаqьрдие хwə дькьм. Мə пешиеда жи гот, wəки тö наве мə бь-

ди жи, əм нькарьн бен, һун хwəхwа заньн, иди һ'əwще хəвəрдане нинə.

Гьшьк р'удьнен. Усьве Хwəдо гази К'əрəме Һ'əмид бəге дькə, дьве əз наве к'е дьвежьм, тӧ щəм хwə бьнвисə у əwe нивисаре бал хwə хwəйкə, we паше бона дирока əве дə'wəте, к'ижан мьсqaлəкə дирока мəйə мьлəтиейə, кер бе. К'əрəме Һ'əмид бəге qəлəме һьлтинə у һьвийа готьнейə. Готьна сəрдə'wəти гьшка дькə һ'але wан мəрийа, ед кӧ лəт'əре дьлизьн у ч'ə'вньһер'инə, к'а бəхте wан ледьхə, йане на. П'ьртə—п'ьрта дьле wан бу. Усьве Хwəдо дьве, демəк, wана готьнə 7 мəри, ле əзе сьсийа жи сəрда зедəкьм жь алие хwəда, т'əхмина мьн əwe дьле хwə нəкьн.

— К'əрəм, тӧ бьнвисə пешие наве Габриел аг'а, паше наве кӧр'е wи Костан аг'а. Əван һəрда һун р'ьнд нас дькьн, əw досте мала хьзме мəнə. Һатьна wан һьн бона мə дəст дьдə, һьн жи we хьнамие мə бьдə шакьрьне. Т'əмам дьвежьн ог'ьрбə ,р' астə. Усьве Хwəдо дьве паше газьне хwə мьн нəкьн,wəки мьн шеwpa хwə wə нəхьстйə. Дə əз нһа наве к'е һьлдьдьм, əгəр гьлики wə һəйə, нһава бежьн, паше иди дəрəнгə, чаwа дьвежьн гьлие дəрбазбуйи нə е хwəйайə. Сəрдə'wати гьшкар'а qайил дьвə у наве Мартирос аг'ае Идьре, Канайан һьлтинə. Т'əмам дьвежьн, wəки лайиqə, мали ава. Паше К'əрəме Һ'əмид бəге наве Ə'лие Мирзə у Хачатур аг'ае Васил аг'а дьнвисə. Һазьр һəрда бьмбарəк дькьн, дьвежьн хwəзла мə ч'ə'ве wə. Һəрдӧ дьвежьн, wəки һун хwəзлайа хwə мə тиньн, к'əрəмкьн жь wə дӧдӧ бьра дəwса мə һəр'ьн. Сəрдə'wəти дьк'əвə нава гьлие wан. Əw дьвежə, бəле, хwəзла мə ч'ə'ве гьшка, кӧ we бьвьнə хwəндие ве шайе, əв шайи йа мə гьшкайə, əм гəрəке һьм бона чуйа, һьм жи бона т'ьвдарəкдите шайе ша вьн. Т'əмам дьвежьн Хwəде ог'ьра чуйар'авə.

Усьве Хwəдо дьвежə һазьра, wəки наве ед майни һун бьдьн. Һ'əмид бəг дьве, щамеро, тə дəстпекьрйə, əw изна тəйə тӧ жи хьлазкə. Сəрдə'wəти дьве К'əрəм щан, наве ед дьне бьнвисə. К'əрəм наве к'омəкдаре дəwсгьртие п'адшейи, кӧ Т'влисе р'удьне дьнвисə. Һазьр дьпьрсьн, к'а əwe к'ӧ бе, к'е жер'а бежə? Усьве Хwəдо дьве мьн wəр'а нəгот, кӧ əзе щаве бьдьмеда. Э, дьвен башə, тə готиеда.? Сəрдə'wати дьве, нһа иди əw мала Габрел аг'ада һивийа мəйə. Сйаре 8 бьнвисə К'əрəм щан, наве Ə'лихане П'əнəхан хwəхwа. Т'əмам дьк'əньн. Wана т'ьре сəрдə'wəти һ'əнəке хwə дькə. Усьве Хwəдо жи занə, wəки əвана баwарнакьн, ле дьдə баwəрьрьне, wəки əw занə чь дькə. Əз əwe йəке qəстбəндə ӧса дькьм, wəки дьле wи бьк'ьр'ьм, wəки мə

we дәме хәрив һ'әсав нәкә, алие мәда әләхерие бькә. Әw xwәxwae жи заньвә, wәки мьн qәста наве wи һьлдайә. Ле we шавә, wәки әм фарqне данайньнә орт'а xwә у wи.

— Һәрде дьне, һәрде дьне к'инә,? —Суто бәг дькә гази.

— Йәк зә'вайә, е дьне сәрдә'wәтийә.— К'әрәме Һ'әмид бәге щаwe дьдә, wәки we наве wан һәрда пешие бьнвисә, чьмки бей wана дә'wат навә, әwьн сәре шайе.

Усьве Xwәдо дьвежә, wәки мә'рифәта дьнейә, кӧ наве xwәйе кере пәй наве гьшкар'а бежьн.

— Әм бейи мә'рифәта тә у зә'ве нәвьн, Xwәде wә һе һәв ширьнкә, ог'ьра хере у намис wәр'а,— т'әмам дькьнә гази.

Сәрдә'wәти, Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а р'азибуна xwә дьдьнә гьшка бона we йәке, wәки wана qайилйа xwә дайә у ог'ьр wанр'а xwәстийә, кӧ мала хьзм бьвьнә меван.

Сәрдә'wәти р'адьвә шпийа, готьна xwәйә т'ьвдарәкдитьнейә хьлазие дьвежә. Әw гази Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а у зә'ве — Һ'әсән аг'ае Ә'вди аг'а дькә, wәки һазьрбьн т'әвайи р'ек'әвьн. Әw дьвежә һазьра, wәкии әwe һәр'нә Алачалуе. Ль wьр we сьве бь 2 файтона п'ешк'еш, к'ьнщед бук у зә'вейә дә'wәте бьшиньнә мала Бабахан. Дӧсва әwe һәр'нә Идьре, сәр р'йа xwә Мартурос аг'а һьлдьн у бәре xwә бьдьнә Р'әwане. Дьве мьн пешиеда готьбу Габриел аг'а, wәки әw Костан аг'ае кӧр'е wи, к'омәкдаре дәwсгьртие п'адше мала баве букеда р'асти мә бен. Ле фькьрйә, wәки дһа башә һәр'нә мала Габйиел аг'а, р'ожәке мала wида р'әһ'әтбьн, сьва 21-е һ'әзиране мала хьнамида һазрбьн. Т'әмам qаилйа xwә дьдьн, саг'и-сламәтие дхwәзьн.

Усьве Xwәдо дьса дькә бира гшка, wәки 25-е һ'әзиране сйар пешийа wанда бен, wәхта әw ч'әме Әрәз дәрбазбьн, низикайа гӧнде П'анике, гӧнде Һ'әщи Бало. Дәрһәqа пьрсед т'әзә, гӧһастьнед хәмлед дә'wатеда гӧһе мәе т'ьме сәр һәв һәвә.

Мала сәрдә'wәтида һәр тьшт кьрьбун, бона дә'wате. Гӧнд гӧндити бь ә'йди һатьбу хәмьландьне. Т'әмама xwәр'а к'ьнще т'әзә к'ьр'ибун, qиз—бука бь хәмле бәдәw xwә фәсьландьбун, ле Мә'руфе дәнгбеж к'ьлам дьгот.

Сальһ'о, кӧр'о, тӧ нәмери, нә щамери.
Wәки тӧ мерби, щамерби,
Хирәта мера тәр'а һәйә, wәрә бьшкенә к'ьлите
чьвте зәр мәмька, мьвта дери.
Һай дьл... һай дьл...

Кӧр'o, кӧлмало, бьшкенә к'ьлита чьвте зәр мәмька, мьвта дери,
Wәрә, сәре xwә бьдә, мале xwә бьдә, щане xwә
мьн бьр'әвинә, нәhелә, бәр п'әрдеда бука р'убхели.
Һай дьл, hай дьл, дә hай дьл...

Сальh'о, кӧр'о, бәжна мьн зьравә, кӧлилка бәрбьр'ойә,
Эт'имо, бәжна мьн зьравә, кӧлика бәрбь р'ойә,
Wәрә кавле гӧнда т'әмашәкә, Xwәде мерә, Xwәдева
ә'йанә ч'ә'в у бӧрие мьн бәләкьн, бәжна мьн зьравә,
деме мьни гӧлийә,
Зьмане мьни qәйса ширьнә, тӧ дьвежи гәзойә.
Эт'имо, qәй дьвежи гәзойә,
Wәрә кавьле гӧндада сәре xwә бьдә, мале xwә бьдә,
щане xwә бьдә мьн бьр'әвинә.
Wәй эт'имо, гьли—готьне хәлqе сала, мәhанә.
Гьли—готьне мьн Сальh'е аг'е hәр р'о бь hәрр'ойә.
Һай дьл, wәй дьл.

Сальh'о, кӧр'о, wели, hа бь wели.
Малхраво, wели hа бь wели.
Бәжна мьн зьравә шета кӧлилка h'афа гели.
Малхраво, шета кӧлилка h'афа гели. Wәре кавле
гӧндада мьн бьр'әвинә.
Тӧ весьве мьн нәhелә бәр п'әреда, бука р'убьхели,
Һәйдьло, hәйл дьло....
Эт'имо, тӧ hәрке мьн дьр'әвини, бьр'әвинә, hәрке тӧ
мьн нар'әвини, кавле гӧндада дури мьнк'әв.
Кӧл, hа кӧл, hәй дьло....

We шәве qиз—буке Алачалуе говәндәкә xwәш гьртьн. Эскәре ур'ьс hатьнә дитьна говәнде, го Xwәде wана жи әлдьлист, ле 3—4 эскәра жи бона хатьре генерал xwә Әләшәрәф бәге, дәстмал гьртбунә xwә бәр hәв, дора hәв дьзьвьр'ин, листька ур'ьси дькьрьн. Әwана we шәве бона хатьре кӧр'апе генерале xwә, зә'ва Һ'әсән аг'а әwqас гӧллә агьркьрьн, wәки т'әмамийа гӧндие Ташк'орпие h'ьлшйанә Алачалуе, wана т'ьре гӧлле hәwариенә, ед газикьрьна к'омәке. Wәхта әwана тен, Xwәдо Һузо у Әсе Озман дьвежьнә wан кӧр'апе xwә, wәлә, мәе сева сор бьшанда пәй wә, ле дьле мә wәр'а саг'ә, hун бь ньге xwә hатьнә. Дә wәрьн, к'әрәмкьн т'әви шайебьн, го we шәве h'әтани бәрбанга сьве гӧндиед hәрдӧ гӧнда дә'wатәкә готьна wә кьрьн. Сәрдә'wәти, зә'ва, Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а жи

щар—щара к'еләка һәв р'удьништьн. Әwана бь фькьра хwә ль Р'әwане дьqәсьдин, говәндед мала хьзмда т'ьхмин дькьрьн у диса бьн дәнге дәф—зöр'неда жь мьтале хwә дур дк'әтьн, дбунә шә'де говәнда к'öрда кö wан дьбу хәләq у шьрит. Р'ожа к'ьвшкьри сәрдә'wәти бәри р'ек'әтьне мәри йа дьшинә мала Мартирос аг'а. Wәки әw к'аре хwә бькә, әме бен у һәр'ьн, чьмки Р'әwанеда һивийа wаньн. Шәваве Т'әмо, Әсе Озман у Сәлиме Иса дьчьнә Идьре, wәки щаwе бьднә wи әрмәние бь һәбуна хwә, бь алие qәләм—дәвт'әрева ә'йан, р'ева р'асти Мьстәфа бәге Ә'мәр аг'а тен. Мьстәфа бәг дьвежә, wәки әз жи дьчьмә мала Мартирос аг'ае к'ьрив, әме т'әвайи һәр'нә Р'әwане, дә'wата мала гьрәгьре мә. Сәрдә'wати дәрһәqа ве йәкеда һәла зува готьбу мьн. Һун иди зә'мәте нәк'ьшиньн, вәгәр'ьн. Әзе чь лазьмә бежмә Мартирос аг'а. Әве тә р'азибуна хwә дьдьнә Мьстәфа бәге у вәдьгәр'ьн.

Wәхта һәрдö вәдьгәр'нә Аләчалуе Усьве Хwәдо дьвежә wан, wәки һун ч'викбун, чьqас зу чун—һатьн. Әwана дьвежьн, кö һ'ал—һ'әwал wа. Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а, Һ'әсән аг'ае зә'ва ч'ә'ве Усьве Хwәдо дьнһер'ьн, әwана дьхwәзьн, бежьне, wәки wәхта мьслә'те т'ö гьли нәһатә готьне дәрһәqа Мьстәфа бәгеда. Усьве Хwәдо дьк'әнә дьве мьн готи наве 10 мәрийа бьда, те бира wә, ле мьн наве 9 мәрийа да, К'әрәм жи ньвиси. Wи чахи öса һәвда кә'тьбун һәр йәк һивийа наве хwә бу, wәки кәсәки нәгот ле к'а е 10? Мьн жи qәстбәндә дәнге хwә нәкьр.

Т'әне К'әрәм незики мьн бу, wәки наве 9 мәрийа ньвисйә.. Мьн әw да сәрwахткрьне, әwи дәнге хwә нәкьр. Чь р'астә—р'аст, мьн зува Мьстәфа бәгер'а готьбу, wәки әзе wи хwәр'а бьвьмә мала баве буке. Ле wәхта щәwрдарие, әз wә'дәки дьреж һаж wи т'öнәбум, әз фькьрим, wәки ньшкева наве wи һьлдьм, әw жи нәгондабә, кәс жер'а нәвежә, wе нәбашвә. Йәке жи әз фкьрим, wәки дьвә Мьстәфа бәге щамер гьлие мьн биркьрйә... Щамери, һун дьвиньн хwәйе созе хwәйә, хwәхwа һатйә, мали ава wир'а. Әз мәрьвед öса һ'ьз дькьм. Бадьлһәwа нинә, wәки т'әмам qәдьре wи дьгрьн ,әwи һ'әсав дькьн диләван, херхаз, херхwәзийа wи әw кьрйә һәвале мә. Wәлә, әме сәрфнйазбьн, п'е—п'аре wийе ог'ра мә бе.

Гöнде Алачалуеда бь дәф—зöр'нә һәр чар сйара вәр'е дькьн. Мала Мартирос аг'ада иди һивийа wан бун. Мьстәфа бәг у Мартирос аг'а бәр сйа баг'а р'удьнен, qаwе дьдьнә бәр хwә, qсә дькьн, дәрһәqа дә'wатеда дьфькьрьн...

Һәрда эп'ещәйи хәбәрдан, баwаркьи жь ә'рде һ'әтани

ә'змин хәбәрдан. Әwана дәргә вәдькьн, wәки бьнhер'ьн hәрчаре, кö әw hивиенә, нәhатьн, дәнге h'ьр'инийа hәспе Усьве Хwәдо wан т'әслә дьвә. Һәрдö дәнге К'уви нас дькьн. Мәрийа пешийа wанда дшиньн. Әw мәри тен дьвежьн, wәки мә әw нәдитьн. Мартирос аг'ае баве Дьро дьве wәлә, Хачатур аг'а әw вәгәр'андьнә мала хwә, һәр'нә wьра. Әве тә дьчьн дьнhер'ьн, wәки р'асти жи Васил аг'ае баве Хачатур аг'а әw гьртьнә, бәрнадә у ногьнәк авитйә ә'рде шәрже кьрйә. Һәр чар меван дьвежьнә hәрдö лаwьке мала Мартирос аг'а, дьвен дә hун hәр'ьн бежьнә wана, бра hәспе хwә сйарбьн у р'ек'әвьн, әме бьнйа баг'е wани мәзьн хwә wанр'а бьгьhиньн.

Мартирос аг'а жь готьна hәрдö лаwьке хwә hерс дьк'әвә. Әw дьфькьрә, wәки наве дьне ә'заве гöр'е четьрә. Демәк Василе мә ногьнәке шәржекә, әз ле бьнhер'ьм, wәлә әв гае һана qöрбана мә гьшкайә, Мартирос аг'а ге дькә qöрбана лаwька, хwә, Мьстәфа бәг паше дьвежә Усьве Хwәдо, wәки әw hәрд дәwаре qöрбан нишана херенә. Wәлә Хwәде, тö чаwа бьхwази, те öса жи сәрдә'wәтийа хwә бьки. Дәве гьшкае бәр тә бе гьредане. Шькьр р'ожа хwәшә сьвәда хwәшә, сьведа к'е дитйә мәрьв сәр р'евә 2 qорбан бенә шәржекьрьне, әw жи мале öсада, Хwәде сәр шә'дәйә т'әмам сәре wан сонд дьхöн. Т'әмам ша двьн, wәки Һәрдö qöрбан нишана ог'ьра херенә. Усьве Хwәдо дьве, wәрьн әwqаси хәбәрнәдьн, щамерьно, ч'ә'ве мәе хwәхwа мәк'әвә. Дә дә'wатә, әм дә'wатваньн, әм р'ек'әвьн. Хwә әме стәйрка жь ә'змана нәйньнә хwаре?. Әме wәлә, дö дьле әвин бгhиньнә hәв. Сәва wе йәке Хwәде жи к'әримә. Ло hәла нәмәрд жи дьвьнә машqе бәхт— мьраза, әм höрмәта hәрда досте хwәйә әрмәни, е кал—баве мә р'азинә. Хwәде бькә биркьрьн т'öнәвә. Әw р'ож 19-е мәhа h'әзиране бу. Һ'әтани Р'әwане готи чәнд сәh'әта р'е бьчуна. Бона әw ә'щьз нәвьн, дәстпе дькьн, жь мәрьвед ә'йан хәбәрдьдьн. Мьстәфа бәг дьвежә, wәки әwи чәнд щара к'ьламе Мә'руф бьhистнә, h'әтани нhа жи чәтьн дкарә занбә к'а әw р'нд дстре йане Ә'вдале Зәйнке, йане жи Шех Сьле. Ә'лие Мирзә дьве ,wәки Мьстәфа бәг, чьма wана hьмбәри hәв дьки?. Һәр йәк щие wи hәйә. Т'әхмина мьн hьмбәриhәвкьрьн нәр'астә. Чьма?. Чьмки hәнә мәрьв, wәки к'ьламе Шех Сьле wан хwәш тен, hьнәк к'ьламе Ә'вдале Зәйне h'ьз дькьн, ле бал мә Сöрмәлиеда т'әмам бона дәнге Мә'руф hьндьк дьминә хwә бöхöн.

Хачатур аг'а дьвежә Ә'лие Мирзә ,wәки тö öса т'әwәк'әл wан гьлийа дьвежи. К'а дькари, hәма бәндәкә к'ьлама

Мә'руф, кӧ шәва дәрбазбуйи гот, бежи. Һәр йәк аqьле wи чаwа дьбьр'ә фькьра хwә дьвежә, а, тӧ нһа бежә, әзе бьжм, wәки тӧ р'аст к'ьлама фә'м дьки. Ә'лие Мирзә щаwе дьдә, wәки ижар тӧ кари, мьнр'а дьвежи? Хачатур аг'а дьве, wәлә, әз бәндәкә wе заньм, дьхwази нһа бежьм. Сйар лаqьрдие хwә ле дькьн, дьвежьне, wәки тӧ к'ӧ, стране кӧрманщие к'ӧ?. Хачатур аг'а дьве, wәки wи ӧса ч'ә'вәки нәньһер'ьн, әw гәләки к'ьламе кӧрманщие һ'ьздькә, qәдьре дәнгбежа дьгьрә. Һәвал диса дьк'әньн, дьвежьнеда, wәки к'и ижа к'ьламе кӧрманщи һ'ьзнакә? Т'әмам жи бона wан, бемә'нә һ'ьше хwә ӧнда дькьн. Тӧ бежә, тӧ зани, бьстьрейи?.

Хачатур аг'а дьве, wәки нә мьн гот, кӧ бәндәкә к'ьлама Мә'руфә шәве дьне заньм у дәстпе дькә:

> **— Эле, һ'әбубе бәжьна тә зьравә, дара мәрхә.**
> **Һ'әwша мала баве тәда шинбуйә дара мәрхә,**
> **Шәwq у шәмала ве даре дәшта Сӧрмәлие—Р'әwане педа—педа дайә бәр хwә.**
> **Мьне һ'әбуба дьлар'а кӧртькәк дайә дьруне.**
> **Дә wе 12 т'әрзийа, 24 бәрдәстийа сьвәда кьрьн, нәкьрьн нанинә сәр хwә.**

... Мартирос аг'а бәрбьр'и Ә'лие Мирзә дьвә:

— Тӧ буйи зане к'ьлама, тә т'ьре тә баштьр иди кәсәк нькарә qимәт бьдә дәнгбежа. Тӧ дьвежи, wәки готи дәнгбежа, дәнге wана һьмбәри һәв нәкьн, Дә wәрә, нһа әм чаwа дәнге ви „дәнгбежи", кӧ мә бьһист, һьмбәри дәнге Мә'руф нәкьн. Әгәр әм wе йәке нәкьн, әме чаwа заньвьн, к'а к'и жь wана р'ьнд дьстьре, әре?.

Гьшк дьк'әньн, Ә'лие Мирзә жи щаwа wи дьдә, wәки әw чьма ӧса хәбәрдьдә, Хачатур аг'а щамери qә на диса бәндәкә к'ьламе гот. ле тӧ чь зани, тӧ, бьбахшинә, qә к'ьлама фә'мдьки, qә тә һ'әтани нһа к'ьламәк т'әмам бьһистийә?. Мартирос аг'а дьве, wәки ӧса мьнр'а хәбәрнәдә, дә wәрә әз жи наве к'лама бьдьм, тӧ жи, к'а жь мә к'и наве гәләка дьдә. Әгәр мьн к'ьлам нәбьһистьвьн, йане жи чаwа тӧ дьвежи, мьн һ'әта хьлазие т'ӧ йәк нәбьһистйә, әзе чаwа наве wан бьдьм. Лаwьк һ'әнәке хwә дькьн, дьвежьне qәй тӧ бәреда хwәр'а наве чәнд к'ьлама һин буйи, кӧ wәхта һ'ӧщәте wа ӧса хәбәрди. Мартирос аг'а дьве, wәки гьлие ӧса бәр гӧһе wир'а дәрбаз набьн, әw р'аст дьвежә, дә ижа бьра нһа Ә'лие Мирзә бе әм бәнде к'ьламе кӧрманщийә башqә—башqә бежьн, к'а к'и мә гәләка занә?. Ә'лие Мирзә, дьве на, на, wәрә әм нә кӧ бәнде к'ьлама бежьн, ле к'ьла-

ма т'əмамиц. Мартирос аг'а щаwе дьдə, wəки həйран тö чь дьк'əви к'ьр'е мьн. wəки əз бəндед к'ьлама жи заньм, бəсə. Ле тö qə наве к'ьламəкə əрмəниа ньзани, дə наве йəке бежə? Лаwьк к'əна сьст дьвьн у сəр канике пəйа дьвьн. Мартирос аг'а бəндəкə к'ьламəкə Ə'вдале Зəйне хwəр'а дькə гьнə—гьн:

— Wəй дьнйае wəй дьнйае, фəлəк хайинə мьнр'а нае.
Ə'вдале Зəйньке дькьр гази, дьго wи qöльнго, тə чьма öса сəр мьнр'а qир'ə—qир'ə.
Qöльнг дьго, п'əр'—баске мьн шкəстинə, ч'ə'ве Ə'вдале Зəйне корə, р'е навинə.
Ə'вдал го qöльнго, малхьраво, wəрə əме мьле хwə бьднə мьле həв,
Һəр'нə бəр мала Шехе Р'əшə, бьра ч'ə'ве мьн саг'кə, п'əр'—баске тə бьщəбьринə.
Wəй дьнйае, wəй дьнайе, Ə'вдал корə р'е навинə...

Ə'лие Мирзə, wəки р'еwитиеда башqə готи гəлəки лаqьрди дькьрьн, Бь wе фə'мдарие, кö р'е wан кьнвə, qə т'əх мин нəкьн чаwа гьhиштьнə щи, Мартирос аг'а ша дьвə, дьвежеда ,wəки дəнгбеж сəр wир'а т'öнəнə, əw жи йəки мина Ə'вдале Зəйнейə. Го т'əмам к'ефхwəш бун, həвр'а дьвежьн, кö Ə'вдале Зəйне к'ийə, Мартирос аг'а wəхта к'ьлам дьготьн, əw həла нəhатьбу дьнйае?. Вае əме бьгhижнə мала Габрйел аг'а, Мартирос аг'ае бь дəнге хwəйи минани qöльнге бəр'ие wи жи зəндəгьрти бьhелə. Мартирос аг'а занə, wəки лаqьрдийа ле дькьн, дьве, h'əйран, əз гьлие wə жи, гьликоке wə жи р'ьнд заньм. Мьн həла əwqаси гот, к'а к'и wə дькарə к'ьламəкə т'ам бежə. Һун чьма мьнда дьк'əвьн, əз дьхwəзьм wə шакьм, шабуна wə зедəкьм. Нə ахьр əм дьчьнə дə'wате, wəлə, мала хьнамида жи, wəхта гьнə—гьна мьн тек'əвə бира wə, hуне бьбəшьрьн, к'ефа wəе хwəш вə, ло hьла hуне бежьн,wəки р'еwитийа т'əви Мартирос аг'а гəлəки хwəшə, щамери, к'ьлама ньзанə, ле диса бəндəкə йəке гот. Т'əмам дьвежьне, wəки нə h'əйфа тə, чьма хwəр'а öса дьвежи, тö р'ьнд к'ьлама дьвежи, əw бəшəра хwə хwəш дькə, hун дьнhер'ьн hун диса дьк'əвьнə к'ьр'е мьн. Əз хwəхwа хwə мöкöр' тем, wəки к'ьлама ньзаньм у hун хwəхwə жи заньн, кö əз ньзаньм, ле диса hун йа хwə дажон.

Əwана бь лаqьрдиа р'е хwə кьндькьн. Дьк'əвьнə к'ьр'е həв, həв ша дьбьн. Ле зə'ва — Һ'əсəн аг'а, т'əне гöhдарийа wан дькьр, wəхта əw дьк'əнйан əw жи дьк'əнйа. Ле незики мала Габрел аг'а бь ван хəбəра гöhдари да сəр хwə:

— Əз т'ö щара гьлие wəйə хwəш бирнакьм, р'еwитийа т'əви wə qəwьмандьнəкə дирокийə нава ə'мре мьнда.

Т'əмам дьвежьнеда, wəки мьразе мə шайа тə бьвə. Сəр дə'wати дьве əз жи, зə'ва жи бей сəре wə нəвьн, р'еwитийа т'əви wə р'асти жи нə йа биркрьнейə. Һун мəрьве сəре песəкьнийанə. Wəхта əwана гьһиштьнə мала Габрел аг'а, дина хwə дане, wəки Костан аг'е кöр'е wи, лəз бəрбь Qəйнт'əра Р'əwане хwə дьлəзинə. Əwана нəхwəст хwə нишани wидьн, ле һ'ьр'иннйа һəспа əw wана да һ'əсандьне. Костан аг'а неизки wан дьвə. Əwана дьчьнə дəст у р'уе һəв. Костан дьвежə заньн чь?. Дьвежьн чь?. Дьве, wəки Ə'лихане П'əнəхан бьһистйə, кö Лев Милинков һатйə сəва дə'wате, əwи жи готйə чьма əз wана кемтьрьм, əзе жи бьшиньмə пəй сəрəкбажаре Т'əwрезе?. Əw жи жь малбəта wанə. Малбəта шае Иране. Лаwьк дьвежьн, wəки иди чьма гази wи дькə нə əw хwəхwа дьвежə кöр'ане шае Иранейə, əw бəси wи нинə.

Костан аг'а дьве, дə һун чьма хəйсəте гьрəгьра ньзаньн, йəк ч'ə'в дьдə йе дьне. Усьве Хwəдо дьвежə Костан, дьве Хwəде сəрда шə'дəйə, wе баштьр иди чь дькарə һəвə, тö чьма мьзгинийа хwə нахwəзи, əме һьн wир'а бьвьнə нас, һьм жи əме öса бькьн, wəки əw у Лев Милнйков к'елəка һəв р'унен. Мьстəфа бəге мəе жи бьвə дилəване һəрда. Костан аг'а дьве, мьн əв йəк wəр'а гот, wəки һун һаж хwə һəвьн. Дə һун к'əрəмкьн мале, əзе ва бем.

Дəргəван дəргə вəдькə һəр 6 сйар дьк'əвьн һ'əwше. Хьзмəтк'ар дьзгина һəспе wан дьгрьн. Усьве Хwəдо, хəйсəте wи бу, һəр йəки зер'əки дьдеда. Бука мале, жьна Костан аг'а бəр дери сəр к'öрсие р'уньштьбу, гöлие кəч'ька хwəйə бьч'ук бь гöл вəдьгъртьн. Дһатə к'ъвше, wəки əw к'аре мевана дькə, кö qизьк wанр'а бьстьре, бьлизə. Гава əw ч'ə'в сйара дьк'əвə, бе һ'əмди хwə дьвежə кəч'ька хwə — А, лао, те, бона ван шабуне бини. Бəр wан мə'рифəта хwə нишанди, дə зу бькə һəр'ə сəре хасбаг'чə гази кальке хwə у меване мəйи жь Т'ьфлисекə.

Лаwьк ша дьвьн, wəки иди Лев Милинков һатйə.

Һ'əтани һатьна хwəйе мале у меване wи, бук финщана qawe р'абəри меване т'əзə дькə.

Габрел аг'а у Милинков тен. Милинков хwə давежə һ'əме за сəрдə'wəти wəкə брае, кö сала һəв нəдитнə, Усьве Хwəдо у Милинков дəсте хwə дькьнə дəсте һəв, пьрс—пьрсйара һəв дькьн, qасəке гьшка дур дьк'əвьн..

Лев Милинков дьвежə Усьве Хwəдо, wəки пəй дитьна ль Т'влисе, наместник т'ьме дəрһəqа тə у Усьв бəге Һ'əсəн

аг'ада хәбәрдайә. Әwи к'аре хwә дькьр, р'ожәке бе мала wә, ле шӧхӧл — ә'мәле дьнйальке ӧса п'ьр'ьн, кӧ нькарә гьшр'а бьгьһинә. Ве ахьрие qьрар кьрьбу, wәки бьһата, ло мьнр'а жи гот, wәки әз телеграме бьдмә тә, wәки тӧ һаж пе һәви, Ньшкева сәбьр һат. Дә тӧ хәйсәте wи зани, әw надә сәр сәбьре. Готә мьн, wәки һьнәки сәбьркә. Wәлә, һьнәки шунда мә телеграм стәнд, wәки п'адшa гази наместник дькә бона р'астһатьна гьрәгьрайә саләwәхтейә бь сьре. Наместник стәндьна телеграмер'а гәләки ә'щевмайи ма, го лома сәбьр һат. Паше дә иди тӧ зани чь бу?. Паше генерал Әләшәрәф бәг һатә бал wи, р'ожәке ма у р'ожа дьне т'әвайи чун, әwана һәрсал жи т'әвайи дьчьн. Әләшәрәф бәге дәрһәqа дә'wатеда мәр'а гот. Хwәхwа дьхwәст, wәки ә'сә теда һазьрвә. Ле чуйина щәм п'адше әwи дьһа фәрз һ'әсав дькьр. Әwи готә мьн бь qайилйа нәместник, wәки әз хwәхwа бемә дә'wате. Ле чь р'астә — р'аст, мьн дьхwәст бьһатама, ле мьн ә'рф — ә'дәте wә ньзаньбу. Әwи һьнәк тьшт мьнр'а готьн. Ле, ле wан тьшта т'ера мьн нәдькьр. Паше нqьти дьле мьн, wәки тӧ сәрдә'wәти, дьвә Хwәде р'ә'ме бавежә дьле тә ,әз тек'әвьмә бира тә у тӧ гази мьн бьки. Wәлә, әз wa дьфькьрим, бей готна wә әзе т'ӧ wәхта нәһатамȧ. Генерал у наместник чун. Әwана готнә мьн, кӧ әз дьле хwә мә дькарьм һәр'ьм. Мьн кьр әз щаwе бьдмә wә, ле тӧ qәй дьвежи йәки гӧһе мьнда кьрә гази, кӧ ләз һәр'мә мал, wьра һ̄ивийа мьньн. Хwәде, мьн ләзандә мал, Анна кәч'ка мьн дәри вәкьр у телеграма тә, Габрел аг'а да мьн. Мьн әw хwәнд чь р'астә, мьн ч'ә'ве хwә баwар нәкьр у диса хwәнд...

Әз һатьмә сәр we фькьре, кӧ wәхте мәри дәрһәqа йәкида хәбәрдьдә, әw дьк'әвә бира мерьв, йәqин тӧ жи дьк'әви бира wи, әw жи, жь тә хәбәрдьдә. Демәк wан р'ожа сьдqе мә аqаси qәнщә, әм к'әтбунә бира һәв, демәк нета мә йәкбуйә, нета мә т'әваи дәрбазкьрьна дә'wате буйә. У аwа әз ль вьрамә, ль р'әх тәмә. Һ'әтани дәстпекрьна дә'wате 2 р'ománә, иро 19-е мәһейә, нәр'астә?

Һ'әтани wи wәхте те бона р'е — р'ьзма wәйә мьләтие мьнр'а бежи, wәки әз һаж хwә һәвьм, дьле щьмә'тер'а р'авьм — р'унем.

Сәрwә'дәти Лев Милинков һ'әмез дькә, дьвежеда, wәки дьле хwә саг'кә, һәр тьште wәкә дьле wи дәрбазбә. Әwана вәдьгәр'ьнә нава дә'wатване майин. Т'әмам дьвежьн' wәки wә бира һәв кьрьбу, wә т'ер һәв дит? Усьв дьве һуне жи нһа һәв бьвиньн у насийa Лев Милинков дьдә гьшка. Әwана ша дьвьн у дьвежьнә Милинков, кӧ гәләки бь һатьна

wива фьр'нах дьвьн, әw жи дьвежә wаhа кö хwә бәхтәwар h'әсаб дькә, wәки wе т'әви wан бьбә шә'де жь мала баве дәр хьстьна буке. Мартирос аг'а дьпьрсә, wәки чь-ма öса дьвежә, wе нәе Сöрмәлие, гованда кöрманщие нәвинә, нәвә меванe мә?

Габрел аг'а дәwса wи щабе дьдә, wәки әw хwәхwа жи педа кә'тйә, кö бе зозане Т'уте, нава гöл сосьнада, хәмле qиз—буке кöрманщa, р'әqаса wан бьвинә. qайил нәбуйә, чьмки шöхöле wи гәләкә, wе шьклк'еше дьне ә'йан Франсуа Р'убо qәбулкә. Т'әмам h'әйфа хwә тиньн, ле дьвежьнә hәв, wәки щамери, мәр'а те мала маве буке, әw жи мә'рифәта дьнейә, qәдре сәрдә'wәти у генерал Әләшәрәфбәгә.

Габрйел аг'а, дьве, wәки шькл'еше ә'йан Франсуа Р'убое бе Ковкасе бьгәр'ә. Һун жи, әгәр wә'де wә к'е hәвә, дькарьн р'асти wи бен у шькле хwә жи бьк'ьшиньн.

Го Хwәде wе сале, сала дә'wата Һ'әсән аг'а у Һ'öсни ханьме шькьлк'еше мәзьн те Кавказе дьгәр'ә. Әwи шькьле шәр'е Бородиноейи сала 1812-а к'ьшандийә, е wи шәр'и кö Ур'ьсете бь сәрк'арийа фердмаршал Михайил Кутузов, wәки бәр дәсте генералиссимус Суворов hини т'ә'лиме әскәрие бубу, дькьр мьqабьли әскәре Франсиаейә бьн qоле Бонапарт Напалеонда. Усьве Хwәдо, ль гöнде Кöлава, нава мергеда сәр ч'ем сйари шькьле хwә дьк'ьшинә. Әw щькьл бона дитьне гәләки h'әwаск'арә. Әw р'ьнд тинә бәр ч'ә'ва ч'әк—р'ьh'ал, хwәкьрьна сйер у зин—мусат, хәмле h'әспе.

Шәва 20-е h'әзиране ль мала Габриел аг'ае хwәйе фабрик у дәстчехане мәзьн, щабуна бәри дәстпебуна дә'wатейә т'ьвдарәкдитьнейә хьлазие бу. Wе шәве сәрдә'wәти к'аре хwәйи хәбәрдане дькьр, wәки к'ер'а чаwа хәбәрдә, чаwа тек'әвә дьле—дор бәра, wәки кәс ле ә'щз нәвә. Һәмьк бәри wе шәве әwи гәләк шәве бе хәw дәрбазкьрьбуң. Әw, баwарки иди мала хьнами гьшка р'ьнд нас дькә, дьминә, wәки сәрәкбажаре Т'әwрезе р'ьнд заньвә. Әw дьфькьри, wәки пер'а нәгьhинә дәрhәqа wида hьнә мә'луматийа бьh'әсә, Лев Милинкове әwи бь пьрсед башqә—башqәва бьдә мьжулкьрьне.

Сәрдә'wәти дьфькьри, ,чьмки әw әw мәрийә, к'ижанир'а hатьбу гьредане р'әwш—хәмла дә'wате, бь хер—хwәшн, дәрбазкьрьна wе. Әwи әв т'әмам h'әсав hьлдьдан, лома wе шәве hьмбәри ед майин дhа бе сәбьрбу. Ле әwи хwә öса дьгьрт, wәки т'ö йәки т'әхмин нәдькьр, кö әw к'әтйә т'әфәк'урийа к'аре хwә. Әwи öса хwә нишан дьда, wәки т'ö йәк бәр хwә нәк'әвә. Т'әмам хwәр'а хwәш дәрбаз кьн. У

р'асти жи гьшка гöмана хwə дьда сəр мəрди. щöлə'те сəрдə'wəти, баwардькьрьн, wəки əwe бь сəрфнйази шöхöле хwə пек бинə у нава иранийада we лайиqи пəсьндайине бьбə, к'ижан дьк'əвə к'иси мьлəте мə.

Усьве Хwəдо бона, wəки т'əмам qəт дəрhəqа тьштəкида нəфькьрьн, бехəмвьн, гази Костан аг'а дькə, дьвежеда, wəки wəхта əw hатьн, бука мале п'ор'—гöлие кəч'ька тə вəдьгьртьн. Wəхта əw ч'ə'в мə к'əт бəр хwəда кəч'ькер'а гот кö те бəр ван мевана бьлизи. К'а к'əрəма хwə бьнhер', əгəр тьштəки öса həйə, бьра бе шабуне сəр шабуна мəда зедəкə. Костан аг'а дьве, бəле, тьштəки öса həйə. Нhа кəч'ька мьн у дö həвале wее бен, wə бьднə шакьрьне.

Һəрсе зар' тен, əwана баwəрки 9—10 салибун. К'ьнщед wан гöлавт'ункьрибун, дьч'ьрусин. Пешиеда əw hинкрьбун, wəки хəбəрдьн, бежьн, кö бона хатьре меване — фьлан кəсе əwe бьстьрен у близьн. .Əwана пешие говəнде дгрьн, говəнда wан öса h'əwаск'ар бу, wəки Хачатур аг'а р'адьвə дəсте wан дьгрə, wəкə 4—5 метра wанр'а дьчə. Лаwьк ша дьвьн, дəсте хwə лəв дьхьн, зар'а жи бь дəстльhəвхьстьне he р'öh'дар дьбьн. Паше говəнде бəрдьдьн, дəстпе дькьн, бəр həв дьлизьн. Йəк р'удьньшт, йəк р'адьбу, йа дьне ч'əпьле хwə бльнд дькьр, дора wана дьчу—дьhат. Wана wəкə сəh'əтəке öса меван данə мьжулкьрьне. Паше лаwьк дьвежьн, wəки зар' wəстийанə, бьра hьнəки р'əh'əтьвьн. Qиза Костан аг'а— Һасмик дьвежə wана, wəки hун зə'мəте нəвиньн, бона р'əh'əтийа мə нəфькьрьн. Мə програма хwə чекьрийə, əме нhа жи листька „к'очəри" бьлизьн, паше р'əh'əтвьн, паше əме wəр'а бьстрен.

Зар' дəстпе дькьн к'очəри дьлизьн у мевана т'əглиф дькьн wəки тəк'əвьнə дəсте wан, т'əмам дьк'əвьн дəсте зар'а, дьлизьн, ле Милинков т'əмашə дькə дəсте хwə лəв дьхə, у жь чəлте хwə 3 qəлəма дəрдьхə дьдə həр йəки. Зар' р'ази дьминьн у дьвежьнə, мевана, wəки we бь ван qəлема пешие наве wə бьнвисьн. Лаwк дьк'əньн, лаqьрдийа дькьн, wəки əw к'əтьнə дəвт'əра зар'а жи. Wəлə əw [illegible]шана we йəкейə, wəки əме гəлəки бьжин у т'ьме минани ван həрсе кöлилка вəкьри бьминьн. Wəлə, əм зу нач'ьлмьсьн.

Паше həрсе зар', həрсе гöла говəнда ,лаwькар'а дьстьрен. Го Хwəде wана эп'ещəйи к'ьлам стьран, бəрхwəдəрхьстьнок, мəсəлə-мəт'əлок готьн. Т'əмам öса р'əh'əт бубун, qəй тö дьвежи т'əзə бəр даwа дйа хwə к'əтьбун. Го Хwəде гəлəк щара пəй дə'wатер'а, wəхта гьрəгьр р'асти həв дьhатьн, мəсəлед зар'а бир даниньн, хwəзлайа хwə we шəве данин ,əw шəвəкə h'ьк'йати бу..

От'аха нанхwарьнеда т'əхтə һазьр бу, һивийа меванə бун. Сəр т'əхтə гəлəки хəбəрдьдьн. Костан аг'а дьве, wəки дöһ һьнда мала хьзме т'əзəр'а дəрбазбуйə дитйə, wəки диwаре сəра wанə мəзьнва бəйраqе Ур'ьс у Иранейə дəwлəте хəмле wанва дардакри бун. Габрел аг'а дьве əw заньн чь дькьн. Бəйраqа Ур'ьс нишана wе йəкейə, wəки əw дьк'əвьнə нава дəwлəта ч'ə'вшин. Бəйраqа Иране нишан wе йəкейə wəки əw жь малбəта шанə у ə'сл-ə'сасе хwə öнданакьн. Лаwьк дьвежьн, дə бежə, wəки əwана мəрьвед дö дəwлəтанə?.

Габбрел аг'а дьве, wəлə, һəма öса жи һəйə. Əwана к'əнге, к'е wəхте бьхwəзьн дькарьн һəр'ьнə Иране, бен, һəмьн wəлате Ур'ьсда жи дьжин, бь дьле хwə дькарьн бьгəр'ьн. дəрбазкьн. Һəрдö бəйраq öса жи нишана wе йəкейə, wəки дə'wат сəр дəрəща грəгьре һəрдö дəwлəта те кьрьне. У бадьлһəwа нинə, wəки əм жи əв мöг'дарəкə к'аре wе двиньн у сəрдə'wəти жи лома гав, сəһ'əт wе дəрəщеда дфькьрə. А, нһа жи сəр т'əхтə р'уньштийə , ле бь фькьра хwə чуйə нава дə'wате, əwе тинə бəр ч'ə'ве хwə, wəки чаwа сəр дəрəща, кö мала хьнами тер'а дьвинə, һьла wе зедəтьр. бькə. Һун дьвə, wе йəке нһа т'əхмин накьн, ле əз р'ьнд т'əхмин дькьм, чьмки хəйсəте сəрдə'wəти баш заньм. Əw тьштəки wəхта дькə, wəхта хwə ледьхə, ə'сə дьхwəзə öса бькə, wəки кəсəки нəкьрьвə. Əw һ'ьлбəт, хйсəтəки башə, wəхта мəрьв дьщə'динə, йəки зедəтьр тьште баш, qəнщ бькə, ле һəма һəр тьшт готи wəкə qəwата мерьвбə. Мерьв жь qəwата хwə зедəтьр тьшт кьр, wе т'аqəтк'əвə у ч'ə'ве хəлqе бьнһер'ə.

Усьве Хwəдо дьвежə Габрел аг'а, wəки ч'ə'ве дəрийа, хwəли сəрйа. Һəр кəс ,wəки йа хwə ньзаньвə, бь аqьле хəлqе р'е һəр'ə, диса хwəли сəрйа. Мəри сəва мə'сийа бьгрə готи ə'сə шьлвə. Мəрие кö хwə тьштəки гьрт, у хwəзма сəва əwи тьшти əw кьрьнə сəре гьлийа, готи мале хwə жи бьдə, сəре хwə жи бьдə, бона гöмана ль сəр хwə а'фукə. Wəлə, мəрьв хирəтвə, т'əсивбə, wе ə'сə хwə жи у гьшка жи р'успикə. Нһа йа мьн. Мьн əв борща һьлдайə сəр хwə, əз мəщбурьм, бона наве дьнйальке, чаwа жи һəвə, р'йа сəрбəстие, сəрфнйазие бьвиньм. Чь кö əз фькримə, чь кö wе дəсте мьн бе, бьра Хwəде лəв бинə. Əз нһа т'ö тьшти wəр'а навежьм, wəхта дəрхьстьна буке, wəхте сəр т'əхтə һуне бьвиньн, чаwа дьвежьн мəрийа дитьне баwарə. Wи чахи иди wəкə һəрəк'əт, мə'рифəта хwə, һуне бьзаньвьн, к'а к'и к'ийə, чь чийə?.

— Əз диндара wə т'ернавьм, һун хwəр'а wə'де хwə дəрбазкьн, əз у Габрел аг'ае от'аха дьнеда һьнəки газне хwə һəв бькьн,— Усьве Хwəдо дьвежə у бəр дəре от'ахе дьсə-

кьнә. Габрел аг'а дьве, ле чьма сәкьнийи, дә һәр'ә һöндöр'? Сәрдә'wати дьве, wәки мьн дьхwәст Лев Милинков жи бьһата .Габрел аг'а дери вәдькә дьчә һöндöр' не дәста Усьве Хwәдо т'әглифи бал хwә дькә. дьвежеда. wәрә, wәрә әз заньм гьлие тә башqә мьн һәнә. Әм хәбәрдьн ,паше әме гази wикьн, чь кö лазьмә те жер'а бежи.

Габрел аг'а дьвежә Усьве Хwәдо, wәки әwи мерьки, Ә'лихане П'әнәхан щаw кьрйә, кö тö 7 сйара бьви мала wи, тö жи дьвежи, wәки те 10 сйара бьви. Э, баш әw хwә навежә тә чьма 7 нанинә, 10 анинә?. Әw изьне надә хwә wе йәке бежә. Сәрдә'wәти дьвежә, wәки һьла әwе шавә, кö мьн бь гöман, амьн 3 мәрьв зедә анинә. Нә тә готә мьн, wәки әw qәдре мәрьве щöлә'т дьгрә, qәдре wан. ед кö гьлиед qәнщ у баш дькьн. Wәлә, әв кьрьна мьн йа qәнщә. Дәwса 7 мәрьва 10 мәрьве мала wан, дәм, дәзге wан, һöрмәт—сианәта wан бьвиньн у гьликьн. Т'әхмина мьн Ә'лихане П'әнәхане сәва wе йәке шавә. Дьвә ашкәлә нәвежә, wәки ша дьвә, ле wе дьле хwәда бежә.

Әw нәвежә, wәлә, әзе бь һ'әнәки текьмә бира wи, wәки паше нәфькьрьн, кö мә һ'аша, бефә'ми әw йәк кьрйә.

Wәлә, һәр тьшт те кьрьне , wәки мала хьнами хwәш бе, бона биранине, бона лаqьрдийа, бона һ'ьзкьрьна дьнйальке. Э, п'ак, тö дьвежи 10 сйаре һәр'нә мала хьнами, дöһ ва әз хwәхwа хwәр'а дьфькрьм, у нькарьм щаwа хwә бьдьм, wәки йе дәһа к'ийә, чьма т'әв мә нинә,— Габрел аг'а жь Усьве Хwәдо дьпьрсә.

Усьве Хwәдо дьвежә Габрел аг'а, wәки тö т'ьме дәсте хwә синге хwә дьхи, кö әз баве Костан аг'амә. Гьлик һәйә, wәки әз ньзаньбьм. Дә нһа бежә е 10, т'әхмина тә к'ийә, мьн к'и һ'әсав һьлдайә?. Габрел аг'а дьфькрә, дьвежә, wәки тә генерал Әләшәрәв бәг һ'әсав һьлдайә. Сәрдә'wати дькә бира wи, дьве мьн тәр'а нәгот, генерал, нәе, нәгьһижә дә'wате, wәрә әм дәwса wи Лев Милинков т'әглифкьн. Тә нәбьһист әв готьна мьн?. Мала мьне, тö иди мәзьн буйи, гöһада гьран буйи.?. Усьве Хwәдо дьве дә бьфькрә, те дәрхә, да? Габрел аг'а дфькрә, гәләки дфькрә, ле те дәрнахә— наве мәрьвед башqә—башqә һьлдьдә.

Усьве Хwәдо бәр дьле досте хwәда те, wәки иди бьра бадьлһәwа сәре хwә нәешинә. две мьн е 10 мәрики öса бьжартийә, wәки qә фькра кәсәкир'а дәрбаз набә. Лаwька жи wәхта бьһистьн, зур' бун ч'ә'ве мьн нһер'ин баwар нәдькьрьн. Ле wәхта мьн нет—мәрәме хwә wанр'а гот, wәки чьма öса дькьм, чунә дьнйакә майин, кö мьн т'әхмин кьр, wәки әw бь фькра хwә wе дьнйае qәсьдин. Мьн әк'сана,

wəки wана жь мьталед wанə бавwарнəкьрьне, хəwнəр'ожкдитьне дурхьм пьрси, кö qə we дьнйае чь һəйə? Т'əмам к'əнийан, wəки əз чаwа һаж фькьра wан, мьтале wан, бебаwариа wан һəмə. Wана готьнə мьн, кö тə əм жь wи һ'але „ле мə баwарнəкьри" дəрхьстьн, wəлə, тö, һ'ьлбəт, тьштəки зани, wəки öсанə тə, р'астќьрийə. Нһа əwана хəбəрдана хwə хьлаз кьрйə иди р'ьнд ґöһдарийа мьн дькьн, ижар жи əз wанда к'əтьмə, к'а дəбежьн, мьн чьма р'аст кьрйə. Əwана, башqə Мартирос аг'а гот, кö тə р'аст кьрйə, чьмки бь we йəкева, чаwа дьвежьн тö дьле wи дьк'ьр'и, əwи һ'əсав дьки мəрьвəки алие хwə. Бь we йəке əwe һ'əсав бьдə хwə, wəки тö ит'бара хwə wи тини, э, бона ит'баре, баwарие һəр мəрьвəке жи бьщə'динə, wəки хwə ə'фукə. Əw йəк wəкə wьрайə, wəки мəрьв хwəр'а навəки qазанщкə. Т'əмама готьн бь аqьл шьровəдькə, чаwа р'аст дьвежə.

Габрел аг'а, wəки öса һ'əwаск'ар дьбьһист дьвежə Усьве Хwəдо, кö тə əз к'амчойи кьрьм, дə к'а бежə əwи 10 к'ийə, wəки тö öса wир'а шадьби. К'а бежə аqьле мьн ле дьбьр'ə?.

Сəрдə'wəти дьве мьн баwарки иди наве wи жи гот, тö т'əхмин наки, wəки гьли дəрһəqа к'едайə? Дьве wəлə, на, дə бежə, ло.

Усьве Хwəдо дьве е 10 Ə'лихане П'əнəханə, Габрел аг'а иди qə молəте надə, р'адьвə дьчə р'уе сəрдə'wəти, дьвежеда, wəки тə чь тьштəки аqьл кьрйə, к'е əw нет авитə дьле тə. Wəлə, Хwəде əw авитйə qəлпе тə у wəкə дьле тə тə һ'ьздкьн, лома жи тö крьнə сəрдə'wəти. Əw жи сəрдə'wəтие we дə'wəте, wан һəрдö мале wəлате Ур'ьс, Иранеда мəзьн, к'ьвш. Əз гəлəки шамə, wəки тə р'ьнд т'ьвдарəке дə'wате дитйə, wəлə, навəки Хwəде wəлəйə, шöхöле тəе бь сəрфнйази бе сери, те хер—хwəши бука хwə бьви у һöрмəтəкə баш qазанщки.

Усьве Хwəдо дьвежə Габриел аг'а, wəки əw чь бькə, we бь сəри wə бькə.

Сəрəдə'wəти дьвежеда, wəки əм дькарьн нһа гази Костан аг'а бькьн, бра бе вьра əзе чəнд гьлийа бежмеда. Габрел аг'а дьве чьма ньк'ари газикиейи. Əw Милинковр'а дəрк'əтйə нава хасбаг'чə дьгəр'ə, we нһа бе. Һ'əтани əw бен wəрə əм щарəкə майин жи бьфькьрьн, wəки сьве иди чь лазьмə, сəва сəрфьнйазие. Чьмки əwана чьqаси хьзмвьн жи, ле диса ве гаве хəлqе хəривьн. Чьqас гьрəгьред Иране нһа һатьнə? Əв т'əмам һ'əсавьн у готи

баш һаж һ'әсаве xwә һәвьн. Әwана р'одькьрьн—дьпиван дьнһер'ьн кемаси т'ӧнәнә, wана һәр тьшт һ'әсав һьлдайә.

Габриел аг'а диса дькә бира сәрдә'wати, wәки әwи чь кӧ готьне xwә бира wи нәчунә. Усьве Хwәдо, две ле Хwәде мала тә авакьри, әw qә гьлие биркьрьненә, qә дәве wир'а жи дәрдьк'әвьн?

Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки зани чьма дьхwәзә Лев Милинковр'а жи башqә хәбәрдә. Габриел аг'а дьве, әгәр лазьмә дә'wатер'а, шӧхӧле тәр'а гьредайә бир нәкә, ә'сә бежеда. Усьве Хwәдо дьве мьн иди готиеда, ле әзе диса һургьли бежьмеда, wәки әw к'еләка сәрәкбажаре Т'әwрезе р'уне. Бәри ве йәке бьра бь дәсти һәвале Костан аг'айә фарьз һьнәк дәрәщед хәйсәте wи заньвә, wәки сәр т'әхтә нәк'әвә нава шәрмие у wир'а бь дьле wи хәбәрдә.

Габриел аг'а дьвежә, wәлә әw гьлие тә жи р'астә, Милинков xwәxwа аwqас гьрәгьрар'а р'абуйә--р'уньштийә, wәле we гьлие тә р'ази бьминә у we шавә, wәки бь дәсте Костане мә мә'лумәтие дәрһәqа р'абун--р'уньштандьна сәрәкбажер пе бьһ'әсә.

Дәмәке шунда Костан аг'а у Лев Милинков жь сәйранге тенә от'аха мевана Габриел аг'а гази Костане кӧр'е xwә дькә. Әw те у һәрсек р'удьнен, Усьве Хwәдо 2 һ'әзар 700 р'ублие Ур'ьс дәрдьхә дьдә Костан аг'а. Костан аг'а, бав ч'әве һәв дьнһер'ьн. Әwана дьвежьн, wәки we wан чаwакә, чьма, сәре тә саг'вә, п'әре мә т'ӧнәнә? Сәрдә'wәти дьве, wәки, шькьр, п'әре wә wәкә е дwләткенә, чьма әw ньзанә? Дьве мьн әв п'әрә бона мәрәмәки майин данә тә. Те ван п'әра, wәхта мьн готә тә, бьви ль qәйнт'әра Р'әwане щәм Петрос һурки, т'әмам бьки нив зер' у бини бьди мьн. Әwана дьвежьн те wана чаwаки? Усьве Хwәдо дьк'әнә, дьве әзе wана т'ьхмина wә чаwакьм? У xwәxwа жи щаба пьрса xwә дьдә, wәки we сәр сәре букеда бьр'әшинә. Бав у кӧр' дьвен на wәлә? Сәрдә'wәти дьве әре wәлә?

Габриел аг'а сәре xwә дьһ'әжинә, дьxwәзә бежә, wәки тьште ӧса әwи нә дитнә, нә жи бьһистьнә. Усьве Хwәдо дьвежә, wәки мьн тәр'а нәготйә, кӧ сәрдәсти готи йа мәвә, у нәхш—р'әwше әве дә'wәта мә готи бьвьн ед дирокие, ед ч'әвдайине. Габриел аг'а дьве, wәки бьвнә ед ч'ә'вдайине. к'а к'ее тӧрӧш бькә аqас п'әрә, qә на ниве ниве wана бьр'әшинә, Щарәкер'а бавежә аве. Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки әw wан п'әра навежә аве. Әw wан п'әра qӧрбана сәре дә'wәте у wә дькә, qӧрбана наве дьнйальке дькә. Бьра иранийа п'ак бьзань-

бьн, wəки əw, нə пайи, нə пəсьн, к'əтнə п'есира лаwe кӧрманща, кӧ зер'əк жи һ'əзар зер' жи щəм wан йəкə. Wəлə, бь ве фə'мдарие əзе wан п'əра сəр сəре Һ'ӧсни ханьмеда бьр'əшиньм. Əв п'ешк'еша мьнə бона һӧрмəта бука мьн. Бьра хəлq, к'е һ'əwщəйə wан нив зер'а хwəр'а бəрəвкə у т'əмамийа ə'мре хwə бир бинə— дӧа' буке, зə'ве, сəвəвед гиһандаре бəхт—мьразе wан бькə.

Габрел аг'а, Костан аг'а дьнһер'ьн, wəки сəрдə'wати ӧса qьраркьрйə, qəмишийа wи накьн, иди тьштəки майин навежьн, кӧ шəка wи бьшке, qайилийа хwə дьдьне у хер—хwəшие дьхwəзьн. Костан аг'а дьвежə, wəки сəр ч'ə'ва, сəр сəра, ль дə'wате ч'ə'ве мьне тəвə, тə к'əнге гот, əзе һəр'ьм һуркьм, биньм. Ве пьрседа жи əwана һəвр'а qайил дьбьн. Сəрдə'wати дьвежə Костан аг'а, ща к'əрəма хwə һəр'ə бежə Лев Милинков, бьра бе.

Милинков те, дьк'əнə, занə, wəки əw к'аре чуйина хwə сьве дькьн бəрбь мала хьнами, дьве, һа ижар жи дора мьнə, к'əрəма хwə һуне чь бежн?

Усьве Хwəдо дьвежеда, wəки т'ьштəки т'əзə т'ӧнə, кӧ бежеда. Дьвежеда, wəки тӧ иди зани, сəр т'əхтə к'елəка к'е р'унейи? Милинков дьве, бəле ,тə мьнр'а готйə, ле бəлки ӧса бьвə, кӧ əм к'елəка һəв р'унəнен? Усьве Хwəдо дьве дəрһəqа we йəкеда нəфькьрə. Əз хwəхае wə к'елəка һəв бьдмə р'уньштандьне. Нһа лəзьмə, кӧ тӧ бь ч'ə'ве щ'əсусие һаж һьнə дəрəщед хəйсəте wи һəви, wи п'ьр'и—һьндьки бь щур'е дурəкə нас бьки, wəки һəр готьнəкə тə, хəбəрдана тə wи хwəш бе, тек'əви кьрасе wи у бь we маqултайа хwə əwи, чаwa дьвежьн, сəр мə бəнгики. Əз, зани чьма ве йəке дьвежмə тə, чьмки тӧ нə ə'рф—ə'фəте мə баш зани, нə жи ед wан. Лома дьвежьм, кӧ тӧ, чаwa дьвежьн, дəстəвала к'елəка wи р'унəнейи. Паше, wəхта хəбəр дьди ӧса хəбəрдə, wəки əw т'əхминкə, кӧ тӧ зане р'е—р'ьзма wанайи. Тӧ, һьлбəт нə е һинкьрьнейи дəрəща хəбəрданейə т'əви мəрьвед нəнас, ле диса мəрьв чьqаси занəвə, те бьбахшини, диса һиндьвə, ло щи те мəрьв жь зар'а жи һиндьвə. Милинков бона ван гьли—ширəта п'ьр' к'ефхwəш дьбə у дьвежə, wəки əw мəри нахwазə у нькарə һинвə, кӧ иди мьрйə.

— Бьра мьрьна тə йəки нəшушти к'əвə, аqасе хьрав һəнə?.— Габриел аг'а у сəрдə'wəти дьвежьн.

Əwана жи гьлие хwə дькьнə йəк. Милинков дьчə щəм меванед майин к'ьшьк дьлизə.

Габриел аг'а, wəки мəрьвəки дьнедити бу, зу сəрwахт дьбу, диса эп'ещə wəхт пьрс—пьрсйара сəрдə'wəти дькə,

к'а дәрәщед нәсафикьри манә, йане на? К'а р'ьнд текә бира хwә иди чь лазьмә, wәки нәкьрьнә? Әwана wәхта һәр тьшти бәр ч'ә'ве хwәр'а дәрбаз дькьн, дьнһер'ьн, wәки т'әмам щие хwәданә, һәр гьли—готьн qавәкеданә, р'адьвьн дәрдьк'әвьнә дәрва, нава хасбаг'чә дьгәр'ьн. We шәве һивәр'он бу. Һәр дәр минани р'ое дьһатә хане, щики кӧ нәдитьна т'ӧнәбу. Усьве Хwәдо дьвежә Габриел аг'а, wәки чаwа әw нһа ве шәве һәр тьшти дьвиньн, һәр тьшт тә бәр ч'ә'ве мә, wәлә, һәр тьштәки дә'wате жи аwа бәр ч'ә'ве мьньн у Хwәде бьдә хатьре наве хwә һ'әтани хьлазие т'ӧ мьсqаләкә шайер'а гьредайи бәр ч'ә'ве мә ӧнда нәвә. Габриел аг'а дьвежә Усьве Хwәдо, wәки һәр тьште ӧса башвә, wәки бина гӧла ле бе. Wәлә, мәри хwә чь дайнә, we we жи бькә. Тә бь дьл, бь һ'ьзкьрьна дьнйальке, сәва наве млә тие хwә ви шӧхӧли хьстийә, wәләһ те р'успи дәрк'әви. Әwана хеләке нава хасбаг'чә дьгәрьн, паше тен т'әви һәвалед хwәйә дә'wатванә майин qасәке дькьнә галә—гал у паше һәр йәк дьчә от'ахәкеда р'азе. Сәрдә'wәти щарәкә майн дькә бира wан, wәки сьве 21-е мәһа һ'әзиранейә. We р'оже әwана готи к'ӧвьн? Т'әмам дьвежьн, wәки заньн, у шәвхwәшие һәвр'а дьхwәзьн.

Сьвәтьре лаwьк жь һәрр'о дәрәнгтьр р'адьвьн, әw к'әсьрибун, әwана wәхта р'адьвьн р'о иди 3 бәжна бьлнд бубу. Әwана сәр ча—qаwе р'удьнен. Мала Габриел аг'ада we сьве qәстбәндә сәр т'әхтә qошә конйак данибун. Хачатур аг'а дьве, ве конйаке к'е вәхwә, к'е хwәхә. Милинков, wәки пьрсед шеwрдари, мсьлә'тед мәзьнр'а нас бу, дьве, wәлә әwqас жи бәсә, we данйә, к'и дьхwәзә бьра вәхwә. Ле әз ньqтәкәке данайнмә сәр дәве хwә, чьмки сәрдә'wәти, Мьстәфа бәг заньн, кӧ we мьн к'еләка к'е бьднә р'уньштандьне. Мьстәфа бәг р'адьвә, qоше конйаке датинә алики дьне. Дьве Хwәде һ'әвинно, Милинков кьрә бира мьн, wәки әзе чь бькьм. Wәлә, әз жи вәнахӧм. Әwи әм к'еләке р'унсн, wәки бина we чу сәре wи, we к'и занә чьбкә? Дә һун хәйсәте wан, wәлате wан, бажаре wан заньн. Иди нә һ'әwщәйә wәр'а шьровәкьн.

Мьстәфа бәг дьве, wәки әз у Милинков вәнахӧн, на, һәла һун готи чьма вәхӧн? Мартирос щаба wи wа дьдә:

—Тӧ нане хwә бьхә, чи тә у Милинков мәк'әтйә, һәр кәс бь һ'ьше хwә р'едьчә, мәрьвед гӧр'а һьнәка, wәкә we мәсәла щьмә'та wәйә ,кӧ дьвежә— „мәре гӧр'а жьне, каре бәр бьзьне, мьшке тәр'азьне, һәрсек жи һ'әсаве мьрне".

Мьстәфа бәг, wәки мере щаwабу, дьве тә жи һьмбәриһәвкьрьнәкә чьqаси баш ани, тӧ мә һьмбәри сәрп'ор'а дьки,

малава? Мартирос аг'а дьве р'эщэк'арьм, ӧса нэфькьрьн, ле чи wэ мэ нэк'этийэ, эм вэхӧн, эме хwэ готьна wэ нэньhе-р'ьн. Мьстэфа бэг дьве, бо, баво, чьма дьхэйиди, эз сэва хwэ, ло сэва wэ жи дьвежьм, чьмки эм бона hэв щаwдарьн, эм т'эв hатьнэ, т'эв дьчьнэ сйаре буке. Эме, сьламэти, т'э-вайи жи вэгэр'ьн. Кемасийа йэки йа гьшкайэ, сэрфнйази жи йа т'эмамайэ.

— Дэ Хwэде мала wэ авакьро, кемаси, сэрфнйазийа р'онкэ конйаке wе чьвэ?. Биньн—биньн, т'эмам жи вэхӧн, щабдаре wе йэке эз бь хwэмэ.— Сэрдэ'wэти ве готьна хwэ-ва наhелэ, wэки hэвалед wи гэлэки к'амчойи бьн у хwэха дэве бӧт'ӧлгэ вэдькэ, дьвежэ Костан аг'а, кӧ гьшкар'а да-гьрэ. Милинков сэрє хwэ дьh'эжинэ, ле вэдӧхӧэ.

— Һун т'эмам херэке же бьвиньн, а, ӧса к'ефа хwэ хwэшкьн. Чийэ, hун, чаwа дьвежьн, ч'э'ве хwэ теда дь-hельн. Wэлэ, ич'кэвэхарьн тьштэки башэ. Эw мэрийа щӧл-э'т дькэ, мэрд дькэ. Һуне жи нhа мэрдвьн— hьн хэбэрдана хwэда hьн дэрэща хэрщкьрьна мала дьнеда. Вае эм дьчьн, дэфчи, зӧр'нэчи, ло сазбэнде wана нhа гэлэкьн, wе пешийа мэда бен, дэсте хwэ текьнэ щеве хwэ, мэрд—мэрданэ п'эра бьдьне. Һун гьлие мьн т'алан нэкьн, эв р'онка конйаке ве дэрэщеда wе али wэ бькэ,— сэрдэ'wэти wа бь лаqьрди т'эмийа дьдэ сйаре буке.

Э'лие Мирзэ, Хачатур аг'а дьбэшьрьн, дьвежьн, wэки wе к'ӧ али мэ бькэ, wэлэ wе мальке мэ авакэ. Эме п'эра сэр п'эра хэрщкьн?.

Габриел аг'а дьве дэ эз wэ бьвиньм, ӧса хэрщкьн, wэки иранийа зэндэгьрти бьминьн. Хачатур аг'а дьве, wэлэ, мера же hатьн. Эме ӧса бькьн, wэки эw хэрщкьн, эм жи к'ефкьн.

Усьве Хwэдо дьве дэ зу бькьн, иди нэ wэхте хэбэрдана wэйэ „кернэhатйэ". Эwана нhа hивийа мэнэ.

Милинков бь т'эрщма Мьстэфа бэге дэрhэqа хэбэрдана wанда гьшки пє дьh'эсэ у wэхта р'адьвьн, дьвежэ, wэки эме сэрэкбажаре Т'эwрезе hини эви тэ'ме щьнэти бькьн. Гьшк дьвежьн, к'а тэ тьштэки ӧса бькьра, бира к'е дьчу.

НӘХШ — ХӘМЛЕД ДӘ'WАТЕ

Сәh'әта к'ьвшкьри 9 сйар бәр дәре мала баве буке пәйа дьвьн, дәргәван дери вәдькьн, бәйт'ар hәспа дьвьнә дәwле. Т'әмам нава шабунеданьн. 7 щийа говәнд дьгәр'ә. Пешийа сйарада тен, дәфчи—зöр'нәчи, wәки 14 h'әвбун, хwә д ьлӘзиньн, hәр йәк дьщә'динә хwә пешие бьгьhинә сйара, wәки п'әре гәләк әw бьстинә. Сәрдә'wәти 300 р'уб-лие ур'ьс дьдә гьшка, wәки сәр hәв п'арәвәкьн. Малбаване буке; сәрәкбажаре Т'әwрезе пешийа qиз бука дьк'әвьн, бь бьльндкьрьна ч'әпле хwәва, бь р'әqаса иранийә класик сйара qәбул дькьн. Сәрдә'wәти wана, сйарар'а дькә нас. Баве буке дьве, wәки әва Габриел аг'ае досте мьнә. Әв жи Костане кöр'е wийә, әwана мәр'а минани нәфәре маленә. Тö йед майин мәр'а бькә нас. Тә щаw кьрьбу, wәки те 10 сйара зә'вева т'әвайи бини. Ле к'ане сйаре тәйи 10? Усьве Хwәдо дьве дә тö к'әрәма хwә сәбькә, әзе ван сйара wәр'а бькьмә нас, сйаре 10 hун т'әмам нас дькьн. Әw мә-рьвәки алие мә гьшкада h'ьзкьрийә.

Сәрдә'wәти нав—нишане сйара wанр'а дьвежә. Әwана, хазма, сәрәкбажаре Т'әwрезе, бона Лев Милинков гәләки ша дьбьн. Сәрәкбажар дәсте хwә мьле сйар дьхә у к'еләка хwә дьдә сәкьнандьне.

Мстәфа бәг дьвежә Усьве Хwәдо, wәки әwе жи к'еләка wан бьсәкьнә. Усьве Хwәдо щаwа wи дьдә— ло Хwәде тәр'абуйо, шöхöле мә, шькьр, хwәхwа р'аст дьвә. Әм чь фькьринә, öса дьвә, hәр'ә к'еләка wан бьсәкьнә у hуне т'ә-вайи жи сәр т'әхтә р'унен.

Ә'дәте вана öсанә, к'и к'идәре р'уньшт, иди кәс щие wи р'унане, дьхwәзи бь сәh'әта вала жи бьминә. Усьве Хwә до бәр хwәда дьвежә Мьстәфа бәге, wәки пьрса сйаре 10 әз нhа бежьм, йан паше?. Мьстәфа бәг дьве, кö т'ьхмина мьн, тö готи нhа теки фәсале бежи.

— Гьлие тәйә,— сәрдә'wәти Мьстәфа бәгер'а qайил дьбә. Әвана hәла hе хәбәрдана хwәйә дьзива хьлазнәкьрь-бун, апе буке дьве, wәки сйаре wәйи 10 дьвә бәге Щәwар аг'авә? Әз hаж пе hәмә, wәки әw нhа ль к'öйә, ле гәло wе хwә дә'wатер'а бьгьhинә?.

Сәрдә'wәти ӧса дькә, wәки т'әмам Р'ьн готьна wи бьбьһен. Усьве Хwәдо те к'еләка Ә'лихане П'әнәхан дьсәкьнә, у дьвежә, wәки сйаре 10 готи генерал буйа?. Ле һун заньн, дәрәща wи чаwанә, мә дәwса wи мәрьвәки майин, сәре песәкьнийа тер'а дитйә, әз гәләки фькьрим у һатьмә сәр wе нете ,кӧ мәрик һәйә, wәки к'әтийә кьрасе гьшка,гьшк qәдьре wи дьгрьн, дьлр'ә'мә, наве wи һәр дәра бәла буйә. Әw иди т'әне wәк'иле мала хwә нинә, әw баве фәqир, фqарайә, мере дәргә-диwанайә, е һ'әму дәмайә. Әw фарqие данайнә орт'а мьләта, т'ае к'әтиайә, һазьрә алик'арие бьдә гьшка, дьwәк'ьлиньм бей һ'әсавһьлдана wе йәке к'а чь мьләтә.

Әw мәрьв, Усьве Хwәдо ч'ә'ве сәрәкбажер дьнһер'ә, бәле, әw мәрьв нһа к'еләка мәйә, нава мәданә. Т'әмам һәв дьнһер'ьн, дора хwә дьнһер'ьн. Ә'щевмайи сәрдә'wәти дьньһер'ьн. Усьве Хwәдо дәсте хwә мьле Ә'лихане П'анахан дьхә, дьве а, сйаре мәйи 10 әв маqулә. Го Хwәде к'әнәки ӧса гьшка гьртьбу, wәки т'әмама дәстмале хwә дәрхьстьн данә бәр дәве хwә, кӧ дәнге к'әне wан дор—бәр нәбьһен. Ә'лихане П'әнәхан го жь wе йәке гәләки р'азима у амьнайа хwә гәләки сәрдә'wәти ани. Әw дьвежә сәрдә'wәти, wәки ирода тӧ гәләки бәр ч'ә'ве мьн бльнд буйи. Әзе һ'әта хwәшвьм qәдьре тә бьгьрьм тӧ Усьве мьләте хwәйи. Тә әв дәрәщә кьрйә, бона һәләqәтиед мә у wә сәр дәрәща qәдргьртьнебьн. Әw мәрьве, кӧ qәдре мьләте хwә занә, qәдре мьләте майин жи дьгрә. Әз ирода досте wәмә, е һ'әму дәма, бьра п'епаре wә ль мала апе мьн нәе бьр'ине. К'әрәмкьн, бь дьле хwә р'авьн—р'унен, чаwа дьхазьн.

Әв йәк жи мәрәме сәрдә'wәти у сйаре буке бу.

Габриел аг'а дьвежә Усьве Хwәдо, wәки Хwәде тә р'успикә, тә чь тьштәки аqьл кьр, тә чаwа әw кьрә кьрасе мә. Wәлә, Хwәде досте дьле сахә. Әм хwәр'а хwәш дәрбазкьн, к'әнге дьле мә хwәст, әм бука хwә бьвьн. Сәрдә'wәти дьве дә йа мера ӧнданәкә. Р'аст готьнә, wәки мәри бь зьмане ширьн дьгьһижә мәрәме хwә, wәки зьмен ширнтьр зьманә. Зьмен тә'лтьр диса зьманә, зьман п'але хwәйе хwәйә, зьмане мә иро р'ьнд п'аләти мәр'а кьр. Ә'лихане П'әнәхан, wәки кәс зу дәсте wи дәрнак'әвә, бь һ'әвтийа мәрийа мала хwәда хwәйдькә, мьлаһимбу. Әм бежьн, щамери бь ве йәке т'ӧ хьрави нәкьрйә? Т'әне йа мә дә'wатә, һивийа мәнә ль зозане Т'уте, йане на әме бь дьле wи р'е бьчуйана. Ле Хwәте т'ае мә бу, әм к'әтьнә дьле wи, әw иди мә дәрәнг наехә, чаwа дьвежьн, к'ьлита сәрwерикьрьне йа, дәмед, кӧ әм вьранә дәсте мәданә. Әwи щамери зйан нәдайә мә, нәдайә

т'ö кәси ,т'әне мәрьва мала хwәда әгләдькә, бона һöрмәта дьнйальке. Ле мә әв мәщал ле стәндйә.

Сйар öса р'удьнен—р'адьвьн, чаwа дьле wан бьхазә. Сәр т'әхтә к'еләка һәв öса р'удьнен, чаwа сәрдә'wәти у Габрел аг'а тер'а дитьбун. Әв йәк бейи нишандайина wан те стәндьне. Бона ве йәке жи һәрдö һәв дьнһер'ьн у дьбәшьрьн. Габриел аг'а дьве, wәлә, башә йәке Жорьн р'йа мә р'аст дькә. Усьве Хwәдо, Габриел аг'а, Ә'лихане П'әнәхан к'еләка һәв р'удьнен, к'öрсике жь wан дур Ә'лие Мирзә, Хачатур аг'а, Мартирос аг'ае баве Дьро р'уньштьбун. Пешбәри сәрдә'wәти Мьстәфа бәг, Лев Милинков, сәрәкбажаре Т'әwрезе п'ала хwә дабунә к'öрсие. Ле һьнәки wан wеда зә'ва— Һ'әсән аг'а у Костан аг'а гöһдарийа т'әмама дькьрьн. Костан аг'а һәй щарна жи Усьве Хwәдо дьнһер'и бона һуркьрьне 2700 р'убелийа.

Говәнд дьгәр'ьн— говәндед иранйа, кöрманща, әрмәнийа. Сәрдә'wәти шабаше дьдә— 100 р'ублийи дьдә Костан, wәки нә'тька дәфчие незики хwәхә. Ә'лихане П'әнәхан дьвинә у дьвежә Усьве Хwәдо, wәки иди вьра шәбаша нәдә, һәла һе гәләк шабаш һивийа wинә. Ль зозана дә'wатеда чьqаси дьхwәзи бьдә ,ле вьра әме бьдьн. Го бь wан 100 р'ублие Усьве Хwәдова әw р'абу хирәте у дәqе щарәке шабаш дьда.

Ә'лихане П'әнәхан дьвинә, wәки сәрдә'wәти диса шабаше дьдә, дьвежеда Усьв, нә мьн гьлик готә тә—тö вьра шабаше нәдә, wәрә әм гöр'а һәв бькьн?. Тәйи әз чаwа к'әтьмә кьрасе wә, бумә сйаре wә. Йәке жи мала мәда т'әне әз готи п'әра хәрщкьм, әв ә'дәте мәйә. Усьв дьвежеда, wәки öса жи дьqәwмә. Ә'лие Мирзә дк'әнә, бәр дьле сәрдә'wәтида те, wәки сәбьркә, һәла һе wә'де хәрщкьрьна п'әрае бе. Әw сәр хәбәрдана хwәда ве йәке жи зедәдькә, кö һәр кәс синоре хwәда хöртә. Wәлате мәда жи т'ö кәс бәр тә дәст навежә щева хwә. Сәрдә'wәти дьве тьшт накә, әме нһа р'әнге мера бьвиньн.

Сәр т'әхтә, даре дьнйаеда, заре wә чь бәгәр'ийа, һәбу. Бь гьлики — һ'әзар т'öлә.

Сәр т'әхте сйара, пешбәри Ә'лихане П'әнәхан Ә'лие Мирзә ,Усьве Хwәдо ,öса жи бьт'öлге конйаке, араqе, шәравед щур'ә—щур'ә данибун. Wан һәрсека вәдöхар.

Лев Милинков ч'ә'ве wи ль wан ич'ка бу. Ле р'е һе гер'а нәдьдит, wәки вәхwә. Әw сәрәкбажаре Т'әwрезе гәләки һәвр'а незик дьвьн, чаwа дьвежьн хöйа wан дьк'әлә сәр һәв. Әw дьвьнә досте һәвә готьна wә. Дә 3 р'ожа, 3 шәва к'еләка һәв р'удьнен ,т'әвайи р'адьвьн, дьчьн—тен, от'а-

хе wанайи р'азане к'еләка һәв бун. Һәй щарна жи к'ьшьк дьлистьн. Бь гьлики иди бейи һәв нәдьбун, гав—сәһ'әт р'әх һәвбун.

Сәрәкбажар т'әхмин дькә, wәки ч'ә'ве Лев Милинков ич'екәйә ,ле сәва wи хwә зәвт дькә. Әw хwәхwа ә'шәрәтие дьдә, wәки бәрдәсти ич'ьке биньнә бәр wи. Сәрәкбажар хwәхwа 2 к'асе бьч'ук конйаке дадьгрә у дәстпе дькә шьеред шайире Иранейи мәзьн Омар Хайамә дәрһәqа шәраведа, пәсьне wеда дьвежә. Дор—бәр ле ә'щевмайи дьминьн, ле баwар нәдькьрьн, кӧ әwе ӧса пеш гьшкава бьльнд, бьльнд wан шьера бежә. Әwи шьер готьн, паше бәрбьр'и дә'wәтвана дьвә, дьвежә, wәки шайире мәзьн әqаси пәсьн, мә'тһ'е ве аве— ава тьрйа дайә, wәки ӧсанә әw лайиqи вәхарьнейә. Wәлә, әзе сәр хатьре ә'франдаре дьнеә'йан у сйаре буке, башqә һәвале хwә Лев Милинков, әве к'асе сәр хwәдакьм.

Гьшк — сйар, мәрьвед сәр т'әхтә шабуна р'адьвьнә п'йа у дәсте хwә жер'а ләвдьхьн. Әwана щарәкә дьне жи тенә сәр wе фькьре, wәки һ'ьзкьрьн, дости синоре һасегәһ нас накьн. .Wәки һ'ӧба бәрбь һәвале бь дьл һәр тьшти алт'дькә. Сәрәкбажар ә'дәте изьннәдайина вәхарьна ич'ке wеда кьр, у сәр хатьре һ'ьзкьрьна братие әwе кӧ ә'мре хwәда нәдабу сәр дәве хwә, вәдӧхә. Әва жи нәхшәки дә'wате бу, тьштәки ну, wәки дәве йәки минани сәрәкбажаре Т'әwрезе ич'ке вәкьр.

Милинков лаwька дьнһер'и, дьк'әнийа, wәки гьлие wи сәре хwә гьрт, wәки бейи педак'әтьне, сәрәкбажар хwә хwа, һьләбт, Хwәде авитьбу дьле wи, бу һәвале wанайи ич'ке жи. Сәр т'әхтә к'еф—к'ефа гьшкабу, гьшка ич'кә вәдьхар. Ә'лихане П'әнәхан, wәки зува досте ич'кейи баш бу, wе гаве к'ән сәр дәве wи кемнәдьбу.

— Wәлә, п'еп'аре wә башә, башә, баш мьн һат, һәваләки дьне жи мьнр'а чебу,— Ә'лихане П'әнәхан бь к'ән дьготә сәрәкбажер.

Се шәв, 3 р'оже мала баве букеда ӧса хwәш дәрбазбун, wәки гьшка т'ьре әw сәһ'әтәкә р'уньштьнә.

Сәрдә'wәти, wәки изна Ә'лихане П'әнәхан стәндьбу, кӧ чаwа дьхwәзьн, бьра ӧса бькьн, к'әнге дьхwәзьн дькарьн бука хwә бьвьн, һеди—һеди ә'шарәтие дьдә сйара, wәки к'аре хwә бькьн.

Әw ч'ә'в дькә Костан аг'а, wәки wәхта һуркьрьна п'әрайә. Костан аг'а дьчә у һьнәки шунда к'иске сәдәфкьри бь нив зер'ава дьзива дьдә Усьве Хwәдо. Дәма дәрхьстьнә буке те, 7 щийа дәнге дәф у зӧр'не те. Т'әмам сәр һәвр'а

дьчьн—тен. Буке готи дәрхьн, бәр дери сәкьнинә, дә'wa п'ешк'еша дькьн, wәки изьне бьдьн буке жь мала баве дәрхьн. От'аха букеда ә'йнәк данинә бәр— диса бона п'ешк еша, бә'лги гьртьнә хwә, к'а к'е дьхwәзә бь п'әрәти һьлдә. Әва мәщале шабуне, хәмле дә'wәтенә. Мала бабве букеда кәс һ'әwще п'әра нинбу. Әw анәгори ә'дәт дьһатьнә кьрьне. Сәрдә'wәти пе бьльндхәбәрданоке дькә гази, wәки мала кӧр'апе шәе Иранеда тӧ кәс ч'ә'ве wи нә сәр п'әрайә. Лома әw башqә незики ед бәр дери, ед бә'лиги гьртьнә, у ед кӧ ә'йнә бәр буке данинә, навә. Бьра т'әмам дәрк'әвьнә дәрва. Әме бука хwә ,зә'ве хwә текьнә мьле һәв у бәр дери әwе чь жь Хwәде бьхwәзьн, we бьгьһижнә мәрәме хwә.

Бук у зә'вае бь хәмьле һ'ьк'ьйати, бь хьзмәтк'арава дәрдьхьнә бәр дери. Ч'ә'ве т'әмама ль сәрдә'wәтийә. Әw у сйаре пер'а иди кьһ'елед хwә сйар бубун. Бәри wьра әwана дәмхатьре хwә wан гьшка хwәстьбун, ед кӧ дьман. Әwана дьлхатри Лев Милинков у сәрәкбажаре Т'әwрезе жи хас тьбун. We р'оже жь wана һәр йәке бьчӥа шӧхӧле хwә.

Ле Ә'лихане П'әнәхан у Бабахан к'еләка сйара сәкьнибун. Әwана Ә'лие Мирзәр'а хәбәрдьда ,wәки сәрдә'wәти, чьма хwә әглә дькә, наһелә, файтуна буке у зә'ве р'ек'әвә. Ә'лие Мирзә дьве сәбьркьн, вае әме р'ек'әвьн.

Усьве Хwәдо wан 2 һ'әзар 700 р'убелие ур'ьсә, кӧ кьрьбунә нив зер', сәр сәре букер'а дьр'әшинә. Хәлqе т'ьре р'асти барана зер'а те. Әw нава һәwеда дьтәйисин. Гәләка хwә пәй wан давит, нава һәwеда дьгьртьн. Го Хwәде дидәмәкә ӧса һатьбу чекьрьне, wәки шькьлк'еше ә'йан анщах карьбун, әw банйана бәр ч'ә'ва. Баwарки т'әмам бәрәвкьрна зер'ава мьжул дьбьн, сйар һәспе хwә qамчи дькьн, файтунчи файтуна хwә дьдә пешӥйа wан.

Го һ'әтани п'ьра шәһәр щьмә'т р'абубу т'әмаше. Гьшк жь we р'оже тьма мабун у ә'щев... Шабун бона шам— шьрәта дә'wате, кӧ т'ӧ кәси ә'мре хwәда тьште ӧса нәдитьбу. Ә'лихане П'әнәхан, Бабахан, Аво бәг к'ӧбар дьбун, wәки qиза wан буйә бука мәрве wи тәһәрйә мәрд, кӧ нәхше дә'wәтейи т'әзә кьрьнә нава хwә, һьн жи нава иранӥа. Әwана дәрва дәсте хwә бәрбь ә'змана кьрьбун, әwqас wәхт, һ'әтани, кӧ дәнге солед һ'әспед хwәндийа wан бьрийа.

Дӧ р'ожа пешда 23-е мәһа һ'әзиране qәйнт'әра дәва щьһез бьрьнә бәрбь Сӧрмәлие, мала баве зә'ве. Го Хwәде дитьндар жь щьһезе буке зәндәгьрти мабун. Әwи, го дьготьн, т'ера кӧр'е—кӧр'а дькьр. Щьһезр'а бәрдәсти у щарие буке жи чубун. Әwана мала баве зә'веда щьһез бь дьле буке готи щиwаркьрана, ӧса, wәки дә'wатвана гьшка бь-

дита. Әw жи минани газикьрьна щьһезә мала баве букеда.

Һьнда гӧнде П'анике, алие Qӧлпеда, хwәнди— сйаре букейә майин пешйа р'әwанванийада (ве гаве әм wана ӧса навкьн тен). Иди һәр дәра бә'са дәрхьстьна буке ль мала баве, р'әшандьна зер'а ль сәр сәре wе бәлабубу.

Незики Qӧлпе мәрьвәки кӧрманщ һәспе нер сйар те пешийа дә'wатвана. Ангори ә'дәт готи йәки wир'а гӧлаш бьгьрта, йане жи тек'әта qоше. Әгәр әв һәрдӧ дәрәщә нәбуйана бона сәрдә'wәти у дә'wате хwәхwа кемаси һәсав дьбу, Усьве Хwәдо шехе хwәйи бьске, шех Бьраһимер'а, е кӧ т'әви 500 сйари пешийа wида һатьбу, дьвежә, тӧ чь дьвежи?. Шех Бьраһим дьве йа мьн дьки бьра Qади wир'а гӧлаш нәгьр, чьмки, баве Qади, апе тә— К'әло гӧлашгире дьнә'йанә. Qадие ә'сә wи ә'рдехә. Ле диса әwе wир'а бьвә нав, wе бежьн кӧр'е п'әләwан К'әло әw ә'рдехьстйә, хwә йәки т'әwәк'әл нинә. Паше һӧрмәта Qадир'а жи нәбашә, wәки wир'а гӧлаш бьгрә.

Ле әм к'е текьнә п'есира ви?. Әwана һәла һе qрара хwә дәрнәхьстьбу, сйар бәр Усьве Хwәдо дьсәкьнә, дьбежә wәки тӧ сәрдә'wәтийи, тә сәр сәре букеда зер' р'әшандьнә, те нһа мьнр'а бьди qоше, әгәр на, тӧ готи һәспе хwә бьди мьн.

Усьве Хwәдо вәдьгәр'ә сәр шех Бьраһиме, же дьпьрсә, wәки аqьле тә чь мьн у ви дьбьр'ә?. Шех Бьраһим дьве зани чь?. Дьве чь?. Дьве wәрә әме бежьне, бьра мьнр'а тәк'әвә qоше. П'ор'е р'ә'һәтә нәwәстиайә (П'ор'е наве һәспа wийә), ле К'уви wәстиайә, әва чьqас wәхтә һун р'е тен, нһа к'әсрийә, тӧ wәрә...

Әве тә дәрһәqа qрара хwәда сйаре һәспе нерр'а дьвежьн. Әw дьве на, wәлә, навә, әз готи т'әне сәрдә'wәтир'а тек'әвмә qоше, Усьве Хwәдор'а. Сәрдә'wәти, шех Бьраһим дьфькьрьн, әгәр әw wир'а нәдә qоше wе нӧхсан бьвә, готи бона ӧса нәвә, ә'сә дәрк'әвә щьриде. Шех Бьраһим шеwре дьдәУсьве Хwәдо, wәки qасәке хwә әгләкә, һ'әтани К'уви һьнәки р'әһ'әт дьвә. Сйаре һәспе нер ве йәке т'әхмин дькә, дькә һәwар—гази, һа зу бькьн, һа һун тьрсонәкьн, нәwерәкьн. Бона дәнге wи нәк'әвә гӧһе сйара, бона наве дьнйальке сәрдә'wәти гази наве Таwьси Мәләк дькә у бәре К'уви дьдә бәста пешбәр. Сйаре һәспе нер те к'еләке дьсәкнә. Т'әмам т'әмашә wан дькьн.

Әве тә дажон, дажон. Го, Хwәде, сәре һәспе нер пешийа е Куви дьк'әт, әвана wәкә 300 метри ӧса дьчьн. Усьве Хwәдо го сйарәки готьна wәбу, qәстбәндә дьзгина К'уви бәрнадә, сйаре һәспе нер архайин дькә. Әва тә һәспе хwә

дьдә бәр зәнгуйа, һәспе wи һ'ал дьк'әвә, һеди—һеди пашда дьминә. У wәхта незики щәwәке дьвьн, wи чахи сәрдә'wәти дәнг ль К'уви дькә. Wәлә, Хwәде, го готе—һәй тәйре мьн, тәйрки сәр щәwер'а бьфьр'ә.

Го, Хwәде гьшка дьбьһист у дит, wәки К'уви чаwа сәр щәwер'а банзда, тӧ qәй дьвежи р'асти жи тәйр бу, әwи сйаре һәспе нер пәй хwә һьшт, һ'ьр'ә—һ'ьр'а wи бу, р'абубу сәр һәрдӧ qьче пешьн, Усьве Хwәдо анщах әw зәвт дькьр. Сйаре һәспе нер п'ор'—п'ошман вәдьгәр'ә нава хwәндийа у пеш гьшкава гӧлле бәри һәспе хwә дьдә дькӧжә у сәре хwә дкә бәр хwә, дьчә. Ћнәки жи дьчә, паше сәр мьле хwәда вәдьгәр'ә, дькә гази, wәки һәспе Усьве Хwәдо пешийа һәспе wи нәда, ле бәхте Усьве Хwәдо. Әw бәхте сәр wийә, әw бәхте сәр wи әз беһӧрмәткьрьм.

Го сйар пәй дьк'әвьн, дьвежьне, wәрә, wәрә. Усьве Хwәдое тәр'а һәспәки дьне бьк'ьр'ә. Го, го, wәки иди qәр'уе мьн дьгрә, кӧ әз wи бьвиньм, иди к'ӧ ма, кӧ әw мьнр'а һәспәки т'әзә бьк'ьр'ә.

Го дьрува дькьрә гази ,wәки әw нәqә, әw сәрдә'wәтида к'әтьбу, бәрнәдьда. Усьве Хwәд нәдьхwәст мьнр'а тәк'әвә qоше, мьн тә'н wи мерки хьстьн, тә'н,. Бәхте wи жи, wә дит, чь ани сәре мьн. Wәлә, әз шәрма нә наве хwә дьвежьм, нә жи дьвежьм, wәки к'ижан гӧндимә.

Сйаре буке пешда дьчьн, хwә бәрбь гӧнде Т'әркәт'уе мала Ћ'әщи Ћ'әшим дьләзиньн, wьра һивийа wан бун. Әwана готи шәвәке wьр бьминьн.

Сйара дабу qоше һәр йәки дьщә'данд, пешийа йәкик'әвә, щьридбу, һәр дәра дәнге дәнгбежа дьһат. Ле дәнге йәки дьһа хwәш дьһат. Т'әмам гӧһ дьдьнә сәр:

Дәлалие, дәлалие...
Сьвька нава мале, дәсте ч'әпе, р'асте жәв ньзанә,
Әзе ширнайа тәр'а дьвем т'ели Сәрае.
Дәлалие, дәлалие...
Дәлалие, мьне бостанәк чандийә жь к'әләма,
Ньзаньм, бәхте мьнбу, тә'ле тәбу,
Сала исальн, шәхте леда, тьшт ле нәма.
Хwәдео, тӧ гәдә лаwьке мьн хwәйки һавине жь гәрме,
Звьстане жь сәрме, бае бәзе, ажотьна һәспе, незәра qиз у буке мә адәма.

Дәлалие, мала мә щинаре мала ван к'ърива,
Мьн хӧлама ч'ә'в мәләка, сурәт сора, базьн зива.
Хwәдео, те гәдә лаwьке мьн хwәйки һавина жь гәрме,

Звьстане жь сәрме, бае бәзе, һажәтьна һәспе, нәзәра qиз у буке мә Слива.
Дәлалие ,дәлалие...

Дәлалие, бьра мала мә щинаре мала wәвә,
Бьра орт'а һәрдӧ малад к'ӧләк шушә—п'әнщәрәбә.
Әз р'әщәмә, р'әщәк'арьм, хәбәрдач мьн хәлqе т'ели
т'әрәзе гӧнде мәда бь п'әрәвә.
Дәлалие, дәлалие, б'ч'уке, сьвьке,
Дәсте ч'әпе—р'асте жәв ньзанә,
Әзе ширнайа тәр'а дьвем т'ели Сәрае...

Шех Бьраһим дьве дәнге Ә'лие Усьвә. Хачатур аг'а щаwе дьдә, wәки чьма нәстьре,— сәрдә'wәти баве wийә, Хwәде жи дәнгәки минани дәнге зәнгла даеда, wәки нһа нәстьре ле wе к'әнге бьстьре? Мала wан маләкә Хwәдедайә, Хwәде Мә'руфәте щәлалийи дәнгбеж әв 3 салә бь нге wи анийә мала wан. Wәлә, дьвен т'әмамийа гӧнде Алачалуе жь wи һини к'ьлама бунә. Ә'ли жи һьн жь wи һинбуйә, һьн жи жь дйа хwә. Нһа, дьвен к'ьламе wи хьлхьләнә, 3 р'ож, 3 шәва бежә хwә наwәк'линә. Шех Бьраһим лаqирдийа Хачатур аг'а дькә, дьве дә ч'ә'ве хwә хwә бгрьн, готәготе нәкьн, нәзәра wәе дәнге Ә'лик'әвә. Әwи тә һәла һе әв готьна хьлаз нәкрьбу, дәнгәк wан т'әсләдьбә:

— Зәйт'ун, Зәйт'ун. дьзгина һәспе, гәме пашда бьк'ьшинә, пешбәри тә зәрә, wе тә зәреда бавежә, пе дәстәки хwә qәрп'уза зин бьгрә, нәтьрсә....

Әва дәнге Мьсто бәге бьра зә'ве бу. һәсп Зәйт'уна К'олоз дьрә'винә. Зәйт'уна wәхта гәма wи дьк'ьшинә, әw сәре хwә пар'а чәна wе дьха. Зәйт'ун жь һәспе дьк'әвә, дьхәр'ь qә. Мьсто бәг, Ә'лие кӧр'е wе хwә пер'а дьгьһиньн. Зәйт'ун хеләке шунда ч'ә'ве хwә вәдькә, р'адьвә сәр хwә бь мерани дьвежә Ә'ли, wәки һәспе wе бинә, әw сйарбә у диса р'йа хwәда бәрбь qонахе һәр'ә. Мьсто бәг у Ә'ли дьвежьне нә wе дьране тә шькәстийә, Зәйт'ун дьвежә Ә'ли нә тӧ дохтьре т'әмами, к'а хӧрща т'әркийа хwәда спирте дәрхә, лехә, qәт тьшт жи навә. Нәкә һәwар—гази, бьра баве тә һаж пе т'ӧнәвә, шәка wийе бьшке. Ә'ли дьк'әнә, дьве иди жь газикьрьна Мьсто бәге т'әмам пе һ'әсйанә, wәки һәспе тӧ р'әванди. Зәйт'ун дьвежә Мьсто бәге , к'а мьн һ'әйрана хwәкә, нһа жи бькә гази, wәки тьшт т'ӧнә, тьштәк нәqәwмийә.

Мсто бәг ӧса жи дькә. Гьшк ша дьбьн, Ле шех Бьраһим дьк'әвә к'ьр'е Хачатур аг'а у лаwьке майин кӧ бәсә тенә кӧтә—кӧт, заньн ч'ә'в—зар, нәзәр чь тиньнә сәре мерьв. Ла-

wьк, Хачатур аг'а дьвен, дә wе qәт тьштәк жи нәбуйә. Мьсто бәге хwәр'а гьлик готйә. Хwәде нәкьри, wәки qәзийа бьqәwьмийа, Ә'лие Усьв нһа сәва дйа хwә хwә харьбу. Лаwьк бәнгзе хwә хwәш дькьн. Усьве Хwәдо һаж т'ӧ гьли—готьна т'ӧнәбу. Әw ль п'әр'е сйарайи ч'әпе бу. Сйар пәй һәв дьчун. Әwана дабу нава мерг-чимана, дәшт у зозана, бәрбь qонаха хwә дьләзийан.

Файтуна буке—зә'ве у бәрдәсти, щаире ханьме р'йа п'ашальхр'а дьчун, иди незики мала Һ'әщи Һ'әшим дьбун.

Зәйт'уна К'олоз, Безара жьна Полате Ә'ло, Щәwаһьр ханьма жьна Мьсто бәге һәспе хwә пешийа файтуне дажотьн. Зәйт'уне qари наве дьне qә нәдани сәр хwә, wәки дьране wе шкәстийә у эш wе ә'щз дькә.

Мьсто бәге дьготә Ә'лие Усьв, wәлә, нәзәра дәнге тә Зәйт'уне к'әт, Зәйт'уна К'олоз бәр дьле wанда дьһат дьгот:

— Нә мьн wәр'а гот, wәки һун дәрһәqа кә'тьна мьнда, дәрһәqа шкәстьна дьране мьнда т'ӧ гьлии нә һьлдьн, нә дайньн, әме нһа мала Һ'әщи Һ'әшим пәйавьн, бьра әw һаж пе т'ӧнәвьн, бьра гӧла ә'нййа wан нәч'ьлмьсә, бьра бук бәр хwә нәк'әвә, шькьр, чь буйә. әз сах—сьламэтьм?.

Һьнәки дьране мьн дешә, wьра т'ӧ гьлие дәве мьнр'а дәрнәк'әвә. Әзе бежьм, wәки т'ьме ӧса дьвә. Дьране мьн һьнәки дешә, паше эш бәрдьдә. Бьра сәрдә'wәти, Ә'ли саг'бьн, пәй дә'wәтер'а әзе дьране хwә зер'кьм, чьма т'ӧнә, шькьр, сәр мәда барйайә.

Мьсто бәг, Ә'ли, Щәwар ханьм Безара жьна Полате Ә'ло, гьли дьдьн, wәки wе әве мәсәле ве гаве биркьн. Ле пәй дә'wатер'а wе бежьн у бежьн, тек'әвьнә к'ьр'е wе.

25-е мәһа һ'әзиране, бәреәваре сйар мала хане мәзьн—Һ'әщи Һ'әшим пәйа дьвьн, бона сйара әве мале ӧса к'аре хwә кьрьбу, wәки т'әмам зәндәгьрти мабун. 500 сйар. Һәла бежә 500, ниве һ'әзари... Дә wәрә wан сйара щиwаркә, нан, авкә. Ле пенсьд һәспа wе чаwа бькьн? Wәлә, к'аре wан жи бь готьна wә кьрьбун. Бәйт'аре һәспа, wәхтә мал һазьрие жь Т'ьфлисе анибун. Һазьрйа ӧса һатьбу д тьне, мерьв т'ьре һәр тьшт бь дәсте һор—мәләка бубу. Һәла һе сәр нен р'унәньштьбун, п'ир Авасе бь лаqьрди Мартирос аг'ар'а гот, wәки т'ьмтела ви малнәхьрави ӧсанә, мәрийа т'ьре мора мьqәр'ьм дәсте wиданә. Щамер, дьвәк ә'щевәкә ӧса һәйә? Йане, на мәрьвед сәрр'әш чаwа дькарьн у чаwа пер'а дьгьһиньн әви дәмудәзге мале у т'ьвдарәкдитьне биьнә сәр хwә— пекбиньн.

Мартирос аг'ае дьнеди п'ир Авасер'а дьве, wәки дьле мәрийа һәвә, wәлә, wе бьгьһижә һәр тьшти, wәлә, wе һәр

тышти жи бькә. Дькарә ви ч'йайи дайнә сәр ч'иае һана. Һ'әщи Һ'әшим к'оме хwә бәрбь ә'змана давит, wәки сйаре дә'wата мала Гӧли Щәwар аг'а сәрда'әwәтие к'ижане тӧ дьвини к'ийә? Мала wида пәйабьн, әва к'әрәма Хwәдейә, wәки п'ара Һ'әщи Һ'әшим к'әтйә. Әwи жи Хwәде һәйә, п'әрда бәр ч'ә'ве wи т'ӧнә, бона наве дьне, тыштәк пашда нәһьштийә. Wәлә ле һ'әлалә.

— П'ир Авас, дә wәрә к'еләка мьн р'уне, Мартирос аг'а дьвежеда. Хwәр'а бьхwә, вәхwә, нәхше һӧрмәткьрьн, нандайина әви щамери бьвинә. П'ир аАвас дьве к'әрәмкә, әм р'унен. Wәлә, мьн т'әхте wа гәләки дитьнә, ле бона әwqас мәрьва щара ә'wльн дьвиньм, тӧ жи щара ә'wльн навини? Мартирос аг'а дьве, wәлә, әви нәхщәки ӧса нишани мә дайә, wәки лазьмә же һинвьн. Һ'әйф, wәки Габрел аг'а Р'әwане ма, хwәзла әw върабуйа у әв тышт бәр ч'ә'ве хwә бьдита, wәки дә'wата кӧр'е Костан аг'ае хwә ве баштьр бькьра, кӧ заньбьн маст бьре деwе. П'ир Авас дьбе Хwәде дәнге тә бьбьһе. Габриел аг'ае ло һ'әвт п'әһ'ина гӧр'а вихә. Wир'а к'а к'и дькарә льнге хwә бавежә. Мартирос аг'а дьве һ'лбәт гьлие тәйә, ле мьн дьхwәст әw йәк зу бәр ч'ә'ве хwә бьдита, ль wьра жи Һ'әщи Һ'әшим һазьрбуйа, кӧ хwәхwа бьгота— дәст сәр дәстар'айә. П'ир Авас дьве Мартирос аг'а, дьнйа ч'ә'вдайинә у нәхш сәр нәхшада зедә дьбьн. Әгәр ӧса нинбуйа, wәлә, ә'мре бьсәкьнийа, п'уч'буйа. Ле Хwәде мәрьв ӧса чекьрьнә ,wәки йәк бьщәдинә йәки зедәтьрвә, wәлә, әз чьqас заньм сәр мала Ә'лихане П'әнәхан, Бабахан, Аво бәгер'а ве гаве ль Р'әwане мал т'ӧнәнә. Ле wе р'оже мьн бьһист, кӧ мала Габрел аг'а wана дәрбазтьр кьрйә. Мартирос аг'а дьве тә р'аст бьһистйә, ӧсанә.

Сйар т'әмам дери дьнһер'ьн, хwәйе мале, wәки бәр дери гьшк пе бьльндхәбәрданоке сьлав кьрьбун, те сәра мәзьнә ,кӧ т'әхте нен теда данибу. Әw диса сьлав дьдә гьшка у к'еләка сәрдә'wәти р'удьне, дьвежә:

— Әва мала мала wә гьшкайә, һун нһа ль вьрьн, Хwәде сәр wә гьшкар'анә. Һун wи Хwәдайикьн, һуне ӧса р'авь-н — р'унен, чаwа мала хwәда. Т'әхтә бона һӧрмәта сәрдә'wәти, һәрдӧ гӧле wи, wә гьшка һатйә данине. Әм готи, wәкә дьле wә шавьн, әз wә гьшкар'а шабуне дьхwәзьм, дьхwәзьм, wәки бәри нен Ә'лие мәйи Усьв, шькьр, наве wи жи wәкә наве бавейә, к'ъламәке бежә, паше әме дәсте хwә дайньн.

Дәнге Ә'лие Усьв бәр ар'ике сәрае дк'әвә у минани дәнге

qöльнге бəр баhаре вəдьгəр'ə сйара т'əслə дьвə. Т'əмам дьвен щанe—щане:

... Хандьлисе, дəви газе, сура Р'əсула дəви газе,
Мьн дит, банга дьне, wəхта берийа пəзе эваре,
щаwəкə нəвхерие мəр'а hатйə,
Дьвен гöлляке бəри бəдəна Сəh'иде Надо, фьраре дəwлəте, гöла сйара данə,
Дə we шькенадьнə qам—qöдуме чока Зьлфиназе.
Wəрə йо, йо, йо....
Кəсəке т'öнə Йатмаха баве Дьлшае qате жерьн дайнə qате жорьн,
Бьра хwəр'а qасəке навда р'азе.
Дə йой, йо, йо....
Ьеди бажо, мəлəqиньн, нəрмьк бажон, мəлəqиньн,
Бьрине Сəh'иде Надо, фьраре дəwлə, гöла сйара хəдарьн, нəəшиньн.
Дə йо, йо, йо....

Ханьлисе we бь йанə, сура Р'əсула we бь йанə,
Т'ьвьнга дəсте Сəh'иде Надо, гöла сйара, фьраре дəwлəте хас—хас мале Əмрк'анə,
Т'ьвьнга дəсте хöлам—хьзмəтк'арада мале бь hунанə,
Дə we банга дьне, берийа пəзе бəрэваре h'öщумкрьнə сəр к'ошка баве лаwанə.
Дə йо, йо, йо....
Ьеди бажон мəлəqиньн, нəрмк бажон мəлəqиньн,
Брине баве Дьлшае, Сəh'иде Надо хəдарьн, нəəшиньн.

Пəй к'ламер'а т'əмам дьвежьн мали ава дəнгбежр'а.

Дəнгбеж изна wи həйə, дьвежə дə к'əрəмкьн. Хwəйе мале Ə'лие Усьв дьнhер'ə, дьк'əнə. сəре хwə жер'а дьh'əжинə, ша дьбə,кö əw хwə минани нəфəре мала wи h'əсав дькə. Ь'əщи Ь'əши м бəри нен пəй к'ьламер'а диса р'адьвə шп'ийа у дьвежə сйара, wəки к'и чь дьхwəзə бь дьле хwə бьра бежə аспежа, чьмки сəр нен əз иди навежьм, фьланкəс, беванкəс бьхwə-вəхwə, hун дьле хəнə, wə сəлам. Нен тиньн— h'əзар т'öлə, бона зəндəгртьн у ə'цевмайине сьникə гошт—бьрьнщ у сəре пəзəке датиньнə бəр дö сйара. Əwа ə'шарəтийə, wəки бона höрмəте, qəдре дьнйальке 250 пəз hатьнə шəржекьрьне.

Бук, бəрбу— Зəйт'уна К'олоз, Безара дйа Т'əwате. Щəwар ханьма qиза Бьраhим п'аша, жьна Мьсто бəге, бука Ь'əщи Ь'əшим башqə сəр т'əхтəки р'удьнəн.

Го Xwəде т'əмам бəжн—бала бука т'əзə һ'əйр—һ'əжмəк'ар мабун, хəбəрдана we ширьн—назьк бу, леве we тəнькə к'ахəтибун, позпижинə хьзем лебу, т'ьли—печ'ие we тö qəй дьвежи шьмакрьбун, сурəте we сор—гəвəз бун, бь гьлики бəдəwəкə жь Qöдрəте бу. У т'əмам дьготьн, wəки xwəзьла мə we маледа Һ'öсни ханьм букти теда.

Wəхта əw мала Һ'əщи Һ'əшимда пəйа кьрьн, wep'a щарие we у бəрдəсти һатьбун. Вьра əwана буке дьсперьнə һəрсе жьнед мəйə хатуне кöрманщие— Зəйт'уна К'олоз, Щəwар ханьме у Безара жьна Полате Ə'ло.

Wəхта дəмахатьра щари у бəрдəсти дöа'е буке дькьн, wəки п'епарвə, кöр'вə ,qизвə у тə'ли—тəнгасие нəвинə. Ангори ə'дəте иранийа, əwана ə'йне бəр буке дьгрьн. Сəрдə'wəти готи əwe ə'йне бьк'ьр'ə.

Зəйт'уна К'олоз дəст бəр пьшта xwə дьхə 300 р'ублие Ур'ьс бəр wан датинə, əwана дьвежьн, на, на Зəйт'ун бащи, сəрдə'wəти xwəxwa готи бе мə вəр'экə. Мэ гəлəк əмəк р'етийə бона бука wи, чьма əм нəлаиqин , wəки əw мə р'е дайнə? Əм жи һ'ьзрəта wинə, мə п'ак һəв нəдит, əм к'аре букеда к'əтьбун. Зəйт'ун гази Ə'ли дькə, wəки бежə баве xwə бьра бе щари, бəрдəсте буке дьхwазьн, дəмахатьре xwə ле бьхwəзьн.

Сəрдə'wəти те, сьлаве хьзмтие дьдə wан. Əwана жь диндара һəвдö т'ернəбуйи дьхwəзьн жь һəвдö дурк'əвьн. Усьве Xwəдо пенщсьд р'ублие Ур'ьс п'ешк'еши wана дькə, əwана һьлнадьн. Дьвежьн əw жи алие мəда сəва бəрбуйа. Сəрдə'wəти, бəрбу дьк'əньн, дьвежьн, wəки тьште öса нава, ə'дəте мəда т'öнə, һун һьлдьн. Əwана щаwe дьдьн, wəки тьште öса т'öнəнə, бьра т'əзə тек'əвьнə нава дəба wə, нава р'е—р'ьзма wə.

Зəйт'уна К'олоз дьве һун баш дьвежьн, əм нə мqабьли тьште р'ьнд—нəхшед т'əзəнə, wəки тəк'əвьнə нава р'е—р'ьзма мə. Ле ве щаре, на, сьламəти дə'wəтəк майинда у зорə—зор п'əра дькə к'иске щарйа. Əwана бь файтуне вəдьгəр'ьн, дьвежьн, wəки бьра т'ö wəхта биркьрьн т'öнəвə, хер—xwəши һун бьгһижнə зозане Т'уте у һəрдö гöле wə сəр бə'лгики кал—пирвьн, мьразе wə гьшка пебьвə.

Файтун р'едьк'əвə, бук дəсте xwə wанр'а дьһ'əжинə, һесьра сəр сурəте сорда дьбаринə. We дəме т'əмамийа ə'мре wейи т'əви wан һатə бəр ч'ə'ве we, əwe xwə зəвт дькьр, ле диса һесьр беһ'əмди we дьбарийан.

Зəйт'уна К'олоз һесьре буке т'əмьöз дькə у лаqьрдийа ле дькə, wəки те нһа зозане Т'уте, ед wана баштьр бьвини, бəр дьле wеда те ,wəки бəрxwə нəк'əвə, Зəйт'ун xwəxwa

ашьqбу, нәрм, бәр п'әрдеда бона Һ'ӧсни ханьм мәлул нәминә, зу жь фькьред хwәйә, кӧ wе дәме әw кьрьбунә wи һ'али, дәрхә, дьстьре.

Эре, ле, ле, ле....
Кәч'е, кӧлмале, кӧлмал баве,
Э, ле т'әрәзе, т'әрәз баве,
Кавьле гӧнде мәда мала мә дәве гелийә, щинаре мала wәйә,
Орт'а һәрдӧ малада п'әнщәрәйә,
Хәбәрдана мьн у хәлqе т'ели дәлал тә'ләбәхтр'а бь п'әрәйә.
Э, ле, ле, кӧлмале, wәхта ч'ә'ве мьн тә р'евачуйине, ч'ә'ве бәләк, деме гӧли, бәжна тар'ьһ'ане нак'әвә,
Мьн т'ьре гӧнди валайә, хьравәйә.
Эле, ле кәwа гӧзәле, бьнйа мала мә щот канинә.
Дә wе к'аwа—к'ӧбар qәста аве сьве һ'әтани эваре хwә р'йа дәре мала мә дьмәшинә.
Wәхта ч'ә'ве мьн тә, р'евачуйине нак'әвә мьн т'ьре гӧнде мә буйә·тара бежнге.
Хәлайа бәдәwа, кәсәке те т'ӧнинә.

Буке кӧрманщи заньбу, әw хwә давежә һ'әмеза Зәйт'уна К'олоз у двежә, wәки ә'мрә, һәр дәмәкә wи wәхте wир'а хwәшә. Зәйт'ун дьве, шькьр, дәма нһа гьшта хwәштьрә, йәкә мина тә Хwәде мәр'а анийә, тӧ лайиqи Һ'әсәне мәйи. У шькьр, мала Хwәде, wәки һәма тӧ , хут тӧ буйи һәвала wийә ә'мр. Гьли—готьн, лаqьрдие Зәйт'уне, Щәwар ханьме, Безаре буке хwәш тен у фькьре wейә мәлул ле к'уви дькьн. Бука Һ'әщи Һ'әшим жи хwә готьна wә хәмьландьбу. К'ьнще wева т'әмам, педапеда зер'—зивбун. Хwәхwә бәжнеда нивчәбу. Р'әнге хwәда әсмәрбу, жир у гӧһдар бу. Бона мевана п'аки р'унәдьньшт—һа дьчу--дьһат, хьзмәта букеу бәрбуйа дькьр. Әw т'әхмин дькә, wәки Зәйт'уна К'олоз һа бьн ч'ә'вада ле дьнһер'ә. Әwе wе р'оже деракп әтләз хwәкьрьбу. З qәйт'ан дерә фәсландьбу, һәр чар алийада qәйт'ан бь зәнгьле зер'ва хәмландбу. Wәхта әw р'адьбур'удьньшт, зәнгәзьнга зәнгьла бу. Әwе кьрә фәсале, к'еләка Зәйт'уна К'олоз р'уньшт. Әw гӧһе Зәйт'уне К'олозда дьвежә, wәки тӧ чьма ч'ә'ве хwә мьн дурнахи? Һәма ӧса дина тә мьнә?. Зәйт'ун дьве әз һ'әйфа хwә тә тиньм, тә дьнһер'ьм, wәки гәләки дьчи—тәйи, мал гьранә, тӧ гәләки дьхәбьти, р'әһ'әтнаби. Әз лома тә дьнһер'ьм. у ч'әве мьн тәйә. Бук дьве на, Зәйт'уна хушк, тӧ бь ч'ә'әвәки майин

мьн дьнhер'и. Зәйт'ун дьве ле h'әйфа тә нинә, wәки ӧса дьфькьри. Әзе Хwәде нәкьри, хwә бь ч'ә'ве ч'ә'внәбарие тә нәньhер'ьм? Бука Һ'әщи Һ'әшим дьве, hьлбәт, тӧ бь wи ч'ә'ви мьн наньhер'и, ле wәрә мьн дәрәw дәрнәхә, гӧр'а мьн бькә, мьнр'а р'аст бежә, тӧ ль сичә у хәкьрьна мьн нанhер'и? Зәйт'уна К'олоз дьк'әнә. Бук дьве а, бьнhер'ә мьн р'аст т'әхмин кьрйә, Wәки нә ӧсанә, тӧ чьма дьк'әни, дә бежә?.

Зәйт'ун шәрма дьве нәh'әйфа тә, чьма чь тә hатйә, шькьр нә кори, нә т'опали, минани моза hьнгьв жир дьхәвьти, шькьр сах—сьламәти.

Бука Һ'әщи Һ'әшим, дьве ,wәки тӧ ль сәр сиче мьн дьнhер'и, Зәйт'уна хушк, ль хәкьрьна мьн дьнhер'и. Зәйт'ун диса дьк'әнә. Әw дьвежә, wәлә, к'әне тә нишана qәбулкьрьна фькра мьнә. Зәйт'ун хеләке дәнге хwә накә. Бук дьве, Зәйт'ун бащи, тӧ сәр сиче мьн нәнhер'ә, тӧ бәхте мьн бьнhер'ә у паше сәр готьна хwәда зедә дькә, кӧ щьмәт'е р'аст готйә— бьра бәхте мерьв hәвә, ч'ә'вәки мерьв т'ӧнәвә. Зәйт'ун бәр дьле wеда те у wа дьвежә:

Шькьр дәрәкә тә кем т'ӧнә, шькьр бәхте тә жи сәр бәхтар'анә. Wәлә, әз сәр тә, хәбата тә, хирәта тәйә шӧхӧл зәндәгьрти мамә. Хwәде готйә тә hәрәк'әт мьн бәрәк'әт, Wәлә, хәбата wә әв hәбун wәр'а анийә. Әз к'аре тә, шӧхӧле тә т'ӧ wәхта бирнакьм у әзе qаре жиртийа тә бьдьмә сәре гәләка. Әз сьвәда бумә мот'аще тә у хәбате.

Бук аqьл бу, р'ьнд гӧhдарийа Зәйт'уне дькә у дьвежеда wәлә, готьна тә хwәшә, ле нә ӧсанә, бьра ӧсавә у диса гьлие хwә дьwәк'ьлинә— тӧ сәр сиче мьн нәнhер'ә, ле бәхте мьн бьнhер'ә.

Әw у Зәйт'ун лаqьрдийа дькьн, Зәйт'ун дьвежеда гәләки хәбәрнәдә те хwә нәзәрики. Бук дьве, Зәйт'ун бащи, Хwәде, кӧ да мерьв, ә'вде сәр р'әш hа бра бежьн, wе чьбькьн? Дайина Хwәде Хwәде жи дьстинә. Зәйт'уна К'олоз дьве дә Хwәде тәр'а бьгрә. Бука т'әзә у Щәwаhьр ханьм т'әви хәбәрдана wан дьбьн. Әw жи дьвежьн, wәки Хwәде, кӧ да ле наньhер'ә к'а тӧ qиза к'ейи, кӧр'е к'ейи?

Әwана хеләке гӧh дьдьнә сәр хәбәрдана сйара, паше дьнhер'ьн сәрдә'wәти у Ә'лие Мирзә тенә бал wан. Сәрдә'wәти к'еф—h'але wана дьпьрсә, дьчә сәре бука хwәйә т'әзә у дьвежә, wәки wе сьве зу р'ек'әвьн. Hhа сйаре hьнәки дәрва бьгәр'ьн, hесавьн, паше we бен р'азен, р'әh'әтвьн, wәки сьва, хер—хwәши бәре хwә бьдьнә зозане Т'уте, ль к'ӧ дә'wәта гьране бьвә, ль к'ӧ әва чәнд р'ожә ч'ә'вньhер'ие мәнә. Сьве wәхта мьне т'ӧнәвә, wәки әз wә-

р'а хәбәрдьм, р'йа бука Һ'әщи Һ'әшим бьвиньм. Усьве Хwәдо һ'әзар пенсьд р'ублиа дәрдьхә, чаwа п'ешк'еш дьдә бука мале.

Бук һьлнадә, дьве шькьр кемасие мьн т'өнәнә. Усьве Хwәдо дьве әван п'әра әз дьдьмә тә нәкö сова кемасие, ле бона һöрмәта дьнйальке, наве дьне. Бук бона наве дьне wан п'әра һьлтинә у паше алие хwәда п'ешк'еши сйара дькә. Го Хwәде әw п'әрә Суто бәге мала Бәйре кьрьнә щева хwә.

Ле һ'әлал бә, малхалане зә'вейә— wа гьшка гот.

Пәй чуйина Ә'лие Мирзә у Усьве Хwәдор'а бука Һ'әщи Һ'әшим дьве wә дит, wәки Хwәде чаwа авитә дьле сәрдә'wәти нава wәда ани п'әрә п'ешк'еши мьн кьрьн, wәки öсанә Хwәде мәзьнә. Әw дьдә, әw дьстинә. Зәйт'ун дьвежеда бәхте тә леда. Әw дьве мьн нәгот бәхте мьн бьнһер', сәр—сиче мьн нәньһер'. Т'әмам ле шадьвьн у дьвежне, wәлә, тö Хwәдедайи.

Бук дьве ахьр ч'ә'ве Хwәде гьрьн, һәр кәси дьвинә. Хwәде бәхт дьдә wан мәрьва, ед кö хирәтьн, дьхәбьтьн, qазанщ дькьн. Wәлә, әз нәхәбьтьм, һәбуне жи т'öнәвә, наве жи т'öнәвә, бәхте жи т'öнәвә.

Хәбат һьн бәхтә, һьн навә, һьн һәбун--дәwләтә. Т'әмам жь готьн—аqьле буке зәндәгьрти дьминьн у мәсәла щьмә'тейә „Аqьл т'öще зер'инә, сәре һ'әму кәсида нинә" бир тиньн. Эваре бона пенсьд сйари бьн чадьр—хәйбәтада щи—ньвина датиньн.

Хwәде, го, ньвин пе тука гьредайи бун, вәдькьрьн, һәр йәкир'а башqә даданин. Го, wәлә, 2 сәһ'әта чәнд хьзмәтк'аре мале щи—нвин р'аст дькьрьн, пәла гәләк жи бәр ман. Т'әмама әw йәк бәр ч'ә'ве хwә дит у әw дитьна хwә һәр wа гьлидькьрьн, пәсн у мәт'һ'е мала р'онгин дьдан. Го, Хwәде, гәләка дьщә'данд, wәки т'ьмт'ела мала wан öсавә ,ле пек нәданин у хwәр'а мә'нә дьдитьн, дьготьн, щамер, йа wи Хwәдеда гьһиштие...

Сьвәтьре т'әмам wә'дәда р'адьбьн. Т'әмам сәр т'әхте дöһ баштьр р'удьнен. Малхwе мале Һ'әщи Һ'әшим гьшкар'а ог'ьра хере дьхwәзә у дьвежә, wәки наве мерьв мерьв мәзьнтьрә, наве дьне ә'заве гор'а четьрә. Әз һивидарьм, әгәр wә кемасикә мә дитьвә, бьбахшиньн. Һуне нһа һәр'нә зозана Т'уте. Дә'wата wәе ль нава гöл--сосьнада бьгәр'ә. Әз р'әщa дькьм жь р'әбе а'ләме, wәки гöла ә'нийа wә нәч'ьлмсә, һун йа дити бир нәкьн у wәкә шире хwә гьликьн. Чь кö дьминә дәрһәqа сәрдә'wәтида, әw иди Усьве мәйә у һ'әму дәма әв qап'ийа бәр wи вәкьрийә. Әм к'әтьнә кьрасе һәв. Дәмхатьре wә, хер—хwәши һәвале wәвьн.

Əw у сәрд'әwәти дьчьнә дәст—р'уе һәв. Сйар р'едьк'ә вьн, бәрбь зозане Т'туте wаре Qәрәwәлие. Го әw wар хwә нә wар бу, т'әвда щьнәт бу, бәрга wи фьрәбу, чаwа дьвежьн, пәрч'әки т'әбийәтиейи батини бу. Т'әмам ч'әм—кани бун, мерг—чиман у тәр'азьн бун. Щие говәнде, дә'wате ӧса хәмьландьбун, чекьрьбун, wәки мәрийа т'әне ле бьньһер'ийа у ле т'ер нәдьбу. Wи wарида, чаwа пешиеда тер'а һатьбу дитьне, аqас чадьр—хәйбәт вәгьртьбун, wәки т'ера хwәндийа бькә, һәла зедә.

Говәнд, һәла һе бәри анина буке әw чәнд р'ож бу, чәнд щийа дьгәр'йан. Qиз, бука хwә кьрьбунә р'әнге гӧл—сосьне ч'ие. Т'ьвдарәке дә'wәте зә'ф баш дитьбун. Һәла һе әw хьлазнәбубу иди һәр дәра дәрһәqа wеда хәбәрдьдан, чаwа qәwмандьнәкә салейә бона нишандайина р'әwша мьләтейә һәрә к'ьвш у ч'ә'дайине.

Сйар дьгьһижнә wаре Qәрәwәлие. We р'оже, чаwа дьвежьн, ч'йа—бани нава шабунеда бун, жь wьр wедатьр тә'вийа баране дьбари, тә'ве дабу, к'әскәсор дәрк'әтьбу. Виали жи ль wер qиз—бук, хорт, аһьл, щаһьл к'әтьбунә говәнда. Говәнде wан жи wәкә к'әскәсоре бун. Го т'әмама әw һьмбәриһәвкьрьн wе р'оже дькьрьн у әw бу биранина дирокие. Гәләк wәхт дәрһәqа wан р'әwшед т'әбийәтеда гьли дькьрьн хәбәрдьдан.

Дә'wате 7 р'ожа к'ьшанд. Һ'әвт р'ожа шайи—шабун бу ль зозане Т'уте.

— Т'әне wана кем бу шьклк'ешәки мә'рифәт, wәки әw шам-шӧрәта т'әбийәте, р'әwша wе, говәнде кӧрманщие банйана бәр ч'ә'ва, бьһьшта ньслә тар'а. Ле әwе бь запки һ'әта әм сагьбьн, һ'әта ньсләта мә һәйә, бе готьне, нәе биркьрьне, нә ахьр ә'мре мәда дә'wате ӧса нә бубун. Мә ләзәт же дит. Щара ә'wльн бу, wәки аqас кӧрманщ бәрәвбубун, т'әвайи шабун. Əw жи дәстпека т'ьфаqа мьләтие бу,— Щәле К'әләш, Шех Бьраһиме, Ә'лие Мирзә, Qасе Мамо, Мьстәфа бәге, Ә'мәр аг'ае мала Бәйре, Qадие К'әло, Чәркәзе Ә'йло, Һ'әсе К'әләш, Суто бәге һәвр'а дьготьн.

Дә'wәт иди сәр хьлазбунебу, wәхта мьзгини анин, wәки генерал Әләшәрәв бәг бь әскәре Ур'ьсә пьшмерие хwәва те. Әве мьзгиние шабуна дә'wәтванийа дӧбәрәкьр. Сәрдә'wәти дьле хwәда ша дьбу, wәки генерал хwә дә'wатер'а гиһанд, ле һ'әйф, т'әмам бәр ч'ә'ве хwә нәдит. Сәрдә'wәти һазьр дьбу, wәки генерале щәм п'адше вәгәр'ийайи, wәкә qәдре wи qәбулкә у дьле хwәда к'ӧбар бу, кӧ һатьна wи жи дьвә дәрәщәкә т'ариха дә'wәте, хәмләкә wе. Әw дьвежә хwәндийа, wәки жәв бәланәвьн, щие хwәда сәр т'әх-

тə р'унен, һ'əта бəге Щəwар аг'а те. Т'əмам ч'ə'вньһер'ийа wи бун.

Генерале эскəре Ур'ьс бь пенщ эскəрава гедука зозанер'а те хане. Бь дəф у зөр'нə дьчьнə пешие. Бəге Щəwар аг'а wəхта жь һəспе пəйа дьвə, дькə ахин, wəки чьqаси бира ви wари, ван ч'əм—канийа кьрйə. Ах, бина wи чьqаси дəрк'əт. Əw хош—беше дьдə т'əмама, т'əмам слава wи вəдьгьрьн, ша дьбьн, wəки хер—сьламəт һатийə у гьһиштйə хьлазйа дə'wəте. Т'əмам дьвежьн, wəки шькьр, мала Хwəде, дəнге дəф у зөр'на дə'wəта бьразие тə Һ'əсəн аг'а к'əтə гөһе тə, нə ахьр, тө гəлəки һ'ьсрəта wе буйи у дьвə һəма сəва wьра жи тə кьрə ахин, wəки т'əмамийа дə'wате бəр ч'ə'ве хwə нəдит. Əлəшəрəф бəг щаwа гьшка сəр п'ӹа дьдə, wəки һ'ьсрəта wи һьн дə'wат бу, һьн жи һун т'əмам бун. Нə ахьр мəри бей мьлəте хwə, бей к'оⷨма хwə нə т'ө тьштə, дьхwəзи п'адшави, əгəр е хелqейи, чьр'ани? Ле əгəр шьване мьлəте хwəйи башви, əw, т'ьхмина мьн wе р'умəте зедəтьрə, кө сəрок, гьрəгьре хəлqейи, wə əз фə'мкьрьм? Готьна мьн фə'мкьр?

Хwəнди жи дə һəр йəк малхwе мала хəбу, дьне дитьбун, пер'а—пер'а сəрва дьчьн, wəки генерал чь хwəбəрдьдə, чь дьхwəзə бежə. Wəлə, һьнəка жи го бəр хwəда хəбəрдьдан, wəки сəрк'аре эскəре Ур'ьс qəйилə бьвə шьване мьлəте хwəйи нав у дəнге, нə кө падше хəлqе. Əв хəбəрдана Əлəшəрəф бəге гəлəки wана хwəш те.

Сəрдə'wəти дьвежə генерал, wəки к'əрəма хwə əw у эскəре пер'а р'унен, һьнəки р'əһ'əтвьн, нан бьхөн, паше wе хəбəрдана хwə думайи бькьн.

Пəй һөрмəт—сианəтер'а, нан харьн, qəwəвəхарьнер'а, сəрдə'wəти бəрбьр'и т'əмамийа дə'watванийа дьвə:

— Wəлə, бьлə, һун т'əмам бəхтəwарьн, əм иди р'адьбун, дə'wат иди хьлаздьбу. Əм һазьр дьбун, wəки wə вəр'екьн. Ле бəхте wə гьшка ани, һун дьвиньн к'елəка мə к'и р'уньштийə? Əwи бь һатьна хwə чуйина wə əглəкьр. Дə wəки өсанə, wəрьн əм т'əмам һəвр'а щарəкə дьне бежьн—тө сəр ч'ə'ва һати, к'аре те сəр ч'ə'ве мə. Паше мьн дьхwəст əв йəк жи бьгота, wəки əм т'ө щара аqас бəрəви сəр һəвдө нəбунə. Мə'на ве йəке һəрдө гөле мəнə. Əw бунə, чаwа дьвежьн, сəвəве щьвина мə, незиква һəвнаскьрьна мə. Сəва ве йəке wəрьн əм гьшк һəвр'а бежьн, wəки һəрдө гөл сəр бə'лгиши кал—пир бьвьн у кемасийа wан нава ə'мр, һəвал--һогьрада т'өнəвə.

Əз бейи гөла ə'нийа wə нəвьм, жь wə һəр йəк жь щики, гөндəки һатйə, Хwəнди жи һəнə, wəки жь Иране у Т'ур-

к'иае һатьнә. Wә т'әмама бона мәрәмәки дәре мә вәкьрйә, бона шайа Һ'әсән у Һ'ӧсни ханьме. Мә т'әвайи әw гьһандьнә бәхт у мьразе wан. Бьра вьра wада мьразе мә бәдәна wан бьвә. Әз дьwәк'ьлиньм гьлие хwә, әм гьшк ве дәрәщеда гьһиштьнә нет—мәрәме хwә. Нһа әзе чь жь wә һивикьм, wәхте әм ләв qәтйан, һәр йәк wә чу мала хwә, wәрьн әм диса һәв бир нәкьн, гӧһе мә сәр һәв һәвә у һәр йәк борще хwә һ'әсавкә нет у мәрәмәки зйарәти— йәктийа мьләт, т'ьфаqа wи. Һун һәр йәк нава р'абун—р'уньштандьн, шӧхӧл—ә'мәле хwәда әве йәке готи т'ӧ wәхта бир нәкьн, әwе qәwин—qәдимкьн бь qәдьргьртьн, һӧрмәтгьртьна һәв у һ'ьзкьрьна бәрбь һәв. Әгәр qәдьргьртьне ,һӧрмәте, һ'ьзкьрьне нинбуйа, wәлә, әв шайа мәе ӧса хwәш у ширьн дәрбазнәбуйа. Демәк, сәре һәр тьшти т'ьфаqа мьләтә. А лома жи генерал дьве, wәки башә мәрьв бъвә шьване мьләте хwә, нә кӧ бьвә п'адше хәлqе. Әве готьне әз мәщбуркьрьм, wәки әз ван гьлийа wәр'а бежьм у һуне бьбахшиньн мьн һьнәки сәре wә эшанд.

Т'әмам дьвежьнә сәрдә'wәти, wәки нә һ'әйф, чаwа ӧса дьвежи, тӧ ширәте баш дьди мә. Әм беи сәре ед минани тә у генерал Әләшәрәф бәге нәвьн.

Усьве Хwәдо дьвежә, wәлә, мәе һун к'ӧ аqас бәрәви сәр һәвкьрьна, wәки wә генерале жь щәм п'адше һати бьдита. Иди ве йәке к'әрәмтьр чь һәйә? Wәрьн әм нһа әве дә'wата хwә, әм бежьн мә иди дә'wат хьлазкьрийә, wәргӧһези щьвина р'астһатьне бькьн т'әви бәге Щәwар аг'а. Нһа бьра әw дәрһәqа р'астһатьна хwәйә т'әви п'адше, дор, бәре wи мәр'а хәбәрдә, әwе гәләки һ'әwаск'арвә.

Әләшәрәф бәг р'адьвә шьп'ийа, диса сьлава ширьн дьдә щьмә'та хwә у дьвежә, wәки әва дәм дьнйальке жи дьвә р'әwшәкә дә'wате, сәре к'ижане Усьве Хwәде Мьстое Әйлойә. Демәк, әз нһа чь wәр'а бежьм, сайа wе мәщалейә кӧ дә'wате дайә мьн. Р'астийә, wәки мьн т'ӧ щара бәр аqас wәт'әнwаре хwә хәбәрнәдайә.

Әләшәрәф бәг дәстпедькә, wәки әw, гьрәгьред дәwләтейә майин — һ'имли сәрәскәред сәр синоре дәwләта Ур'ьс, дәwсгьртиед п'адшейә п'арwәлатед сәр синор сале щарәке дьчьнә дитьна п'адше. Ве щаре әw пешие дьчә Т'ьфлисе у wьра т'әви нәместник, дәwсгьртие п'адше дьчә шәһәре Петербурге.

Әләшәрәф бәг дьве әз бир нәкьм бежьм, wәки нәместник сәрдә'wәти у Усьв бәге Һ'әсән аг'а гәләки сьлав дькьрьн у жь р'астһатьн, дитьна wанә т'әви хwә ль Т'ьфлисе р'ази мабу. Әwи гот, wәки әз ә'лами wәкьм, кӧ һ'әму гьли—

готьне wəйə дəрhəqа мəщалед култур—р'онайе wе бенə миасəркьрьне. Зутьрəке гӧнде Ә'сланлуеда мəк'т'əбе вəбə. Тер'а hатйə дитьне, wəки ль Qəндила зер'а у wаре Каркут мəк'т'əбе hинкьрьна т'əвн у т'əшие, hинкьрьна бəр'а, халича вəкьн. Әwи дьгот, wəки к'ӧрд лайиqи гӧhдарйа мəзьньн у нава wə'дəки кьнда готи h'əму гӧндада още ахед бəлакьрьна р'онайе вəкьн.

Р'ожа, кӧ əме бьчуна həрəма п'адше р'ожəкə хwəш бу. т'ə'ве дабу, нəйсəйи пьрсике баране даветин, баки сьвьк дhат. П'адше нивро əм qəбулкьрьн. Qəбулкьрьн сəра меванайə мəзьнда бу. Гьрəгьре дəwлəте бəрəв бубун. Т'əмам бь сьре незики п'адше дьбун, дəсте хwə дькьрьнə дəсте wи, дьчунə дест. Мьн жи минани гьшка кьр, ле wəхте əз чумə дəсте wи, мьн qəстбəндə qальм кьрə мьрч'ини ,ӧса wəки дəнг бəр ар'ике к'əт, т'əмам к'əнийан. П'адше готə wан, wəки əw гəлəки qəдьре мьн дьгрə, мьн h'ьз дькə, лома ӧса кьрə мьрч'ини. Әwи бона ве йəке, нава гьшкада щьг'арəк жь qӧт'ийа хwə дəрхьст у да мьн. Бь wе йəкева, чаwа дьвежьн əз ле хьлазнəбум. Әwи əз дамə сəкьнандьне, хwəхwа пешбəри мьн сəр к'ӧрсийа доране wе гӧлавт'ункьри р'уньшт у wа чəнд гьли готьн:

— Генерал Әлəшəрəв бəг Шамшадинов ə'сле хəва к'ӧрдə. К'ӧрд минани ч'йаед хwə бльнд у к'ӧбарьн. Әwана həр дəра дьк'əвьнə бəр ч'ə'ва. Әв мач'кьрьна wи шə'дəтийа wе йəкейə. К'ӧрд дьлр'ə'м у бəхтьн, ит'бар у хwəйе созе хwəнə. К'ӧрде wəлате мə бона дəwлəте амьньн. Әз бь сəри генерал Шəмшəдинов wана баш нас дькьм. Әwана хwəйкьре синоре мəйə башьн, жь Qəрсе ьртие h'əтани ч'йае Арарате. Әw лайиqи хəмхӧрийа həрт'ьминə, лазьмə сəва wан, сəва гӧнде wан мəщале лазьм сазкьн. Иди мə готйə нəвсед р'əсмийə wе дəрəще, wəки дəстбь hазьркьрьна дəрсдаре мьлəтие бькьн, əлифба к'ӧрди чекьн. К'ӧрд хwəйе гьлие хwəнə. Генерал Шамшадинов гьли дайə, wəки жь щаhьлед к'ӧрдайə мə'рифəт алайике т'əшкилкə, бь т'ə'лиме əскəриейə башва бьдə т'əрбийəткьрьне. Әwа йəкае ӧса жи али т'ьфаqдарийа щаhьлед к'ӧрд бькə. Әз генерал баwар дькьм. Әз wи у щьмə'та wир'а хер—хwəшие дьхwəзьм. Әз hиви дькьм, wəки сьлавед мьнə ширн бьгhини гəле хwə.

Әлəшəрəв бəг дьве əва сəрəщəма хəбəрдана п'адше бу, wəки мьн wəр'а гот. Әwи пəй хьлазкьрьна хəбəрдана хwəр'а дəсте хwə мьле мьн хьст, кӧ р'унем. Ле əз р'унəньштьм мьн əw бəр'а хwəр'а бьрьбу, wəки п'ешк'ешкьме, жь нава к'аг'азе шьмакьри, п'ечайи вəкьр у пеш гьшкава бəр wи дани. П'адше ле ньhер'и, ле h'əйр у h'ьжмəк'ар ма. Әwи

гази 2 мәрийа кьр, wәки әwе бәр'е сәра нишандайина п'еш к'ешед wийә дәwләтеда дайньн. К'е кӧ ль Петербурге дьqәсьдә, әм бежьн меване жь wәлате дәрәкә, р'еwи, ә'сә wәхте дьхwәзьн щиед хwәш һ'әwаск'ар бьвиньн ль ве сәрае жи дьqәсьдьн.

П'адше гот, wәки әв бәр' лайиqи нишандайин у дитьнейә. Бьра т'әмам бьвиньн у һаж һӧнӧрмәндйа к'ӧрда һәвьн— нәхш—нигаред wанр'а бьвьнә нас.

Бь готьнед п'адше бәр гьрәгьре дәwләте әз леле бум бьфьр'йама ә'смана. We гаве т'әне баске мьн т'ӧнәбун. Әз к'ӧбарбум, wәки п'адше Ур'ьс әwqаси сәр фькьрәкә мәзьнә бона щьмә'та мә.

Әм готи хwәхwа һаж хwә һәвьн, к'ижан, тә'ләбәхтр'а, р'уе нәзаниеда т'ӧнә. Wәхт, wә'дә насәкьнә. Әм готи ньге хwә дәмер'а бавежьн. Дәсте к'е чь те бона хер—хwәшийа мьләт готи бькә. Гәләки мьн хwәш те әw хwәстьна сәрдә'wәти, wәки к'иси хwә гӧнде Алачалуеда мәк'т'әбе вәдькә. Әw, әз иди заньм, нһа дәрсдара дьгәр'ә у бь дәсте Ә'лие кӧр'е хwә алик'арие дьдә сәрк'аре мәк'т'әба гӧнде Зоре Исаһак Морогулове мәхин бона чекьрьна һ'әрфед к'ӧрдийә латини. Әм хwәхwа готи һәрәк'әт нава хwәда мвиньн, сәва пешдачуйина мьләт. Паше бона алик'арие, ардьмие дә'wе жь дәwләте бькьн. Һ'әму мьләте дәwләта Ур'ьс ӧса дькьн, мьн әw хwәхwа бәр ч'ә'ве хwә дитйә. Дәwләт дьве wә һәрәк'әт, мьн бәрәк'әт.

Генерал Әлшәрәф бәг гәләки хәбәрдьдә, щарна бьн һ'ӧкӧме шабуна дитьна п'адше гьлие хwә паш—пеш дьхә.

Бь ә'мре п'адше полкәкә әскәре Ур'ьс кьрьнә сәр наве мала Гӧли Щәwар аг'а. Әw нав кьрьнә „Шамшадиновски полк". Әв полке т'әви алайа щаһьлед к'ӧрдайә, кӧ wе бе чекьрьне, синоре империа Ур'ьс хwәйкә. П'адше Ур'ьс изна генерал Шамшадинов дайә, wәки әw хwәхwа сәрк'арие wе полке бькә у wәхта лазьмбә, дькарә ә'мре дәстпекьрьна шер' бьдә мъqабьли ве, йане жи wе дәwләте, кӧ синоре дәwләта wи бьт'әр'ьбинә.

— Әва йәка qәдьргьртьна гәләки мәзьнә, т'әхте п'адше Ур'ьс qәдим у qәwинвә, дәсте wи сәр дәстар'авә,— жь сәрае һәвр'аһәвр'а дькьнә гази, навбьр'ие дькьнә нава хәбәрдана генерал.

Әләшәрәв бәг, Шамшадинов, дәсте хwә дькә бәрийа хwә, дьве, wәки мьн биркьрйә әw щьг'ара, кӧ п'адше дайә мьн, нишани wә нәдайә. Әwи әw щьг'арә кьрьбу нава к'аг'азәкә шмакьри, печ'абу у qӧт'ийа хwәйә зивә авзер'кьрида данибу. Т'әмам qӧт'ие жь дәсте һәв һлтиньн, леднһер'ьн

у диса дьдьнə генерал, генерал дьве, wəки we əwe щьг'аре һ'əта хwəшвə хwəйкə у т'ьме ве qöт'иеда we текə бəрйа хwəйə ч'əпе. П'ешк'еше, т'əви qəлпе мьн бьк'öтə у we һəр wа п'адше текə бира мьн, wəки wəкə исаф, р'əк'ма дьле wи qöльха хwəйə əсəрие бькьм.

Wəлə, чь wə вəшерьм, чь Хwəде, хəбəрдана мьнə т'əви wə öса бина мьн дəрхьст. Һ'əсавки т'əзə жь бəр даwа дйа хwə к'əтьмə. Дə мьлəт башqəйə. Мьлəт п'əр—баске мерьв, һöрмəт—синəта мерьвə. Бей щьмə'те мəрьв гöрахwарийə. К'е бона щьмə'та хwə кьр əw т'əне дьминə. Мьлəте мерьв qолба мерьвə. Qöлбер'а сьвə р'ондьвə, əм готи мьqати сьва хwəйə нур у хwəшвн. Дəwлəта Ур'ьс пьшта мəйə. Əм бона ве йəке сəрфьнйаз у бəхтəwарьн. Ле баш заньвьн, wəки сəрбльндайи, бəхтəwарийа мə йəкти— т'фаqа мəр'а гьредайə. Əм готи һəрək'əте хwə, чьqас дəсте мə те, we дəрəщеда хəрщьн. Бьра бьжи т'фаqа мə— мəщала хер—хwəшийа млəте мə.

Т'əмам р'адьбьнə шьпийа у дьwəк'ьлиньн готьна генерал— Бьра бьжи йəктийа мə! Мəщала хер—хwəшийа мьлəте мə.

Əлəшəрəф бəг р'азибуна хwə дьдə гьшка, wəки р'ьнд гöһдарийа wи кьрьн. Əw гьшкар'а сəрфнйазийа мьлəтие дьхwəзə. Əw щарəкə дьне дə'wате бьмбарəк—пироз дькə у шабуна хwə диһар дькə, wəки əw wəргöһези щьвине бу. Мə һəвр'а хəбəрда, гöһдарийа һəв кьр, һатьнə сəр фькьрəке, кö əм вьр wада нькарьн һəйина хwə баш бьдуминьн, əгəр фə'мдарийа мəйə мьлəтиейə хwəһ'əсине т'öнəвə, əгəр позе мə нəшəwьтə сəва т'əсива мьлəтие.

Вьр wада һəр шайик у шинəкə мə жи готи wаргöһези пьрсед мəйə мьлəтие бьвьн. Мьлəт т'öнəвə əме жи т'öнəвьн. Т'əмам диса сəр п'ийа дьсəньн у дькьнə гази: „Сəрфнйазийа мə дəсте мəдайə, к'ьлита we т'фаqа мəйə...".

Сəрдə'wəти ə'лам дькə, wəки диндара т'əмама т'ер навə, дəсте wи гьшка навə, ле иди wə'де дəмахатьранə. Əз wə һ'əмушкар'а əwe дьхwəзьм, чь кö дьле wə, хwəшвьн, һəр хwəшвьн. Дə'wат бəла дьвə, һəр йəк дьчə шöхöл—ə'мəле хwə. Һəр дəра пəсьн, мəт'һ'е дə'wате дьдьн. Гьли—готьне wеда бьһисти дəр—щинар, һəвале хwəр'а дьготьн, бəла дькьрьн. К'е дə'wат нəдитьбу, к'е дəрһəqа wеда дьбьһист һəвр'а дьготьн, wəки əw wаргöһези щьвата мьлəтие буйə. Мəрəме wейи сəрəкə йəктийа гəл буйə. Гьшка əw бьмбарəк дькьрьн. У дьготьн, wəки əwe т'ьфаqа мьлəт qəwин кьр. Əw öса жи ма нава дирока гəле мəда. Һəр дəра сала дə'wате һ'əсав дькьрьн сала qəwинкьрьна т'ьфаqа гəл.

Əw сала 1908-а бу.

БОНА ХWƏҺ'ƏСИНА ГƏЛ

Т'фаqа мьлəт хwəш дьбу. Т'əмам сəр шин—шайе һəв бун, хwə һəвр'а дькьрьнə ə'рд—хwəли, шеwра wан йəк бу, гöһе wан сəр һəвбу. Гəлəк р'а—т'ьвдире wан һəбун, ле, чаwа дьвежьн, wəхте фəлəк мəрийар'а р'анагьрə, һəр тьшт бəтал дьвə.

Шəр'е һ'əмдьнйаейи 1-е һəр тьшт т'əвһəв кьр, дьнйа кьрə тара бежьнге. Һəр дəра дəнге һəwар—газие дьһат. Гəлəка р'е—р'йа дəрнəдьхьстьн. Гəлəк бе сəр бе бəрəт'ə öнда бун, ле ед майин жи т'əвһəвбубун. К'ьлита хwəйкьрьна сəре хwə öндакьрьбун. Wи шəр'ида дəwлəта Ур'ьс мьqабьли Р'ома р'утьк шəр' дькьр. Р'ож бь р'ож əскəре ч'ə'вшин дьк'əтə к'урайа Т'урк'иае. Qəwлед öсада лазьмбу, wəки щьмəта мə, чаwа дьвежьн, ч'ə'ве wе вəкьрана, wер'а qəwл, шəрте шер', мəрəме wи шьровəкьрана, шəр'к'арийа мəйə мьлəтие—азадарие бьдана т'əшкилкьрьне. А бона ви мəрəми у бона дитьна Ə'ли, wəки т'əви əскəре Ур'ьс чаwа тə'лимчи у сəрк'аре п'арəвəкьрьна хöрəк гьһиштьбу Хьнусе, Усьве Хwəдо чу Т'урк'иае. Əw ль гöнд, еред кöрманщ‌а qəсьди башqə готи һ'əwаск'арə гəр'а wийə нава Ə'лька.

Ə'лька 3 баве wан һəнə: Р'əмо, Дибо у Сино.

Сəрк'аре мала Р'əмо Даwуде Озмане Ə'мəр бу. Сəрк'ари мала Дибо дькьр Хəлиле Сьме. Р'əсуле Р'əмо бəрпьрсйаре мала Сино бу.

6 гöнде мала Р'əмо һəбун. Əwана əвед һананə— Ə'зька жорьн, Ə'зька харин, Бахмьс, Щьнəскəр, Зейк, Qöбöлдор.

Гöнде Даwуде Озман Ə'зька харин (жерин) бу. Əв гöнд гöндəки хwəш бу— канпед wи п'ьр'бун, щи—ера wи, мəзила wи фьрəбун. Ч'əме Хəрзе wəкə 2 км дури гöнд дькьрə лəмəлəм.

Незики ван гöнда бун— гöндед Шьмзе, Фəqира, Ч'ьнерийа, Базидане, Душае, Һ'əмдуна, П'əхəрие, Һ'əщре, Qорхе, Гедуке. Ван 10 гöндада к'öрде əзди дьман. Гöнде Шəмзеда малед нав—нишан бун — мала Ə'лие Qəло, Ə'лие Ə'зо, Мəмəде Т'əмо, Мирзе К'əло..

Лазьм бу у гəлəки фəрз, wəки т'фаqа ван гöндийа у йа

һәрсе баве Ә'лька ӧса жи йа гӧндед Р'әма бькьрана йәк. Йа гӧндед — Зерне, Захорае, Барзьле, Базбуте, Кәвьрзое, (Кәвьрзо 2 гӧндбун — гӧнде жорьн, гӧнде жерьн). Шкәвта, Мәймуние, Зәwе, Һәсктивае, Дьвьне. Әв гӧндана ль мәнт'иqа Мәрдине у Батманенә, сәрк'аре Р'әма Әмине Аһ'мәд, Бьраһиме Һ'әщи Ә'вдьлә, Хәлиле Мә'мәд бун. Әмине Аһ'мәд мала мәзьн бу, һәрде дьне пьсмамед wибун.

Усьве Хwәдо qьраркьрьбу, wәки чь жи бьqәwьмә готи бәри дитьна Ә'ли ван гӧнда, ван ә'шира бьqәсьдә. Әwи дьхwәст дьле хwә wанр'а вәкьра, лазьмайә һәрәк'әте т'әвайи бона хwәйкьрьна нав — намуса мьләт wанр'а бьгота.

Гӧнде Шәмзеда ль мала Ә'ли Ә'зо wе шәвә пайизе бона һӧрмәта меване жь ч'йае Синәке гәләк бәрәв бубун, әwана дәрһәqа гәләк пьрсада — һ'әзар йәк тьштида хәбәрдьдан. Пьрс — пьрсйар һәв дькьрьн, дәрһәqа wәт'әнwаред хwәда, һ'ал — һ'әwале wанда ль т'опраха Ур'ьс — Р'оме. Пьрса пьрса шәр'е орт'а Ур'ьс — Р'омеда бу. Әwана һ'әтани бәрбанга сьве хәбәрдьдьн. Пьрса тәвбуна кӧрманщайә нава шер'да, хwәп'арстьна мләтие әw аqаси дьданә мьжул кьрьне. Һьнәк сәр wе фькьре бун, wәки һәр кӧрманщәк ль к'идәрейә, готи хирәта wьра жи бьк'ьшинә. Ед Р'оме готи сәва wе бькьнә шәр', ед нава Ур'ьсда — сәва ур'ьс.

Ле мәрьвед дурдити, п'ьр'и — һьндьки жь сиасие фә'м дькьрьн, дьготьн, wәки wи щур'әивә әме бвьнә к'апе дәсте wана. Лазьмә әм р'еке бьвиньн, йа хwә гекьнә йәк, нә алие wида, нә жи алие дьнеда нәкьнә шәр'. Бона wе йәке әм готи мә'нәке бьвиньн. Мә'нәк әwә, wәки дәwләта мә т'ӧнә, демәк, зәвткьрьна хwәлиа хәлqе мә нәлазьмә, бьра йа мә бьдьнә мә, чи мә wана нәк'әтийә? На, Хwәдекн, әw һәрдӧ дәwләт к'ина wан һәвда һәйә, йәк-йәки дхазь п'епашкә, бькә бьн дәсте хwә. Ле әме к'е п'епашкьн? Әме чиа, зозана хwәр'а фьрәкьн?. Wәлә, зозане мә жи бәси мәнә, әм бадьлһәwа щаһьлед хwә дьшиньнә эскәрие, хазьма йа т'ьрк'а, wәки р'ожәкә хер нанийә сәрс мә. Wәлә лазьмә ,әм пьзива алайе хwә чекьн, мqати ч'йа — бание хwәвьн. Бадьлһәwа т'әви шәр'е wанр'а дәстдайи нәвьн, хуна щьмә'та нәр'ежьн, нәкьнә стуе хwә. Wәлә, щи бе wе т'әмамийа qәт'ле бавежьнә сәр мә.

К'омәкә һазьра жи qайилйа хwә дьдә ве пешданине, ле дьгот, кӧ wе сильһ'а к'ӧ дәстхьн, щәбьрхане к'ӧ?.

Мәрьвед зане т'ә'лиме әскәрие лазьмьн ,диләван лазьмьн, wәки дьнйа а'ламе һ'але дәрәщә п'әрищаннйа мә бьдьнә һ'әсандьне. Әwана кӧла Р'ома р'әш дьр'ежьн. Ле

малхе мале Ә'лие Ә'зо дәнге хwә нәдькьр. Әwи фькар дькьрьн, wәки йәке нав wанда һәр'ә бььч'инә Р'оме, wе бен урт'—ощахе wи коркьн, хәбәрдан бь дьле wибу, ле баwари йа wи т'өнәбу, wәки wе бьгьһижнә мәрәме хwә. Әwи гәләк щара гьлие өса бьһистбун у хwә кәр'ие дадани, чьмки чәнд ьк-чәнд щара диwане шьк дбьрә сәр wи у әwе бь щә'суси, qәрәwьли ч'ә'ве хwә же дурнәдьхьст. Әw дьтьрсийа гьлики бежә, ч'ә'ве wи һәма өса дери бу. Ле чь р'астә, р'аст, т'әмам wи хwәш дьһат, чаwа дьвежьн, коро, чь дьхwәзи— һәрдө ч'ә'ва. Әw һивийа qәwатәкә өса бу, wәки чь кө те готьне миасәркьра.

Усьве Хwәдо дьк'әвә һ'але wи, т'әхмин дькә дәрәща wи, чаwа дьвежьн, дәвт'әра дьле wи дьхунә. Әw өса назьк, п'әрдәкьри хәбәрдьдә, wәки һьн һьнәк һаж пе т'өнәвьн, шьке нәвнә сәр wи, кө әw һәма сәва wе пьрсе һатйә, һьн жи дьдә фә'мкьрьне, wәки р'йа бона хwәйкьрьна нав—намуса мьләт тьштәки һ'әнәк—лаqьрдийа нинә, чәтьнайа, дә'w—дозар'а гъредайә. Әw һьнәки хәбәрдьдә, паше qәстбәндә wана дьдә хәбәрдане бона р'ьн һаж гьли—готьн, щә'дандьна wан һәвә, чьмки әwе чәнд р'ожа нава wандабә. Лазьмә һәрәк'әте wани щөлә'тие, жеһатьне, кемасие wан, хәйсәт у дәрәще хирәта wанә мьләтие пе бьһ'әсә. Паше wе һур гьли чь лазьмә, бежә.

Усьве Хwәдо 3 шәв у р'ожа гөһдарийа wан дькә, wана р'ьнд нас дькә, дьвинә, wәки әwана мәрьвьнә гәләки һ'әлал, зәлал, дурәшәр'ьн. Ле нава готьнед хwәда нә өса бәрк'ьн. Гьлие хwә зу давежьнә пьш гөһе хwә. Әв йәк хәйсәте һ'әму мәрьвед дьлсахә, мәрьве нава т'әбийәтеда мәзьн буйи. Лазьм бу, wана щи бьләqиньн, wана мәщбуркьн, кө бьфькьрьн, wәки һәр кәс, һәр щьмә'тәк хwәхwа р'йа хwә вәдькә у бона wе йәке т'ө wәхта ед хәриб сәва wан тьштәки накьн у т'әне бь гьлийа бәрдьлиед хwәва р'йа кө ле дьгәр'ьн бәр мерьв ло дьдьнә өндакьрьне жи. Хәма к'е йә, тө хwәхwа готи һ'але хwә бьпьрси. Зьке т'ер, к'ө һаж е бьрчи һәйә?.

Усьве Хwәдо дьнһер'ә, wәки т'әмам мөкөр'ийа йәктийа хwә, сәрфьнйазийа хwә дькьн, иди беп'әрдә, ашкәрә wанр'а дьвежә, кө алик'арийа лазьм дькарә бьдә wан— һьн йа хөрәк, һьн жи йа сильһ'а. Әw дьвежә, wәки wан дәрәщәда хорт һәнә, wе һәр тьшти бькьн, кө һун wә'дәда бьстиньн. Т'әне һун һәрәк'әткьн у нәтьрсьн. Тьрс бьра дьле wәда һәвә, wәки һаж хwә һәвьн, ле нә өса, кө qөдумк'әвьн,дәсте wә wәнәвә. Демәк, тьрса хwәһ'әсине лазьмә, әгәр әw щәм

мәрьве, кӧ бона хирәт—намуса мьләте хwә дәрдьк'әвьнә ә'рафе мәйдане ,т'ӧнә, wәки ӧсанә һ'аша wә, бефә'мьн.

Һәма ишәв бьра чәнд мәриед wә һәр'ьнә гӧнде мала Р'әмо— Qӧбӧлдоре. Wьра we алик'арийа лазьм бьднә wә. Wәхта wә пьрсин, wәки к'е һун шандьнә?. Һуне наве мьн бьдьн, әва жи т'әлисма наскьрьнейә. Әw т'ьзбие хwәйә зив дәрдьхә, датинә сәр кӧлев. Гьшк хеләке кәр' дьбьн у малхе мале Ә'лие Ә'зо дьве фьланкәс, тӧ мә дьшини щәм wан мәрийа, wи гӧнди, ль к'ӧ р'оже се щара гази е хәриб дькьн Әw бьсӧрманьн, орт'а мә wана т'ӧнә, шур сафи дькә.

Усьве Хwәдо тӧ Усьвви, хwә дәстпенакә, бь избатийа, шә'дәтийа дьдә к'ьвш, wәки ә'шир баве ә'ширейә. Әwана гӧнәк'арьн, wәки дьжмьн бь зора шур бьрьнә сәр һ'әвандьнәкә майин. әм жи манә сәр анина дине кал—бава. Бьра әw чь дьхwәзьн бьһ'әвиньн, әм жи һ'әвандьна хwә дәсте хwә бәрнәдьн, әм жи кӧрманщи хәбәрдьдьн, әw жи, әм жи wан к'ьнща ч'әк—р'ьһ'ала хwәдькьн, чь кӧ әw. Стер'е мә жи һәйә, е wана жи, к'ьламе мә у е wан qә фарqи һәйә? Әм мьләтәкьн— бь дӧ һ'әвандьна, дьжмьне мә wан дәрәща дьдьнә хәбате. Нахазә әм һәвр'а бьвнә пьшт, әw мә п'арәвәдькә, мә мәр'а дькә дьжмьн, wәки wир'а һесавә пьшта мә бьшкенә. Нһа әм дьхwәзьн пьшта шкәсти бьщәбьриньн, Тӧ дьвежи әм дьжмьне һәвьн. Ле әва чәнд р'ожә әм чь хәвәрдьдьн, әм навежьн, wәки мәр'а йәкти, т'ьфаq лазьмә. Әм гьшк һәвр'а qайил дьбьн, паше wәхта щи те чаwа дьвежьн, готи т'ор'е бавежьн мә'сйа бьгрьн, әм ч'ә'ве һәв дьнһер'ьн, т'ор'чийа дьгәр'ьн. Wәлә, әме ишәв ван һәрдӧ лаwька бьшиньнә щие кӧ мьн готйә, бьра бьвьнә т'орчи у бәр ч'ә'ве хwә чь дитьн, бьра бен wәр'а гьликьн. Мәр'а амнайи ,ит'бар лазьмә. Әме әwе ә'сә һәма ишәв qазанщкьн. Лаwьке һәр'ьн—бен у һун гьлие мьн бьщер'биньн.

Усьве Хwәдо т'ьзбие хwә дьдә wан у дьвежә дә сйари зу һәр'ьн—wәрьн.

Ә'лие Ә'зо дьве бьра 4 сйар һәр'ьн оләщәхә, р'ева дьвә тьштәк бьвә, әw һәвр'а к'омәкбьн.

Һәр чар сйаре тә р'адьвьн дьчьн. Әвана бәр дәре мала гӧндики Qӧбӧлдоре 2хорте гӧнде щинар— гӧнде Фәqира дьвиньн. Әвана һәвр'а дькьн п'ьстә—п'ьст, һәрде жь гӧнде Фәqира дьвен, wәлә әва шәва 2 әм тенә вьра у һун дьвиньн нһа әм чь дьвьн. Wана wәкә 10—15 т'ьвьнг, 2 бар фьшәк дьбьрьн. Хортед жь гӧнде Шьмзе дьвен к'и wана дьдьн?. Дьвен, wәлә, әм wана нас накьн, ле мәрьвьнә һ'әйф тенә к'ьвше, дә ӧса һ'әйфьн, wәки ван тьшта дьдьнә мә,

кö бьра ви һ'əйамида надə бьре. Хортед гöнде Шьмзе вана дьqəтьн, бəрбь we мале дьчьн, ль к'ö готи сильһ'ə, хöрəк һьлдана. Əwана дури дəргə хортки бəжньбьльнди бəдəw дьвиньн. Йəки wир'а хəбəрдьда, һəй щарна наве wи һьлдьда, дьго— Мəщит бəг. Һəр чар хорт тöрöш накьн, wəки незиквьн, дьсəкньньн, wəки р'ьнд бала хwə бьдьне к'а Хwəде чь дькə. Эп'ещə wəхт əwана öса дьсəкньньн, һ'əта к'öлфəтəк дəрдьк'əвə дəрва. Əw ч'ə'в wана дьк'əвə, һəв нас дькьн. Əw к'öлфəт жи бона сильһ'а һатьбу, наве we Сəйран бу. Сəйран wана дьк'əнə, дьве, wəки чийə, һун qöдум к'əтьнə, нə мерьн, əз ве жьнанийа хwə һəйло жь гöнде мə — гöнде Һ'əщьре һатьмə натьрсьм, һун дьтьрсьн?. Лаwьк дьвен на, əм натьрсьн, ле һ'əwза хwə дькьн. Һəр чар хорт же дьпьрсьн, wəки һəвале тə т'öнəнə, əw дьвежə нə мьн гот əз т'əнемə. Хорт ч'ə'ве һəв дьнһер'ьн у щöлə'т дьк'əвьнə һ'əwше. Сəйран дьве һəла бьсəкньньн, əз wəр'а тьштəки бежьм. Йəки бльнд нав wандайə,наве wи Мəщит бəгə. Əw жь Ур'ьсете һатйə, жь эздие мəйə, гəлəки маqулə. Əw алик'ари бь сəрк'арийа wи тє п'арəвəкьрьне. Əве тə һ'əwшеда wи мəрьви, кö дурва дитьбун у жер'а дьготьн Мəщит бəг дьвиньн. Мəщит бəг бь дьловани wана qəбул дькə, наве wан щəм хwə дьнвисə у 20 т'ьвьнге т'əзə бь фьшəкава, 2 чəwал шəкьр wанр'а датинə, дьве, əwи мəрьве кö һун шандьнə вьра гəлəки сьлавкьн, паше бежьнə гöндиед гöндед майин жи wəки бен бона алик'арие.

Гöнде Qöбöлдореда т'əмам кöрманще сöнибун. Тə бьнһер'ийа əwана чаwа р'абубун хирəте. Бəр дəсте Мəщит бəге дьчун—дьһатьн. Һəр чар сйар вəдгəр'ьн. Əwана тен у бəр гьшка давежьнə Усьве Хwəдо, wəки мəрвəки жь Ур'ьс, наве wи Мəщит бəг бу, тö гəлəки сьлав дкьри, əw жь мəйə, тə р'ьнд нас дькə. Усьве Хwəдо дьве, е анинə жи, йе шандийə жи сəр ч'ə'ва. К'аре Мəщит бəге Ə'мəр аг'а сəр ч'əвавə. Гьшк дьнһер'ьн, wəки əw һəв нас дькьн, дьпьрсьн, wəки wə ль к'ö һəв дитнə?

Усьве Хwəдо дьве wəлате мəда т'əмам һəв баш нас дькьн. Əм һəр гав һəв дьqəсьдьн, т'ö фарqи орт'а мьлəтда т'öнə, һəр йəк сəр qьраре хwəйə. Мəщит бəге Ə'мəр аг'а кöр'аце Усьв бəге, жь мала сəрк'аре т'əмамийа эздие Пьшкавказейə. Һун дьвиньн, wəки qонаха wи мала кöрманще сöнийə, əw qə фарqие датинə. Дə һун, хортно, бежьн, к'а əwана һəвр'а чаwабун?. Хорт дьвен, wəлə, һəвр'а башбун. Усьве Хwəдо дьве, һ'ьлбəт, we һəвр'а башвьн, чьмки р'ожа хирəтейə. Шуре хирəта мьлəт феза шуре иманеданə. Йəке жи Мəщит бəг хwəндйə, нһа һəр гьшт wанр'а шьро-

вәкьрйә. Һәр чар хорт дьвен, wәлә, бьнәлиед гӧнд, wәки бәре нәдьхwәстьн әм бьдитана, әм бь qәдр qәбулкьрьн. Һәла мәр'а чәлqәмаст жи анин. Ә'лие Ә'зо дьве qәй һ'ьше wан һатйә сәре wан. Гьшк һәвр'а дьвежьн, wәки р'оже ог'ьрме гьран һ'ьше мерьв һе баш дьхәбьтә. Wи чахи мәри дост у дьжмьне хwә нас дькә. Щьмә'т иди һаж пе һәйә, wәки дьжмьне мә к'ийә, к'и мә дькә нава һ'але һесирие?.

Усьве Хwәдо Ә'лие Ә'зор'а дьве, wәки тӧ дьвини щаһьле мә шькьр, чьqаси сәрwәхтьн, иди дькарьн qәнщие—хьравие жәв дәрхьн. Мәр'а һ'ьшйарбуна мьләтие лазьмә. Шәр' хьравьн, Хwәде шәр'а нәдә. Ле, wәлә, мәри готи, йа Хwәде бежә, р'аст хәбәрдә, кӧ әви шәр'и хwәһ'сина мьләт эп'ещәйи зедәкьрйә. Иди һәр дәра дәрһәqа wе йәкеда хәбәрдьдьн, wәки хwә бьднә сәрһәв, т'әвайи мqати һәвьн, Әва чь нишан дьдә?. Әв беһ'әмди гәләка пьрса т'ьфаqдарийа мә пешда тинә, wе йәке,wәки әм гьшк гӧлие дарәкенә. Әм готи т'әвайи мьqати wе даревьн, wәки р'әһе wе нәенә бьр'ине, бона щьмә'та мә к'окбьр' нәвә. Әв пьрс йа мә гьшкайә, әгәр хирәта мә һәйә.

Гьшк дьвежьн, wәлә, гьлие тәйә, тӧ сәр ч'ә'вар'а һати.

Усьве Хwәдо сьве жь wи гӧнди дьчә гӧнде Ә'лька, паше гӧнде Зәрие, Базбуте, Кәвьрзойе дьqәсьдә, әw р'асти сәрк'аре ә'шира те. Һәр дәра пьрса хwәйкьрьн, йәктийа мьләт сәре гьлиабу. Мала Әмине Аһ'мәдда Усьве Хwәдо р'асти К'әләше мәйи Хwәдо те. К'әләше Хwәдо т'ьме ль wәлате Р'оме дьqәсьди. Qәдре wи щәм гьрәгьре ә'шире гәләкбу. Усьве Хwәдо у К'әләше Хwәдо шәвәке т'әвайи дьминьн. We шәве гьшка сәва шәр'е Ур'ьс—Р'оме хәбәрдьдан, дәнгбежа жи иди т'ера һ'ьше хwә пер'а гиһандьбун к'ьлам авитьбунә сәр шер', we шәве әw дьвьнә гӧһдаре к'ьламәкә ӧса:

Wәлат, wәлате Сәрәде...
Аг'ао, wәлате Сәрәде дьнһер'ьм, we бь йанә,
К'афьре Сйари Москов т'оп гьреданә, Мартелисе даве сәре ч'йанә.
Хера мала Хwәдер'а мьзгинийа хере бьһата ханьмар'а, бьготана 12 т'аг'буре Сйари Москов т'опраха Р'омеда һесир манә.
Wәлат, wәлато, wәлате Сәраде...

Wәлате Сәрәде чьqас хwәшә,
К'афьр Сйари Москов т'оп гьреданә, Мартелисе

даве ч'йае Р'эшə.
Хера мала Хwəдеда мьзгиникə хере бьhата ханьмар'а, бьготана 12 т'аг'буре əскəре Сйари Москов т'опраха Р'омеда нəхwəшə.

Ахао, wəлате Сəрəде гöла бинə,
К'афьре Сйари Москов т'оп гьреданə, Мартелисе даве дур дьхинə.
Хера мала Хwəдер'а мьзгиникə хере бьhата ханьмар'а, бьготана 12 т'аг'буре Сйари Москов wəлате Р'омеда дил гьртинə.

Һəйло баво, wəлате Сəрəде ч'əм у кани,
К'афьре Сйари Москов ə'рд у ə'сман т'əв hьлани,
мьн нəмайе к'ока wəлате Р'оме т'əвда ани...

Лаwьке бəрəвбуйи дьвен щан hа щан. К'əлəше Хwəдо дьве— кöл hа кöл. Т'əмам дьк'əньн, К'əлəше Хwəдо дьнhер'ьн. Əw дьвежə, wəки р'аст гот. Һун чьма щан hа щан дьвежьн, hун фə'м дькьн, wəки əwe к'ьламеда ньфьр'ийа к'е дькə у сəва к'е бəр хwə дьк'əвə?.

Гьшк дьвежьн дə к'ьламə, щамери хwəр'а дьвежə, дəнге wи жи хwəшə, əм хwəр'а дьбьhен.

К'əлəше Хwəдо дьве, wəки əм т'əмам баш заньн, кö Р'ома р'əш чь анийə сəре мə. Əм п'ирəп'ирə кьрьнə. Əве hан жи бона Р'оме бəр хwə дьк'əвə у əскəре Ур'ьс дьнəлə. Ле əва р'астə. Wəлə, нə р'астə, лома жи əз дьвем— кöл hа кöл. Ахьрəм готи баш заньвьн, wəки Ур'ьс, бе гöнə, ч'ьра həр чар qöлбайə, гəлəки р'ə'мə, херхwазə. Wəлə, бьлə, əм ль т'опраха Ур'ьс сəрфнйазьн, кəс мəр'а тьштəки навежə. Ле вьра, wəлə, hун т'əмам тьрса Р'ома дьзива həвр'а хəбəрдьдьн, чуйин—hатьна wə жи гьшк бьн щə'сусиеданə. Пəй аqасир'а эви тə жи əве к'ьламе дьстьре. Wəлə, əw к'ьлам нə йа готьнейə, нə h'əйфа Ур'ьс

Го дəнгбеж öса щие хwəда тəвзи, həр Хwəде занвə. Го иди лева wийə жорьн нəчу сəр йа жерьн.

Вьра хортəки ə'шира бəскание Мəh'мəде Qасо, wəки чəндəки пешда жь Суриае сəр синоре Р'оме, нава ə'шира дə'снийа hатьбу, дəстпе дькə хəбəрдьдə кö wьра к'ьламе öса дьвежьн, мəри нəбöхə, нə бьдə wана бьбhе, əw йəктийа мьлəт, h'ьшйарбун, hажхwəбуна мьлəт дьхöльqиньн. Əw дьвежə, wəки дəнгбеж нинə, ле к'ьламəк бира wиданə, əwe бь зарки бежə, hун бьбьhен к'а чь пьрс wеда тенə бльндкьрьне:

Ло, ло, ло, ахао....
Ахао, нәчә Р'оме, Р'ом хайинә, һәрр'о, һәргав
мә дьхапинә,
Мә хwәхwа ләв дьвә тинә, wәки т'aԛәт нав мәда
нәминә.
Аԛьл жи Хwәде мә стәндийә сәре мәда т'öнинә.

Әва шәр'а бона к'е ләв данинә?.
Әсмәре го П'әришане п'ор'кöр'е бона
ԛәлсбуна мә данинә.
Мә'нә диса һ'öщәта мәсәв—динә
Wәй ахо, wәй ахао, һаж хwә һәвә, Р'омә хайинә,
дхапинә....

Гьшк дьвежьн, wәки р'асти жи Хwәде мәрийа нәкә т'ор'а Р'оме. Ә. к'и ньзанә, wәки Р'омә хапхапокә, мә бәри һәв дьдә. Хорте дә'сни дьве дә, wәки әм заньн öсанә, wәрьн әм сәре хwә бьдьнә сәр һәв, һәв нәвьнә агьр—п'ишо, бьвьн йәк. Йәктийа мә, wәки һәвә, wәлә, досте мәйе жи п'ьр' вьн, дьжмьне жи сәр поч'а хwәда бьк'әвьн.

Һазьр бәгәмийа хwә дьдьнә гьли—готьне хорт. Усьве Хwәдо ша дьвә, wәки пьрса йәктийа мьләт, шькьр, иди т'абәте надә гьшка, хазма щаһьла. Щаһьл жи пәйһатие ньсьләта аһьльн, ахьрийа мьләт, хwәший wи wанва гьредайә. Әw wәкә 10 р'ожа нава эл—ә'ширед мәйә башԛә—башԛә дьгәр'ә сәрокед wан дьвинә, шеwьре т'әв wан дьдькә, дәрһәԛа алик'ариеда, кö бь дәсте Мәщит бәге дьбу, ә'шәрәтие дьдә. Щаһьлед гöндед майин жи дьшинә щәм Мәщит бәге, бь гьлики һ'ьшйарбуна мләт иди сәре хwә гьртьбу, лазьмбу, әw wаргöһези ԛәwинкьрьна йәктийа мьләт бькьрьна. Бона wе йәке жи иди шькьр, щаһьлед, кö дәсте хwә синге хwә дьхьстьн, һәбун...

Усьве Хwәдо бь ван бирубаwарийа вәдьгәр'ә Хнусе, wәки Ә'ли бьвинә. Р'ева әw диса гәләк мале ә'шире дьԛәсьдә. Диса әw пьрсе мьләтие, хwәйкьрьна нав—намуса мә тенә сәр зара. Усьве Хwәдо маләкеда шьке дьвә сәр мәрьвәки 70—75 сали, wәки чаwа дьвежьн һ'аша миза wи нәзәлал бу. Әwи финщанед ԛаwе дьбьрьн—данин у т'ьме бьн ч'ә'вада Усьве Хwәдо дьнһер'и. Усьв һаж хwә һәбу, ле мьнәт ле нәдьк'ьшанд ло ә'йнати wир'а дһа гәләки сәва йәктийа мьләт хәбәрдьда. Хорте пешбәр жи шьк бьрә сәр wи мерьки, wәки финщана ԛаwе бь т'әһәрәки, ч'ә'ве хернахази дьдә бәр Усьве Хwәдо. Фькьра к'ер'а дәрбаз дьбу, wәки әw финщана ԛаwе...?

Паше сәрhатийа финщана qawe ә'ла бу. Дәрhәqа ве йәкеда we he бе готьне.

Усьве Хwәдо те Хьнусе. Әw Ә'ли нава әскәре Ур'ьсда дьвинә. Чадьра wи башqә ледабун. Бав у кӧр' жь дитьна hәв т'ер навьн. Әwана т'әмамийа шәве хәбәрдьдьн, дәрhәqа h'әму нас у нәнасада Усьв hәй щарна жь дьле хwә дьгазьнә, дьвежә Ә'ли, wәки мала Мороф аг'ада йәки qawә бәла дькьр, әw мәрьвәки, т'әхмина мьн, нә р'аст бу. Әw hәвә—т'ӧнәвә щә'сусе Р'оме бу. Qawa дәсте wи мьн вәхар, wи чахида h'әта нhа дьле мьн дьк'ӧтә, ньзам чьма?.

Ә'ли, дьле хwәйи саг', дьве qәй мерьк тә хwәш нәhатйә, тӧ hерс буйи, лома ӧса дьле хwә дьгазьни, әзе нhа бежьм, wәки чае чекьн. Те чае вәхӧйи, we дәрбазбә.

Усьве Хwәдо дьпьрсе дьве, тә Мәщит бәг шандьбу wан гӧнда?. Ә'ли дьве, wәлә, әва мәhәкә Мәщит бәг wан пьрсава мьжулә. Нhа әз hивиемә, wәки бе сильh'е т'әзә, мә т'ьвьнге т'әзә стәндьнә, бьвә бьдә wан hасира бәлки карьбьн бь wана хwә хwәйкьн. Һ'әтани нhа иди мә 50—60 чәwал шәкьр жи дайә кӧрманще мә. Тен дхазьн, нәдейи навә. Wәлә, мьн генералр'а жи бона ве йәке хәбәрдайә. Әwи го бьдеда бьра бьвьн. Әwи жи дьгот, wәки wәхта wи шәр'и гәләк кӧрманще wә бәр дәфа Р'оме дьр'әqьсьн, р'адьвнә мьqабьли мә, hун ньkарьн wан сәрwәхткьн, wәки чи wан гьлийа нәкә'тийә, бьра хwә бьднә алики, мьqатие хwә бькьн. Әм дәсте хwә надьнә wан. Әме чь кӧ дәсте мә бе, али wан бькьн у мьн иди готйә әскәр, wәки щи—wаре кӧрманща нәдьнә бәр т'опа. Нhа лазьмә wана сәрwәхткьн, wәки Р'ом бь хуна wан дьхwәзә хwәр'а навәки qазанщкә. У wәхта щи бе жи we wana ӧса п'епәскьн, кӧ әw т'ӧ wәхта сәр h'ьше хwәда нәен.

Усьве Хwәдо дьве, wәлә , иди сәр h'ьше хwәда hатьнә, ле h'әйф дәрәнг. Wәлә, гӧндед ченд ә'ширада мьн бей генерал чь кӧ лазьмә готйә. Әwана иди we дәрәщеда дьфькьрьн. Ле диса лазьмә wанр'а бежьн. Мали ава we дәрәщеда Мәщит бәгер'а. Әwи хwәндийә, р'ьнд к'әтийә кьрасе щьмә'та мә у р'йа р'аст нишани we дьдә. Мәщит бәг дәwсгртие Ә'лие Усьв бу. Әwана бона мьләт ль т'опраха гәлә бьндәсте Р'омеда чь кӧ дәсте wан дьhат дькьрьн. Ә'ли Усьв ӧса жи чәнд щаhьл hини т'ә'әлиме әскәрие, шәр'е хwәхwәйкьрьне, п'арьстьне кьрьбун. Әwана ль гӧнда дьгәр'йан. Гӧнде мә h'ьшйар дьбун.

Усьве Хwәдо we шәве чәнд щара дьле хwә дьгазьнә. Дохтьре әскәриейи сәрәкә дермен дьдеда, гәрма wи дьпивә, ле сәрәдәрие эшә накә, двеже, wәки hерс нәвә, we п'акбә.

Усьве Хwәдо дьве дә wәрә р'ожа мьләте мә бьнһер'ә, гьлие генерал бьбьһе у һерс нәвә.

Ә'ли 3 р'ожа баве бәрнадә, жер'а ә'зәт—цӧльхе дькә, гьрәгьред әскәр к'еләке бәрәвдькә, әwана соз дьдьн, wәки Ә'ли пашд бьшиньнә Сөрмәлие. Әwана хwәхwа дьвежьн, wәки wедәре жи лазьмайа т'ьвдарәкдитьна щаһьлайә әскәрие фәрзә у wе дәрәщеда Ә'лие Усьве хәбатәкә аве хәбате баштьр бькә.

Усьве Хwәдо р'ожа wе вәгәр'ийа мал к'ефа wи хwәш бу. Әw р'ева дьфькьри, wәки чуйина wи бадьлһәwа нинбу — Р'асти гәләк гьрәгьре ә'шире мә һат, чаwа дьвежьн, ч'ә'в ч'әва шәрмдькә, wәлә, әwе һәма шәрма хwә бьвьнә йәк. Фькьра йәктийа мьләт wе р'оже шабун кьрьбу дьле wи. Т'әмамийа р'еда әw дьле хwә нагазьнә әw чаwа дьгьһижә мал пер'а нагьһинә, wәки сьлаве бьдә мале, ньшкева сәре wи дьгәр'ә, заре wи те гьртьне. Әw бь дәста дьдә фә'мкьрьне, wәки һ'али wи т'өнә. Әwи пер'а-пер'а дькьнә нава щи. Әw т'әне т'аqәт дькә щьмләке дьвежә: "Мьн готйә Ә'ли...".

Усьве Хwәдо һ'әта—һ'әтайе ч'ә'ве хwә дьгрә. Кӫла т'ьфаqа мьләт дьле wида дьминә.

Щаwа мьрьна wи дәстхwәда һәр дәра бәла бу. Кәсәки баwарнәдькьр, wәки йәки мина wи жи wе сәре хwә дайнә ах—бәре сар. Шех Бьраһим сәва wәфатбуна һ'ьзкьрие хwә гәләки бәр хwә кә'тьбу. Әwи дьгот, wәки пәй Усьве Хwәдор'а шехе wийе данавибә. У р'асти жи ӫса бу, сәбьра wи т'өнәбу, офо—офа wи бу, һ'ал теда нәмабу. Ле чьмки һәwари әwqас гәләкбун, әwqас шәwат бун лазьмбу бәр дьле wанда бьһатана. Әwана бьдана мьжулкьрьне, кӫ бь мьрьне чәлха мале ч'әп навә. Ә'лие т'ьмт'ела мала wи бьгәр'инә.

Шех Бьраһиме бь ве фькре хwә ӫса хwәйдькьр, wәки т'әмама т'әхмин дькьр, кӫ әw һьн аха—аха wийә, һьн жи һ'ӫсьне wи ӫсанә, кӫ хwә ӫнданакә. Бь һ'әмид хwә һәwари йар'а дәрһәqа ә'мре дьнйальке, ә'мре кӫ Хwәде дайә, Хwәде дьстинә, хәбәрдьда. Әwи жь п'ехәмбәра, һори—мәләка хәбәрдьда. Го дьгот, wәки дьнйа мьлк'е баве т'ӫ кәси нинә. Дьнйа п'ехәмбәрар'а жи нәмайә. Дьнйа нава һ'әжеданә. Әwе чьqас у чьqас ньсьләт, дәwләт, п'адшати дитьнә у дәрбазкьрьнә. Т'әмам бунә биранина дироке. Wәлә, бьлә, Усьве Хwәдое жи бь шӫхӫле хwәйи мьләтп'әрwарие, щӫлә'т у мәрдийа хwәва бь дироктийа һ'әwаск'арва бира ньсьләтада бьминә. Шех Бьраһим һәwарйар'а гьли дькьр, wәки мәри к'ижан дәрәще һьлтинә, тӫ кемасие wи навинә, а, әва мәрийа чәтьн те. Wәки йәки мина wи ч'ә'ве хwә бьгәр'ини,

нəгəр'ини те дəгмə бьвини. Һəй, фəлəка хайин. тə йəки минани Усьве Хwəдор'а жи нəдуманд. Əw жи һат чу, əw бу һива бьнə'wьр. Əwe бь херхазийа хwə, бь дьлованийа хwə wəхта дəме чəтьн бона мьлəт бьвə мəсəла жеһатьнс. Əwe һəй щарна мина Һиве жь бьн ə'wра дəрк'əвə у т'əмамийа щаһьлтийа хwəва бе бəр ч'ə'ве wан бьсəкьнə, ед кӧ we дəме əwи фькьра хwəр'а дəрбазкьн. Əwe щӧлə'тьвьн, к'аре хwə баш бькьн — эгəр нава һ'але чəтьндавьн жи. Əwe һəвр'а бежьн, һəлана бьдьнə һəв, wəки чьма əм нə ньсьлəта Усьве Хwəдонə, əм һьнəки wи нəчунə, wəки чəтьнайед ə'мр алт' нəкьн?.

Усьве Хwəдо пəй мьрьнер'а жи бубу мəсəла же һинбуне, мьлəтп'əрwарие. Сəр шина wи гьшка дьготьн, wəки лазьмə позе мə бьшəwьтə-- һе т'ьфаqбьн, һе баш бьхəбьтьн. Наве Усьв навəки һ'ьзкьрийə. Əwи т'əне бь һəвгьртьна мьлəтва дькарьн бльнд хwəйкьн, чьмки əw мəрəме wибу. Аwа хəбəрдьдан т'əмама. Əwə һ'əзьнибун, дьле гьшка дьшəwти, чьмки qəнщие wи сəр т'əмама һəбун. Шех Бьраһим нəдьсəкьни— дьчу—дьһат, һа хəбəрдьда, мəсəлə, гьлие кал—бава данин. Wəки мьрьн йа мə гьшкайə, дəст начə бəр we. Əwи дьгот.

— Һ'əзар сала дьневи,
Нава зер' зьвда хьневи,
Тӧ wəзире дьневи,
Тӧ мир Мьсьре ви,
Те диса р'ожəке меване qəбьреби.

Мьжулие wа wəхте биранина мəрьвед ə'йан дькьн.

Щаwа мьрьна Усьве Хwəдо ль гӧнде Алачалуе бəрəв кьрьбун т'əмамийа гьрəгьр—сəрк'аред эл--ə'ширед мə. Жь wəлате Ур'ьс гьрти һ'əтани Иране, Т'урк'иае, Ираqе.

Бона дəфьнкьрьне к'омəкə мəхсусə жь мəрьвед wи чахийə һəрə бəрбьч'ə'в һаьтбу т'əшкилкьрьне. Т'əви wе дьбун сəрк'аре т'əмамийа эздие Пьшкавказе Усьв бəге Һ'əсəн аг'а, кӧр'апе сəрк'аре т'əмамийа к'ӧрде мəйə бьн бандур'а Ур'ьс Һ'əмид бəге Ə'вди аг'а, мьлк'əдаре Р'əwанейи мəзьн Габриел аг'а, дəwлəтие бажаре Идре Мартирос аг'а Канайан, Хачатур аг'е Васил аг'а, сəрк'аре щəлалийа Ə'лие Мирзə, дӧ сəрəqӧмандаре əскəре Ур'ьс

Бəр дəре р'ə'мəти бəйраqа дəwлəте дардакьрибу. Сəһ'əте щарəке 2 əскəр бəр т'абуте кəр'—лал дьсəкьнин. щьмə'т ӧса һатьбу, wəки гəлəка һəв наснəдькьр. Пе бльндхəбəрданоке Усьв бəге Һ'əсəн аг'а, Һ'əмид бəге Ə'вди аг'а, Мартирос аг'а, Хачатур аг'ае Васил аг'а хəвəрдьдьн. Əwа-

на сәрхwәши дьданә щьмә'те у бәр дьле wеда тен. Әwана әмәке р'ә'мәти дьшекьриньн бона qәwинкьрьна һәләqәтие щинартие, гӧндиа, мьләт.

Һ'әмид бәг дьвежә, wәки вьр wада т'ьфаqа мә, йәктийа мә готи һе башвә, һе qәwинбә бона хатьре биранина Усьве мә. Щьмә'т шине дькә. Щьмә'т мәзьнә. Әw әwләде хwә qимәт дькә. Усьве Хwәдо к'әтьбу кьрасе щьмә'те Шин гьранә, һәр йәк бона дьле хwәйи кӧли—кован р'ә-һ'әткә, гьлики дьвежә, һәр йәк мәсәләке жи ә'мре мәрьве мәзьн, п'ехәмбәра, сәрәкqӧмандаре дьнеә'йан, ша у п'адша тинә. Ле кӧр'апе Усьве Хwәдо, кӧр'е п'әләwан К'әло, Qади ньзанә чь хwәлие сәре хwә бькә, хwәр'а дьвежә, дьлувинә, һесьра дьбаринә у иди тәйах накә, газьне хwә р'ә-бе жорьн дькә, дьвежә, wәки мала Хwәде хьравбә, һәй, чь ани сәре мә?.

Шех Бьраһим дьвежеда— Qади аг'а, Qади аг'а, ӧса нәвежә, бәр мала Хwәде хwә гӧнәк'ар мәкә. Ә'щеве дһа мәзьн дьвьн. Qадие К'әло дьвежеда, wәки, шехе мьн, тӧ чь дьвежи?. Йәки минани Усьв мьрйә, иди ве йәке мәзьнтьр чь һәйә? Шех Бьраһим дьве, әз һ'әйран, дәрд сәр дәрдар'а һәнә, т'аве хwә бинә, р'астә бьрин к'урә, ле чь фәйдә, сәре һатийә бьр'ине иди нае к'ьр'ине.

Wәхте шина Усьве Хwәдо го Хwәде т'әбйәт жи дгьрийа. Дӧ щара го wи һ'әйаме пайизе ә'wр дькьнә гӧр'ин, баран те. Паше го wәкә р'ә'ма дьле wи һәwа ӧса хwәш бу, wәки т'әмама дьгот, кӧ т'әбийәте жи һежа шина wи кьр, нһа жи бәшәрхwәш әwи вәр'е дькә, дькә меване хwәлиа хwә.

Wәхте т'абута шере Хwәде һьлтиньн т'әмам р'абубунә т'әмаша һәспе wи — К'уви. Го К'уви ӧса һесьр дьбарандьн, ӧса дьбарандьн, wәки гәләк һ'але wир'а дьгьрийан. Го әw жь т'абуте нәдьqәтийа, дькьрә һ'ирә—һ'ир', пекол дькьр, т'абут биндькьр у щарна ч'ә'ве хwә дьгьртьн, минани мәриа хwәва дьчу. Гӧ һ'әтани гази нәкьране — Ку'ви. К'уви, ч'ә'ве хwә вәнәдькьр. Әwи шинәкә нәдити кьр. Әw чь wи дькьр бу мәсәла ит'бара һәспе кьһ'ел, әwи сйаре хwә фә'мдькьр. Го т'әне зьмане wи т'ӧнәбу, wәки хәвәрда. Һ'әспе ӧса, к'ӧбарийа сйаре хwебун у wәхта нав—нишане сйаре wан дьдьн, ӧса жи әw бир данин.

Зәйт'уна К'олоз дьньват, щьмә'те дьготе, wәки бежә, бежә, иро р'ожа пәсьнандьнейә, кәс газьна тә накә.

Гәлие Щӧлгә бәрбь р'ойә,
Аләчалу бәрбь р'ойә,

Афисере дәwләте сәр щьнйазе
баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре К'уви сәкнинә
зо бь зойә.
Иро щаwа мърьна баве Гоге, кәке Ә'ли бәге, сйаре
К'уви данә эздихане, мала К'оса бе мьрйә т'ели
Усьве Хwәдойә.

Гәнме Алачалуе буйә фьрикә
Ве сьве К'уви бьн баве Гоге, кәке Ә'ли бәгеда тейә
фикә—фикә.

Һәр ке гава пьрса баве Гоге, кәке Ә'ли бәге жи мьн
дькьн, әзе бежьм чуйә Т'ьвлиса кавьл, т'әрәфа
нәмесникә.
Дә ло ,ло, ло аг'а, р'авә, щьмә'та тә гьранә, бей
тә навә....

Го Хwәде wәхта К'уви наве хwә дьбьһист минани мәрийа сәре хwә дьһ'әжанд, незики Зәйт'уне дьбу, диса дьчу бәр т'абуте дьсәкьни. Го Хwәде кәсәки ԛемишийа wи нәкьр, дәсте хwә нәдае һ'әтани т'абут һьлдан.

Го әwи жи дабу пәй т'абуте һ'әтани мәзәла чубу. Wәхта т'абуте дадьхнә т'ьрбе, әскәре Ур'ьс гӧлла нава һәwеда бона һӧрмәта Усьве Хwәдо бәрдьдьн. К'уви го, ә'рд п'екол кьр у нава щьмә'те дәрк'әт чу у нәһатә хане. Го Хwәде дьготьн, wәки әw т'әркәсәри дьне буйә. Ле шьване гӧнд гьли дькьн, wәки әw гәлие Щӧлгәданә, ч'ә'в мәрьва дьк'әвә, дьр'әвә. Әw гәләк wәхт wи һ'алида бу, һ'әтани Һ'әсәне Хwәдо у Ә'т'аре К'әло дьчьн т'имар дькьн, бәр дьгәр'ьн, тиньн.

Щаwа мърьна Усьве Хwәдо дьдьнә кӧр'е wи Ә'ли. Ә'ли һ'әтани те нагьһижә щьнйазе wи. Әw гьрәгьре әл—ә'шире, Мартирос аг'а, Хачатур аг'а, писре Усьве Хwәдо Т'атос, һәwарийава дьчә сәр т'ьрба баве у дькә ахин, wәки тә готә мьн... шех Бьраһим, т'әмам же дьпьрсьн, wәки Усьве Хwәдо жи готйә, wәки Ә'ли занә. Тӧ ве бьрина хwәки, те мәр'а бежи, к'а тӧ чь зани. Ә'ли дьве, э, т'әзә әзе чь бьжьм, дәсте мьн чуйә. Ьло жи (кӧр'е Усьве Хwәдо гьшка малда жер'а дьготьн Ьло) т'ӧнә, әwе дьн жи гор'—гор'и буйә. Wәлә әзе wәр'а бежьм. Ле нһа на. Нһа әзе, һун бьбахшиньн, һьнәки Ьлор'а "хәбәрдьм„, гази wи бькьм. Әгәр р'ӧһ'е wир'а ә'йан дьвә, хwә башә.

Әw һесьра дьбаринә, ч'ә'ве хwә дьр'ежә, шина хwә готьна wә дькә у дәве хwә дькә келка wи, дьве — ах, мала Мороф аг'ада тә шька хwә бьрбу сәр к'е, р'аст бу. Әw гәвәркьрьнә.

Ах, һəй wax, мала мьне.

Тö жи буйи шə'h'иде дьжмьне дьне. Гьшк дьбьhен, дьфькьрьн, wəки тьштəк анинə сəре Усьве Хwəдо, кö Ə'ли öса хəбəрдьдə, öса дьвежə. Əw наве дьжмьне дьнйае hьлтинə. Э, Хwəде, дьжмьне дьнйае т'əне Р'ома р'əшə.

Wəлə Хwəде вьра тьштəк həйə. Р'оме ə'щевəк анийə сəре Усьве Хwəдо. Һəмьк бəреда əw пəй Усьве Хwəдо к'əтьбу бона, кö əwи т'ьфаqа мəлəт дькрə йəк, сəва мьлəте хwə дьфькьри.

— Wəлə, бьлə, нава мьрьна Усьве Хwəдода т'ьлийа Р'оме həйə. Ле чь т'əhəри? Əw Ə'лие кöр'е wи занə у дьве əзе wəр'а бежьм,— Хачатур аг'а, Мартирос аг'а, Һ'əмид бəг, Усьв бəг, Ə'лие Мирзə, Костан аг'ае кöр'е Габриел аг'а, жь Ə'нт'аве чəнд лаwькед жь мала Сари Сьлеман аг'ае сипки həвр'а дьготьн.

Ле wи чахи шех Бьраhим у Qадие К'əло лева хwə дьгəзьн. Фькьрəк дьле wанр'а дəрбаз дьбу, wəки чьма бəр шое п'ор'е Усьв wəшйан? Əwана жи hьвйа готьна Ə'ли бун.

Сəр мəзəл вəдьгəр'ьнə мал. Нен датиньн. Сəр нен диса Ə'лида дьк'əвьн, wəки бежə. Ə'ли дьве нə мьн гот, əзе бежьм. Һун нане хwə бьхöн. Əзе hьнəки h'ьше хwə сəре хwəда бəрəвкьм, к'а мьрьна Ьло h'ьш сəре мьнда hьштийə? Əзи мьримə, ч'ə'лнəкьримə?

— Һун нане хwə бьхöн,— Ə'ли дьвежə у гöh бьнə сəр мьн.

Əз Хьнусе бум. Ьло hат, т'əмамийа шəве жь wан ə'шире мə, хəбəрда, к'ижана qəсьди бу. Дə хəбəрдана ьло т'əви wан we чьбə?. Һун хəйсəте wи заньн. Т'əмам дəрhəqа йəктийа мьлəтдабу. Тö навежи бəри чуйина Ьло ль мала Моров аг'а, Р'оме пьсмамəки wан р'öшəткьрьбу, готьбуеда, тö текə фəсале жə'ре бьде.

Wəхта Ьло дьвə меване Мороф аг'а, əв щамера гəлəки qəдре wи дьгрə, готьна wə höрмəте дькə. Щамери hаж qəлпи—фəне пьсмаме хwə т'öнəбуйə. Ле Ьло готə мьн, wəки əwи шьк бьрйə сəр мəрьвəки 70—75 сали, wəхта əwи финщана qawe дабу wи. Əw бьн ч'ə'вада Ьло дьнhер'ə,

Ьло, дə hун заньн, зу мəрьв нас дькьрьн, т'əхмин дькə, wəки h'аша, миза wи нəзəлалə. Ле чь бькə, меванə, сəва наве дьне дəнге хwə накə у qəт фькьра wир'а жи дəрбаз навə, wəки мала аг'ае насе wида, дькарьн тьштəки текьнə нава qawe.

Нhа бьбьhен, к'а əв йəк щаwа вəдьбə. Ьло готə мьн, wəки пəй вəхарьна qawер'а, h'əтани нhа дьле wи дь-

к'ötə. Wələ, мьн жи готе, qəй тö һерc буйи, wəстиайи. Фькьра к'ер'а дəрбазу дьбу, wəки əwи сəбави, заре мьн нагьрə, əз бежьм жи, жə'р т'əви qawe кьрйə. Əва wa ə'йан дьбə. Wəхте щаwa мьрьна Ьло бəла дьвə, əви тə, наве wи, и, qə ньзаньн у нахwəзм бзаньвьм жи, пəсьнə хwə дьдə, дьве, wəки мьн öса кьр, кö кöла йəктийа мьлəт дьле wида һəр'ə гор'е. Тö навини һатйə дəwлəта Али-Озман у чь хəвəрдьдə, хəвəрдьдə, wəки бьвнə т'ьфаq? Һьла бе чи тə мə, wəлате мə к'əтйə?. Дə һəр'ə, тə хwр'а дит. Wəлə, мьн öса ле вəда, wəки дьвежьн, анщах гьһиштйə мала хwə. Wəлə, готи р'ева бьмра, ле вьра бəхте wи анийə, чуйə бəр хwəдане хwə льнге хwə дьрежкьрьнə.

Го нəмəрьве, нə жь мəрьва əwqаси хьравбу, wəки ч'ə'в нəбари кьрйə, кö Ьло саг' гьһиштйə мал.

Wəхте Моров аг'а ве йəке дьбьһе, го, бе бьбə'щə. Əw т'ьвьнге һьлдьдə дьдə пəй, ле дькə гази, ло к'əлбе кöр'е к'əлба, дəсте тə щаwa чу, тə жə'р да йəки минани Усьве Хwəдо. Нə əwи бона т'фаqа мьлəт сəре хwə дьда?. Мороф аг'а 2 гöлла бəри дьдеда. Гöлләк зəнда wи дьк'əвə. Əw дьр'əвə мала хwə, дери сəр хwə дадьдə. Кöр'е wии мəзьн ге, дьве əв чь һ'əwалə?. Дйа wи һəр тьшти жер'а дьвежə. Əви тə р'адьвə бəри баве хwə дьдə, мал дəрдьхə, дьве к'е тö һинкьри, һəр'ə бьгьһижə wан. Вьр wада тö иди нə баве мьни, тö шəрма р'уе мьни. Qомси дьр'əвə щəм ширəтк'ар, һəландаре хwə—звтие Р'оме. Əве тə жи р'ьнд пьрс—пьрсйара же дькьн, гьлийа ле дəрдьхьн у дьвьн дарда дькьн. Бəри дардакьрьне дьвежьне, wəки тə бь чəнд qöреш п'əра гьрəгьрəки мьлəте хwə кöшт, wəлə, те мə хwə бькöжи, бькöжи, е минани тə бьра нава т'ö мьлəтида т'öнəвьн.

Əва гьлийа Мəщит бəге мəйи Ə'мəр аг'а ль Хьнусе, wəхта нава wана вəгəр'ийа, мьнр'а гот. Мьн щаw сəр Мороф аг'ада шанд. Го Хwəде əw щамер жи кə'тйə орт'а дö кəвьра, мьрийə, ч'ə'лнəкьрийə, ч'ə'в һəвал һогьра нак'əвə, жь наве „qомси—хайинтие" хwə дьпае. А əва жи мəсəла готьна Ьлойə, wəки Ə'ли занə.

Шех Бьраһим, Хwəде Һузо, К'əлəше Хwəдо, Qадие К'əло, лаwьк дəсте хwə чока хwə дьхьн, дьвен лома п'ор'е Усьв бəр шое т'əмам wəрйан.

Гьшк дьвежьнə Ə'лие Усьв, wəки һ'əйфа мə те wе һ'əйфе, кö Əwи щə'суси гəло qə диндара Усь нəньһер'и, чаwа qемиш кьр, дəсте wи чаwа гəр'ийа əw йəк кьр. Ле алие дьнеда тö у əм гьшк к'öбарьн, бь наве баве тəва, wəки бу шəһ'иде бона т'фаqа мьлəт. Мəрьве кö бона мьлəте хwə сəре хwə дьдə бəр ах у бəре сар нəмьрийə. нəмьрийə....

ШӘҺ'ИДЕ БОНА ДОСТИЕ

Ә'ли, wәхта жь Хьнусе нава шер' те бона мьрьна Усьве Хwәдо иди вәнагәр'ә, әw диса дәстбь к'аре хwә дькә. Әw р'йа баве хwәда дьчә, р'йа йәктийа мләтда. чаwа сәрк'арәки Сөрмелиейи нав у дәнг т'әви гьрәгьра Һ'әмид бәге, Усьв бәге, Мартирос аг'а, Хачатур аг'а, Чәркәзе Әwло, Щәwе Шәwеш, у гьрәгьред майин р'адьвә--р'удьне. Әвана әw мәрьвбун, wәки бь дьл у щан qөльхи щьмә'те дькьрьн у һәрәк'әте хwә хәрщдькьрьн сәва хwәшийа гөндийа, сәва ль гөнда сазкьрьна qәwле ә'мржийинейә лазьм. Ә'лие Усьв т'ьм—т'ьм дьчу Р'әwане мала Габриел аг'а.Көр'е Габриел аг'а Костан аг'а һәвле Ә'ли бу. Әwана т'әвайи чәнд щара ль шәһәре Т'влисе qәсьдибун у р'асти мәрьвед wьрайә сәре песәкьнийа һатьбун. Ә'ли хwәстьбу, wәки пьрса вәкьрьна мәк'т'әбе ль гөнде баве хwә бьдә ләзкьрьне. Һәла һе зендитийа хwәда Усьве Хwәдо әв шөхөл дәстпекьрьбу, ле мәрәме wи нәһатә сери р'уе мьрьна беwә'дәда. Ә'лие көр'е wи сәр wе мәтрәфе бу, wәки хwәстьна бәве хwә миасәркә. Ле, бәле, пьрса мәк'т'әба, дәрсдарада алик'арийа т'әшкиләтед дәрәща хwәндьна щьмә'те лазьбу, п'әрә бона wана Ә'ли тер'а дитьбу к'иси мала баве хwә хәрщкә. Ль Т'лфисе соз дьдьнә wи, wәки wе зутьрәке 2 дәрсдара у к'т'ебед лазьм бьшиньнә сәрwертийа Р'әwанейә хwәндьна щьмә'те. Ә'ли у Костане Габриел аг'а вәдьгәр'ьнә Р'әwане. Р'әwанеда дьвежьн, wәки ве гаве һәла wе мәщале wан т'өнәнә алик'арие бьдьн. Һивийа Т'лбисенә. Әwе чь кө wәр'а соз данә, чаwа шандьнә бьн бандур'а мә, әме wәр'а бьшиньн. Ә'лие Усьв вәдьгәр'ә гөнде хwә. Ле бәри һатьна хwәйә ль гөнд дьвежә Костан аг'а, wәки т'ьме сәрwертийа хwәндьна щьмә'те бьqәсьдә, пьрсева мьжулбә.

Wәхта Ә'ли те Алачалуе, дина хwә дьдеда Ә'рәбе Шәмо (Шамилов) виайә мала wанда р'уньштийә.

Ә'ли дьве, wәйи тө сәр ч'ә'ва һати, тәйре бьмбарәк, әз жи йәки минани тә дьгәр'йам, чь тьштәки башә, кө тө хwәха п'е хwа һати. әвана бәреда һәв нас дькьрьн. Ә'рәбе Шәмо көр'апе мала шех Шә'мобу. Әв маләкә навә нишанә, маләкә хwәйә дьм—дәзге мләтиейә беqөсур. Шех Шә'мо шехе

шехобәк'ьра бу, мәрьвәки занә, хәбәрхwәш, ч'ә'вvәкьри. Ә'рәбе Шәмо жь Qәрсе hатьбу мала Усьве Хwәдо. Wьра орт'а wи у малапане wи ләвк'әтьбу. Әwи апе хwә— Сәфо, кöштьбу у р'әвибу, хwә мала Усьве Хwәдо гьртьбу.

Ә'лие Усьв дьвежә Ә'рәбе Шәмо, wәки тә тьштәки баш нәкьрйә. Ә'рәб дьве, щамеро, хwә мьн әw нәдькöшт, т'ьвьнг дәсте мьнда ачьрмиш бу. Голлә ле к'әт. Әwи нә да нәстәнд. Hha мьн хwә авитийә бәр бәхте мала wә. Р'ә'мәтие баве тә т'öнә, тöйи малхе мале, гьлавие эле, чаwа дьхwәзи öса бькә. Ә'лие Усьв дьк'әвә к'ьр'е Ә'рәбе Шәмо, дьве әз чаwа бьхwәзьм öса нькарьм бькьм, тә мәрьв кöштйә, готи тә т'әслими дәwләтекьм. Әз мәрьве диwанемә, изна мьн т'öнә фьраре минани тә мала мәда хwәйкьм. Тö р'әвийи, тә маләк бьрийә бәр мират'е. Hha тә дьгәр'ьн. Әзе сьве тә бьвьм бьдмә дәсте wан мәрьва, ед кö тә дьгәр'ьн. Тö готи гöне хwә бьк'шини.

Ә'рәбе Шәмо wәхта ван гьлийа дьбьhе, зьраве wи дьqәтә, нан бәрда начә, бе h'әмди wи hесьр ч'ә'ва тен. Бона hесьре хwә нишан нәдә,дәстпе дькә ч'ә'ве хwә мьздьдә, wәки Хwәде гьрави, әw hесьр жь мьзданенә, кö ч'ә'ве wи тен. Ә'ли Усьв дьве тö чьма нен нахöи?. Ә'рәбе Шәмо хwә öнда накә, дьве, wәлә, әзе чь нане тә бьхöм, wәхте те мьн т'әслими диwанеки, qә мәрьв нане дьжмьна дьхwә?.

Ә'ли дьк'әнә, дьве, Ә'рәб, әз wәки дьжмьне тәмә, тö чьма hати мала мә? Ә'рәб, дьве, h'әйран, wәхта р'ожа тәнг, h'аша мәрьв йаре дйа хwәр'а дьве баво. Мьн хwә тә, наве тә, мала Усьве Хwәдо гьртийә ,ле тö дьвежи әзе тә т'әслими дәwләтекьм. Wәлә, әз нане тә лома жи нахöм.

Зәй'уна К'олоз сәр дәнге wанда те. Әw бәр дьле Ә'рәбда те, дьвеже нане хwә бöхә, Ә'ли дьк'әвә к'ьр'е тә. Ә'рәб дьве тö Хwәдеки, тö р'аст дьвежи?. Зәйт'уна К'олоз дьнhер'ә, wәки Ә'рәб бәр хwә дьк'әвә, р'әнге хwә авитйә, дьве әз wи Хwәдейкьм, әз р'аст дьвежьм. Чьма тö h'әта нhа хöйсәте Ә'ли ньзани, әw мәрийа дьщер'бинә, к'а h'öсне wан чаwанә. Ә'рәбе Шәмо к'ефа хwә хwәш дькә у т'әви Ә'ли дәстпе дькә нен дьхwә.

Пәй hьлдана т'әхтәр'а Ә'рәбе Шәмо дьвежә Ә'ли дә бежә, qә хәма мьн бу, wәхта тә го әзе тә т'әслими диwанекьм, әз чаwа мерьм?.

Ә'ли дьве нә тә тьрса нан нәдьхар, нан бәр тәда нәдьчу, Ә'рәб дьве нә мьн тәр'а гот, wәки әз нане дьжмьна нахöм. Ә'ли дьве, э, баш тö wе мә'не дьгьри, ле тә чьма р'әнге хwә авитьбу, бона hесьре хwә вәшери, тә ч'ә'ве хwә мьздьда.

Ә'рәбе Шәмо го öса дьк'әнийа, wәки от'аха к'еләке

Зӧрбе Т'әмо, Әсе Озман тен, дьвежьн, шех тӧ чь дьк'әни, дьнйа дәнге к'әне тә h'әсйа. Ә'рәб дьвежә wана, wәки чи wә мә нәк'әтийә, hун hәр'ьнә шӧхӧле хwә. Әwана жи Ә'рәбе Шәмо р'ьнд нас дькьрьн. Һини hәв бубун, дьк'әньн у дәрдьк'әвьн. Ә'рәб диса дьсәнә, у дьвежә Ә'ли, демәк, тә hесьре мьн дитьн у qәстбәндә диса дьк'әти к'ьр'е мьн. Ә'ли дьве бәхте тә ани Зәйт'ун зу hат, wәлә, мьне ӧса бькьра, wәки тә к'ӧме хwә hьлда бьр'әвийайи, мә жи пар'а бьда ду тә, бьгота— бьгьрьн hа бьгрьн.

Ә'рәб дьве Ә'ли пела чуйи мәри пәй нак'әвә. Мәсәла щьмә'тейә, кӧ баве тә сйара кӧшт йан пәйә, дьвен к'е кӧшт иди пәй нәк'әвьн. Hhа йа мьнә иди пәй нәк'әвә, апе мьни р'ә'мәти hатйә кӧштьне. Wәрә бьра йәк нәвә дӧда, Wәлә, лаwьк мьн бьгьрьн, wе мьн бькӧжьн. Дәwләт мьн бьгрә, wе мьн сргуни Сибирекә. Wәрә р'еке мьнр'а бьвинә.

Ә'лие Усьв дьвежә Ә'рәбе Шәмо, wәки тә хwәхwа wе 2 р'е дитьнә, хwәхwа qьраркә, ка к'ижан р'е тәр'а дәст дьдә. Әзе wәкә hәрәк'әте хwә али тә бькьм. Ә'рәб дьве, дә ӧса нәвежә, ло, тӧ диса дьк'әви к'ьр'е мьн. Ә'лие Усьв qә гьлики жер'а навежә, гази нәфәра дькә, wәки зьлфа биньн, әw у Ә'рәб бьлизьн. Ә'рәбе Шәмо диса ньqьле хwә сьст дькә, бей дьле хwә зьлф дьлизә, wәхте листьке hәй дьвежә Ә'лие Усьв дә р'еке бьвинә. Ә'ли жи дьвежеда щамеро, тә wе дәwса йәке 2 р'е дитьнә, тӧ чь жь мьн дьхwәзи, зьлф бьлизә, тә да дәр. Ә'рәб 2 сьрйа дьлизә паше хwә дьдә hеч'е, wәки сәре wи дешә. Ә'ли гази дькә, wәки дӧ финщан qаwә биньн. Ә'рәб бәрхwәк'ти дьве тә чаwа кьр, дә р'еке пешийа мьнхә. Ә'ли дьнhер'ә, wәки h'але wи т'ӧнә, бәр дьле wида те, дьк'әнә, дьве Ә'рәб, Ә'рәб, р'йа кӧ әзе пешийа тәхьм әвә— тӧ hати мала мә. Вьра кәсәк нә wе карьвә, нә жи wе бьщер'бинә, сәр тәда бе. Те вьра вн, к'әнге дьле тә хwәст, те hәр'и.

Hhа wәхта әз дәрда hатьм мьн тӧ дити, мьн гот, wәки әз йәки минани тә дьгәр'йам?. Ә'рәб дьве— әре. Ә'ли дьвежеда, wәки әре, дә нhа бьбьhе әз чь дьвежьмә т- Ьло сахийа хwәда гӧндийар'а соз дабу, wәки wе к'иси хwә мәк'т'әбе вәкә. Дә тӧ зани чь бу, чь qәwьми. Мәк'т'әб вәнәбу, дәрсдар, к'т'еб т'ӧнәбун. Hhа тӧ дькари дәсдарие бьки. Әве от'аха мәйә hана, әзе т'әслими тәкьм. Әме мәщала теда сазкьн, тӧ дәрса бьди зар'а. Иди пәй дитьна р'йа— мйа нәк'әвә, хwәр'а дәрсдарие бькә, бь дьле хwә р'авә— р'уне.

Ә'рәбе Шәмо готьна wир'а qайил дьвә у дәстбь шӧхӧле хwә дькә.

Го эвар—эвар жи әw у Ә'лие Усьв т'әвайи дьчунә п'ош та әскәре Ур'ьс һ'әтани нишәв wьрабун. Щарәке Әмьре Усьв го мьн готә Ә'рәб, wәки һ'әтани нишәв тӧ п'ошта әскәре ур'ьс чь п'ешәйи?. Ә'рәб щаwa wи дабу, кӧ те нһа бьвини, дәнге тәва бе.

Го Хwәде паше дәнг сәр мәда һат, wәки Ә'рәб буйә партизане сор, т'әви шәр'с мьqабьли п'адше дьвә.

Ә'ли Усьв бона мәк'т'әбе диса дьчә Р'әwане. Әw у Костан аг'а ль сәрwертийа хwәндьна щьмә'те дьqәсьдьн, пьрспьрсйара дькьн, к'а чаwa бу дә'wa wанә к'т'еба, дәрсдара. Wьра щаwa wан дьдьн, wәки р'уе шер'да һәр тьшт т'әвһәв буйә. Готи һьнәки сәбьркьн. Ә'ли дәрһәqа Ә'рәбе Шәмода дьвежә wан. Әwана дьвежьн, дә әwи бьгрә, бәрнәдә. Әw дькарә дәрсдарие бькә. Бьра зар'а йолә бьвә һ'әтани чька Хwәде чь дькә.

Ә'рәб зар'а бәрәв дькә, бь дәстньвисар дәвт'әрәкә минани әлифбае чедькә у бь wе wә'дәки бьч'ука йоләдьвә.

Т'әмам һивийа вәкьрьна мәк'т'әба р'әсми бун. Ә'лие Усьв бона хатьре баве дьләзанд ә'сә әwе вәкә.

Гәләк пьрсед мьләтә майинә нәсафикьри һәбун, wи wәхти йа фәрз у лазьм әw бу, wәки алайа кӧрманщиейә баш, бь т'ә'лиме әскәриейә wәхте хwә т'әшкилкьрана. Ә'лие Усьв иди гәләк щаһьл бәрәвкьрьбун. Әwана һьн бәр дәсте wи, һьн жи бәр дәсте сәрәкqӧмандаре әскәре ур'ьсә щер'ьбанди һин дьбун. Чаwa гьлавие эле әwи жи мьqати ль т'ьфаqа мьләт дькьр, али достийа т'әви әрмәнийа дькьр. Әрмәниед һәвалед wийә щаһьл гәләк һәбун. Әwана сәр бирбаwәрике бун — qәwинкьрьна достие, у гӧндед мәда ед кӧрманщада вәкьрьна идаред хwәндьне, к'ижанада готи һ'имли дәрсдаре әрмәни бьхәбьтийана, ед кӧ зьмане мә занбун. Бона бәлакрьна р'онайе нава щьмә'т'еда к'омәкдаре wи бун, һәвале wи Мәщит бәге Ә'мәр аг'а, Дьрое Мартирос аг'а, Йеп'рем, Костане Габриел аг'а. Әwана т'әвайи ль гӧндед мә дьгәр'ийан али щьмә'те дькьрьн, wәки хwә р'онайе бьгрьн. Ә'лие Усьв у К'әрәме Һ'әмид бәге Мәщит бәге Ә'мәр аг'а гәләки һәвр'а незикбун. Әwана һәргав мале һәвдабун. Мәрәме wани һ'имли qәwинкьрьна йәктийа мьләт бу. Һәрсек wәхтеда ль мәк'т'әба Зоре бәр. дәсте Исаһак Морогулов һин бубун. гәләк р'а—т'ьвдбире wан һәбун бона хер—хwәшийа мьләт. Ле һ'әйф әw натьнә миасәркьрьне. Ә'лие Усьв щаһьл, щаһьл те кӧштьне.

Кӧштьна Ә'ли аwa qәwьми. Р'ожәке бьр'ә сйаре эла һ'әснийа— Һ'әсе К'әләш, Ә'вдие Сә'до, Һодике Ә'вдо, Сәр һ'ьнге Әйиб, К'әше Щәwо ль Идьре бәрәв дьбьн, Әwанә

wьра р'асти Ә'лие Усьв тен. Т'әви Ә'ли бунә ,öса жи 4 әскәре ур'ьс, әwана пьштмерие wи бунә. Ә'ли т'әмама т'әглифи хwарьнхана Манук дькә. Әве тә эп'ещә wәхт бь әшq у̊ ша дәрбаз дькьн. Р'йа гьшка гöнде Ак'ракер'а дәрбаз дьбу. Әве тә hәспе хwә сйар дьбьн, р'е дьк'әвьн. Р'ева Ә'ли wан-р'а к'ьлама дьстьре, т'әмам ша бәрбь мале хwә дьчьн. Wәхта әвана дьгьhижнә гöнде Ак'рак'е, бала хwә дьдьне, wәки hьнда баг'е Искәндәр бәге т'ьрк' бәрәв бунә, йәк авитьнә ә'рде öса ледьхьн hәр Хwәде заньвә. Qижә—qижа мe wи дьчә бәр п'әр' ә'змана. Сйар хwә пер'а дьгhиньн, мерек дәст п'е wан дәрдьхьн. Әw öса к'öтабун, wәки сәр ч'ә'ве wи т'әмам hурдахаши кьрьбун. Кәс нькарә нас бькә. Әw хеләке дәсте хwә дьдә бәр ч'ә'ве хwә, хуна ә'нийа хwә т'әмьз дькә у сйара дьнhер'ә, Ә'ли нава wанда дьвинә у хwә давежә п'есира wи. Ә'ли дьве тö к'и?. Мерьк дьве Ә'ли, Ә'ли тö мьн нас наки?. Әз т'атосьм, писре баве тә. Ә'ли дьве hәй навә тö апе Т'атоси?. Әwана тö кьрьнә h'аләки öса, wәки мьн тö нас нәкьри. Ә'ли пәйа дьвә, пе qöндаха т'ьвьнге чәна йәки дьхә дьшкенә, ед майин дьр'әвьн. Әwана сәе хwә бәри сйара дьдьн. Ә'ли qьрме бәр хwә дьк'ьшинә гöлләке жи бәри се дьдә, дьköжә. Т'әмам дьр'әвьн, дьк'әвьнә мале хwә. Ә'ли Т'атосе гöнде Кöлава дьпьрсә, wәки wана чьма әв ә'щев анинә сәре тә?. Т'атос дьве әва hан ә'рәба мьнә. Әз жь Qöлпе тем, Р'ева чәнд щара мәрьвед т'әк hатьнә пешийа мьн, wәлә, мьн нькарьбун. А ви гöнде wанда wә дитьн, чьqас сәр мьнда h'öлшйабун. Әз гьртьм, гае мьн жь бьн нир дәрхьстьн, ньзам, к'öда бьрьн, ә'рәбә—баре wе т'әмам т'аланкьрьн. Әз жи авитьмә ә'рде qә йәки гöне хwә мьн нани. Әз дкöштьм, әгәр hун нәhатана.

Ә'ли дьвежә hәр 4 әскәре пьшмерие хwә, wәки hәр'ьнә wи авайе hана, әw е мьхтаре гöндә, гази wикьн, бибньн. Һәр чар әскәр бь т'ьвьнга дьчьн мьхтар тиньн. Ә'ли ә'мри сәр wи дькә, wәки гае мерьк у hур—муре т'аланкьри, чаwа дьхwәзә, готи бьгәр'ә бьвинә, бинә, әw тьрса хwә дьчә нава гöнд wәкә сәh'әтәке шунда hәрдö га дьдә пешийа щаhьләки тинә. Дьве гәләки бьбәхшинә, әз hаж тьштәки т'öнәмә. Гәдә—гуда öса бефә'ми кьрйә. Ә'ли дьве ле к'ане hур—муре wи?. Әw дьве, wәки т'әмам сöнд дьхöн, кö hаж пе т'öнәнә, Ә'ли щарәкә дьне Т'атос дьпьрсә, дьве әw р'аст дьвежьн, йан на. Т'атос дьве, щамеро, хwә әз нә зар'ьм, wана әз т'аланкьрьмә, т'алан. Һ'ьлбәт wе хwә бьдьнә hеч'е, чьмки wанр'а суд дьк'әвә. Ә'ли дьве әзе нhа суда wан бь дәсте хwә бькьм. Тö нhа бежә hур—муре тә баhе чьqас п'әрәбу? Т'атос h'әсав дькә, дьве баhе 25 р'уб-

лийа бу. Ә'ли дьвежә мьхтар, wәки 25 р'ублийа щева хwә дәрхә бьдә Т'атос. Әви тә нана накә, дәwса 25-а 30 р'убли дәрдьхә. Т'атос 5 р'ублийа давежә сәр ч'ә'ве wи, дьве qӧреше хәлqе мьн һ'әрамә. Мьхтар Ә'ли баш насдькьр. Әwи чәнд щара зәрпе wи ль Идьре бәр ч'ә'ве хwә дьтьбун.

Ә'ли щарәкә дьне Т'атос дьпьрсә, wәки иди тьштәки тә кем т'ӧнә?. Т'атос дьве на, wәлә, Ә'ли дьсперә һәр чар әскәре ур'ьс, wәки т'әви апе Т'атос ә'рәба wи бьвьнә гӧнде Кӧлава. Әw дьвежә wана, wәхта һун гьһиштьнә гӧнд 2 гӧла агьркьн, wәки әз заньвьм һун сьламәт гьһиштьнә щи. Әзе жи бемә Алачалие. Һуне жи жь Кӧлава бен һәмьк һун р'е заньн. Ә'лие Усьв Т'атоср'а дьвежә, wәки мьн иди һ'әйфа к'ӧтана тә һлдайә, тә хwәхwа дит, мьн чь ани сәре йәки. Паше әзе диса wанр'а нәһельм, дә нһа һәр'ә, һәр'ә фькара нәкә. Wәхте әвана бәрбь гӧнде Кӧлава дьчьн, т'ьрк'е пьсмаме әwи чәна wи шькәсти дьчьн хwә нава баг'е Искәндәр бәгеда, т'анга р'йа бәрбь Алачалуе вәдьшерьн, һивиенә, wәки Ә'ли wьр'а дәрбазбә. Ә'ли у һәвале wийә майин һаж тьштәки т'ӧнәнә, хwәр'а хәбәрдьдьн, ле т'әхмин дькьн, кӧ шәр'әке орт'а wанда бьбә. Дә Ә'ли т'ә'лиме әскәрие баш заньбу. Әw пешиеда һазьрийа хwә у сйара дьвинә. Маузера хwә т'ьжә дькә. Дьвежә һәвала, wәки т'ьвьнге хwә һазьркьн, нәтьрсьн, әз wәр'амә.

Дәнге 2 гӧлла те. Ә'ли дәнге wан гӧлла нас дькә, дьвежә лаwька дә әм р'ек'әвьн. Wәхте әве тә р'е дьк'әвьн, эп'ещә р'е дьqәдиньн, сәр п'әре гӧнд дьфькьрьн, wәки иди тьштәк т'ӧнә, т'ьвьнге хwә давежьнә стуе хwә, Ә'ли жи маузере дькә qава wе. Тӧ навежи чәнд qәщәра хwә феза бег'да вәшартьбун. щики ӧса, wәки шька т'ӧ кәси нәдьчу сәр. Әве тә wәхта бәр wанр'а дәрбаз дьвьн, qәщәр wана дькьнә бьн тә'вийа гӧлла. Ә'ли дәст давежә маузере. Wи чахи гӧлләк гузәка ньге wии р'асте дьк'әвә. Һәсп бьнда щи бь щи те кӧштьне. Балек'әте сйара әwи дьһельн дьр'әвьн. Ә'ли маузәре дьк'ьшинә у дәстпе дькә qәщәра дьдә бәр гӧлла. Qәщәр дьр'әвьн, ле әw нькарә бьдә пәй wан, ле дькә гази, wәки wәр'а ӧса начә сери...

Го Хwәде Ә'лие Усьв wи чахи к'ефа wи һьнәки жи хwәш бу, харнхана Манукда т'әви лаwька ич'кә вәхарьбу. Әw гӧһ надә бьрина ньге хwә, гьренадә у пәй сйарар'а чәнд гӧлла дьт'әqинә, ә'шәрәтие дьдә wан, wәки әw нәһатйә кӧштьне, дьжмьн р'әвинә, пашда wәрьн. Го Хwәде т'әне Һодике Ә'вдо сәрда вәдьгәр'ә. Әw Ә'ли дьхwәзә һьлдә, бавежә т'әркиа хwә, Ә'ли дьве на, ль к'еләка маузәре бьнһер'ә мьн чqа гӧллә барандьнә ,т'әхмина мьн жь wан 3

һ'əв бьриндар бунә. Чьмки 3 щара маузəр дәсте мьнда хwәш һат, кьрә зарә—зар, Ә'ли т'ьре бьрина wи саһалә, тьшт пе нае. Тö навини, гәрмә, те дәрнахә.

Һодуке Ә'вдо дьнһер'ә һәwара т'ьрка qальн дьвә, гәләк дькьнә һәwар, wәки фьланкәс, беванкәсе wан хәдәр бьриндарьн, әwана наве 3 кәса дьдьн. Ә'ли дьбьһе, дьве Һодик, тö фьшәке маузәре бинә, wәлә, әзе к'ока ван биньм. Һодик фьшәка дьдеда, Әw р'әве гьшка дьхә. Паше Ә'ли хwәхwа дьвинә, wәки һәспа wи һатйә кöштьне, дьвежә Һодике Ә'вдо иди чаwа дьхwази, öса бькә. Әw әwи давежә т'әркийа хwә. Незики гöнде Хьрбе сор Ә'ли дәсте wида т'ьхдир дьдә. Тö навежи хун ле чуйә, саqа сапока wи т'ьжә буйә. Ә'ли хwә дәрнәхьстийә, Һодик жи ньге wи гьренәдайә. Щамери т'ьре Ә'ли дәнге хwә накә, wәки öсанә гöлләйә саһьлә.

Һодик бь һәwар, гази щьнйазе Ә'лие Усьв дьгьһинә мала Ә'лие Фарьз. Го әwана бона Ә'лие Усьв ньзаньбун чь бькьрана. Го дьхwәстьн бчуйана агьр гöнде Ак'раке хьстана, ле кәсәки шеwьр нәда, чьмки иди wә'дә һатьбу гöһастьне. Шәр' һәр дәра шахед хwә авитьбун, һәр дәра нава т'ьвдира шер'да бун, тьрс у хоф бу. Чуйин—һатьча нава гöнде т'ьрка беwабу. Щә'сусе Т'урк'иае нава wанда мьqабьли дәwләта Ур'ьс к'ин у ә'йнат дьһунандьн. Әwана öса жи ч'ә'ве дьжмьнтайе к'öрманща у әрмәнийа дьнһер'ин. Һәр тьшт дькьрьн, wәки зйане бьднә достийа wан. Бона ви мәрәми wана нава ванда мәрьве ч'ьра кьрьбунә ә'йнат, жь wан мәрьва йәки жи Ә'лие Усьв бу.

Һавина сала 1916-а бу. Wәхта Ә'лие Усьв һатә кöштьне, wи чахи мал ль зозанабун. Мала Усьве Хwәдо ль зозана хwәйә Бахьрголе данибу, әw 3—4 км жь Аләчалуе дурбу. Зозан зозанәкә хwәш бу, бәрга wе фьрәбу. Ль wедәре шина Ә'ли кьрьн, Шина wи жи гьран бу. Щьмә'т һ'ьлшйабу зозане. Шех Бьраһиме го готьбу Qадие аг'а, сәва мьрьна Усьв, хwә гöнәк'ар нәкә, öнда нәкә, ә'щеве дһа гьран дьвьн, wәки дәрд сәр дәрдар'анә. Дә нһа әме чь бькьн? Дәрде Ә'ли сәр е Усьвр'анә.

Го паше бәр дьле wида һат, гот, wәки дәст начә бәр мьрьне, у Хwәде дһа гәләки ед минани wан һ'ьздькә, р'öһ'е wан дьвә стуна Шә'ме. Тö чь зани ахьрийа мәе чаwавә wе шәр'ә, дьвә ч'ич'кә хwәли дәсте мә нәк'әвә. Го Хwәде Qадие К'әло, Хwәде Һузо готьнә шехе бьске, wәки тö р'асти— дәрд сәр дәрдар'анә. Мәри готи дәме wа хwә öнда нәкә. Дә р'авьн әм иди щьнйаз бьвьнә гöнд.

Щьнйазе Ә'ли Усьв мәзәле гöндда, р'әх т'ьрба баве

т'əслими ə'рде дькьн. Əскəре Ур'ьс боңа ћöрмəта главие эле, комисаре əскəрие чəнд р'ожа бəр мəзəл qəрəwьл дьсəкьньн.

Го Хwəде гəлəк к'ьлам авитьнə сəр Ə'лие Усьв. Əwана нава щьмə'теда бəла бубун. Ћəр дəра дьстьран у корани бо на кöштьна шере чар гöрч'ьки хwəда данин.

Ак'раке дьнћер'ьм баг' у р'əзə,
Ə'ли 3 дəнга дькьр гази, дьго апе Т'атус тö бьриндари, хирəт, намуса мə к'е р'ожер'а.
Мьне сондəке хwарийə ,адəке вер'е, əз иро ћьлдьм ћ'əйфа кəвьн у т'əзə.

Ə'ли лаwо, сəр мьн тəр'а Хwəдайə,
Гöлла дəма дьне Ə'ли бəге, сйаре Дəwреш к'əтийə, гöлла маузера дəв ћöрмейə.
Зəйт'уне го эзе к'амбаха гöнде Qощə ћатьм, заре Ə'ли бəге, сйаре Дəwреш нə дьгəр'ийа, мьн бьгота шире мьн тə фьћ'ел у фьнəйə.
Wəйло, wəйло,....
Шəр' qəwьмийə Ак'раке ль берие,
Ə'ли бəге дьго Ћодике Ə'вдо мьнр'а бинə патронташе казонийейə.
Ван qəщəра гöлляке Ə'ли бəге мьн, сйаре Дəwреш данə, ћ'əзар манат'е бəге мьн п'одрате майə wерана Хьнусе бəрəка qəлəние.
Wəй ло, wəй ло, wəй ло...

Шəр' qəwьмийə Ак'раке ль бедəре,
Ə'ли бəге дькьр гази, Ћодике Ə'вдо, мьнр'а бинə, хöрща патронташе маузəре.
Зəйт'уне гöли бьр'е qəщəра гöлляке Ə'ли бəге, сйаре Дəwьреш, гьлавие эле данə ле чьмə п'есира зə'ве 3 мəћа qəтандьнə вəзме зер', шьр'ьке ве к'ьмбəре.
Wəй ло, wəй ло,..
Ə'ли, qöрба, стəйре ə'змана чьqас кер'ьн,
Гава дьне, ниврo авр'уе Ə'ли бəге, сйаре Дəwреш, главие эле ва qəщəрар'а шер'ьн.
Qəщəра гöлляке Ə'ли бəге, гьлавие эле, сəрəке 24 п'одрəдчиед дəwлəте данə, wе п'есире qəтандьнə шьр'ке сəћ'əте, вəзме зер'ьн.
Wəй ло, wəй ло, wəй ло, ə'фато, wəйло.

Го т'əмама дəст ч'ока хwə дьхьстьн, һəвр'а дьготьн, wəки əв чь ə'щевə ӧса тиньнə сəре ван. Йəк ӧса чу — бав, кӧр' жи wa чу. Wəлə, һəвə—т'ӧнəвə кӧштьна Ə'лие Усьв жи т'əвданибу. Бəреда т'əшкилкьри. Го, Хwəде wəхта Чоле Кьнйаз чу һ'əйфа wи һьлдабу, пе һ'əсйабу, wəки гӧндие Ак'ракейə т'ьрк' бь щə'суси заньбунə, кӧ Ə'лие Усьве фьлан wəхте нава гӧнде wанр'а дəрбазбə. Го, Хwəде Т'атосе письре Усьве Хwəдо, wəхта əwана шеwра хwə дькьр, нышкева ə'рəба хwəва дьк'əвə дəсте wан. Əwана дьвен, wəлə, ве йəке баштьр иди чь һəйə?. Əме Т'атос бьшелиньн, бавежьнə дəстп'ие хwə, ӧса бькьн, биньнə һ'але мьрьне. Əм əwи бəрнадьн, һ'əтани əwe , кӧ мə жер'а сонд хwарийə, нəе, wəки р'əх əрмəниа дк'əвə, һəвалтие wапр'а дькə у дьчə к'идəре минани баве хwə, гази дькə һа бьвьнə йəк, һа т'фаq бьн.

— На, на, Хwəде һ'əвиньно, əw т'əмам бона чйə, мqабьли мə нинə. Дə һун бежьн,— т'ьрк' һəвда дьк'əвьн.

Аwа əwана гьлийа т'əвр'адькьн, давежьнə бəр, һəв һ'əтани Ə'лие Усьв у чəнд сйарава wана дьqəсьдьн. У иди ə'йанə чь бу, чь qəwьми.

Го əв гьли гьшк пе һ'əсйан. Т'əмама дьгот, wəки Ə'лие Усьв жи бона достие бу хӧре гӧлла дьжмьн.

Wи чахи иди һ'əлə—бəл к'əтьбу щьмə'те, гьшка һ'əwза хwə дькьр. У п'ега ль гӧнде т'ьрка qəзийаер'а, чуйин— нəһатьнер'а гьредайи бу.

Щə'сусе Т'урк'иае qəст бəндə орт'а мьлəта лəвдьхьст, wəки бь wи щур'əйи бале дəwлəта Ур'ьс сьсткə, чьмки иди һ'але we дəсте Сйари Московда т'ӧнə бу. Ур'ьс əw һлдьда.

Ви һ'алида т'ьрба Усьве Хwəдо у Ə'лие Усьв бь кəвьред мəрмəрə спи һьлдан.

Ə'лие К'əло һостаки готьна wə бу. Хwəхwа жи дəнгбеж бу, əwи һəрдӧ т'ьрб, го ӧса һьлдан, мəрийа т'ьре бь батьни бунə мьнарə. Һəрдӧ т'ьрб нава мəзəле гӧнд, щики бьльнд бун. Əwана щӧл'əт дькьрьнə дьле гьшка. Һəрдӧ т'ьрб дурва гӧндийа, р'еwийа гьшкава дьһатьнə хане. Ханебуна wан го бона т'əмама бəрдьли бу. Го гьшка һəвр'а дьготьн, wəхта мəрьв ч'ə'в һəрдӧ т'ьрба дьк'əвə, гьли—готьне wан тенə бира мерьв:

— Бьвьнə т'ьфаq, бьвнə, йəк, мьqати достийа мəвьн.

Һ'ЬСРƏТА ҺƏВДА

Пәй кӧштьна Ә'лие Усьвр'а Ә'рәбе Шәмо һәw дькарә мәк'т'әбе вәкә, әw нькарә wи шӧхӧли пек бинә, чьмки пешәwьти, алик'аре wи гӧндда т'ӧнәбун. Йәке жи һ'але дьнйае гәләки хьрав бубу. Һәр дәра кӧштьн, хьрави, бьрчибун дәстпе бубу.

Ә'рәбе Шәмо шәвәке р'адьвә у бәре хwә дьдә Ур'ьсете. Әw р'йа дьгәр'ийа. Әwи әw р'е хwәр'а дит. Паше дәнг бәла бу, wәки әw т'әви шәр'е wәлгәр'андьна т'әхте п'адше Ур'ьс буйә.

Дә, дьнйаер'а ә'йанә, wәки әwе шәр'к'арие чь кьр, п'адше Ур'ьс Николае 2-а сәр т'әхт авитьн, һ'әму гьли—готьне wи бош—бәтал кьрьн. Әw сала 1917-а бу 25-е мәһа чрйа пешьн. (октйабр), бь һ'әсабе т'әзә 7-е мәһа чьрийа пашьн (нойабр). Wе сале ӧса жи ә'мр Ур'ьсете һат, wәки шер' бьднә сәкнандьне. Фәрман һат, wәки әскәре Ур'ьс жь к'урайа Р'оме пашда вәк'шә. Чаwа двежьн, Хwәде да Р'ома р'әш, wер'а һатә qр'ьке. Әскәре wе пешда һатьн. Ль Сӧрмәлие, Qәрсе жи иди бина әскәре Р'омейә хунхӧр дьһат. Бәри һатьна хwә ль ван дәра әwе иди дәстпекьрьбу мләт бәри һәв дабун. Го бра брер'а кьрьбу дьжмьн. Иди ит'бар орт'а кәсәкида нәһьштьбу. Т'әмам һәв шькбәрбун у һәр йәк хwәр'а р'еке дьгәр'йа. Һәрәк'әте Усьв бәге Һ'әсән аг'а у Һ'әмид бәге бона һәвхwәйкьрьне щә'сусе Р'оме бәтал дькьрьн. Би qәwле, чаwа дьвежьн чәтьни, кӧ кәвчие qол жи теда нәдьгәр'ийа, лазьмбу, мәщал бьдитана, wәки Р'ома вьр'әкә дәрәwин нав-намуса wанр'а нәлизә. Джмьн, һ'әму һәрәк'әте бәрхwәдайина т'әвайи т'әр'ьбанд фән у р'увитийа хwәва. Ахьр—охьр мәрәме Р'ома р'әш бу. Ел—ә'шире мә жәв п'ирә—п'ирәйи бун.

Сала 1917-а баһаре т'әмамийа элед һ'әснйа, сипка у зӧqӧр'ийа жь ч'әме Әрәз дәрбази ви эли бун. Иди дәрһәqа wе һәwар—гази, шьпукеда дьнйа занә. Чьqас у чьqас qиз, бук, хорт—аһьл, кал—пир, зар' һьн бунә хӧре ава ч'ем, р'ода чун, һьн хӧре холоре, һьн жи хӧре хәлайе. Сәвәве ван гьшка дәwләта Али-Осман бу. Йа п'ирә—п'ирәкьрьне, йа бе т'фаqйа мләте мә. Паше гәләка хwәст, wәки дйса вәгә-

р'ьнә гöнд, зозане хwә, ле иди qәт Р'оме дьһьшт. Дьһьшт. ẉәки әw диса бен у ә'ширед хwәйә майинр'а бьвьнә пьшт. Анщах әw гьһиштьбу мәрәме хwә. Ур'ьсе ч'ә'вшини дьлр'ә'м жи дьк'ьшийа бәрбь Ур'ьсете. Иди әw бу жь ве алии Әрәз кәсәк нәдьчу wи али.

Го Р'ома хайин бь ве йәкева дьле хwә р'әһ'әт нәкьр. Һәла да пәй гәләка у ви али Әрәз жи, шьпук сәр wеда бе, ләк'а хwә wәт'әнwаре мә хьст. Хазма ль Аг'баране. Сәва ве йәке гьрәгьрәки мала Сари Сьлеман аг'ае сипки— Ә'вдьл Мәщит, щаwе Ә'ли аг'ае Ә'мәрик аг'ар'а дьшинә, дьле wи дьшәwьтә, wәки мьqати элевә. Жь Р'ома бебәхт у щәрwи да Тәйо бәге бефә'м хwә бьп'арезә. Шә'дәти әв к'ьламә.

Сәрәголе wеран wе к'ьмк'ор'ә, кöле тек'әвә мала
Ә'вдьл Мәщит wеда те Ноке бьнда нор'ә—нор'ә,
Ә'вдьлмәщит 3 щара кьрә гази, го Бәдьрхан бәго,
те хwә бки—бьләзини Аг'баране Ә'ли бәгер'а бьгһини
бьра һесире эздихане бьр'әвинә,
Сьве ве wәхте Р'ома вьр'әкә—дәрәwин, щәрда
Тәйо бәге к'осә wе бьк'ьшә нава эле, wе бьбьжерьн
qиз у буке сәрбьп'орә.
Wәз нәминьм, нәминьм...
Нәминьм пәй һ'озе мийар'а, тәwле мә нәкийар'а
нәминьм пәй эла мала хале хwәр'а.

Сәрәголе wеран дьнһер'ьм wе бь сусә,
Кöле нәк'әвә мала Ә'вдьл Мәщит, wе те Ноке бьнда дьч'ьрусә.
Ә'вдьл Мәщит 3 дәнга кьрә гази, го, Бәдьрхан бәго,
тö хәки, Хwәдеки, те хwә бьләзини Аг'баране, мала
хале мьн Ә'ли бәгер'а бьгьһини, бе бьра һесире
Эздихане бьр'әвинә,
Сьве ве wәхте Р'ома вьр'әкә—дәрәwин, щәрда
Тәйо бәге к'осә wе бьк'ьшьнә нава эле wир'а һьн
навә һьн намусә.

Р'ом гьһиштә Аг'баране, у диса беһöрмәтикә бь сьре qазанщ кьр у сәр поч'а хwәда вәгәр'ийа. Вәгәр'ийа ле wи алие ч'әме Әрәз wер'а ма— р'уе сийасийа болшевикайә хьрав у дурнәдитида. Qәй Хwәде öса хwәстьбу.

Го Р'ома р'әш wан сала чь бькьра диса һ'ьзкьрьна мьләте мәйә бәрбь һәвдö әw данин ч'әме Әрәз һасе дкьрьн у гәләк щара әwана ч'ем дьк'әтьн, дәрбәз дьбун, һәв дьдитьн, бина wан дәрдьк'әт.

Щарәке жи К'әрәме Һ'әмид бәге сйаре хwәва дьзива ч'ем дәрбаз дьвә у ви алие wи бьра—пьсмаме мала Усьве Хwәдо у Усьв бәге дьгәр'ә. Әw шәв гӧнде Щәwрабатеда, ль нәһ'ийа Армавире дьһеwьрьн. Го әwана ль ви алие ч'ем нәнас бун. Ед дәрбазбубун жи нәнас бун. Го wи чахи к'ом-к'ом щики дьман,һ'әвса хwә һ'ӧщумкьрьне Р'оме дькьрьн. К'әрәме Һ'әмид бәге у һәвале wива шәв нава гӧнд тәлә-тәл дьгәр'ьн, дьнһер'ьн, wәки һ'әwшәкеда дәнге һ'әспа те. Әw хwә wи дәнги дьгрьн, дьчьн. Дьчьн, дьвиньн, wәки wәкә 30—40 һәсп һ'әwшеда гьредайинә, әве тә һеди--гӧһе хwә дьдьнә сәр хени. Һьнәки жи пешда дьчьн, дьвиньн, wәки 2 мәрьва хwә авитьнә сәр т'ьвьнге хwә у хәwр'а чунә. Әwана бәр wанр'а дәрбаз дьвьн дьчьнә хени, дьнһер'ьн бьр'ә мәрьв хwәр'а р'азанә. К'е чаwа хwәр'ә дитйә ӧса п'ал дайә, сәре хwә данә сәр чоке һәв. К'әрәме Һ'әмид бәге у сйаре т'әви wи дьвен әwана qачахьн, wе зйане бьдьнә мә, wәрьн, әм гьшка хәwеда бькӧжьн. Паше дьфькьрьн, wәки дьвә лаwьке мәнә, тә'рийийә әм wана п'ак навиньн. Дьфькьрьн, кӧ т'ьвьнгее гьшка, wәки спартьбунә диwер, бәрәвкьн, һ'әтани к'әw дьк'әвә шәве. Әwана хwә qӧрч'әкеда вәдьшерьн. Бәрбанга сьве К'әрәме Һ'әмид бәге нава wанда Мәщит бәге һәвале хwәйи мәк'тә'ба Зоре, Әмьр у Бәдьре кӧр'е Усьве Хwәдо, к'ьриве мала баве хwә нас дькә у хәwеда дьчә р'уе wан.

Әве тә һ'ьщйар дьбьн, ч'ә'ве хwә баwар накьн, wәки К'әрәме Һ'әмид бәгейә, шабуна ньзаньн чьбькьн. Т'әмам һ'ьшйар дьбьн, дьвьнә шә'де wе р'астһаҭьна ә'щев.

К'әрәме Һ'әмид бәге дьве Хwәде мала wә хьравнәкә, wәки мьн Мәщит, Әмьр, Бәдьр нава wәда нәдитана, мьн һун нас нәдькьрьн, wәлә мьне һун дәwса щәрде данйапа у бьдана кӧштьне. Дьве әз заньм, wәки һун, ван ә'рда нәнасьн, лома бона джмьн к'ом-к'ом бәрәв дьбьн, ло, Хwәде мала wә авакә, wәхта ӧса, р'азана qәрәwьле баш хwә-р'а к'ъвшкьн, нә ед минани ван һәрде хәwарок. Дә һәр'ьн бьнһер'ьн һәла һе р'азайинә. Әwана жь к'ән, лаqьрдие мә жи һ'ьшйар навьн. Лаwьк дьчьнә бәр дери сетийа wан дькьн, дьнһер'ьн хӧр'әхӧр'а һәрдайә р'азанә, нә мьне нә тәйә. Тен дьвен, wәки К'әрәме Һ'әмид бәге р'астә. Дәwса wи мәрьвед нәнасбуна wе гьшк бькӧштана. К'әрәме Һ'әмид бәге Мәщит, Әмьр, Бәдьр у һәвале wанда дьк'әвә, wәки әwе һәр'ә чәнд qәйнт'әр дәвә бинә у мале гьшка дьзива пашда бьвә. Әвана ве пърседа гәләки дьдьнә бәр һәв у бона беqәзийабуна һәрдӧ алийа һәвр'а qайил навьн. Әwана фькара жь Р'ома р'әш дькьн, wәки һар бубу, хәлqе к'әтбу.

Əwaна h'əтани тə'ри дьк'əвə ə'рде щəм həв дьминьн. Го, Хwəде дəсте waн həв нəдьбу. Лəв дьqəдтийан, hьнəки дьчун, диса пашда вəдьгəр'йанə сəр həв, həв h'əмез дькьрьн, бина wан həв дəрдьк'əт.

Һəйнəсə, əwaна сəр həвда дьгьрин у we шəве жəв удьqəтьн, иди дəсте wan нагьhижə həв. Го Хwəде Р'ома р'утьк ве р'астhатьна wan h'əсйабу. Əwe бəрк' шькйат кьрьбу бəр ви али Əрəз у wи али жи нав-нишане мала Голи Щəwар аг'а гöhастьбу— Шəмшəдинов кьрьбу Гунəш, кö иди həв нас нəкьн у əwe йəке бира хwə дəрхьн, wəки we həв бьвиньн. Бəр ч'əме Əрəз чəпəра h'əснийə минани дьр'ийа ле дьхьн, öса wəки, чаwа дьвежьн, тəйр—тəйрə нькарьбу сəр р'а бьфьр'ийа.

У awa дьжмьн əw h'ьсрəта həвда hьштьн, кьрьнə 2 п'əрча. Əw wи али Əрəз, əв ви али Əрəз.

Əв к'т'еба ньвиск'ар Аh'мəде Гоге h'əwacк'ърə. Əw xwəш hагйə ньвисаре. Жь we бин—бог'са кал—баве мə те. Аh'мəде Гоге к'т'е беда пьрса həрə сəрəкə h'əсав дькə йəктийа гəл. Əw бь дьле щьмə'те хабəрдьдə. К'т'еб qимəтлийə у we бьвə həвал—hогьра щьмə'тейə h'əму дəма. Ог'ьрвə к'т'ебер'а.

Ə'гите АБАСИ.

СƏРƏЩƏМ

АҺ'МӘДЕ ГОГЕ
ДӘНГЕ КАЛ—БАВЕ МӘ
Дәwрньвисар, очерк, сәрһати

Р'едактон — **Әскәре Бойик**
Р'едакторе техникие — **Ил. Һовһаннисйан**
Р'едакторе бәдәwәтие — **А. Э. Исабекйан.**
Коректор — **Задәе Ә'ляхан**

Һ'әрф щур'е ә'дәбйәт. Чап 84Х108[1]/32. Нәшьркьрьна овсет'. Тираж 500, qимәт азайә. Бәлге нәшьрәте 21,5.

«Հայբուսնկիրառ», Երևան, Պարույր Սևակի 47